

2791 6-11-11 .5

În loc de prefață

Răsfoind paginile glorioase ale trecutului nostru politic și bisericesc, am rămas adânc impresionat de rolul important pe care l-au jucat Românii în istoria popoarelor balcanice. Amestecuri de arme, diplomatice sau bisericești s'au alternat dealungul veacurilor, începând dela cucerirea Vidinului de către Vlaicu-Voevod, trecând peste raziile pe care le făceau în sudul turcesc al Dunării un Vlad Dracul, un Vlad Țepeș sau un Iancu Corvinul, ori, mai târziu, un Mihaiu Viteazul — care concentrase toate aspirațiile de eliberare ale Balcanului ortodox — și ajungând până în timpul domniilor strălucite ale lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, toate constituind ceea ce dl N. Iorga a numit foarte fericit un „imperialism românesc”. Aceasta se vede însă mai ales când deschidem capitolul daniilor, pe care Românii le-au semănat prin tot răsăritul ortodox, începând dela cele câteva mănăstiri sârbe și bulgare, continuând cu Meteorele și Athosul grecesc, ajungând prin toate centrele ortodoxiei în-genunchiate de puterea Semilunei: Constantinopol, Antiohia, Ierusalim, Alexandria și sfârșind cu îndepărtatele mănăstiri: Sumela din Trapezunt, sf. Ecaterina de pe muntele Sinai, cele din Cipru și Megaspoleon din Peloponez. Pretutindenea mila românească s'a imbiat cu dărnicie — și în această privință nici domniile fanariote n'au făcut excepție, daniile continuându-se până la mijlocul veacului trecut — venind să pecetluiască prin situația unică de Domni relativ liberi pe care o aveau Românii — și deci cu înținse puteri politice, diplomatice, culturale și bisericești — ceea ce s'ar putea numi hegemonia românească în orientul ortodox.

În lucrarea de față, prilejuită și urzită în timpul studiilor făcute la Athena și în sf. Munte în 1935 — avem să arătăm, cu modestele noastre posibilități, un capitol din marea operă de afirmare românească și creștinească ce s'a făcut de către

inveniașă noștri: Voievozi, boeri, arhieriei sau particulari, sub formă de bani, închinări de moșă, de mănăstiri, de cărți, odoare bisericești sau sub orice formă, la mănăstirile din sfântul Munte al Athosului. Născem pretenția de a fi epuizat tot imensul material relativ la aceste dări — lucru de altfel imposibil de realizat în cadrul unui singur volum — dar esențialul cred că l-am sesizat. Și aceasta interesează, deoarece lucrarea prezintă vrea să fie o sinteză a tot ce dărnicia românească a putut să facă la sf. Munte. Nu ne vom pierde, deci, în amănunte de puțină importanță, fiindcă atunci, dacă am cuprinde și documentele însăși, ar fi trebuit să ne ocupăm cu unul sau două capitole mărunte din lucrare. Dar credem că nici nu vom perifriza pur și simplu ceea ce s'a mai spus, ci — în aceasta stă noutatea metodului — din inspirarea donațiilor (bani, moșii, cărți, obiecte prețioase, etc.) vom scoate ideea unei continue asistențe și solidarizări românești cu întreg orientul ortodox, în speță cu ceea ce ne privește pe noi. Aceasta sigur numai intrucât — cititorul cinstit o va spune — va reeși din cercetările obiective.

De aceea și planul lucrării va fi altul decât cel obișnuit; aceasta pentruca concluziile la care am ajuns să iasă mai bine în evidență.

Vom avea întâi o parte generală, în care vom vorbi despre geografia și istoria sf. Munte, apoi despre organizația vieții monahale și dezvoltarea ei dealungul veacurilor. După aceea vom vorbi despre starea actuală a vieții monahale athonite, despre Românii din sf. Munte și o statistică. Nu am putut îmbrățișa în toată extensiunea lor — nici nu era locul — aspectul canonic al vieții monahale athonite și nici specificul spiritualității acestui monahism așa cum a înflorit el în cursul timpului. Ne-au interesat doar legăturile de patroni și ajutători. De aceea am crezut necesar să vorbim în această parte generală, pe rând, despre ajutoarele bizantine, georgiene, bulgare, sârbești, românești și rusești, pentruca, având la urmă o imagine clară a tuturor ajutoarelor de care s'au bucurat dealungul veacurilor mănăstirile athonite, să reese și mai bine în evidență rolul preponderant, pe care l-am jucat noi Românii în susținerea lor.

În partea a doua vom urmări pe scurt întemeierea și dezvoltarea fiecăreia din cele 20 de mănăstiri mari (care au de altfel sub stăpânirea lor întreg sf. Munte), urmând ca partea unde-i vorba de daniile românești s'o tratăm mai pe larg. Am urmat această metodă și nu cea sinoptic-cronologică (de a se arăta daniile fiecărui Voevod român pretutindeni, în ordine cronologică), pe care a urmat-o de pildă dl N. Iorga, pentru că am crezut că scopul urmărit de noi iese în acest fel mai bine în evidență. Am vrut să dovedim că Românii au făcut la sf. Munte mai multe danii decât toate popoarele ortodoxe la un loc. Mai mult decât strălucitul Bizanț — de altfel în agonie după sec. XII — mai mult decât Georgienii sau Ivirii, cari apar doar ca citori sporadici, mai mult decât Bulgarii, cari și ei apar foarte rar în scurta lor viață istorică până la supunerea de către Turci, mai mult decât Sărbii, cari au dominat Athosul sub toate raporturile în prima jumătate a sec. XIV și, în fine, mai mult chiar decât Rușii, cari donează bani cu începere din preajma anilor 1600 și mai ales de la începuturile politice de protecție religioasă în Balcani, Românii susțin și refac toate mănăstirile sf. Munte în sec. XV și XVI (de fapt relațiile încep pe la 1350, cum vom arăta vorbind despre mănăstirea Cutlumuș, fosta „Lavra mare” a Țării Românești), dând în acest timp mai ales danii în bani, iar în sec. XVII, XVIII și XIX (până la 1863), pe lângă bani și închinări de moșii, odoare bisericești și alte ajutoare.

La sfârșit, pe lângă o hartă a sf. Munte, vom da și un tablou general al daniilor în bani, clădirilor, reparațiilor și zugrăvelilor făcute de dărnicia românească în aceste lăcașuri de viață ortodoxă. Un alt tablou va cuprinde și o listă aproximativă a icoanelor, odoarelor, manuscriselor și tipăriturilor mai importante cari s'au dus după vremuri din Țările noastre în sf. Munte. (De altfel acest capitol, al relațiilor culturale, necesitând cercetarea la fața locului a tuturor acelor obiecte prețioase, precum și scormonirea întregului material aflător prin arhivele noastre sub semnături athonite, va fi mai sărac și deci îl dăm deocamdată cu aproximație. Poate că ne va ajuta Dumnezeu să-l completăm altădată).

în sintagmă noastră: Voievozi, boeri, arhierei sau particulari, sub formă de bani, închinări de moșii, de mănăstiri, de cărți, odoare bisericești sau sub orice formă, la mănăstirile din sfântul Munte al Athosului. Năvem pretenția de a fi epuizat tot imensul material relatat la aceste dami — lucru de altfel imposibil de realizat în cadrele unui singur volum — dar esențialul cred că l-am sesizat. Și aceasta interesează, deoarece lucrarea prezentă vrea să fie o sinteză a tot ce dărnicia românească a putut să facă la sf. Munte. Nu ne vom pierde, deci, în amănunte de puțină importanță, fiindcă atunci, dacă am cuprinde și documentele însăși, ar fi trebuit să ne ocupăm cu unul sau două capitole mărunte din lucrare. Dar credem că nici nu vom perifriza pur și simplu ceea ce s'a mai spus, ci — în aceasta stă noutatea metodei — din înșirarea donațiilor (bani, moșii, cărți, obiecte prețioase, etc.) vom scoate ideea unei continue asistențe și solidarizări românești cu întreg orientul ortodox, în speță cu ceea ce ne privește pe noi. Aceasta sigur numai intrucât — cititorul cinstit o va spune — va reeși din cercetările obiective.

De aceea și planul lucrării va fi altul decât cel obișnuit; aceasta pentruca concluziile la care am ajuns să iasă mai bine în evidență.

Vom avea întâi o parte generală, în care vom vorbi despre geografia și istoria sf. Munte, apoi despre organizația vieții monahale și dezvoltarea ei dealungul veacurilor. După aceea vom vorbi despre starea actuală a vieții monahale athonite, despre Românii din sf. Munte și o statistică. Nu am putut îmbrățișa în toată extensiunea lor — nici nu era locul — aspectul canonic al vieții monahale athonite și nici specificul spiritualității acestui monahism așa cum a înflorit el în cursul timpului. Ne-au interesat doar legăturile de patroni și ajutători. De aceea am crezut necesar să vorbim în această parte generală, pe rând, despre ajutoarele bizantine, georgiene, bulgare, sârbești, românești și rusești, pentruca, având la urmă o imagine clară a tuturor ajutoarelor de care s'au bucurat dealungul veacurilor mănăstirile athonite, să reese și mai bine în evidență rolul preponderant, pe care l-am jucat noi Românii în susținerea lor.

În partea a doua vom urmări pe scurt întemeierea și dezvoltarea fiecăreia din cele 20 de mănăstiri mari (care au de altfel sub stăpânirea lor întreg sf. Munte), urmând ca partea unde-i vorba de daniile românești s'o tratăm mai pe larg. Am urmat această metodă și nu cea sinoptic-cronologică (de a se arăta daniile fiecărui Voevod român pretutindenii, în ordine cronologică), pe care a urmat-o de pildă dl N. Iorga, pentru că am crezut că scopul urmărit de noi iese în acest fel mai bine în evidență. Am vrut să dovedim că Românii au făcut la sf. Munte mai multe danii decât toate popoarele ortodoxe la un loc. Mai mult decât strălucitul Bizanț — de altfel în agonie după sec. XII — mai mult decât Georgienii sau Iviriî, cari apar doar ca ctitori sporadici, mai mult decât Bulgarii, cari și ei apar foarte rar în scurta lor viață istorică până la supunerea de către Turci, mai mult decât Sărbii, cari au dominat Athosul sub toate raporturile în prima jumătate a sec. XIV și, în fine, mai mult chiar decât Rușii, cari donează bani cu începere din preajma anilor 1600 și mai ales de la începuturile politice de protecție religioasă în Balcani, Români susțin și refac toate mănăstirile sf. Munte în sec. XV și XVI (de fapt relațiile încep pe la 1350, cum vom arăta vorbind despre mănăstirea Cutlumuș, fosta „Lavra mare” a Țării Românești), dând în acest timp mai ales danii în bani, iar în sec. XVII, XVIII și XIX (până la 1863), pe lângă bani și închinări de moșii, odoare bisericești și alte ajutoare.

La sfârșit, pe lângă o hartă a sf. Munte, vom da și un tablou general al daniilor în bani, clădirilor, reparațiilor și zugrăvelilor făcute de dărnicia românească în aceste lăcașuri de viață ortodoxă. Un alt tablou va cuprinde și o listă aproximativă a icoanelor, odoarelor, manuscriselor și tipăriturilor mai importante cari s'au dus după vremuri din Țările noastre în sf. Munte. (De altfel acest capitol, al relațiilor culturale, necesitând cercetarea la fața locului a tuturor acelor obiecte prețioase, precum și scormonirea întregului material aflator prin arhivele noastre sub semnături athonite, va fi mai sărac și deci îl dăm deocamdată cu aproximație. Poate că ne va ajuta Dumnezeu să-l completăm altădată).

Se cade să spunem câteva cuvinte și despre bibliografie. Am dat la începutul lucrării o bibliografie, pe cât ne-a fost posibil, completă, asupra Athosului. Dintre cărțile citate am însemnat cu o steluță pe margine (*) pe cele consultate. Multe din aceste cărți sunt, e drept, descrieri de călătorie, făcute mai ales pentru pelerini (Προσκυνηγία). — îndeosebi cele mai vechi — dar cuprind cu toate acestea și știri destule. Dintre diferitele domenii de manifestare athonită, se pare că arta (arhitectura, sculptura, pictura, artele minore) e azi relativ destul de cunoscută (Didron, Papefj, Schäfer, Sebastianov, Brockhaus, Kondakov, Balș, Millet, Fichtner, Soliriu, etc.). Urmează apoi partea de organizație canonică și de curiozitate ca stat monahal, care iarăși numără destui cercetători (Pischon, Riley, Ph. Meyer, de Borë, Petrakakos, A. Monferratos, Klarke, Leake, Proust, Miller, Spunda, Perilla, etc.). Mai puțini cercetători numără problemele de cult, aghiografie, mistică aghiorită, etc. cel puțin după cât cunoaștem noi (Hrisostom Papadopoulos, Soliriu, Vafide, Nicodim Aghioritul, Pamjalovski, Evloghie Kurila, Sofronie Eustratiadis, etc.). Aici abundă mai ales scrierile de popularizare a vieților de sfinți (ca sf. Atanasie Athonitul, cuv. Pavel de Xiropotamu, sf. Grigorie Palama, etc.) sau descrieri de icoane făcătoare de minuni și de iconițe și obiecte sfinte aduse dela Athos. Cele cari au venit mai târziu și cari sunt încă departe de a fi epuizate sunt studiile privitoare la inscripții, hrisoave, manuscrise, miniaturi, arhivă de corespondență, de care sunt pline mănăstirile sfântului Munte.

Cercetarea sistematică a Athosului a început cam prin 1840. Între cercetătorii mai însemnați amintim pe arhimandriții ruși Antonin și Porfir, cari au strâns un material enorm, ca și alt cercetător rus Sebastianov, care material s'a editat mai târziu în volume deosebite (de ex. 9 volume ale lui Porfir Uspenski, Kiev-Moscova 1877—1880) sau a fost publicat și studiat în revista „Byzantijskii Vremennik” (Византийскъ Временник) din Petersburg între 1905—1927. Totuși, dintre ei mai ales Porfir Uspenski, publicând în 1847 în „Jurnalul Ministerului Instrucțiunii publice” din Petrograd un catalog al hrisoavelor și actelor mai importante din Athos, a stârnit repede interes în lumea cercetătorilor.

Încă la sfârșitul anului aceuia catalogul e tradus în limba germană, iar peste 3 ani apare pentru a doua oară însoțit de un studiu asupra Athosului scris de Iosif Müller în „*Slavische Bibliothek*” a lui Miklosich, Viena, 1851. În 1848 fusese tradus și publicat împreună cu un alt studiu în sârbește de D. Abramovici, iar în 1887 Zah. a Lingenthal îl inserează în *Jus graeco-romanum* III, Leipzig. La aceștia diferă doar numărul de ordine, materialul e același. Cel care întreprinde, tot pe baza datelor lui Uspenski, o istorie clară și o sistematizare a celor mai importante documente athonite este francezul V. Langlois,¹ cel care publicase și geografia lui Ptolomeu tot după o copie luată din arhiva Vatopedului de Sebastianov. (De altfel călătorii pomenesc că arhivele Athosului posedau odată și multe opere de literatură antică [Homer, Hesiod, Sofocle, Eshile etc.]), din care azi s’au păstrat doar geografia lui Strabo și Ptolomeu (cea publicată de V. Langlois) și discursul lui Fotie despre invazia Rușilor în Constantinopol în sec. IX (în mână. Cutlumuș); restul s’au pierdut cele mai multe în revoluția din 1821 și ulterior.²

În privința inscripțiilor, afară de vreo 234 culese de Porfir Uspenski (unele se pare nu prea critic studiate) și altele ale Arhim. Antonin — cartea căruia regret că nefiindu-mi accesibilă n’am putut-o consulta decât după alți autori — abia cu Millet-Pargoire-Petit,³ s’au dat la iveală cele dela 7 mănăstiri. Dela celelalte mănăstiri se pare că la fel a adunat G. Millet tot materialul, dar nu știu să fi fost încă editat. Catalogașele de manuscrise, începute mai serios în 1880 — căci existaseră și de mai înainte — (și tipărite în 1895 și 1900 în Cambridge) de Spiridon Lambros, n’au fost complete decât atunci când s’au publicat de către Spiridon Lavriotul și Sofronie Eustratiadis cel din Lavra (Paris și Cambridge, 1925) și de Sofronie Eustratiadis și Arcadie Vatopedinul, cel din Vatoped (Paris și Cambridge, 1924). Dar și

¹ *Le mont Athos et ses monastères*, Paris, 1867.

² Cf. Leclercq în „*Dictionnaire d’archéol. chrét. et de Liturgie*”, XI 2, p. 2405.

³ *Recuell des inscriptions chrétiennes de l’Athos*, Paris, vol. I, 1904. — Volumul II n’a mai apărut.

acum mai sunt încă necercetate cele din schituri și din chilii, căci în această categorie doar Evloghie Kurila a publicat o parte de material din schitul Cavso-Calivia. Ediții critice de texte, în afară de cele publicate de Manuil Ghedeon, altele nu se prea disting. Ele au început ceva mai de vreme. Prima, în ordine cronologică este „Acta praesertim graeca rossici in Monte Atho monastera” Kiev, 1875, care însă nu pare a fi cu totul lipsită de tendință. În cea de III-a misiune a lui,¹ G. Millet a putut să fotografieze aproape toate actele aflătoare în arhivele mănăstirilor, sigur exceptând actele de corespondență. Tot din această a III-a misiune reușește să fotografieze picturile tuturor mănăstirilor (album publicat, Paris, 1927) și se pare și artele minore (volumul II, în pregătire). Atât din punct de vedere tehnic, cât și critic, materialul oferit de misiunea Millet întrece tot ce s'a publicat până acum. El se însirue, și depășește chiar, materialul publicat de revista „Vyzantijski Vremennik” după colecțiile Sebastianov-Uspenski și alții. Actele fotografiate de Millet sunt date la diferiți bizantinologi și filologi să le studieze și să le publice. Așa, cele ce privesc istoria noastră și au fost scrise în limba slavă au fost date dlui Gr. Nandriș, prof. univ. în Cernăuți, care a și publicat un volum în 1936 (Documente slavone din mănăstirile muntelui Athos). Cele de sursă greacă sunt date la diferiți cercetători. Cele aflate în arhiva Lavrei le studiază G. Rouillard și P. Collomp, cari au și publicat în 1937 primul volum (cuprinzând acte între anii 897—1178). Cele din arhiva mân. Cutlumuș, sunt date spre studiere dlui P. Lemerle dela școala franceză din Athena, care le are sub tipar. Actele din celelalte arhive nu știm cui sunt date.

La Români, cel care a cuprins pentru prima oară multe din binefacerile românești la mănăstirile din M. Athos a fost doctorul lui Constantin Brâncoveanu, Ion Comnen, care a compus în 1701 un Προσχυγράριον al sf. Munte, ce s'a tipărit prima oră în limba

¹ Prima misiune franceză a lui Millet a fost în 1898 în Lavra și Valoped, A doua în 1903—4 tot în Lavra și în cele 7 mănăstiri de unde culese inscripțiile. A treia, cea mai rodnică, cu întreruperi între 1915—1920.

grecească la Snagov în același an, iar de atunci a avut o mulțime de ediții, între cari, pe cât știu, 2 românești. El este poate cel mai bun în genul lui, deși nu-i scris cu aparat critic. Anii din preajma secularizării (1857—1870) au ridicat problema cunoașterii mai în adâncime a relațiilor dintre Țările românești și sf. Munte și unii dintre polemiciști ce-au luat parte la discuții au publicat și documente, iar Cezar Bolliac (*Monastirile din România* (mon. închinare) Buc. 1862) și Ion Brezoianu (*Mănăstirile zise închinare și călugării streini* Buc. 1861) — ca să nu mai pomenim de N. Istrati, G. Manu, Al. Odobescu (*Otmenedec*), Gr. Bengescu etc., — au publicat în parte și studii, articole, etc. E drept însă că multe din ele sunt tendențioase și nebazate pe o critică serioasă. Sigur nu socotim între acestea publicațiile, lui Tr. Laurian și Bălcescu din „Magazin ist. pentru Dacia” I—IV, unde s’au publicat o serie de documente în legătură cu mănăstirile închinare. Cel dintâiu care, cunoscând catalogul lui Uspenski-Müller-Langlois, vorbește la noi de documente de dani și de închinări de moșii românești la sf. Munte este T. Cipariu în „Archivul” lui (anii 1867—8). După el, Teodor Burada publică în „Revista pentru ist., arhiv. și filologie” Buc. 1883 vol. I—II câteva date culese în călătoria lui prin sf. Munte, propunând „să se trimită o comisie de cunoscători români să studieze pe larg mulțimea daniilor înaintașilor noștri”. Nu uităm sigur cele scrise, mai ales în legătură cu mănăstirea Xiropotamu, de C. Erbiceanu în revista „Biserica ort. rom.” 1887—1898.¹

Dintre Românii care au vizitat sfântul Munte, cel care a lucrat mai serios a fost d. St. Nicolaescu dela Școala sup. de Războiu, care în 1913 a fotografiat o serie de acte slavone provenind dela Voevozii noștri și pe care le-a publicat în diferite reviste, cum vom vedea când ne vom ocupa de fiecare mănăstire în parte. Tot în același an regretatul Gh. Balș dădea cel mai

¹ Colecțiile de documente în legătură cu moștile mănăstirilor închinare (Th. Codrescu: *Urikariul...* vol. V—XXIII, *Hurmuzachi*: (Documente vol. V, supl.: XII; XIV, 1—2; XVIII, multe din ele în còpți făcute pentru Academia Română de M. Ghedeon) ca și alte studii în legătură cu problemele acestea le vom indica în josul paginii. Aici am pomenit numai pe cele mai însemnate.

bun studiu ce s'a scris până azi despre arhitectura mănăstirilor agloritice (Analele Acad. rom. 1913). În acelaș timp a publicat d. N. Iorga, cu largă d-sale informație bibliografică — dar fără a fi fost la fața locului — studiul: „Muntele Athos în legătură cu Țările române” (Buc., 1913, Anale). În 1935 d. Marcu Beza a strâns în elegantul său volum „Urme românești în orientul ortodox” vreo 25 de portrete de Vcevozi, fotografii după manuscrise, miniaturi sau obiecte prețioase date de Români în sfântul Munte.¹ Tot în acel an a apărut și lucrarea dlui N. Iorga: *Byzance après Byzance*,² în genul celei din 1913, dar concepută pe baze mai largi. La începutul anului 1938 s'a publicat în grecește teza de doctorat a prietenului Gh. D. Ciocan, privind relațiile dintre Țările Române și 4 mănăstiri athonite (Cutlumuș, Lavra, Dohiar și Russicon (Athena, 1938), privitye mai ales sub aspect cultural și bisericesc, sigur fără material inedit decât tot pe bază de informație.

Acesta fiind stadiul cercetărilor în legătură cu Athosul, neavând deci nici inscripțiile toate publicate, nici actele — ca să nu mai vorbim de mulțimea codicilor, cari cuprind material ce ne privește (din care noi am copiat o parte ce credem că va vedea lumina tiparului) și îndeosebi necunoscând vasta arhivă de corespondență, — care este poziția problemei și îndeosebi a lucrării noastre? Sigur încă n'am pomenit că nici materialul ce se află la noi în țară: acte de danii, închinări de moșii, etc., nu este încă în întregime studiat, pentru a aduce lumină deplină în această problemă. Ca toate acestea însă, credem că lucrarea noastră de sinteză — care aduce și unele precizări, iar la noi este unica în genul ei — își va fi ajuns scopul dacă va putea arăta cititorilor că în trecut nostru național și religios noi am exercitat o continuă asistență materială și o neîntreruptă hegemonie spirituală asupra Athosului. Domniile Voevozilor din Țara Românească și Moldova, ca și mărinimia boerilor, arhitecților și altor dreptcredin-

¹ Ar fi o operă națională, care cere rezolvare cât mai grabnică, trimiteră, cum zicea Barada, a unei comisii de cercetători la Athos, spre a aduna în fotografii mari tot materialul care vorbește de un așa frumos capitol din istoria Românilor. Cam în genul Sebastianov și Millet.

cioși români au fost refugiul și adăpostul întregului sfânt Munte, pentru că mai mult decât orice neam ortodox noi ne putem socoti un „Byzance aprinz Byzance”, deoarece „nici un alt popor pravoslavnic n'a făcut atâta bine pentru Athos cât au făcut Românii”, cum spunea Porfir Uspenski (*Hristianskij Vostok* (Răsăritul creștin), Afon, vol. III, p. 3 (Moscova, 1880) p. 334).

Deaceia chiar față de ciopârțirile teritoriale și de ingenuncherile morale și naționale ale vremilor prin care am trecut, evocarea acestui măreț trecut ne poate aduce între alte lecții și nostalgică dorință de a reinvia trecutul glorios și demn al hegemoniei faptei românești în Sud-Estul Europei.

Exprim și pe această cale mulțumirile mele cele mai respectuoase I. P. S. Sale Mitropolitului Nicolae al Ardealului, pentru sprijinul acordat la studii în Athena și înlesnirile ce le-am avut de a putea ședea să studiez lucrurile la fața locului, precum și pentru înalta bunăvoință ce mi-a arătat prin tipărirea acestei cărți în cadrul „Seriei didactice”.

Totodată mulțumesc și dlui S. Reli, profesor la Facultatea de Teologie din Cernăuți, pentru îndrumările ce le-am primit în timpul studiilor mele. Pentru greșelile de transcriere a numelor slave și pentru alte eventuale greșeli ce se vor mai fi strecurat, rog pe On. cititori să fie cu îngăduință.

Sibiu, Octomvrie, 1940

Preot Dr. TEODOR BODOGAE.

Bibliografie ¹

I. Istorie

a) Proschinitare,² scrieri și impresii de călătorie, informații, etc.

- 1340 (?) * 1. Nichifor Gregoras : Historiae, libr. III, Migne, Patrologia graeca, vol. 145 col. 162 sq.
- 1350 (?) * 2. Ioan Cantacuzino : Historiae, liber I, Migne, Patr. gr., vol. 143 col. 522 sq.
- 1360 (?) * 3. Nichifor Calist : Opera, Migne, P. gr., vol. 147, col. 524—530 ; 633 și urm.
- 1420 4. Starețul Zosima din Kiev : Călătorie la Sf. Munte Athos. Ediția ultimă S'roiev și Zaharov, Moscova, 1870 (rusește). Enumeră 22 de mănăstiri existente atunci în Athos.
- 1442 5. Christophe Buodelmonte : Liber insularum archipelagi, ed. Sinner, Leipzig-Berlin, 1824, pag. 127—129.
- 147... 6. Ștefan Aghioritul : Istorie despre Sfântul Munte și cum s'a numit el *κλήρος τῆς Θεοτόκου* („partea (soarta) Maicii Domnului”), după un manuscris din Lavra, Moscova, 1890 (rusește).

¹ Cunoșcându-se puțin trecutul sfântului Munte, dăm în cele următoare o bibliografie, pe cât posibil, completă despre istoria, organizația, arta și aghiografia Athosului. Chiar dacă ne vor fi scăpat unele cărți, credem că cele mai importante le-am indus, aducând prin aceasta un oarecare folos cercetătorilor care se vor interesa de astfel de probleme.

Ordinea înșirării va fi cea cronologică. Anul pus înaintea operelor arată data când autorul a vizitat Athosul.

Semnul * arată lucrările pe care le-am consultat.

Din literatura românească asupra problemei ce ne preocupă inducem aici doar unele studii speciale și monografii, restul le amintim în josul paginei în decursul lucrării.

² Προσχηντάριον = guide sau vademecum pentru pelerinii ce vizitează sfintele locuri.

BIBLIOGRAFIE

- 1489 * 7. Isia de Hilandar: Descrierea Sfântului Munte, în „Itinéraires russes en Orient”, traduits pour la Société de l’Orient latin en Orient, par. M-me de Khitrowo, Genève, 1889, vol. I, partea I.
- 1508 8. . . . egumen la mănăstirea rusească sf. Pantelimon din Athos: Istorie despre Sfântul Munte, Petersburg, 1883 (rusește).
- 1546—6 * 9. Pierre Bellon: Observations des plusieurs singularités trouvées en Grèce, in folio, Parisiis, 1553—158, pars I, pag. XXXV sq. Tradusă și în latinește sub titlul: Memorabilium rerum in Graecia, Asia, etc., interprete Clusio, in octavo, Antverpiae, 1589; in folio, Antverpiae, 1605.
- 1550 * 10. Paisie, egumen de Hilandar: Povestire despre Sfântul Munte, în Khitrowo: Itinéraires russes... p. 274—282.
- 1561 * 10. a) Ioachim, egumen la Sf. Pantelimon: Skazanie o sv. gorje Afonștel, (rusește) în Arhim. Leonid, ed. 1882 p. 15 (vezi Nr. II, 24).
- 1573—78 * 11. Ștefan Gerlach, consul la Constantinopol al împăraților germani Maximilian și Rudolf II: Tagebuch... ed. Frankfurt a. M., 1674.
- 1584 * 12. Martini Crusii: Turco-graecia, libri octo, in folio, Basiliae (Bâle), 1585.
- 1619 13. Christophori Angeli Graeci: Enchiridium de statu hodiernorum Graecorum, Lipsiae, 1619, p. 676 sq.
- 1620—40 * 14. Porfiru, mitropolit de Niceea: Περί τοῦ τοῦ ἁγίου ὁρους τοῦ Ἀθωνός, 114 versuri descriind toate mănăstirile Athosului foarte pe scurt. Editată prima oră în traducere engleză, London, 1677. Textul grec tipărit de B. de Montfaucon: Paleographia graeca... Parisiis 1708, p. 501 sq. și de M. Ghedeon: Ὁ Ἀθως, Constantinopol, 1885, p. 241—244.
- 1666—7 15. Arhim. Teofan Sârbul: Descrierea Mănăstirilor din Sfântul Munte, Petersburg, 1883 (rusește).

- 1666—1667 * 16. Iosif Georgirinis, arch-bishop of Samos: Description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos and Mount Athos, London, 1678.
- 1687 * 17. Philippi Cyprii, protonotarii Ecclesiae Constantinopolitanae: Chronicon Ecclesiae Graecae, Leipzig, 1687. Appendix.
- 1690 (?) * 18. Ricaut: Wahrhafte und eigentliche Beschreibung dess gegenwärtigen Zustandes deren unter der Türkischen Tyranei seuffzenden Griechisch — und Armenischen Kirchen, deutsch. Fankfurt und Leipzig, fără dată. Originalul francez nu l-am cunoscut.
- 1700 * 19. Ioan Comnen, doctor la curtea lui Constantin Brâncoveanu și apoi episcop de Dristra: Προσκυνητάριον τῶν ἁγίων Ὁρώς τοῦ Ἀθωνος, Snagov, 1701, editor Antim din Iivria. Este cea mai bună descriere a sf. Munte făcută pentru pelerini, de aceea s'a și bucurat de cea mai mare circulație. Alte ediții grecești s'au tipărit la Veneția (1701, 1745, 1857 și 1864) și Athena 1880. În românește s'au făcut două traduceri, din care eu cunosc una — imbogătită — publicată de Varnava Lucian Monahul: Descrierea Sfințelor Locuri, București, 1856. În rusește la fel a avut mai multe ediții, din care eu am cunoscut pe a lui Macarie de Ivir, Moscova, 1809. În limba franceză l-a tradus Braconnier în „Revue de bibliographie”, Paris, 1843—1844.
- Am consultat ediția cu text grec și traducere latină a lui B. de Montfaucon: Paleographia graeca... Parisiis, 1708, p. 541—611.
- 1704 * 20. I. B. Luhn: Athos Sanctus. in IV-o, Wittemberg, 1704.
- 1705 * 21. Paul Lucas: Voyage dans la Grèce, l'Aste Mineure, La Macédoine et l'Afrique, Parisiis, 1712; Amsterdam, 1714, vol. I, p. 146 sq.
- 1706 * 22. Braconnier, iezuit: Mémoire pour servir à l'histoire du Mont Athos, în „Revue de bibliographie analytique, (ed. Em. — A. Aubenas), Paris, 1843—1844.

- 1707 * 23. Aymon: Monuments autentiques de la Religion des Grecs, Parisiis, 1708.
- 1715 (?) * 24. Olahus-Celsius: De Athone disertitatio, Upsala, 1721.
- 1724—44 * 25. Vasile Grigorovici Barskij: Stranstvovanie za svletaja Gora... (Călătoria la Sf. Munte), un capitol din lucrarea mai mare despre „Călătoria în Turcia europeană”. Ed. II Petersburg 1855, 1857, 2 vol. În 1885 cartea lui Barski a fost editată de N. Barsukoff, ed. VII.
- 1737 * 26. Richard Pockocke: Description of the East, 3 vol, London, 1743—1745. Traducere franceză „Voyages en Orient”. în XII°, Neuchâtel, 1772—1773, tome VI, livre III, chapitre VII, pages 53 sq.
- 1755 * 27. Timotei Grabașvili, ediscop de Kartli: Indreptar pentru pelerinii la Sfintele Locuri, în l. georgiană. Editat de Platon Joselian, Tiflis, 1852. Folosit în trad. greacă.
- 1766—76 * 28. Părintele Ignatie: Descrieri de călătorie la Constantinopol, Athos, Ierusalim și Egipt, în B. de Khitrows: Itinéraires russes, I, p. II.
- 1770 * 29. Atanasie de Paros: Ἑρμογένους Ῥητορικὴ, Veneția, 1779 (μετὰ σχολίων).
- 1785 30. D'Anse de Villolison: Observations archéologiques et historiques sur la Grèce. Manuscrisul în mai multe volume, din care vol. IX cuprinde foarte puțin despre Athos — autorul stând abia 1 lună Athos — stă și azi needitat în colecția manuscriselor Bibl. naționale din Paris. Cf. Dacier: Notice, în „Mémoire de l'Académie des inscriptions”, Paris, 1815, p. 368.
- 1771 * 31. Macarie Trigonis din Lavra: Προσκυνητάριον τῆς ἱερᾶς μονῆς μεγίστης Λαυρας, Veneția, 1772 și 1792.
- 1778 * 32. Cezar Daponte: Δακικαὶ ἐφημερίδες, editate și traduse de Em. Legrand, Paris, 1880, 2 vol.
- 1778 * 33. Cezar Daponte: Κήπος καρίων, poemă în versuri. Importantă pentru că arată cum strângeau călugării milostenii dela noi din țară. Publicată de Em. Legrand:

- Bibliothèque grecque vulgaire du XVIII-e siècle, III, (Paris, 1881) p. 1-232.
- 1780 * 34. Cezar Daponte: Ἀπαρίθμησις τῶν ὀνομάτων ναύων καὶ μονῶν τῆς Παναγίας καὶ περὶ τοῦ σχολείου τοῦ ἁγίου Ὁρους, in Hurmuzachi: Documente, vol. XIII, pag. 279—317.
- 1780 35. Sava Lavriotul, ascet rus: Πρωσκυνητάριον τῆς Μεγίστης λαύρας, Venetia, 1780.
- 1780 (?) * 36. Choiseul Gouffier: Voyage pittoresque de la Grèce, Paris. vol. II (1800) pag. 138—155.
- 1791 * 37. Petru Psalida: Περιγραφή τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐπονομαζομένου τοῦ Γρηγορίου τοῦ ἐν τῷ Ἄθων, trad. după Barski (vezi No. 25), Viena, 1791. Prima traducere s'a făcut în românește și numai după aceasta în grecește.
- 1794 38. Sibthorps (pentru flora și fauna sf. Munte) in Walpole: Memoires relating to european and asiatic Turkey, London, 1817 p. 195 sq.
- 1801 39. E. Clarke: Lettre à l'évêque de Durham, tot in Walpole: Memoires... p. 193—194. (Pentru fauna Athosului).
- 1801 * 40. E. Clarke: Travels in various countries of Europa, Asia and Africa, 6 volume in IV-o, Cambridge-London, 1810—1823 (Despre Athos vol. II (1812) p. 180 sq.
- 1802 (?) 41. Наѳов: Descrierea mănăstirilor athonite, in revista „Sdredet”, Sofia, 1891 (in l. bulgară).
- 1806 (?) 42. D. Sărașimirov: Prin Athos, memorial în revista „Biblioteca”, Filipopol, 1895, N-rii 7, 8 și 9 (in l. bulgară).
- 1806 * 43. W. M. Leake: Travels in northern Greece, London, 1806, vol. III p. 114 sq.
- 1816 44. Walpole: Travels in various countries of the Levant, London, 1820, p. 38 sq.
- 1829—31 45. Ad. Slade: Records of travels in Turkey, Greece, etc., London, 1832—1833, vol. II p. 398 sq.

BIBLIOGRAFIE

- 1827 (?) * 46 Pouqueville : Mémoires pour servir a l'histoire du mont Athos, Paris, 1829 (după Braconnier și Villoison, cf. Zaharla : Reise... p. 228—230).
- 1830 * 47 D. Urquhart : Spirit of the East, London, 1838. Tradusă și in l. germană, Stuttgart, 1839, vol. II, p. 78 sq.
- 1834 48. Ionios : Ἀνθολογία, Corcira, 1834 (despre cultura și școala athonită din sec. XVIII).
- 1835 49. Vladimir Orlov Davidov : Impresii de călătorie în Arhipelag, Asia Mică, etc., Petersburg, 1845, vol. II, p. 214 (rusește).
- * 1836 50. Reber Smith — Wolfe : Travels... in „Journal of the geographical Society” VIII (London, 1837) p. 61 sq.
- 1837 * 51. R. Curzon : Visits to monasteries of the Levant, London, 1849, p. 282 sq. S'a tradus și in l. germană de I. Meissner, Leipzig, 1854.
- 1837 * 52. R. Curzon : Les monastères grecs, in „Revue britannique”, London, 1849 p. 171 sq.
- 1837 * 53. Kirshop Lake : Early Days of monasticism on mount Athos, London, 1845.
- 1837—8 * 54. E. Zaharia von Lingenthal : Reise in den Orient, Heidelberg, 1840, pag. 212—344. Il interesează arhivele Athosului, mai ales în ce privește materialul de drept bisericesc.
- 1838 * 55. Constantin Olconomos : Τὸ ἅγιον Ὄρος, in revista din Constantinopol „Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ” I', φιλ. Ε', p. 135 sq.
- 1839 * 56. Grisebach : Reise durch Rumelien, Göttingen, 1841, pag. 227 sp.
- 1839 57. Didron l'Aîné : Voyage au mont Athos, in „Journal de Bruxelles” la data de 28 Iulie 1856.
- 1840 * 58. Chiril de Smirna : Προσκυνητάριον τῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, București (tip. Vauban), 1843.
- 1843 (?) 59. Andrei Muraviev : Scrisori din Răsărit, Moscova, 1845 (rusește).
- 1843—5 60. Egumenul Serafim : Scrisori dela un călugăr către prietenii lui, ed. IV, Petersburg 1864 (rusește).

- 1839—46 61. Monahul Partenie: Povestiri din umblările și călătoriile făcute în Rusia, Moldova, Turcia și Țara slăntă, Moscova. 1855 (rusește).
- 1845—64 * 62. Arhim. Porfir Uspenskij: Descrierea călătoriei la sfântul Munte în „Journal de l'Instruction publique” Petersbourg, 1847, tom. LV, pag. 36 sq, Nrii 7—8. Vezi și în „Annales des voyages”, Moscova, 1809 vol. CIX, p. 249 sq.
- 1847 63. Porfir Uspenskij: Scrisoare despre sfântul Munte, în revista „Hristijanskij čtenije”, 1848, p. 72 sq. (rusește).
- 1847 64. Platon Joselian: O vizită la sf. Munte, în ziarul rusec „Telegraful transcaucazian”, Tiflis, 1848, Nrii 22—31, 35—36 (în l. rusească).
- 1852 65. G. F. Bower: Mount Athos, Thessaly and Epirus, London, 1852, p. 51 sq.
- 1856 * 66. Serafim din mân. Ivir și Ștefan Skatharos din Athena: Προσκυνητάριον τῆς μονῆς τῶν Ἱβήρων, Athena, 1857.
- 1857 67. V. Mansurov: O excursia la Muntele Athos, în „Colecția maritimă” Moscova, 1857 (rusește).
- 1859 * 68. V. Nicolaidis, căpitan de geniu: Les Turcs et la Turquie contemporaine, II (Paris, 1859), cap. VIII p. 1—28.
- 1859 69. Kaminskij: O călătorie la sfântul Munte, Petersburg, 1859 (rusește).
- 1860 * 70. Pischon: Die Mönchsrepublik des Berges Athos, in „Raumer's Hist. Taschenbuch” I, Leipzig, 1860. A fost publicată și în traducere franceză în „Revue germanique”, 1862.
- 1864 71. Blagoviecevsckij: Athosul, memorial de călătorie, Petersburg, 1864 (rusește).
- 1866 72. V. Miller: Souvenirs du Mont Athos, în „Le Correspondant”, Paris, 25 Aprilie 1866.
- 1873 * 73. F. A. Nicolopoulos: Περιήγησις εἰς τὰς μονὰς τοῦ ἁγίου Ὁρους καὶ τῆς Χαλκιδικῆς, Athena, 1874.
- 1875 * 74. Eugène Melchior de Vogué: Syrie, Palestine,

BIBLIOGRAFIE

- Mont Athos, Paris 1878, 2 vol. Folosită în ed. din 1913.
- 1875 * 75. de Voguë: Le Mont Athos. Un voyage dans le passé, in „Revue de deux Mondes” tome XIII (Paris 1876), p. 281—317.
- 1877 * 76. W. Rosmann: Ein Besuch bei den Mönchen aus dem Berge Athos, in „Deutsche Rundschau”, Leipzig, 1877, p. 84—109.
- 1878 * 77. S. A. Neyrat: L'Athos. Notes d'une excursion à la presqu'île et à la Montagne des Moines, Lyon, 1880.
- 1879 * 78. St. de Norhac: La Dalmatie, les îles ioniennes, Athènes et Mont Athos, Paris, 1882.
- 1879 * 79. St. de Norhac: Une visite aux monastères de l'Athos, in „Le Correspondant” tome CXVIII (Paris, 1880) pp. 256—287; 501—526.
- 1879 80. Ioan Raptarhis: Ἐντυπώσεις περιηγήσεως εἰς Ἀθῶνα, in revista „Ἐπτάλοφος Κωνσταντινούπολις”, Constantinopol, 1879, an. I, Nr. 9.
- 1882 81. Alex. Pencovici: Impresiuni dela sfântul Munte, in gazeta „Timpul”, București, Nr. 232 din 22 Oct. 1882.
- 1885 82. H. Rety: Le Mont Athos, in „Annales de l'Académie de Mâçon, Paris, 1885, p. 35—50.
- 1886 * 83. Nic. Ghinas, general de geniu: Ὀδοιπορικὰ. Σημειώσεις Μακεδονίας, Ἡπείρου, νέας ὁροθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Athena, 1887, vol. II—III, p. 583—726.
- 1886 84. Schweiger-Lerchenfeld: L'Oriente, Milano, 1886.
- 1888 * 85. V. Vanateli: La penisola monastica, Roma, 1888.
- 1889 * 86. Em. Müller: Le Mont Athos, Vatopédi et l'île de Thasos, Paris, 1889.
- 1890 * 87. Averchie Lambiris, fost arhiep. de Patras: Βραχέα τινὰ περὶ ἁγίου Ὄρους, in revista „Σωτήρ”, Ierusalim, an. XI (1890), fascicolul 10.
- 1890 88. G. Gravier: La Sainte Montagne, in „Bulletin de la Société libre d'émulation du commerce et de l'industrie de la Seine inférieure. Rouen, 1890—1891, tom. 24, p. 207—225.

- 1892 * 89. G. Ebers: Der Athos. Vom Fels zum Meer, Leipzig, 1893.
- 1893 * 90. Ierom. Ghedeon Ploesteanu, superiorul chinovului românesc Podrom din Sf. Munte: Istoricul Sfântului Munte, în revista „Biserica ortodoxă română”, XVIII (Buc., 1894—5) p. 553—564; 659—668. Slabă.
- 1897 91. Eduard von Goltz: Reisebilder aus dem griechisch-türkischen Orient, Halle, 1902.
- 1898 92. I. Hantz: Dix jours aux mont Athos, Paris, 1898.
- 1898 * 93. O. Kern: Bei den Mönchen auf den Athos, Hamburg, 1898.
- 1902 * 94. H. Gelzer: Vom heiligen Berg und aus Mazedonien, Leipzig, 1904, p. 1—129.
- 1903 * 95. Schmidke: Das Klosterland des Athos, Leipzig, 1903, p. 1—166 (are și câteva reproduceri).
- 1906 * 96. A. Struck: Mazedonische Fahrten, I: Kalcidica, Wien, 1907.
- 1907 * 98. P. de Meester: Voyage de deux bénédictins aux monastères du Mont Athos, Paris, 1908.
- 1907 * 99. Dr. Badea Cireșeanu: Călătoria mea la Sfântul Munte Athos, în Palestina și Egipt, în revista „Biserica ortodoxă rom.” XXX (Buc., 1906—7) p. 930—945, 1018—1031, 1128—1141.
- 1908 * 100. Arhim. Nifon: O călătorie la sf. Munte și la Constantinopol, București, 1909.
- 1916—7 101. Anonim: La France en Macédoine (Salonic), Paris, 1917.
- 1917 102. Risal: La ville convoitée, Paris, 1917.
- 1919 103. Deschamps: La Grèce d'aujourd'hui, Paris, 1921.
- 1920 104. G. Remond: La très Sainte Montagne d'Athos, în revista „L'illustration”, Paris, 1921, Nr. 9.
- 1922—3 105. Manuil Ghedeon: Ἐπιστολαὶ ὡς ἐπὶ λόγος καὶ πρό-λογος ἀγιορειτικοῦ προσκυνηταρίου, Athena, 1923.
- 1923 * 106. Th. Däubler: Der heilige Berg: Eine Symphonie, Leipzig, 1923.
- 1927 * 107. F. Perilla: Guide au Mont Athos, Salo-
nique, 1928.

BIBLIOGRAFIE

- 1927 * 108. F. Spunda: Der heilige Berg Athos: Landschaft und Legende, Leipzig, 1928.
- 1929 * 109. G. Fischer: Vom Athos zum Ida, München, 1930.
- 1929 * 110. Monah Teodosie Bonteanu: Istorisirea unei călătorii în Muntele Athos, Măn. Neamțu, 1930.
- 1934 * 111. Gr. T. Marcu: Monahii români din Sfântul Munte, în „Revista teologică” Sibiu, 1934, p.
- 1935 * 112. Costi Palama: Τὸ ἄγιον Ὄρος, Athena, 1935.
- 1936 * 113. Spiridon Lavriotul: Προσκυνητάριον τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας Athena, 1936.¹
- 1938 * Aurel Cosma: Sfântul Munte. Însemnări de călătorie în „Cunoștințe folositoare” Seria C Nr. 81, București, 1939.
- 1938 * Veniamin Pocitan Ploesteanu: Sfântul Munte al Athonului, cu prilejul unei călătorii în Răsărit — lucrare cu ilustrații în text, București, 1940, 128 pag.

b) Colecții de documente și manuscrise. Studii și monografii istorice *

1. Colecția Suchanov (510 manuscrise, din care un număr important luate din arhivele Athosului în 1653), azi în Biblioteca sinodală din Moscova. Catalogele lui C. Fr. Mathaei (Accurata codicorum graecorum bibliothecae Mosquensis sancti Synodi notitia et recensio, Leipzig, 1805) și Arhim. Vladimir (Sistematikoeskie opisanie rukopisei moskovskoi sinodalnoi biblioteki, I (manuscrise grecești), Moscva, 1894) le-au identificat pe cele mai multe.

* 2. Hrisant Nottara: Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῶν ἐν ἀρχαῖς τοῦ Ἀθῶνος εὐρισκομένων, Ierusalim 1711. Publicat în K. Sathas: Μεσσαϊωνικὴ βιβλιοθήκη, I (Athena 1872) p. 269—284 și

¹ Sigur că mare parte din aceste descrieri de călătorie sau προσκυνητάρια cuprind și date istorice pe lângă partea informativă, beletristică sau turistică. Așa sunt mai ales cele de sub Nr.ii 25, 33, 51, 54, 62, 94, 107, 108 și 112, de aceea le-am folosit și în cursul lucrării. Nu mai vorbim de προσκυνητάρια de sub Nr.ii 19, 31, 35, 58, 113 și altele cari pot fi socotite ca mari ajutoare la istoria mănăstirilor. Dacă le-am amintit pe toate aici, e pentru că au fost scrise cu ocazia unor călătorii prin Athos.

² În legătură cu arhiva mănăstirilor pomenim aici numai lucrările mai mari și de caracter mai general. Cele speciale pentru fiecare mănăstire — câte am putut afla — le dăm în josul paginei la începutul fiecărei mănăstiri.

in „Wiener Jahrbücher der Litteratur“ Wien, 1845, tom. LXVI, p. 15 sq.

* 5. Nicodim Aghioritul: Ἱστορία καὶ κατάστασις τοῦ ἁγίου Ὄρους, Athos, 1800. S'a publicat ca notă in „Ἠγδάλιον“ pe care-l publica monahul Teodoret, Leipzig, 1800, p. 549—550. Se află și în traducere germană in Zaharia: Reise... p. 222—227.

4. Hunt: Monastics institutions and bibliothecs of the Athos, London 1801. S'a publicat in Walpole: Memoirs relating to european and asiatic Turkey, London, 1817 p. 198 sq.

* 5. Teodoret, proigumen de Lavra și Esfigmen și epitrop al moșilor Esfigmenului din Moldova: Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Athos, 1812 (?). Manuscrisul, nepublicat de autor, a fost consultat de P. Uspenski, Ghedeon (care și publică fragmente din el), Cosma Vlahos, etc. A fost publicat fără nici un scrupul, de alt călugăr esfigmenit Gherasim Smirnakis, Athena, 1903. Vezi mai jos, Nr. 65 și la partea specială (Mân. Esfigmen).

6. Mynoides Minas: Rapport au Ministère de l'Instruction publique, in „Moniteur universel“, Paris, 5 Janvier 1844. Vezi și „Revue de bibliographie analytique, Paris, 1844, p. 80 sq. Minas a copiat multe manuscrise din arhivele sf. Munte, dar lucrarea lui — azi mssul 454 din Biblioteca Națională din Paris — a rămas nepublicat. Tot Minas a instreinat și vre-o 40 de codici athoniți, azi in aceeași bibliothecă.

* 7. Ph. Fallmerayer: Fragmenten aus dem Orient (in special vol. II cap. 9—10). Ed. I Stuttgart, 1845. Folosit în ediția Feigl-Molden, Leipzig, 1913.

* 8. Arhim. Porfir Uspenski: Ukazatel aktov kraniassihsia v obieteliah sv. goru Afonskoj = Catalogul celor mai importante acte din arhivele Athosului, publicat (titlu și început) in „Journal du Ministère de l'Instruction publique, Saint Petersburg, 1847, tome LV p. 46—74, 169—200. Din acest număr total de 722 de documente, 234 sunt inscripții. Aici numai le înșiră, autorul revenind asupra lor in voluminoasa operă „Hristijanskij Vostok“ (= Răsăritul Creștin), de care va fi vorba mai jos. Importanța acestui catalog a fost repede remarcată, de

aceea în curând l-au folosit și alții. Așa a fost tradus acest catalog de:

9. Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland, Berlin, 1848, vol. VII.

10. Dim. Abramovič: Sfântul Munte din punct de vedere artistic, religios și istoric, Belgrad, 1848 (sârbește).

* 11. Joseph Müller: Historische Denkmäler in den Klöstern des Atkos, publicată în „Slavische Bibliothek“ a lui Miklosich, (Wien. 1851) I, p. 123—207. Dela p. 123—146, Müller dă un succint studiu istoric asupra Athosului.

* 12. Zaharia von Zingenthal: De libris ad jus graeco-romanum spectantibus, qui in bibliothecis monasteriorum montis Atho asservantur, în „*Ἀνέκδοτα*“ Leipzig, 1843, iar mai apoi reproduce de el însuși în Jus Graeco-Romanum, III (Lipscae, 1857) p. XV—XXVII.

13. V. Langlois: Le Mont Athos et ses monastères, Paris, 1867. Lucrarea aceasta — cea mai serioasă din câte s'au scris până atunci în genul ei — se împarte în istorie (p. 1—23), organizație (23—38) și arhive (39—125). Ca unul care cunoștea și limba georgiană a publicat și studii și documente în legătură cu arhiva măn. Ivirilor (Vezi partea specială). Tot el a publicat din arhiva Vatopedului — după o copie luată de P. Sebastianov — geografia lui Ptolomeu și Strabo, Paris, 1867.

Din lucrările amintite sub 9—13 diferă numai Zaharia (12) puțin, întrucât catalogul pe care-l dă, cuprinde acte numai până la 1430 (nu amintește nici de un act dat de vreun Voevod român). Celelalte cataloage (Archiv; Abramovič; Müller și Langlois) nu diferă întreolaltă, decât în ce privește numerotarea. Cel mai critic lucrat este al lui Langlois. Sigur că Uspenski n'a catalogat toate actele, căci întâlnim multe amintite sau publicate ulterior, care la el nu se aflau.

14. Petru Sebastianov: Muntele Athos, material cules și fotografiat cu tot utilajul științific în anii 1852, 1857—1860. Această colecție de fotografii și schițe, cuprinzând documente, inscripții, miniaturi etc. a publicat-o P. Florinskij: Documente

athonite și fotografiile lor după Sebastianov, Petersburg, 1880. Da și un studiu introductiv. Mi-a fost inaccesibilă.

* 15. Arhim. Porfir Uspenskij: Hristijanskij Vostok (Răsăritul creștin), operă voluminoasă (9 vol.) culeasă în călătoriile făcute între 1845—1847, 1858—1861. Primele 8 volume mai au și subtitlul: Istoria Afona (Istoria Athosului) și anume: I—III = Istoria Afona, IV—VII Pervoe puteșestvie v afonskie monasteri i skitu (Prima călătorie la mănăstirile și schiturile athonite); VIII = Vtoroia puteșestvie (a doua călătorie); IX = Priloenie za 7 clastii tadaos la cele 7 părți). Vol. I—VI apar în Kiev 1877; vol. VII—IX în Moscova, 1880—1881. Netpărindu-se aici tot materialul cules, Academia imperială rusă din Petersburg (1892) a adăos la volumele celelalte (pe care le-a împărțit de astădată în 2 părți I—VI și VII—IX) încă un volum: Hristijanskij Vostok. Istoria Afona, III clasti. Vezi recenzia lui Dmitrievski în „Byz. Zeitschrift, I (1894) p. 413—419; Krumbacher: Gesch. der byz. Litteratur, ed. II (1897, Leipzig) p. 515. Mi-au fost accesibile numai vol. I—III și adaosul din 1892. Imensul material cules de Uspenski a fost studiat de bizantinologii:

a/ V. Vasilievskij: Descrierea colecției de documente bizantine a lui Porfir, în „Zapiski Imperat. bibl.” Petersburg, 1885.

b/ Jernstedt: Catalogul manuscriselor grecești datate, aflate în Colecția lui Porfir, ibidem, 1887.

c/ P. Sărcu: Descrierea documentelor episcopului Porfirie, „Zapiski imperat. Akad.” (tom. 64, fasc. 9), Petersburg, 1891. Toate 3 rusește. Nu mi-au fost accesibile niciunul.

16. Brosset: Explications de quelques inscriptions photographiques apportées par M. Sebastianov du Mont Athos, în „Bulletin de l'Académie de sciences” de St. Petersbourg IV (1862) p. 1—16. Inaccesibilă.

* 17. K. Frearitis, prof. univ. Athena; Ηερίπλους Μακεδονίας και Ιλασσονος Άσσιας, în revista „Πανδώρα”, Athena, 1863, tom. XV, p. 315 sq. Are și documente.

18. Arhim. Antonin: Observările unui închinător la sfântul Munte, Kiev, 1864. Foarte bună monografie. Nu mi-a fost accesibilă.

19. Arhim. Antonin : Călătorii în Rumelia, Petersburg, 1879. E o ediție adăugită a celeilalte. Observații critice au făcut asupra ei P. Sârca (în Jurnalul Mîn. Instr. publ. 1880, N-rii 209, p. 382—429 și 210 p. 171—215) și Destunis (ibidem, Nr. 210, p. 412—431).

* 20. Gass : Zur Geschichte der Athosklöster, Giessen, 1865. Redactată prima oră în limba latină (65 p.). Bună.

21. Gass : Nachträgliches zur Geschichte der Athosklöster, în rev. „Serapeum“, Leipzig, tom. XXVII, 1866, p. 376—380.

* 22. M. Miller : Rapport à l'Empereur sur une mission scientifique en Orient, în „Le moniteur universel“ din 15 Moniteur universel“ din 15 Maiu și 14 Iulie 1865, Paris. Reprodus textual în „Archives des missions scientifiques et littéraires“ (II-e serie, tome II, Paris, 1866, p. 493—508, 509—521) precum și în „Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions“, Nouvelle série, tome I (Paris, 1865, p. 16 sq., 39 sq.

* 23. Macare Vatopedinul : Κατάλογος τῶν ἐγγράφων συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ P. Uspenski, Moscova, 1868. Macarie era atunci la Moscova. Manuscrisul lui se află încă în arhiva schitului Cav-socalivja sub titlul Κώδιξ Ἱωασαφαίων Nr. 55 și a fost publicat de învățatul călugăr lavriot Evloghie Kurila în „Ἐπετηρὶς ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν“, an. VI (Athena, 1930) p. 181—222 și an. VII (1931) p. 66—109.

* 24. Timotei Cipariu : Documentele sfântului Munte Athos, în „Archivul filologic și istoric“, Blaj, 1897, p. 313 sq. Cunoaște pe Müller, Langlois, Montfauçon etc. Catalogul urmează pe Müller, dar e incomplect.

* 24 a) Arhim. Leonid : Istoričeskoe opisaniie serpskoj carskoj Lavru Chilandaria (= descriere istorică a împărăteștil lavre sârbești Hilandar) (rusește), Moscova 1868, 1871, 1882, 1897. Populară, dar destul de solid lucrată.

* 25. Sofronios Kalligas, egumen în măn. Sf. Pavel : Ἀδωνιάς ἡτοι σύντομος ἱστορία τοῦ ἁγίου Ὀρους Ἀθωνος, Smirna, 1870. Are și unele documente, dar conține și foarte multe greșeli.

* 26. Dionisios Pisti, fost mitropolit de Xanti : Περιγραφικὴ ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὀρους Ἀθωνος, ἀρχὴν ἔχουσα πρὸ 2187 ἐτῶν, Sa-

lonic. 1870. Mai slabă și decât precedentă. Ambii s'au folosit de manuscrisul lui Teodoret. Cf. Ghedeon: "Αἰῶν, p. 69—70.

* 27. Acta praesertim graeca rossici in Atho monasterii, Kiev, 1874 (VIII-a, 617 p.). Cuprinde 46 documente grecești și 15 slavone. Parte din ele sunt date de Voevozii noștri (vezi la măn. Pantelimon).

* 28. Duchesne et Bayet: Mémoire sur une mission au Mont Athos. A apărut de 2 ori: a) în „Archives des missions scientifiques et littéraires”, Paris, 1876 și b) în „Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome” tome I; partie 1 (1876). Mare parte din material se află însă inedit în mssul 202, fonds Coisl. din Biblioteca Națională, Paris. Am folosit ediția de sub a). Se interesează mai ales de inscripții (arhitectură, pictură etc.).

* 29. Nectarie Ieromonahul: Schitul românesc din Sfântul Munte. Documente dela întemeierea schitului până azi. București, 1878.

* 30. Spiridon Lambros, prof. univ. Athena: "Εκθεσις πρὸς τὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῆς εἰς τὸ "Ἄγιον" Ὄρος ἀποστολῆς αὐτοῦ εἰς τὸ θέρος τοῦ 1880, Athena, 1880. Fusesse trimis, adică din partea statului grec să catalogheze manuscrisele tuturor mănăstirilor aghiorite (sigur manuscrisele grecești). Avea ca ajutor încă vreo 5 înși (directorul școlii normale din Athena F. Georgandă, 4 studenți și un artist elvețian, Em. Gillieron). Expozeul pe care-l făcu Lambros în Cameră asupra importanței unui astfel de catalog a stârnit tot interesul. Încă în același an s'a publicat un fascicol din lucrare, conținând catalogul codicilor din Protathon, Sf. Pavel, Hilandar, Zograf, Constamonitu, Grigoriu, Xenofon și Schitul Ana, adică cele mai sărace. Lipseau însă mijloacele și interesul pentru a se putea publica în condiții bune o astfel de operă. Nici fascicolul ce apărui în 1888 nu era mai norocos. Avu noroc însă de ecoul pe care-l trezi peste graniță. Într'adevăr în 1881 apar două traduceri ale Expozeului din Cameră:

1. August Boltz: Die Bibliotheken der Klöster des Athos Bonn, 1881.

2. Heinrich v. Rickenbach: Ein Besuch auf dem Athos Wurzburg, 1881.

Acestea popularizează ideea mare a lui Lambros, de aceea presa universitară din *Cambridge* luă asupra ei publicarea materialului complet strâns de el. Lucrarea apare în 2 volume: *Catalogue of the greek manuscripts of mount Athos, I, 1895; II, 1900*. Mai lipseau cataloagele codicilor din cele 2 mai bogate mănăstiri: Lavra și Vatoped, precum și cataloagele manuscriselor slavone, cari și azi își așteaptă un cercetător. Lambros a mai publicat:

31. Sp. Lambros: *Περὶ τῶν παλιμψέστων κωδίκων τῶν ἁγιορειτικῶν βιβλιοθηκῶν*, Athena, 1888.

32. Sp. Lambros: A new palimpsest on mount Athos, in rev. „*Athenaeum*” Nr. 3281 din 13 Sept. 1890, London.

33. Sp. Lambros: *Ἑλληνικά χειρόγραφα*, în ziarul athenian „*Εστία*” Nr. 32, 43, 47/1893 cu descriere și facsimile. Astfel, deși nu completă, opera lui Lambros e de cea mai mare însemnătate pentru cunoașterea arhivelor aghioritice.

* 34. Athosberg, în *Wetzer-und Welte's Kirchenlexikon* II-e Auflage, Freiburg i. Br. 1882, vol. I, p. 1555—1563. Istoric și bibliografie. Nu prea excelează.

* 35. Biserica ortodoxă română: „Faceri de bine ale Românilor la sfântul Munte, în rev. „*Bis. ort. rom.*”, 1881—1882 p. 627—635. Apăru și în traducere grecească: *Εὐεργεσίαι τῶν Ρουμάνων εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος*. Broșura cuprinde simple parafraze luate după *Προσκυνητάριον* al lui Ion Comnen.

* 36. Manuil Ghedeon: *Ὁ Ἅθως; ἀναμνήσεις, ἔγγραφα, σημειώσεις*, Constantinopol, 1885 (356 p.). O primă parte (p. 7—65), în legătură cu importanța istorică a sf. Munte și cu forma lui de organizare, a fost publicată înainte în rev. „*Νεολόγος*”, Constantinopol, 1882. Istoria specială a mănăstirilor (155—197) e mai puțin importantă; mai prețioase sunt cele ce privesc istoria generală (p. 65—156) precum și cu știința, cultura și arta Athosului (198—240) și mai ales anexele și bibliografia, pe care o împrăstie în tot volumul. Toate acestea fac din monografia lui Ghedeon (mai ales pentru vremurile acelea) un studiu important.

Sigur că azi e depășită. Vezi și recenzia lui Destunis în „Jurnalul Min. Instr. publ.” Petersburg, 1886, p. 349—375 (favorabilă).

* 37. Athels Riley: Athos, or the mountain of the monks, London, 1887. Are și date istorice.

* 38. Gavriil Protul: Viața și traiul Sfinției Sale Părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului. Editată întâiu de B. P. Hașdeu în „Revista Istorică a României” I, 2, p. 132 sq., apoi C. Erbiceanu (cu ajutorul mitr. Iosif Nanlescu), București, 1888, iar în urmă de Tit Simedrea în revista „Biserica ortodoxă română”, București, 1937. Am utilizat ediția Erbiceanu.

* 39. Ph. Meyer: Beiträge zur Kenntnis der neueren Geschichte und des gegenwärtigen Zustandes der Athos-klöster, in „Zeitschrift für Kirchengeschichte”, Leipzig, 1890, X, p. 395—435, 539—576. Este o foarte serioasă contribuție la cunoașterea regimului idioritmic aghiorit, precum și a stării mai nouă a monahismului din sf. Munte.

40. A. Dmitrievski: Mănăstirea sf. Ion Teologul din Patmos în comparație cu mănăstirile idioritmice din sfântul Munte, în „Trudi Duh. Akademija”, Nov. 1892, p. 326—492, Kiev (rusește).

41. T. C. Marr: Lettre à M. Villoison sur les bibliothèques du Mont Athos, în „Revue des Bibliothèques II (Paris, 1892) p. 83 sq.

* 42. Alexandru Lavriotul: Ἀγιοὶ ἀγιοποιεῖται în revista „Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια” XIII (Constantinopol, 1893) p. 329 sq. Vorbește mai ales despre Atanasie, Athonitul.

43. Alexandru Lavriotul: Ἀναγραφὴ καὶ δημοσιεύματα εἰκοσιπενταετίας (1874—1898), Constantinopol, 1898. Acest călugăr din Lavra a publicat în câteva reviste [mai ales în „Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια” din Constantinopol și în „Vizantijski Vremennik” (Буζантинъ Хρονикъ) din Petersburg] o întreagă serie de studii. Unele din ele le indicăm în decursul lucrării. Excelează mai ales studiul: Ἀδωτικὸς στοῶ, publicat în „Viz. Vrem.”, 1898—1902.

* 44. Ph. Meyer: Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig, 1894. Cea mai bună monografie privitoare la dezvoltarea monahismului aghiorit. Partea primă (p. 1—99) se ocupă cu istoria și evoluția monahismului, iar partea

II (p. 101—275) cuprinde textul tipicoanelor și documentelor mai importante privitoare la istoria Athosului. Vezi și recenziă favorabilă a lui „Berliner filol. Wochenschrift”, Berlin. 1894 p. 1332—1336, precum și a lui Socolov în „Jurnalul Min. Instr. publ.” Nr. 303 (Petersburg, 1896) Febr., p. 469—470.

* 45. Margaritis Dimitsa: Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις I (Athena, 1896) p. 638. Operă incompletă, cu multe informații, dar și multe greșeli.

* 46. K. Krumbacher: Geschichte der byzantinischen Literatur, II-a Aufl., München, 1897. Bibliografie generală și specială în legătură cu Athosul, la p. 513—515.

* 47. Ainalov: Expunere asupra misiunii încredințate la Athos, Kazan, 1897 (rusește). Inaccessibilă.

48. H. Omont: Catalogue des manuscrits grecs et latins de M. Em. Miller, Paris, 1897.

49. Ch. Loparev: Expunere sinoptică asupra călătoriei (vara 1896) la Athos. În „Comunicările Soc. Imp. ori. palest.” Petersburg, 1897, Febr. p. 22 sq. Inaccessibilă.

50. Belocurov: Mănăstirile Constantinopolei și ale Athosului, în „Trudi ist. i arheol.” III, 4 (Petersburg, 1897).

51. D. Șestakov: Colecții de manuscrise din Athos, în „Učenie zapiski Kazan”, vol. LXIV fasc. 12 (Kazan, 1897).

* 52. Sava, Monah din Hilandar: a) Istoria și descrierea mănăstirii Hilandar, Belgrad, 1894; b) Sfântul Munte, Belgrad, 1898.

* 53. Ph. Meyer: Athosberg, în Herzog-Hauck's Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche, II Band (Leipzig, 1897) p. 219—213. Istorie succintă și bibliografie.

* 54. Συλλογή τῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιστάτων χρόνων ὑφ' ἑλλήνων ποιητῶν, ἱστορικῶν καὶ γεωγράφων μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος γραφάντων περὶ τοῦ Ἁθῶ, în revista „Νεολόγος”, Constantinopol, 1893, p. 881—904.

55. N. I. Marr: Despre cătătoriile la sf. Munte, Moscova, 1898 (rusește). Inaccessibilă.

* 56. Revista „Vizantijski Vremennik” (Βυζαντινὰ χρονικά) din Petersburg a publicat între 1894—1927 o mulțime de acte și studii asupra Athosului, din care remarcăm următoarele:

a/ tom. X fasc. 1 (1903): L. Petit: Actes de Xénophou, 25 documente grecești; completare de Kurz in vol. XVIII (1913) încă 6 doc. Toate din epoca bizantină.

b/ tom. X, fasc. 2 (1903) W. Regel: Actes de Pantocrator. Se publică 26 documente grecești și 4 slavone.

c/ tom. XII, fasc. 3 (1906): L. Petit și W. Regel; Actes d'Esphigmenou. între ele se află și câteva care ne interesează.

d/ tom. XIII, fasc. 4 (1907): Regel-Kurz-Korablev; Actes de Zografou. Se publică 67 documente grecești și 13 slavone (câteva din cele slavone provin dela Voevozii români).

e/ tom. XVII, 1, fasc. 5 (1911): Petit-Korablev: Actes de Hilandar. Cuprinde 171 documente grecești și 21 slavone.

f/ tom. XX, 1, fasc. 6 (1913): Regel-Kurz-Korablev: Actes de Philothéou. Cuprinde 14 doc. grec. și 2 slavone. Alte fascicule din această revistă nu mi-au fost accesibile. Despre documentele care ne privesc a se vedea în decursul lucrării.

* 57. W. Regel: Χρυσόβουλοι λόγοι καὶ ἑρὰ γράμματα τῆς μονῆς Βατοπεδίου, Petersburg, 1898.

* 58. G. Millet: Mémoire sur une mission au Mont Athos, in „Compt-rendus de l'Académie des inscriptions, Paris, 1898, p. 381—382, 516—518.

* 59. I. Socolov: Afon, articol in „Pravoslavnaî Theol. Enkiklopedija” a lui Lopuhin, II (Petersburg, 1901) p. 190—236.

* 60. Ch. Diehl: En Méditerranée. Promenades d'histoire et d'art, Paris 1901. Folosită in ed. II (Paris 1910, p. 178—204 etc.).

* 61. Revista „Byzantinische Zeitschrift”, Leipzig a publicat o serie de studii și documente, pe care le vom introduce în decursul lucrării. Remarcăm aici:

* a/ P. Papagheorghiu: Inschriften aus dem Athos an. X (1901) p. 574 sq.

* b/ G. Fischer: Vom heil. Berg, VIII (1898) p. 306 sq. (cuprinde studiu despre tipiconul sf. Sava Sârbul).

* c/ H. Gelzer: Sechs Urkunden des Georgskloster Zografou, XII (1903), p. 398 sq. etc.

* 62. Revista engleză „Athenaeum” din Londra la fel a publicat studii în legătură cu Athosul. Așa:

a) Mahaffy: Notes from Mount Athos, I (1889) p. 623.

b) I. St.: Mount Athos, III, p. 161.

c) I. St.: Catalogue of manuscripts Athos, XIII (1901) p. 18 sq. etc.

* 63. V. Gardthausen: Sammlung und Kataloge griechischer Handschriften, in „Byz. Archiv“, Leipzig, 1903, p. 80—85.

* 64. Kalinik Delikanis, arhiep. de Cizic: Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ σωζομένων ἐπισήμων ἐγγράφων περὶ τῶν ἐν Ἀθῶν μονῶν (1630—1863), καταρτισθεὶς κελεύσει τοῦ Οἴκουμ. Πατρ. Ἰωαννῆ τοῦ Ι', Constantinopol 3 vol. 1902—5. Cuprinde o descriere a 1590 documente aflate mai mult în copii în arhiva Metocului sf. Mormânt din Constantinopol. Din acestea, 1207 documente privesc istoria relațiilor dintre România și sfintele Locuri. O seamă din ele sunt pomenite și publicate în Miklosich-Müller: Acta patriarchatus Constantinopolitani, Wien 1860—1862, vol. I—II precum și în Acta et diplomata monasteriorum orientis, I—III, Wien, 1871—1890 ale aceluiași autori. Partea cea mai mare din aceste documente descrise de Kalinik privesc epoca dela 1800—1863, deci sunt în legătură cu problema mănăstirilor închinale. Din actele mai vechi vom pomeni câteva în decursul lucrării.

* 65. Gherasim Smirnakis, proigumen din Esfigmen: Τὸ ἄγιον Ὅρος, Athena, 1903 (publicat de societatea „Ἑλληνισμός“). Lucrare voluminoasă (703 p.), tratând: arheologia, tipicoanele, istoria, organizația, arta, aghiografia, bibliotecile și obiectele prețioase ale Athosului. Se adaogă și o hartă. Cuprinde însă și multe inexactități. Vezi mai sus (Nr. 5).

66. Cosma Vlahos, ierodiacon din mân. Sf. Pavel: Ἡ χερσὸν τοῦ Ἀγίου Ὅρους Ἀθῶν καὶ οἱ ἐν αὐτῇ μοναχοὶ πάλαι τε καὶ νῦν, Volos, 1903. Cea mai bună monografie ce s'a scris în grecește asupra Sf. Munte. Partea I (p. 1—169) se ocupă cu istoria în general și cu organizația Sf. Munte, iar partea II (p. 169—342) vorbește despre fiecare mănăstire în parte. La urmă (p. 343—365) autorul publică o bogată bibliografie asupra Athosului. Izvoarele și studiile de sursă slavă i le-a comunicat Papadopoulos Kerameus.

Vezi și recenziile lui Lambros în „Νέος Ἑλληνομνήμων”, I (Athena, 1904) p. 120—123 (favorabila).

* 67. L. Petit: Actes de l'Athos, în „Compt-rendus de l'Academie des inscriptions”, Paris, 1903, p. 81 sq.

* 68. G. Millet—I. Pargolre—L. Petit: Recueil des inscriptions chretiennes de l'Athos, I (Paris, 1904). Volumul II n'a mai apărut. Se dau inscripțiile culese din 10 mănăstiri.

69. H. Omont: Missions archéologiques françaises en Orient au XVII-e et XVIII-e siècles, Paris, 1904. Volumul II cuprinde și un memoriu asupra mănăstirilor aghioritice.

* 70. G. Millet: Recherches au Mont Athos, în „Bulletin de Correspondance hellénique” XXIX (Athena, 1905), p. 58—98 105—141. Se ocupă de trecutul și de monumentele Lavrei.

* 71. Drag. Anastasijević: Sfântul Munte în trecut și prezent, Belgrad, 1907 (sârbește).

* 72. Spiridon Lambros: Τὰ πάντα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, în „Νέος Ἑλληνομνήμων” IX (Athena, 1912) p. 116—161, 208—244. Dealtfel în aceeași colecție se mai află imprăștiata o mulțime de note și informații în legătură cu trecutul Athosului.

* 73. F. W. Hasluck: Athos and its monasteries, London, 1913. Monografie serioasă, mai ales în ce privește datarea clădirilor și reparațiilor de mănăstiri.

* 74. N. Iorga: Muntele Athos în legătură cu țările române, în „Analele Academiei Române”, s. II, tom. XXXVI, secția istorică, București, 1913. Informație bogată.

* 75. N. Iorga—Hurmuzaki: Documente cu privire la Istoria Românilor, vol. XIV, 1—2 București, 1915—1917.

* 76. Gh. Sotiriu: Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Athena, 1915. Monografie scurtă asupra istoriei, organizației și mai ales artei athonite.

* 77. Varlaam Anghelakis, monah din mân. Sf. Pavel: Ἡ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἱερά μνη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, Salonic, 1921.

78. Κατάλογος τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ τῆς ἱερᾶς Κοινότητος ἀποκειμένων τυπικῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, χρυσοβούλων, φερμανίων τε καὶ κηροβούλων [compus de Evloghie din Vatoped, Danil din Dohiar, Ioasaf din sf. Pavel, Gavril din Stavronichita și Ștefan din Grioriu] Athena, 1921, 29 p.

78 a) P. Otmar Schlssel : Kataloge griechischen Handschriften, Graz, 1924.

* 79. Sofronie Eustratiadis, fost mitropolit de Leontopole (Egipt) și Arcadie, ierom. din Vatoped : Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς μεγάλης μονῆς Βατοπεδίου, Paris, 1924.

* 80. Sofronie Eustratiadis — Spiridon Cabanau, doctor și monah lavriot : Κατάλογος τῶν κωδίκων μεγίστης Λαύρας, Paris 1925 și Cambridge, 1925. Vezi pentru ambele cataloage elogioasa dare de seamă a lui Th. Lefort in „Revue d'histoire ecclésiastique”, XXII (Louvain, 1926) p. 337—8, 811—2.

* 81. Evdochimos, proigumen din Xiropotamu : Ἡ ἐν ἁγίῳ Ὁρει ἱερά, βασιλική, σταυροπηγιακὴ καὶ πατριαρχικὴ μονὴ τοῦ Ξηροποτάμου, I, Tesalonic-Seres, 1926.

* 82. Arhim. Hristofor Ktena : Ἡ ἱερά μονὴ τοῦ Γρηγορίου καὶ αἱ πρὸς τὸ δοῦλον ἔθνος ὑπηρεσίαι αὐτῆς (963—1921) Athena, 1926.

* 83. Arhim. Hr. Ktena : Τὰ γράμματα ἐν ἁγίῳ Ὁρει καὶ ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, Athena, 1928.

* 84. Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, ed. Makri, Athena, 1926, vol. II, p. 337—361. Are și bibliografie bogată.

* 85. Filaret Vafide : Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, vol. III, 2 Alexandria, 1928.

* 86. Revista „Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς din Salonic a publicat o mulțime de studii și documente în legătură cu Athosul. Amintim aici următoarele :

* a) Arcadie Vatopedinul : Ἀναλέκτα ἐκ τοῦ ἀρχαίου τοῦ Βατοπεδίου, „Grig. Pal.” 1919, p. 209 sq.

* b) Arcadie Vatopedinul : Ἱστορία τοῦ Ἱερισσοῦ, in „Gr. Pal.” 1929, p. 118 sq. etc.

* 86. Revista „Θεολογία” din Athena la fel a publicat și ea o serie de studii în legătură cu Athosul. Așa Dr. Spiridon Lavriotul : Ἐγγραφα περὶ τῆς μονῆς Περιστερῶν καὶ τίνων μονῶν Θεσσαλονίκης, in rev. „Θεολογία”, Athena, 1927, p. 257 sq.

* 87. Evloghie Kurila Lavriotul, azi episcop de Corința : Ἱστορία τοῦ ἀσκητισμοῦ, I. Οἱ Ἀθωνῖται, Salonic, 1929.

88. Varlaam Anghelaki, monah din mân. Grigoriu: "Εγγραφα τῆς ἐν Ἀθῆναις Ὁρειᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, vol. I, Salonic, 1929. Nu am aflat-o. Al doilea volum nu știu dacă a apărut.

* 89. Bandrillart-Vogt: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique, V (Paris, 1930) col. 54—120. Articolul ui C. Korolevskij: L'Athos. Istorie și geografie aghiorită. Bibliografie bogată. Despre arhivele Athosului col. 113—118.

* 90. Arhim. Hristofor Ktena: Ἡ σύγχρονος ἀθωνιάς σχολὴ καὶ αἱ ἐν αὐτῇ διδασκόμεναι ἀπὸ τοῦ 1845 μέχρι τοῦ 1916, Athena, 1930.

* 91. Leclercq: L'Athos, articol in Cabrol-Leclercq: Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, XI, 2 (Paris, 1934) col. 2395—2412. Bibliografie foarte bogată, mai ales pentru manuscrise și cercetări arheologice.

92. Evdochimos, proigumen de Xiropotamu: Κατάλογος ἀναλυτικὸς τῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ξηροποτάμου ἀποκειμένων ἐγγράφων, Salonic, 1942. Nu mi-a parvenit.

* 93. Marcu Beza: Urme românești in Răsăritul ortodox, (intăiu in revista „Boabe de grâu” 1934—5, pe urmă in volum separat), București, 1935. Are și câteva reproduceri, de care pomenim in text.

* 94. N. Iorga: Byzance après Byzance, Bucarest—Paris (Gamber), 1935. Largă informație bibliografică.

* 95. Arhim. Hristofor Ktena: Ἀπαντα τὰ ἐν Ἀθῆναις Ὁρειᾶς καθεζόμενα εἰς 726 ἐν ὧν ἀνερχόμενα καὶ αἱ πρὸς τὸ δοῦλον ἔθνος ὑπερσεῖται αὐτῶν, Athena, 1935. Operă voluminoasă (906 p.), importantă mai ales pentru datele mai nouă in legătură cu organizația și viața monahală athonită.

* 96. Grigorie Nandriș: Documente slavone din mănăstirile sfântului Munte Athos, București, 1936. Text slavon și traducere românească (cu note).

* 97. Teodor Bodogae: Mănăstirea Cutlumuș din sfântul Munte, ctitorie românească, in „Revista Teologică”, Sibiu, 1937, p. 17—21, 55—64.

* 98. G. Rouillard et P. Collomp: Archives de l'Athos. Actes de Lavra, I (697—1176), Paris, 1937. Nu mi-a parvenit.

* 99. G. D. Cioran: Σχέσεις τῶν Ῥουμανικῶν Χωρῶν μετὰ τοῦ Ἁθινοῦ καὶ ἐξ τοῦ Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου καὶ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ῥώσων, Athena, 1938. Teză de doctorat în teologie.

* 100. Diferite studii și articole în reviste: „Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος” din Alexandria, 1910 sq.; „Ἐπετηρὶς ἐταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν” Athena, 1925 sq.; „Byzantion”, Bruxelles, 1929 sq. și altele, pe care le cităm dealungul lucrării. Dintre publicațiile românești menționăm cu titlul pe cele din care am folosit studii în cursul lucrării: „Revista istorică” București, 1923 sq.; „Noua revistă istorică” Iași, 1929 sq.; „Cercetări istorice” Iași, 1932 sq.; „Arhivele Olteniei” 1931—1937, Craiova; „Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice”, București, 1619 sq, etc.

c. Problema greco-română (chestiunea secularizării averilor mănăstirești).

1. Mémoire sur les églises et les biens conventuels de la Principauté de la Moldavie et le règlement qui les régit, Iassy, 1857 (anonim).

2. Eclaircissement sur la question des monastères grecs situés dans les Principautés danubiennes, Paris, Oct. 1857. Cuprinde și câteva documente.

* 3. N. Istrati: Question des monastères de Moldavie voués aux Lieux Saints, Iassy, 1860.

* 4. I. Brezoianu: Mănăstirile zise închinat și călugării streini, București, 1861. (Cuprinde 128 pag. studiu + 168 acte justificative).

* 5. Cezar Bolliac: Mănăstirile din România (mănăstirile închinat), București, 1862. Are și documente. Autorul a mai luat parte la polemica iscată pe chestia secularizării averilor mănăstirești și în ziarele „Buciumul” (1861—1863) și „Trompeta Carpaților”.

* 6. Otmenedec (Odobescu Alex.): Étude sur les droits et les obligations des monastères roumains dédiés aux Saints Lieux, Bucarest, 1863.

* 7. Mémoire sur les convents romains placés sous l'invocation des Saints Lieux d'Orient, Bucarest, 1863 (guvernamental).

* 8. Ἀπάντησις πρὸς τὸ ὑπόμνημα τῆς ἡγεμονικῆς κυβερνήσεως, Constantinopol, 1863. Publicată și în l. franceză.

* 9. Συλλογὴ τῶν διαφόρων διπλωματικῶν ἐπιστῆμων ἐγγράφων, Constantinopol, 1863. Și în l. franceză.

* 10. Considérations sur les monastères grecs des Principautés roumaines. Constantinopol, 1863 (antiromânească).

11. Précis sur la question des couvents dédiés en Moldo-Valachie. Vienne, 1863 (antiromânească).

12. Un Moldave: La vérité sur la question des convents dédiés. Iassy 1863; Paris, 1863 (antiromânească).

* 13. G. A. Mano: Des intérêts religieux de l'Orient au sujet des biens conventuels dans les Principautés danubiennes, Paris, 1864. (Are și câteva documente, dar le tăluiește contrar intereselor românești).

* 14. A. C. Floresco: Quelques mots sur la sécularisation des biens conventuels en Roumanie, Bucarest, 1864.

15. État général des possessions des Saints Lieux en Roumanie. Constantinople, Sept. 1864.

16. Silbernagel: Die Verfassung der Kirche des Orients. Landhut, 1865.

* 17. Gherman Sinaitul: Ἀπάντησις πρὸς τὰ ὑπομνήματα τοῦ Negri, Constantinopol, 1865.

18. Collections des documents diplomatiques et des pièces officielles concernant la question des monastères dédiés en Roumanie I (1858—1864), II (1864—1878), Constantinople, 1880.

* 19. Διαμαρτύρησις κατὰ τῆς πωρήσεως τῶν ἐν ταῖς ἡνωμέναις κτημάτων, Constantinopol, 1868.

20. Ἱστορικὴ ἐκθέσις τοῦ μοναστηριακοῦ ζητήματος, Constantinopol, 1882.

* 21. Th. Blanchard — Le Mavrojeni: Mémoire des Saints Lieux sur les biens dédiés en Roumanie. Anexată la scrisoarea adresată de Sfintele locuri lui Bismarck, Paris, 1878.

22. Polemica dusă de zările din Constantinopol:

a) „Ἀνατολικὸς ἀστήρ” an XX (1878) p. 309 sq. (autor Kalifronos).

b) „Νεολόγος” 1880, p. 108 sq.

c) „Ἐκκλησιαστικὴ ἀλήθεια” I (1880) p. 306 sq.; II (1881) p. 53 sq.; 149 sq.; 530 sq.; IV (1883) p. 461 sq. etc.

23. Polemica intereselor românești au susținut-o periodicele:

a) Correspondances Havas, Janvier, 1865, Paris.

b) L'Opinion nationale, Janvier, 1865, Paris.

c) Le Constitutionnel, 4 Février 1865, Paris.

d) La France, 3 Février 1865, Paris.

Din zările românești notăm:

a) „Buciumul”, București, 1861, 1881.

b) „Observatorul”, București, 1881, 5 Mai (art. de Gr. Bengescu).

c) „Biserica ortodoxă română”, București, 1881.

d) „Timpul”, București, 1881, 3 Martie (Al. Pencovici) etc. etc.

* 24. Baron Adolf d'Avril: Sur les couvents dédiés de Roumanie, in „Revue de l'Orient chretien”, V (Paris, 1900), p. 109 sq. Are și câteva documente în traducere franceză.

* 55. Terțiu Filipov: Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐν Βεσσαραβίᾳ, Athena, 1901.

* 26. Spiridon Antiohu: Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐν Ῥουμανίᾳ μοναστηριακῶν κτημάτων τῶν ἁγίων τόπων, Athena, 1901.

* 27. Kalinik Delikanis, mitropolit de Cizic: Πατριαρχικά ἔγγραφα, vol. III, Constantinopol, 1905—6.

* 28. Miltiade Karavokiros, avocat: Τὰ δίκαια τῶν ἁγίων τόπων ἐπὶ τῶν ἐν Ῥουμανίᾳ μοναστηρίων κατὰ τὰ χρυσόβουλλα τῶν ἱδρυτῶν αὐτῶν, τὰ ὑψηλὰ Βεράτια (hatıerif), τὰ προαιώνια ἔθιμα ἀπὸ τοῦ Στ' αἰῶνος, τὰς διεθνεῖς συνθήκας καὶ τὰ διπλωματικά ἔγγραφα, Constantinopol, 1913. Folosește și codicii, 96, 97 și 98 din Biblioteca Metocului sf. Mormânt din Constantinopol.

* 29. G. M. Ionescu: Influența culturii grecești în România, București, 1902.

* 30. Iconom Stavrofor Coman Vasilescu: Istoricul mănăstirilor închinat și secularizarea averilor lor. Contribuții la istoria Bisericii române, București, 1932.

* 33. M. Popescu-Spineni: Procesul mănăstirilor închinat. Contribuții la istoria socială românească. București, 1936. Este cea mai documentată lucrare în genul ei, după câte știm.

* 34. N'am amintit de corespondența și actele oficiale premergătoare secularizării. Ele se află în Colecția Hurmuzaki: Documente, vol. V supl. 1 și 2. Un studiu juridic și istoric asupra problemei mănăstirilor închinat a dat și A. D. Xenopol: Istoria Românilor (ed. III), vol. XIII, p. 176—226; XIV, 37 sq. A epuizat întregul material al acestei chestiuni nici n'a format obiectul intențiunii noastre și nici n'ar fi fost locul. — Vezi și o judicioasă dare de seamă publicată în 1864 în rusește și apoi tradusă și în l. franceză în revista „Spicuitor in ogor vecin”, Chișinău 1924: St. Berechet: Dovezi noi asupra secularizării... p. 30—51. Autorul broșurei pare a fi Filaret Scriban.

d) Polemica greco-rusă [1874, 1913]

1. N. Constantinov: Le panslavisme au Mont Athos, Constantinople, 1873.

* 2. Φιλανθέης (pseudonim): Περί τοῦ ζητήματος τῆς ἐν Ἀθῶν ἱερᾷ μόνῃ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, Constantinopol, 1874. Fiind o lucrare serioasă (209 pagini), bazată pe isvoare (între cari și V. Langlois, vezi I, b, No. 13), a fost tradusă și în limba franceză.

* 3. Ἀνάγνωσμα ἐν τῇ κατὰ τὴν κα' Αὐγούστου συνεδριάσει τῆς ἱερᾷ Συνόδου καὶ τοῦ ἐθνικοῦ συμβουλίου ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Αὐθιγῆς τοῦ παναγιώτερου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Β' περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει ἱερᾷ μόνῃ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, ὑπό., Athena, 1874. (I se atribuie lui Antonie Psihari).

4. P. Thomas: Ἐκτενὴς ἀναπόκρισις ἐξ ἁγίου Ὁρους, in rev. „Νεολόγος” Constantinopol, Aug.-Sept. 1884.

5. Teodor Bellianis, deputat de Patras: Τὸ ἅγιον Ὅρος, in ziarul „Ἑστία”, Athena, 1891, Nrii 28, 31—35.

* 6. Diacon Cosma din Mân. Sf. Pavel: Impresii, in ziarul „Κωνσταντινούπολις”, Constantinopol, 1892, Nrii 37, 47, 90, 161, 179—180, 208.

7. A. Dimitrievskij: Planul de activitate al egumenului mănăstirii ruse a Sf. Pantelinon, Petersburg, 1895. (rusește).

* 8. Doctorul Anastasie: 'Η ἐκδρομή μου εἰς "Ἁγιον Ὄρος, in ziarul „Νέα ἐφημερίς", Constantinopol, 1896, Nr.ii 1722—1731.

* 9. Paul Karolidis, prof. univ. Athena: 'Η ἐνεστώσα κατάστασις ἐν Ἀγίῳ Ὄρει, Athena, 1896 (ed. „Ἑλληνισμός“).

10. Alexandru Lavriotul: Οἱ Ῥώσοι ἐν Ἀθῶν, Constantinopol, 1898.

11. N. Marr: Dintr'o excursie la Athos, In „Jurnalul Ministerului de Inst. publ.", Petersburg, 1899 (rusește).

12. Atanasie Papadopoulos: Ἐξ ἁγίου Ὄρους, Athena, 1900. Cuprinde 11 scrisori. (Sub pseudonim se ascunde arhim. Hr. Ktena).

13. S(otirios) K(utruba): Τὸ Ἅγιον Ὄρος ὑπὸ ἐθνικὴν ἔποψιν, Athena, 1900.

* 14. G. S. I. E. (Gherasim Smirnakis, ierom. Esfigmenit): Ὁ Ἀθῶς καὶ ἡ Χαλκιδική, Athena, 1902 (in ed. „Ἑλληνισμός“). Are și o hartă reușită.

* 15. Revista „Ἑλληνισμός” Athena, 1899-1900-1901-1902. A strâns multe scrisori și articole de polemică indreptate împotriva Rușilor. Multe sunt foarte pătimase.

16. Isidor Monah: Ἀπάντησις εἰς τὸν Dimitrievski, Smirna, 1913.

* 17. Aktaios (pseudonim): Mémoire du Mont Athos contre la proposition insolite, Athènes, 1913. Și în text grec. (Contra propunerii rusești la Ședințele protocolului din Londra, 1913).

* 18. M. Karavokiros: Ἀνασκενὴ τοῦ ὑπομνήματος Ῥώσων τινων κελλιωτῶν μοναχῶν κατὰ τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος τοῦ ἁγίου Ὄρους, Constantinopol, 1913.

19. Τὸ ἱερὸν ψήφισμα τοῦ ἁγίου Ὄρους καὶ τὸ συναχθὲν ἐπίσημα ἔγγραφο, Tesalonic, 1913.

20. Ἀναίρεσις τοῦ ὑπομνήματος τῶν Ῥώσων κελλιωτῶν ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος, Tesalonic, 1913.

* 21. A. Ἀθωτίου (pseudonim pentru I. Bazdeka): Ἡ ἐν Ἀθῶν μονὴ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, in rev. „Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος”. Alexandria, 1913, p. 594 sq.

* 22. Meletie Metaxakis: Τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ ῥωσικὴ πολιτεία ἐν Ἀνατολῇ, Alexandria, 1913.

* 23. Arhim. Hristofor Ktena: Ἡ ἀρπαγὴ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὁρει μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος ὑπὸ τῶν Τούσων, in revista Ἑλληνισμός XVII—XVIII (Athena, 1914—1915). Sunt 12 epistole trimise din sf. Munte.

24. Zahariadu Kiriarkos, monah din Xiropotamu: Σύνομος περιγραφή περὶ τοῦ ἐν Ῥωμανία καὶ Ῥωσσία κτημάτων μοναστηριακοῦ ζυγίσματος ἀπὸ τοῦ 1421 μέχρι τοῦ 1912, Salonic. 1916. Se ocupă cu problema moștilor mănăstirești în felul cum a fost soluționată atât de Români (1863) cât și de Ruși (1913).

* 25. Al. Bambetsos: Τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία, Athena, 1917.

* 26. (Εὐκαζίου Αθ.); Προσοχὴ εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος, Athena, 1925. Propunerea Ministerului de externe grec pentru un nou regulament favorabil Grecilor. Între semnăturile figurează persoane ca: D. Petrakakos, Am. Alivizatos, I. Stefanidis, Al. Papadopoulos și alții. Șovinistă.

* 27. Al. Soloviev: Histoire du monastère russe au mont Athos, Belgrad, 1933. (Retipărire din revista „Byzantion“, Bruxelles, 1933). Un demn răspuns la precedentă.

* 28. A. Majevsij: Sveta Gora Atonska Sr. Karlovci, 1938.

* 29. A. Majevsij: Svietaja Gora Afonskaja, Karbin (Manciuria) 1939, 2 vol. Amândouă se ocupă în special cu problema șovinismului călugărilor greci la Athos, mai ales după război.

II. Organizație. Juridice²

* 1. Arhim. Porfir Uspensij: Hristijanskij Vostok, III, 1—2. Istoria monahismului athonit dela 911—1861. Textul tipicoanelor și studiu. Ediția Academiei imperiale de științe dată de I. Sârku, Petersburg, 1892.

2. De Booré: Περὶ τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς εἰς τὴν περιουσίαν τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν, Athena, 1887.

² Despre organizarea sf. Munte se află și în cele pomenite sub I, b.

* 3. Antonie Monferratos: Τὰ τυπικά τοῦ Ἀθῶ, ca adaos la „Κληρονομικὸν δίκαιον τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Τουρκίᾳ. Athena, 1890. Incomplet.

* 4. Miklosich-Müller: Acta et diplomata monasteriorum Orientis, I—III, Viena, 1871—1890.

5. Mordmann: Ἱστορικὰ ἔγγραφα περὶ τοῦ Ἀθῶ, ca adaos la „Σύλλογος“ arheol. și filol. No. XX—XXII (Constantinopol, 1792), p. 61 sq.

* 6. Ph. Meyer: Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig, 1894. Textul tipicoanelor celor mai importante în legătură cu organizația Athosului, precum și un studiu introductiv.

* 7. I. Socolov: Sostoianie monašestva v vizantijskoj cerkvi. Starea lăuntrică a mănăstirilor în Biserica bizantină de la 842 până la 1204. Studiu de istorie bisericească. Kazan, 1894 (rusește).

* 8. Ralli-Potli: Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, I—VI, Athena, 1852—1857.

9. Alexandru Lavriotul: Ἱστορικὴ μελέτη περὶ τῆς μετατροπῆς τῶν ἰδιορῦθμων Kultumuş, Zograf și Sf. Pavel εἰς κοινὸβία καὶ τῶν ἐπεισοδίων τοῦ κατὰ τὸ 1861 γενικοῦ ζητήματος ἕξ ἀφορμῆς τῆς ἱερᾶς μονῆς Κουτλουμουσίου, in „Ἀναγραφὴ συγγραφῶν εἰκοσιπενταετίας“ (1874—1898), p. 117 și urm. Nu mi-a parvenit.

10. M. Theotoka: Νομολογία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τοῦ 1800—1896, Constantinopol, 1897.

* 11. Karl Holl: Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum, Leizig, 1898.

12. Evang. Nikolaidis: Περὶ τῆς μοναχικῆς ἀκτημοσύνης ἐν τῷ κοινῷ καὶ τῷ ἑλληνικῷ δικαίῳ, Athena. 1901.

13. Sokolov, Republica monahală, Observări și amintiri din sf. Munte, in „Ist. Vestnik“, Kazan, 1903, p. 163—188, 948—972 (rusește). Mi-a fost inaccesibil.

* 14. I. Stavridis: Συλλογὴ πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν ἐγκυκλίων, Constantinopol, 1900.

* 15. K. D. Petrakakos: Οἱ μοναχικοὶ θεσμοὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ πρώτη ὀργάνωσις. (Canoanele Sf. Antonie,

Pahonitz și Vandel, Leipzig, 1907. Studiu sintetic. Bibliografie bogată.

* 16. Πατριάρχης πηγάς περὶ τοῦ καλλιωνικοῦ ἑγρήματος, τρυφόν... ἐκτ. "Ιεροσολ.", Constantinopol, 1907. Sub același titlu se mai publică și în 1913, cu puține schimbări.

* 17. Lambert Ehrlich: Die schismatische Mönchrepublik auf dem Berge Athos. Leipzig, 1913. Autorul vorbește despre oameni, locuri, origina, starea și clădirea mănăstirilor; proveniența călugărilor și așeza aghiorită.

* 18. K. D. Petrakakos: Νέαι: πηγαὶ τῶν θεσμῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Alexandria, 1915. Retipărire din revista „Ἐκκλησιαστικὸς Φίλος”. În cele XV + 185 pagini autorul publică textele isvoarelor mai nouă în legătură cu dezvoltarea monahismului aghiorit începând cu 1774. Toi aici se află și sghilioanele patriarhale de revenire la viața de obște a unei părți din mănăstirile idioritmice athonite.

* 19. Arhim. Xristofor Ktena: Νεωτέραι πηγαὶ πρὸς καθορισμὸν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, în revista „Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς”, Salonic, 1918 (p. 362 sq.) și 1919 (p. 670 sq., 793 sq., 889 sq.).

* 20. Ioachim Iviritul: Ἡ ἀγιορειτικὴ πολιτεία, Salonic, 1921. Autorul susține un punct de vedere liberal-idioritmîc, încercând să dovedească neatărnarea Athosului de autoritatea Patriarhului din Constantinopol.

* 21. K. Dim. Petrakakos: Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω, Athena, 1925. Studiu sintetic asupra organizației aghiorite din punct de vedere al dreptului bisericesc. La urmă (p. 164—199) se publică și „Ὁ νῦν καταστατικὸς χάρτης τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω” votat în 10 Maiu 1924 în Karies și subscris de reprezentanții tuturor mănăstirilor, afară de Rusicon. Acest Regulament e și azi în vigoare. Înainte de el fusese în vigoare: Γενικοὶ Κανονισμοί, Constantinopol, 1913 (broșură).

* 22. Arhim. Hrist. Ktena: Τὰ ἐν Ἁγίῳ Ὁρει ἱερὰ καθιδρύματα καὶ ὁ πρῶτος αὐτῶν διοργανισμός, Salonic, 1925.

* 23. Hrist. Ktena: Ὁ πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω καὶ Ἡ Μεγάλη Μέση, ἡ Σύναξις, în „Ἐπετηρὶς ἐταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν” (Athenp, 1929).

* 24. Hrist. Ktena: "Ἀπαντα τὰ ἐν Ἀγίῳ Ὅρει ἱερα καθιδρόματα ἐν ὧν εἰς 726 ἀνερχόμενα καὶ αἱ πρὸς τὸ δοῦλον ἔθνος ὑπερσῆσαι αὐτῶν, Athena, 1935. Am mai pomenit de ea. Are material mult în legătură cu organizația și viața aghiorită.

25. Dintre studiile catolice scrise asupra Athosului ca organism monahal aparte, notăm:

* a) B. Laurès et J. Pargoire: La vie cénovitique à l'Athos, în revista „Échos d'Orient”, Belgique, IV (1900—1901) p. 80—87, 145—153;

* b) B. Laurès et J. Pargoire: Les monastères idiorythmes de l'Athos, ibidem p. 288—295.

c) B. Laurès et J. Pargoire: A la Sainte Montagne, în „Missions des Augustins de l'Assomption”, Paris, 1902—1903.

* d) S. Vaillhé: Les moines de Constantinople, în „Dictionnaire de Théologie Catholique” III, 2 (Paris, 1902), col. 1492—1500. Cuprinde și date statistice, după o broșură (Συναγμάτιον) a patriarhiei ecumenice, Constantinopol, 1901.

Toate aceste studii, reflectând punctul de vedere catolic asupra Athosului, nu sunt lipsite de neînțelegere și de patimă confesională.

III. Arta athonită (arhitectură, piciură, arte minore etc.)

* 1. Didron l'Ainé: Le Mont Athos, în „Annales archéologiques” Paris, 1839—1860, în special anii IV, p. 69—36, 133—147, 223—237; V, 147 sq.; VII 174; XVII p. 72 sq.; XVIII, 72—80, 109—124, 195—205; XX, 275—283; XXI, 27—38, 80—93, 125—136, 173—185; XXIII 243 sq.; XIV 147 sq. Se ocupă mai ales de pictura Athosului și de Panselin.

* 2. Dionisie de Furna: Manuel d'iconographie chrétienne grecque et romaine, editată de către Didron, Paris, 1845. Cu studiu introductiv. Traducerea — respectiv publicarea — în l. greacă se face încă în 1853 Athena, iar germanul B. Schäfer o traduce în nemțește, Trier, 1855. Textul grec l-a editat cu note critice Papadopol-Kerameu: Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ: Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, Petersburg, 1904. Din traducerea românească,

făcută de monahul Macarie din Căldărușani în 1805 (poate să fie alta și mai veche), se cunosc vre-o 9 exemplare. Vezi studiile din prof. V. Grecu: „Versiunile românești ale erminilor de pictură în rev. „Codrul Cosminului”, Cernăuți, I (1924) p. 107 sq.; VII (1932) p. 49. D-se a tipărit și textul „Erminiei” în rev. „Candela” din Cernăuți 1936—1937 de unde a fost scoasă în volum separat. Vezi și studiul lui Dom Leclercq în „Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie” vol. VI, 2, col. 1905—1907 etc.

* 3. Dominique Papety: Les peintures byzantines et les couvents de l'Athos, în „Revue de deux mondes”, 1 Iunie 1847, Paris. Discută despre centrul de pictură athonit și despre Panselin.

* 4. Em. Miller: L'Athos, în „Archives des missions” II (Paris 1847) și în „Le Correspondant” Paris, 1866, 3 Iunie.

5. Petru Ioanovici Sebastianov: Fotografii de acte și de picturi athonite, redată parțial, Moscova 1856. În întregime le-a publicat în 1880 Florinski la Petersburg. Vezi și „Annales archéologiques” XXI (Paris, 1859).

6. Proust: Voyage au Mont Athos, în revista „Tour du Monde”, Paris, 1861 p. 103 sq. Pe lângă acest studiu se publică și clișee. Întreg articolul a fost republicat de A. Barthélemy: Un philosophe en voyage: L'Athos et les moines byzantins, Paris, 1864 p. 220 sq.

* 7. Abbé Duchesne et Bayet: Mémoire sur une mission au Mont Athos, în „Archives des missions scientifiques” III-e série, tome III (Paris, 1876) p. 205—528. Cuprinde inscripții, documente, manuscrise etc. Sigur incomplet.

* 8. Eugène Melchior de Vogüé: Syrie, Palestine, Mont Athos, Paris, 1878. Discută despre Panselin.

* 9. H. Brockhaus: Die Kunst in den Athosklöstern, Leipzig, 1891 (cu reproduceri). O excelentă monografie asupra artei athonite, îndeosebi cea minoră (micogravuri, miniaturi, obiecte prețioase) și pictura. Vezi recenzia lui I. Strzygovski în „Bizantinische Zeitschrift” I (1892), p. 347 sq.

10. N. B. Petrovskij: Iconografia creștină, Petersburg 1881, 1891 (rusește). Nu mi-a fost accesibilă.

* 11. P. N. Kondakov: Pamjatniki hristijanskago iskustva na Afon (Monumente de artă creștină în Athos), Petersburg, 1902. Primele 2 capitole (p. 1—50) vorbesc despre specificul artei athonite, despre arhitectura și despre sculptura din sf. Munte. Capitolul III, cel mai mare (p. 51—182) vorbește despre iconografia Maicii Domnului în Athos, iar ultimul capitol (p. 182—300) despre alte manifestări artistice în Athos. În total cuprinde 49 de fototipii și 103 xilografii.

* 12. I. Strzygovski: Byzantinische Denkmäler, I—III Wien, 1891—1903. Mai ales despre locul arhitecturii athonite în cadrul celei bizantine în general.

13. E. Berger: Material-und maltechnische Untersuchungen der Athosfresken, ed. II, Leipzig, 1902.

14. D. Ainalov: Monumente bizantine în Athos, icoane (în reproducere), în „Vizantiskij Vremennik” 1899—1902, Petersburg.

* 15. Ch. Diehl: Etudes byzantines, Paris, 1905.

* 16. Ch. Bayet: L'art byzantin, ed. III, Paris, 1904.

17. Gherasim Smirnakis: Λεύκωμα τοῦ Ἀγίου Ὁρους Ἀθῶς, Athena, 1904 Soc. „Ἑλληνισμός”). N'am aflat acest album al sfântului Munte.

* 18. G. Millet: Recherches au mont Athos, în „Bulletin de Correspondance hellénique” Athena. 1905. Vorbește, în legătură cu arhitectura Lavrei, despre baptisteriul (ἡ ψιδίλη) și toaca (τὸ σύμπανρον) în uz la mănăstirile ortodoxe (vezi pag. 105-141).

* 19. Ch. Diehl: Manuel d'art byzantin, Paris, 1910. Ediția II (Paris 1925—1926) în 2 volume.

* 20. Th. Balș: Notă asupra arhitecturii sfântului Munte, „Analele Acad. rom.”, s. II, 1912—1913, București. Este cel mai bun studiu ce s'a scris despre arhitectura sfântului Munte.

* 21. N. Turchi: La civiltà bizantina, Torino, 1915 (mai ales p. 217 sq.).

* 22. Th. Balș: Bogdan-Sarai, în „Analele Academiei Române”, 1916, București (mai ales în legătură cu arhitectura acestei ctitorii românești din Istambul).

* 23. Ierom. Ștefan din măn. Ivir: Ἀσύκωμα τοῦ ἁγίου "Ορουῶς Salonic 1913. Reeditat cu note istorice și cu explicații în limba franceză în „Kunst — und Lichtdruckwerk" de Paul Richter Magdeburg. 1928. Nu prea reușit.

* 24. G. Millet: Recherches sur l'iconographie de l'Evangile aux XIV, XV et XVI-e siècles d'après les monastères de Mystra, de la Macédoine et du Mont Athos, Paris, 1916. O favorabilă recenzie vezi în „Byzantion" II (Paris, 1925) p. 457, scrisă de Ainalov-Grégoire.

* 25. G. Millet: L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916.

* 26. C. Romstorfer: Die Architektur auf der Athos halbinsel, in „Zeitschrift für die Geschichte der Architektur" VII (Wien, 1919) p. 26 sq. Mai mult reproduce pe Balș.

* 27. Louis Bréhier: L'Art byzantin, Paris, 1924.

* 28. Ad. Adamantios: Ἡ τέχνη τοῦ ἁγίου "Ορουῶς în „Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια" ed. Makri, vol. II (Athena, 1926) p. 356 sq. Bibliografie bogată.

* 29. G. Sotiriu: Τὸ ἅγιον "Ορος ed. III, Athena, 1925. Dă și reproduceri mai ales în legătură cu reprezentarea iconografică a Maicii Domnului în Athos.

* 30. F. Perilla: Le Mont Athos, Salonique, 1927. Multe reproduceri, desene, aquarele.

* 31. Gabriel Millet: Monuments byzantins de l'Athos vol. I. Les Peintures, Paris, 1927. Superioară în toate privințele lui Sebastianov, Kondakov, Brockhaus etc. lucrarea dlui G. Millet este din toate punctele de vedere neintrecută până azi în legătură cu pictura sf. Munte. Volumul II, despre arhitectură și artele minore, încă n'a apărut.

* 32. Fritz Fichtner: Wandmalereien der Athosklöster Berlin, 1931. Cuprinde 103 icoane pe 63 de tablouri. Bibliografie și studiu introductiv. Mult inferioară lui G. Millet.

IV. Aghiografie athonită. Cult. Mistică, etc.

* 1. Sf. Grigorie Palama: Βίος τοῦ ἁγίου Πέτρου τοῦ Ἀδωνίου, in Migne, Patr. graeca, vol. 150, col. 1005 sq.

2. Agapios Landos: *Καλοκαιρινή*, Veneția. 1656. Între alte vieți de sfinți din lunile de vară (prelucrate după Sf. Simeon Metafrastul) cuprinde și viața sf. Atanasie de Athos;

3. Agapios Landos, monah cretan: *Βιβλίον καλουμενον ἁμαρτωλῶν σωτηρία*, Veneția, 1641. Cuprinde între altele și minunile Maicii Domnului după tradițiile sf. Munte. A mai apărut și în multe ediții posterioare.

4. Origo coenobii Iberorum in Monte Sancto erecti et administranda apparitio Beatae Virginis, quam Portaitissa vacant. Venetūs (typis Bortoli), 1713.

* 5. Nicodim Aghioritul: *Νέον Ἐκλόγιον*, Veneția, 1803, Constantinopol 1863 etc. Cuprinde redacțiuni populare (scrise în *κοινή*) ale vieților de sfinți ce au strălucit în Athos. Așa: Sf. Petru Athonitul, Atanasie Athonitul, Grigorie Sinaitul, Grigorie Palama, Dionisie dela Olimp, etc. De fapt lucrarea este numai o lărgire a cărții cu acelaș titlu compusă de Agapios Landos și tipărită la Veneția, 1679.

* 6. Nicodim Aghioritul: *Ἀσματικὴ Ἀκολουθία τῶν δόσιων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ Ὄρει τοῦ Ἁθῶ διαλαμψάντων*, Ermupolis (Siros) 1847, Athena, 1869. Cuprinde viețile sfinților din sfântul Munte împreună cu rânduilele liturgice compuse în cinstea lor. Lucrarea a fost foarte mult citită.

7. Afonskij Paterik ili žizneopisanie svjatih na svjatoj Afonskoj Gorje prosijavših (2 vol., Moscova 1889 ed. VI, 1897 ed. VII) = Patericul athonit sau descrierea vieții sfinților cari au strălucit în sfântul Munte al Athosului. Este cea mai completă în genul ei, deși uneori nu cuprinde decât traduceri din Agapios Landos, Nicodim Aghioritul, etc.

În românește încă a apărut: Slujba sfinților Cuvioșilor părinți ai Athonului, București, 1900. (Traducătorul mi-e necunoscut). La fel se mai află în mulți codici din arhivele sf. Munte (cod. Vatoped 93, 2; Rossicon 204, f. 115 sp, etc.).

* 8. Despre odoarele și moaștele păstrate în mănăstirile din Athos vezi codicii Vatoped. 207 (f. 38-a sq), 821; Rossicon 282 g. 298 sq; Zograf 32, etc., e drept în redacțiuni abia dela începutul sec. XIX.

* 9. Benedict, Ierom. din măn. Russicon: Ἀκολουθία εἰς τὸ εἶναι ἱερά (Icoana festivă din Karies), Athena, 1854.

10. Viața sf. Atanasie Athonitul, Moscova, 1887 (ediția V, rusește).

11. Viața sf. Petru Athonitul, Moscova 1889 (ed. V, rusește).

* 12. Τρόπος τῆς μητρὸς τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς κατοίκους τοῦ ἁγίου ὄρους, Moscova, 1890 (ed. VII).

* 13. Λήψεις περὶ τῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου Ἱεροσολυμίτης, εὐσεβομένης ἐν τῇ Ῥωσικῇ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, Moscova, 1890, ed. II. Și în limba rusă. La fel s'au publicat mai multe ediții din istoria celebrei icoane Portaitissa din măn. Ivir, atât în limba greacă (Athena, 1869), cât și în limba rusească (Iverskaja Mater, Moscova, 1825, 1852 etc.). Nu mai vorbim de mulțimea icoanelor și altor obiecte religioase, cari circulă și azi prin toate țările ortodoxe. Vezi în această privință studiile lui: Arsenie Volokaminski, rectorul Acad. teol. din Moscova, în „Anuarul” acelei Academii 1901, I. Sokolov în revista „Hrist. Vestnik” Moscova, 1902; P. Uspenski: Istoriia Afona III, 1, p. 280 sq. S'a distins în această privință măn. rusească a sf. Pantelimon, publicând de mai multe ori „Indreptarul de călătorie la sf. Munte cu lista locurilor de pelerinaj din el și a celorlalte locuri și monumente însemnate”, Moscova, 1897 (ed. VI, cu hartă, vederi, etc.). Un lucru similar a făcut mai ales pe la finea sec. XIX și schitul românesc Prodrom, sigur mult mai modest.

* 14 I. Pomjalovskij: Jitie sv. Athanasia prepodobnago Athonita (Viața sf. Atanasie din Athos), Moscova, 1895 (după cod. 398, sec. XI, al Bibliotecii sinodale). Este cea mai bună redacțiune a vieții întemeietorului monahismului aghiorit.

15. Alexandru Lavriotul: Οἱ ἁγιογράφοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, în publicația periodică „Κωνσταντινουπόλις”, XXXII (Constantinopol, 1898), Nr-ii 176—179. Vorbește de primii redactori a vieților de sfinți din Athos.

* 16. L. Petit: Vie de S. Athanase d'Athos, în colecția „Annalecta bollandiana, XXV (Paris, 1906). Textul e luat după un Cod. Coisl. (Bibl. Naț. Paris) din sec. XIV.

* 17. Evloghie Kurila Lavriotul: 'Ιστορία τοῦ ἀσκητισμοῦ, I. Οἱ Ἀθωνῖται, Salonîc, 1929. Se ocupă mai ales de viețile sfinților asceți din epoca isihastă (sf. Grigorie Sinaitul, Neofit Cavsocalivitul, Maxim Cavsocalivitul, Nifon, etc. Bibliografie bogată.

* 18 Sofronie Eustratiadis, fost mitr. de Leontopole: Συμπλήρωμα ἀγιορειτικῶν καταλόγων Βατοπεδίου καὶ Λαύρας, Μνημεῖα ἀγιολογικὰ, Paris, 1930. Cuprinde material inedit în legătură cu imnografia athonită compusă în cinstea sfinților. Lucrarea e încă la început. Pân'acum au apărut:

* a) Ἡ Θεοτόκος ἐν τῇ ὕμνογραφίᾳ, Paris, 1930. Așezată după însușiri, un fel de concordanță.

* b) Θεοτοκάριον, vol. I (în colaborare cu Spiridon Lavriotul) Paris, 1931. Imnele acestea (grupate pe glasuri, vol. I cuprinde glasurile I—III) compuse de scriitori aghioriți constitue material inedit.

* 19. Sigur că acest capitol — poate cel mai larg în legătură cu Athosul — e departe de a putea fi epuizat. Despre aghiografia athonită mai pomenim și în cursul lucrării. Indicații prețioase vezi și în L. Petit: Bibliographie agiographique orientale, Paris, 1909.

* 20. N. Cartoian: Cărțile populare în lit. rom., Buc. 1929, 1939, I—II. Se ocupă de legendele aghiografice ce au circulat pe la noi, unele originare din Athos.

Prescurtări

1. B. C. M. I. = Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice.
 2. Bis. ort. = „Biserica ortodoxă română”, revista Sf. Sinod.
 3. B. Z. = Byzantinische Zeitschrift.
 4. DACL = Cabrol-Leclercq: Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie.
 5. DHGE = Baudrillart-Vogt: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques.
 6. DTC = Amann: Dictionnaire de Théologie Catholique.
 7. Έκκλ. Άλ. = Έκκλησιαστική Άλήθεια, fosta revistă oficială a Sf. Sinod patriarhal din Constantinopol.
 8. Έπετηρίς = Έπετηρίς εταιρίας βυζαντινών σπουδών, Athena, 1921—1937.
 9. N. Iorga: Byz. = Byzance après Byzance, Bucarest, 1935.
 10. M. P. P. = Millet-Pargoire-Petit: Recueil des inscriptions chrétienne de l'Athos, I, Paris, 1904.
 11. RE = Hauck's: Realencyklopedie für protestantische Theologie und Kirche, Leipzig.
 12. Viz. Vrem. = Vizantijski Vremennik (Βυζαντινά Χρονικά), revistă de studii bizantine, Petersburg.
 13. ZKG = Zeitschrift für Kirchengeschichte.
-

Cuprinsul

	Pagina
In loc de prefață	III—XI
Bibliografie	XII—XLIX
Prescurtări	L
A. PARTEA GENERALĂ	1—76
I. Geografia sfântului Munte	1— 5
II. Istoria sfântului Munte până la Atanasie	6—20
1. Legende	6— 7
2. Epoca primelor începuturi monahale în Athos până la Atanasie Athonitul	8—11
3. Sf. Atanasie întemeietorul monahismului athonit	12—15
4. Caracterul organizației monahale atanasiene în cadrul vieții generale a monahismului oriental	16—20
III. Istoricul organizației sf. Munte dela Athanasie până la introducerea idioritmiei (963—1390). Epoca vieții de obște	21—35
1. Opera legislativă a sf. Atanasie Athonitul. Lavra	21—22
2. Reacțiunea anahoreților. Primul tipicon (970).	23—26
3. Intemeierea celorlalte mănăstiri. Tipiconul II (1046)	27—29
4. Evenimente politice în sec. XIII și XIV. Intemeierea ultimelor mănăstiri din colegiul celor douăzeci existente azi	30—35
IV. Istoria monahismului aghiorit dela introducerea idioritmiei până azi (1390—1940)	36—59
1. Noțiunea și cauzele introducerii idioritmiei; Tipicoanele III (1394) și IV (1407)	36—40
2. Epoca decadenței idioritmice. Tipiconul V (1575). Schiturile	41—44
3. Organizarea democratică a Athosului. Tipiconul VI (1783). Revenirea la viața de obște a unor mănăstiri	44—48
4. Situația actuală a monahismului aghiorit. Organizație. Statistică. Concluzii	48—59
V. Patronajul asupra sfântului Munte și problema naționalităților	60—76
1. Patronajul bizantin, georgian, papal bulgar și sârbesc	60—64
2. Patronajul rusesc. Certurile dela 1875 și 1913	65—70
3. Patronajul românesc asupra sf. Munte	70—76

CUPRINSUL

	Pagina
B. PARTEA SPECIALĂ	77—306
Kerita și Prebota	77—86
I. Marea Lavră a sf. Atanasie	87—110
II. Mănăstirea Vatoped	111—129
III. „Ivritilor	130—147
IV. „Hilandar	148—159
V. „Dionisiu	160—169
VI. „Cuthumus sau vechea lavră românească	170—185
VII. „Pantrocator	186—194
VIII. „Xiroptamu	195—210
IX. „Zografu	211—224
X. „Dohar	225—235
XI. „Karacalu	236—242
XII. „Filoteu	243—248
XIII. „Simopetra	249—256
XIV. „Sfântul Pavel	257—264
XV. „Stavromichita	265—268
XVI. „Kamodon	269—276
XVII. „Grigoriu	277—284
XVIII. „Esfigmenu	285—290
XIX. „Sf. Pantelimon sau Rusicon	291—302
XX. „Constamonitu	303—306
Concluzii generale	307—308
ANEXE	309
a) Tabloul damilor bănești (cunoscute) la sfântul Munte	—
b) Tabloul sinoptic al clădirilor, reparațiilor și picturilor făcute de Voievozii români la Athos	—
c) Harta	—
d) Indice de nume și locuri	311—353

PARTEA GENERALĂ

I. Geografia sfântului Munte

În dezvoltarea monahismului ortodox nu puțină importanță are și configurația geografică a pământului. Leagănul acestor vieți trăite la mari temperaturi spirituale, au fost totdeauna ținuturile sălbătice și pustii ale Nitriei și Libiei egiptene sau deșerturile Siriei, Arabiei și Anatoliei, cu alopusturile naturale pe care le puteau da nu din belșug și pe nemuncite, ci după străduințe grele — după ce te munceai într-adevăr — și în măsura celor mai mărginite posibilități de trai. Aceasta sigur pentru faptul că trăsătura esențială a monahismului ortodox e înfrânarea personală sub toate raporturile și ridicarea întregii făpturi spre Dumnezeu. Și sigur că nu în mijlocul lumii sau în locurile unde mâna omenească ar putea îngheba locuințe comode și chiar orașe, nu în astfel de locuri s'a realizat monahismul genuin, ci în depărtare și în retragere de lume. De aceea câteva cuvinte se cade să închinăm și geografiei locurilor în care s'a semănat pe vremuri atâta dărnicie românească.

Colțul macedonic cel mai plin de vulcani odinioară, lângă care și azi apele egeice se ridică spumegânde și neliniștite, amenințând pe corăbieri, Athosul¹ este degetul de răsărit al Calci-

¹ După mitologia greacă, numele de Athos vine dela un personaj cu acest nume, pe care în lupta lor cu zeii, giganții l-au aruncat ca pe o piatră ușoară după zei, implantându-se unde este până azi. După altă tradiție, numele i-ar veni dela un fiu al lui Poseidon care se chema Athos. Cei vechi, pentru a arăta înălțimea Athosului, ziceau — după Strabo — că ceice stau pe vârful Athosului văd soarele răsărind cu trei ore mai iute decât cei dela poalele lui răsăritene.

Γ. Α. Σωτηρίου: Τὸ ἄγιον ὄρος, ed. III, Athena, 1925, p. 15 nota.

dicei trifurcate: Pe o lungime de aproximativ 60 km. și pe o lățime ce variază între 8—12 km. (până la istmul Ierissos și el lung de vreo 18 km. dar îngust numai de 1,8 km. — sunt de fapt peste 80 km.)¹ Athosul propriu zis, republica monahală de azi, se întinde dela capătul de sud al peninsulei în spre N.-V. până aproape de istmul „Megali Vigla” (Μεγάλη Βίγλα = paza, sentinela cea mare), unde o linie convențională din imediata apropiere a longitudinii răsăritene 23,55' și a latitudinii 40,21' desparte „Muntele Sfânt” (în care nu-i permis animalului de sex feminin să intre) de restul Calcidice. Suprafața întregii peninsule este de 385 km. □.

Ținutul e în întregime muntos, ca de altfel toată Calcidica. Odlinoară, spun geologii, cele trei degete ale palmei calcidice erau împreunate și numai izbucnirea unui vulcan puternic — ce și azi mai răbufnește în jurul coastei sudice — le-a despărțit, încrețind în era secundară și terțiară scoarța în formă de masive mari, dintre cari cel mai important este Athosul, lung cât e peninsula și înalt în colțul de sud-est, de 1935 m.² De aceea spre deosebire de celelalte două ramificații ale Calcidice: Cassandra și Longos (impăduritul), la țărnul cărora pot ancora

¹ Pentru geografia și mitologia Athosului vezi: Μεγάλη ελληνική Εγκυκλοπαιδεία, ed. Makri, Athena, 1926, vol. II, col. 332 sq; Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, ed. Eleftheroudaki, Athena, 1927, vol. I, 425 sq. Baudrillart-Vogt: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique, Paris, 1930, art. „Athos” de C. Korolevski în vol. V, col. 54 sq.; Ph. Meyer: art. „Athos” în „Zeitschrift für Kirchengeschichte” hrsg. von Brieger, „Gotha” 1890 (XI), P. 395 sq.

² Datele asupra mărimii Athosului sunt destul de variate. Noi am admis cele ale lui V. Langlois (Le mont Athos et ses monastères, Paris, 1867, p. 2), ca unul care e și geograf. La altii, diferă. Cf. Ch. Bayet: La grande encyclopedie française IV. art. „Athos”, dă 40,6 km.; Smirnakis (Ὁ Ἄθως καὶ ἡ χαλκιδική), Athena, 1902, p. 8) dă 50/10 km. La fel în „Der grosse Brockhaus”, ed. XV, la 1929), II, p. 15.

³ Ph. Meyer art. cit. Vezi și broșura publicată de societatea „Ἑλληνισμός” în 1902: Ὁ Ἄθως καὶ ἡ χαλκιδική de Γ. Ε. Ἰ. Ε. (Gherasim Smirnakis ieromonah în mănăstirea Estigmen) p. 8—12. La fel și excelenta monografie a diaconului Cosma Vlahos din mănăstirea sf. Pavel: Ἡ χερσόνησος τοῦ ἁγίου ἑρμού Ἄθως καὶ αἱ ἐν αὐτῇ μοναὶ καὶ αἱ μοναχοὶ παλαιὰ τε καὶ νῦν, Volos 1903, p. 8.

vapoarele, Athosul e scăldat continuu de valuri mari, iar rada portului Dafni (la jumătatea apuseană a peninsulei) e așa de plină de curenți (300 până la 700 m. adâncime) încât ancorarea e imposibilă. De aici și numele vechi al Athosului Ἀκτὴ = țarm scăldat de ape, plajă.¹ Culmea muntelui pornind dela istmul Ierissos se lărgeste imediat ce ajunge în Megali Vigla până în mijlocul peninsulei, în dreptul mănăstirilor Pantelimon și Xiropotam de pe versantul apusean și Karies, Pantocrator, Stavronichita, Ivir și Cutlumus de pe versantul răsăritean. În acest ținut dintre istm și mijloc, deși nu e fertil, pământul e acoperit cu păduri în cea mai mare parte și doar ici-colo pâraie adânci (cum e cel dela Xiropotam (ξηρὸς = uscat, ποταμὸς = râu, deci valea seacă) formează câte-o râpă prăpăstioasă. Golful dela Vatoped poate adăposti chiar vapoare, fiind marea mai liniștită și țărmlul mai puțin abrupt. Totuși din cauza sălbătăciei lui, nici acest ținut n'a fost dintru 'nceput locuit de călugări decât puțin în jurul istmului Ierissos. Jumătatea cealaltă a muntelui, dela Dafni-Karies până la capătul lui de Sud, este ca o spinare pleșuvă, cu versante prăpăstioase și mult mai sărace, iar colțul de sud și vest este un adevărat deșert.²

Clima Athosului este, exceptând ținutul dela poalele piscului (din dreptul mănăstirilor sf. Pavel-Filoteiu înspre sud), acceptabilă. Temperatura variază între 25 și 40° C. vara, iar iarna între 4 și 10° C. Primăvara și toamna, cele mai plăcute în Athos, sunt frumoase, doar tulburate uneori de ploi, singurele anotimpuri când plouă.³ Pe pisc se vede și vara nu areori zăpadă, care iarna coboară aproape pe întreaga spinare a peninsulei. Pustul din jurul vârfului Athosului e bântuit însă de veri dogoritoare și de ierni friguroase. Dacă nu ar fi vânturile regulate cari bat cel puțin spre coasta dinspre mare, ar fi nelocuibile

¹ Thukydide: Bell. pelop. IV, 109, cf. Leclercq D. T. C. XI, 2, col. 2396.

² Aici și-au găsit doritorii de schimbăcie aspră vestitele „colibe dogoritoare”, καυσσο-καλύβες.

³ Foarte abundente sunt descrierile frumuseților sfântului munte, începând din epoca clasicității păgâne. (Strabo XIV, 1, 23; Plutarch [„Vita Alex.”] Thucydide, Eshil, Juvenal, — vezi-le în general reproduce în D. T. C. XI, 2, 2397—8).

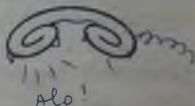
— sau cu greu — multe din ținuturile acestea. De altfel toată posibilitatea de locuit a Athosului se datorește mării care-l scaldă într-o climă așa de dulce, încât mulți vizitatori îl aseamănă cu satele măndre ale Italiei romantice, locurile mai înalte cu privești din Elveția, iar spre toamnă când umbra Olimpului se culcă la poalele Athosului, este într'adevăr fermecător, în multe colțuri din sf. munte.¹ Pentru poziția lui minunată (fiind la gura Hellespontului) Gibraltarul Greciei, Athosul dominând întreaga mare, a fost numit „Farul Egeii”.

Vegetația e tot așa de importantă pentru geografi, ca și sisturile de quart, de marmoră și minunile de dizolvare calcaroasă pentru geologi. Dar pentru existența omului în afară de mărăcinisuri și mici păduri de fag, stejar, mesteacăn și alun — și acestea numai în jumătatea nordică a peninsulei — și ici colo câte un cedru, măslin, smochin sau dud, prea puține posibilități oferă solul athonit. În deosebi jumătatea sudică a peninsulei nu hrănește nici puținele semănături sau plantații puse de strădălnica mână a călugărilor. Mici pâlcuri de vii, sau câte o grădiniță modestă de legume, au putut înjgheba însă călugări și în jurul celei mai sărace mănăstiri sau schituri. Acestea din necesitatea de-a avea cu ce trăi, căci în afară de peștele sau caracatița marină, călugării n'au altceva (sigur nu mai trebuie să spunem că regimul sietagoriților nu permite deloc consumarea cărnii sau unsoarei, cel puțin în mănăstirile cu viață de obște, κοινόβια).

Din vremuri îndepărtate, din motivele înșirate mai sus, aceste ținuturi au atras numai vieți nepretențioase de călugări. Vechile localități dinaintea erei creștine (infloritoare mai ales în

¹ Dintre scrierile din epoca bizantină notăm pe a lui Nichifor Gregora (Migne, P. gr. 146, 918), Ion Cantacuzin (P. gr. 147, 352) și patr. Isidor (P. gr. 152, 1299). Dintre scriitorii moderni Bellone, Vogué, Nollac 217, Langlois și în limba greacă arhaizantă Eug. Bulgarul, rectorul de mai târziu al Acad. At. (N. Logadis: Παράλληλον φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμού C. pol. 1830, v. 90) și în deosebi marele poet Panaiot Șuțu (vezi versurile reproduse în M. Ghedeon 'O "Αἰὼς, C-pol 1885, p. 22) iar recent de tot, laureatul Costi Palamas (τὸ ἄγιον ἔπος, Atena, 1935).

timpul războaielor macedo-persice: Ἀκρόθωοι (capul Athosului de sud) și Νημφαίον, unde s'a scufundat de furtună vestita flotă a generalului Mardonius (493 a. H.) cu treizeci vase și 20.000 oameni, precum și Σάνη, Ἀπολλώνια și Δίον la istmul acanthic lângă Ierissos,¹ unde Xerxes în 480 a. Hr. a pus din armata lui o mulțime de soldați să taie istmul printr'un canal spre a nu i se mai scufunda flota — de atunci se și numește Provlaca dela προαύλαξ = canal (și care e și azi o vale foarte roditoare de care pomenesc istoricii Herodot, Tucidide, Strabo etc.), s'au distrus în primele veacuri după Hristos. Doar la istmul acantic s'au mai păstrat până în vremea primelor așezări călugărești (sec. IX), unele mici așezări, iar azi se văd doar urmele unei foste akropolis.²

¹ Vezi Zaharia a Lingenthal: Reise in den Orient, Heidelberg 1840, pag. 218.

² Vezi privitor la epoca păgână a Athosului și cele scrise de R. Sokolov: Afon, in Enciclopedia de Teol. ort. a lui Lopuhin, Petrograd, 1903, p. 191—2.

II. Istoria sfântului Munte până la Atanasie

1. Legende

Tradiția păstrează în formă de legende, începuturi, foarte timpurii ale vieții monastice în Athos. Pentru prima oară Grigore Palama în cuvântarea despre viața lui Petru Athonitul, poartă că acestuia i s'a arătat Maica Domnului asigurându-l de patronajul sf. Munte pe care l'a ales ca parte a ei (κληρος) și ca cel mai bun loc pentru monahi.¹ În populara lui carte „*Ἀσπαστὴ ὁκολοῦθια*”,² Nicodim Aghloritul († 1804), vorbind despre viața aceluiaș sf. Petru populariză ideea că după învlerea Domnului când s'au adunat apostolii, spre a vedea fiecare unde să plece la propovăduire, Maicii Domnului i-a căzut sf. Munte, unde venind a trebuit să ducă grea luptă pentru a introduce învățătura creștină, căci până atunci era subjugat cultului lui Apollo.³ Această istorie s'a generalizat încât o reproduc toți vechii cercetători ai sf. Munte, cum sunt I. Comnen, doctorul lui Constantin Brâncoveanu,⁴ Smirnakis,⁵ iar după aceștia toți călugării athoniți — până și un scriitor serios ca Vlahos.⁶ De aceea

¹ Migne, P. Gr. 150, 1006.

² Νικοδήμου Ἀγορεύτου: Ἀσπαστὴ ὁκολοῦθια τῶν ὁσίων καὶ θεοτέρων πατέρων ἡμῶν τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὄρει τοῦ Ἁθῶ διαλαμπάντων, Ἐρμούπολις (Siros) 1847; Athens, 1869. Ediția I, pag. 60.

³ Vezi și una din aceste multe variante ce se numesc Ἀνάμνησις μερική αὐοῦ τῆς κτίσεως după Teodoret în Ghedeon: ο Ἁθῶς, Constantinopol 1885, p. 297, 8. S'a încercat să se afle și dovezi din Sfânta Scriptură (Apoc. XII, 14) că Maica Domnului ar fi venit în Athos.

⁴ Proskinitarion ed. Montfaucon, Parisis, 1708, p. 471 sq.

⁵ Smirnaki: Τὸ Ἄγιον Ὄρος Atena, 1903, pag. 82. sq.

⁶ Coema Vlahos: o. c. 13—14.

sf. Munte primi numele de „Grădina Maicii Domnului”, *Κήπος τῆς Θεοτόκου*. Tot așa pornind dela o relatare a vieții sf. Nil isvorătorul de mir ni se spune că unui ascet i s’arătase în vis că împăratul Constantin cel Mare, înainte de a zidi orașul Constantinopol voind să-și întemeieze o capitală a imperiului său la istmul acantic fu oprit de episcopul Marcu de Arethusia, spunându-i că Athosul este sortit Maicii Domnului (*κληρος τῆς Θεοτόκου*),¹ fapt pentru care Constantin nu mai clădi decât doar 3 biserici și își schimbă gândul.² După alții împăratul Constans ar fi întemeiat mănăstirea Constamonitul sau Castemunit, Teodosiu cel Mare Vatopedul, iar Pulheria Xiropotamul și Esfigmenul,³ ba unii au mers până acolo că s’au gândit în legătură cu mănăstirea Caracala la o citorie a împăratului păgân Caracala.⁴ Dacă în 1904 s’a aflat lângă mănăstirea actuală a sf. Pavel o inscripție creștină funerară din sec. IV, originară din Hefestia (ins. Lemnos) ajunsă aici probabil ca o piatră funerară familiară,⁵ aceasta probabil înseamnă că avem de-a face încă în sec. IV cu viață creștină în aceste locuri pustii.

¹ Vezi viața lui Nil Miroblitis în *Νέος παράδεισος* a lui Agapie Landos, Veneția 1641 și fragmentul respectiv reprodus în Teodorit de Esfigmen, Cf. Ghedeon 309—311.

Deși nu-i adevăr istoricește bazat, totuși nu-i mai puțin adevărat că nicăiri ca în Athos nu s’a dezvoltat așa de mult în ortodoxie cultul Maicii Domnului. În întreg Athosul, aproape $\frac{2}{3}$ din toate bisericile, numele Fecioarei se întâlnește la hram sau la icoane celebre cari preamăresc felurite scene din viața Ei. De aici și numele lor: *Ἐλεούσα* = milostiva, *Βρεφοκρατοῦσα* = cu pruncul în brațe, *Ἐσφαγμένη* = cea indurerată, *Ἐλεοβρώτις* = cea care ne satură de milă, *Παραμυθία* = mângăitoarea, *Τρίχερούσα*, *Γλυκοφυλοῦσα*, etc., etc. vezi Sotiriu o. c. p. 18, 142—5. Vezi și Kondakov: *Pamiatniki hrist. iscusstva*, Petrograd, 1902, 145—280, un capitol special închinat cultului Maicii Domnului în Athos.

² Sozomen: *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* (ed. Bonn, 1822), p. 82. Zaharia a Lingenthal: *Reise in den Orient*, Heidelberg 1840, 231.

³ Gelzer: *Vom heiligen Berg...* Leipzig 1904, p. 10—14; Ghedeon, o. c. p. 23, 76—8.

⁴ Comnen: *Proskinitar...* 490; Dionisie Pisti: *Ἡ Ἀθῶς* Salonic 1870, 18.

⁵ Vezi inscripția în Millelet—Pargoire—Pelit: *Recueill des inscriptions chrétiennes de l’Athos*, Paris, 1904, I 445; Millet: *Recherches au Mont Athos*, în „Bulletin de coresp. hellénique”, Atena 1905, p. 55—72; DACL, II, 2643

2. Epoca primelor începuturi monahale în Athos până la Atanasie Athonitul

N'am putea preciza când apar primele urme de viață monahală în sf. Munte. Sigur că cu toată sihăstria lui, Athosul nu putea să rămână neinfluențat de puterea cuceritoare a creștinismului care se lăța. Deaceea imaginea simbolică a povestirii sf. Grigorie Palama că la sosirea în Athos a Maicii Domnului toți idoli s'au prăbușit cu putere în valurile mării, este semnificativă. Dacă cu toată apropierea lui de vechile centre creștine cu origină apostolică, cum sunt: Filippi, Tesalonic, Bereea, Troia, etc. Athosul nu ne-a păstrat până la sfârșitul sec. VIII sau începutul sec. IX urme de monasticism, aceasta cred că are a se datori și multelor invazii barbare prin aceste ținuturi. Slavi, Avari, Bulgari, Arabi ca să nu mai pomenim de pirați începând dela finea sec. VI și până în sec. XIV roiau cu toții mai ales în jurul Tesalonicului apropiat.

Arhim. Porfir Uspenski, care a scris cea mai monumentală istorie a sf. Munte, crede că în urma invaziei arabe asupra Macedoniei dintre anii 670—6, împăratul bizantin Constantin Pogonatul ar fi dat Athosul în seama unor călugări.¹

Aceasta ar fi prima dată când ar apărea călugări în Athos. N'am putut afla însă pe ce se bazează Uspenski când susține acest lucru.²

Primul călugăr vestit care a atras în jurul său mulți admiratori în Athos a fost sf. Petru Athonitul despre care unii cred că a trăit la finea sec. VII și în prima jumătate a sec. VIII (681—734),³ iar alții cred că a trăit în sec. IX.⁴

Mai sigură e ultima eventualitate, căci se pare că el a fost generalul bizantin de sub imp. Teofil (827—842) care părăsește lumea și după ce scapă din închisoarea Samara unde-l aruncase

¹ Uspenski: Jurnalul Min. Instr. publ., Ptburg, 1847, p. 59, 130.

² Vezi și P. Sokolov art. citat în Enciclopedia lui Lopuhin vol. II p. 192.

³ Uspenskij Ist. Afona I 116 sq; Sokolov: Afon p. 192.

⁴ Drag. Anastasijević: Sveta Gora Atonska, în Enciclopedia sârbă a lui St. Stanojević, IV (Zagreb 1929) p. 53.

ultimul împăraț iconoclast, se retrage în Athos, într'o peșteră de lângă mână. Ivirilor de azi unde trăește 53 ani în viață aspră pustnicească și bogată în minuni. Un vânător care-l află rătăcindu-se, îi pune moaștele în mână. sf. Climent dela Ivir întemeiată de el.¹

Fapt pozitiv este dară că pe la jumătatea veacului al IX-lea existau călugări în Athos. Scriitorul bizantin Genezios,² care a trăit în sec. X, iar după el și anonimul Teofan Continuatus, care scria din porunca lui Constantin Porfirogenetul,³ povestesc că la restabilirea cultului icoanelor, în 842, erau în Constantinopol o mulțime de călugări, purtând în procesiune pe străzi icoanele sfinte persecutate de iconoclaști. Inclînăm a crede că unul din conducătorii călugărilor în procesiunea din Bizanț a fost sf. Petru Athonitul, fost general sub împăratul Teofil (829—842).

Pela 869⁴ *cuviosul Eftimie din Tesalonic*, vechiu și vestit centru bisericesc, unde se distingeau în viață călugărească Sf. muc. Teodora din Egina, cuv. Arsenie, fost arhiepiscop de Corcira și alții — vine la Athos și întâlnește prin jurul istmului acantic și în Megali Vigla pe alți doi monahi: Petru Athonitul și Ioan Colovul (Ciuntul).⁵ Eftimie, în tocmai ca și ceilalți monahi, persecutat de pirați, se refugiază când în ins. Sf. Eustratie (la răsărit de Athos vreo 15 km.), când în Cassandra, când la nord în Calcidica, unde zidi mănăstirea Sf. Andrei, se duse apoi la Tesalonic unde zidi mănăstirea Porumbeilor (τῶν περιστερῶν) pe care Nichifor Foca o dă în 963 Lavrei și unde ucenicul său Vasile, (nu același cu arhiep. de Tesalonic cum s'a crezut), îi

¹ Viața i-a scris-o un oarecare Nicolae și sf. Grigorie Palama (P. gr. 150. 1006 sq.). Cf. Nicodim Aghioritul Ἀκολουθία... p. 60—4, 77—8.

² Migne, P. gr. 109, 1096.

³ Migne, P. gr. 107, 173.

⁴ Iar nu la 824 cum crede Cosma Vlahos (o. c. 17), care mai are pe lângă Ion Colov și pe un Iosif dela Olimp și pe un Simion ce trăia la Lemnos.

⁵ Hrisostom Papadopoulos: Ὁ ἅγιος Λουκάς ὁ Νέος, Atena, 1935., p. 8—9.

acrie viața.¹ Viața aceasta a cuv. Eftimie ne spune că la venirea lui a întâlnit destul călugări pe la istmul acanthic. Unii scriitori îl și scoot pe al. Eftimie al II-lea, întemeietor al monahismului athonit după sf. Petru Athonitul.²

De fapt noi și aflăm că la 885 împăratul Vasile Macedonacian dă un Hrisov prin care Ioan Colovul și ucenicii lui sunt aprinși de-ași trece vitele în sud de Ierissos, căci au destul loc, în Calcidica. Athosul rămânând ca locuință a călugărilor.³ Se vede că între timp se înmulțiră și se întăriră, căci la începutul domniei lui Leon cel Înțelept, îi smulg acestuia un alt sighilion însă prin care iau în sfârșit Athosul cu câteva sate. Atunci călugărul de pe aici (care-și aveau și ἡ γερόντων κάθεδρα, un fel de centru în jurul satelor Musakon, Cardiognostis), Atanasie și Luca, în 911, în frunte cu πρῶτος-ul Andrei, se plâng lui Leon, care în același an dă un sighilion spre a restabili drepturile monahilor și a mărgini pe coloviți numai în jurul mănăstirii „Mănăstitorului” din Ierissos.⁴ Aceste două sighilioane, le-ar fi întărit un al III-lea (care pare fals) eliberat pe la 920 de împ. Roman I Lecapenul, apoi de Ștefan și Constantin, în care se specifică a se menține dispozițiile anterioare și anume coloviții păstrându-și mai departe înfloritoarea lor mănăstire τοῦ Σωτήρος⁵ iar atoniții

¹ Papadopol Kerameu: Βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, în „Byz. Zeitschrift” VIII, 659. N'am ajuns să consult studiul doctorului Spiridon din Lavra: Ἐπιγραφαὶ παρὰ τῆς μονῆς τῶν Περιστερῶν, în rev. „Θεολογία”, Atena, 1927, 257.

² P. Sokolov art. cit. p. 193.

³ Se pomeneste acest lucru, într-o notă adausă de Nicodim Aghioritul în Pidalion (ed. Lipca 1800), p. 549. Vezi traducerea germană în Zaharia: Reise... 222—7, iar text în Gedeon, o. c. 79, D. Pisti: Ἐ Λεωγ... p. 28.

⁴ Vezi actual, trunchiat și el, în Porfir Uspenski: Vostok hristijanski, istorija Afona, III Kier 1877, p. 302—5, cu mult mai îngrijit în Pisti o. c. p. 28., și mai complet în Ghedeon 81—3. Nicodim pomeneste și el în nota amintită din Pidalion (549) dar îi pune anul 1400 (!)

⁵ Care pentru că începuse pe la 964 să se ruineze, fu refăcută, iar în 980 fu închinată de Vasil II Bulgaractonul la măn. Ivir. Vezi monografia lui Arcadie Vatopedinul despre Ierissos în revista „Grigore Palama”, Tesalonic, 1928 p. 50 sq.

menținându-și Athosul și ἀρχαία τῶν γερόντων κάθεδρα. După cum bine observă Ghedeon, din aceste documente — dacă nu sunt false — reese că în Sf. Munte exista o organizație monahală bazată pe pustnicie cam în genul lavrelor palestiniene (care se dovedește că încă în sec. IV aveau conducători cu numele de πρῶτος).¹

Protosul rezida la început în Nord-Estul peninsulei atonitice, lângă fostul canal al lui Xerxes, azi Πυργουδία, dar pe urmă s'a mutat spre mijlocul peninsulei, Μέση, cum se numea pe atunci localitatea Caries (Nucet, plină cu nuci).² Lipsea însă o organizație statornică mai ales că hărțuile au continuat între coloviți și atoniți în întreg secolul al X-lea.

Pentru a se curma certurile dintre coloviți și athoniți și pentru a se unifica într'o instituție puternică monahală, a trebuit să vină o persoană importantă ca *Atanasie*, adevăratul întemeietor al monahismului athonit.³

¹ Ghedeon 84; acelaș: P. P. 395; Meyer 34 nota 2. Toate aceste documente, mărturisește Nicodim Aghioritul (Pidalion 1800, 550) că le-a văzut în arhiva din Caries. Zaharia; Reise 224.

² Κτενα: 'Ο πρῶτος καὶ ἡ Μεγάλη Μέση, în 'Επετηρίς τῶν βυζ. σπουδῶν, VI (1929), 233—7. Ghedeon: 'Ο Ἄθως p. 80.

³ Despre Atanasie Atonitul, afară de sinaxare, nu s'a scris până bine de curând nimic precis. Publicând viața sfântului Atanasie („Annus Ecclesiasticus graecos-slavus”, Bruxelles, 1863 p. 168 sq), bollandistul Ioan Martinov nu dă la data de 5 Iulie, decât o traducere din grecește a cărții lui Agapios Landos: Καλοκαιρινῇ (viețile sfinților din lunile de vară), în care acesta dăduse o prelucrare a vechilor vieți de sfinți întocmită prin sec. X—XI de Simion Metafrastul, adăugând doar după alte manuscrise și viața sfântului Atanasie Atonitul (pag. 141 sq.). Cel care a scris pe bază științifică viața lui Atanasie este rusul I. Pomyalovski, care în opera sa: Jitije prepodognago Athanasija Athonita, Petersburg, 1895, publică o viață a sfântului după manuscrisul 398 (sec. XI), din biblioteca sinodală din Moscova, probabil redactat de monahul lavriot Atanasie, care a trăit sub urmașul întemeietorului, sub Eustratie (după 1011). C. J. Meyer: Hauptkunden p. 21. În 1906, în „Analecta bollandiana”. (XXV, p. 25—89), L. Petit publică o altă viață a sfântului după Cod. Coisl. 223 din Bibl. Naț. Paris (sec. XIV).

3. Sf. Atanasie întemeietorul monahismului athonit

Sf. Atanasie, după numele său din copilărie Avram, s'a născut la începutul sec. X în Trebizonda. Rămas orfan de mic, a fost crescut și purtat la școală în orașul natal și în Constantinopol de o rudă a sa, un ofițer. Cunoscu în Constantinopol pe vestitul călugăr Mihail Maleinos¹ pe când acesta venise din vestita mănăstire Ξυπολίτου, de pe muntele Κορυνῆ (Paflagonia) și pe nepotii lui: generalul Nichifor Foca, mai pe urmă împărat (963—9) și Leon, mare demnitar imperial (Κομποτάκης), cari mai târziu îl vor ajuta în planurile lui de refacere a monahismului. Atrăs de viața cuvioasă pe care o ducea Mihail, Atanasie vine și rămâne în muntele Kimina lângă sf. Mihail, părintele său duhovnicesc, unde se împrietinește de-a binele cu credinciosul general Nichifor Foca al cărui duhovnic devine în curând, după ce-l tunde Mihail.² Inițindu-se de-ajuns în viața monahală, pe care-o lățise în jurul Constantinopolei marele iconodul Teodor Studitul, iar pe de altă parte, nevrând să rămână moștenitor al lui Maleinos — față de care se simțea prea mic — Atanasie, care va fi auzit sigur că în Athos mai sunt monahi, a plecat cu un ζωνοκόλον (scufie călugărească), al lui Maleinos ca talisman și cu două manuscrise — Atanasie era deci și un caligraf distins — după ce stă ca simplu monah necunoscut în mănăstirea τοῦ Ζωῦ in presimea istmului acantic,³ se așează în chilia pe care i-o rânduisese la cererea lui Foca, Ștefan protosul de atunci al Sf. Munte cum zice Atanasie însuși în tipicon.⁴

Ca unul care se înconjură în palat tot de călugări, petrecând viața în psalmi și cântări bisericești,⁵ Nichifor Foca, trimis

¹ Viața lui Maleinos se află în „Rev. de l'Orient Chrétien”, Paris 1902, p. 543—92, editată tot de L. Petit.

² G. Schlumberger: L'épopée byzantine (Nic. Phocas), Paris, 1923 p. 253—4.

³ Gbedom p. 91; Meyer p. 146.

⁴ Meyer: Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig, 1894, p. 23 și (text) pag. 104, 4—11.

⁵ Lucru pentru care evlaviază și recunoștința călugărească l'au pus între sfinți. Vezi codicile Simopetra 113.

între timp în expediție contra Arabilor în Creta (960—1), scrisese lui Atanasie, rugându-l, ca pe un duhovnic ce-l fusese, să-l viziteze în tabără și să vină să-l dea prin rugăciunile lui ajutor contra păgânilor. Venind și încurajându-l până termină războiul, Nichifor îi promite ajutoare pentru a clădi chiliile și pentru el, ca unul ce vrea să-și ia și el acolo σχῆμα monahală, scârbit fiind de lume.¹ Între timp Atanasie începe clădirea chiliilor care sunt gata până în 1 Maiu 963, când trimisul lui Nichifor Metodie, îl aduce, pe lângă ajutoare bogale,² vestea că generalul Nichifor a ajuns împărat și se căsătorise, iar în 16 Aug. 963 va fi întronat.³ Atunci Atanasie pleacă supărat la Constantinopol și-l muștră că nu și-a ținut cuvântul. Împăratul promise că și pe tron va duce o viață de înfrânare ca un monah.⁴ Cu ajutoare și mai mari dela Nichifor și poate și dela fratele lui Leon, Atanasie clăde lavra Katholiconul (biserica principală),⁵ apoi celelalte despărțăminte și în fine katholiconul din Karies, în care s'adunau monahii de câteva ori pe an pentru chestiunile generale.⁶ Încărcat de împărat cu atâtea daruri, Atanasie începu o viață monahală pe picior material larg. Mai primise ca metoc și marea mănăstire τὼν περσιτῶν în Salonic,⁷ o cutie cu moaște sfinte, o bucată din Lemnul sfânt și — după unii — un σάκκος arhiepiscopesc⁸

¹ Asta se petrecu între Iulie 960—Martie 961. Meyer 103—123.

² Un σερπῆσ:ον (= tain) de 244 de bani de aur (χρυσά νομίσματα == 4480 fr. aur) proveniți din veniturile insulei Lemnos, iar din trofeele luptelor din Creta, 100 litre aur, sigur o sumă enormă pentru vremurile acelea.

³ Muralt: Cronographie byz. I [St. Petersburg, 1875] p. 539.

⁴ Meyer o. c. 104, 33.

⁵ Poarta de fier, ce există încă, e tot o donație a lui, cf. Nichifor Schlumberger o. c. 260.

⁶ Ghedeon 95, Meyer 104, 1.

⁷ Vezi Zaharia a Lingenthal: Jus graeco-romanum Leipzig 1857, III, p. XVI.

⁸ Sacosul (ὁ σάκκος), [derivat greșit din hlamidă (haina prin excelență militară, împreună prin copcie pe umărul drept și împodobită pe piept cu un patrat de stofă (τάβλι:ον) sau din dalmatică), tunica lungă până la glesne, cu mâneci strâmte, transformată mai apoi în stihar] nu e altceva decât combinarea dalmatice cu hlamida. Ca atare constituia haina prin excelență a împăraților bizantini. Din sec. XIII începând s'a dat și patriarhilor voie s'o poarte, întâi

pe care l-ar fi purtat în viață Nichifor Foca și urmașul său Ioan Tzimiskes, care fusă, purtând ca decor emblema bizantină $\Phi\chi\alpha\sigma\alpha\lambda\epsilon\varsigma$; $\alpha\mu\tau\epsilon\varsigma$ = vulturul cu două capete ce apare numai după sec. XIII în Bizanț, e mai probabil că e donație moldoveană ori rusă.¹

Numărul monahilor atrași de personalitatea puternică a lui Atanasie era încă pe vremea lui Nichifor Foca de 80.² Părât la acest împărat de către o delegație a celorlalți monahi pe care-i gămise el în Athos și cari duceau o viață de aspră schimnicie, că le strică orânduile și schimbă duhul călugăresc, Atanasie primește încă și dela Ion Tzimiskes daruri în moșii, bani, moaște, iar numărul monahilor crescuse la 120, semn că de-acum încolo monahismul atonic se va desvolta după pecetea pe care i-a imprimat-o Atanasie.³ Girul vieții și activității lui cfescuse asupra celorlalți monahi, și prin faptul că a fost învrednicit să săvârșească minuni, cum a fost aceea a găsirii apei din locul numit azi *Atanasia* precum și altele despre care vorbește viața sa.⁴

Atrași de faima lui Atanasie, vin în Athos o mulțime de monahi, unii din ei personalități marcante. Între ei se distinge boerul georgian Ioanē, unul din cele mai influente personalități dela curtea strălucită a regelui David, împreună cu fiul său Eftimie, cari după ce stătura câțva timp într-o mănăstire de sub Muntele Olimp, veniră în Lavra compatriotului lor Atanasie, unde ajung cei mai iubii tovarăși de viață ai sfântului.⁵ Mai târziu vine

numai la cele trei mari sărbători ale anului, mai apoi la toate sărbătorile. Din sec. XV o poartă toți arhierii. Vezi T. Bodegae: Contribuții la istoricul hainei clericale, în „Rev. Teol.”, Sibiu 1935, p. 325 sq.

¹ Sotiria, $\tau\acute{o}\ \Phi\chi\iota\upsilon\nu\ \epsilon\pi\omicron\varsigma$ (III $\epsilon\chi\theta$.) Atena, 1925, p. 161—2 nota.

² Meyer, o. c. p. 106. 35.

³ Pomjalovski: *Jitie pvebodognago Atanasija...* 114, Schlumberger: *L'epopee byz.*, Ion Tzimiskes Paris, 1925, 284; Meyer 114, 32.

⁴ Pomjalovski a. c. 119 sp. Cosma Vlahos a. c. 29, Korolevski: *l'Athos* în D. H. G. E., V. col. 55—7. Așa spune viața lui, că în timp ce o delegație de călugări porci în frunte cu $\pi\pi\omicron\tau\omicron\varsigma$ -ul Ion Fakinos să-l părăscă la împărat, deodată au fost surprinși și atacați de pirați, ca pedeapsă dela Dumnezeu. N'au reușit nici atentatele contra lui.

⁵ Vezi mai pe larg la mănăstirea Ivirilor. Meyer o. c. 118, 24—30; 124, 7—126, 16 etc.

aici și un alt personaj vestit, văr de-al lui Ioanē, Ion Tornikios sau Tornīng, unul din cei mai străluciți generali ai împăratului, care după ce fu chemat să apere imperiul contra răsculatului lui Barda ὁ Σκληρός, reveni în Athos depunându-și aici înaintea lui Dumnezeu armurile cu care luptase.

Pentru că nu mai încăpeau în Lavra, Ion Eftimie și Ion Tornikios se retrag la o milă depărtare spre Nord de Lavra și zidesc biserica sf. Ioan Evanghelistul, temeliea actualei mănăstiri ivirite și pun totodată temeliea marelui mănăstirii a Adormirii Maicii Domnului (Ivirul de mai apoi), pe care o va termina un alt personaj vestit din Georgia, Gh. Barasbatsē (înainte de 1030).¹ În noua mănăstire a Ivirilor, Eftimie a învățat filosofia și aici va începe traducerea Sf. Scripturi în limba georgiană în această epocă de renaștere a regatului ivir.

În mănăstirea Lavrei mai erau pe lângă Atanasie și alte personalități vestite. Așa se pomeneste de Antonie viitorul egumen dela Κηρολίμνη din Ξυμνά, apoi Grigorie ὁ ματτωρ, Ioan Caligraful, Doroteu monahul, Teofan presbiterul, etc.²

Despre Atanasie nu se mai pomeneste în βίος decât doar o întâmplare în legătură cu moartea lui (care trebuie că a avut loc între 997 și 1011. La această din urmă dată e pomenit ca urmaș al său Eustratie).³ Anume Atanasie voia să ridice la cupolă o piatră de încheiere a zidurilor, când deodată se prăbuși, cu alți șase meșteri, sub dărâmaturi.⁴ Pentru multele-i minuni și mai ales pentru importanța lui în dezvoltarea vieții călugărești orientale, a fost pus în sec. XVIII între sfinți, așa că și Lavra, care până atunci avea hramul Adormirii Maicii Domnului, adoptă ca hram ziua de 5 Iulie când se prăznueste pomenirea lui.⁵

¹ Ghedeon 169; Schlumberger Ep. byz. Tzimisces 368—79.

² Meyer 129—130.

³ Millet: Recherches au m. Athos, în „Bulletin de Corresp. hél”, Athena, 1905, 109; Schlumberger: L'ép. byz., Tzimisces, Paris, 1925, p. 286.

⁴ Pomjalovski Jitie... 126.

⁵ Cosma Vlahos: "Αγίων Ὁρος, 169—170.

4. Caracterul organizației monahale atanasiene în cadrul vieții generale a monahismului oriental

Spre a putea cunoaște și aprecia mai just specificul vieții monahale athonite în felul în care a înțeles-o Atanasie, vom spune câteva cuvinte despre formele în care a fost înțeleasă ea de alții înainte. Deși s'ar părea că nu-l în strânsă legătură cu subiectul nostru, vom vedea că din înțelegerea adevărată a monahismului aghioritic, vom putea deduce mai ușor și caracterul relațiilor pe care le-am întreținut noi cu sf. Munte.

Și așa spus, și cu drept cuvânt, că monahismul oriental nu reprezintă o organizație unitară, în sensul că ar exista un ord călugăresc, cum se cunoaște în apus. Acolo e drept că s'au și dat norme atât de detaliate, încât pare că nu mai lasă călugărului nici o urmă de libertate personală. Ori, zace în duhul ortodoxiei de a lăsa omului libertatea și să interpreteze idealul de perfecțiune creștină și să aleagă mijloacele mai potrivite pentru atingerea lui. De aceea și cele dintâi organizații monahale iau forma vieții de anahoret, de sihăstrie. Nu-i vorba că și în această viață de retragere s'au observat diferențe care mergeau dela eremiți până la călugări cu viață de obște, dela stălpnici și achimiți până la lavrele palestinienne de mai târziu. Căci în toate se urmărea același scop: Mântuirea sufletului.¹ Primii organizatori ai vieții de obște, Pahomie și sf. Vasile cel Mare, au observat însă că față de slăbiciunea personală e bine să se pună o margine libertății omenești. De aceea chiar sf. Pahomie cel Mare nu mai recomandă viața de anahoret decât ca o încercare și ca o suferință pentru cei ce au comis greșeli în chinovie, în viața familiară a obștejitei.² Cât despre sf. Vasile, el recomandă

¹ Minunat spunea în această privință sf. Vasile: 'Ὁ ἀσκητικὸς βίος ἕνα σκοπὸν ἔχει: τὴν τῆς ψυχῆς σωτηρίαν (Migne, Patr. gr., tom. XXXI, col. 881).

² O frumoasă comparație între viața monahală preconizată de sf. Antonie cel Mare, sf. Pahomie și sf. Vasile a scris K. Petrakakos: *Οἱ μοναχικοὶ θεσμοὶ ἐν τῇ ὁρθόδοξῃ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ*, Leipzig, 1907, unde se află o foarte bogată bibliografie. Din lucrările apărute în românește în legătură cu legislația

— și chiar înflințează — mănăstiri de dimensiuni mici, unde fiecare, după ce a lepădat grija lumească după avere și plăcere, să petreacă în ascultare de Dumnezeu, rugăciuni și în muncă de ajutorare reciprocă. E drept că „Regulile pe larg” și „pe scurt” ale sf. Vasile nu constituie un cod de paragrafe, ci mai curând un tratat de morală și de contemplație. Căci „lăsând proestosului mănăstirii grija de a determina mille de detalii individuale, locale și zilnice, sf. Vasile s'apropie cu blândețe de monah, îl înlănțuește în ambianța personalității sale, îl conduce prin toate necazurile vieții sale și-l ajută să lupte contra firii rele. De aceea fără a condensa toată practica vieții religioase într-un număr de formule inflexibile care să poată prevedea toate cazurile ce vor veni spre elucidare, regulile sf. Vasile impresionează prin discreție și înțelepciune” spune un admirator apusean și bun cunoscător al duhului monahal al sf. Vasile.¹ Căci poate în aceasta constă mai mult caracteristica monahismului oriental, iar nu în slujirea de multe ori a unor scopuri mai puțin evanghelice, cum e cazul în Biserica romano-catolică.

Dar pe lângă formularea celor trei voturi monahale² și pe lângă introducerea vieții de obște, legislația sf. Vasile mai are o notă nouă pentru vremurile acelea: a supus viața călugărească conducerii Bisericii. Nu degeaba chiar după ce ajunge pe tronul arhiepiscopesc din Cezareea întreține și pe mai departe

monahală a sf. Vasile pomenim traducerea „Regulelor pe larg” făcută de stud. N. Cotos, Cernăuți, 1907. O splendidă interpretare a stilului de viață monahal ortodox, după duhul vechilor tradiții, dă I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului, cf.: „Telegraful Român” Nr. 40/1936 și separat: Monahismul ortodox. Sensul și misiunea lui în viitor. Bibl. „Popasuri duhovnicești”, nr. 8, Sibiu 1936.

¹ I. Bèsse: Règles et moines de St. Basile, in „Dictionnaire de Théologie Catholique” II, 1, col. 448. De aceea nu este un defect al legislației basilitane lipsa paragrafelor, cum crede Ph. Meyer: Die Hauptkirkunden... 7 sq. E drept că prevederile în legătură cu împărțirea averii înainte de a deveni monah, ca și primirea oamenilor căsătoriți, copiilor și sclavilor sunt tratate mai pe larg, iar cele în legătură cu tipicul vieții zilnice în mănăstire mai pe scurt. cf. Petrakakos: Οἱ μοναχικοὶ θεσμοί... 84—157.

² Pahomie accentua mai mult votul sărăciei, sf. Vasile pe al fecioriei, dar prin aceasta voia o creștere a unei întregi personalități streine de duhul lumii acesteia. Petrakakos 156.

legături cu mănăstirile sale. Ba s'a vorbit chiar de o imbisericire a monahismului și de o monahizare a Bisericii,¹ mai ales că începând din sec. IV cele mai mari figuri ale Bisericii au ieșit din monahi. Încă sinodul din Gangra (360) și mai apoi cel din Calcedon (can. 4, 7, 8) orânduiau pe călugăr sub conducerea egumenului, iar prin acesta sub aspra supraveghere a episcopului eparhial. Ba sinodul trullan (canon 4) va opri pe cineva și să devină călugăr fără știrea episcopului eparhiot.²

După sf. Vasile, micile familii cu viață de obște imprăștiată prin sate și orașe,³ tind să adopte pe încetul regula marelui capadocian.⁴ Totuși în sec. VI avem în lavrele de anahoreți din Palestina de sub conducerea sf. Ektimie și sf. Sava († 534), o puternică reînviere a duhului de retragere pustnicească. Dar alături de marile lavre de anahoreți — în care de astădată tipicul vieții rînice și al slujbelor era fixat până în cele mai mici amănunte — mai exista și un traju chinovial sub conducerea sf. Teodose († 529), unde familii chinoviale de bătrâni trăiau în duh basilitan. Ba ce e mai mult, lavrele în care se trăia viață individuală de pustnic, de anahoret, își schimbă cu totul ființa, trecând în centre cu viață de obște. Cel care introduce acest lucru a fost Iustinian. Acest împărat extinse peste întreg imperiul roman noile sale hotărâri cu privire la viața monahală. Mai întâiu, nici o mănăstire nu se poate clădi, zice el, fără ca

¹ Kattenbusch: Konfessionskunde I, 527. Möhler: Gesch. des Mönchtums 492.

² Rals-Podl: Σύναγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, Athena, 1853, II, 180, 320, 668. Petrakakos: Μοναχ. θεσμολ., 160 sq.

³ Despre familii de monahi ce trăiau κατὰ συνοικίας ἐν πόλεσιν ἢ κώμας (în colonii prin orașe sau sate) scria încă istoricul Sozomen: Ἐκκλ. ιστορία, libr. VI, cap. 34. (ed. Bonn).

⁴ Tot pe atunci pomenea sf. Nil Sinaitul († 430) că chinovia era preferată și că deprinderea iubirii și a contemplării se permitea doar temporal, trebuind călugărul, pentru a nu cădea, să se reîntoarcă în mănăstire. Migne Patr. gr., vol. 79, col. 772—3; 1133—6.

⁵ Aceasta a cunoscut-o în epoca ecumenică și biserica apuseană, căci Benedict de Nursia s'a folosit de traducerea făcută de Rufin. Migne Patr. lat., vol. 103, col. 483—554, cf. Benne o. c. 456.

episcopul locului să-și fi dat aprobarea prin înfigerea unei cruci (σταυροπήγια).¹ Mănăstirea va fi locuința a unui sau mai multor călugări — deci va avea și mai multe clădiri — toți având casă, masă și dormit în comun. Numai bătrânii și cei ce trăiesc în viață contemplativă (θεωπία) se vor putea retrage într-o chilie specială, dar tot între zidurile cari înconjură deacum încolo mănăstirea ca o cetate.² Dispozițiile cu privire la avere, la primirea copiilor, sclavilor ca și la primirea unui monah fugit dintr'o altă mănăstire, sunt foarte aspre. Egumenul se alegea și avea de regulă grad de arhimandrit.³ Pe cum se vede, Iustinian generaliză viața de obște încadrând-o în organismul general al Bisericii (sub supravegherea căreia trebuia să stea) și impunând, în ce privește dreptul civil, dispoziții foarte aspre.

Legislația lui Iustinian a fost valabilă mult timp în Biserica ortodoxă. Dintre urmașii săi cel care a adăugat ceva nou a fost Leon filosoful, care în concepția lui mai liberală a admis ca un monah să poată fi executorul ultimei dorinți a unui mort (ἐπιτροπος).⁴ Cu alte cuvinte, de unde sf. Vasile impusese prin votul sărăciei totală abținerea de la avere,⁵ iar Iustinian oprirea pe monah de a poseda ceva ca al său propriu,⁶ iată că Leon permite monahilor să dispună mai liber de averea câștigată în timpul călugăriei.⁷ Sf. Vasile oprea pe monah de a primi măcar

¹ Noțiunea de stavropighie în sensul aproape anticanonic în care apare mai târziu acordat acest drept numai patriarhului din C-pol de a scoate de sub jurisdicția unui episcop eparhiot o mănăstire, nu este aici identică cu cea dată mai târziu sf. Munte. Vezi mai jos.

² Can. 41 trullan va hotări ca numai câtorva să se permită traiu de anahoreți și anume dacă au stat înainte 3 ani cel puțin într'o mănăstire (Ralli-Potli: Σύνοδος... II, 611—612).

³ În epoca lui Iustinian, arhimandritul era sau egumenul unei singure mănăstiri, sau proestosul unui grup de mănăstiri (Novellae 123, 34; 20) cf. Meyer: Haupturkunden 12—13. Dispozițiile monahale date de Iustinian se află mai ales în Nov. 5, 123, 133 sq. În legătură cu legislația monahală a lui Iustinian vezi minunatul studiu al prof. dela Belgrad Fil. Granic: „Situția de drept a organizațiilor monahale grecești după dreptul lui Iustinian” (sărbește) în rev. „Boslovje” Belgrad 1928, p. 181—196, 269—278 și în broșură aparte.

⁴ Constitutio 68 în Zaharia a Lingenthal: Jus graeco-romanum, Leipzig, 1857, III, p. 164—5, cf. și p. 79—82.

⁵ Regulele pe larg, 9; „pe scurt” 92. Meyer o. c. 13 sq.

⁶ Novella 133, Petrakakos: Μοναχ. θεσμοι... 122.

⁷ Zaharia: Jus graeco-romanum, III, 73—6.

vrece dand, ¹ lucru pe care can. 6 trullan îl confirmă, ² dar când Leon dă asemenea dispoziții sigur că s'a deschis o ușă de scăpare pentru pofta de îmbogățire ce va apare așa de semnificativă în Athos. În zadar va nega-o Nichifor Foca printr-o novelă a sa, căci urmașul său Vasile II i-o va abroga. ³

În privința formală, Atanasie datorează însă mai mult lui Teodor Studitul. Acesta dusesse la atâta perfecțiune viața de obște încât nici bainele pentru trebuința zilnică nu le aveau monahii ca personale. Pentru buna supraveghere a chinoviiilor sale, Teodor creă un aparat întreg de funcționari, cari raportau zilnic tot ce se întâmpla în viața didactică, ascetică și contemplativă a monahilor. Datorită zilnice ale monahului ca și sancțiunile precum pentru fiecare caz au creat din mănăstirea Studion un centru de radiațiune a celui mai organizat monahism oriental. ⁴ Atanasie de Athos, Hristodul de Patmos, ⁵ Teodosie din Pecersca Kievului ⁶ și după ei aproape tot Orientul, îi datorează mult Studitului.

¹ Regulele pe scurt. 304—5. Petrakakos: Θεσμολογία... 160—1; 191—4. Aceiaș: Το μοναχικόν πολιτεῖμα τοῦ ἁγίου ὁριζήσας, Leipzig, 1925, p. 20. Vezi și studiul prof. Dr. Fil. Granic „Legislația novelară a lui Leon II în materie de mănăstiri și călugări” (sârbește) Skoplje 1930 și nemțește în „Byz. Zeitschrift”, 1931.

² Ralli Pottli: Σύναγμα... II, 667.

³ Zaharia: Jus gr.-rom., III, 292—6. Dealtfel însuși acest evlavios împărat face bogate danii lui Atanasie Athonitul, cum vom vedea.

⁴ Operele sale principale în această privință Μεγάλη κατήχησις (Migne P. Gr. vol. 100 și Papad. Kerameu, Petersburg 1904, (2 vol.) și Διαδίκη (Migne P. Gr. 100, col. 1813 sq.) le-a folosit indeosebi Athanasie.

⁵ Vezi Ἀπολογία τοῦ χριστοδούλου, ed. Βέινη, Athena, 1884.

⁶ Philaret: Geschichte der Kirche Russlands (deutsch von Blumenthal Leipzig, 1872) I, 127—8.

III. Istoricul organizației sf. Munte dela Athanasie până la introducerea idioritmiei (963—1390). Epoca vieții de obște

1. Opera legislativă a sf. Atanasie Athonitul. Lavra

După cum am văzut, Atanasie s'a format în orbita de influență a monahismului studit. Operile sale de organizare a vieții călugărești Τυπικὸν ἡτοι καλονικὸν¹ și Διατάξεις² ca și lucrarea-i postumă Ἰπποτύψεις,³ nu prezintă prea multă originalitate, ele nefiind decât compilații, uneori chiar literale, după „Catihezele” și „Testamentul” lui Teodor Studitul. Căci, după vorbește în Τυπικὸν despre ajutoarele primite dela Nichifor Foca, Atanasie transcrie aproape identic dispozițiile Studitului privi-

¹ Regula sau tipicul lui At. a fost compus după uciderea lui Foca (16 XII. 969) deci cam la începutul anului 970, când At. voia să se convingă dacă noul împărat Tzimiskes îi mai lasă putere deplină asupra lavrei (Meyer Haupturkunden... p. 106, 25). Textul lui a fost publicat după cod. ivir 754 (anterior anului 1540) de M. Ghedeon: Ἀθως... 245—272, iar mai târziu, tot după același codice, colaționat cu o copie oficială (din 1814) păstrată în arhiva Lavrei, de Ph. Meyer: Haupturkunden... p. 102—122.

² „Testamentul” acesta a fost scris puțin înaintea morții autorului și a fost publicat mai întâiu de Porfir Uspenski: Istoria Afona (ed. Syrku, Peterbg, 1892), II, p. 1082—3 dar numai fragmentar. În întregime a fost edat de Meyer: Haupturk... 123—30, după același cod. ivir 754 și copie din Lavra. În Διατάξεις se pomenește că Vasile II Bulg. dăruise lui Atanasie un hrisov pentru dani și pentru conducerea Athosului, care însă nu s'a păstrat. Meyer... 125, 19.

³ Deși pomenește însuși At. de niște rândueli bisericesti pe care le lăsa el însuși prin tipiconul său (Meyer 116, 8—9), totuși aceste „Norme sau formulări” (Ἰπποτύψεις) nu le-a redactat el, ci probabil ucenicul său, caligraful Atanasie (între 1010—1030). A fost publicat de Meyer o. c. p. 130—140.

toare la alegerea egumenului și la primirea monahilor streini¹. Și cele în legătură cu interzicerea animalelor de sex feminin în „Munte,” ca și cele în legătură cu interzicerea posedării de averi personale² și în fine și cele privitoare la simplitatea traiului și a îmbrăcămii egumenului, toate le ia Atanasie după prescripțiile Studitului.³ Și cele în legătură cu rânduelile de slujbă bisericească și de post, ca și numărul funcționarilor folosiți la administrația chinovului, tot după ἱερωσύνης a lui Teodor Studitul sunt luate.⁴

În conducerea ei, Lavra⁵ era încă din 963 „de sine stătătoare” (αὐτοδύνατος).⁶ Bine spunea Meyer⁷ că nu se poate preciza data când apare acest fenomen al mănăstirilor neatârnatore de nici o autoritate lumească sau bisericească. Noi înclinăm să credem că pentru marea lui dragoste ce-i purta lui Atanasie, ca și pentru faptul că nu-și putuse ține fața de acesta angajamentul de a-l urma în monahism, această inovație

¹ Forma obișnuită era ca egumenul să designeze pe urmașul său, dar alegerea de către o delegație de proești se încetăteni mai tare (Meyer 108—9). Fața de streini Atanasie era atât de iubitor, că alerga înaintea lor și le spăla picioarele, cf. Pomjalovski a. c. 98. Meyer o. c. 112.

² Interzicerea folosirii de către călugări a animalelor de sex feminin e un amănunt introdus de scrupulosul Plato, unchiul lui Teodor Studitul: Cf. Valde: Les moines Pe C-ple. în „D. T. C.” III, 2, col. 1499. Dela aceștia îl ia Atanasie, iar în 1384 tipleonul III oprește formal — dispoziția se respectă și azi — intrarea oricărui astfel de animal în Athos; cf. Meyer o. c. p. 199, 14—18.

³ Teod. Studitul: Διτάχαι, cap. 7, Migne, P. gr., vol. 100, col. 1816—Atanasio: Τυτικόν, Meyer o. c. p. 113.

⁴ Vezi intrarea, aceasta paralelă, pe două coloane în Petrakakos: Τὸ μοναχικὸν πολιτεία τοῦ ἁγίου Ὀρους "Aθῶ, Leipzig, 1915, p. 7...11.

⁵ Atanasie a exclus din dispozițiile Studitului canonul 6, care oprea călugărul călugărilor pe cai și cătări; can. 11 care obliga pe egumen să țină de 3 ori optiminală școală cu monahii, etc. cf. Meyer: Beiträge zur Kenntnis der neuen Geseh. der Athosklöster, în „Z. K. G.”, x, p. 545 sq.

⁶ Vezi comparația în Petrakakos: Πολιτεία... p. 12.

⁷ Despre noțiunea și istoricul cuv. „Lavra” vezi Alex. Lavriot în „Εκκλ. Δλ.” XII, p. 39...

⁸ Meyer o. c. p. 107, 15; 109, 10.

⁹ Meyer o. c. p. 25.

este o creație a lui Nichifor Foca. De aici pleacă autonomia sf. Munte,¹ care se va pronunța după epoca Comnenilor atât de tare. Foca mărginise numărul călugărilor la 80, dar Ion Tzimiskes îl ridică în urma daniilor (ρόγα, σολέμνιον), la 120, ușurătate care i se poate imputa lui Atanasie, mai ales că în 1046 — deci nici după 80 de ani — Lavra numără 700 de monahi.² Constituția și acest fapt o abatere dela normele sf. Vasile, care preconiza, cum am văzut, comunități mici în care să se cunoască toți unul pe altul și să se zidească sufletește unul pe altul. În lavrele palestinieni, dacă și erau mulți anahoreți, domnea o disciplină aspră. La fel era și în populatele mănăstiri studite, unde supravegherea de aproape ca și munca obligatorie sub controlul atâtor funcționari, domina un spirit de perfectă ordine. În lavra lui Atanasie — și după ea în întreg sfântul Munte — disciplina se va înmuia curând, mai ales că, după cum am văzut, tipiconul lui nu prevedea o instruire obligatorie a monahilor. Altă notă pe care ținem s'o observăm, e că se permitea unora din monahii noi veniți — celor mai aleși — să doneze mănăstirii, sub formă de προσφορά, averea personală pe care o aduceau.³ Aceste două motive și altele pe care le vom mai vedea, fac în special un punct de trecere spre epoca idioritmă, în care monahul are pretenția să ducă o viață liberă, să poseadă averi, etc.

2. Reacțiunea anahoreților. Primul tipicon (970).

Cum am văzut, mai înainte de a veni Atanasie existase în Athos o viață călugărească cu un pronunțat timbru de anahoretism. Vieți de asceți ca Petru Athonitul, cuv. Pavel de Xiropotam, protosul Ion Fakinos, etc. înfloriseră într'o aspră asceză

¹ Vezi despre felul în care s'a manifestat această autonomie dealungul veacurilor, în Petrakakos: Πολύτευμα... p. 43 sq.

² Meyer o. c. p. 106, 35; 114, 32; 152, 2.

³ Sigur că aceste daruri le aduceau mai ales monahii cari în mirenție au fost de neam domnesc sau bogat și cari erau primiți de multe ori chiar sub vârsta prescrisă, fapt contra căruia atât de adeseori s'au născut certuri în Athos. Cf. Petrakakos o. c. p. 65, 124, 168—9; Meyer o. c. p. 26.

poimă pești și colibe modeste.¹ Ceea ce lipsa acestei vieți de anahoreți era o mai omenească înțelegere a tratului monahal — care trebuia să unască ascetismul cu contemplarea — și o mai practică organizare a muncii și a timpului. Aceste elemente le adăuga spiritul practic al lui Atanasie. Dar în zidurile groase ale mănăstirii, în danșile crescânde ale împăraților și în numărul uș de învățitor al monahilor, nu puteau vedea acești anahoreți decât un semn de burghezie și de călcare a predicțiilor. Biograful lui Eftimie Ivritul spunea despre Atanasie că „ridică case luxuase, strică vechile tradiții de înfrânare și par să schimbe Athosul într-un ținut lumesc, încât a izbucnit o mare ceartă între monahi”.² Istoricii spun că deși Atanasie jertea, din danșile primite dela împărați, câte 7 lire de aur pe an pentru a le ridica biserica din Karlea,³ totuși anahoreții nu voiau să triflăcească cu sistem, ba s'a ajuns la certuri.⁴ Se cerea intervenția împăratului, patronul sf. Munte.

În urma unei părți aduse în Bizanț, de *ὑπερταξ*-ul Atanasie (altul decât sf. Atan. Athositul) și de cuv. Pavel de Xiropotam, împăratul Iosn Trimitas trimite în Athos pe călugărul studit Eftimie, care, de acord cu ambrele părți și în fața tuturor egumenilor, formulează — mai mult după *ὑπερταξ*-ul lui Atanasie — normele după care se va conduce de acum comunitatea călugărilor. Hotărârile acestea însemnează consacarea oficială și extinderea peste

¹ Iată cum supăraște biograful lui Atanasie viața ce o aflas: acesta când venia în Athos: „Când veni sfântul în Athos nu erau mulți monahi, dar când văzu asupra lor pustăci crezu că s'apropie de cer. Corturile erau doar bușe de lemn înșelătoare, uși care stăteau pe vremea iarnă-vară, în orice porțiune. Hrana mai n'a putut nici hrani, căci culegeau doar roadele câmpurilor atibetice. Era mai mult o chinare a trupului”. Cf. Agapios Landos: *κατακρητὴ*, Veneția, 1041, p. 19; K. Freeritis: *ἱεραρχικὸν Μακεδονίας καὶ Ἰλίου*, *Ἄγιος*, în rev. „*Ἱερολόγη*”, XV (Athena 1863), p. 196.

² După Ghedeon: *ἱ* „*Ἄγιος*”, p. 99—100.

³ Vezi între alții A. A. Vanier: *Hist. de l'empire byz.*, Paris, 1932, I, p. 665.

⁴ Ponsikewitzky: *Idem*, p. 43.

Georgios Amartinos în *Magna*, P. gr. vol. 101, col. 1025 nota 96 cf. *Itinera*: *Μακεδονία*, Constantinopol, 1875, p. 455 nota 2; Ghedeon o. c. p. 98.

întreg Athosul a concepției lui Atanasie. Ele s'au scris (970) pe piele de țap (τράχος) și ca atare se păstrează ca o magna charta a sf. Munte în arhiva din Karles.¹ Ele formează primul tipicon al sf. Munte.

Călugării sunt, după acest tipicon, de două feluri: cu viață de obște și pustnici (κατὰ μόνους δοκούντες καὶ ἐν τῇ κοινῇ).² Aceștia din urmă trăiau în Lavra și în alte mănăstiri ce s'au ridicat în curând după ea. Ei aveau în stăpânire aproape întreg sfântul Munte. Frăția fiecărei mănăstiri (ἱερός σύλλογος) se conducea de către egumen și un număr de proestoși (ἐὺλαβέστεροι, πρόεστοι),³ dintre cari se distingeau iconomul, eclesiarhul și alții, cum prevăzuse chiar Atanasie. Toate mănăstirile laolaltă se conduceau prin adunarea egumenilor (σύναις) în Karles, la început de trei ori pe an, iar pe urma acestui tipicon numai odată, la ziua hramului sfântului Munte (Adormirea Maicii Domnului).⁴ Cu acea ocazie iconomul⁵ făcea darea de seamă asupra trebuirilor materiale și administrative ale tuturor mănăstirilor spre a o iscălii πρώτος-ul și egumenii.⁶ Spre deosebire de restul imperiului bizantin — căci instituția πρώτος-ului era în ființă pretutindeni unde erau mănăstiri mai multe⁷ — πρώτος-ul din sf.

¹ S'a tipărit întâiu de P. Uspenskiĭ: Istoria Afona, III, p. 265 sq. Apoi de Meyer: Haupturkunden... p. 141—151, iar în urmă de Smirnakis: Τὸ ἄγιον Ἰῶρος, Athena, 1903, p. 293—9. Meyer (o. c. p. 31) și alți mulți credeau că tipiconul s'a dat în 972, iar de curând s'a stabilit (D. Anastasievici: Le typikon de Tsmiscès, în „Byzantion“ IV, p. 7—11) că a fost dat înainte de expediția contra Rușilor, deci 970.

² Meyer o. c. p. 146, 6.

³ Meyer o. c. p. 108, 29; 112, 20; 118, 32.

⁴ Înainte de 970 — și chiar mai târziu uneori — adunarea egumenilor se întrunea la Crăciun, Paști și Adormirea Maicii Domnului. Cf. Meyer 165, 16; 41 nota 2.

⁵ Ὁκονόμος τῆς Μέρους avea drept împreună cu încă 3—4 egumeni să substituie în unele lucruri mai puțin importante pe πρώτος. Cf. Meyer 148, 27—30. Aici se află sămburele din care se va dezvolta mai târziu organul executiv al adunării, actuala ἑρὰ ἐπιστοσία.

⁶ Meyer o. c. p. 149, 17—20.

⁷ Ghedeon: Ἑκκλησιαστικὴ ἀλήθεια III, p. 358 sq.; același Πατριάρχης πολίταρχος, Const.-pol, 1884, p. 395 sq. Meyer o. c. 32—4.

Munte era un monah independent de vre-o mănăstire, mai ales pentru timpul cât dura slujba lui. Dreptul lui era de a supra-vehea conducerea mănăstirii. În acest sens, având o putere așa de mare, era numit de regulă de împărat și hirotonit de patriarh. Avea voie să poartă toaie ca arhierii, era pomenit în toate bisericile și Munte, iar mai târziu căpătase și privilegiul de a putea sedea la sinode, și de a servi la Liturghie cu insignele patriarhale: împănătură și țesătură zăluză. Sigur avea dreptul să întărească pe egumeni, să recomande pentru hirotonie pe diaconi și preoți, iar pe căleți și pe ipodiaconi îi putea el însuși hirotoni.¹

Pe de altă parte, episcopul admite și unele drepturi pentru anahoriți. Durihoi de o viață mai contemplativă (ἀναχρη) și mai înăpăstă (ὑπόχρη), unii dintre monahi se retrăgeau din mănăstire într-o căldie pe care o închiriau (ἐκδοχή) dela sfatul chinoviului. Sigur că venitul lor era limitat, întrucât se cerea dela ei o dovedită putere de trăinicie. Ei aveau cel mult un frate mai tânăr, alții trebuind să fie singuri. Dela mănăstire primeau anual un ajutor de 3 *νέμισμα* (bani) și 5 *μέτρα* (măsuri) de grâu.² În caz de boală, ei puteau trece să se odihnească lângă bisericuța sf. Eustațiu din romanticul colț al Milopotamului.³ Înșuși Atanasie a permis traiu ascetic — deci scos de sub supravegherea și obligațiile zilnice ale chinoviului — la 5 înșuși din cuprinzul Lavrei (chiliele sf. Ion Hrisostom, a sf. Terim,⁴ etc.), iar prietenului său Ion (Ioan) Ivirul îi donează

¹ Kall-Poll: *Σύνοδος IV*, 478, 548; v. 573, Ghedeon o. c. p. 124—7, Noudin Agiariol: *Πατριαρχία*, Leipzig, 1800, p. 550; cf. și Zaharia: *Reise in den Orient*, Heidelberg, 1690, p. 227. Instituția protomului a fost în floare în epoca chinovială, iar în cea iherosolimică a decăzut. Ultimii *πρωτοὶ* se întâlnesc în sec. XVI.

² Meyer o. c. p. 115, 7—24.

³ Meyer o. c. p. 117—118. *Μυλοποταμὸς* (= valea morilor) e așezat pe drumul dintre Lavra și Ivir, aproape de turnul vechiu al Amalfinezilor. Ajutat pe un mic diav dintr-o mănăstire — de pe răsaritul soarelui e așa de frumos — Milopotamul e un adevărat colț de rai.

⁴ Încă în 1093 Egumenul Lavrei Eustratios clădi pentru nepotul său Atanasie nouăzeci *καλλιὸν τῆς ἑτίας Τριῶνος*, care mai târziu se dezvoltă atât

8 chilia pe care le va putea vinde oricui.¹ Acești isihăști nu erau obligați la lucrurile vieții de obște, trăiau izolat și doar Sămbăta veneau să petreacă timpul serviciilor divine alături de cei din chinovie. La hram (πανήγυρις) primeau și ei puțin pește (și dacă erau bolnavi), încolo tratul lor era un post aspru.

Cu timpul aceste chilia s'au înmulțit atât de tare, mai ales în jurul Lavrei și a Kariel, încât putem spune (mai ales despre Karies) că formau adevărate lavre de anahoreți în sensul palestinian al cuvântului.² E și aceasta un câștig de cauză, măcar tacit, pentru vechea concepție anahoretică, căci materialicește s'au desvoltat mai tare mănăstirile preconizate de Atanasie, încă delă o vreme au înghițit și chiliile și mănăstioarele mai mici, ajungând până azi stăpâne peste tot Athosul. Ori nu e mai puțin adevărat că înflorirea isihastă și frumoasele mișcări spirituale de mai târziu se datoresc mai curând locuitorilor acestor sărace locașuri, decât marilor mănăstiri.

3. Intemeierea celorlalte mănăstiri. Tipiconul II (1046)

În urma intervenției lui Ion Tzimiskes a crescut și mai mult autoritatea lui Atanasie, iar tipul de organizare al Lavrei devine normă pentru toate celelalte. O mulțime de lăcașuri se clădesc, mai toate opera unor mari personalități aflate de faima lui Atanasie. Am văzut cum mai mulți boeri georgieni au întemeiat încă pe vremea Lavrei strălucitoarea *mănăstire a Ivirilor* (972).³ Ca a treia în ordine cronologică apare — tot înainte de anul 1000 — *mân. Vatoped*, întemeiată cu permisiunea lui Atanasie

încât se conducea ca o mănăstire liberă. La 1250 redevine în posesia Lavrei. Se pare că ea e primul început al actualului schit sf. Ana. Cf. și Korolevski: *Athos*, în D. H. G. E., V, col. 68.

¹ Meyer o. c. p. 118, 24—30.

² Karies era numită la 1046 „ἡ τῶν καρῶν Λαύρα”, iar mai târziu „καλλινοτική Λαύρα”. Cf. Meyer o. c. 32; 147, 11; apoi S. Kalligas: „Ἀθω-νικάς...”, Smirna, 1870, p. 53, 73. Ea avea înfățișarea actualelor schituri idiorit-mice „σχῆτη τῶν καρῶν”, cf. Meyer o. c. p. 154, 2; 169, 15.

³ Vezi mai pe larg în partea specială.

de către trei frați din Adrianopol.¹ Tot pe acea vreme se cunoaște măn. Filoteu, cum pomeniște în 992 un document de al Lavrei.²

Dela începutul sec. XI datează mănăstirea de lângă istmul albanic *Esfimen* în care intrase înainte de 1050 Antonie dela Kiev. Contemporane mai sunt locașurile: *Dohiar*, *Xenofon* și *Xiropotam*.³ Ceva mai târziu apar (totuși înainte de 1100) *Cara-calu* și *Constamonitu*.

În acest timp — în care împărații bizantini încăreau pe aghioriți de daruri, metoace și privilegii, iar unii din ei⁴ au scos Athosul și de sub jurisdicția episcopului eparhiot și chiar a patriarhului din Constantinopol — între ucenicii lui Atanasie se petreceau o serie de lucruri pe care tipiconul acestuia nu le prevăzuse. Încă Vasile II Bulgaroctonul trebui să dea o aspră decizie pentru a opri comerțul întins pe care monahii aghioriți îl făcea până departe, prin Salonic, Tesalia, etc.⁵ Mănăstirea latină a Amalfinezilor ca și Vatopedul, Ivirlul și altele aveau vapoare mari pentru acest scop. Afară de aceasta Lavra și Vatopedul foloseau în gospodăria mănăstirii un număr impresionant de vaci și capre. Cât despre puterea protosului se vede că era întunecată de a unor egumeni, căci la 1046 se dă dreptul egumenului Lavrei să vină la adunare în Karies însoțit de 6 slujitori (*πρωτοί*), al Ivirlului și Vatopedului de câte 4, iar protosul abia de câte 3 slujitori.⁶ Aceasta e starea de lucruri pe vremea

¹ Rouillard-Collomp: *Actes de Lavra*, I (Paris, 1937), p. 109.

² Vezi la partea specială.

³ Se pare totuși că măn. Xiropotam (= Secu) a avut o existență modestă chiar de pe vremea sosirii lui Atanasie în sf. Munte. Ca mănăstire mare apare însă abia în jurul anilor 1000. Despre începutul celorlalte vezi la partea specială.

⁴ *Alexis Comnenus* a fost acela care a hotărât „că libertatea sf. Munte trebuie observată de toți și nici un mitropolit sau episcop să nu s'amestece în conducerea lui”. Meyer 169, 34—170, 25. Despre acest lucru vezi mai jos.

⁵ Tipiconul lui Vasile nu s'a păstrat. El e amintit doar în cel din 1046 dat de C-tin Monomahul. Cf. Meyer, p. 155, 4—20.

⁶ Meyer o. c. p. 160, 12. La primul tipicon protosul venea însoțit de 3 slujitori, egumenul Lavrei de 2, Pavel de Xiropotam de 1, iar egumenii celorlalte mănăstiri singuri. Meyer... p. 143, 30—4.

celui *de-al doilea tipicon*, dat în 1046 de imp. Constantin Monomahul prin delegatul său, călugărul studit Cosma dela mână. Țințluki din Constantinopol.¹ După multe discuții, delegații celor 180 de locașuri, câte existau atunci,² declară în fața lui Cosma că le pare rău de abuzurile la care se dedaseră.³ Dar ei rămân — așa aprobă tipiconul — și pe mai departe într-o comoditate oarecare (comerț, vaporeșe, vite, moșii, etc.), cum îi deprinseseră împărații din Bizanț. Ba peste câteva decenții, când 300 de familii de Vlahi au năpădit cu turmele de oi Athosul provocând mari desbinări și corupții, au fost necesare afurisanii și exiluri spre a curma viața decadentă care se ducea atunc în Athos.⁴

În această vreme (sec. XII) s'au mai înființat o serie de mânăstiri, de astă dată slave: *Zograful* (înființat încă pe la anul 1000), *Rosiconul* sau Sf. Pantelimon (1143) și *Hilandarul* (1197). Elementul slav va aduce spre finea sec. XII și până în sec. XIV o tradiție aspră de chinovie, căci spiritul liberal al grecilor era încă de mai demult înclinat spre traiul individual al idioritmiei. Dealtfel avem și în timpul desvoltării materiale a marilor mânăstiri o existență paralelă mai modestă, dar destul de importantă: e continuarea traiului de anahoret. Așa că dacă mare parte din călugării marilor mânăstiri se ocupau cu lucruri mai puțin duhovnicești ca cele pe care le-am amintit, în schimb acești asceți au menținut aspra tradiție călugărească în mare înflorire, ceea ce ne dă dreptul să considerăm epoca chinovială (970—1390) ca cea mai înfloritoare din istoria sf. Munte. Dacăm pomeni numai

¹ Tipiconul din 1046 a fost publicat de P. Uspenskij: *Ist. Afona*, III, p. 275—283; Kalligas: 'Αθωνικά..., p. 72 și Smirnakis o. c. p. 300—8. Un text mai critic a dat, după cod. ivir 754 (uc. XVI) și după un alt codice din chilia sf. Treimi (Karies), Ph. Meyer o. c. p. 151—162.

² Sigur că în acest număr intră și μονόδρια și κελλία.

³ Meyer o. c. p. 154, 20—5. Despre exploatarea de scânduri, Meyer... 157 28. sq.

⁴ Se primeau și nevârstnici și eunuci în mânăstiri (Meyer o. c. p. 154 sq., dar mai ales p. 44—5 nota). Patriarhii Nicolae Misticul și Hariton (1178) s'au ocupat mult de lucrurile din Athos. Vezi și Ralli-Potli: Σύνταγμα..., II, p. 14, precum și descrierile poetului Teodor Ptohoprodromos din mână. Filoteu (în E. Legrand: Bibliothèque grecque vulg. (Paris 1880), I, p. 52—80.

monahismul, albastrul, acea culme de viață și experiență duhovnicească a rugăciunii uniții, se mai ajungă ulterior în Biserica ortodoxă,¹ tot ar fi destul ca gloria monahismului aghiorit să rămână nevestețită.

Dar să amintim și alte evenimente din epoca chinovială.

4. Evenimente politice în sec. XIII și XIV. Intemeierea ultimelor mănăstiri din colegiul celor douăzeci existente azi

În urma cuceririi Bizanțului de către Latini (1204) se începe și pentru Athos o epocă deosebită. Secolul XIII ajunge pentru Athos un veac de tulburări. Căzând în stăpânirea bisericăscă a arhiepiscopului latin de Tesalonie Nevelon de Soisson (1207), a urmașului acestuia Guartn de Bereia și mai ales sub supravegherea episcopului „in partibus” Benedict de Sebasta, legatului papei, — Athosul ajunge ținta tuturor baronilor latini dornici după aventuri și prădăciuni. Aceștia își fac un castel în sf. Munte de unde pot prăda în voie locașurile sfinte, prea slabe pentru a se apăra. E drept că aghioriții s'au plâns adeseori de aceste încălcări, fapt pentru care papa Inocențiu III a intervenit și a pus Athosul (1211) sub scutul văduvei lui Simon de Montferrat, Maria sau Margareta, fostă înainte soție a unui împărat bizantin. Ba față de multele abuzuri săvârșite de Cru-

¹ Desigur, cum am mai amintit, epocile de renaștere spirituală și culturală se datuiesc mai mult vieții din călții și schituri decât marilor mănăstiri. Așa, reacțiunea contra decadenței din epoca conviețuirii cu Vlahii (pela 1100) se produce tot din partea anahoreților, isihasiților și a celor din peșteri, cari luptau foarte dăruit contra stricării moravurilor călugărești. Meyer o. c. p. 164, 1 sq. Peste vro-o 100 de ani după aceea, călugărul sârb al. Sava își întemeia în Kariis chiliile sale tot după tipul isihast. Meyer o. c. p. 185, 5—6. Iar pe la sfîrșit sec. XIII și începutul sec. XIV când înflorește isihasmul, tot schiturile și chiliile par a avea mai mulți reprezentanți. Vezi despre schitul Magula, central isihasmului, în m. Ivrilor. Nu găsim necesar a insista aici mai pe larg despre aceste lucruri. Cf. Ghedeon o. c. 205 sq.

claiți, papa a pus sfântul Munte chiar sub protecția sa.¹ Totuși călugării aghioriți au dus, în aceste vremuri de mari dușmăni între ortodocși și catolici, zile grele. La câțiva ani după aceea, mân. Ivirilor a fost prădată „de pirați din Francia” (ὁπὸ πειρατῶν ἐκ φραγκίας) cum se exprimă cronica timpului.² Spiritul de libertate în credință nu l-au recăpătat călugării nici pela 1234, când ortodoxul rege al Bulgarilor Ioan Asan II a supus Athosul și Salonicul jurisdicției patriarhului nou înființat al Târnovei, de aceea în număr de peste 3000 cer patriarhului din Constantinopol, Gherman, să le redea autonomia respectată de toți împărații, cerere pe care ierarhul le-o implini.³

Ca o urmare a spiritului de dușmănie contra latinilor, se păstrează în arhivele sf. Munte o serie de rapoarte în care monahii aghioriți arată cum au fost supuși la chinuri și silnicii din partea împăratului Mihail VIII Paleologul și a partidei unioniste în frunte cu patriarhul Ion Beccos. Călugării din sfântul Munte n'au vrut adică să primească unirea cu Biserica romano-apuseană pe care partida unionistă o săvârșise în 1274 la Lyon. Drept pedeapsă împăratul, patriarhul și o bună parte din aderenții lor — între cari și destulă armată — au debarcat în Athos și, afară de mănăstirile Lavra și Xiropotam, cari îl primiră cu fast deosebit și cu celebrarea Liturgiei cu azimă, celelalte mănăstiri au

¹ Despre epoca latină în viața Athosului, vezi documentele lui Hopf: Griechenland in Monographien, în „Ersch. Gruger Encyclopedie”, 1870, vol. VI, p. 250 sq. Dintre epistolele lui Inocențiu notăm app. 36—41 și mai ales 168, ed. Baluze, Paris, 1682, vol. II, p. 829 sq. Vezi și monografia mai nouă a lui Th. Hoffmann: Athos e Roma, în „Orientalia Christiana”, Roma, 1925, p. 211 sq. Alte izvoare în Meyer: Haupturkunden... p. 49—53; Ghedeon o. c. 136 sq. Epistola papii Inocențiu III către monahii din sf. Munte se află și în Migne Patr. lat. vol. 216 col. 956. Data: 25 I 1213.

² La Ghedeon: Ἀθῶς..., p. 173, cf. și Gelzer: Vom heiligen Berg und aus Mazedonien, Leipzig, 1903, p. 20.

³ Lucrurile s'au întâmplat pe la 1250, cum notează istoricul Gh. Acropolita. Annales cap. 21—50,

Vezi și fragmentul în legătură cu Ion Assan „regele ținutului Zagora și al Castrelor romeice” în Meyer o. c. p. 187—9.

foșt pustiite, iar călugării lor au fost martirizați.¹ Istoriografia catolică neagă veracitatea acestor fapte, pe motiv că un împărat așa pios nu putea uza de astfel de mijloace de constrângere. Ea Th. Meyer crede că rapoartele cari povestesc aceste lucruri confundă faptele întâmplate mai târziu (1307—9) când învazia celor 6000 de Catalani catolici la fel a călcat Athosul.² E de observat însă că această invazie nu e amintită decât în nordul Athosului și nu știu dacă a mai avut de suferit pe urma ei și ~~alta~~ mănăstire decât Hilandarul sârbesc, despre care se spune că a suferit un greu atac de 3 ani.³ În orice caz, pe deasupra tuturor exagerărilor adăugate de cronicarii timpului nu e mai puțin adevărat că față de marile probleme ale ortodoxiei cum au fost și încercările de reunire ale Bisericii, Athosul a fost o cetate de dărză rezistență pe pozițiile tradiționaliste ale Răsăritului. Așa se explică de ce scriitorii ca Nichifor Gregoras⁴ și patriarhul Isidor⁵ numeau în vremea lor Athosul τὸ μένον, ὡς ἀληθές, ἀπαύτης τῆς ἀρετῆς θαυμαστόν παγκράτιον sau ἀρετῆς τὸ ἐργα-

¹ Rapoartele s'au păstrat în sinaxare, e drept cel mai vechiu abia din sec. XVII (cod. rusikon 335 p. 57—63). Vezi-le publicate de I. Dimitrakopoulos: *Ἱστορία τοῦ σχίσματος*, Athena 1870, p. 70—4 și Ghedeon o. c. p. 139—146. Studiul catolicului Th. Frommann din „Jahrb. der protest. Theol.“, Leipzig, 1877, p. 594 sq., care neagă persecuțiile lui Mihail Paleol, sigur că este neobiectiv. Cf. Meyer: Athosberg in „Realencyclopädie für prot. Th.“ II, 211.

² Pentru că împărații bizantini nu i-au plătit cum doreau ei, această armată de mercenari spanioli au întreprins o nouă Ἀνάβασις, căreia i-a căzut jertfă și partea nordică a Calcidiceii. Vezi despre ei studiul lui G. Schlumberger: L'expédition des Almugavars (Catalans), in L'Épopée byzantine, Paris, 1916, p. 930—940. Un referat asupra lor l-a publicat după un codice din Valladolid Sp. Lambros: Νέος Ἑλληνομνημῶν, VI, p. 319—321. Studiul mai vechiu al lui Stamatiadis: Οἱ καταλάνοι ἐν Ἀνατολῇ Athena, 1869 nu mi-a parvenit. Se pare că și Teodor Magistru îi are pe ei în vedere când descrie greutățile prin care trecea pe atunci Athosul. Migne P. gr. 145, 444.

³ Vezi descrierea lăsată de Dometijan din Hilandar, in Shafarik: Geschichte der südslavischen Litteratur, Belgrad, 1865, III, 116—8. Vezi și la mână. Hilandar. Din bogata literatură sârbă asupra Hilandarului vezi în această privință studiul nou al D-lor VI. Mošin și M. Pukrović: Hilendarski igumani srednjega veka, in rev. „Hrišćansko Delo“ IV (Scoplie, 1940) 70—90, 139—50 etc.

⁴ Historiae, libr. III Migne, P. gr. 148, 989.

⁵ Migne, P. gr. vol. 152, col. 1299.

ἐπίσκοπον, iar mai târziu (1452) călugărul Teofan din Imbros scria ultimului împărat bizantin că o crimă ca cele săvârșite la Lyon și Florența va duce — cum bine spun Aghioriții — la căderea imperiului, dacă nu se va căuta liniștirea dușmănilor produse de acele 2 trădări în ale credinței.¹

Încă după vremea Comnenilor și mai ales în epoca latină, libertatea și autonomia sf. Munte era prea mare. E drept că protosul și egumenul Lavrei — numiți de împărat — erau obligați a merge chiar la patriarh pentru a-și primi hirotonia.² Dar aceste porunci date încă de pe vremea patriarhului Leon (1140) nu se mai respectau, — și era natural în epoca dominației latine — de aceea în 1312 Andronic II Paleologul, în înțelegere cu Nifon I, patr. C-polei, hotărăște ca de acum încolo protosul să fie supus numai puterii patriarhului.³ Se vede că se observase prea marea autonomie a monahismului athonit — care va sfârși prin a duce nu peste mult timp la idioritmie — de aceea în anul următor, pe cât se crede a fi dovedit Ghedeon, patriarhul Nifon I îngrădește și mai mult libertatea protosului prin aceea că supune sf. Munte jurisdicției și supravegherii episcopului locului, celui de Ierissos.⁴ Se vede însă că protosul ca și toți egumenii nu doreau deloc pe episcopul de Ierissos, căci pe la 1368 izbucnesc certuri acute între protos și

¹ A. I. Dimitrakopoulos: 'Η ὁρθόδοξος Ἑλλάς, Athena, 1872, p. 106; acelaș: 'Ιστ. τοῦ σχίσματος, p. 170, cf. și Migne P. gr. 160, col. 261. De când Athosul ajunsese să fie numit „ἄγιον ἔρος (— nume pe care i l-a dat prima oră Const. Monomahul, cf. Frearitis: Περὶ πλουτοῦ Μακεδονίας καὶ ἐλάσσονος Ἀσίας, in rev. „Πανδώρα“, Athena, 1863, p. 197), de atunci Athosul pe lângă că a dat cei mai mulți ierarhi, a fost cel mai mare focar de spiritualitate ortodoxă.

² Ghedeon o. c. p. 160.

³ Această σιγγιλιῶδες γράμμα a patriarhului Nifon se cuprinde și în cod. Dionisiu 226 (sec. XVI), cf. Müller: Hist. Denkm. p. 156, Zaharia: Ius. gr.-rom., Lipsiae, 1857, III, p. XXI, Meyer o. c. p. 54. Vezi și A. A. Vasiliev: Hist. de l'Empire byzantin, Paris, 1932, II p. 360—1.

⁴ Ghedeon 'Ο Ὁ Ἀθῶς p. 119; Dimitsa: Μακεδονικά... p. 472. De altfel conform canonului 8 al Im. din Calcedon, cum am văzut mai sus, orice călugăr era supus jurisdicției episcopului locului. Nu e mai puțin adevărat, că Athosul — cum am amintit de atâtea ori — era exempt de această jurisdicție. Cf. Balsamon in Ralli-Potli: Σύναγμα II, p. 236.

episcop. Protosul surpase tronul (τὸ σύνθρονον) pe care-l avea episcopul în Karies. Certurile ajung la sinodul patriarhal. Ca unul care ani de-a rândul petrecuse în lavra, patriarhul Filotei decise că de acum încolo episcopul „de Ierissos și sf. Munte” poate merge oricâteori vrea să facă slujbă, să inspecteze și să îndrepte lucrurile în Athos. De fapt drepturile episcopului de Ierissos nu erau mai mari ca ale unui protos — care la fel avea drept să fie pomenit pretutindeni în Athos, să servească cu epigonation, să propună monahi pentru hirotonie — situația episcopului era deci asemănătoare cu a unui egumen în grad de arhieru, la fel cu al Sinaului. Față de nesupunerea protosului, episcopul de Ierissos a răspuns în 1370 prin depunere.¹ Lucrurile nu puteau rămâne așa chiar în epoca în care puterea protosului era mai mare. Se pare că demnitatea de protos o aveau atunci mai mult Sârbii, căci peste 20 de ani alt patriarh, Antonie, care va reda Athosului autonomia, va justifica supunerea sf. Munte sub autoritatea episcopului de Ierissos pentru a se apăra astfel mai bine contra hegemoniei sârbești. Cu alte cuvinte, prin supravegherea mai deaproape a episcopului de Ierissos s’ar fi putut apăra de influența prea mare a Sârbilor. Poate le era teamă ca aceștia să nu ajungă a domina prea multe mănăstiri, de aceea întocmai cum patriarhul Calist luase din mâinile călugărilor georgieni mănăstirea Ivir și o dase Grecilor, tot așa un exagerat simț de apărare națională îl va fi îndemnat pe patriarhul Filotei să facă acest gest.²

De fapt pericolul sârbesc dispăruse cu stingerea Casei Nemaija (1368). De aceea un altul, comun, se ivia, mai puternic: cel turcesc. Așa încât nici jurisdicția episcopului de Ierissos n’a durat mult și n’a fost decât nominală, căci spiritul de independență al aghioriților era prea puternic spre a-l putea stăpâni un episcop

¹ Ralli-Potli: Σύνταγμα... IV, p. 478; Ghedeon: Ἀθως p. 120—122; Müller: Hist. Denkm. p. 234; Meyer: Haupturkunden, p. 54—56; Ktena Ἀπαιτα... p. 399—407, etc.

² Vezi la Ivir, Epistola lui Antonie din 1392, vezi-o în Ghedeon: Ὀρθόδοξος p. 124—6. De altfel Sârbii aveau pe atunci mai multe mănăstiri în mâinile lor.

mai mult nominal ca cel din Ierissos, un protos care nu mai era ascultat sau chiar și un patriarh de Constantinopol, care nu avea asupra Athosului nici o putere de constrângere. Daniile multe ale Paleologilor, Sârbilor și Voevozilor români, ca și libertatea sf. Munte mult consfințită prin actele împăraților, au creat în Athos o stare de spirit care nu mai era în spiritul tipiconului și a testamentului lui Atanasie.

În această a II-a jumătate a sec. XIV nou înființatele mănăstiri *Cutlumuș*, *Pantocrator*, *Sf. Pavel*, *Grigoriu*, *Simopetra* și *Dionisiu*, ca și *Stavronichita*, care va apare doar pe la 1540, vor completa colegiul celor douăzeci de mănăstiri cari stăpânesc întreg Athosul. Se vede că pofta după avere și putere le pun în așa situație încât aceste mănăstiri ajung la serioase certuri pentru moșii și pentru ranguri. Dar cu aceasta am intrat în alt regim de viață monahală, în cel idioritmîc.

IV. Istoria monahismului aghiorit dela introducerea idioritmiei până azi (1390—1940)

1. Noțiunea și cauzele introducerii: idioritmiei, Tipicoanele III (1394) și IV (1407)

După prevederile vieții chinoviale monahul era întru totul capot conduseri personale a egumenului. Nimeni n'avea voie să aibă vreo avere sau vrea privilegiu de libertate și de putere. Acesta învrea spiritul legislațiilor monahale, și a celei date de Pahomiu și a celei date de st. Vasilie. Egumenul era socotit încă *συνήγορος τοῦ τοῦ*, a cărui voință se asculta orbeste. În Athos e drept că acest spirit de ascultare necondiționată a fost mai puțin accentuat, pentru că firea grecului este ea însăși republicană, dispusă la libertate, la speculație, iar în ce privește organizarea vieții sociale, mai apropiată de punctul de vedere confederativ, democratic.¹ Mai credincioși spiritului de supunere față de autoritate rămân Slavii și Românii, cari și azi urmează în Athos o viață aspre în comun sub conducerea egumenului. Spre deosebire de ascultarea de comandamentele comune, apare viața dusă în idioritmia (*ἰδιορhythμία* stil propriu de viață).² Aceasta se caracterizează

¹ Vezi despre această interesantă observație a bizantinologului H. Gelzer *Notizen zur Geschichte des Monachstums in Byzanz*, Leipzig, 1903 p. 32 sq.

² Termenul *ἰδιορhythμία* și un sf. Ion Scărașul (Migne P. gr., vol. 88, col. 969), dar numai tot un singur monah, de neascultare (*ἀπειθήνεια*). În același sens îl poartă și Todor Stănilă tot o scrierare (Migne P. gr., vol. 99, col. 1428). Sf. Ion Damaschin promotor (Migne P. gr., vol. 94, col. 760) sece Lampetienilor și căror monahi trăiesc după plăcu individual (*ἰδιορhythμία*). De aceea Sofronie, patriarhul Ierusalimului scria pe la 1580 călugărilor din Patmos că cel dintâi cari au trăit idioritmici au fost acești Maasieni sau Lampetieni. Cf. Miklosich-Müller: *Acta et diplomata*, VI, p. 277 sq. Sigur că observația nu e dreaptă, cel puțin în ceea ce privește idioritmia monahală pe la 1580.

prin călcarea a două din voturile călugărești: al sărăciei și al ascultării. Propriu zis nu putem vorbi de o călcare absolută, căci nici posedarea de averi nu e nemărginită și nici ascultarea nu e într-un totuși călcată. Cred că mai curând se trece accentul de pe punctul de vedere colectiv în cel individual. Totuși o alterare a voturilor rămâne.

S'a susținut că idioritmia s'a introdus din cauza vitregiilor vremii. În urma deselor năvăliri pirate, a încursiunilor Cruciaților și a încetării ajutoarelor bizantine, mănăstirile ar fi trebuit să adopte un trafu mai personal pentru a scăpa de la piete soarta mănăstirilor.¹ Bu s'ar mai fi adăugat la acestea și dominația turcească, față de care trebuind să plătească monahii impozite prea mari și neavând de unde, sultanii le-au confiscat metoacele și au despotat mănăstirile de orice venit.

Mai întâiu nu e adevărat că danțiile s'ar fi terminat odată cu stingerea imperiului bizantin. Sărbii și mai ales Românii vor continua aceste ajutoare poate încă și mai conștincios. Nici din cauza piraților nu au putut fi siliți monahii să schimbe viața lor, deoarece încursiunile pirate nu erau așa de dese și de generale. Cât despre ingerințele pe care le-ar fi făcut Turcii asupra Athosului, iar se exagerază lucrurile. Se știe doar că Turcii nu s'au atins de libertatea internă a mănăstirilor,² iar în ce privește faptul că Turcii s'ar fi atins de averile aghioritilor sau i-ar fi impus la mari impozite, este iar o exagerare. Căci idioritmia se semnalează încă înainte de a ocupa Turcii Salonicul (1430). Din contră, tradiția monahală vorbește de anumite scutiri și imunități fiscale pe care însuși Mohamed Cuceritorul le-ar fi acordat

¹ Așa a crezut istoricul Cosma Vlahos ('Η χερσώνηρος τοῦ Ἀθῶν' (Προϋκ... p. 76—80)), justificând îmbrățișarea idioritmiei ca fiind singura modalitate ca printr-o administrație democratică să se salveze ceea ce nu se putea printr-o eventuală nedestoinicie a egumenului. Dar vom vedea că tocmai administrația democratică a idioritmiei va face pe multe mănăstiri să se întoarcă la chinovie. Tot cu și Cosma, credeau și Delikanis (Περιγραφικὸς κατάλογος... p. 197) și F. Valide ('Εκκλ. ιστορία, III, 2 [Alexandria, 1928] p. 339 sq.) și alții.

² Vezi scrioarea patriarhului Maxim de Constantinopol către dogele Veneției (1480) în Miklosich-Müller, V, p. 284. În 1584 la fel nota și Martin Crusius în a sa Turcograecia, Bale, 1585, p. 250.

călugărilor.¹ Aceleași favoruri le-ar fi aprobat și Selim I care e pomenit și între ctitorii măn. Xiropotam.² E drept că începând din 1525 reșida în orașul Sidirocavsis din Calcidica — de atunci prefectură depindea și Athosul — un regiment de gardă imperială (Bostandria) la întreținerea cărora contribuiau și monahii.³ Acesta ar fi fost primul haraciu pe care-l plăteau aghiorii. Mai târziu haraciul s'a mărit, încât în sec. XVII (1670) se zicea la 15.000 taleri.⁴ Se pare că aceeași sumă a rămas asupra Athosului și pe la 1764 când, din cauza unei certe dintre mănăstirile aghiorite, bancherul sultanului, Stavracoglu, obținu dela Sultân ca toți monahii să plătească una din cele trei categorii de la 6 sau 10 taleri, după posibilități.⁵ Se vede că înainte se plătea mai mult global. Acestea însă nu constituiau o greutate deosebită pentru viața unui monah, mai ales că suma tot mănăstirea o acțita din metocurile sale.

De aceea lăsând și această opinie laoparte,⁶ va trebui să căutăm cauzele idiiritmiei în altceva mai adânc. Adâncul cu-noscător al trecutului sf. Munte Gh. Meyer, susține⁷ că idiiritmia

¹ Se pomenesc de un εὐχολῶς βοῦλος Mihail Critobulos care aducea laude lui Mohamed (Sathas: Νικολά. φιλολογία, Athena, 1867, p. 111 și Krumpholtz: Gesch. der byz. Literatur, Leipzig, 1897, p. 107), dar nu se știe dacă acesta era călugăr aghiorit, cf. Meyer: Haupturk., p. 65 nota. Cantemir (Gesch. des oem. R. Hamburg, 1745, p. 250) pomenesc și de un testament lăsat de Mohamed II în acest sens, cf. și Langlois o. c. p. 10.

² În urma unei minuni făcute de moaștele celor 40 sfinți (hramul Xirop.) în Egipt, Selim ar fi călărit și un turu la Xiropotam, cf. Müller: Hist. Denkm. p. 147; Ghedon o. c. p. 113. Vezi la Xiropotam.

³ Vezi Coma o. c. p. 103; Klena: "Απειρα... p. 258—260.

⁴ Așa pomenos Iosif Gheorghirinis, arhiep. de Samos în: Description of the present state of Nicaria... and Athos, London, 1678, p. 73 sq. La fel tot pe atunci scria și Ricaut: Beschreibung des Zustandes griechisch-armenischen Kirchen, deutsch, Frankfurt-Leipzig (fără ani), p. 48.

⁵ Vezi cele relatate de At. Comnen Ipsilanti: Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, Constantinopol, 1870, p. 400—1.

⁶ Meyer: Haupturkunden... p. 60—61.

⁷ De altfel e suspectă motivarea adusă de autorii acestei păreri, că Turcii dădeau cu dispoziție mănăstirile de averi pentru că acestea nu mai erau în stare să-i hrănească. Se vede că administrația moșilor nu prea era cinstită. Cf. Meyer: Beiträge zur Kenntnis der neuesten gesch. der Äthosklöster... p. 412 sq.

apare ca o reacțiune față de epoca de mari tensiuni spirituale și de aspre înfrânări duhovnicești pe care a însemnat-o isihasmul (1250—1370). În parte, observația e adevărată, căci câtă vreme fenomenul isihasmului desemna o totală desfacere de pământesc, idioritmia apare caracterizată prin pofta după avere și după mărire, lată de ce am susținut mai sus că multe danți făcute de împărați și scoaterea Athosului de sub jurisdicția Bisericii n'au putut avea alt rezultat decât tocmai o slăbire a duhului vieții chinoviale și o pregătire spre un traiu mai de suprafață și mai individualizat.

Starea de lucruri provoca îngrijorări, de aceea în 1393 protosul Dometie și cu Grigorie egumenul Lavrei se plâng patriarhului Antonie. Acesta dă în Maiu 1394 un Τόμος καὶ τύπος τοῦ ἔτους "Ἰωσὺς καὶ τοῦ Ἰωρδάνου, pe care istoria îl consideră ca al III-lea tipicon al sf. Munte.¹ Se vede că instituția protosului nu mai era respectată, de aceea tipiconul prevede că toți egumenii sunt datori a-l cinsti ὡς οὐράνιον πατέρα, plătindu-i, după posibilitățile fiecărei mănăstiri, un tribut anual. Chiliile trebuiau să-i presteze chiar și o serie de munci.² Dispozițiile acestea voiau să salveze principiul monarhic și autoritar în conducerea sf. Munte, dar era prea târziu. Cele 25 de mănăstiri se preocupau de altceva: își disputau întâietatea și ordinea după care iau loc reprezentanții lor la adunarea din Karies. Patriarhul stabilă și această ordine ierarhică, așezând în frunte Protosul și egumenul Lavrei, apoi al Vatopedului și Ivirului, Hilandarului și Xiropotamului și pe urmă celelalte, ordine care în esență a rămas până azi.³ Ca

¹ Textul acestui tipicon l-au publicat: S. Kalligas: 'Αθωνιτζ., p. 111 sq.; Porfir Uspenskij: Ist. Afona, II, p. 667—673; Ph. Meyer: Die Haupturk., p. 195—203 (după cod. ivir 382 (sec. XVII) și după acelaș codice al chiliei sf. Treimi din Karies); Smirnakis: Τὸ ἔτος "Ἰωσὺς, p. 308—312.

² Meyer o. c. p. 200—202. Pasagiul prin care se acordă protosului drept să hirotonească preoți și diaconi (Meyer o. c. p. 198, 21—3) sigur e interpolat, căci nici Antonie care voia să salveze instituția protosului prin acordare de drepturi, nu putea veni în așa greea contrazicere cu canoanele.

³ Meyer o. c. p. 197. Schimbările ulterioare în rangul mănăstirilor depinzând de starea lor materială, în care Voevozii noștri au avut rol principal. Vezi la partea specială, în istoria fiecărei mănăstiri.

o întărire a acestui tipicon, publică în 1406 Manuil Paleologul un hrisov care consfințește starea de fapt a idioritmiei.¹ Dacă tomosul lui Antonie pomenește numai de călcarea poruncii ascultării, în schimb acest hrisov — socotit ca al *IV-lea tipicon* — dă voie călugărilor să moștenească, să câștige și să transmită și altora averea personală câștigată în viața de mănăstire.² Cât despre instituția protosului, Manuil nici nu prea pomenește. El vorbește numai de egumeni a căror putere o diminuează prin aceea că le pune în coastă un consiliu (βουλή) de 15 frați, cu ajutorul cărora vor avea să conducă treburile mănăstirii.³ Aceasta însemna înlocuirea principiului monarhic cu cel democratic. De acum egumenul aproape va dispărea, luându-i locul un dikeu (δικεὺς) care mai poartă — ca un simulacru de egumen — un toiag ca și vechii egumeni, dar care nu mai are nimic din vechiurile drepturi. Organe executive sunt doi epitropi, aleși din statul celor 15. Manuil mai pomenește mai departe de monahi cari își părăsesc mănăstirea spre a se ocupa cu lucruri lumești sau a pleca prin țări streine după milă unde rămăneau câte odată fără să se mai reîntoarcă.⁴

Idioritmia s'a întins repede, nu numai în Athos ci în întreg Orientul. Chiar în anul când dădea amintitul τόμος, patriarhul Antonie scria călugărilor din nou înființata mănăstire Pantocator (lângă Caries) că e bine să rămână în acea sărăcie evanghelică a chinoviei, iar nu să se străduiască a urma pilda rea a altora ce umblă

¹ Textul original al acestui hrisov-tipicon se află în arhiva măn. Ivi-riilor. El a fost publicat primaară de Porfir Uspenski: *Istoria Afona II*, 675—682, iar pe urmă de Ph. Meyer: *Die Haupturkunden*, p. 203—210.

² Textul constată că „deoarece în mâinile călugărilor se află averi ce le aduce câștig, să le folosească până trăesc, iar după aceea să revină mănăstirii, afară de o parte pe care o pot dona monahii oricărui urmaș pentru serviciile făcute. Meyer o. c. p. 205, 20—25. Cf. și Meyer p. 208, 36 sq. Poate era și greu a le lua averile, dar și decizia e prea moale.

³ E drept că într'un fel împăratul întărește puterea egumenului prin aceea că deacum îl aleg toți proestoshii din mănăstire și asceții din afară (Meyer p. 205, 34—7), în conducere dicta de acum încolo majoritatea, nu părerea egumenului.

⁴ Meyer o. c. p. 208. Termenul idioritmice e pomenit aici, Meyer 205, 1.

după îmbogățire.¹ Peste 100 de ani patriarhul Ioachim observa că protosul și egumenul Lavrei au uitat de mult să-și mai ia hirotonia dela patriarhul ecumenic. Cât despre nevârstnici și cei de altă lege, cu care împreună viețuiesc, nici nu le mai pasă. Rânduelile s'au stricat pentrucă nu mai respectă buna sfățuire în comun.² Tot cam pe atunci, Nifon Peloponezianul, viitorul patriarh, abia a putut găsi — după căutare multă — o mănăstire care mai păstra încă rânduelile vieții de obște în Athos: măn. Dionisiu.³

2. Epoca decadenței idioritmice. Tipiconul V [1575]. Schiturile

În urma introducerii averii personale în mănăstiri, o mulțime de anomalii au început să se arate. Comerțul cu grâu, castane, alune, cireșe, vin, rachiu și alte alimente se urma nestingherit. Certuri pentru averi și metoace au învrăjbit timp îndelungat (sec. XVII) între ele mănăstirile Esfigmen cu Hilandar,⁴ Lavra cu Filoteu.⁵ Daniile românești au reparat și îmbogățit în sec. XVI și XVII absolut toate mănăstirile din sf. Munte. Indestularea și belșugul ar fi trebuit să se vadă și în afară de zidurile pe care voevozii le ridicau și de odoarele pe cari le donau. Totuși nu era așa. Și e explicabil de ce. Se introdusese o administrație slabă, subminată de luxul pe care-l făceau călugării, pe împrăștierea sufletească în care se depăna deacum încolo viața în mănăstiri.

¹ Müller: Hist. Denkm. p. 241. Meyer: Beiträge... p. 409.

² Vezi textul acestei scrisori trimise de Ioachim călugărilor aghiorți în Meyer: Haupturkunden p. 210—212. Despre înținderea idioritmiei și în celelalte centre monahale din Orient vezi Meyer o. c. p. 70 nota 1.

³ Vezi viața sf. Nifon, de Gavriil Protul ed. Erbeceanu, Buc, 1888, p. 63. În text grec se află în Νέον Ἐκλόγιον, Veneția, 1803, p. 376 sq. Vezi mai pe larg N. M. Popescu: Nifon II, „Analele Acad. Rom.”, 1913—14, s. II, tom. XXXVI, p. 764 sq.

⁴ M. Ghedeon: Πατριάρχικοι πίνακες, Constantinopol, 1884, p. 521.

⁵ Martin Crusius: Turcograecia..., Băile, 1585, p. 333. Procesul pentru împărțirea de moșii între Dionisiu și Sf. Pavel durează de vre-o 300 ani.

Văzând această stare de lucruri, o seamă de egumeni întâmpină pe patriarhul Ieremia II care se afla, de sărbătorile Crăciunului 1573, în tovărășia prietenului său Silvestru de Alexandria, în trecere prin Salonic. Ieremia trimite pe Silvestru în Athos să îndrepteze lucrurile. Idioritmia făcuse ravagiile mai ales în Lavra. După o ședere mai îndelungată, Silvestru readuse în Lavra viața de obște. În Septembrie anul 1574 apare și sighișorul dat de cei doi patriarhi pentru venirea la viața de obște și care formează tipiconul al V-lea.¹ Tipiconul constată că mulți călugări își părăseau mănăstirile fără voia egumenilor ducându-se prin țări străine după milă și trăind pe acolo din slujbele și sărindarele pe cari le făceau pentru banii primiți dela credincioși.² Unii din administratorii trimiși la metoace primeau călugărițe între zidurile acestor dependințe.³ Ba unii călugări ajunseseră să producă, să consume și să vândă cantități mari de rachiu.⁴

Hotărârile patriarhului nu au fost drastice și rezultatul lor a fost efemer. Lavra însuș decade, încât pela 1621 abia avea 5 monahi între zidurile ei.⁵ Pela jumătatea sec. XVII erau închise din cauza sărăciei: Filoteul, Rusiconul și Costamonitu.⁶

¹ Textul tipiconului fu publicat după originalul din Lavra de Porfir Uspenski: *Ist. Alona*, II, p. 1058—1061 și Meyer: *Haupturk.* p. 215—218. Vezi și cele spuse de V. Petrakakos: *Τὸ μοναχικὸν πολιτεύμα τοῦ ἁγίου* ("Προῦς Ἀθῶς", Leipzig, 1925, p. 16 sq.

² Meyer: *Haupturkunden...* p. 217, 10—15. Înainte de 1580 întâlnește și Martin Crusius în: *Turcograecia*, p. 332—3] pe un călugăr aghiorit în Constantinopol ca să adune milă. Tot pe atunci se plângea dikeul Lavrei, Neofit, lui Teodor Zigomala de necazurile prin care-i trece mănăstirea (la 6 ani după tipiconul V), cerându-i totodată recomandajii pentru călugării Iosif și Pahome cari veniseră să adune ajutoare. Cf. Ghedeon: "Ἀθῶς", p. 162—4.

³ Meyer: *Haupturk.* p. 217, 28—30.

⁴ Meyer o. c. p. 216, 30—32.

⁵ Așa o găsi patriarhul Antim II când se retrase aici, ba încă monahii erau deșinați în două clădiri și abia-i putu împăca Antim. Cf. Ghedeon: "Ἀντιόχεια σπουδαίμματα, in „Ἐκκλ. Ἀλήθεια", II p. 608.

⁶ Vezi descrierea lui Ricaut: *Wahrhafte Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes deren unter der türkischen Tyrannei seufzenden griechisch-armenischen Kirchen*, deutsch, Frankfurt-Leipzig (fără dată) p. 48; Meyer o. c. p. 67.

La 1660, când nu mai exista instituția protosului,¹ Lavra fu silită să-și vândă chiliile ce le avea în Karies spre a-și plăti datoriile.² Căci aceasta era cea mai mare greutate prin care treceau atunci mănăstirile. Călugărul isihast Pahomie Rusanos descrie, într-o minunată scrisoare adresată proestoșilor din Karies, luxul pe care-l fac toți cu nesăbuita, fapt pentru care sunt cu toții înglodați în datorii la bancherii evrei din Salonic.³ Din cauza abuzului de libertate (αὐτεξουσίαν) se 'ntrec toți în mâncări, băuturi, haine luxoase, țin tot soiul de vite, de cai nobili, nu mai ascultă de patriarh, iar ca protos pun pe cel mai slab. Spre a scăpa de aceste rele se cere înfrânarea patimilor și munca albinei și a furnicii.⁴

Ca o reacțiune contra acestui duh de descompunere și de împrăștiere spre cele lumești *apar schiturile*. E drept că ele nu vor reveni la viața de obște, ci se vor caracteriza printr'o aspră viață de asceză și contemplație. În această ipostază ele nu sunt decât reunirea vechilor chili de anahoreți și isihasți. Se pare că trecerea dela chili la schituri o face însaș Karies, unde foarte de timpuriu se îngrămădiră o mulțime de călugări cari își închiriau câte-o colibă și se nevoiau câte doi-trei în deprinderea isihiei, a muncii și a rugăciunii. Încă tipiconul din 1394 trebui să precizeze că nici o mănăstire nu mai are voie să posede vre-un metoc (vre-o chilie cu dependențe) în Karies.⁵ Iar în 1574 se pomenesc expres de schituri.⁶ La această dată colibele,

¹ Ultimul protos pomenit în acte e din 1611, iar primul act în care deja nu-i mai apare iscălitura e din 1678. Cf. Ghedeon în „Εκκλ., Ἀλήθεια”, per. II tom IV p. 411 și Meyer: Beiträge... p. 402 sq.

² Atunci venise în Athos patriarhul Dionisie Vardalis, care după o îndelungată sedere acolo îndreptă multe lucruri în Ivir, Lavra și schituri. Cf. Ghedeon: Ἀνέκδοτα σημ., în Ἐκκλ., ἄλ. II, p. 604, 608; Ktena: Ἀπαντα... p. 324.

³ Pahomie Rusanos a trăit în jurul anilor 1600, Scrieri de ale lui a editat și Migne: Patr. gr. 98, col. 1333 sq. Textul acestei frumoase scrisori l-a tipărit, după o copie de pela 1860, Meyer o. c. p. 218—223, iar de aici a fost reprodus și în Ktena: Ἀπαντα... anexa IX, p. 856—861.

⁴ Meyer: Haupturk., p. 221—223.

⁵ Meyer o. c. p. 192, 23—28.

⁶ Meyer o. c. p. 217, 2, 22.

din actualul schit al sf. Ana vor fi fost numeroase, căci se pare că la ele se face aluzie.¹ Tot de acolo va fi fost și Pahomie Rușanos și autorul necunoscut al unor frumoase fragmente de îndrumare ascetică, pe care le-a publicat Meyer.² Tot în acea vreme vor fi existat și în părțile sudice ale Athosului o seamă de colibe, cari mai târziu vor forma schitul Cavaocalivia. La 1670 se pomenește ca existând schitul Kerasia din spre vârful Athosului.³ Sigur că toate aceste schituri și altele cari s'au format în sec. XVIII și XIX,⁴ erau ășezate pe moșta marilor mănăstiri — acestea stăpâneau doar întreg pământul sfântului Munte — de aceea rămân vasale acestora, cum vom mai vedea.

3. Organizarea democratică a Athosului. Tipiconul VI (1783). Revenirea la viața de obște a unor mănăstiri

Încă de pe la 1660 conducerea din Karles era încredințată unei comisii de protostamenți (ἡ Μεγάλη Μέση),⁵ care luase în mână administrarea generală a sf. Munte în locul vechii instituții a protosului. La început, ea era formată din câțiva epitropi cari conduceau alegerile protosului în caz de suedis-vu-

¹ Ghedeon: (Ὁ Ἅγιος, p. 164) pune ca an al întemeierii acestui schit 1572. Vezi și la partea specială (dependințele Lavrei).

² Meyer: Haupturkunden..., p. 223—225 (după cod. Ivir 208, sec. XVIII).

³ Ioanif Gheorghirinia: Description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos and Athos, London, 1678, p. 78. Despre Ioanif Gheorghirinia, vezi K. Sathas: Νεοελληνική φιλολογία, Athena, 1867, p. 344—5.

⁴ Cele 12 schituri existente azi în sf. Munte n'au — de altfel ca și mănăstirile — un an precis de când încep să existe. De regulă se obișnuiește a se socoti ca an al întemeierii data când se dă stihilionul patriarhal de înfrățire. La unele însă nu se cunoaște nici această dată, iar altele sunt mai vechi decât data stihilionelor. Iată lista lor, cu data aproximativă a întemeierii (respectiv aprobării): sf. Ilie (Pantocrator) 1739, Cavaocalivia (Lavra) 1740(5), sf. Ana (Lavra) 1753, Noul Schit (sf. Pavel) 1755, sf. Dumitru (Vatoped) 1759, Bunavestire (Xenofon) 1770, sf. Dumitru zis Lacu (sf. Pavel) 1760, Prodrom (Ivir) 1788, Bogorodița (Rusicon) 1818, Prodrom (Lavra) 1820—1832, sf. Panteimon (Cutlumuș) 1798 și sf. Andrei zis Sorai (Vatoped) 1839.

⁵ Ktena: Ἄπαντα..., p. 234 sq.

canță a acestuia sau îl suplineau în treburi administrative de mai puțină importanță. Credem însă că mai ales dela jumătatea sec. XVII — când se închină Comunității sfântului Munte marea mănăstire a Trei Ierarhilor lui Vasile Lupu și mai apoi Cotrocenții lui Șerban Cantacuzino — s'a format această comisie din mai mulți delegați (βουλευται), care să supravegheze o mai echitabilă distribuire a daniilor în bani și în natură pe care le făceau voievozii noștri. Și intrucât nou înființatele schituri nu puteau avea metoace nici în Athos, nici afară — doar locuitorii lor se cădea să trăiască în înfrânare¹ — această comisie trebuia să țină seamă și de nevoile lor. Și fiindcă epoca închinărilor era încă în tolu, această comisie s'a înființat prima dată la noi în principate, pentru că înainte de a se trimite veniturile metoacelor „la mănăstirile de jos”, se scădea o reținere pentru nevoile locale: contribuție în caz de război, reparația metoacelor, scopuri culturale, cutia milelor, etc. De aceea a existat o epitropie pentru administrarea acestor bunuri în București și alta la Iași.² Intrucât însă din aceste epitropii făceau parte delegații mănăstirilor cari puteau fi — și au fost — nu prea drepti în distribuirea bunurilor, patriarhul Paise II înființează, cu sediul în Constantinopol, (1744) o instituție de control în persoana breslei blănarilor (ἡ συνταχία τῶν γουναρδίων).³ Suh conducerea unei comisii din sânul sf. Sinod, această epitropie cerceta gestiunea materială a mănăstirilor aghiorite, propunând remedii pentru eliberarea de datori.⁴

¹ Așa recomandă pomenitul autor de scrieri ascetice — de fapt așa se și trăia în schituri — cf. Meyer o. c. p. 217, 22—26. Vezi și cele raportate pe la 1578 de Gerlach: *Tagebuch...*, Frankfurt a. M. 1674, 460.

² Vezi mai pe larg la capitolul „Patronajul asupra sf. Munte”.

³ Textul sghilionului lui Paise se află în Petrakakos: *Néai πηγὰι πρὸς θεομὸν τοῦ ἀγίου Ὁρου*, Alexandria, 1915, p. 5—14. Unii consideră acest sghilion ca un al VI-lea tipicon al sf. Munte, cf. Ktena: *Ἀπαντα...* p. 328 sq. Instituția breslei blănarilor a exercitat controlul peste Athos până în 1806 când vin în locul lor doi delegați athoniți. cf. Ghedeon o. c. p. 128, 323—6.

⁴ Vezi mai pe larg în Ktena: *Ἀπαντα...* 325—341; Petrakakos: *Néai πηγὰι...* p. 7 sq.; Vafide: *Ἐκκλ. Ιστορία*, III (Alexandria, 1928) 2, p. 346.

Mai importante pentru viața sfântului Munte au fost hotărârile aduse în 1783 de patriarhul Gavriil, hotărâri care formează *tipiconul* al VI-lea.¹ Acesta, văzând multele peripeții prin care au trecut lăcașurile athonite, mai ales din cauza relei administrații a veniturilor, fixează o epitropie (ἡ ἐκτὶ ἐπιστορία), din 4 membri aleși dintre delegații (ἐκπρόσωποι) celor 20 de mănăstiri. Pentru precizie, mănăstirile sunt împărțite în 5 tetrade, locul prim din fiecare tetradă ocupându-l pe rând câte un delegat al Lavrei, Vatopedului, Ivirului, Hilandarului sau Dionisiului. Pentru locul prim (πρωτοπράτης), cele 5 mănăstiri numesc alt delegat decât cel din comunitate. Durata Epistasiei e de 1 an. Ea e organul executiv al Comunității (ἡ ἐκτὶ κοινότης sau ἡ ἐκτὶ σύναξις), compusă din cei 20 de delegați ai mănăstirilor. În această situație epitropia supraveghează orice gestiune financiară, orice venituri și cheltuieli necesare întreținerii arhivei centrale din Kareis, a Bisericii Protathonului, a școlii,² toate se aprobă de către el. Ei fixează asupra fiecărei mănăstiri, schit sau chilie, cât trebuie să plătească pentru întreținerea acestora. Sigilul³ e — după modelul dat de patriarhul Samuil în Constantinopol — împărțit în 4 părți, fiecare epitrop având una, anume pentruca lucrările să le facă împreună fără părtinire.

Între alte fapte pe care le semnalează tipiconul, amintim de oprirea călugărilor de a mai părăsi sf. Munte fără a justifica în fața Comunității din Karies motivul acestei plecări. Se va acorda aprobarea numai pentru cazuri binecuvântate, iar celui care nu

¹ Tipiconul cuprinde 18 capitole. El fu publicat de Porfir Uspenski în *let. Adona*, II p. 1062—1067; Meyer: *Haupturk* p. 243—248, iar în urmă de K. Delikanis: *Περὶ τραπεζῆς καὶ ἀλόγος*... Constantinopol, 1902, p. 281—285.

² Din 1844 există — cu întreruperi — o școală pentru educația și instrucția monahilor aghioriți cu sediul în Karies. Vezi despre ea monografia pâr. arhim. Hr. Ktena: *Ἡ σύγχρονος ἀθωνιάς σχολὴ καὶ οἱ ἐν αὐτῇ διδάξαντες*, ἀπὸ τοῦ 1845—1916, Athena, 1930. Între 1749—1759 a existat deasupra Vatopedului vestita Academie în care învăța Eughenie Bulgarul și alții. Nu-i locul aici a vorbi mai pe larg despre ea. Vezi și la Vatoped.

³ Cel mai vechiu sigil al sf. Munte e pomenit în 1046. Un altul din 1300. Vezi studiul lui Gavril din Stavronichita în rev. „Grig. Palama” 1922, p. 120.

se supune acestor dispoziții, i se va confiscă coliba.¹ Nu-i vorbă că aceste dispoziții nu s'au prea aplicat, deoarece întâlnim o serie întreagă de monahi rămași prin țările creștine, mai ales la noi, unde plecaseră după milă.² Cât despre averea personală a monahilor, tipiconul nu mai încearcă nici măcar s'o stăvilească. Din contră, cine are bani e recomandabil, zice tipiconul, să nu-i mai depună în băncile evreești din Salonic, ci să-i lase în cele din Athos luând în schimb un procent de 8%, cum se obișnuia pe atunci pretutindeni.³ Pentru a se scăpa Athosul de marile datorii în care zăcea, Biserica a încercat să lichideze cele 850 de pungi sau 290.000 groși, impunând în rate convenabile și în mod proporțional asupra fiecărei mănăstiri o sumă oarecare. Acestea s'au întâmplat încă în același an (1783). Lavra însă — care avea mai multe datorii — a refuzat.⁴ Lucrurile mergeau rău. Se introdusese în viața monahală o iremediabilă aplecare spre lucrurile lumești. Intreaga Karies era înțesată de prăvălii.⁵ Călugării ajunseseră să-și vândă hainele proprii și chiar din odoaderele primite dela împărați și voievozi spre a se scăpa de datorii.⁶

Față de această insuportabilă stare de lucruri, Biserica a intervenit de nenumărate ori. Și se pare că însuș rezultatul tipiconului din 1783 n'a întârziat. Încă în anul următor (1784) mănăstirea Xenofon *îmbrățișează din nou viața de obște*. Se vede că și greutățile prin care trecuseră au contribuit la acest început

¹ Meyer: Haupturkunden o. c. p. 245, 15—31.

² Vezi diferite cazuri în istoria fiecărei mănăstiri (partea specială), Pela mijlocul sec. XVII un călugăr din mân. Ivir Daniil Castrisios ajunsese și în Anglia, Franța, Germania, Ungaria etc. cf. Philippi Cyprli: Chronicon... Appendix. Sathas: Νεοελλ. φιλολ., p. 473—4. În 1797 și 1887 patriarhia a oprit din plecarea monahilor din Athos. Cf. Ghedeon: Κανονικαὶ διατάξεις, C-pol. 1893, p. 303; „Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια“, VIII (1887), p. 9. Vezi și în capitoul următor.

³ Meyer: Haupturk p. 246, 16—21.

⁴ Ktena: "Ἀπαντα... p. 328—30, 338 și anexa VIII (p. 853—856).

⁵ De aceea sighilionul prevede că vor putea rămânea numai 2 prăvălii, Meyer, Haupturk p. 245, 15—31.

⁶ Așa spunea încă Pahomie Rusanos, cf. Meyer o. c. p. 222, 1—20. Acest lucru s'a observat în istoria modernă a fiecărei mănăstiri.

de refacere. Urmează apoi, în decurs de o jumătate de veac, încă 10 mănăstiri: Eshigmen 1796, Simopetra 1801, Rusicon 1803, Dionisiu 1805, Caracalu 1813, Constamonit 1818, Sf. Pavel 1839, Grigoriu 1841 (1841), Zograf 1849 și Cutlumuș 1856.¹ Celelalte rămân și pe mai departe idioritmice.² E de observat că cele cu mai puține averi au îmbrățișat din nou viața de obște. E și acesta un fapt semnificativ. Al doilea fapt semnificativ e că locașurile în care se nevoiesc Slavii — ca unii cari se potrivesc mai bine cu tipul de conducere autoritar — sunt toate sub regim de obște.³

4. Situația actuală a monahismului aghiorit. Organizație. Statistică. Concluzii

Din punct de vedere al organizației, sf. Munte se conduce și azi ca și pe vremea sghillonului din 1783 printr-o reprezentanță democratică. De atunci n'au mai intervenit schimbări nouă decât în ce privește raporturile dintre mănăstiri și dependențele lor: chilia și schituri, despre care va fi vorba în cele următoare. O dispoziție nouă⁴ — ivită în urma conflictelor greco-ruse de

¹ Unele mănăstiri (ca Dionisiu, Grigoriu) au cerut ele înși-le revenirea la obșteștie, altora (Eshigmen, Rusicon, Cutlumuș etc.) le-a fost impusă de Biserica spre a pune capăt unei vieți prea puțin duhovnicești. Vezi, textul sghilioanelor de revenire la chinoviu în K. Petrakakos: *Νέαι πηγαι πρὸς δεσφὸν τοῦ ἁγίου* "Ορους, Alexandria, 1915, p. 16—52. Sigur că epoca introducerii idioritmiei nu poate fi precizată ca această revenire la chinoviu, care se bazează totdeauna pe acte. Vezi mai pe larg: Meyer: *Beiträge zur neueren gesch. der Athosklöster*, în „*Zeitschrift für K-gesch.*“ X (1890) p. 414—425. Ultima care revine la viață de obște e Hilandarul (1896, 1937).

² Idioritmice sunt: Lavra, Vatoped, Ivir, Hilendar, Pantorator, Xiropotam, Dohiar, Filoteu și Stavronichita. În 1835 redeveni chinoviu și Xiropotam, dar nu rămase.

³ În 1896 se înscrise cu chinoviu și Hilandarul sârbesc, dar poate din cauza mizeriei materiale sau a numărului prea mic de monahi, redeveni idioritmice, pentruca abia în 1937 să se facă iar chinoviu. Schiturile și cele mai multe chilii slave sunt chinovii.

⁴ Vezi art. 3 din Regulamentul dat în 1924, în Petrakakos: *τὸ μοναχικὸν πολιτεὺν τοῦ ἁγίου* "Ορους, Athena, 1925, p. 164—5. În acest sens

la finea veacului trecut — este aceea că nu se mai poate înființa pe viitor nici o mănăstire nouă, deși înainte nicăieri nu se stipulase în vre-un tipicon că numărul lor trebuie să fie neapărat 20, iar nu mai mult. Sigur, măsura aceasta de șovinism grecesc trebuie să dispară. Incolo, principiile de organizare (legislație, administrație, judecătorie) rămân aceleași. În acest sens Regulamentul din 1924, azi în vigoare, este doar o compilație după cele dinainte.¹

Întreg teritoriul sf. Munte este în stăpânirea celor 20 de mănăstiri (αἱ κυρίαρχαι μοναί). În conducerea lor, acestea sunt de două feluri: de obște și idioritmice (κοινόβια καὶ ἰδιόρυθμα), după cum au rămas în ultima sută de ani.² Organul de conducere în cele de obște îl formează egumenul ajutat de un consiliu de 10—15 protistameni. Organul executiv îl formează o comisie de 3 epitropi, dintre care unul îndeplinește slujba de secretar. Funcția

spiritul de confederație al grecilor au exclus, cu un rar șovinism și fără nici un temei în tipicoanele sf. Munte, pe Slavi (Ruși, Sârbi, Bulgari) și pe Români de a avea parte la conducerea Athosului. Slavii tot își au măcar un reprezentant (3 față de 17 greci), dar Românii nici unul, deși au fost cei mai mari binefăcători ai sf. Munte.

¹ S'au mai dat norme în legătură cu viața sf. Munte în 1806 (în legătură cu hirotonirea monahilor), 1810 (operă exclusiv a monahilor aghioriti, îndreptată contra patriarhului) 1876 și 1880 (la fel extremiste), cari însă nu s'au aplicat. În 1912 s'a mai dat un regulament în 246 articole, dar incomplet. În urma protocolului dela Londra 1913 și mai ales a războiului mondial, s'au creat situații nouă. De aceea în înțelegere cu o comisie de 5 teologi din Athena și sub epitropia ministerului de externe — Athosul e o republică autonomă — s'a dat în 1924 un nou Regulament (καταστατικὸς χάρτης τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθως) în 188 articole, semnat de delegații celor 19 mănăstiri (Rusicon se abține). Vezi textul în Petrakakos: Πολλτευμα... p. 164—198 și în broșură separată. Din cele vre-o 12 regulamente primite în cursul timpului unii din monahii idioritmici resping pe cele impuse de patriarhie, iar alții, chinoviați, pe cele date fără aprobarea Bisericii. Vezi Smirnakis o. c. 312—330; Petrakakos: Πολλτευμα, p. 16—17; Ktena: Ἀπαντα 379; Ioachim Ivir: Πολλτεμα... p. 13 sq. etc.

² N'am crezut necesar să dăm și amănunte în privința actualei situații a mănăstirilor aghiorite. Informații detaliate dă K. Petrakakos: Πολλτεμα... p. 48—160; ibidem p. 164—211: Regulamentul de conducere a sf. Munte din 1924; Meyer: Hauptturk, p. 80—88. Vezi și bibliografia generală,

egumentului e pe viață. De aceea stabilitatea aceasta contribuie mult la o bună conducere duhovnicească și materială. Sigur că mare rol are și regimul mult mai aspru ce se duce în aceste chinovii. Mâncările sunt pentru toți la fel. Frumoasele trapeze istorice îi adună totdeauna, pe când în cele idioritmice trapezele — afară de slujbele la hram și marile sărbători — au devenit singurele ocazii de întâlnire. Carnea e interzisă. Dar și slujbele divine precum și celelalte obligații de muncă, post și rugăciune în comun (și chiar în chilia de dormit) sunt mult mai aspre ca în idioritmie.

In mănăstirile idioritmice viața se bazează pe reuniuni de familii de câte 6—7 membri, în fruntea fiecăreia stând un proestos. Fiecare familie are locuință, bucătărie aparte, comun fiind doar arhondaricul pentru primirea streinilor (τὸ ξενὸν). Conducerea o exercită dikeul (ὁ δίκαιος) împreună cu adunarea (ἡ σύναξις) proistamenilor. Ca organ executiv este și aici o epitropie din 2—3 membri, care girează pe câte un an toată activitatea financiară și administrativă a mănăstirii, sigur sub comandamentul adunării. S'a vorbit de o călcare a voturilor ascultării și sărăciei. De fapt și libertatea în care trăesc cei din idioritmie — libertate care într-o privință amintește viața cu mult spirit de inițiativă personală a vechilor lavre de anahoreți și care, mai ales în schiturile idioritmice, s'a dovedit de multe ori ideală — cât și nerespectarea votului sărăciei, nu sunt nici una absolute. E drept că regimul idioritmice e mai puțin aspru (unii consumă și carne, pe lângă vin, untdelemn și pește), iar proestoșii pot agonisi și avere personală pe care-o pot transmite și altora decât mănăstirii, cum ar trebui, dar de fapt — exceptând pe unii proistameni — averea personală nu e atât de importantă.¹

Dacă ar fi să facem o comparație între viața de obște și cea idioritmice, cât și între ceeace au realizat pe țărâm duhovnicesc și cultural unii și ceilalți, vom putea spune că dacă în locașurile cu viață de obște s'a putut observa o mare putere de tenacitate în menținerea tradițiilor și a credinței monahale,

¹ Vezi Petrakakos : Πολίτευμα... p. 127.

în schimb în cele idioritmice s'au înregistrat, în ultimele 3 veacuri, cele mai importante apariții de naționalism, cultură și știință teologică.¹ Probleme de teologie, de liturgie și mistică preocupau pe monahi, unele din ele producând adevărate tulburări cu ecouri în întreg Orientul ortodox. Academia Athonită de deasupra Vatopedului, care concentrase la lecțiile lui Eugenie Bulgarul o mulțime de bărbai culți din întreg bazinul egeic, se datorește tot acestui spirit mai liberal de a vedea lucrurile, pe care-l aducea idioritmia.² Pe la finea veacului XIX și în primele decenii ale celui prezent, cei mai culți reprezentanți ai sf. Munte — adevărate personalități culturale — tot dintre monahii cu viață idioritimică s'au ridicat.³

Sub stăpânirea mănăstirilor se află toate celelalte lăcașuri din sf. Munte. Între acestea cele dintâi sunt *schiturile* și *chiliile*.

În ordine cronologică am văzut că chiliile au apărut deodată cu întemeierea chinoviiilor, ba prin traiul ascetic și retras, de anahoret, pe care-l prezintă, suni într'un fel chiar anterioare chinoviiilor în Athos. Ele au coexistat tot timpul cât au fost în

¹ În afară de popularele cărți de vieți de sfinți și de educație religioasă ale unui Agapios Landos în sec. XVII ('Αμαρτολῶν σωτηρία, Νέος παράδεισος etc.) sau mai ales ale lui Nicodim Aghioritul în sec. XVIII (Πνευματικά Γυμνάσματα, Ἀόρατος πολεμὸς, Χριστοθήματα, Νέον Ἐκλόγιον etc.) pomenim de frumoasele discuții teologice despre pomenirea morților — dacă e posibilă și Dumineca — apoi a desei cuminecări cu sf. Euharistie, dacă icoanele sunt sfințite prin puterea celui pe care-l reprezintă sau trebuiesc sfințite, care e deosebirea între sfințirea apei mici și cea mare, care e dreapta sf. Disc unde trebuie pusă părțica pentru Maica Domnului, etc. etc. Cf. Ghedeon: Ἑτεροδιδασκαλῆαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν ἄλωσιν, în „Ἐκκλ. ἀλήθειά“, Γ' (1883) p. 596 sq. Θ' (1888) p. 198 sq.; Sathas: Μεσσαωνική Βιβλιοθήκη, Athena, 1874, III, pag. 290 sq.; Meyer: Beiträge... p. 560 sq.; același: Haupturk p. 76—80, etc.

² Vezi despre Academia athonită (1749—1759) monografia lui Nicandru de Vatoped: Ἡ ἀθωνιάς σχολή, Salonic, 1923. Stiri răslețe în K. Sathas: Μεσσαωνική βιβλιοθήκη, Athena, 1874, III p. 219 și urm.; același: Νεοελληνική φιλοσοφία, Athena, 1867, p. 510. 565—74, 605 etc.; revista Πανδώρα XVIII (Athena, 1866) p. 146 sq. Gelzer: Vom hl. Berg, Leipzig, 1903, p. 27 sq. Enciclopedia greacă Makri VII 120 sq. etc.

³ Vezi Meyer: Haupturkunden..., prefața.

floare chinovile, dar mai tare s'au tumultuit — cum am mai zămint — în epoca idioritmă. Reprezentând o direcție mai aspră, numărau chilloșilor (la început locuitorii al unei chilii între zidurile mănăstirii, pe urmă afară) era mărginit. Azi — ca și în vremea ultimelor 2 veacuri — chillele se constituiau în modul următor. Un monah, încercat înainte în viața comună a mănăstirii, închiria dela mănăstirea mamă (κυρίαρχος μονή) pentru întreaga viața o chilie cu ceva avere și dependențe în jurul ei. Acest τῆρον (bătrân) își alegea la rândul său încă 2 ucenici (παρακλήτοι), cari formează familia lui (ἡ συνοδία). Prețul unei chilii a variat dealungul vremii. El depinde și de condițiile în care se prezintă chilia.⁴ Gherontele încheie cu mănăstirea-mamă un contract (ἐμπόλιον), în care se specifică drepturile și obligațiile reciproce: Mănăstirea dă clădirea chillei cu dependențe, dota în cărți, odăjdii și ustensile (πολὺς), furnizează lemne; în schimb chilloșii îngrijesc de chille să fie în bună stare, prestează o serie de ajutoare la ziua hramului mănăstirii (πανήγυρις), la tăiatul lemnului (ξύλευσις), etc. Relațiile dintre mănăstiri și chille — chiar și cele din schiturile idioritmice, numite de regulă καλύβαι — au dus la mari conflicte, deoarece primele apăsau prea tare pe celelalte, le fixau prețuri (τιμωρίδια) prea mari. În 1842 Năcodin Bulgarul porni chiar o răscoală cu tovarășii săi din chillele sf. Ane contra Lavrei. Se vede că nici chilloșii nu respectau clauzele — din care cea mai importantă era să nu înstreneze averea chillei, căci chilloșii sunt numai chiriași sau arendași iar nu posesori — de aceea Lavra răspundea și ea drastic. În 1864, în urma unor mari tulburări o comisie mixtă (din delegații chilloșilor și mănăstirilor) împreună cu 4 membri ai sinodului patriarhal stabilesc normele necesare, pe care în 5 Oct. 1864 patr.

⁴ Înainte de războiu se vindeau chille cu câte 15.000 piastre turcești, iar azi prețul lor variază între 8—50.000 drahme (lei). Cf. Meyer a. c. p. 87; Γερόντισμα la art. 161—6 din Regulamentul din 1924 în K. Petrakidis Πολίτευμα... p. 205. Când murea unul din cei trei chilloși devenea γέροντας cel mai bătrân, iar locul vacant îl ocupa un al treilea nou după ce plătea o treime (τριμερίδιον) din prețul chillei. Sigur că unele chille ajung până la 6 sau 10 chilloși. Ei au și paracliul lor și dependențele necesare.

Sofronie le aprobă printr'un sghillton iscălit și de reprezentanții celor 20 de mănăstiri.¹ Sigur că neînțelegerile au continuat, așa că în 1909 și 1911 a fost necesară o intervenție, iar mai nou, în Regulamentul din 1924, se semnalează noi neajunsuri.²

Schiturile sunt de două feluri: idiortimice și chinoviale. Cele dintâi sunt cele mai vechi. Ele sunt reunite de chilia (καλύβαι)³ care formează adevărate sale. Conducerea e democratică, întocmai ca și la mănăstirile idiortimice. Hotărârile adunării proestovilor (ἡ σύναξις τῆς σκήτης) le execută dikeul (ὁ δικαίος), ales pe câte un an dintre bătrânii schitului (γέροντες). El își primește întărirea și instalarea de către un delegat al mănăstirii suverane. El execută hotărârile Sinaxei, supraveghează bunul mers al slujbelor comune de Duminică din Κυριακόν,⁴ fixând pentru aceasta pe preoții de serviciu, reprezintă schitul în extern, judecă în prima instanță neînțelegerile chilioșilor — cu un cuvânt este un fel de egumen în schitul său.⁵

Schiturile chinoviale (Prorocal Ilie, Bogorodîța, Serai și Prodromul românesc) sunt socotite abuzuri, pentru că se spune că nu sunt altceva decât lărgirea zidurilor unei chilii.⁶ Ele se și prezintă — și se administrează — întocmai ca niște mănăstiri mari, ba uneori numărul lor și situația lor materială au întrecut

¹ Vezi-1 publicat în Meyer o. c. 254—259.

² Atunci s'au fixat 5 categorii (în 1909) de chilia, pentru care se plăteau — analog condiției — câte 75, 60, 45, 30 sau 15 lire otomane o chilie. Sigur chilioșii se grăbeau să-și scada prețul chiliei, ceea ce provoca mereu neînțelegeri. Cf. Γρόμνιμα, p. 204—6.

³ O deosebire între aceste chilia din schituri (καλύβαι) și cele singuratice sau chiliile propriu zise o afla Meyer (o. c. p. 87—88) în aceea că cei dintâi trăiesc din lucru manual (icoane, cruci, haine etc.), pe când ceilalți seamănă în cele materiale cu țăranii gospodari. Aceștia din urmă constituie o mică celulă chinovială. Tot καλύβαι sunt și camerele daruite în afară de mănăstire câte unui bătrân spre odihnă. Ktena: "Απαντα, p. 682.

⁴ Κυριακόν este biserică centrală din schiturile idiortimice, iar καὶθολικόν cea din mănăstirile chinoviale.

⁵ Meyer o. c. p. 223—4.

⁶ Ghedeon: "Ἡ Ἀθω, p. 57.

pe cele mai multe din mănăstiri.¹ Sigur că sunt o anomalie în situația de azi, dar ele aveau de gând — și trebuia — să fie promovate în mănăstiri și numai sovietismul monahilor greci s'a opus (fără nici o bază legală), încât acest gând nu s'a putut realiza.

Alte așezăminte monahale sunt *sihăstriile* (ἡ σιχαστήρια), care nu sunt altceva decât locuințe modeste, uneori săpate în peșteri și stânci. În acestea se nevoesc câțiva asceți, cărora frații mai tineri din mănăstirea-mamă le duc din când în când pâine și apă. Aceștia sunt puștii și trăesc mai ales în ținutul prăpăstios de lângă poalele și picul Athosului.²

O altă categorie de locuințe tot pentru monahii mai bătrâni o formează *cathismele* (καθίσματα). Ele sunt niște colibe modeste, uneori cu câte-un singur scaun și pat — deci fără biserică proprie — locuitorii lor trebuind să vină la slujbele divine în καθολικόν-ul mănăstirii celei mai apropiate. Ele se închiriază pe un număr de ani și se pot transmite ca și chiliiile.³

O ultimă grupă de așezăminte monahale sunt așa numitele *κλίσαι*; iar locuitorii lor cavișii (καβίτες). Ele sunt camere singuratică care se închiriază pe un timp mai scurt, de regulă de către călugării sau ierarhii în trecere prin sf. Munte. Cele mai multe κλίσαι se află în părțile Kariei și ale Stavronthikiei.⁴

¹ În 1901 schitul Serai avea 400, iar Bogoroditsa 300 monahi, cătă vreme nici una din marile mănăstiri alară de cea rusească, n'aveau 200, cf. Irogora Σουρτζάνοβ, Constantinopol, 1901, p. 17; Vasilie în DTC, III, 2, col. 1494.

² Sotiriu: Τὸ ἄγιον Ὄρος, p. 75. ὁ; Ktena: Ἀπαιτα..., p. 683. Numărul lor e foarte redus, nici 10. Înainte erau mai mulți.

³ Ktena: Ἀπαιτα..., p. 687. Vezi despre toate aceste feluri de așezăminte și în P. Karolidis: Τὸ ἱερόν τοῦ κατὰ τοὺς τοῦ ἁγίου Ὄρους, Athens, 1896, p. 20—31.

⁴ N'am mai pomenit între aceste așezăminte *comodele* și *metoacele*. Cele dintâi sunt locuințe comode în Karia în care petrec delegații celor 20 de mănăstiri. Metoacele (dela μετόχι, metéchio — parțiotp, deci ancurajă) sunt posesiuni mai îndepărtate de mănăstire, unde un delegat sau mai mulți din sfatul mănăstirii (ἐκκλησιαστικὸν) chiverniseau venitul mănăstirii. Uneori a devenit metoa o fostă mănăstire sau schit lăgărit de o mănăstire, cf. Petros Bakas: Ηὐλατορία..., p. 135—7.

N'am insistat mai pe larg asupra stării monahale (noviclat raselor, stavrofor, cu chip îngereșc (μεταλόχημα) și altele) asupra vieții interne a călugărilor. Cât despre instanțele și procedura de judecată a litigiilor colective și personale, ar fi lucru prea de specialitate să mai insistăm aici.¹

Statistica instituțiilor călugărești și numărul monahilor aghiorțiți a variat dealungul veacurilor. Înainte de Atanasie erau puțini. După moartea lui Atanasie a urmat o epocă de mare înflorire, așa că încă la 1046 erau peste 180 de lăcașuri, sigur cu mai mult de 2000 de monahi.² Pe la 1213 papa Inocențiu III număra 300 de mănăstiri aghiorite,³ iar peste 20 de ani numărul călugărilor se cifra la 3000.⁴ Nu știm dacă în urma învaziilor și a aloluțiilor din epoca latină sau căruia fapt se datorește că la 1394 abia se întâlnesc, din vechile lăcașuri, 25 de mănăstiri.⁵ Sigur că avem de a face cu o apariție a lăcășurilor, căci la acea dată cele 25 de lăcașuri ajunseseră să stăpânească întreg teritoriul sfântului Munte, înghițind pe celelalte și ajungând să-și albe o serie întreagă de metoace. După 1453 se dă ca cifră a locuitorilor Athosului 2500 călugări.⁶ În sec. XVI ar fi existat după unii⁷ 5000, iar după alții 6500 monahi.⁸ Cam la

¹ Despre aspectul juridic al vieții aghioritice vezi monografia lui Petrakakos: Ηελεστυα..., s. 48—160; în primă instanță judeca egumenul cu sfatul lui (γερονεια) pentru chluovii și adunarea protostamentilor pentru soluții și mănăstiri lăcășimice; în a 2-a instanță Κοινότης din Kartes; pentru cauze importante se apelează în ultimă instanță la patriarhul din Constantinopol. Vezi articolele 41—83 din Regulamentul din 1924 în Petrakakos: Ηελεστυα..., p. 172—178.

² Meyer: Haupturk., p. 154, 1—2.

³ Inocențiu III P. P., Regestorum lib. XVI Epistola 108, Migne P. L. 216 col. 956.

⁴ Meyer, o. c., p. 188, 13.

⁵ Meyer o. c., p. 179.

⁶ Așa raporta consulul austriac St. Gerlach (după informația dată de patriarhul Mitrofan 1578): Tagebuch..., ed. Frankfurt a. M., 1674 p. 448.

⁷ Gerlach: Tagebuch, p. 429 după informația terom. Metodie din Athos. În alta parte (o. c. p. 55) același Gerlach dă 1000 de monahi în 100 de mănăstiri, sau (p. 270) în 60 de mănăstiri, din care 24 sunt mai mari.

⁸ Martini Crust: Tureograecia..., Bole, 1584, p. 48, 333.

astăzi se menține și în sec. XVII.¹ Dela jumătatea sec. XVII și în întreg sec. XVIII numărul monahilor scade mereu, iar unele din mănăstiri au stat vreme îndelungată închise. Sigur că slaba administrație a mănăstirilor cât și plecarea prea deasă a multor călugări în colindare după milă și rămânerea pe la metoacele din țările creștine, sunt între cele mai importante cauze a acestei decadente. E timpul reacțiunii contra idioritmiei care duce la înnulțirea schiturilor și la reintronarea vieții de obște. La 1800 existau 20 de mănăstiri, 11 schituri și 290 de chilii, cu un număr ceva mai mare de 2000 de monahi.²

În sec. XIX, pentru că Aghioriții au adăpostit mulți refugiați în revoluția din 1821, Turcii au ocupat militărește Athosul (1822—1828), călcând și prădând mănăstirile. De aceea și în 1837, când vin vizitatori pe acolo, se pare că numărul monahilor nu trecea mult peste 1000, adaogându-se la aceștia și vre-o 200 de laici, negustori și lucrători.³ După 1840 începe o nouă eră de creștere. Mai ales elementul slav e într-o extraordinară înflorire. Statisticele din 1901/2 dau 7532 călugări,⁴ ba după istoricii Karolidis și Vailhé se ridică la 10.000, sumă prea exagerată, chiar dacă se socot și laicii.⁵ În 1913 Athosul număra 6345 locuitori, sigur cu laici cu tot.⁶ Din aceștia 3615 erau ruși, 3207 greci, 340 bulgari, 288 români, 53 georgieni și 18 sârbi. În urma războiului mondial numărul călugărilor scade, în deosebi Rușii abia mai rămânând vre-o 900. În 1928 pâr. arhim. Hristofor Ktena, fost preot

¹ Ioan Gheorghirinis: Description of the Samos... and Athos, London, 1678, p. 90—94. În schituri erau vre-o 2000, iar în mănăstiri 4000.

² Πατάλιον ed. I (Leipzig, 1800) p. 550; vezi referatul tradus în Zaharia: Reise in den Orient, Heidelberg, 1840, p. 225—6.

³ Zaharia a Lingenthal: Reise... p. 233. Vezi mai pe larg despre amestecul călugărilor în Revoluția din 1825 în Ktena: "Απαντα .. p. 393—9.

⁴ Συνταγματικόν τοῦ ἁγίου "(1)ρους, Constantinopol, p. 16 (oficial). De aici au fost luate datele în Vailhé: Les moines de Constantinople, D. T. C. III, 2, col. 1393 sq. și în H. Gelzer: Vom hl. Berg und aus Mazedonien, Leipzig, 1903, pag. 52.

⁵ P. Karolidis: "Ἡ ἐνεστώσα κατάστασις τοῦ "Αθω, Athena, 1896, p. 26 sq. Filaret Valide: Ἑκκλησιαστικὴ ἱστορία III, 1 (Alexandria 1928) p. 351.

⁶ M. Metaxakis: "Ἡ ρώσικὴ πολιτικὴ ἐν Ἀνατολῇ, Alex. 1913, p. 70; Sotiriou o. c. p. 77.

AJUTOARELE ROMÂNEȘTI ÎN ATHOS

al Bisericii grecești din Brașov și mult timp secretar al comunității din sf. Munte, numără 3811 locuitori, călugări și laici.¹ Dăm și noi, după acest recensământ și după notele noastre din 1935, următoarea statistică:

Greci	2350
Ruși	900
Români	350
Bulgari	160
Sârbi	40
Georgieni	17

Total 4417

După instituțiile monahale în care trăesc, monahii aghioriți se impart astfel:²

După naționalități	Mănăstiri	Chilii	Schituri	Calive vechi	Calive im- prăstiate	Stăstirii	Cathisme	Chilii între zidurile mănă- stirii	Total ascezi- minelor mona- hale după nați-
grecești	17	151	7	205	20	40	33	20	497
rusești	1	30	2	—	67	28	—	9	137
românești	—	16	2	25	17	13	—	—	73
bulgărești	1	6	1	—	2	—	—	2	12
sârbești	1	—	—	1	—	—	—	2	4
georgiene	—	—	—	—	2	—	—	—	2
Total	20	203	12	231	108	81	33	34	726

Făcând o reprivire asupra dezvoltării organizației monahale aghioritice, vom spune următoarele:

¹ Klena: "Απαντα...", p. 690. În 1930 monahul Teodosie Bonteanu (Is-torisirea unei călătorii în Athos, măn. Neamț, 1930, p. 26) a aflat 5095 mo-nahi, din cari 500 români. Suma e cam exagerată. În statistica noastră intră și laicii. Vezi și cea mai nouă statistică a călugărilor români din Athos dată de pr. D. Veștemeanu în „Revista Teologică” 1939, p. 270—6.

² După Klena: "Απαντα τὰ ἐν ἀγίῳ" (Ορεὶ ἱερὰ καὶ θρόματα ἐν ὅλῳ εἰς 726 ἀνερχόμενα, Athena, 1935, p. 690. Sub titlul „chilii”, din ru-brica a II-a păr. Klena înțelege apartamentele din mănăstiri. „Calivele vechi” sunt unitățile componente ale unui schit idioritmic.

În faza întâia, până la venirea lui Atanasie, monahismul athonit se caracteriza printr-o viață de asceză aspră, fără o organizație centrală unitară și fără o prețuire mai înaltă a obiectivelor morale și spirituale.

În epoca a doua, a vieții de obște, se organizează cu un mijlocul simț practic o frumoasă viață monahală care cuprinde și asceză și contemplație. Dacă în această vreme s'au clădit aproape toate marile mănăstiri existente azi — și altele care au dispărut — apoi și sub raport moral și duhovnicesc călugării aghioriti au fost modelele după care s'a transplatat viața monahală în toate țările ortodoxe (Bulgaria, Serbia, România, Rusia). Dacă s'ar și putea semnala un neajuns al organizației atanasiene în amestecul prea mare al împăraților bizantini¹ și în scoaterea Athosului de sub jurisdicția Bisericii — fapte care vor da idioritmia de mai târziu — totuși epoca chinovială ne-a dat o frumoasă înflorire duhovnicească în marele fenomen spiritual al înhamului, una din cele mai înalte culmi de spiritualitate ale ortodoxiei.

În epoca a treia, a idioritmiei, care începe prin nemaiascutarea de autoritate² și prin pofta după îmbogățire, s'a instaurat un principiu democratic de conducere. Viața e mai individuală — deși uneori tot așa de aspră ca în cea de obște, mai ales în chilile și schiturile ce apar acum — și a dus prin îngrămădirea de averi personale (propriu zis mai mult printr-o slabă administrare a lor) la o decadență a chemării monahale. Față însă de multele abuzuri în administrația mănăstirilor, s'au putut semnala și frumoasele apariții ale unei renașteri spirituale și culturale, fapt pentru care și idioritmia a înscris pagini luminoase în istoria spiritualității aghioritice.

Azi primul gând care s'ar cere realizat e revenirea tuturor mănăstirilor la viața de obște, mai ales fiindcă metoacele de pe

¹ De atunci poartă cele mai multe din mănăstirile aghioritice atributul de „împărătești” (Βασιλική μοναστήρια), „patriarhale și stavropighiacale”.

² De fapt bine observa Gelzer: (Vom hl. Berg p. 32—6) că organizația mai democratică este proprie spiritului vechiu de confederație paterică.

vremuri au dispărut,¹ iar o administrație chinovială s'a dovedit totdeauna mai fructuoasă. Sigur că a doua poruncă va rămânea aceea a adâncirii unei vieți cât mai duhovnicești. De aceea roștul actual al Athosului va fi și să desgroape trecutul monahal de altădată, dar mai ales apropierea de vechile modeluri de desăvârșire isihastă, iar prin aceasta să redevină sf. Munte o cetate a ortodoxiei, o academie duhovnicească a monahismului întregului Răsărit.

¹ Din punct de vedere politic Athosul este astăzi o republică independentă, în care doar organe polițienești grecești exercită o supraveghere, altfel toate instituțiile monahale existente își au drepturile lor de viață și libertate, fie că sunt grecești, rusești, bulgărești, sârbești sau românești. Încă tratatul dela Berlin 1878 prin art. 62, ca și protocoalele dela Londra (17 Maiu 1913) și București (25 Iulie 1913) iar mai nou tratatul dela Lausanne (1923, art. 13) au stabilit că Grecia va recunoaște deplina egalitate de drepturi a monahilor de altă nație decât greacă, obligându-se a păstra întreagă autonomia sfântului Munte ca și înainte. Vezi Metaxakis: *Τὸ ἅγιον* (Ὁρος καὶ ἡ ρώστικὴ πολιτικὴ ἐν Ἀνατολῇ, Alexandria, 1913, p. 11, 30, 103 sq.; Petrakakos: *Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα*, Athena, 1925, p. 161—3; Karolidis: *Ἡ ἐνεστώσα κατάσταση ἐν ἁγίῳ* (Ὁρει, Athena, 1896, p. 41—44 (despre situația politică sub Turci). Azi șovinismul monahilor greci și a statului elen a trecut de orice margine. E și aceasta o urgentă problemă de rezolvat acolo.

V. Patronajul asupra sfântului Munte și problema naționalităților

a) Patronajul bizantin, georgian,
papal, bulgar și sârbesc

În cele precedente am văzut cum, încă înainte de venirea lui Atanasie în Athos, împărații bizantini — ca stăpâni ai locurilor și ca binefăcători ai monahismului — s'au amestecat în treburile mănăstirilor aghiorite, hotărând pentru locuitorii lor cele necesare pentru siguranța materială și financiară.¹ Cu venirea lui Atanasie, legăturile între călugării aghloriți și între împărați se întăresc și mai tare, datorită prieteniei și jurământului ce obligau pe Nichifor Foca de a furniza lui Atanasie bani și ajutoare pentru clădirea și întreținerea mănăstirilor. Urmașii împăratului Nichifor Foca vor dovedi cu toții aceeași mărinimie și credincioșie în ajutorarea sfintelor locașuri, de aceea aproape toate cele 20 de mănăstiri ce există și azi poartă de atunci atributul de împărătești (βασιλικὰ μοναστήρια). Dintre împărații bizantini cari au excelat în ajutorarea așezămintelor athonite s'au distins mai ales Nichifor Foca, Ion Tzimiskes, Vasile II Bulgaroectonul, Constantin Duca (1060) care și scutește Athosul de orice impozit,² apoi Alexie Comnenul — care a proclamat autonomia completă a sf. Munte — iar după regatul latin indeo-

¹ Despre motivele de drept care dau putere împăraților bizantini — mai ales începând cu Iustinian — să supravegheze și să îngrijească de bunurile bisericilor și mănăstirilor, vezi afară de pomenitele lucrări ale prof. Fil. Granic [Belgrad] și Gh. Cronț: 'Η ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τοὺς ἑπτὰ πρώτους αἰῶνας, Athena, 1935, p. 125 sq.

² Porfir Uspenskiĭ: Journal de l'instr. publ., XV (St. Petersburg, 1847) p. 39; Müller: Hist. Denkmäler... p. 54; Zaharia: Jus graeco-romanum III (Lipsiae, 1857) p. XVII.

sebi Andronic II Paleologul și Ion V Paleologul. Toți aceștia precum și alți mulți nobili au donat bani, moșii, au închinat metoace, au reparat clădirile mănăstirilor, cu un cuvânt au fost patronii credincioși ai tuturor așezămintelor monahale din sf. Munte.

Sigur că cei dintâi călugări în Athos au fost Grecii. Dar încă în 972 sosesc aici și un număr important de Georgieni, mare parte din ei fiind din cea mai bună societate a curții georgiene. Aceștia se călugăresc aici și înființează o mănăstire pentru Iivri. La fel dobândesc și mai multe chillii. Natural că ajutoare pentru întreținerea așezămintelor georgiene veneau pe lângă cele date de împărați,¹ și dela conaționalii lor, de aceea se poate vorbi și de un *patronaj georgian*. Regi ca David II și III, Vagrate, ca și mulți nobili, se numără între aceștia. Sigur că la început, ca și multă vreme după aceea, nu s'a făcut nici o deosebire de nație între monahii greci și georgieni. Doar însuși tipiconul lui Atanasie era contra acestui lucru,² ba încă întemeietorul monahismului athonit iubi atât de mult pe Ion (Ioan) Ivirul, încât după moartea sa l-a designat să-i fie epitrop al Lavrei, iar pe Eftimie, fiul lui Ion — pe care-l numea „fiul său duhovnicesc” — îl lasă urmaș în egumenie.³ Sigur, monahii iviri s'au înmulțit foarte mult, iar mănăstirea lor s'aproppia de strălucirea Lavrei. În sec. XIV, deoarece regatul georgian decăzuse, monahii iviri se impuținează, iar locul lor încep să-l ocupe grecii, pe atunci foarte numeroși mai ales în chilliile din jurul Lavrei și Ivirului. Monahii greci în frunte cu protosul Arsenie, geloși de starea înfloritoare a mănăstirii Ivirilor, între ale cărei ziduri se vede că se micșorase numărul georgienilor, cer patriarhului Calist — el însuși fost aghiorit — să le dea pe mâna lor Ivirul. Patriarhul decide (1358 [?]) ca de acum încolo katolikonul mănăstirii precum și posturile de conducere (egumen și ecle-

¹ Doar înșiși călugării Ion Tornikios, Gh. Barasbatse și alții, slujiseră la curtea bizantină. Vezi pe larg la măn. Ivirilor.

² ἡ διαφορά ἀλλοφύλου μὴ τυγχάνουσα, cf. Meyer: Haupturkunden... p. 111, 23.

³ Meyer o. c. p. 124, 27—125, 7.

slarh) să le ocupe monahii greci (cf. *πομπὰς μοναχοῖ*) „ca unii cari sunt mai numeroși și mai desăvârșiți duhovnicește”, iar călugării georgieni se vor mulțumi cu biserița Portăresei (ἡ Ἱεροσολιτῶσα) și cu slujbe mai mărunte în administrația mănăstirii.¹

E primul caz, când, contrar testamentului lui Atanasie, călugării greci, conduși de șovinism sau poate și de dorul după bunăstare materială (pe atunci doar începea idioritmia), au asuprit pe monahii aghioriți de altă naționalitate.

Georgienii mai apar ca ctitori ai lăcașului lor și pe la finea sec. XV (1492) și al XVII-lea (1590—1600), chiar și când connaționali lor au fost siliți să se mulțumească cu o chilie sau două.² Azi sunt în dispariție.

Un al III-lea protectorat asupra sf. Munte, exercitat de papa Ioanțiu III, pe timpul Regatului latin de răsărit, a fost numai nominal. El n'a adus sfântului Munte nici un bine, dimpotrivă în îndârjit spiritele și mai tare într'o epocă în care luptele confesionale și politice erau atât de aprige între Răsărit și Apus.³

Nu se poate preciza când a început opera de *patronaj bulgar* asupra sf. Munte. E drept că încă pe vremea țarului Simeon (finea sec. X) exista o puternică colonie de slavo-bulgari în Ierissos.⁴ Iar dacă în 1018 Vasile II Bulgaroctonul distruge țaratul bulgar, nu e mai puțin adevărat că monahii ctitoriei bulgare a Zografului se întâlnesc sub iscălituri slavone în actele dela începutul sec. XII și în timpul următor.⁵ Asăneștii

¹ Miklosich-Müller: Acta et diplomata gr. aevi medii, I, 375, Meyer: Haupturk, p. 90.

² În 1882 monahii georgieni din chiliea sf. Ion Teologul trimit în Georgia o scrisoare prin care solicită ajutoare pentru a-și repara modestul locaș ce le-a mai rămas, urmând ca dacă Rușii vor binevoi să poată pune mâna pe vechea lor ctitorie, măn. Ivir. Sigur faptul a rămas doar un vis. Cf. Rev. 'Εκκλ. ἀγγέλων, II, p. 630; Meyer o. c. 91; Karolidis: 'Η ενεστώσα κατάσταση τοῦ Ἁγίου, Athena, 1896, p. 61—64.

³ Vezi mai sus, cf. Ghedeon o. c. p. 134.

⁴ Müller: Hist. Denkm. p. 148; Jireček: Gesch. der. Bulg., 1876, p. 98.

⁵ Acta rossici in monte Atho monasterii, Kiev, 1874, p. 102, 132, 138 etc.

se știe sigur c'au ajutat la clădirea Protathonului, Zografului și a Lavrei,¹ deoarece în urma luptei dela Klocotinița (1230), Ion Asan II luase dela despotul Teodor al Epirului, deodată cu stăpânirea asupra Salonicului și dominația asupra sfântului Munte.² Pe la 1250 înflorea în Athos învățatul arhiepiscop al Bulgariei Iacob, întâlnit în scrierile lui Ion Beccos.³ Dintre ceilalți țari bulgari cari s'au distins în ajutorarea așezămintelor aghiorite, amintim pe Alexandru, care la 1342 numea Zograful „naș monastir” (mănăstirea noastră).⁴ De altfel tradiția unor legături bulgărești cu Athosul era foarte puternică în timpul când Bogomilii și Massalienii condamnați la sinoadele din Târnova (1350 și 1355) aduceau fanatismul lor din Athos.⁵ Tot pe atunci se înființase, în urma deselor legături cu Athosul, un „Athos bulgăresc” pe muntele Vitos lângă Sofia, unde strălucia sf. Ion Rilski.⁷ Din epoca țarului Alexandru și a altor binefăcători, bulgarii ajung să domine, pe lângă Zografi și în mănăstirea Filoteu. Abia în sec. XVI ajung Grecii — reeditând cazul Ivîrului — să-i scoată afară.⁸ Deși seria călugărilor bulgari n'a pierit nici pe vremea lui Paisie de Rila (sec. XVIII),⁹ totuși, din cauza robiei în care se afla statul bulgar încă din 1393, nu se mai întâlnesc danii bulgare posteroare sec. XIV.

Mai îndelungat și mai neîntrerupt a fost *patronajul sârbesc*. În urma călugăririi în Athos a celui care mai târziu va ajunge primul arhiepiscop al Serbiei, Sava Nemanija și a tatălui acestuia Ștefan, călugării sârbi se înmulțesc și ei tot mai mult

¹ Jireček: *Gesch. der Bulg.*, p. 159 etc. Vezi și minunata carte a prof. J. Ivanov: *Severna Makedonija*, Sofia, 1906, 35 sq.

² Meyer: *Haupturkunden* p. 51—3, 187—9.

³ Migne *Patr. gr.*, tom. 140, col 977.

⁴ Al. Soloviev: *Le monastere russe du Mont Athos*, Belgrade, 1933, p. 18. Vezi la partea specială.

⁵ Jireček: *Gesch. der Bulg.*, p. 258 sq. 398 sq.; Ghedeon o. c. p. 147 etc.

⁶ Jireček o. c. p. 397. Mai era un „Noul Athos” la Georgienii din Caucaz.

⁷ Jireček: *ibidem*. J. Ivanov: *Sv. Jovan Rilski*, Sofia, 1908.

⁸ Vezi Ghedeon o. c. p. 61, 134.

⁹ Jireček o. c. p. 511 sq.

in sfântul Munte. Pe la 1200 aveau deja marea mănăstire a Hilandarului, apoi vechea mănăstire a sf. Vasile de lângă mare și în fine mai multe chilii în Karies. În sec. XIII și XIV se întâlnesc o mulțime de iscălituri sârbești în actele vremii, iar unii au ajuns chiar să ocupe demnitatea de *πρωτος* al sf. Munte.¹ De altfel nu era mirare fiindcă începând cu Ștefan II și continuând cu toți membrii casei Nemanja până la Ștefan Milutin, Ștefan Dușan și Cneazul Lazar, toți sunt întâlniți în actele de danii ale sfântului Munte. Mai ales în 1345/6 când Ștefan Dușan vizită Athosul, influența sârbă era atât de simțită aici, încât nu-i de mirare dacă un patriarh dela finea sec. XIV (Antonie al Constantinopolei) va spune că exista teama că întreg sf. Munte va fi slavizat. De aceea și shisma de pe acea vreme dintre Biserica sârbă și patriarhia din Constantinopol era tot un rezultat al supertensiunii greco-sârbești de atunci.² În afară de Hilandar, ajung sârbești și mănăstirile sf. Pavel și Xenofon, în care mai ales după 1350 au intrat în monahism o întreagă serie de boeri sârbi. Ele se păstrează tot cu fizionomie sârbească și în sec. XV, când încă se continuau daniile celor din urmă Brancovici, și chiar în sec. XVI.³ Deși Iosif Georghirinis⁴ exagerează când pune pe la 1670 nu mai puțin decât 800 de călugări sârbi în Hilandar, nu e mai puțin adevărat că sârbii erau încă tot numeroși în lăcașurile athonite, căci și la 1700 spunea Doctorul

¹ Vezi și Ktena: '(ὁ) πρωτος τοῦ ἁγίου' (ὁ)ρους καὶ ἡ Μεγάλη Μέση ἡ Σύναξις, in 'Επετηρίς βυζ. σπουδῶν, VI (Athena, 1929) p. 245—280. Vezi și la partea specială (măn. Hilandar).

² Între alții vezi și Meyer o. c. p. 56.

³ Pe la 1546 călătorul francez Pierre Bellon scria în cartea sa: Observations sur des plusieurs singularités trouvées en Grèce, Paris, 1533—1538 (tradusă de Clusius în latinește, Antversen 1589, 1605) p. 180 că în Athos sunt ale slavilor mănăstirile: sf. Dumitru, a Maicii Domnului și a sf. Gheorghe. Sub numele cel dintâi se înțelege Zografu (numai din sec. XVIII s'a adaptat bratul sf. Gheorghe în Zograf), iar sub numele sf. Gheorghe se raportă ori la Xenofon ori la sf. Pavel, căci ambele aveau sârbi mulți în ele. Vezi și partea specială. Sub numele Maicii Domnului sunt multe mănăstiri athonite, probabil se înțelege despre Hilandar (Intrarea în Biserică), Rusiconul era decadent.

⁴ Iosif Georgirines: Description of Samos... and Athos, p. 92.

Comnen că Hilandarul, Xenofonul și sf. Pavel erau locuite de Sârbi.¹ În sec. XVIII Slavii ajung foarte slab reprezentați în sf. Munte, de aceea Grecii, abili în acapararea de moșii și mănăstiri, ajung cu ajutorul Fanarioților să ocupe și să grecezeze aproape toate lăcașurile sfinte din Athos.² Nu va fi mirare că peste un veac rolurile se vor întoarce complet.

b) Patronajul rusesc Certurile dela 1875 și 1913

Ajungând spre finea veacului trecut atât de numeroși în sf. Munte încât întreceau pe toți monahii ortodocși de alte naționalități, călugării ruși întreceau și întrec și azi prin evlavie pe toți ceilalți. În timpul celui panslavism periculos pentru Grecii din sf. Munte s'a negat Rușilor orice trecut în Athos mai vechiu decât 1700. Până și istorici serioși ca Vlahos Cosma,³ Karolidis,⁴ Sotiriu,⁵ Smirnakis⁶ și alții susțineau acest lucru. Cum arătam însă în altă parte,⁷ monahii ruși apar încă dinaintea mijlocului veacului al XI-lea între ceilalți aghioriti. Călători și închinători ruși întâlnim la sfântul Munte în tot timpul ocupației tătarăști (1224—1480). Locașurile aghiorite locuite de monahi ruși ξυλουργοὶ și sf. Pantelimon numită în acea vreme Rosikon (nume păstrat până azi) erau pe atunci în grija jupanilor sârbi și a voevozilor Țării românești. Ca patroni ai sf. Munte apar Rușii abia în sec. al XVI-lea. În 1509 apar primele ajutoare date de țarii ruși în sf. Munte.⁸ Începând din a II-a jumătate (1568) a

¹ Ion Comnen: Προσχυνητάριον... p. 501, 503 sq.

² Astfel aveau pretenții și asupra Zografului bulgăresc pentru care între 1818—20 au fost certuri aprige între monahii celor 2 naționalități. Cf. Gheodeon o. c. p. 62.

³ Cosma Vlahos: 'Η χερσόνησος τοῦ ἁγίου Ὁρους... 314 sq.

⁴ P. Karolidis: 'Η ἐνεστῶσα κατάστασις ἐν τῷ ἁγίῳ Ὁρει, Athena, 1896, ed. „Ellinismos", p. 83 sq.

⁵ G. Sotiriu: Τὸ ἄγιον Ὄρος, Athena, 1925, p. 41.

⁶ Smirnakis (sub inițialele Γ. Σ.): Ὁ Ἅγιος καὶ ἡ Χαλκιδικὴ editura „Ἑλληνισμός", Athena, 1902, p. 36 sq.

⁷ Vezi partea specială (mănăstirea Rusicon).

⁸ Vezi mai jos.

sec. XVI se întâlnesc tot mai des călători din sf. Munte prin Rusia. Ei veneau aici — tot la 4, 5 sau 6 ani — să adune contribuțiile credinciosului popor rus. Ba pe la mijlocul veacului al XVII-lea călugării greci din Ivir obțin metoace bogate în Moscova și în Caucaz.¹ Cât despre monahii ruși din mănăstirea sf. Pantelimon se crede că se împuțină atât de mult, încât în prima jumătate a sec. XVIII era închisă, iar pe la 1760 începe pe mâinile călugărilor greci ajutați de fanarioții din țările noastre. Călugării ruși au trebuit să se mulțumească cu câteva chilii în jurul Pantocratorului și Stavronichitei, în regiunea Capsala și în schitul sf. Ilie,² unde duceau o viață mai modestă și plină de reauțări decât Grecii din sf. Pantelimon, pe atunci căzută în abuzurile regimului idioritmic.

Spre finea sec. XVIII, mai ales după ce Rusia primi prin tratatul dela Cuciuc-Cainargi (1774) dreptul și obligația de a proteja pe creștinii din imperiul turcesc, monahii ruși și influența lor în sf. Munte începu să crească. E drept că daniile extraordinar de bogate pe cari le făcură între 1744—1819 Fanarioții în măn. Pantelimon au susținut încă supremația greacă și în acest lăcaș rusesc. Dar slaba administrație idioritmică a Grecilor duse Pantelimonul la o datorie de vre-o 5 milioane de Lei. În 1837 un număr de Ruși vin din Capsala și se așează, cu voia conducerii, în măn. Pantelimon. Între 1840—60 călătoresc prin Athos învățații Porfir Uspenski, Andrei Muraviev și arhim. Antonin din Kiev, iar în 1845 veni însuși fiul țarului Nicolae I, marele duce Constantin Nicolaevici. Aceștia și alți mulți închinători ruși obțin declararea Seraifului — în care erau mulți ruși — ca schit, iar mai târziu, datorită multelor ajutoare colectate în Rusia de către monahii ruși, recăștigarea conducerii rusești în mănăstirea sf. Pantelimon. Încă din 1840 ocupă un paraclis aparte. În urma tratatului dela Paris (1856) obțin slujbă alternativă slavonă în katholicon și trapeză. Datoriile se plătesc toate, ba încă se obțin și rezerve. După 1863, când averile

¹ Vezi la măn. Ivirilor.

² Între alții vezi P. Karolidis: 'Η ἐρεστώσα κατὰσαις... p. 83—4.

mănăstirilor închinată fură secularizate în Principate,¹ darnicii credincioși ruși ajung salvatorii lăcașurilor aghiorite. Raporturile în mână. Pantelimon se încordează. Pe la 1870 era vorba să se designeze un urmaș la egumenie, căci bătrânul Gherasim era pe moarte. Rușii aleg pe un grec, filo-rus. Monahii greci propun un comitet de 3 *συνπράκτορες*, ca organ administrativ al întregii frății. Rușii vedeau în aceasta un semn de idioritmie. Conducerea din Karies s'amestecă. O comisie de 6 membri în frunte cu Cosma Lariotul, ia în Martie 1871 conducerea mănăstirii. Peste o lună comisia se schimbă, venind alta și mai dușmană Rușilor. Un regulament, propus de această comisie și aprobat de Comunitatea din Karies, prevedea că, deoarece mănăstirea a fost totdeauna grecească (sic!) urmează că și egumenul ei să fie ales dintre greci. Ca ajutor, acesta va primi un consiliu mixt format din 10 bătrâni (*γέροντες*) greci și 5 ruși.

Față de această situație, Rușii, cari deja ajunseseră mai numeroși ca grecii în jurul mănăstirii, se plâng patriarhului din Constantinopol, cerând ca mai curând să se desfășoare Pantelimonul în două chinovii decât să s'ajungă la ceartă. Consulul rus din Constantinopol le ia apărarea. Se pare că n'au lipsit nici pretenții materiale din partea Grecilor,² după cum o întreagă campanie dusă de zărele „*Νεολόγος*” și „*Θράκη*” din Constantinopol n'au făcut altceva decât să întărească și mai mult spiritele. În 1874 patriarhul Ioachim II trimise o delegație semioficială compusă din mitropolitul Larisei și dintr'un funcționar musulman, de origine grec. Pe baza raportului acestora și poate în urma unor demersuri diplomatice, Ioachim dă în Sept. 1875 un *Sigillion* prin care recunoaște meritul monahilor ruși în eliberarea

¹ Grecii secularizară încă din 1833 averile mănăstirilor din cuprinsul statului lor. Vezi între alții Schmidtke: *Das Klosterland des Athos*, Leipzig, 1903, p. 28.

² Unii trimiși greci din mână. Pantelimon intervin pe lângă autoritățile din Constantinopol ca să le plătească Rușii 15 milioane de groși spre a le ceda lor mănăstirea. Un monah din Esfigmen, atunci în trecere prin C-pol promite că pentru 3 milioane el ar împlini dorința Rușilor. Vezi Karolidis: „*Πένεστωσα κατάστασις...*” p. 90—92.

mănăstirii de datorii, ca și în viața lor duhovnicească, de aceea conducerea chinovului va trece în mâinile Rușilor. Delegația compusă din mitr. Ioanichie de Niceea și Ioachim din Derkos procedase la alegerea egumenului. Grecii s'au mulțumit să protesteze, de aceea n'au propus nici un candidat. A fost ales Macarie cel susținut de Ruși. Regulamentul făcut din spirit de parțialitate și șovinism în 1871, fu acum anulat.¹ Sighilionul care întărește pe Macarie, fu semnat de întreg sinodul patriarhal² și intră imediat în vigoare. De unde până atunci Rușii fuseseră admiși în mănăstire în proporție de $\frac{1}{3}$ față de greci, de acum lucrurile se inversară. Ba se pare că față de îndârjirea Grecilor, Rușii au uzat de mijloace puțin duhovnicești: i-au evacuat pur și simplu din mănăstire într-o noapte.³ De acum abia au mai rămas vreo 35 de greci, pe când numărul Rușilor creșcu considerabil. O mulțime de călători ruși cari vizitau Athosul făceau propagandă în țara lor, încât în decurs de 35 de ani Rușii au ajuns să întreacă în număr toate celelalte naționalități reprezentate în Athos. Numai în mână Pantelimon erau peste 2000. Fiind bogați, monahii ruși cumpărară foarte multe chilii și sihăstirii, încât prețul acestora crescuse considerabil.⁴ Grecii s'au speriat de acest număr și forță abia mai târziu, întâu fiindcă Rușii erau foarte evlavioși, iar în al doilea rând mănăstirile grecești, chiar și cele mai mari, erau întreținute și chiar cumpărate de rublele rusești. Lavra, Vatopedul, Ivrul — ca să nu mai vorbim de Esfigmen și Simopetra, care s'au refăcut între 1891—5 din ajutor rusec — toate erau tributare ajutoarelor

¹ Meyer: Haupturkunden... p. 264, 16—18.

² Sighilionul cu Nr. protocular 5453 Sept. 1875 s'a publicat în broșură separată în tipografia Bizantis din Constantinopol. După această broșură a publicat-o și Meyer în Haupturkunden... p. 263—9. Vezi deapre întreagă problemă greco-rusă până la acea dată publicația anonimă bine informată a lui Φιλαλήτης: Περί τοῦ ζητήματος τῆς ἐν Ἀθῶν ἐκείνης μόνῃς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, Constantinopol, 1874, 209, pagini.

³ Karolidis: Ἡ ἐνεστώσα κατάστασις... p. 93; Klena "Ἀπαντα... p. 519.

⁴ Karolidis o. c. 30.

marelui imperiu. Mănăstirile Zograf i-au făcut cadou monahii ruși o serie întreagă de haine și odore bisericesti.¹ De altfel în măn. Pantellmon se împărțea în fiecare Sămbătă ajutoare în bani și haine, iar călătorilor și închinătorilor le dăruia mănăstirea totdeauna la plecare bani și danți în alimente.² Și aveau de unde, căci nici un popor ortodox n'a vizitat atât de des sf. Munte ca Rușii. Iar călugării ce veneau aici — e drept că unii din ei erau transluși spre a scăpa de serviciul militar sau de pedepse politice³ — pe lângă o viață evlavioasă prin care se disting totdeauna Rușii, erau mari personalități științifice și culturale.

În această situație, Grecii au văzut un pericol care viza însăși existența lor în Athos.⁴ Ei, care n'au permis ridicarea vre-unui schit rusec sau românesc la rang de mănăstire (ba în Regulamentele din 1912 și 1924 au specificat că numărul mănăstirilor e sfânt; 20, altele nu se mai pot înființa),⁵ au început să întărăie și pe ceilalți monahi contra Rușilor. Erau însă fără putere, căci pe când Grecii din mănăstirile Dionisiu, Cutlumuș, Esfigmen, Sf. Pavel erau originari din regatul Greciei, cei din Lavra, Vato-ped și Ivir erau supuși turci din insule și Asia mică. De aceea ei erau foarte desmembrați, câtă vreme Rușii erau un bloc unitar.⁶ În 1913, când de fapt imperiul rusec a luat atitudine și politi-

¹ Karolidis o. c. p. 95; H. Gelzer: Vom hl. Berg und aus Mazedonien, Leipzig, 1903, p. 39; Schmidtke: Das Klosterland, p. 28.

² Karolidis o. c. p. 94.

³ În 1868 și 1871 a cerut consulul rus din Constantinopol patriarhului să pună în vedere conducerii din Karles că numai acei monahi ruși vor fi primiți cari se vor putea justifica în fața egumenului din Rusicon. Cf. Φιλαλήτης: Παρὶ τοῦ ζητήματος... p. 176.

⁴ În 1881 se făcuse o perchiiziție la monahii aghioriti și s'au aflat în măn. Rusicon o serie de arme vechi, lucru pentru care presa greacă a făcut mult sgomot (Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, II, p. 210). De fapt arme au avut totdeauna monahii spre a se apăra de hoți. O bandă de hoți a călcat Athosul și în 1887, cf. Meyer o. c. p. 98.

⁵ De altfel înșiși Grecii susțineau că acest număr nu e sfânt, nici poverit de legile Athosului. Cf. Karolidis o. c. p. 89.

⁶ Gelzer: Vom hl. Berg p. 40.

cește (Biserica Rusiei nu a prea sprijinit monahismul aghiorit)¹ acăt a luptat în preajma tratatului dela Londra să poată întinde o hegemonie rusească peste Athos, atunci s'au răsculat din nou grecii și au luptat pe toate căile spre a-și menține situația.² Toți exagerau când spuneau că Rușii vreau o bază navală în Athos. Luptele se curmă prin hotărârile tratatului dela Londra, care nimici pretențiile rusești. După războiu, Rușii au început să piardă pozițiile tot mai mult, iar în zilele noastre șovinismul grecesc vrea din nou să pună mâna pe conducerea mănăstirii sf. Pantelimon.³

Am lăsat la urmă cele în legătură cu patronajul românesc, pentru că prezintă un aspect deosebit și o durată mai lungă decât toate celelalte.

c) Patronajul românesc asupra sf. Munte⁴

În timp ce Bizanțul aproape încetase daniile în Athos, iar Bulgarii și Sârbii trăiau ultimele decenii de viață politică independentă în fața pericolului turcesc, monahii sfântului Munte și-au câștigat alți patroni, de astă dată mai statornici: sunt voievozii Țărilor românești. În 1393 Bulgaria a încetat ca stat, iar despoții Serbiei trăiau vremuri de groază.⁵ De mult încă, de pe la

¹ În 1890 Biserica rusă a oprit orice ajutor pentru Athos, cf. Meyer o. c. p. 97.

² Amintim din scrierile polemice grecești: Meletie Metaxakis: *Τὸ ἄγιον* "Ὅρος καὶ ἡ βωσιτικὴ πολιτικὴ ἐν Ἀνατολῇ, Alexandria, 1913; M. Karavokiros: *Τὸ ἄγιον Ὅρος τὰ δίκαια καὶ προνόμια*, Constantinopol, 1913; Anonim: *τὸ ἱερὸν ψήφισμα τοῦ ἁγίου Ὅρους καὶ τὰ συναφῆ ἐπίσημα ἔγγραφα*, Tesalonica, 1913. A fost atunci și o puternică mișcare a chiliilor și schiturilor rusești. Vezi și restul bibliografiei la începutul lucrării noastre.

³ Cei vreo 19 monahi greci din sf. Pantelimon au nădejde s'ajungă să conducă pe cei vreo 200 de ruși, voind să-și pună egumen grec. Iată de ce conducerea greacă din Karies târăgânează de vreo 5 ani alegerea egumenului.

⁴ Cele spuse aici formează numai liniamentele generale a ceea ce arătăm în partea specială pentru fiecare mănăstire în parte.

⁵ În 1396 urmașul eroului dela Cosova, Ștefan Lazarevici — care dădea tribut și trupe Turcilor, ba chiar și pe soră-sa Mileva în haremul lui Baiazid — seria călugărilor din mănăstirea Rusicon să gătească pentru caz de pericol, loc între zidurile mănăstirii pentru el, fratele său Vuk și mama lor Miłița (în monahism Eugenia). Cf. C. Jireček: *Gesch. der Bulg.*, p. 344.

1350, legăturile între Athos și Voevodul Nicolae Alexandru Basarab începuseră.¹ Fiul său Vlaicu imita fapta rudei sale Alexandru al Bulgariei, asigurând monahilor români loc de frunte în mânăstire. După acești primi voievozi a urmat o serie întreagă de dani de la Mircea Vodă, Alexandru Aldea, Vladislav II, Radu cel Mare și mai ales Neagoe Basarab. Când acesta din urmă chema la sfințirea bisericii din Curtea de Argeș (15 Aug. 1517) pe toți egumenii mânăstirilor din Sfântul Munte și i-a încărcat de daruri,² a creat un precedent care va rămâne viu în istoria fiecărei mânăstiri aghiorite, așa că de acum își vor aduce totdeauna aminte călugării că au un ctitor gata oricând să-i ajute. De unde până atunci fuseseră ajutate de ceilalți voievozi români doar Cutlumușul, Zograful, Vatopedul, Filoteiul, sf. Pavel, Grigoriu și Rusiconul, de acum încolo toate cele 20 de mânăstiri ajung în legătură cu danielii voievozi români. Ba unele mânăstiri ajung să fie mai preferite de voievozii Țării Românești, iar altele de cei din Moldova. Cutlumușul devine „Lavra cea mare a Țării Românești“, în timp ce Zograful era numită de Ștefan Vodă și de ceilalți Domni Moldoveni „a noastră mânăstire“. Nume de boeri, ca al lui Vulcu (spătarul oștirilor lui Vlaicu), ale fraților Craiovești: Părvu, Danciu, Radu etc., iar din Moldova Gavriil Troțușan și alții, se întâlnesc alături de ale evlavioșilor voievozi Vladislav III (vrednic imitator al lui Neagoe), Radu Paisie, Petru Șchiopul și Mihai Viteazul din Țara românească, iar din Moldova: Bogdan Chiorul, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu cu evlavioasa lui Doamnă Ruxandra și în fine Movileștii. Sigur că în această epocă a marilor dani în bani și multelor reparații și clădiri de mânăstiri, s'au donat și o mulțime de icoane, haine bisericesti, odoare sfinte și alte obiecte, cari păstrează toată pecetea geniului muncii românești și tot aurul credinței străbune.

În a II-a jumătate a sec. XVI ajutoarele românești iau altă formă. Nu că daniile în bani și odoare sfinte n'ar mai fi con-

¹ Vezi mai pe larg la Cutlumuș.

² Nu cunosc în întreagă istoria de aproape 1000 de ani a sf. Munte să mai fi făcut cineva atâtea dani cât a făcut Neagoe. Nu-l egalează nici Andronic II Paleologul, nici Ștefan Dușan și nici alții după aceea.

tinuat. Dimpotrivă, acestea se continuă încă multă vreme și chiar și în epoca fanariotă. Dar începând cu 1550 intervine o nouă formă de dării: sunt *închinările de mănăstiri*. Încă din 1398 și chiar din 1368 se știe de moșii închinat Lavrei românești a Cutlumușului.¹ În 1430 acelaș lucru îl făcea și Alexandru cel Bun dând moșla Căpriană din Basarabia Zografului.² Dar scoaterea unor biserici și mănăstiri de sub autoritatea episcopului sau a mitropolitului Ungro-Vlahiei sau Moldovei și închinarea lor la sfintele locașuri din Athos e un fenomen ce apare abia în a II-a jumătate a sec. XVI-lea. Fenomenul pare a sta în legătură cu următoarele două fapte: întâiu pentru că monahii aghiorți care aduceau pe la noi moaște sfinte, icoane și faima unei vieți creștine atât de înfloritoare — se dovediră pe acel timp bunl administratori și îngrijitori ai lucrurilor bisericești; iar al doilea e autoritatea morală a stavropighiei.³ Pornită poate pentru a apăra mai bine credința ortodoxă din ținuturile expuse prozelitismului catolic, această instituție a stavropighiei — în fond necanonică⁴ — era în floare încă din sec. XIV în Biserica ortodoxă.⁵ Mai târziu însă stavropighia va avea de scop întărirea unei donații, oprindu-se prin aceasta ca cel care a închinat unei instituții vre-o ctitorie a sa, să o mai poată recăstiga chiar când nu se respectă condițiile închinării. Sigur că în acest sens ideea stavropighiei jignează simțul de libertate al voievozilor și mitropoliților noștri,⁶ de aceea se cunosc puține cazuri de in-

¹ Vezi la măn. Cutlumuș.

² Vezi la măn. Zograf.

³ Σταυροπηγία = înfigerea Crucii patriarhale într-o biserică din altă eparhie scoțând-o prin aceasta de sub autoritatea acesteia. St. pare a se ivi în Bizanț deja în sec. X. Vezi despre noțiunea și originea ei în Petrakakos: Πολιτεια p. 39—43. unde se dă și destulă bibliografie.

⁴ Așa credea încă A. Schaguna: Das Recht der morgenl. Kirche, Hermannstadt, 1868, § 238 p. 199.

⁵ Despre multe cazuri de stavropighie între sec. XIV—XVII vezi în Ghedeon, Πατριαρχικαί πύλας, Constantinopol. 1884, p. 513, 540—640; Miklosich-Müller: Acta et dipl. XI 281—301; N. Iorga: Byzance... p. 90—91.

⁶ Mănăstirea sf. Mihai din Peri a fost făcută stavropighie spre a se stăvili prozelitismul catolic. În Moldova unde mitropolitul era un fel de patriarh s'au făcut puține stavropighii. Vezi și Melchisedec: Cronica Hușilor, Buc. 1869, p. 157 și Iorga: Byzance... 91 sq.

chinare prin stavropighie între mănăstirile închinat de voievozii noștri. Oricum însă, „pentru mântuirea sufletului”, voievozii noștri au închinat multe mănăstiri inzestrate cu toate dependențele necesare (moșii, case, prăvălii, robi, etc.) și care laolaltă formau „metocul”¹ sau sucursala locului sfânt unde se făcea închinarea. Cea dintâiu mănăstire închinată de un voevod român la sf. Munte credem că este schitul oltean Zdrălea sau Roaba, ctitorie a boerilor Craiovești, cari se întâlnesc ctitori la mănăstirea Xenofon curând după 1500. Sigur că întâlu și acest metoc oltean era format numai din moșii (Recica, Siliștea Plopului, o baltă de pescuit etc.) pe care mai târziu s'a clădit schitul acesta, care deși nu-i pomenit în acte, totuși noi credem că e primul locaș închinat de un Domn român la Athos.²

La 1585 se închină mănăstirea Plumbuita (în Colentina Bucureștilor) la mănăstirea Xiropotam.³ Abia în 1599 se închină ctitoria lui Mihai Viteazul (mân. Mihai Vodă) la Sîmopetra,⁴ sigur dupăce patriarhul Ieremia s'a îngrijit s'o declare stavropighie. După 1600, obiceiul închinării de mănăstiri era tot mai, puternic. Unii călugări streini falsifică hrisoave de danie spre a ajunge în posesia bogatelor metoace românești.⁵ A fost nevoie de adevărate mișcări național-revoluționare spre a stăvilii curentul grec atât de puternic pe atunci în toate ramurile de viață

¹ Metoc (= Μετοχή = participare, sucursală, dependență) înseamnă în limbajul donatorilor mai curând uzufruct decât proprietate. Și venitul care se trimetea la sfintele Locuri reprezenta numai suma rămasă după reparația metocului, după achitarea impozitului și a cătimmii fixată în timp de războiu. Vezi despre noțiunea „metocului” scrierea lui Otmenedec (Odobescu): *Étude sur les droit et les obligations des monastères roumains dédiés aux Saints Lieux*, Bucarest, 1863, p. 27 sq.; Al. Xenopol: *Istoria Românilor* [ed. III], vol. XIII p. 208 sq., etc.

² Vezi și partea specială [mân. Xenofon].

³ Vezi la Mân. Xiropotam.

⁴ Se credea că Mihai-Vodă a fost prima mănăstire închinată la Athos. Cf. Cipariu: *Achivulu*, Blaj, 1867, p. 311; Xenopol: *Ist. Rom.* [ed. III] VI, p. 28; N. Iorga: *Ist. bis. rom.* [ed. II], Buc. 1929, I, p. 217.

⁵ Vezi cazuri de plastografieri de acte în I. Brezoianu: *Monastirile închinat și călugării streini*, Buc., 1861, p. 15, 17, 77—78; Xenopol: *Ist. Rom.* [ed. III], VI, pag. 27—32, etc.

ale Țării românești. Excelează între acestea, hotărîrea energică luată de Matei Basarab de a desrobi mănăstirile peste care începuseră să se instăpânească streinii.¹ În sec. XVII închinările de mănăstiri excelează prin Golia (la Vătoped) și Trei Ierarhi (la toate cele 20 de mănăstiri) din Moldova și prin Cotroceni lui Șerban Vodă (la cele 20 de mănăstiri) din Țara românească.² Sigur că în afară de închinarea acestor lăcașuri, Voevozii români continuau să trimită regulat daniile anuale stabilite de înaintașii lor „la mănăstirile de jos”. Astfel Vasile Lupu plătiese în 1645 toate datoriile sfântului Munte, cum se exprima cronicarul timpului.³ Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu dau bani, zidesc paraclise și repară clădirile aghiorite făcute de cei dinaintea lor.

Cu epoca Fanarioților e drept că se răresc daniile în bani, în schimb închinările de mănăstiri continuă parcă cu și mai mare tărie. Călugării din sfântul Munte, contra cărora voievozii anteriori luaseră măsuri să nu poată locui în Principate, nici să poseadă proprietăți,⁴ de acum umblau în toată voia pe la noi. Se

¹ G. M. Ionescu (Influența culturii grecești în România, Buc. 1898, p. 67) numără nu mai puțin decât 6 astfel de răscoale. Ionescu-Gion: Istoria Bucureștilor, Buc. 1895, p. 270 sq.

² Din cauza întinderii moșilor celor două ctitorii: Trei Ierarhi și Cotroceni și pentru o bună împărțire a cătmiilor cuvenite tuturor lăcașurilor atonifite, s'a înființat încă pe la 1683 o epitropie la București care să se ocupe cu acest lucru. La început aveau mai mare rol (în această epitropie) monahii Iveriți, apoi Lavrioții și Vătopedinii. Pe urmă s'a înființat una similară și la Iași și abia pe urmă la Constantinopol, cum am văzut. Cf. Ionescu-Gion: Cotroceni, Buc. 1902, p. 147 sq.

³ Vezi în Hurmuzaki: Documente... XI, p. 429 sq.; Iorga: Byzance, p. 171—2.

⁴ Vezi hotărârile lui Mihai Viteazul (P. P. Panaitescu: Mih. Vit., Buc. 1936, p. 19—20 și anexa), Miron Barnovski și Constantin Basarab (N. Iorga: Byzance 160—3, 181, 29) cari hotărâsc să îngreuească venirea călugărilor streini în Țara Românească și dreptul de a câștiga averi. Vezi și alte hotărâri similare în „Magaz. ist.” II, p. 177, 29 și Brezoianu: Mon. înch., p. 71, 143—6 etc. I. Brezoianu (Mon. înch., p. 76—103) împarte istoria administrării moșilor închinăți în 5 epoci: a) 1496—1639 începutul influenței grecești, primele închinări, abuzuri, reacțiunea; b) 1639—1716 administrarea prin egumeni pământeni; c) 1716—1798 epitropia la moștile mănăstirilor închinăți; d) 1798—1828 Const. Hangeri cere (1798) din nou egumeni pământeni, dar în zadar; e) 1828—1861 spre secularizare.

cunosc o mulțime de călătorii făcute de aghiorii în sec. al XVIII-lea prin țările noastre, cu scopul de a strânge mila românească. Cu lemn sfânt din Crucea Domnului, cu moaște sfinte, cu icoane, manuscrise etc., veneau dascăli călugări pe la noi, întorcându-se înapoi cu pungi de bani, uneori cu câte-un metoc, totdeauna cu mâna plină. Dacăm pomeni numai călătoriile făcute pe la 1770 de călugării din Rusicon — care câștigă biserica românească din Istambul, Bodan Sarai — apoi cele ale lui Cezar Daponte de Xiropotam și ale lui Ioanichie din Grigorlu, tot ne-am putea face o idee despre ceea ce însemna dania românească chiar și atunci când călugării nu administrau chiar cum trebuia moșiile ce le primeau. Și danii în bani au făcut Fanarlotii destule. Între ei s'au distins Ghiculeștii, Racoviștii și mai ales Calimahii, cu ajutorul cărora s'a ridicat atât de luxoasa mănăstire a Rusiconului, ale cărei clădiri stau și azi. Față de multele abuzuri ce se făceau cu administrarea metoacelor și pentru greutatea prin care treceau țările române pe-atunci, Grigorie Ghica hotărăște în 1821—2 să dea moșiile mănăstirilor închinat în licitație publică pe 3 ani, hotărând a trimite prisosul net la Sfintele Locuri. Sub ocupația rusească s'a continuat aceeași idee, dar Grecii tot reocupă pozițiile în administrarea acestor bogate moșii. Protestele sunt tot mai dese la patriarhia din Constantinopol, la guvernele celor două principate și chiar la consulul rusesc și la puterile streine, până când într'un moment de mare greutate financiară a Țării, Cuza Vodă secularizează (1863) averile mănăstirilor închinat care cuprindeau $\frac{1}{5}$ din întinsul țării. Cu toate protestele în țară,¹ la Constantinopol, la Paris și la Berlin (1878) hotărârea lui Cuza a rămas definitivă, chiar dacă în amintirea Grecilor ea nu s'a șters nici astăzi.

Făcând deci o reprivire asupra tuturor ajutoarelor care au curs asupra Athosului dela împăratul bizantin Nichifor Foca (961) și până la ultimele ajutoare rusești (1913), putem să spunem

¹ Vezi literatura problemei la bibliografia generală. Dealtfel e atât de vastă că n'am putut-o indica toată.

că patronajul exercitat de Domnii români, ca moștenitori ai tradiției bizantine, bulgare și sârbești, a fost cel mai îndelungat (1350—1860). Istoria separată a flecării mănăstirii ca și tablourile sinoptice pe care le dăm la sfârșit, confirmă, cred, deajuns cele de mai sus.

Fanatismul de care mai ales de vreo 80 de ani încoace sunt conduși monahii greci din sf. Munte n'a permis ca cei mai mari binefăcători ai Athosului să-și aibă și ei o mănăstire proprie, cu reprezentanți care să-și spună cuvântul în conducerea centrală din Karies. E și aceasta o răsbunare față de amintirea gestului lui Cuza. Cei vreo 350 de români cari se află azi în Athos sunt împrăstiați în mai multe chilii supuse marilor mănăstiri grecești și la cele două schituri: Prodromul (supus Lavrei) și Lacu (supus sf. Pavel). Istoria întemeierii Prodromului a fost o întreagă suferință, iar când în 1876 acesta și-a confecționat un sigil cu titlul Τὸ ρουμανικὸν κοινὸς ἐν Ἀθῶν "Oprei "Athos a fost un scandal în tot Athosul. Românii altădată atât de numeroși și în „Lavra cea mare a Țării Românești", au ajuns abia tolerați în vechea grădină a Maicii Domnului (κοινὸς κληρὸς τῆς Θεοτόκου). Vezi mai nou despre situația lor în Athos Gh. Cioran: Σχέσεις τῶν ρουμ. χωρῶν μετὰ τοῦ "Αθῶνος..., Athena, 1938, p. 144—223.

Partea specială

După ce-am parcurs în partea generală geografia și istoria dezvoltării spirituale și materiale ca și a organizației sf. Munte, urmează acum să luăm fiecare mănăstire în parte și cercetând trecutul ei, să evidențiem cât de mult au contribuit Voevozii noștri la susținerea, cum am spus în introducere, a tuturor așezămintelor călugărești din Muntele Sfânt. Vom urma aceeași metodă pentru fiecare mănăstire în parte: întemeierea, dezvoltarea materială și spirituală, arătând alături de alte contribuții, rolul ajutoarelor românești și în sfârșit starea actuală a așezămintelor cu metoace, dependințe, bibliotecă și tot ce păstrează urme românești de pe vremuri. Sigur că a trebuit să insist mai pe larg poate decât s'ar fi crezut, mai ales în ce privește epoca de început a fiecărei mănăstiri. Dar am crezut mai potrivit să dau o istorie pe cât se poate a tuturor ajutoarelor pe care le-au primit mănăstirile, din orice parte ar fi venit ele, pentru că având în față așa zicând istoria întreagă a fiecărei mănăstiri să putem aprecia mai bine contribuția românească la susținerea lor.

Karies și Protaton

Centrul geografic și de conducere al sf. Munte este în Karies (dela *καρύδι* = nucă, Nucet, Orahovița slavonă sau dela *λεπτοκάρια* = alune, de cari se află foarte multe în această regiune cum bine observă încă Frearitis,¹ sau poate și dela *κάρα* = cap, conducere. De aici și numele celălalt de Protaton sau de cap, căpetenia Athosului, căci și când vrei să vizitezi sf. Munte întâi trebuie să vii aici unde se află birourile spre a-ți se vedea actele și a-ți se elibera recomandare). La început conducerea se numia *Γερόντων καθεδρὰ* și avea sediul undeva pe lângă istmul acanthic. Mai

¹ K. Frearitis: *Περὶ πλοῦς Μακεδονίας καὶ ἑλλάσσοнос αἰας* în rev. „Πανδώρα“, XV (Atena, 1863) p. 168.

apoi s'a mutat spre mijlocul peninsulei primind și numele de Μίση sau ἡ Μεγάλη Μίσση, iar pentru adunările ce se obișnuiau s'a numit Κοινότης sau ἡ ἐκκλησία κοινότης, comunitatea sfântă. Aici locuia Protosul, înainte-stătătorul întregului sf. Munte.¹ Protosul era ajutat și suplinit în lucrurile de mai puțină importanță de οἰκονόμος τῆς μέσης, care pentru îngrijirea de slujbe a fost totodată un ἐκκλησιαρχὴς. Venind la adunări mai la început de trei ori pe an, iar mai pe urmă doar la Praznicul Adormirii Maicii Domnului, cum stipulau tipicoanele, fiecare mănăstire a simțit nevoia să-și aibă de timpuriu un „conac” al său, în care să locuiască atât timp, cât durează ședința. Așa se explică de ce s'au înmulțit așa de mult chiliile, încât deja în sec. XI a primit numele de „Lavra Kareiei” (Λαύρα τῶν Καρεῖων) iar azi îți face impresia unui pitoresc orașel cu prăvălii din care se aprovizionează tot sf. Munte, cu ateliere etc.²

Caracterul de piață a sf. Munte îl câștigă Kareia foarte de timpuriu.³ Ne având unde se aproviziona cu cele de lipsă (vapoarele veniau așa de rar din cauza țărmului abrupt), iar uscatul fiind așa de departe, călugării au început de pe vremea tipiconului I (970) să vândă aici din produsele lor: vin, untdelemn, alune. Nu-i vorbă că tipiconul din 1046 se vede slit a lua măsuri spre a nu se transforma în piață de comerț această lavră, care după vechiul obicei (κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον) era doar centrul unde se luau hotărâri pentru o bună viață duhovnicească.⁴ Cu toate acestea comerțul monahal mergea până departe. De aceea în zadar hotărau în acelaș sens și tipiconul din 1394 și întărirea lui de către Manuil Paleologul (1406), căci

¹ Cosma o. c. 151—3.

² Pentru minunata panoramă ce se poate vedea din dealurile de deasupra ei, Kareia a fost asemănată cu frumusețile Tirolului sau ale Elveției. Cf. Melchior de Vogüé: Voyage au mont Athos, în revista „Tour du monde”, Paris, 1861, p. 271 sq; Neyral: L'Athos, Paris, 1880, p. 71; Ghedeon: Ὁ Ἅθως, p. 137; Cosma Vlahos: Ἡ χερσόνησος τοῦ ἁγίου Ὀρους, Volos, 1903, p. 151—3, etc.

³ Klena: Ἀπαντα..., p. 436—466.

⁴ Meyer, o. c. p. 154, 2—3; 170, 1—10.

protosul și sinaxa n'aveau nici un mijloc de constrângere.¹ Lavra Kariel devenise un fel de schit în urma înmulțirii chiliilor — care se dădeau la mai mulți călugări deodată.

Dintre chiliile mai importante din Karies amintim câteva. Întâiu vestita chilie cu hramul sf. Sava cel sfințit, pe care o cumpărase în 1193 sf. Sava Nemanja dela Sinaxa sf. Munte.² În jurul ei, acest mare călugăr sârb mai cumpărase și altele, căci aici îi plăcea să se retragă adeseori. De aceea el o și făcu independentă de orice autoritate monahală, iar Ștefan Dușan când vizită Athosul îl alătură un πύργος (turn) ale cărui urme și azi se mai văd lângă actuala biserică a Protathonului.³ O a doua chilie este cea cu hramul „Cuvine-se cu adevărat” (᾽Αξιὸν ἐστίν), așezată în vâlceaua ᾽Αδελφὸν dinspre mănăstirea Pantocrator. După tradiție, aici s'ar fi arătat în anul 980 arhanghelul Gavriil unui monah poruncindu-i să cânte Axionul — pân'atunci necunoscut în Ahtos. Inusuș ingerul i l-ar fi scris pe o placă de piatră unde era zugrăvită și icoana Maicii Domnului ᾽Αξιὸν ἐστίν, socotită azi icoană festivă a sf. Munte.⁴ Tot în această regiune exista pe la finea sec. XV o chilie cu hramul sf. Trifon, al cărei ctitor devine Ștefan Vodă al Moldovei, cum arătam în altă parte.⁵ În sec. XVIII excelează în ținutul Kariel două chiliile, una în care stăteau Nicodim Aghioritul cu prietenii săi Ștefan și Neofit Scurtu,⁶ iar alta deasupra mănăstirii Cutlumuș în care pe la 1772—82 s'adăpostea Atanasie de Paros.⁷

¹ Ktena: ᾽Απαντα..., p. 465—6.

² Meyer: Haupturkunden..., p. 48 notă. Vezi descrierea ei în Z. Tatič: La cèleule du jeûne de St. Sava à Karies în „Mélanges Ouspenski” Paris, 1930, p. 124—9.

³ Miklosich: Monumenta serbica, Belgrad, 1886, p. 101. Vezi și privilegiile ei în tipiconul sf. Sava, Meyer o. c., p. 184—7.

⁴ În cinslea ei a compus pe la 1540 protosul Serafim o „Ἀκολουθία, pe care Nicodim Aghioritul o redă în întregime în cartea sa Νέον Μαρτυρολόγιον, Veneția 1799. Acelaș: Ἀσματικὴ ἀκολουθία... p. 84.

⁵ Vezi la mână. Grigoriu.

⁶ K. Sathas: Νεοελληνικὴ φιλολογία, Athena 1867, p. 625—6.

⁷ K. Sathas: Νεοελλ. φιλ., p. 636—7; Ghedeon: Κανονικαὶ διατάξεις, Constantinopol 1887, II, p. 122 sq.; Meyer: Haupturkunden... p. 238—242.

Începând din sec. XVI când protosul pierduse aproape orice putere, aceste πρωταρχικά καλλιὰ ajung în stăpânirea Comunității, care căzând pe la 1661 în mari datorii le vinde mănăstirilor. Acestea sunt conacele de azi, în care își au locuința reprezentanții (ἀντιπρόσωποι) celor 20 de mănăstiri.¹

De timpuriu s'au dezvoltat în Karies și ateliere de confecționat haine, obiecte bisericești, cruci, icoane, etc. Îndeosebi călugări din schiturile idioritmice sf. Ana și Cavsocalivia se distingeau în aceste lucrări. Ei sunt întâlniți pe vremea lui Martin Crusius și mai târziu.² În sec. XVII și XVIII călugării chilioți veneau regulat la târgul de Sâmbăta din Karies, unde-și puteau expune lucrurile mâinilor lor.³ La 1700 Doctorul Comnen putea vedea aici ateliere și prăvălii monahale.⁴ Azi în locul călugărilor — cu toate opreliștile Bisericii — sunt o mulțime de laici în prăvălii, ateliere, hotel, frizerii, parcă în semn de modernizare a Athosului. În mijlocul acestor case — care-ți dau impresia unui orașel de munte — se află sediul Comunității (ἡ ἐκὲς κοινοῦς), cu sala de ședințe a reprezentanților mănăstirii, cu birourile și arhiva oficială. Nu departe de el, într-o clădire mai mare, se află reprezentantul guvernatorului din Salonic, apoi reprezentantul forței publice pentru viza pașapoartelor, căruia-i stau la dispoziție un număr de jandarmi (serdari) pentru paza sf. Munte de fiare sălbatice și de atacuri pirate.⁵

Centrul religios îl formează Biserica Adormirii Maicii Domnului (Πρωτάθρον), așezată în centrul Kariei, în curtea unor clădiri cu o ieșire nordică spre Κοινὰ (comunitate), cu alta răsăriteană spre drumul principal și cu alta spre apus. Clădită într-un stil apropiat de cel basilical fără cupolă și abside laterale, această biserică este — alături de Katholiconul Lavrei — cel

¹ Între alții vezi Ghedeon, o. c., p. 127—8.

² Martin Crusius: Turcograecia..., Basileae 1584, p. 343.

³ În legătură cu venirea chilioților din sf. Ana la târgul de Sâmbăta din Karies s'a iscat pe la 1754 vestita ceartă a pomenirilor (ἡ ἐκὲς τῶν μνημόσυνων καὶ κολλούβων) cf. Meyer: Beiträge... p. 560.

⁴ Comnen: Προσκυνητάριον... p. 479.

⁵ Tot între laici întâlniți în Karies, ca oameni de serviciu la sediul Comunității, sunt și seimenii, în frumoase costume albaneze.

Fig. 1. Interior din Biserica Protathonului. (Kartes)

mai vechiu locaș religios din sf. Munte. Structura arhitectonică amintește de vremea fraților Nichifor și Leon Foca (961),¹ iar pictura ei pare a fi un produs al vestitel școli de pictură macedoneană (1310) executată, se pare, cu cheltuiiala lui Andronic II Paleologul.² E drept că vechea biserică a Protathonului a suferit mult încălcările pătimașului episcop de Sebasta, Benedict, legatul apostolic din vremea (1210—18) când peste Athos se exercita, prin Cruciați, o oarecare hegemonie papală. Dar la scurtă vreme după aceea, ea putu înregistra binefacerile ortodoxului rege româno-bulgar Ion Asan II (1230).³ La fel a putut fi restaurat după încălcările unioniste ale lui Mihail VIII Paleologul (1280) și poate după invazia catalană (1307—1309), de către religiosul împărat Andronic Paleogul.

Nu știm datorită căror împrejurări ajung și Voevozii Moldovei ctitori la această biserică. Probabil că faptul are a se datora călătoriilor pe care le făceau protoșii (πρωτος) sfintei Comunități pe la curțile noastre domnești după ce au apus imperiul bizantin și cele două state: sârb și bulgar. Despre Hariton, cel care adunase destui bani dela Nic. Alexandru Basarab și dela urmașul său Vlaicu, vorbim mai pe larg în alt loc.⁴ Nu știm dacă Daniil ὁ πρωτος (1471) a fost pe la curtea lui Ștefan cel Mare, dar e fapt că acest voevod al Moldovei e pomenit între ctitori.⁵ Se știe însă că Gavriil Protul (ὁ πρωτος) a fost pe la noi când s'au adus moaștele lui Nifon II și când s'a sfințit Biserica Curții de Argeș, ca unul care povestește lucrurile cu atâtea amănunte.⁶ Tot în aceeași categorie trebuie să punem pe la 1540 și pe protosul Serafim, care ajunsese în legătură cu Petru

¹ La întorcerea din expediția contra Sciților (961) Nichifor cedă rugămintărilor călugărilor și le clădi Protathonul, pentru care dădea anual un σολέμνιον de 4 litre de aur, iar Leon de 3 litre. Cf. Pomyalovski o. c. 45.

² Millet: L'iconographie des Évangiles, Paris, 1916, p. 656; M. P. P.: Nr. 3; Kondakov: Pamjatniki... p. 58. Vezi schița arhitectonică în Brockhaus: Die Kunst... p. 23, 24. Vezi și reproducerea picturii — poate cea mai veche din Athos — în Millet: Peintures de l'Athos, Paris, 1927, planșele 5—68.

³ C. Jireček: Gesch. der Bulgaren, Prag, 1876, p. 258, 397; Ghedeon o. c. p. 143—5.

⁴ Vezi mai pe larg la măn. Cutlumuș.

⁵ Ghedeon: Ο Ἁθως... p. 322; Beza: Urme românești în Orientul ortodox, București, 1935, p. 34.

⁶ Gavriil Protul: Viața sf. Nifon, ed. Erbiceanu, Buc. 1888, p. 27 sq.

Rareș,¹ iar pe la 1550 pe Paiste de Hilandar care mergea în numele sf. Munte s'adune ajutoare din Rusia.² Sigur că toți aceștia mijloceau dela milostivii Voevozi moldoveni și munteni ajutoare și milostenii, de aceea dipticele din Protaton pomenesc de Ștefan Voevod, Bogdan Voevod, Alexandru Voevod, Petru Voevod, Neagoe Voevod, Teodosie Voevod și alții.³ Despre Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare,⁴ se știe că în 1508 a reînolit mănăstirea peste tot, cum spune inscripția de pe o placă de marmură dela fațada apuseană a bisericii.⁵ Tot cu bani dela el sau dela vre-un Voevod muntean trebuie să se fi reparat și nartexul Protatonului în 1512, cum spune inscripția.⁶ Peste alți 12 ani se pictează și paraclisul sf. Ion Botezătorul dintr-o latură a bisericii Protatonului. Inscriptia e deteriorată, de aceea nu se poate stabili cu ajutorul cărui Voevod s'a executat pictura. Probabil vom avea de a face cu o intervenție în Principate a ucenicului sf. Nifon, a lui Gavriil Protul, care chiar pe atunci guverna sfântul Munte.⁷ Inscriptia din 1534 pusă pe latura nordică a nartexului aceleiaș biserici din Protaton ne face să ne gândim tot la un ajutor românesc, probabil dat de Petru Rareș prin intermediul protosului Serafim.⁸

Tot în apropiere de Biserica Protatonului se află în Karies străvechea bisericuță Molivoclisi, ale cărei picturi executate între 1536—1541 în acelaș stil ca și apropiatul Pantocrator și ceva mai îndepărtatul Xenofon, par a ne duce cu gândul la ajutoare trimise de frații Craiovești, ctitorii atâtor biserici din Balcani și din sf. Munte.⁹

¹ Vezi și la Esfigmen. Despre el vezi și Nicodim Aghioritul: "Λογιατικὴ ἀκολουθία..." p. 100—101.

² Iorga: Studii și doc. III, p. LXXX; Acelaș: M. Athos... p. 477.

³ Vezi fotografia dipticelor în M. Beza o. c. p. 34.

⁴ Ștefan însuși dădea banii pentru a se cumpăra pe seama mănăstirii Grigoriu o chilie lângă Protathon. Vezi la Grigoriu.

⁵ Inscriptia s'a pierdut, dar o văzuse în 1724 călătorul rus V. Barski, cf. Millet-Pargoire-Petit: Recueil des inscriptions de l'Athos, [Paris, 1904] I, No. 1.

⁶ Millet: Peintures de l'Athos, Paris, 1927, planșa 57, 1.

⁷ M. P. P.: Recueil... Nrii 2; 7; Millet: Peintures, planșa 58, 1—2.

⁸ Serafim își avea metania în măn. Esfigmen. Vezi acolo.

⁹ Stojanović: Stari srpski zapisi i nadpisi, IV [Karlovc 1923] No. 6247. M. Millet: Peintures, p. 61 și planșele 153—158.

Dar Biserica Protatonului a primit adeseori milele Voevozilor noștri, chiar și după dispariția instituției Protosului. Încă pe la jumătatea sec. XVII, când deja se instaurase în Karles o conducere democratică (ἡ Μεγάλη Μέση) și când mare parte din mănăstirile aghiorite își aveau deja metoace și mănăstiri închinate la noi în țară, pentru a nu rămânea Protathonul și celelalte mănăstiri fără un protector, (incepuseră să apară și schiturile) s'a găsit soluția trimiterii de ajutoare colective. Între primele ajutoare de felul acesta se amintesc daniile în bani făcute de Vasile Lupu (1645[?]), prin care s'au plătit impozitele tuturor instituțiilor monastice athonite față de conducerea musulmană.¹ Se pare că și contemporanul său muntean, Matei Basarab, a făcut acelaș lucru, căci deși luptă contra închinărilor nesăbuite de mănăstiri, totuși „facea danii regulate la sfântul Ierusalim, la sfântul Munte și în alte părți”, cum se exprimă cronicarul Stoica Lulescu.² Acelaș lucru îl continuă în 1664 Grigorie Ghica, dând voie „celor 20 de mănăstiri din sfânta Agură să scoată pe an câte 1000 de bolovani de sare dela Ocenele Mari”, pe care oamenii lor (delegații) vor putea să-i vândă sau să facă ce vor vrea cu ei.³ Nu numai atât. Comunitatea (ἡ κοινότης) obține și închinări de moșii și metoace. Așa se face că, probabil spre a nu provoca invidii și certuri între lăcașurile athonite (din care unele aveau destule averi la noi în Principate), cele mai mari două mănăstiri din Moldova și Țara Românească: Trei Ierarhii și Cotrocenii se închină întregii comunități, iar nu singuraticelor mănăstiri. Pentru Trei Ierarhii lui Vasile Lupu nu se cunoaște exact anul închinării, probabil însă că nu va fi întârziat mult după 1645, când ajutoarele lui se simt și în Vatoped, iar influența lui în întreg Orientul or-

¹ N. Iorga: Byzance après Byzance, Buc. 1935, p. 172.

² Magazinul istoric pentru Dacia, [Buc. 1845], IV p. 321.

³ Hrisovul în legătură cu această danie pomenește că și Ieremia și fiul său Constantin Movilă făcuseră acelaș lucru, de unde urmează că daniile acelea colective erau și mai vechi. Vezi text grec și trad. în N. Iorga: „Muntele Athos în legătură cu Țările Române”, în Anale s. II, tom. XXXVI, [1913] p. 509—511. Exemplul lor îl vor urma toți Fanarioții.

todox.¹ Bogata ctitorie a lui Vasile Vodă avea o mulțime de moși (între ele era și Biserica ieșană sf. Atanasie dela Copou cu moșiile ei) și plantații în apropierea lașilor, care pe la 1822—8 dădeau laolaltă un venit anual de 50.000 piaștri sau peste $\frac{1}{4}$ de milion de Lei.² Despre Cotrocenii lui Șerban Cantacuzino știm în ce împrejurări a fost închinată. Fiind urmărit de dușmanii săi în luptele interne pentru ocuparea tronului și fiind salvat printr'un ajutor dumnezeesc venit dela o icoană a Maicii Domnului dată de un călugăr aghiorit, Șerban Vodă își arată recunoștința față de Dumnezeu, făcând această danie bogată (15 Oct. 1682) celor 20 de mănăstiri din Muntele Athos.³ Între metoacele Cotrocenilor se distingeau: Biserica Doamnei, Schitul Valeni,⁴ Schitul Micșani și o mulțime de moși. La 1780 scriitorul Atanasie Comnen Ipsilanti spunea că venitul ei era de 15 pungi.⁵ De fapt, dintre toate mănăstirile închinat la sfântul Munte ea era cea mai bogată.⁶

Dela aceste două ctitorii venitul venea direct în Karies, iar de aici se împărțea flecărei mănăstiri tainul cuvenit. Pentru marile lor venituri și pentru buna lor administrare, încă Șerban Vodă cere să vină din sf. Munte buni administratori. Între cei

¹ În 1656 Gh. Ștefan spunea că dascălii slavoni aduși la Trei Ierarhi din Kievlui Petru Movilă erau alungați și înlocuiți cu greci. Închinarea va fi avut loc deci între 1645—1655. Vezi Th. Codrescu: *Uri cariul...* III, p. 179; IX, p. 49; Xenopol: *Ist. Rom.* (Ed. III) VII, p. 21; Hurmuzachi: *Doc.* XIII, p. 339.

² Despre veniturile Trei Ierarhilor vezi Hurmuzachi: *Doc.* V. supl. 1, p. 13—23 și revista „Cercetări istorice”, Iași, IV, p. 17.

³ Despre Cotroceni vezi monografia lui G. M. Ionescu: *Istoria Cotrocenilor și a Lupeștilor* (sf. Elefterie), Buc. 1902, p. 29—157. Actul de închinare precum și mulțumirile călugărilor athoniți se află și în Hurmuzachi: *Docum.* XIV, 1, p. 249—255, 262—264 și în N. Iorga: *Documentele Cantacuzinilor* 113—115 (după „Buciumul” I, p. 37).

⁴ Se vede că egumenii lavrioși au luat sub conducerea administrativă a Cotrocenilor și schitul Vălenii de Munte, care era — se știe — închinat la Ivir, Mai târziu (sec. XVIII) ajunge sub dependența măn. Radu Vodă, marele metoc ivirit. Vezi acolo.

⁵ At. Comnen Ipsilanti: *Τὰ μετὰ τῆν ἀλωσιν*, în Hurmuzachi: *Doc.*, XIII, 176.

⁶ La 1828 venitul Cotrocenilor era de vre-o 300.000 Lei, iar pe la 1860 depășea 1 milion. Vezi Ionescu-Gion: *Istoria Bucureștilor*, Buc. 1848, p. 261 sq.

dintâiu administratori a fost un Atanasie de Vatoped pe care-l pomenesc scrisorile dintre Șerban și conducerea din Karies. De fapt se disputa influența și întâietatea conducerii metoacelor între călugării iviriți (atât de puternici de când posedau moșiile Radu Vodă), cel din Vatoped și mai ales cei din Lavra. În urma certurilor și sigur a părtinirii de care se făceau vino-vați acești administratori, s'au întemeiat două epitropii compuse din cei mai importanți delegați (βουλευται) ai mănăstirilor din sfintele Locuri: Sf. Mormânt, Athos, M. Sinai, Patriarhia din Constantinopol, cea din Alexandria, din Antiohia, etc. Sediul acestor epitropii era de regulă Trei Ierarhii sau sf. Sava din Iași, Cotrocenii sau Văcăreștii din București. Nu știm cine a înființat prima dată această epitropie care controla gestiunea metoacelor,¹ însă în prima jumătate a sec. XVIII-lea ea exista, sub domnia lui Constantin Mavrocordat.² După pilda acestor epitropii, a înființat în 1744 patriarhul Paisie II comisia de control compusă din delegați ai breslei blănarilor, iar începând din 1806 din câte doi delegați ai conducerii din Karies. Această comisie cu sediul în Constantinopol cerceta la trecerea fiecărui an situația financiară a mănăstirilor aghiorite.³

Din această epocă a trimiterii de ajutoare colective pare că datează și reparația nartexului Protathonului din 28 Sept. 1686 — la câțiva ani după închinarea Cotrocenilor — cum spune inscripția greacă pusă de Zosima Monahul.⁴ La fel cred că nu sunt streine de contribuția românească nici restaurările făcute la chiliile: sf. Dionisie de Furna (1701) și sf. Sava cel Nou (chilia sârbească, 1775) de către unii din monahii administratori la moșiile mănăstirești.⁵

¹ Sigur că și voievozii și mitropoliții își aveau cuvântul lor în această problemă. Vezi Brezoianu: *Monastirile inchinate...* p. 81 sq.

² Brezoianu (o. c. p. 85—90) publică chiar două tablouri despre veniturile, dajdiile, reparațiile metoacelor și în fine sumele trimise la sfintele locuri — pe anii 1693—1741. — Sigur că aceste rațiocinii nu erau regulate sau cel puțin nu erau reale, căci foarte multe abuzuri s'au semnalat în tot timpul.

³ Despre ea am vorbit mai sus.

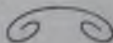
⁴ M. P. P.: *Inscriptions...* No. 3; Smirnakis o. c. p. 698—9.

⁵ Millet: *Peintures...* p. 61; Lambros: *Νέος Ελληνισμός* I, 121—2. Dionisie de Furna aici ar fi compus pe la 1458 *Ἐριγενεια τῶν ζωγράφων* pe care a publicat-o Didron, Paris 1845 și mai ales Papadopol-Kerameu, Petersburg 1893, iar în românește V. Grecu, Cernăuți, 1937.

Sigur că arhiva comunității din Karles păstrează încă și alte urme în legătură cu aceste împărțiri de ajutoare trimise dela noi din țară. Într'un codice din Lavra (cod. H 201 sec. XIX) se află niște catastife, în care se spune că s'a împărțit din dania Arhondesei Elena Moruzi către Visarlon Cotroceanul câte 500 groși anual celor dintâlu 8 mari mănăstiri aghiorite și câte 50 celorlalte 12 mănăstiri, Bisericii Protathonului și celor 8 schituri. Aceasta pentru anul 1809 și următorii, cu condiția să se pomenescă numele donatoarei la fiecare vecernie și utrenie în cimitir, iar odată pe an, la sf. Constantin, să fie și priveghere și după liturghie o trapeză comună, cum prevedea tipicul sf. Munte.¹

Astfel de catastife, care vorbesc tot de danii românești, dar numai cu nume de botez), se află și în cod. Lavrei 269, H 41 etc.

Sigur că relațiile dese între conducerea sf. Munte și Principatele noastre nu se mărginesc numai la atât. Însemnări multe se vor mai fi păstrând în arhiva centrală din Karles,² dar greutățile cu care se pune aceasta la dispoziția unui cercelător din neamul lui Cuza au făcut ca deocamdată datele noastre să se mărginească la atât. În orice caz, atât chiliile din jurul Kariei cât și Biserica Protathonului se pot socoti ca niște ctitorii ale dărniceii românești și în epoca existenței protosului și în cea a conducerii mai noi, democratice.

¹ Cod. Lavra H. 201, filele 178—180. Scris în Martie 1809.

² În arhiva Protathonului se pomeneste un Euhologiu grec copiat în măn. Sf. Treime (Radu Vodă) în 1592 de proigumenul Mardarie (Protathon No. 69). Câțiva egumeni sau epitropi trimiși la metocul Sf. Atanasie dela Copou (Iași) sunt pomeniți acolo pe niște inscripții. Cf. Iorga: Inscriptii din Bisericile rom. II, No. 403, 415.

I. Marea Lavră¹

Hramul: Sf. Atanasie Athonitul (5 Iulie)

Clădită la colțul sud-estic al peninsulei, la o $1/2$ oră² dela malul mării, într'un ținut plin de stânci, măn. Lavra, a avut cea dintâi din Athos, parte de mari binefaceri împărătești. Descriind în partea generală aceste binefaceri și caracterul organizației ce i-a imprimat Atanasie, vom spune aici numai lucrurile ce privesc dezvoltarea ei generală dealungul veacurilor.

¹ Din cei cari au descris istoria mănăstirii Lavra, afară de Macarie Trigoniu (Προσκυνητάριον τῆς Λαύρας, Veneția, 1772) și de studiile generale despre sf. Munte, pomenim pe Eftimie Trapezuntul, monah lavriot, care pe la mijlocul sec. XVIII să fi compus o preamărire a sf. Munte și mai ales a mănăstirii lui Athanasie în vreo 7000 de versuri (Ghedeon 13, 219). În zilele noastre cel mai bun indicator pentru cunoașterea în genere a Lavrei este: Προσκυνητάριον τῆς μεγίστης Λαύρας, Atena, 1936 scris de doctorul Spiridon Lavriotul. N'am ajuns să consult Προσκυνητάριον τῆς Λαύρας tip. în Veneția 1780 de ascetul rus Sava, fost schevofilax al mănăstirii.

Despre viața sf. Athanasie afară de sinaxare, de Pomjalovski și Petit se află în sf. Munte o mulțime de redacțiuni mai nouă. (Cf. Lambros Catalogue... indice). Actele Lavrei, cea mai bogată în arhivă din sf. Munte, au format preocupările multor învățați, totuși încă sunt multe documente cari nu se cunosc, deoarece pare a fi acreditată părerea că, se ținea totul secret știut doar de doi proestoși, iar când unul murea celălalt își alegea altul să-i încredințeze secretul. (Cf. Ierom. Ghedeon Ploceșleanu din schitul Prodrom: Istoricul sf. Munte în Biserica ortodoxă XVIII, 1895, 553—64).

Deja la 1701 Ion Comnen spunea că biblioteca Lavrei era clasată și catalogată. Cf. Korolevski: Dict. d'Hist. et géogr. ecclésiast., V, 56—58. Între continuatorii lui, notăm pe Chiril proegumenul fost dascăl la Academia domnească din București 1769—71, iar completarea lui o făcu Teodoret care aranjă (la 1803) toată arhiva cu observații critice și care ne-a lăsat și o vastă istorie a sf. Munte (vezi la Esfimen mai pe larg). După el Alexandru Lavriotul publică în „Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια” din C-pol, 1874—1898 și în Rev. „Vizantijski Vremennik” din Petersburg, 1893—1902 mai multe documente. Tot el întocmește în 1887 un catalog al actelor Lavrei, din 160 file, care se mai păstrează încă. Cf. Sofroniu Eustratiadis: Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἁθῶ, în Rev. „Ἑλλη-

1. Epoca chinezială. Ajutoare bizantine și sârbești. 963—1500.

Primele clădiri cari datează încă de când Nichifor era în expediție în Creta (960—2) au fost chiliile¹ în cari avea să intre împăratul însuși (Nov. 962—Mai 963). În primăvara anului 963 în fața lui Metodie, trimisul împăratului, se clădește καθολικόν-ul, care la 16 Aug. era terminat de jumătate, iar în toamnă de tot.² Restul clădirilor se completează abia mai târziu.

Clădit în început în proporții mai mici, ca pentru 20 de monahi, καθολικόν-ul Lavrei prezenta o formă de tranziție dela bazilicele cu cupolă la biserica cruciformă bizantină.³ Spre slăgșitul vieții, Atanasie strică vechea clădire spre a o face mai încăpătoare, deoarece numărul monahilor crescuse la 120. Cu această ocazie, relatează viața lui, pe când lucra cu arhitectul Daniil și încă 5 meșteri, la cupolă, au fost prinși cu toții sub dărâmături, înt'o zi de 5 iulie, zi în care de atunci se serbează

νικία", Athena, 1929, p. 333—84. Tot din această arhivă mai ia unele însemnări și Ghedeon.

În timpul mai nou, doctorul Spiridon, monah lavriot, publică în Revista „Origore Palama” din Tesalonic (1924—38), mai multe documente. Mai critic decât el este un alt lavriot, azi episcop de Coritza, Evloghie Kurila, care a scris foarte mult despre arhiva Lavrei. Cf. Τὰ ἱεροπεριτικά ἀρχεῖα καὶ ὁ κατάλογος τοῦ Uspenski în „Anuarul de studii bizantine”, VII (1930) p. 18!—6; același: Τὰ κειμήλια ἀρχεῖα καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Λαύρας ἐν κινδύνῳ, în același „Anuar” XI (1935), p. 306—45. Când explorează sf. Munte, Lambros n'a apucat nici să catalogueze arhiva Lavrei. Această sarcină și-au luat-o neobositul mitropolit Sofronie, fost Leontopole și d-rul Spiridon; Κατάλογος τῶν κειμένων τῆς μετ. Λαύρας, Paris, 1925. Textul însuși al actelor mai importante din această arhivă, l'a fotografiat, G. Millet în lunga lui misiune în Athos (1915—20), dând actele spre publicare lui G. Rouillard et P. Collomp, cari au și publicat primul volum: „Les Archives de l'Athos, Actes de Lavra”, Paris, 1937. Cf. Rouillard: Les Archives de Lavra în Rev. „Byzantion” III (1926) p. 253—64. Lipsește încă documentele slavone cari ne interesează indeosebi pe noi, și cari, dacă sunt fotografiate, nu știm cari sunt date spre publicare.

¹ Meyer o. c. 24.

² Meyer o. c. 104, 1—35.

³ Millet: Recherches au Mont Athos în „Bulletin de correspondance hellénique”, Athena, 1905, p. 98.

Fig. 2. *Marea Lavră*

Fig. 3. *Marea Lavră. Trapeza*

pomenirea lui Atanasie, declarat în secolul al XVIII-lea de sfânt.¹

Încă la tipiconul din 970 mănăstirea lui Atanasie se numea „Marea Lavră”, iar în 1046 i se spune „Lavra lui A'tanasie,” arătând prin acest nume cât de numeroși vor fi trebuit să fie monahii din această mănăstire și de câtă ascendență se bucura între celelalte mănăstiri.²

Din timpul lui Foca se păstrează încă o ușă donată de el și câteva mozaicuri. Ion Tzimiskes îi adaugă un pirgos. Mai târziu și anume în 1006 i se adaugă o *ψάλλη* (baptisteriu) și o clopotniță cari se păstrează până azi.³

În afară de daniile făcute de Foca, de care am pomenit deja, urmașul acestuia Ioan Tzimiskes, care la fel ținea mult la Athos, donează și el printr'un hrisov din 978 câte 10 talanți de argint în fiecare an, apoi o raclă cu moaște sfinte, conținând capul sf. Mihail al Sinadelor (mort în Frigia), al sf. martir Eustratie precum și brațul sf. Ioan Hrisostom.⁴ Metoacele Lavrei, afară de cel dăruit de Foca în Lemnos, cresc și se înmulțesc uimitor. Încă în tipiconul său pomenește Atanasie de frumosul cuib al Milopotamului în care erau adăpostiți unii din monahii Lavrei, mai ales cei bolnavi sau cari erau în călătorie.⁵ O mulțime de alte locașuri i se alipesc, toate la intervenția *πρωτος*-ului Ioan: la 991 schitul Plateia,⁶ la 997 măn. *Μονοξυλίου* („Dintr'un lemn”),⁷ la 1011 un metoc în insula apropiată sf. Eustratie.⁸ Pe la mijlocul sec. XI (1046) i se adaugă niște moșii în Calamaria

¹ Moartea lui Atanasie cade între 997 când e pomenit într'un document (Zaharie: Jus. Gr. r. III, XVI) sau mai precis între 1006 când se pare c'a scris testamentul către Ion Ivir și 1011 când e pomenit ca urmaș Eustratie. (Meyer 25, Dukakis: Μέγας Συναξαριστής, ed. VII, 1893), Athena, p. 67. Millet: Recherches..., p. 105—141.

² Macarie Trigonis: Προσκυνητήριον τῆς Λαύρας Veneția, 1712, 18. Ghedeon în „Εκκλ. Αλ.” III, 657—8.

³ Porfir Uspenski: Istoria Afona, III, 1, 185.

⁴ Vezi hrisovul publicat de Al. Lavriotis în „Εκκλ. Αλ.” 1892, 10 April.

⁵ Meyer, 105, 18—26.

⁶ A. E. Lavriotis: Ἀθωίτις Στοά in Rev. „Vyzantijski Vremennik”, Petersburg, 1899, No. 7.

⁷ Müller o. c. 124.

⁸ Ghedeon o. c. 161, după Καλοκαιρινή cap. XIV și XXIII.

lângă Tesalonic,¹ apoi în 1057 schitul Privata, care pe la 1750 număra vreo 300 de chilii,² în 1065 mănăstioara Καλαφάτου,³ apoi moșiile din Calcidica: Gomatu și 'Ορφανοῦ, iar din partea sudică a Athosului τῶν βουλευτηρίων.⁴

Se pare însă că cea mai importantă dintre mănăstirile cari i s'au afiliat este mănăstirea latinească a Amalfinezilor (la jumătate drum între Lavra și Karies), care datorită faptului că fusese întreținută de colonia comercială amalfineză cu sediul în Costantinopol, avea drept să aibă și vapor, cum spune tipiconul lui Constantin Monomahul.⁵ Când la 1073 regele Guiscard ocupă orașul Amalfi, se vede că a mai început să scadă puterea și-a mănăstirii latine din Athos.⁶ Totuși ea e pomenită foarte înfloritoare și în timpul Comnenilor. Ultima dată e amintită la începutul luptelor isihaste (1330) sub patriarhul Nifon I, când se pare că a fost un centru al Varlaamitelor, deși nu mai era decât un Μονήριον.⁷

Ne mai aparând la 1394 în tipiconul al III-lea e probabil că în decursul sec. XVI a fost alipită Lavrei, iar nu cum credeau Uspenski și Ghedeon.⁸ Astăzi se mai păstrează din vechea clădire un turn uriaș numit πορφυροῦ.⁹

Din epoca acestor măriri ale Lavrei, mai amintim doar că în timpul Comnenilor, când Vlahii din Calcidica au umplut Athosul cu oile și vitele lor făcându-i pe călugări să ducă o viață de relaxare morală despre care cronicile călugărești vor vorbi cu indignare, Lavra păstrează doar amintirea unui egumen

¹ Zaharia: Jus. gr. r. III, XVII.

² Trigoni o. c. 44.

³ Lavriotis: 'Αδοῦτις στοῦ ibidem No. 11.

⁴ Vezi-le în Zaharia o. c. XVII—XXI; Ghedeon 162—3.

⁵ Meyer 157, 22.

⁶ Totuși protosul Martinian, care semnează într'un act din 1188 pare a fi dintre egumenii ei, cf. Acta Ross, p. 80.

⁷ Meyer 91—2.

⁸ Uspenski: Jurnal... 1860 p. 69. Ghedeon o. c. 162. (După Trigoni).

⁹ Vezi despre o încălțură în latinește din 1169 în Acta ross. mon., Kiev, 1873, p. 76. La fel Hoffmann: L'Athos e Roma in „Orientalia christiana", Roma, 925, p. 7 sq.

de aspre tradiții chinoviale, care mai apoi (1105) și ajunge πρῶτος al sf. Munte, Ioanichie Valmas. Acesta, pentru binele comunității călugărești, pe care o doria refăcută, falsifică o hotărâre sinodală, iscăind pe patriarhul Nicolae Grămăticul (1080—1111), spre a obține alungarea Vlahilor și afurisirea călugărilor cari au căzut în păcatul trăirii cu Vlahii.¹

Pe cum se poate vedea din aceste închinări de moșii și mănăstiri, marea Lavră este în continuă creștere până pe la jumătatea sec. al XV-lea.² Egumenul ei, singurul afară de protos, avea drept să poarte toiaș. El primea hirotonirea direct dela patrarhul din Constantinopol, care i-a dat drept să tundă în monahism pe novici în biserica sf. Atanasie (ναϊσχος τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου ἐν τῇ σκενοφυλακίῃ).³ Deja la sfînea veacului al XI-lea număra vreo 700 de monahi în dependențele sale.⁴ Ea era atât de puternică, încât la 1367 primește dela patriarhul Filotei, fost lavriot, marea mănăstire τῆς ζωοδόχου πηγῆς din Constantinopol ca metoc.⁵ În afară de daniile și întăririle de moșii pe cari le fac dealungul veacului al XIII-lea⁶ și al XIV-lea împărații bizanțini ca Andronic II Paleologul, Ion I și Ion II Paleologul, în acest timp lavriotii sunt miluiți și de despoții Sârbi Șt. Milutin, Șt. Dușan (1427) și alții.⁷

¹ Meyer 185, 5; 41.

² Dau cu rezervă cele în legătură cu mănăstirile închinete Lavrei, intru cât a fost prea târziu când am putut conoaște vol. I din ediția critică a actelor acestora G. Rouillard et P. Collomp: Archives de l'athos, Les actes de Lavres I (897—1178) Paris 1937.

³ Trigoni: Προσκυνητάριον τῆς Λαύρας p. 11, 41 Gedeon 160.

⁴ Ghedeon o. c. 158. Între donatori a fost și Ion Asan II, cf. C. Jireček: Gesch. der Bulg., Prag, 1876, p. 258.

⁵ Zaharia: Jus Gr. r. XXIV.

⁶ După un sinaxar din 1280 când au venit în Athos Mihail VIII Paleologul și patriarhul Ion Beccos să pedepsească intransigența în ortodoxie a monahilor athoniți, la aceea dată călugării din Lavra, singuri ei și cu cei din Xiro-potam au primit pe împărat cu alai, săvârșind liturghia cu azime și declarând că primesc unirea dela Lyon. Nu știu în ce măsură lucrurile corespund adevărului, intru cât mare parte din teologi se indoesă de el. Cf. Ghedeon o. c. 145. Gelzer 21.

⁷ Vezi descrierea actelor sârbești în Langlois o. c. 38, Spiridon: Ἀναγραφή... p. 399—404. Vezi și D. Anastasijević: Descrierea actelor grecești din arhiva Lavrei, Belgrad 1937 (în l. sârbă).

2. *Epoca idioritmă. Ajutoare românești.* Până a avut în chiliile și în dependențele din jurul ei monahi de talia lui Gherasim, Atanasie, Nifon, Macarie, Izidor și Calist, toți ajunși patriarhi în sec. XIV sau mai ales profiluri de înaltă moralitate și spiritualitate ca isihasții: Grigore Sinaitul, Grigore Palama, Nil Sicheliotul, Nichifor, Teolipt, Maxim Cavo-calivitul, Ava Doroftei și alții,¹ Lavra era încă la înălțimea la care o lăsase Atanasie. Dar pe la finea sec. XIV și anume ca o reacțiune contra extremei isihaste, începe în Lavra și după ea în întreg sf. Munte să apară idioritmia. Oricărui cauze s'ar datora,² fenomenul idioritmiei apare deodată cu poftă după avere a monahilor și se traduce printr'o relaxare morală, prin comoditate și prin nestabilitatea conducerii. Călugării încep să trăiască pe picior propriu, să nu se mai intereseze de bunul mers al mănăstirii, care începuse a sărăci. De aici își are originea colindatul după mlă prin țările creștine, care mai târziu a trebuit să fie mărginit cum am văzut deja mai înainte. Aceasta este cauza pentru care la începutul sec. al XV-lea mănăstirea apare desbinată și trăind slobod. De acum încolo întâietatea Lavrei e întunecată, cel puțin în viața duhovnicească pe care o duceau monahii. De acum viața monahală se retrage în chilii, schituri, peșteri (cari în jurul Lavrei erau mai numeroase ca oriunde), iar mănăstirea se goleşte. În sec. XV mai are noroc cu ajutoarele sârbești ale Brancoviciștilor, dar când va apune regatul acestora (1456), călugării se vor îndrepta spre noi.

Primele ajutoare date de Voevozii români Lavrei sunt dela începutul sec. XVI. S'a crezut că Vladislav Voivod care apare cu Doamna lui Ana, într'o inscripție greacă fără dată de pe o icoană a sf. Anastasie, ar fi același cu Vlaicu Vodă I (1365—1374), lucru care ne-ar face să credem că relațiile noastre cu Lavra să fi început în a doua jumătate a sec. XIV.

¹ Vezi mai pe larg în Evl. Kurila: 'Ιστ. τοῦ Ἀσκητισμοῦ, I, 89sq; Ghe-deon 198—240 etc.

² Vezi mai pe larg în partea generală. Cf. Cioran Σχέσεις... 124, Ktena "Ἀπαντα... 527, Cosma 171. Evloghie Kurila 'Ιστορία τοῦ Ἀσκητισμοῦ, I, ΟΙ Ἀθωνῖται, 1929, p. 150.

Poate ar ispiti pentru această eventualitate și faptul că Vlaicu Vodă era înrudit cu Craii Sârbi în timpul când aceștia erau ctitorii cei mai mari ai sf. Munte. Greutatea este că nu se știe cum se numia soția lui Vlaicu I. Ana din pomelnicul dela Tismana nu poate fi soția acestuia, fiind pomenită în urma Craiului Lazăr (1371—1389) și a lui Gheorghe Brancovici și chiar a lui Mircea cel Bătrân (1386—1418).¹ Și apoi s'ar fi păstrat încă și alte însemnări athonite sau tradiții. De aceea, cum vom vedea, Vladislav acesta va fi Vladislav III (1521—1525—6) pentru motivele pe care le vom expune. De aceea respingem părerea tradițională² că legăturile noastre cu Lavra ar începe în sec. XIV.

În urma legăturilor cu mân. Dionisiu, în care muria la 1508 Nifon II-lea cel ale cărui moaște deja dela începutul domniei lui Neagoe Basarab odihneau într'un frumos chivot trimis de Voevod în Athos, sau dacă nu, sigur în urma participării la sfintirea dela Argeș (1517, 15 Aug.), evlaviosul Domn Neagoe Basarab a hotărât a da „Lavrei, lui Sfeti Atanasie un ajutor anual, iar biserica cea mare — katolikonul — cu altarul și tinzile cu tot le-a înouit; și-a împreunat plumbul cel vechi cu altul nou și-au acoperit toate de isnoavă. Și toată clisernița (biserica cu cimitirul ei) o a zidit din temelii, vase de treaba bisericii, vase de aur și argint și zavese cusute cu sârmă de aur prea înfrumusețate a dat și i-a făcut și mertic mare câte 200 taleri pe an” despre care editorul cronicii spune că ar evalua cam 90.000 taleri aur.³

Precum se vede, acest prim ctitor românesc a refăcut mănăstirea complet. Și turnul (πύργος) este reparat tot din ajutorul lui, căci e întâlnit într'o inscripție tocmai episcopul Dionisie de

¹ V. Ștefulescu: Mân. Tismana, Buc. 1909, p. 174.

² Susținută de N. Iorga: Muntele Athos... p. 460—1. Al. Xenopol, Istoria Rom. din Dacia Traiană, ed. 1929, III, p. 70. P. Petrovici în Zapiski Acad. Petersburg, VI, 25 (după indicația lui Gr. Tocilescu) admite ca și T. Burada (O călătorie la sf. Munte în Rev. pentru istorie, arheologie și filologie, București, 1883, I, 2, p. 76) anul 1355.

³ Gavril Protul: Viața lui Nifon... ed. Erbiceanu, Buc. 1888, p. 93.

Seres, cel care însoțise în 1517 pe patriarhul Teolipt la sfințirea Curții de Argeș, cu care ocazie Voevodul făcu bogate daruri tuturor.¹ Tot de aceeaș proveniență sunt și mijloacele pentru zugrăvirea trapezei — cea mai frumoasă din întreg Athosul — în care e zugrăvit (1512) egumenul Lavrei Ghenadie, care se pare că a fost și el pe la noi prin țară.²

Al doilea ctitor este Vladislav al III-lea care a domnit în Țara românească între anii 1523—1525—6. Se păstrează dela acest voivod 2 danți la Lavra. Este mai întâi icoana sf. Athanasie Athonitul, așezată la spatele tronului episcopal și care poartă, în majuscule grecești, de Vladislav „mare Voevod și singur stăpânitor a toată Ungro-Vlahia și prea evlavioasa Ana, marea Voevodeasă”, sigur soția lui.³ Se știe din alte acte că soția acestui voivod se chema Ana.⁴ O a 2-a danie este acoperirea cu plumb a katolikonului, căci se vede că nu prea era lipsă de alte lucruri esențiale după proaspetele reparații de sub Neagoe, iar acoperișul pe care-l reparase acesta se va fi stricat pe unele locuri. Inscricția slavonă distrusă în 1814, de deasupra porții principale a nartexului, pe arcada cea mai înaltă din cele trei câte existau, spunea „Io Vladislav Radu Voivod al Ungro-Vlahiei și de sine stăpânitor 1526”. Titlul este identic aproape cu cel din icoană, ceea ce dovedește că avem de-a face cu unul și același donator. În scurta și nesigura lui domnie, Vladislav III, n'a putut să termine și zugrăvirea mănăstirii, lăsând acestea pentru urmașul său.⁵

¹ Millet-Pargoire-Petit: Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, p. 1904, I, No. 397 și 411.

² Millet: Peintures 1927 p. 61, Planșele 140—151. Cf. Kondakov: Pamiatniki iskustva na Afonje, Petersburg, 1904, figurile 34, 36—9; Brockhaus: Die Kunst... p. 35, 59.

³ Vezi-o în fotografie la Millet: Peintures... pl. 145. M. Beza: Urme... p. 41. Descrierea icoanei o dă și Spiridon Lavriotul în „Αναγραφαι ἑγγράφων”, în „Byz. Neugr. Jahrbücher”, Atena, 1930, p. 397.

⁴ St. Nicolaescu: Documente slavo-române, Buc. 1905, p. 255. Hurmuzaki: Documente, XIV, I, 44. Cioran: Συζησεις... p. 127.

⁵ Millet-Pargoire-Petit: Recueil... No. 334, transcris după Barskij: Călătorii în Orient (rusește) Moscova, 1744, III, p. 10. I. Comnen: Proschinitar... 452. V. Langlois: Le mont Athos et ses monastères, Paris, 1867, p. 15.

Vlad Vodă Vintilă, fiul lui Radu cel Mare, și al Cătălinei, domnește în Țara Românească din Oct. 1532—Iunie 1535. Într'un hrisov din 12 Ian. 1535 hotărăște¹ a se da anual din vistieria țării câte 10.000 asprii pentru mănăstirea sf. Atanasie, precum și 1000 asprii pentru călugării ce vor veni să ia suma, cu adaosul ca să fie „pentru sufletul său și al străbunilor lui”.² Din această sumă, încă în același an — cum spune inscripția — sub egumenia lui Teofan, la îndemnul mitropolitului Neofit de Bereia și cu știința zoграфului Teofan din Creta, s'a pictat katolikonul.³ Voevodul nostru este zugrăvit ca ctitor, în stare de rugăciune, prezentând o biserică împreună cu fiul său Drăghici, cum se vede pe icoana Maicii Domnului, donată Lavrei.⁴

Pentru un timp incetează danile Țării Românești, spre a face loc celor din Moldova. Dacă la pictarea capelei sf. Nicolae (1560) n'a contribuit și doamna Ruxanda, soția lui Alexandru Lăpușneanu (care în acest timp răscumpăra dela niște Turci din Tesalonic metoacele sf. Munte, poate și ale Lavrei), nu știm precis. Un lucru știm sigur, că doi ani mai târziu hatmanul Moldovei Ioan Sturza fixează printr'un hrisov (1562) suma de 100 florini anual. Într'o scrisoare din același an se mai spune: „când ne-am dus în Moldova, noi categumenul Lavrei și popa Visarion și Γέρων Teodosie, ne-a dat binecredinciosul hatman 300 de florini, ca să-i facem în fiecare an la sf. Nicolae pomenire în καθολικόν, căci altfel nu ne vor sprijini nici el, nici urmașii lui”.⁵ Din

¹ St. Nicolaescu: Domnia lui Vlad Vodă dela Slatina, în rev. „Arhivele Olteniei”, Craiova, 1936, 1—18, 117... Același: Sf. m. Athos și importanța lui pentru România, în „Noua rev. bis.”, VII, No. 7—8, p. 133—4.

² Hurmuzachi: Documente... XIV, I, 441, N. Iorga, M. Athos 476.

³ H. Brockhaus: Die Kunst der Athosklöster, Leipzig, 1891, 35, 59; M. P. P. No. 339. Același Peintures p. 61 planșele 115—39. Vezi și Kondakov fig. 34, 36—39. Vezi despre Teofan în Ghedeon o. c. 327.

⁴ St. Nicolaescu: Documente istorice cu privire la Radu Vodă dela Afumați, Buc. 1909, p. 3. Fotografia dată de M. Beza, o. c. 49 îl redă pe Voevod singur. T. Burada: O vizită la sf. M. Athos în „Rev. p-tru ist. arheol. și filologie”, II, 76. Macarie Kidoneu Trigoni: Προσχυνητάριον τῆς Λαύρας, Veneția, 1772, p. 17.

⁵ Spiridon Lavriotul: Ἀναγραφὰ ἐγγράφων 398.

acestea reiese că acest boer care spera s'ajungă în curând domn, pare a nu fi strein nici de pictarea paraclisului Sf. Nicolae. Peste vreo 30 de ani, bogatul călugăr Misail din Leucada o va zugrăvi pe cheltuiala lui.¹ Intre timp, la noi în Țara Moldovei, fiind mari tulburări sub Ion Vodă cel Cumplit, călugării, cari aveau tot mai multe lipsuri (idloritmia își făcea de mult efectul!) se duc în Rusia. Se pare că lavrioții sunt între cei dintâi călugări athoniți plecați după milă în capitala Rusiei. Țarul Ivan al III-lea donează suma de 380 ruble pentru pomenirea fiului său.² Din cauza neînțelegerilor idioritmice, decadența merge prea departe. Cronicarul Gerlach pomenește adesea de monahii athoniți cari trec prin Constantinopol spre a merge după milă.³ La fel Martin Crusius.⁴ De aceea, pe când se afla de sărbătorile Crăciunului patriarhul Eremia al II-lea în Tesalonic, la 1573 trimite pe colegul său Silvestru al Alexandriei și cu câțiva monahi athoniți chiar în Lavra și întărește prin tipiconul său din Septemvrie 1574, în termeni energici, restabilirea ordinului chinoviale,⁵ văzând că „de multă vreme” dănuia în ea idloritmia.

Dar revenirea la „obștejite” nu schimbă lucrurile pentru pentru mult timp. Egumenii Lavrei apar la vreo 4 ani după acest tipicon la noi în țară. Ei primesc în 20. II 1579, o danie frumoasă de 6000 asprii dela Voevodul Moldovei Petru Schiopul, cel pe care cronicarul contemporan Ierotei îl lauda atât de mult și care continua încă tradiția moldovenească a daniilor la Athos.⁶

¹ Gelzer: Vom heiligen Berg... 33.

² Uspenski: Journal 71, Langlois 38, Smirnakis o. c. 397.

³ Gerlach: Tagebuch... Frankfurt am Main 1674, p. 459 etc.

⁴ Martini Crusii: Turcograecia... 1548—80, p. 342—8. Vezi mai pe larg la partea generală.

⁵ Vezi tipiconul în Meyer o. c. 215, 37, Hrisostom Papadopoulos (Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Alexandria 1935 p. 616), nu știe unde a fost Silvestru între 1574—7; sigur că a fost aici, cf. Meier o. c. 70.
(ἐκ πολλῶν χρόνων ἰδιόρυθμον).

⁶ Hurmuzaki o. c. XIV, I, 59, St. Nicolaescu (după P. Uspenski): „Ajutoare bănești date de voievozii Români la sf. Munte”, in „Conv. Lit.” 1902 p. 958. V. Langlois o. c. 74. Spiridon Lavriotul: Ἀναγραφὴ... 396—7. Vezi și cartea lui Ierotei: Ἱστορικὸν Βιβλίον Veneția 1691, p. 450. 5. Iorga: Byzance... p. 141.

Poate cu ajutorul acesta s'a reparat partea de apus a spitalului, despre care ne vorbește Millet și eventual și paraclisul vechiu (de pe vremea lui Atanasie) al Prodromului.¹

În 1585 s'a dăruit cupola bisericii.² Și la acest necaz se găsește cine să-i ajute dela noi: Maria, soția lui Ștefan Surdul, le închină o parte din averea sa din București, situată lângă un parc, pe care lavrioții pot după voia lor s'o transforme în metoc.³ Ceva mai târziu, Alexandru cel Rău mai închină acestor lavrioți și moșia sa Băicoi cu țiganii ce-i avea în posesiune.⁴ La câțiva ani după aceasta, Voevodul Moldovei Ieremia Movilă hotărăște să dea și el anual 6000 asprii Lavrei.⁵ Un alt Movilă, Gavrilăș, dă pentru „pomenirea tatălui său Simeon și a mamei sale Marghita” în 3 Sept. 1618/19 nu numai obișnuitele 6000, ci de astădată 15.000 asprii, și 1000 pentru drumet.⁶ Chipriotul Luca, episcopul de Buzău (1585—94) și apoi mitropolit al Ungrovlahiei (1605—28), poate fiind în relație cu cei ce luaseră metocul Mariei Surdu din București, închină Lavrei o minunată evanghelie cu microgravuri, dacă nu cumva această evanghelie ajunge abia mai târziu în mâinile călugărilor lavrioți.⁷

Pe cum se vede, daniile românești se adunau par'că toate spre Lavra pe la începutul anilor 1600. Idioritmia însă a făcut ca din cauza certurilor pentru întâietate, să nu existe o bună administrare a mănăstirii. Și așa se face că la venirea patriarhului Antim II, între 1622—3, se aflau în Lavra doar 5—6 monahi. În urma intervențiilor lui lucrurile se mai îndreptară.⁸

¹ Millet-Pargoire-Petit : Recueil ... No. 369, Millet : Recherches au Mont Athos, în „Bulletin de correspondance hellénique”, 1905, p. 98.

² Cod. ivir. 717 p. 22—3. G. Cioran o. c. 130.

³ N. Iorga în „Revista istorică” 1933, p. 25. Spiridon... 398.

⁴ Rev. ist. ibidem. Spiridon descrie și el daniile de moșii și țigani din 1593 și 1596 Cl. „Εγγραφα...” p. 398.

⁵ Hurmuzachi o. c. p. 108; Langlois o. c. 74, Spiridon o. c. 397.

⁶ St. Nicolaescu : Ajutoare... 958. Ghedeon 161.

⁷ N. Iorga, Ist. bis. rom. I 157.

⁸ Ktena o. c. 527. Ghedeon p. 159, același în Έκκλησιαστικὴ ἀλήθεια II. 608. Antim și este zugrăvit în cupola katolikonului. M. P. P. o. c. No. 341. Millet, Peintures p. 61.

Nu durează mult însă nici această restabilire, căci unii monahi se despărțiră în noua clădire dinspre munte, iar alții, cei mai mulți, colindau prin țările creștine după milă, contrar dispozițiilor călugărești. În această situație îl vedem în preajma anilor 1640 pe egumenul Ioasaf. Luând cu sine țeasta sf. Mihail Mărturisitorul, episcopul Sinadelor, care avea putere de-a alunga lăcustele și a proteja câmpul, veni să apere moșiile din Țara Românească, bântuite în acea vreme de lăcuste. Drept recunoștință, Voevodul Matei Basarab închină Lavrei 2 frumoase evanghelii. Una în mărime de 0.55/0.40 m., e îmbrăcată în argint și smalt și are o mulțime de icoane, frumos sculptate pe ea.¹ Cealaltă, poate din cele mai vechi din câte au circulat pela noi prin țară (fiind un manuscris pe pergament din sec. IX), are la început, sub chipul sfântului Mihail, portretul lui Matei Voevod și al doamnei Elena, cu o însemnare grecească a dăruirii ei la Lavra, când s'a adus în Vlahia țeasta sf. Mihail, pe vremea egumeniei lui Kîr Iosif (Ioasaf) ind. XI a. 1643.² Voevodul nostru a mai dăruit și un liturgier de toată frumsețea, greu de podoaba pletrilor scumpe, pe care călugării spun că îl scot doar la slujba Crăciunului. Chipul Voevodului se oglindește în smalturile ce împodobește legătura.³

Matei Basarab, care oprise doar înainte cu câțiva ani închinarea a 39 mănăstiri din țară peste graniță,⁴ închină el însuși, de astădată în cinstea sf. Mihail, o însemnată sumă de bani, cu care în curtea Lavrei, la S.-E. de katolikon, se ridică „din temelii” (ex

¹ Vezi-o în fotografie la M. Beza o, c. 49.

² Descrierea manuscriselor se află în catalogul manuscriselor Lavrei făcut de Sofronie, fost mitropolit de Leontopole și Spiridon, monah lavriot: *Κατάλογος χειρογράφων τῆς μετίστης Λαύρας*. Paris 1935; cod. 97 A. 97.

³ M. Beza o. c. 57. Vezi descrierea lui și în C. Erbicănu: *Diverse documente în „Bis. ort.” 1894—5 (XVIII) p. 773—5*. Pictura e contemporană Voevodului Matei Basarab. Cf. Kondakov: *Pamiatniki* 283—4.

⁴ Maior Papazoglu: *Hrisovul lui M. Basarab pentru desrobirea sf. măn. închinată*, Buc. 1860, cf. *Urikariul*, V, 332—6. I. Brezoianu: *Măn. închinată și călugării streini*, Buc. 1861, 137—9.

βαθρων),¹ bisericuța sf. Mihail al Sinadelor, sub egumenia aceleiași Ioasaf (1653), pictura săvârșind-o Marin și Anastasie de Nauplios. Înlauntru bisericeții, oferind-o în genunchi sfântului, stă Voevodul cu Doamna Elena.² Acelaș Voevod acopere cu tinichea și pictează în 1635 baptisteriul (φιάλη) din fața katolikonului,³ care însă s'a dărâmat în decursul timpului și a fost renovat în 1789 de către D. Smirneu.⁴ În afară de clădiri, picturi și cărți sfinte, Matei Basarab mai donează Lavrei (1644) și o frumoasă cădelniță de argint smălțuit, pomenindu-se cu Doamna pe frumoasa inscripție greacă din jurul ei.⁵ De altfel Matei Vodă cumpărase pentru Arnota lui câteva bucăți de moaște chiar din ale sf. Mihail al Sinadelor: „le-am plătit cu mult preț și le-am împodobit cu aur și cu argint și cu pietre și le-am pus în mănăstirea Arnota, să ne fie nouă și părinților noștri spre veșnică pomenire” în 5 Nov. 1641. Peste alți 5 ani mai cumpără o bucată din mâna sf. ap. Filip, pe care o puse tot în Arnota. Ambele cumpărări le face „dela metocul sf. Munte” (cel din București sau poate dela Slobozia), cum ne spun niște însemnări slavone pe un manuscris polon.⁶

În 1658 călugării lavrioți ajung până în Rusia. Aici Țarul Alexandru Mihailovici hotărăște din nou ca tot la al patrulea an să vie și să adune ajutoare prin colecte publice.⁷ Poate cu astfel de ocazii, trecând cu lemnul sfânt sau cu moaște pe la

¹ Millet-Pargoire-Petit: Recueil No. 383; N. Iorga, M. Athos... 492 Acelaș: Byzance après Byzance, București, 1935, p. 134. Badea Cireșanu: O călătorie la sf. Munte „Biserica ortodoxă” anul 1906, p. 1030/1.

² Millet-Pargoire-Petit o. c. 385, cf. N. Iorga: Portrete... p. 6; Kondakov o. c. 53. În urma unui cutremur din 1905, ctitoria lui M. Basarab se deteriorează, de aceea a fost necesară o reparație (1911), cf. G. Cioran: Σχέσεις... p. 134.

³ Brockhaus: Die Kunst... p. 292, Kondakov: Pamiatniki... p. 53. Despre rostul și istoricul baptisteriului (φιάλη) în mănăstirile ortodoxe, vezi studiul lui G. Millet: Recherches... în „Bull. de corresp. hell.” (1905), Atena, p. 105—23.

⁴ M. P. P. No. 391. Smirnakis o. c. 390, Millet: Peintures pl. 152.

⁵ M. P. P. Recueil 535.

⁶ N. Iorga: Inscriptii din Bisericile României, Buc. 1908, II, 364.

⁷ Uspenskiĭ: Afon III, 2. 280; Ghedeon o. c. 161.

noi, în 30 Mai 1664 Voevodul Grigore Ghica, după ce pome-
nește de tradiționala danie de 6000 aspri pe care și înaintașii
săi au dăruit-o Lavrei, hotărăște să dea tuturor mănăstirilor
din Athos¹ — deci și Lavrei — 1000 bolovani de sare dela
Ocenele Mari, pe care i-or putea vinde când și cui vor voi și
pe cari îi mai făcuse milă altădată și Ieremia Vodă și fiul său
Constantin,² cum zice documentul. Cu toate aceste danți, Lavra
era atât de rău organizată și administrată, încât ajunsese aproape
vândută pe datorie la bancherii evrei din Salonic. Patriarhul
Dionisie al III-lea Vardali a trebuit să depună toate eforturile
pentruca în ultimii lui 7 ani, pe cari i-a trăit aici, s'o poată
elibera (1665) de datorii.³ Germenii de dezagregare nu vor dis-
pare însă, cum vom vedea.

Domnia lui Șerban Cantacuzino înseamnă pentru Lavra o
eră de mai mare prosperitate materială. Șerban Cantacuzino
închinase în 1682 obștei dela Athos, deci și Lavrei, marea sa
ctitorie mănăstirea Cotroceni, cu moșiile ei întinse.⁴ De acum o
mulțime de călugări se perindă pe aici și obțin danii dela câte
o beizadea sau dela câte un boer. În codicele Lavriot 920 0 58
(din sec. XVII) se află pe fila 103 un catalog de numele tuturor
donatorilor pe care le-a cules Iosif de Smirna (1663), altele ale
popli Paisie, etc. Se vede că devenise un obicei colectarea de
ajutoare pe la noi prin țară. Și mai ales când ne gândim că
s'a format o epitropie a mănăstirilor închinată cu sediul în Co-
trocenii, în care epitropie sigur locul prim îl ocupau lavrioții,
atunci putem vedea și mai clar cât de des umblau lavrioții
pe la noi prin țară și câte ajutoare adunau.⁵ Din ultimul an de
domnie al lui Șerban datează reparația turnului lui Tzimiskes,

¹ Vezi la Protaton.

² V. Langlois, o. c. 35, N. Iorga: M. Athos 508—9.

³ Ghedeon o. c. 159—60, Acelaș Patr. Pinakes p. 590. Gelzer o. c. 25.

⁴ Vezi documentul de închinare în Hurmuzachi o. c. XIV, I, 248—55)
Amănunte în G. M. Ionescu: Istoria Cotrocenilor, Lupeștilor (sf. Elefterie) și
Grozăveștilor (după documente dela Arhivele Statului, Academia Română etc.
București, 1902. Despre ea am vorbit mai sus.

⁵ Vezi la Protaton.

reparație pe care călugării sigur au întreprins-o în urma unor astfel de colecte.¹

Sub Constantin Brâncoveanu, în 1691, se întâmplă o ploaie de lăcuste. Voevodul își aduce atunci aminte de moaștele sf. Mihail al Sinadelor, cari au mai fost la noi în țară tot în astfel de împrejurări, pe vremea lui Matei Basarab. De aceea scris egumenulul Lavrei să aducă din nou moaștele sfinte, ca prin rugăciunile sfântului să se mântue țara de această încercare. Ușurându-se țara,² Constantin Voevod donează, după cum se spune într'o cronică din acel an, suma tradițională de 6000 asprii, iar în semn de și mai mare recunoștință îmbracă în argint mâna sf. Ioan Gură de Aur,³ pentru moaștele sf. Mihail făcând un chivot împodobit „cu aur mult, cu argint și cu pietri prețioase, întru tot minunat, ceea ce este o podoabă foarte scumpă, și deosebită în amintirea evlaviei lui”, cum se exprima Comnen, doctorul Voevodului.⁴ El continuă, se înțelege, și vechea danie de 6000 asprii și 300 pentru drumeți.⁵ Generozitatea lui Constantin Brâncoveanu, care într'un fel se pare că a depășit și pe Neagoe Basarab și pe Vasile Lupu, a atras la noi în țară și călugări din Lavra, dintre care Galaction Vidali ajută la tipărirea triodului grecesc din Snagov tipărit de Antim Ivireanu.⁶

Fanarioții urmează și ei cu danii la Lavra, dar mai mici. Deja în 1719 se pictează cu concursul lui N. Mavrocordat paraclisul Portaitissis.⁷ În 1729, Nicolae Mavrocordat, cu ocazia aducerii pentru a treia oară a moaștelor sfântului Mihail, confirmă

¹ Schlumberger: *L'Epopée byzantine*, I. Tzimisces P. 1925, p. 285, M. P. P. Recueil No. 411. Ghedeon 159.

² N. Iorga: *Studii și documente*, vol. V, p. 363.

³ Vezi fotografia la M. Beza o. c. 46.

⁴ Ioan Comnen: *Ἱεροσυνήταριον τοῦ ἁγίου ὁρους Ἰθῶ* in B. Mont-faucon: *Paleographia Graeca*... Parisiis, 1708, p. 455—6. Vezi și I. Burada: Sf. Munte... in „Rev. pentru istorie, arheologie și filologie” II [1883] p. 76. G. Balș: *Notiță despre arhit. s. Munte*, Buc. 1913, p. 39.

⁵ N. Iorga: *Rev. istorică* 1933, p. 25. Sigur că această danie se continuă în fiecare an. Vezi pt. a 1696 la Spiridon: *Ἀναγραφὴ συγγραφῶν*.

⁶ Vezi la G. Cioran: *Σχέσεις...* p. 136. Spiridon: *Ἀναγραφὴ...* p. 397.

⁷ M. P. P. Recueil... No. 379. Millet: *Peintures*, pl. 263.

și dă și el prin hrisov dania obișnuită de 6000 asprii, lucru pe care îl face și fiul său Constantin Mavrocordat, care dă în 23 Oct. 1735 călugărilor lavrioți drept de-a veni anual și a lua „ca și sub vechile domnii” cei 6000 de asprii dela Ocne „pentru pomenirea părintelui nostru Nicolae și-a maicei noastre Porfiria”.¹ Sub Voevodul Moldovei Grigore Ghica s’au adus în țară și moaștele sfântului Teodor Sfințitul, iar pentru minunile ce s’au făcut atunci în țară, Voevodul a hotărât în 1747 să dea Lavrei câte 8000 asprii și câte 800 pentru aducătorul lor. Acelaș lucru îl acordă în 1753 și Matei Ghica al Țării Românești.² Se vede că lavrioții prinseseră un adevărat obicei cu aducerea moaștelor la noi în țară, căci cu ele storceau mila și ajutorul evlavioșilor Domni Români.³ Așa în 8 Nov. 1756 Constantin Racoviță dă pentru aducerea a patra oară a moaștelor sf. Mihail contra lăcustelor cei 8000 asprii și 800 pentru aducători,⁴ iar la 1768 Scarlat Ghica mărește plata aducătorului la 3200 asprii.⁵ Alte moaște ce au fost aduse la noi, au fost ale sf. Vasile, cărora Voevozii noștri le-au făcut apoi niște frumoase chivote.⁶ Tot datorită daniilor din Țara Românească s’a putut plăti datoria ce-o avea mânăstirea la bancherii evrei din Constantinopol, iar neajungând acestea, lavrioții au trebuit să vândă și din metoace și din munții lor. Se vede că veniturile încăpeau pe mâni particulare, lucru frecvent în idioritmie.⁷ De altfel, unii din egumeni adunau

¹ Hurmuzachi o. c. XIV, II, 1042, N. Iorga: M. Athos... 510 - 1. Cf. și Spiridon 397, 100+600 asprii, din cari 100 pentru drumeți.

² Macarie Kidoneul (: Proschinitar la Lavra, grecește, Veneția, 1772, p. 21), vorbește de domnia lui Grigorașcu Vodă, cf. N. Iorga: Rev. ist. 1935, p. 25. Spiridon o. c. 398.

³ Vezi și Ionescu Sion: Ist. Bucureștilor, Buc 1899, p. 273.

⁴ După unii ar fi vorba de 7000. Hurmuzachi XIV, II, p. 1136. Tot aici se află și două răspunsuri de mulțumită din partea călugărilor din Athos, cf. V. Langlois o. c. 74. Müller o. c. Uspenskiij o. c. 189.

⁵ K. Frearitis în rev. greacă „Pandora” 1863, p. 50. Vezi și Hurmuzachi XIV, II, 1180; Anale, 5. Ist. XXXV, p. 42. Spiridon (o. c. 397-8) dă și numele aducătorului.

⁶ G. Cioran o. c. 137.

⁷ Ghedeon o. c. 160. Cosma o. c. 172. Ktena o. c. 527. Delikanis o. c. 151.

atâta avere încât, de pildă, arhimandritul Cosma din Epidauros poate întemeia în 1759 o tipografie în Athos, distrusă la începutul sec. XIX de Turci,¹ iar pe la 1770 putu clădi și paraclisul Maicii Domnului Οἰκονομίαση. În acest timp, călugărul lavriot Chiril, probabil arhimandritul metoacelor dela Cotroceni ajunsse (între 1769—71) dascăl la Academia Domnească din București, iar după această dată se retrage în arhiva Lavrei și o aranjează, copiindu-l hrisoavele și actele de posesiune.²

În 1773 i se închină mănăstirea Maicii Domnului din Verzunți județul Bacău cu moșiile ei: Letea (4100 ha.), Lupeni, Verzunți (4000 ha.), etc.,³ din care s'a refăcut mănăstirea Lavra adeseori, mai ales în sec. XIX când era egumen al Verzunților Arhim. Veniamin, care a zugrăvit paraclisul 40 de sfinți de lângă καθολικὸν-ul Lavrei, cum arată inscripția lăuntrică.⁴ Dintre egumenii Lavrei, notăm în deosebi pe Visarion, ajuns la începutul sec. XIX egumen la Cotroceni și epitrop al mănăstirilor închinat. Prin ajutorul lui, mănăstirea Lavra s'a mai reparat.⁵ Pare că tot lavriot să fi fost și Mitrofan egumenul Cotrocenilor, tipograful dela București, prietenul lui Hrisant de Ierusalim, cu ajutorul căruia ajunge mitropolit al Ungro-Vlahiei în timpul îndepărtării lui Antim și ale cărui scrieri le-a publicat de curând N. Iorga.⁶ La fel este Veniamin, care la 1854 zugrăvește și repară mare parte din mănăstire, după ce adunase la noi în țară, ca egumen la Verzunți, o avere destul de mare.⁷

¹ Pischon: La république monachale de l'Athos in „Revue Germanique”, 1862, 397. Ktena Τὰ γράμματα ἐν ἀγίῳ ὄρει καὶ ἡ μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, Atena, 1928, p. 24 sq.

² Evloghie Kurila: Τὰ ἀγιορειτικὰ ἀρχεῖα καὶ ὁ κατάλογος τοῦ Us-penskij, in „Ἐπετηρίς... VII (1930) p. 184.

³ M. Popescu-Spineni: Procesul mănăstirilor închinat, Buc. 1936, p. 137.

⁴ Millet-Pargoire-Petit, 370. Tot așa în 1814 s'a adăugat o mare și ne-esletică λικτὴ (coastă) la vechiul plan de tranziție dela basilica cu cupolă la biserică de cruce greacă, tranziție frecventă în timpul lui Atanasie. Millet: Recherches, in „Bul. cor. hel.” Atena, 1905, p. 98.

⁵ Vezi cele spuse la Protaton.

⁶ Hurmuzachi, Documente grecești publicate de N. Iorga XIV, partea III, p. 134.

⁷ Cosma o. c. 173.

Astăzi Lavra, cu toate silințele lui Evloghie Kurila (din 1937 episcop de Corîțal) și ale D-rului Spiridon Cabanaul (cei mai cușii reprezentanți aici), de-a deveni chinovlu, a rămas tot idiorimică. De aceea chiar dacă nu a ajuns în situații ca în 1783, 1795 și 1797, când pentru 7200 așpri pe care mănăstirea trebuia să-i plătească impozit, a fost obligată să-și amanezeze odoarele, iar în 1789 unii din conducătorii ei au fost puși chiar în închisoare — deși se putea plăti — totuși nici azi starea materială a mănăstirii nu este prea înfloritoare, după cum nici sub raport duhovnicesc nu prea se disting profiluri de spiritualitate rară.¹ Pentru a face față mizeriilor prin care trecea, Lavra trimite pe învățatul ei monah Efrem (mai apoi patriarh de Ierusalim) cu racla și moaștele sf. Mihail al Sinadelor în Cipru unde băntuiau lăcustele și întocmai cum se întorceau și dela noi în astfel de ocazii, aceste moaște aduceau bani și danii cu cari se mai refăcea mănăstirea.² Cu toate acestea Lavra datorită și vizitelor multe pe care i le-au făcut și câțiva patriarhi și mai ales datorită faptului că Atanasie Athonitul a fost trecut în sec. XVIII în rândul sfinților — atunci s'a și adoptat la hram prăznuirea lui în loc de Adormirea Maicii Domnului, cum a fost la început — cum zic, și azi Lavra este cea mai importantă mănăstire atonită și ca prestanță și ca număr de monahi.³

Biblioteca și arhiva Lavrei sunt foarte bogate. Când se va cerceta toată arhiva se vor descoperi multe lucruri noi și pentru istoria noastră. În deosebi arhiva de corespondență este foarte bogată. Noi am dat câteva exemple când am vorbit de Protaton. În afară de cele 2 Evanghelii de care am vorbit mai înainte, se mai află vreo 15 codice manuscrise lucrate în Principatele noastre, dintre care remarcăm:

1. Codicele 1030 Θ 196, cuprinzând rugăciuni către sf. Treime, Maica Domnului, Paraclisul mic și Acaftistul. A fost pro-

¹ Vezi la Ktena: *Απρυα... p. 528—9 o controversă despre cele de mai sus între Cosma și Kurila.

² Sathas: *Νεοελληνική φιλολογία*, Atena, 1867, p. 507.

³ Azi are vreo 160 de monahi în mănăstire, iar cu toate dependențele la un loc circa 700.

Fig. 4. *Schitul Sf. Ana. (Lavra)*

prietatea lui Duca Voevod, pe urmă a Mariei lui Șerban Voevod și în sfârșit fu găsit la un călugăr aghiotafit (dela sf. Mormânt), Gavril din Tinos (1690). Acest călugăr pare a fi fost un duhovnic al Doamnei, a cărei religiozitate a făcut-o chiar să se ducă la sf. Mormânt spre a se închina Domnului.¹

2. 1093 l 9 cuprinde Εὐδομαδευχάριον (rugăciuni la zilele de peste săptămână) copiate în 1708 în Filipești, moșia părcălabului Neagu, fiul lui Tudorachi, omul de încredere al Stolnicului Cantacuzino.

3. 1816 Ω 6: Două povestiri în versuri despre Mihai Viteazul compuse de Gh. Stavrinos, dar într-o recenzie din sec. XVIII.

4. 1831 Ω 21 cuprinde sholii la Cântarea Cântărilor. Se pomeneste că s'a tradus această carte în grecește și românește de Ion Nicolau Postelnicul, în 1775, în mân. Barnoski din Iași.²

5. 1841 Ω 31 cuprinde Αυτοκρατορικὸν Διάταγμα dată de Constantin Paleologul, prin care se transferă mitropolitul Ioachim dela eparhia Agatopolis în Moldova (1441—51), în vremea când moldoveanul Daniil subscrisese atât de ușor unirea dela Florența.

Se dau note și despre arhieriei prinși în C-pol la intrarea sultanului Mohamed al II-lea. La fel se mai dau relații și despre Ioachim și se spune când s'a compus (1457).³

Din cele vreo 60 de cărți tipărite în Țara Românească în sec. XVII—XIX și aflate azi la Lavra, cele văzute sunt din epoca lui Brâncoveanu, în deosebi tipărituri în legătură cu Dosoftei și Hrizant de Ierusalim (τόμος ἀγάπης, τόμος χαρᾶς, τόμος καταλλαγῆς; Ἱστορία τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων; ἀποί: Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν παπιστῶν, compusă de Ierom. Maxim Peloponesianul și tipărită de Constantin Brâncoveanu (1690) și împărțită gratuit credincioșilor etc.), iar restul sunt cărți de slujbă, de muzică bisericească, etc.

¹ Vezi un Proschinitar la Ierusalim ce pare a fi circulat pe la noi, în Lambros, Catalogue... Cod. Ivir 535; 845 și 847 (XVI).

² Beza: Urme românești în Orientul ortodox. Buc. 1935, p. 58.

³ Despre alte manuscrise cari cuprind date în legătură cu trecutul nostru, vezi titlurile în G. Cioran: Σχέσεις... p. 138—42.

Dintre călugării Lavrioti cari s'au distins în timpul mai nou prin cultură teologică și istorică pomenim pe la finea secolului trecut pe Hrisostom, cel care a desăvârșit catalogarea arhivei, apoi pe Alexandru Lavriotul, care a fost între cei mai buni cercetători ai sf. Munte.¹ Dintre contemporani amintim pe Evloghie Kurila (azi episcop de Coritza) ale cărui cercetări sunt cele mai importante, dar poate sunt prea pătimase² și Dr. Spiridon Cabanul, care, pe lângă că a contribuit la publicarea catalogului de manuscrise, a scris multe studii și articole prin revistele: „Gr. Palama” (Salonic) „Θεολογία” (Athena) etc. Tot el editează azi și revista „Ὁ Ἄθως” în care dă la iveală material din trecutul sf. Munte, mai ales din domeniul ascetic moral.

Marea Lavră are cele mai multe schituri și chilii sub stăpânirea sa. Iată-le pe cele mai importante.

a) Schitul românesc Ion Botezătorul (Prodromul)

La o jumătate de oră spre S.—V. de Lavra, în colțul cel mai lovit de valuri se află schitul românesc Prodromul (ὁ Πρόδρομος). Pe locul lui exista pe la 1754 un vechi ναυσκος în care se nevoiau mai ales monahi din Hios.³ Urme din acea veche clădire nu mai sunt. Pela începutul sec. XIX moldoveanul Patapie reușește să refacă toate clădirile, iar în 1820 obține chiar aprobarea pentru un schit propriu românesc, dar din cauza revoluției din 1821 se distrug planurile și abia în 1852, Românii, după ce au fost secole de rândul ctitorii întregului Sf. Munte,

¹ Despre Hrisostom în Krumbacher: Geschichte der byzantinischer Literatur ed. II, p. 513. Alexandru Lavriotul a publicat studii în „Vyzantinskij Vremenic”, 1893—1902 apoi în „Ελλην. αλ.” 1874—98; vezi Ἀναγραφή συγγραμμάτων, C-pol 1898. Vezi-le înșirate în Petrakakos: Τὸ μοναχικὸν πολιτεῦμα τοῦ Ἄθω, Leipzig, 1925, p. XI—XIII.

² Afară de: Ἰστορία τοῦ ασκητισμοῦ, I, Ἀθωνῖται, Salonic, 1929, Kurila mai dă în Ἑπετηρίς τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, Atena, 1932—5 studii despre arhiva Lavrei, iar în Μυρὸν ἀλάς (sarea cea stricată), Salonic, 1931, polemizează nedemn cu Dr. Spiridon.

³ Trigoni o. c. p. 47.

pot să-și aibă și ei un schit al lor.¹ Intemeetorii lui de fapt sunt călugării moldoveni Nifon și Nectarie,² iar viața dusă de ei ca și în general de toți Românii, în Athos era privită ca model pretutindeni.³ În 1855 Grigore Ghica al Moldovei înzestrează Schitul cu bani și odoare.⁴

Din cauza multor certuri schitul, nu s'a putut ridica decât mai târziu. Recunoașterea patriarhului Ioachim al II-lea (din cauza geloziei Lavrioșilor) se obține doar în 1856—7. Katoliconul se clădește în 1864, iar cu toate clădirile se termină în 1866, sigur cu danii strânse cu trudă de prin țară. În același an, la Sf. Constantin și Elena s'a sfințit. După o ceartă lungă între Moldoveni și Munteni (1867—74), și între Schit și Lavra (1880—89) schitul ajunge să numere pe la 1900 peste 100 călugări⁵ și numărul crește până în preajma războiului, când staționează. Azi are doar vreo 35—40, dușmăniți pe chestia calendaristică și trăind într'o mizerie destul de mare.⁶

b) **Schitul idioritmnic Cavesocalivia** (καυσοκαλύβια=colibe dogoritoare, dar mai probabil după Sf. Maxim cel care, din prea mare asceză, pe la începutul sec. XIV își ardea adeseori coliba)⁷

¹ Actul de recunoaștere a Schitului se află în „Εκκλ. ἀλήθεια“ I, partea II-a, p. 37.

² Despre Prodrom vezi Irinarh Simion: Schitul românesc Prodrom din sf. Munte, Athos 1906 (manuscris la Prodrom). Bibliografie și istorie la G. Cioran o. c. 144—223. Nectarie Ieromon.: Schitul românesc din sf. Munte; Documente dela întemeerea Schitului până astăzi. Buc. 1878. Vezi și „Bis. ort.“ 1881—2, p. 633 și Delikanis Κατάλογος... C-pol 1902, 12 sq.

³ Hr. Ktena: „Ἀπαντα .. p. 662.

⁴ Nectarie o. c. 17 și urm. N'am ajuns să consult studiul D-rului Spiridon din Lavra: „Ἐγγραφα περὶ τῆς σκήτους τοῦ τιμ. Προδρόμου μετ. Λαύρας din „Θεολογία“ VII (Athena 1929) p. 44—64; 142—61.

⁵ Din biblioteca destul de mare a Prodromului ar fi publicat în 1905 ierom. Paisie Lambru o colindă populară: Mustrea sufletului, ce reprezintă o temă veche. N. Cartoian Cărțile populare în lit. rom. II (Buc. 1938) p. 215.

⁶ Vezi la Gh. Cioran (o. c. 167 și urm.) sursele de traiu. Vezi și articolul Pr. Dr. Gr. T. Marcu în „Revista Teologică“ 1934 și al păr. D. Veștemeanu, ibid. 1938.

⁷ Vezi despre Cavesocalivia cartea lui Evloghios Kurila Lavriotul: Ἱστορίαι τοῦ ἀσκητισμοῦ (istoria ascetismului) Thesalonice-Seres, 1929, I, 39—242. Vezi și „Νέον Ἐκλόγιον“ (ed. II-a, C-pol 1863) p. 72.

așezat în sudul peninsulei, e un adevărat deșert. În sec. XIV trăiau asceză aspră o seamă de eremiți, dintre cari azi sunt în rândul Sfinților: Maxim, Petru, Nifon, Nill și alții.¹ Katolikonul s'a întemeiat, prin silințele ascetului Acacie și cu aprobarea Lavrei, între 1740—1745.

La 1772 Macarie Trigoni spune că avea vreo 20 de colibe, fiecare locuită de câte 2—4 monahi și din cari 9 își aveau bisericuțe. Azi se află în jurul Katolikonului peste 40 colibe. Dintre egumenii Cavesocaliviei menționăm pe Neofit Cavesocalivitul, care pentru știința lui mare fu chemat de un alt Neofit, egumenul Vatopedului, ctitorul Academiei athonite, să fie profesor la această școală, împreună cu Eugeniu Bulgarul. Nu stă însă mult aici, căci pe la 1750 pleacă și vine în Principate, unde ajunge profesor la Academia grecească din București, având ca elev, între alții, pe Grigorie Alexandru Ghica. În ultimii ani a polemizat și cu calvinii din Ardeal. Moare în București la 1780.² Azi Cavesocaliviti se disting în tot Athosul prin lucruri de mână de adevărată măiestrie, reprezentând mai ales în xilogliptică, xilografură și lucrarea din metal a scenelor religioase.³

c) **Schitul Sf. Ana** cuprinde mai multe colibe în forma unui mic sat, lângă stâncile din preajma capului S.-V. al peninsulei, în apropiere de vechea schimnicie των βουλευτηρίων, care la 1320 nu mai era locuită. La 1572 este din nou reparat. În forma de azi își are drept intemeietor pe patriarhul Dionisie al III-lea Vardali, care nemulțumit de viața prea comodă a Lavrei, vine aci prima dată în 1660, mai apoi în 1680, când îi și rămâne reședință definitivă. Cu ajutoare date de el se și ridică în 1680 κυριakon-ul, unde el e zugrăvit ca arhiereu. Il mai ajută în 1689 alt patriarh din C-pol, Dionisie IV Muselim. Totuși forma definitivă și canonică de schit o primește doar în sec. XVIII. În

¹ Kurila o. c. 81 etc.

² Despre el vezi la C. Erbiceanu: Bărbați culți greci și români în anale s. II, tom. XXVIII a. (1904—5) p. 160—61 și Sathas: Νεοελληνική φιλολογία p. 510—12. Nomocanonul lui Neofit, vezi-l în Erbiceanu: „Bis. ort.” 1893 p. 516—29, 705—10.

³ Vezi câteva reproduceri în Kurila o. c. etc.

1753, patriarhul Chiril îi dă sighilionul de organizare, iar *δικατος* Filotei Peloponesianul.¹ care a fost și pe la noi prin țară, adună bani mulți, încât lărgeste vechea clădire din 1666. Deaceia atât patriarhul Chiril cât și dicheul Filotei aici își au mormântul, cum îi arată pictura de pe *κυριακόν*. Cu această ocazie, un monah a dăruit schitului piciorul drept al Sf. Ana, despre care s'a păstrat și un hrisov fals atribuit împăratului Andronic Paleologul († 1328). De atunci se numi schitul cu acest nume.² Cimitirul îl ridică prin 1725—30 fostul mitropolit de Arta, Neofit, care la începutul sec. XVIII tipărea cărți pe la noi prin țară.³ După jumătatea sec. XVIII făcea mari danii la Sf. Ana și anume din bani românești, bancherul grec Petrache Karamanliu.⁴ În sec. XVIII și XIX, călugării dela Sf. Ana se amestecă în discuții religioase și morale, cum am văzut în partea generală, ceea ce denotă că preocupările lor erau de natură spirituală mai pronunțată. Dintre tulburări, cea mai înverșunată a fost cea a pomenirii morților și cea a colivelor.

Azi schitul numără vreo 50 de case cu peste 90 de călugări.

d) Partea cea mai accidentată a Athosului, din preajma piscului și până lângă mare, unde poalele muntelui se termină în stânci prăpăstioase și abrupte, este și ea locuită de câțiva călugări. Aici s'au retras numai cei cari pot suporta lipsurile cele mai mari și-și pot înfrâna orice pretenție. Aceștia trăesc ca niște adevărați eremiți, iar peșterile lor de aspră sihăstrie, se văd când înconjuri Athosul cu corabia, piciorului omenesc refuzându-i-se o urcare directă. Patru centre sunt mai însemnate: *Catunakia*, sf. *Vasile*, *Kerasia* și înfricoșătorul *Karuli*. În acestea trăesc mai ales Rușii și Românii.⁵ Despre Kerastia se știe că exista pe la 1665 și că plătia mare impozit stăpânirii

¹ Comnen: Προσκυνητάριον... 475. Trigoni: Προσκυνητάριον... 54—5.

² Teodoret de Esfigmen in Ghedeon o. c. 35—7.

³ Ghedeon o. c. 164.

⁴ Sathas: Μεσσαίωνικη Βιβλιοθήκη, III, 189. C. Erbiceanu: Cronicari greci... in Anale s. II, vol. XXVII, (1904—5), p. 170.

⁵ Ktena: "Ἀπαντα... 681—5. Cosma o. c. 181.

turcești, ceea ce denotă că era destul de populată.¹ Tot în preajma acestor sihăstirii, se află și sf. Ana cea Mică,² o filială a marelui schit sf. Ana. Între chiliile dinspre nordul Lavrei, afară de vechea mănăstire a Amalfinezilor, (azi Πύργος Μορφονοῦ) amintim: Προβιά (la o $\frac{1}{2}$ oră nord spre Lavra), Μυλοπόταμος == Valea merilor, un adevărat colț romantic menit odihnei celor bătrâni (la jumătatea drumului între mân. Ivirilor și Filoteu), apoi o mulțime de chilii în Karies.

Dintre metoace, afară de cele din Thasos și Lemnos, pe care le păstrează încă de pe vremea primilor întemeetori, mai sunt de notat cele din Calcidica (Ierissos, Casandra, Ormilía), apoi în insulele Imbros, Creta, iar pe continent la Skiros, etc.

Privind în general dezvoltarea Lavrei dela începuturile ei și până astăzi, putem spune că îndată după începutul epocii idioritnice (și anume de pe la 1520 până la 1863), timp de trei veacuri și jumătate, a fost una din mănăstirile cele mai ajutate de Voevozii noștri. Atât în timpul marilor danii în bani din sec. XV și XVI, dar mai ales în epoca lui Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu și chiar și sub fanarioți, Marea Lavră a fost alăt de mult ajutată din banii românești, încât mare parte din tot ce s'a clădit și se mai păstrează astăzi poartă pecetea binefacerilor românești.

¹ Iosif Gheorghirinis arhiep. of Samos: Descriptions of the present State of Samos... and Athos, London, 1678, p. 75.

² Deasupra ei, spre vârful muntelui a petrecut în preajma lui 1800 sihastrul rus Sava vreo 3 ani, Φιλαλήτης: Περὶ τοῦ ζυγῆματος... C-pol, 1874, p. 58—60.

II. Mănăstirea Vatoped¹

Hramul: Buna Vestire (25 Martie)

Singura mănăstire din Athos care a primit noul calendar și în care se duce o viață monahală mai liberă, Vatopedul este între cele mai bogate și mai frumoase dintre instituțiile Sf. Munte. Situată în partea nord-estică a peninsulei, pe un deal

¹ Arhiva Vatopedului, aproape tot așa de bogată ca a Lavrei, dacă nu cumva mai bogată, a fost studiată pe cât se pare pentru prima dată, de Teodoret (1803) cf. Kurila: 'Επετηρίς... 1930, p. 185. Pe la 1838 Zaharie Lingenthal atrage atenția asupra bogatei arhive vatopedine, relevând mai ales manuscrise cu material clasic și de drept canonic. După 1850 cercetătorul rus P. Sebastianov în lunga lui explorare a sf. Munte fotografiază și vestita geografie după Ptolomeu și Strabo, care se păstra în această arhivă și pe care o va edita mai târziu francezul V. Langlois, Paris, 1867. Se pare că și arhimandritul Porfir Uspenski în lunga lui călătorie în Orient, a ajuns să ducă în Rusia câteva din manuscrisele Vatopedului, de altfel ca și înaintașul său, francezul Mynoide Minas, care pe la 1840 a adunat din arhivele sf. Munte, mare parte din manuscrisele clasice dându-le bibliotecii Naționale din Paris. Cf. Kurila, ibidem. Pe la 1868, Filaret Vatopedinul traduce catalogul actelor mai importante, relative la istoria sf. Munte, după Porfir Uspenskij: Journal du ministère de l'Instruction publique, Petersbourg, 1848—50. Manuscrisul lui Filaret l-a editat același neobosit Evloghie Kurila: 'Επετηρίς... p. 185 sq.

În 1891 un alt monah vatopedin Eugen publică: Περιγραφή ἑμμετρος τῆς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου (Atena 1891), în care dă și câteva documente, dar fără critică. În 1898, edita la Petersburg W. Regel: Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς μεγάλης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου câteva (24) din cele mai vechi documente ale mănăstirii. Tot cam pe atunci N. Ghedeon publica hrisovul din 1316 al lui Andronic Paleologul despre cearta dintre măn. Esfigmen și Vatoped (în „Εκκλησιαστικὴ ἀληθεια“, C-pol, XI, 311 sq. Despre însemnările de pe manuscrisele vatopediene scrise D. Serruy: Souscriptions et signatures dans les manuscrits des X—XVI siècles conservés au mon. de Batopedi, in „Revue de bibliothèque“, XIV (1904) p. 35—76. În același an mai tipărea Bene-schewitz: Ἐκδόσεις τῶν ἐν τῇ Βατοπεδίῳ καὶ τῇ Λαύρᾳ εὕρισκομένων ἑλληνικῶν χειρογράφων, anexă la „Vizantijski Vremennik“ XI (1904).

Nereușind în 1888 să catalogheze manuscrisele acestei bogate mănăstiri Sp. Lambros, această sarcină rămâne s'o indeplinească fostul mitropolit de

cu mărăcini, de unde și numele,¹ această mănăstire îți dă de departe impresia unei cetăți cu turnuri și cu masive clădiri în jurul ei.

L. Epoca bizantină și sârbească (980—1460). Intemeierea mănăstirii Vatoped cade în epoca lui Atanasie. E drept că nu-l pomenită nici în scrierile Sfântului, nici în tipiconul lui Ion Tzimiskes, dar intru cât la al doilea tipicon (1046) apare ca a 2-a în ordinea de întâietate,² trebuie să concludem că exista cu câteva decenii înainte, deci pela anul 980. Tradiția spune că a fost întemeiată la indemnul lui Atanasie³ de trei

Leontopole (Egipt), Sofronios Eustratiadis în colaborare cu Arcadie, ierom. din Vatoped: *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς μονῆς Βατοπεδίου*, Paris, 1924. În timpul mai nou, M. Guda publică în *Ἐπετηρίς τῶν Βυζ. σπουδῶν* III, (1926), p. 115—25; IV, p. 211—48 o serie de acte din arhiva mănăstirii privind epoca dintre 1091—1366, acte cari mai fuseseră editate cu greșeli de Arcadie Vatoopedinul în „Grigore Palama” Salonic, 1919. În 1930, Sofroniu Eustratiadis publică: *Ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Ἁθῶ ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου*, în rev. „Ἑλληνικά” Athena, p. 45—68, o altă serie de documente vatoopedine din epoca bizantină. Ca o completare la catalogul din 1924, același Sofronios publică: *Συμπληρωμα ἀγιορειτικῶν καταλόγων Βατοπεδίου καὶ Λαύρας, μνημεῖα ἀγιολογικά*, Paris, 1930, mai mulți codici cu material liturgic inedit. Bine înțeles nu uităm că pe la 1900 călugărul vatoopedin Iacob Dimopoulos făcea un extras din catalogul manuscriselor grecești al bibliotecii sinodale din Moscova făcut de Sava (Moscova 1858) al acelor manuscrise cari i s'au părut lui c'au trecut din Athos la Moscova. Cf. Ktena: „Ἀπαντα...”, p. 387, 390. Nu știm dacă acest catalog s'a tipărit. Tot vatoopedin era și Nicandru cel care a scris o frumoasă istorie a Academiei din Athos, Ktena. *ibid.*

¹ Tradiția legendară a Sf. Munte, spune că Maica Domnului aici ar fi venit cu vaporul când a venit să încreștineze Athosul. Aceeași tradiție duce începuturile Vatoopedului până pe vremea împăratului Teodosie cel Mic (409), când, în drum spre Constantinopol, fiul acestuia, fiind salvat dintr'un naufragiu tocmai în acest colț cu mărăcini, drept recunoștință ar fi zidit aici o mănăstire cu numele Βάτοπαξι? (= copilul din mărăcini). Cf. Zaharia, *Reise in den Orient*, Heidelberg 1840, p. 268. O altă tradiție crede că chiar copilul împăratului s'ar fi chemat Βάτος. Ghedeon p. 318. Etimologia codicilor mai vechi, cuprinde însă grupul *πε* iar nu *παι*, cum crede și Gelzer: *Vom heiligen Berg und aus Macedonien*, p. 12; deci „deal cu mărăcini”, „Dornenfeld”, cf. Ghedeon o. c. 318.

² Atunci avea ca egumen pe un Atanasie, cf. Meyer: *Hauptturkunden*, 154, 26.

³ Ghedeon 167. Probabil că unul din cei doi Antonie din Διατύπωσις e identic cu unul din acești trei frați cf. Meyer o. c. 129—30.

ucenici ai acestuia: Frații Atanasie, Nicolae și Antonie, trei nobili din Adrianopol, cari o clădesc pe banii lor.¹ Ea exista sigur înainte de anii 1000, iar la compunerea celui de-al 2-lea tipicon era foarte populată. De aceea i se permise cu această ocazie, în mod excepțional, să țină și ea ca și Lavra o pereche de boi pentru a ajuta la întorsul roții de moară, ba i se dă drept ca și mân. Amalfinezilor să aibă și vapor.² Acestea sunt motivele pentru care socotim că începutul ei cade înainte de 1000. Din acea epocă datează pavajul în mozaic al katholikonului.³

În sec. XI se vede c'a crescut într'una; egumenul ei doar avea drept să vină la Karies însoțit de 4 ὀπουργοί, de aceea se întâlnește în documente sub numele de „Lavra Vatopedului”, iar după sec. XIV sub cel de „Marea Mănăstire a Vatopedului”.⁴ În răstimpul acesta i s'au alipit mai multe mănăstiri și chilii ca: Ieropater, Berriotu, Kalestru, Sf. Dumitru (actualul Schit la $\frac{1}{2}$ oră spre sudul Mănăstirii), apoi Xistru, pe locul unde este astăzi Seraul Rușilor din Karies, etc. Tipiconul din 1394 îi confirmă stăpânirea peste mănăstirile: τοῦ Χαλκῆως, Τριπολίτου și Τροχαλῆς, trebuind însă să plătească protosului pentru ele, 25 de măsuri de vin și tot atâtea litre de untdelem.⁵ La finea sec. XI e vestit egumenul Ioanichie, ca unul care a luptat pentru refacerea vieții monahale relaxate prin venirea în Athos a Vlahilor.⁶ La finea sec. XII, sârbul Rațcu, fiul jupânului Ștefan Nemanian, aici în Vatoped s'a călugărit înainte de a veni tatăl său și de-a trece apoi în Παλατιομονάστηρον, pentruca abia pe urmă să întemeieze mănăstirea Hilandarului. Tot lor li se datoresc și unele clădiri în mănăstire, precum și închinarea unor metoace în Calcidica și Serbia de sud.⁷

¹ Ghedeon o. c. 318; Cosma o. c. 184; Sotiriu o. c. 26; Ktena: "Ἀπαντα... p. 530; Korolevski, art. „Athos” in D. H. G. E., V p. 58—9.

² Meyer o. c. p. 156—7.

³ Millet: (Recherches... p. 73 nota 1) pune întemeierea mănăstirii între 999—1022. O inscripție din nartex, în jurul icoanei Δέσποτης arată pe egumenul Ioanichie (1094), cf. M. P. P. No. 47; Meyer o. c. 165.

⁴ Cosma o. c. 185.

⁵ Meyer 201—2.

⁶ Meyer 165, 22—3.

⁷ Comnen o. c. 460 și urm. Ghedeon 167. Vezi viața sfinților Sava și Simion trad. rom., Buc. 1860, p. 46—7, 57 etc.

La 1230 împăr. româno-bulgar Ion Asan II, închină Vatopedulul satul Semalta de lângă Seres.¹ În sec. XIII se vede că în urma conturbărilor cruciate și unioniste ale lui Mihail Paleologu și ale altora, mănăsirea staționează² și din cauză că nu mai apar documente ale ei decât după 1300, s'a crezut chiar că mănăstirea e mai nouă.³ De fapt se pare că decăzuse în urma grelelor încercări la care a fost supusă de unioniști, cum relatează sinaxarele zilei. Cu acea ocazie 12 ieromonahi au fost trecuți prin sabie, iar egumenul Eftimie ar fi fost dus cu corabla până într'o insulă și după ce a fost chinuit, a fost aruncat în mare. Deși teologii catolici nu recunosc acest sinaxar, totuși peste toate exagerările se menține linia unui adevăr.⁴

În 1302 împ. Andronic Paleologu dă un hrisov pentru asigurarea averilor, făcând-o Mare Lavră împărătească.⁵ De altfel acest împărat credincios se îngrijește de refacerea și pictarea katolikonului și de atunci (1312) se păstrează cea mai veche inscripție după pictură din tot Athosul.⁶ Ion I și Ion II Paleologii la fel se îngrijesc de soarta mănăstirii, iar Ion Cantacuzino lăsase tronul și sub numele de Ioasaf se tunse monah tot între zidurile acestei mănăstiri.⁷ Între timp mai primește ajutoare dela crail sârbi, care de fapt o ajută să se ridice mult,⁸ iar împăratul Manuil Paleologu (1311—1325) îi dăruiește ca sf. moaște

¹ In Laskaris: Documentul dela Vatoped al împăratului Ion Asan II, Sofia, 1930, cf. Rev. ist. rom., Iași, 1931, I, 2.

² Ghedeon 145. Porfire: Ist. Afona III. 2, 634.

³ Müller o. c. 19. Langlois o. c. 20. Smirnakis 417 și urm.

⁴ Dimitracopulos: 'Ιστ. τοῦ σχήματος, Atena 1870, 70—4; Ghedeon o. c. 142—3 și Patericul atonit (rusește) ed. VI Moscova 1889 I, p. 27.

⁵ Müller: Hist. Denkmäler... 128; Zaharia: Jus. gr. rom. III, XVI.

⁶ Duchesne-Bayet: Mémoires sur une mission au M. Athos, Paris, 1876, I, 312; Brokhaus: Die Kunst... p. 25, 273, 290 (No. 62); Hasluck: Athos... p. 74 și mai ales M. P. P. Recueil No. 48 și Millet: Peintures, Paris, 1927, p. 62.

⁷ Ion Cantacuzino: Historiae III, 177, 308 (ed. Bonn, 1850); Gerlach: Tagebuch... 184. Scrierile împăr. monah s'au păstrat în manuscris (Lambros: Catalogue II, 525; Eustratiadis-Arcadie: Catalog. Vatop. No. 5, 128, 325, 326) iar una dintre ele, a tipărit-o Vasile Lupu. Despre viața lui vezi, între alții, Krumbacher: Gesch. der byz. Litt., ed. II, Leipzig, 1897, p. 105—7.

⁸ V. Langlois, o. c. 74. Anastasijević: Sf. Munte în trecut și prezent (sârbește), Beograd 1907, p. 17 sq.

buretele ce i s'a întins pe cruce Domnului Hristos (ἱερός), sigur pe lângă alte ajutoare bănești.¹ Dintre Sârbi Ștefan Dușan o ajută mult, mai ales că în 1346 el vizită sf. Munte cu soția sa Elena, cu care ocazie împărți multe daruri mănăstirilor.²

În sec. XIV, încă înainte de a veni Ion Cantacuzino în ea (1345), măn. Vatoped adăpostea monahi celebri, cum au fost isihasti Gr. Palama, Nicodim Vatopedinul de care pomenește Filoteiu patriarhul Ct-polului, apoi ascetul Filotei,³ Teofan cel care a scris în versuri viața cuviosului monah Maxim Cavesocavitul și alții.⁴

Se pare că aceasta a fost epoca de glorie spirituală a mănăstirii. Dar după un urcuș vine și coboriș. De aceea pela mijlocul sec. XV începe să slăbească orânduirea duhovnicească, iar egumenii și monahii ei tot mai des sunt întâlniți prin țările creștine după milă. E semn că idioritmia și-a înfipt ghiarele. În această epocă mănăstirea ajunge în legătură cu țările noastre, cari îi vor fi cel mai bun patron.

Până și regii catolici, cum a fost Alfons de Neapole și Aragon, ajută mănăstirea. Se păstrează dela acest rege un hrisov latinesc, cu data din 1456, prin care numitul rege încurajează mănăstirea Vatoped contra piraților, de care de altfel situația ei (cam într'un golf unde se puteau apropia corăbiile) n'o prea ajuta. Se crede că acesta ar fi singurul hrisov latin păstrat în sf. Munte, afară bineînțeles de scrisori și corespondență dintre

¹ Tot din această vreme trebuie să dateze și vestita icoană a „Maicii Domnului de sub altar”, Βηματαρίσσα ce se păstrează în katolikon și pe care tradiția spune că Iulian Apostatul (sau după alte recenzii niște barbari din epoca iconoclastă) ar fi aruncat-o împreună cu alte lucruri într'un puț părăsit (ψρέαρ βαθύ) de unde pe vremea lui Teodosie cel Mic (450) — respectiv sub imp. Teodora, 842 — ar fi fost aflată neatinsă. În amintirea acestei minuni, katholiconul mănăstirii s'a zidit cu altarul (Βῆμα) deasupra fostului puț cf. Ἀνάμνησις μερικῇ, după cod. Πατριάρχου No. 135 sec. XVII în Ghedeon 302. La fel în Comnen: Προσχυνητάριον 478 și alte multe recenzii. Despre alte 4 icoane minunate din Vatop. vezi cod. Cutlumuș 254, 5 și 263, 9 (sec. XVI).

² Cosma o. c. 60, 186.

³ Migne p. gr. 147, 712.

⁴ Ghedeon o. c. 204, 316.

papă și mănăstiri. ¹ Tot în prima jumătate a sec. XV se termină exonartexul katolikonului și, se pare, turnul cu clopot dupăcum au putut să identifice cecetătorii. ²

2. *Epoca idioritmă, ajutoarele românești.* Relațiile Vatope-
dului cu Țările române încep cam târziu, în urma celorlalte
relații pe care Ștefan al Moldovei le avusese deja cu Zograful,
Sf. Pavel, etc. La 1472, datorită insistențelor egumenului Chiril
ierom., Ștefan Vodă ridică arsanaua pentru corăbii în partea
nordică a mănăstirii. Și azi se păstrează încă pe un adăpost
de corăbii basorelieful și inscripția ce veșnicește numele cti-
torului, care, cu diadema pe cap, în poziție de rugăciune, in-
chină Maicii Domnului cu Pruncul în brațe, o bisericuță.
Sub bisericuță se poate distinge stema Moldovei: capul de zimbru
și anul când s'a pus inscripția 7004 (1496). Placa nu pare a fi
de marmoră, cum crede Millet,³ dar în orice caz nici chiar piatră
poroasă cum zice Smirnakis,⁴ căci s'a putut păstra până azi des-
tul de bine cadrul acesta pătrat cu inscripția greacă și care
pare mai curând o traducere a celei dintâi slavone, traducere
făcută probabil în 1672, când s'a refăcut acest adăpost de co-
răbii (azi locuință de rânduși), de către proigumenul Dionisie de
Vatoped.⁵ Mănăstirea Vatoped adăpostea printre urmașii culti
ai lui Ion Cantacuzino și pe vestitul traducător de cărți în ru-
sește Maxim Grecul, care ajunsese în 1518 la Moscova și care
avusese pentru munca lui atâta de suferit.⁶

Peste câțiva ani evlaviosul Neagoe va face, „în lăudata
mân. Vatoped” danii importante. Mai întâi „locmi să se dea
milă pe an ca și la Lavra lui sf. Atanasie”; apoi „au pus pe

¹ Cosma o. c. 186; Korolevski: Bibliografia, mai ales cea din sursă va-
ticană, La fel Th. Hofmann: Athos e Roma, în „Orientalia Christiana” Roma
1925 p. 39. Aici se pomenesc și alte documente, de altă natură.

² Millet-Pargoire-Petit: Bulletin o. c. 46, 115; Hasluck o. c. 155; Brock-
haus o. c. 36, după Ghedeon o. c. 35, 159, 167.

³ Millet-Pargoire-Petit o. c. 139.

⁴ Smirnakis o. c. 443.

⁵ Vezi fotogr. Beza 39, cf. Iorga: M. Athos... 468. Smirnakis ibidem.

⁶ Ghedeon o. c. 130. Sathas: Νεοελληνική Φιλολογία p. 124—5.

încătoarea de minuni icoană a Precistii (Βηματαρίσσα) un măr de aur cu mărgăritare și cu pietre scumpe și zidi și pivniță mare den temelie".¹ În doi codici ai mănăstirii (No. 292 f. 32 și urm. precum și No. 383 f. 3 și urm.) se spune acelaș lucru cu lux de amănunte, cam la fel în amândouă; „la anii 1526 a acoperit biserica cu tablă (cum se vede și azi)”² marele Voevod și domn al Vlahiei Neagoe și-a refăcut turnul Precestii mai frumos decât era cel dintâi. Și a zidit și altă biserică cu hramul Maicii Domnului, adică a Sf. Brău și a zidit și vinăria și hambarele de grâu, iar bucătăria a refăcut-o, la fel s'a mai îngrijit și de cămări pentru pâine și alte multe dupăcum și daruri multe a făcut ca și înaintașii săi ctitori, Voevozi și Domni”.³

Dupăcum se vede, această renovare i se atribue lui Neagoe Vodă, dar i se dă ca an 1526, când tocmai se sfârșia domnia lui Vladislav III, ctitorul dela Cutlumuș. Probabil că vom avea de-aface cu două daniile dela amândoi sau poate și dela Radu dela Afumați, deși nu am putut cunoaște dacă aceștia din urmă au făcut sau nu daniile la Vatoped.⁴

Precis se știe însă despre un alt Vlad, Vlad Vintilă dela Slatina, care hotărâse să dea anual câte 10.000 asprii mănăstirii în scurta lui domnie.⁵

¹ Gavril Protul, ed Erbiceann p. 99.

² Εἰς δὲ τοὺς ἔτ. 7034—1526) χρόνους ἐσκέπασεν τὴν ἐκκλησίαν ὁ μεγάλος βοεβόνδας καὶ αὐθεντὴς τῆς Βλαχίας Νεάγουλος μὲ τὸ μολύβι, καθὼς φαίνεται καὶ σήμερον καὶ μετέκτισεν τὸν πύργον τῆς παναγίας καλλιώτερα ἀπὸ τὸ πρῶτον. Καὶ ἔκτισε καὶ ἑτέραν ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας ἧσοι τῆς ἀγίας Ἰωάννης καὶ ἔκτισε καὶ τὸ ἀνοχεῖον καὶ τὰ ἀμπάρια τοῦ σιταρίου καὶ τὸ μαγειρίον ἐξανακαμῆν καὶ τὸ φομοκοπεῖον καὶ ἄλλα πολλὰ ἐπερεμέτησε καὶ πολλὰ χαρίσματα ἔδωσεν καθὼς καὶ πρῶτην κτίτορες καὶ ἄρχοντες καὶ αὐθεντάδες, πε la 1700.

³ Vezi și N. Iorga: M. Athos... 475, G. Balș: Notifiă despre arhitectura sf. Munte, București 1913 p. 41. De altfel referatul acestui autor consună aproape literal cu cel pe care-l dă Gavriil Protul (ed. Erbiceanu p. 99), doar că e mai detaliat.

⁴ St. Nicolaescu: Documente istorice cu privire la Radu Vodă dela Afumați, p. 3.

⁵ St. Nicolaescu: Domnia lui Vlad Vodă Vintilă din Slatina, in „Arhivele Olteniei”, 1936 p. 11. M. Beza o. c. 47.

Pornită pe această pantă, a căutării de ajutoare prin țările ortodoxe, ceea ce sigur aducea venit mănăstirii, dar nu și o administrație cinstită, strălucitul refugiu de mai înainte al lui Ion Cantacuzino ajunge într-o așa relaxare morală, încât a fost necesară la 1574 intervenția lui Ieremia al II-lea patriarhul Constantinopolului și a lui Silvestru patriarhul de Alexandria pentru a redeveni chinoviu.¹ Dar n'avem indicii că lucrurile s'au schimbat. Din contră, se pare că Vatopedinii sunt cei dintâi cari au început colindatul cu moaște sfinte pentru a aduna milostenii pentru mănăstire. Despre Capul Sf. Grigore de Nazianz se știe c'a făcut două astfel de drumuri, sigur adus de egumenul mănăstirii și de călugării ei. În primul drum, după 1560, adună din Moldova mari daruri. În actul lui de danie, Voevodul moldovean Lăpușneanu numește Vatopedul „a noastră veche ctitorie”, gândindu-se sigur a ajutorul dat de Ștefan. Mai donează pe lângă „o cupă mare de argint cu solzi poleiți, ce-au băut însuși Domnia-mea dintrinsa, și un mertic anual de 300 galbeni roșii o chervăsărie, (depozit, conac) ce este în Solun (Salonic) ce aceea chervăsărie Domnia mea am cumpărat-o dela un cadîu turc anume Blacie de Solun drept 65 asprîi turcești”, care echivalau se crede cu 65.000 asprîi valahi. Toate acestea cruntul, dar se vede darnicul Domn² le face „pentru Sf. moaște aduse de acolo — dela Vatoped — și anume Capul lui Grigorie Bogoslov, Fălcile lui Zlataust, degetul Sf. Ana, pe care călugărul Maxim Ecclesiarhul și Sofronie Proigumenul le aduseră cu o solie de frați, spre a aduna ajutoare.”³ Tot cu ajutor dela Ale-

¹ De aceea cred că este o greșală ce spune un cod. coisl. că în 1557 (6065) s'a făcut mănăstirea Vatoped chinoviu, ceea ce nu e de crezut, căci tipikonul din 1574 nu se exprimă decât pentru lavrioți că „toți s'au alăturat la certuri, la poșta de averi, la comerț”, etc. (Meyer 216, 35) cf. Montfaucon: Bibl. Coisl. p. 318. De aceea chiar dacă se va fi introdus la 1557 viața de obște [poate datorită vestișilor monahi ce petreceau atunci în ea, ca Teodor nepotul lui Ghenadie Școlarul (Sathas: Μεσ. Βιβλ., III, prefață) sau ca Teofan și Anania (Ghedeon 211), cari vor fi putut influința pentru revenirea la viața de obște], în orice caz evenimentele vorbesc pentru idioritmie.

² N. Iorga: M. Athos... 482

³ Th. Codrescu: Uricariul, vol. XIV p. 107—11; Hurmuzachi, Doc. XIV, adaos; N. Iorga: M. Athos... 482; M. Beza o. c. p. 47.

xandru Lăpușneanu, sau poate dela Rusandra văduva lui, doi călugări lucrează o frumoasă ușă de *katholikon*.¹ La a doua aducere a moaștelor — de astă dată în Țara Românească sub Ctin Brâncoveanu — văduva lui Șerban Cantacuzino, Maria și cu altă Marie, a lui Ctin Bălăceanu, îmbracă în aur chivotul Sf. Grigorie sub eclesiarhul Neofit, cum spune inscripția grecească de pe el, din 7 Martie 1709 păstrată până azi.² Se vede că devenise un obicei al Vatopedinilor călătoria aceasta până departe, căci începând din 1568 și 1588 Țarii Rusiei le dau voe împreună cu cei din Hilandar să vină tot la câte 5 ani să cerșească milă dela creștini. Se cunoaște între acești egumeni cari mergeau după milă *ὁ γέρων Σωφρόνιος* care la 1592 deschide discuții religioase în capitala Țarilor, sigur combătând propaganda uniată, care se făcea simțită mai ales în S—V Rusiei.³ Nu numai că în aceste călătorii călugării vatopedini reușesc să câștige pentru mănăstirile lor destule dani, cărți și alte prinoase, dar reușesc să câștige și ceva nou: conving pe Voevozi și boieri, să le inchine, în schimbul rugăciunilor lor, mănăstiri și biserici. În privința aceasta Vatopedul pare a duce recordul.

În 1606 i se închină frumoasa mănăstire *Golia* din Iași. Nu se cunoaște actul de închinare, dar se știe că în 20 Ianuarie 1606, mitropolitul Moldovei, episcopii de Roman, Rădăuți și Huși, confirmă închinarea de către văduva Ana Golăi (*Golia*) și fiul ei Mihai, la Vatoped „a bisericii *Golia* de dânsii zidită, cu argintării, cu vestminte și cu toate cărțile bisericești și cu toate casele și viile ei”.⁴ În 30 Martie același an apare hrisovul de în-

¹ M. P. P. No. 56, 114, 167, 316; Urikar, XIV, 107—111.

² Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 71; N. Iorga, M. Athos 496.

³ Ghedeon o. c. 168, 180.

⁴ Ep. Melchisedec: Notițe dela 48 de mănăstiri și biserici, București 1885, pag. 232. Acelaș: Cronica Romanului Buc. 1887, I p. 337. Traducerea franceză a actului cu data de 20 Febr. 1606 vezi-o în „Eclaircissement sur les questions des monastères situés dans les Principautés Danubiennes”, Paris, Oct. 1857 p. 70—4 Cf. Th. Codrescu: Urikariul vol. XXI, p. 336—8. I. Loverdos: *Τὰ τῆς ἐν Ἰαστρὶ μονῆς Ἱερολίας*, Iași 1859 p. 12 sq.

țărare și dela Ieremia Vodă Movilă, consfințind vatopedinilor dreptul peste toate moșile mănăstirii.¹ Călugării vor pomeni pe logofeteasă „cu paraclise și cu colivă, s'o grijească în caz de sărăcie și de boală, și — lucru neobișnuit — să-i facă două rânduri de haine, unul de iarnă și unul de vară”. În 9 Octombrie 1608 logofeteasa Ana mai donează 4 moșii și câteva vii la Cotnari.² În 2 Martie 1610, Ileana fiica lui Stoica din Stoicani mai adaugă și partea ei de ocină din Stoicani-Soroca cu tot venitul ei, cu eleșteu și loc de moară.³ Primul egumen în Golia pare a fi fost Grigore pe care-l întâlnim în 1614 vânzând moșia Rujinți, căci Vatopedul va fi fost în vreo strămoare.⁴ Va fi un act cu totul neîngăduit de dispozițiunile ctitoricești. La 1677, Duca Vodă repără turnul Goliei sub egumenia grecului Macarie.⁵ În Golia moare, sub C. Brâncoveanu, patriarhul Iacob de Constantinopol, care căutase protecție numai la Voevozii români.⁶

Golia avea 58 de moșii și părți de moșii (cele mai multe între Prut și Nistru), 14 fâlcii de vie la Cotnar și Vaslui și multe sălașe de țigani. În 1828 avea un venit de 92.000 piaștrii;⁷ în 1857 numai vatra Goliei era evaluată la 8253 galbeni, iar cele 48 moșii din Basarabia în întindere de 64.000 ha, pe care le administra Ministerul de externe rus, sigur că aduceau și ele destul venit.⁸

Mănăstirea Vatopedului este acum în continuă creștere materială. Pe la 1644 își reface chiliile dinspre nord, în 1652 se

¹ Actul în Melchisedec: Notițe... 232—6 Urikariu IX, 139; Hurmuzachi XIV, I, 111. Copie grecească în Regel: Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα μονῆς Βατοπαδίου, Petersburg, 1898, p. 59.

² S. Zotta: Mân. Golia, în „Bul. com. mon. ist.” 1924, 117...

³ Th. Holban: Un document moldovenesc din 1610, în revista „Cercetări ist.”, Iași 1928 p. 186—7.

⁴ Zotta ibidem. Codrescu: Urikariul, V, 213—15.

⁵ T. Burada „Arhiva” Iași 1905, p. 34. N. Iorga: Stud. și doc. XV, 175.

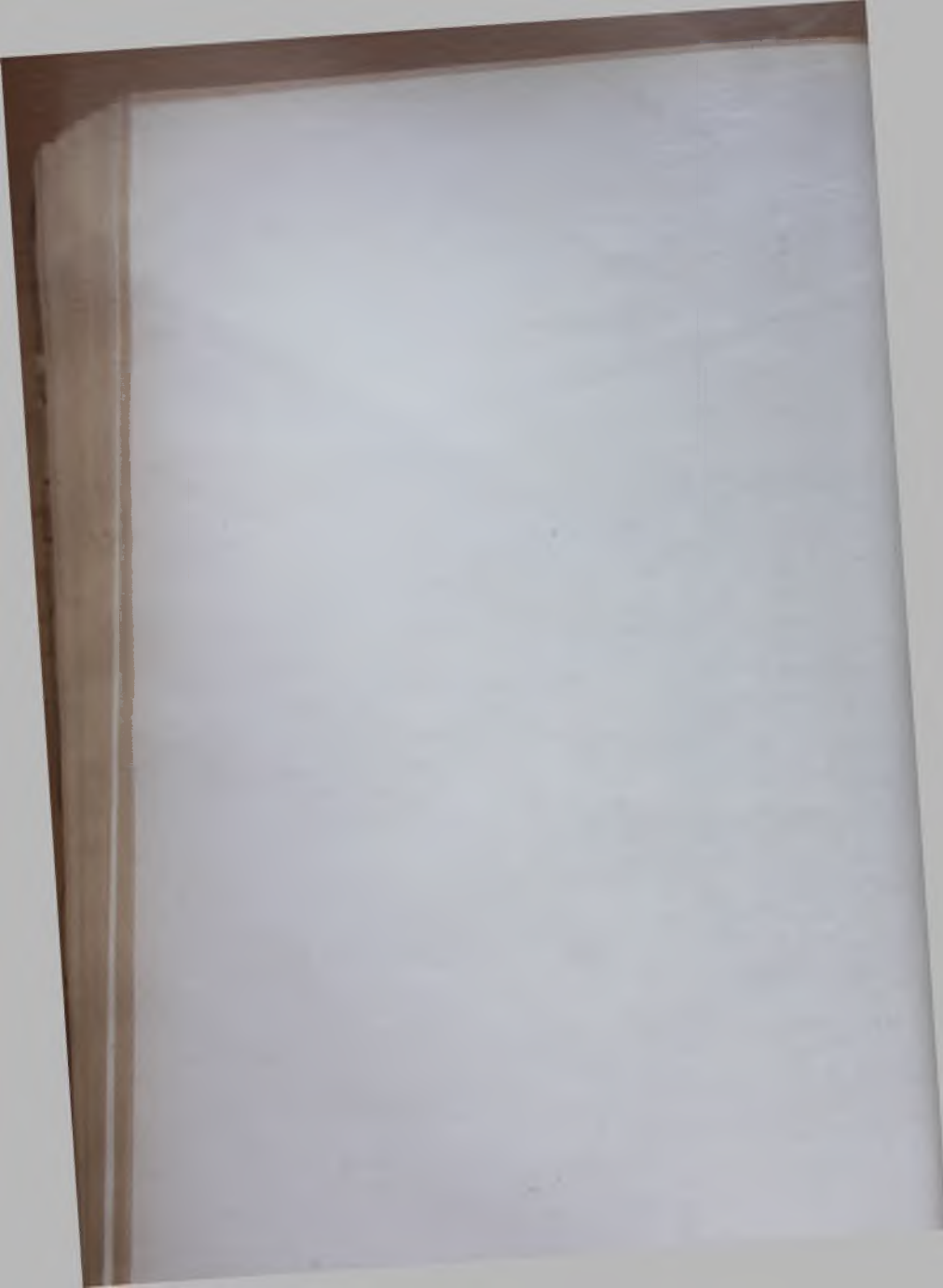
⁶ Ghedeon P. P. 606. Iorga: Byzance p. 184.

⁷ Hurmuzachi: Doc. V, supl. I, p. 18 Cf. G. Zane: Visteria Moldovei pe vremea lui I. S. Sturza „Cercetări istorice”, 1928 p. 17.

⁸ St. Berechet: Mănăstirile din Basarabia, în scrierea comemorativă „Basarabia”, Chișinău 1926 p. 224.

Fig. 5. *Mănăstirea Vatoped*

pictează altarul în întregime, iar în 1654 se refac chiliile dinspre N.—V.¹ Avea cu ce să se refacă, deoarece darnicul Voevod Vasile Lupu o ajută și el, refăcându-i schitul Xestru sau Seraîul Rușilor de azi.² În urma relațiilor ce le-au avut egumenii vato-pedini cu Moldova, se mai alege cu două mănăstiri în orașul în care se sosia cu vaporul, în Galați: *Sf. Dumitru*, pe care dnul Iorga o crede una și aceeași cu Mavromolu³ și *Precesta* tot de acolo. Întâi a fost, închinată cea din urmă. Ctitorie a 2 brăileni, Dia, fiul lui Coman și Șerban, fratele său, ea aparținea încă în 1647 Vato-pedului.⁴ Sf. Dumitru a fost închinată după 1650, așazicând dintr'o răsbunare. Ea fusese încredințată patriarhului mazăl Atanasie Patelarie, ori acesta neascultând de Vasile Vodă, care atunci dicta în toată Biserica Răsăritului,⁵ Vodă îi luă lăcașul și-l închină la Vato-ped.⁶ Nu-i vorbă că lui Atanasie repede îi trecu supărarea, pentrucă-l vedem supraveghind lucrările la renovarea Schitului Sf. Andrei (Seraiu).⁷ De altfel Vasile avea relații încă dela 1638 cu vato-pedinii, când se crede că din banii lui s'a făcut un paraclis acolo.⁸ În 1644 un gălățean, poate negustor, apare și el donator la Vato-ped.⁹ Vasile Vodă este reprezentat la Vato-ped împreună ca Ion Golia pe-o pânză votivă de prin 1650.¹⁰ În 15 Ian. 1667, fiica lui Vasile, Ruxandra Hmelnițki, pentru a-și îndulci traiul cu mângăeri creștine în tirania în care trăia, închină după exemplul tatălui său 3 sate din ținutul Volosk: Klímovăț, Smienovska și Aksentiev.¹¹ De altfel

¹ Millet-Pargoire-Petit: *Inscriptions...* No. 55.

² Ghedeon o. c. 31—2, 168—9; N. Iorga: *M. Athos...* 490; Byz. 174.

³ N. Iorga: *Ist. Bis. rom. ed. II*, 1929, I, p. 320.

⁴ Melchisedec: *Notițe...* 311—16.

⁵ N. Iorga: *Ist. Bis. rom. p. 314, 321 etc.*

⁶ Calătoria patriarhului Macarie de Antiohia prin Țările Române, trad. E. Cioran, Buc. 1900 p. 1—3. Vezi și versurile de laudă ale lui Patelarie în cari slăvește darnicia de zi și de noapte a lui Vasile pentru Athoniți, Hurmuzachi XIII, 439.

⁷ Ghedeon P. P. 659. Acelaș: ὁ Ἱερογ 169.

⁸ Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 120; N. Iorga: *M. Athos...* 41 nota 4.

⁹ M. P. P. ibidem.

¹⁰ Iorga: *Byzance après Byzance*, p. 171.

¹¹ W. Regel o. c. 73—6; Hurmuzachi XIV, I 203, V Langlois 76.

în Rusia mai primă Vătopedinii ajutoare în 1654 cu ocazia cersitului obișnuit, din care-și făcură bolnița.¹

În 1669, în împrejurări pe cari nu le cunoaștem încă deajuns, se mai închină Vătopedului și *mănăstirea Barboi din Iași*.² În măn., Barboi trăește pe la 1770 învățatul călugăr Calinic Barcosi, ucenicul lui Eugenie Bulgarul dela școala lui din Athos.³ Despre mănăstirea Barboi se mai spune pe scurt într-o scrisoare din 1821 că au stricat-o Turcii până în temelie, iar vătopedinii se pare că nu s'au mai străduit s'o repare.⁴ De altfel în timpul acesta relațiile Vătopedinilor cu Țările noastre erau multiple. Mitropolitul Ungro-Vlahiei Varlaam, fost egumen la Glavacioc, ajuns și prin Rusia, donează și el în 1679 — iar nu 1749 cum greșit se datează — o icoană a Maicii Domnului Pantanassa.⁵ În 1672 patriarhul Dionisie Vardali înainte de-a se așeza în Lavra, trecu prin Vătoped și repară arsenalul.⁶ Tot aici se retrage după a 2-a păstorire și patriarhul Ciprian spre a-și trăi ultimele zile,⁷ la fel și patriarhul Calinic (rivalul lui Dionisie IV Muselim) despre care niște versuri pomenesc cât de evlavios era, că și fiarele ascultau de el.⁸

La 1678, mitropolitul Grigore de Laodiceea repara și el paraclisul Maicii Domnului Παρὰμυθία.⁹ Tot prin Vătoped au trecut și patriarhii: Ieremia al II-lea, Serafim I și Serafim II, Samuel I, Neofit al VII-lea și Grigore al V-lea.¹⁰ Veacul al XVII-lea se încheie bogat cu încă 2 ajutoare. Întâi e vorba de închinarea

¹ Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 127.

² Melchisedec: *Notițe...* 266—7. Cf. și Dossios: *Studii greco-române*, Iași, 1895, p. 73—6.

³ Sathas: *Neol. fil.* 507.

⁴ C. Erbiceanu: *Mitropolia Moldovei...* p. 145.

⁵ Millet-Pargoire-Petit o. c. 83; N. Iorga, *M. Athos...* 494. Tot același Varlaam cred că face să se picteze pe iconostas și o frumoasă icoană a sf. Ion Botezătorul. Cf. Kondakov: *Pamiatniki*, p. 180.

⁶ Millet-Pargoire-Petit, o. c. No. 140.

⁷ Ghedeon: *P. P.* 618. Iorga: *Byzance*, p. 183.

⁸ Satha, *Νεοελλ. φιλ.* 355—6.

⁹ Millet-Pargoire-Petit, o. c. No. 91; Kondakov 53.

¹⁰ Ghedeon *P. P.* 631, 633, 650, 657, 680; Iorga *Byz.* 174.

mănăstirii *Mira* din ținutul Focșanilor. Ctitorie a familiei Moțoc din Odobești, ea era terminată prin 1686,¹ dar a lucrat mai pe urmă la ea tot în lemn și Constantin V. Cantemir. Ea devine ctitorie a Cantemirilor, mai ales că în 1705 Antioh o face din piatră. Condicele Vatopedului socot *Mira* ctitorie a lor deja din 1592.² Sigur e o greșală, poate tocmai cu o sută de ani. Episcopul Melchisedec fixează ca an al închinării 1689³; în orice caz va fi fost închinată prin jurul lui 1690, deși cel dintâi egumen pe care-l cunoaștem îl întâlnim abia în 1735: Mitrofan Calerghi.⁴ *Mira*, la început mai săracă, dar după ce primește chiar mormântul Cantemireștilor, ceva mai bogată, avea la 1828 un venit de 19.350 piaștrii, de pe vreo 10 moșii în județul Putna și vii la Odobești ceea ce în banii de azi ar da anual circa 160.000 lei.⁵

Al doilea ajutor este dela Vodă Brâncoveanu, după cum se vede dintr'o condică de socoteli pe a. 1692. Atunci măn. Vatoped primește din dărnicia Voevodului 21.000 de bani (așpri), sumă întreită față de ajutorul primit de celelalte mănăstiri din Orient. Și se pare că acest tain se primea regulat.⁶ Mănăstirea Vatopedului avea pe la 1699 cinci turnuri mari și patru mici, dintre care unul cu ceas. Era în privința materială o adevărată îngrămădire de ziduri și lux, cum se vede până azi.⁷

În sec. XVII începe tot cu bine. La 1708 își poate reface chiliile din spre N.—V., cari se vede că s'au mai deteriorat după 1654.⁸ De altfel danii mai obțineau acești egumeni abili foarte ușor și dela conaționali lor fanarioți, cum spune actul din 1 Sept. 1753 al lui Mat. Gr. Ghica.⁹

¹ Em. Colin: Contribuții la un istoric al măn. *Mira* în Rev. „Milcovia” 1931, Focșani, p. 218.

² Cosma o. c. 187; C. Popescu Spineni: Procesul... 131.

³ Melchisedec: Notițe... 111.

⁴ Em. Colin, o. c. 220.

⁵ Hurmuzachi: Doc V, supl. I; Zane o. c. 18.

⁶ N. Iorga: Studii și documente, V 363.

⁷ Comnen: Proschinitarion..., ed. Montfaucon, Paris, 1708, p. 499.

⁸ Brockhaus o. c. p. 155.

⁹ Hurmuzachi XIV, 2, 1132.

Tot în acest timp și anume în 1739 s'a refăcut și cupola katholikonului,¹ dupăcum s'a îmbogățit și cu o mulțime de icoane rusești ferecate în argint și aur.² La 1729, Constantin Racoviță îi închină mănăstirea Răchitoasa din județul Tecuci cu o mulțime de moșii, din cari la 1828 se mai păstrasera încă 17, cu un venit de 28610 piaștri.³ Vatopedinii erau peste tot prin Țările Române. Se pare că ajung și parohi ai comunității grecești din Sibiu, dupăcum cei din Xiropotam ajung la cea din Brașov,⁴ pentrucă între actele Companiei sibiene se întâlnesc câțiva mijlocind schimb de blănuri de samur pentru starostele Companiei (1717), iar la 1733 Leonțiu de Vatoped e notat pe o pravilă de Târgoviște.⁵ La 1749 e pomenit un Grigorie, învinuit de agitație contra Unirii, iar în 1753 stolnicul Milca recomandă companiei se pare tot un efimerios (paroh) vatopedin.⁶ Pe la metoacele din țară mai lucrează la reparații sau fac chiar câte-o danie. Neofit de Golia, cel prin care cred că s'a făcut închinarea Răchitoasei (la care va fi contribuit și un Grigorie ce semna în 1729 pe un manuscris din Sf. Gheoghe Nou din București),⁷ și care în 1720 face o cancelarie de bibliotecă la Vatoped,⁸ pare să fi fost mitropolit de Niș, căci în 1723 e semnat pe ultima filă a unei Εὐαγγελικῆ ἀπόδειξις, mss. din 1335, donat prin el de părinții din Vatoped „prea luminatului Ion Alexandru Mavrocordat să-i rămăie Dsale în bibliotecă”.⁹ Tot el publică cu ajutor domnesc în București 1723 și Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Νεοφύτου. Un alt egumen important pare a fi Hrisant dela Precești din Galați care semnează că a cumpărat în 1783 o serie de mînee de Veneția, ediția 1777.

¹ Fr. Fichtner: Die Wandmalereien... p. 46. M. P. P. No, 54.

² Brockhaus o. c. 256, 153. Rusești e un fel de-a vorbi, pentru cele cu inscripții slave, deci și de pe la noi.

³ Hurmuzachi o. c. V. I, p. 20. Zane o. c. 20.

⁴ Vezi la Xiropotam,

⁵ N. Iorga: Studii și documente, VII p. VI No. 19, 20.

⁶ Idem, Studii și documente VII p. 52—3, 67.

⁷ Idem, Studii și documente, XVI, p. 275.

⁸ Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 123, 151.

⁹ Eustratiadis-Arcadie Vatopedinul: Catalogul Codicilor din Vatoped, (grecește), Paris 1924, p. 180.

În 1762 Vatopedinii strâng dela Grigorie Ghica al Moldovei un medalion cu inițialele I' B (Grigore Voevod), atârnat de vestita icoană a Maicii Domnului Βηματαρίστως din katolikon.¹ Mai târziu mănăstirea se reface, așa în 1780 mitrop. Gherasim de Drama, îi reface biserița Sf. Andrei.² La 1782 se refac chiliile din stânga intrării, la 1785 trapeza, paraclisul Sf. Nicolae făcătorul de minuni,³ în 1789 naosul katolikonului,⁴ la 1794 biserica Sf. Brău, nartexul katolikonului în 1819,⁵ la 1828 chiliile sudice, peste 2 ani se restaurează nartexul, iar la 1859 spitalul — sigur toate acestea în cea mai mare parte cu bani din Principate.⁶

De altfel în întreg sec. XVIII, dar mai ales pe la 1750 Vatopedul dispunea de bărbați culti. Dacă am pomeni afară de cei de mai sus, numai pe egumenul Neofit, prin ale cărui stăruințe patriarhul Ciril înființează după 1750 Academia Athonită și tot ar fi destul ca să se recunoască de oricine că Vatopedul a premers în vremea aceasta în privința culturii tuturor celorlalte mănăstiri. Și am avut și noi o oarecare contribuție materială la susținerea acestei Academii, căci după 1750 actele noastre vorbesc de vatopedinii Meletie și Gavriil cari colectau la noi în țară bani pentru școala și tipografia din sf. Munte.⁷ Dar și în sec. al 19-lea călugării vatopedinii sunt mereu pomeniți prin Țările noastre.

În preajma secularizării se distinge între epitropii mănăstirești Grigore de Irinopolis, care la 1841 repară mân. Barboș.⁸ El pare a fi fost arhimandrit la Golia în 1818, când ajută la refacerea chiliilor împreună cu Metodie.⁹ Tot dela el a moștenit Vatopedul

¹ M. P. P. o. c. 81. Vezi și Iorga: Studii și documente XV, 168.

² Ghedeon o. c. 167.

³ În altarul katolikonului un Nicolae Hrisogoos din satul Nicolîța (Macedonia) piclează o icoană a Maicii Domnului χηροπρίστως, în Kondakov o. c. 171—2.

⁴ Millet-Petit-Pargoire: Inscriptions... No. 53.

⁵ M. P. P. No. 48.

⁶ Millet: Recherches... 100, 106—7. Brockhaus: Die Kunst... p. 294. Smirnakis o. c. 447. Hasluck: Athos... p. 155.

⁷ Hurmuzachi: Doc. XIII, 211—35.

⁸ Melchisedec: Notițe... 266—7; N. Iorga: Studii și Doc... XV, 142-3.

⁹ Millet-Pargoire-Petit o. c. 123; Vezi Eustratiadi-Acardie, Catalog, p. 270. Smirnakis o. c. 444.

multe cărți. În 1859 Dionisie strânge bani dela vre-o 20 creștini din Iași și îmbracă icoana Preceștii Apărătoarea (Παραμύδια).¹

Dintre lăcașurile călugărești supuse Vatopedului,² mai importante sunt:

1. *Schitul idioritmnic al sf. Dumitru* la $\frac{1}{2}$ oră spre sud de mănăstire, clădit se crede pe ruinele vechii mănăstiri τοῦ Χαλκῆως, fără a se ști însă precis. Κυριακόν-ul schitului s'a zugrăvit pela 1755, iar exonartexul înainte de 1800.³ S'a invrednicit și el din ajutoarele ce le primea Comunitatea sf. Munte dela boerii țărilor noastre, căci dupăcum ne arată un mss. din Lavra, la 1809 primea ca și restul schiturilor athonite câte 50 de groși anual dela Arhondesa Elena Moruzi.⁴

2. *Schitul chinovial al Sf. Andrei supranumit Seraiu*. Este cel mai luxos dintre așezămintele monahale ce se află în sf. Munte. Pela 1644, cu bani dela Vasile Lupu, Atanasie Patelarul refăcea vechea mănăstioară Xistru sau Xestru, în care se nevoiau câțiva pravoslavnici ruși.⁵ Se vede că acest lăcaș ce se află pe moșia Vatopedului este același care se refăcea mai spațios mai târziu (1761—8) sub numele de „Seraiu” (Seraî=Eὐρύχωρον=larg, spațios) de către patriarhul Serafim II cu hramul sf. Andrei.⁶ La 1842 a fost vândut ca chilie Rușilor Visarion, Varsanufie și Teodorit. După mari intervenții, lăcașul a fost schimbat în 1849 în schit de obște, datorită mai ales vizitelor marelui duce Constantin Nicolaevici și savantului rus Andrei Muraiev. În 1867 îl vizită și un alt mare duce, Alexei Alexandrovici, și atunci s'au pus temeliile luxosului lăcaș de azi, unul din cele mai strălucite din tot răsăritul. În mărime de 60 m. lungime și 33 lățime, clădit din granit cioplit și din marmoră, Seraiul are o intrare formată dintr'un turn gotic cu 37 de trepți, iar în interior poli-

¹ Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 94.

² N'am putut consulta studiul lui M. Ghedeon: Αἱ βατοπεδικαὶ σκῆτοι, în revista „Σοῦρ”, Constantinopol, 1877, I p. 277 sq.

³ Cosma o. c. 190. ⁴ Vezi și la Protaton.

⁵ Ghedeon o. c. 32—2, 168—9. N. Iorga: M. Athos... 490. Vezi și Acelaș: Byzance après Byzance 174; Ghedeon P. P. 559.

⁶ Ghedeon pune data 1734, p. 168, 9.

candre și odoare de un lux exorbitant. Între timp călugării ruși din Seraiu au colectat multe manuscrise de valoare de prin Athos, din care azi puține se mai află, căci în mizeria lor de azi, sărmanii ruși le vând la alții.

Dintre chiliile Vatopedului (vreo 28), ne interesează doar câteva cari sunt românești și se găsesc mai ales în jurul schitului sf. Dimitrie.¹

Metoacele Vatopedului sunt multe și azi când nu mai au mănăstirile închinăte. Este singura mănăstire care a primit calendarul cel nou și care duce un regim uneori pe picior larg și pentru aceasta e aspru criticată de puritanii celorlalte mănăstiri, mai ales ai celor de obște. Din cauza regimului care ține pas cu vremea, ea este preferată de vizitatori, iar congresul pan-ortodox tot aici își alesese în 1930 locul de întâlnire. Între metoace excelează cele din Ierissos (Provlaca), insulele Amuliani, apoi în Calcidica, o casă lângă ipodromul din Salonic și altele risipite prin Macedonia.

Clădirile și reînnoirile aduse din aceste resurse sunt însă departe de-a egala pe cele din epoca metoacelor moldo-valahe.

Din arhiva mănăstirii Vatoped² remarcăm următorii codici, ca unii cari cuprind mai multe știri și date în legătură cu istoria noastră.

a) Proskinitare (προσκυνήτάρια=guiduri pentru pelerini). Avem în biblioteca Vatopedului mai multe proskinitare în parte pentru Vatoped, sau în general pentru sf. Munte. Așa în manuscrisul 383, o copie după Ion Comnen, făcută cred imediat după 1700, căci la 1718 Gherasim de Vatoped scrie unul în versuri după el (No. 986 f. 85—107). Istoriile de ale Vatopedului sunt multe și în manuscrisele 292, 293, 207 etc.

¹ Așa este chilia sf. Ipatie la $1\frac{1}{2}$ oră spre sud de mănăstire. În acest lăcaș, se nevoesc vreo 6 monahi români originari de prin părțile Sibiului și Sebeșului. Vezi mai pe larg despre aceste lăcașuri și numele celor care le locuiesc Pr. D. Veștemeanu: Monahii români în Athos, „Revista Teologică” Sibiu 1938, p. 111.

² Vatopedul are cea mai neospitalieră bibliotecă, lucru de care s'a plâns și Ghedeon și alții. Cf. Gelzer: Vom heiligen Berg 100—1. Totuși este, între cele mai mari.

b) Laude la adresa Voevozilor noștri precum și mulțumiri și scrisori de altă natură între Vatoped și noi se află în codiciți: No. 725, 1038, 642, 686, 1428, 207, 551, aceste din urmă cuprinzând numai formule (τύπα) de polihroane la pomeniri (vezi mai ales cod. 383 f. 223—232).

c) Cuvântări, epistole.

Cod. 832 (sec. XVIII) cuprinde în filele 341—5 câteva cuvântări ținute de Ion Comnen, Doctorul lui Vodă Brâncoveanu, (autorul *προσκυνήτριον*-ului), cuvântări ținute când era și domnul de față la Biserică. Era ziua Sf. Ștefan (27 Dec.), Sf. Vasile (1 Ian.) etc. Scrisori de ale aceluiași doctor către binefăcătorul său se află în codicele 506, f. 1—3 în care-i vorba de binefacerile împrăștiate în întreg orientul ortodox.

Codicele 642 f. 6—36 (sec. XVII) cuprinde o scrisoare a lui Alexandru Mavrocordat ἐξ Ἀπορρίτων, marele dascăl din Constantinopol, în care cere Stolnicului Constantin Cantacuzino ajutor pentru nepotul său Dimitrie.¹

Același Alex. Mavrocordat scrie pentru astfel de ajutoare lui Constantin Duca (cod. 686 f. 107).

Cod. 179 și 180 ambele din sec. XIV (1335) cuprinzând Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις, și Εὐαγγελικὴ προπαρασκευὴ ale lui Eusebie de Cesarea, au fost donate în 1721 de părinții vatopedini lui Nicolae Mavrocordat prin mitropolitul Neofit de Niș, spre a le avea acest bibliofil între cărțile Sale. Codicii sunt scriși pe pergament, iar iscălitura lui Neofit e la urmă, pe f. 400.

Cod. 210 (sec. XVIII) cuprinde elemente de geometrie după Euclid și Arhimede, așa cum le preda la școala domnească din București, Sf. Sava, iatrofilosoful Manasse în a. 1778.

Codicii 257 și 258 cuprind fiecare câte o copie după Θέατρον πολιτικόν pe care Nicolae Vodă Mavrocordat îl traduse din latinește, pentruca Domnul, învățat cum era „să știe ce să facă și dela ce să se abțină”. Aceste copii sunt scrise la noi în țară, prima în mână. Galata în 1756 de Gh. Calerghi, iar a 2-a de Gherasim, episcopul vatopedin din Golia.²

¹ Cf. Hurmuzachi XIV 1, 271—2.

² Vezi și Lambros: „Neos Ellinonimion” I, 29.

Codicele 259 cuprinde un autograf al învățatului călugăr din Xiropotam Cezar Daponte; *Θεατρον βασιλικόν* (1767), cuprinzând stihuri de politeză către beizadeaua Alexandru Ipsilanti, rugăciuni către Maica Domnului etc.¹

Cod. 213 cuprinde o culegere de rugăciuni copiate în timpul celor trei ani cât a stat (1799—1802) în mână. Slatina (sigur jud. Olt) smeritul arhid. Constantin. E o copie după un *Ἐκλόγιον* tipărit în 1799 în Constantinopol.

Cod. 291 cuprinde hronograful lui Frantzis scris la noi în țară, cel mai bun exemplar din câte s'au păstrat din această operă. Pe fila *ψα* (811) are însemnări despre Ioan Corvin, Ion Capistran, etc.²

Concluzie. Intemeiată încă la indemnul marelui Atanasie Athonitul, Mănăstirea Vatopedului a urmat și ideologia acestuia. În prima ei epocă, mănăstirea a culminat în timpul când însuși împăratul Ion Cantacuzino vine în ea și se călugărește. În acest răstimp ea este ajutată de împărații bizantini, de țarii sârbi și bulgari.

În epoca idioritmă, al cărei început coincide cu distrugerea imperiului bizantin și a celor două țarate, mănăstirea neavând alt ajutor, a căutat patronajul domnilor români. Întâi sub formă de donații în bani, de reparații sau de clădiri, mai pe urmă sub forma de închinări de mănăstiri. Vatopedul datorează dărniceii românești mai mult decât oricărei alteia, bunăstarea ei materială din ultimele 4 veacuri.

Dela Ștefan cel Mare și până la Ieremia Movilă daniile românești au fost mai rare, dar dela 1606 până la 1863, în care timp ca nici o altă mănăstire din sf. Munte avusese la noi 6 locașuri ce-i erau închinăte, Vatopedul se poate zice c'a aflat în Voevozii noștri, atât pământeni cât și străini, urmași vrednici ai Paleologilor și Cantacuzinilor.

¹ Despre Daponte vezi la Xiropotam.

² I. B. Papadopoulos: *Περὶ τῶν ἐλληνικῶν καὶ βλαχικῶν σημειώσεων τοῦ κώδ. 291. τῆς μονῆς Βατοπεδίου* în revista „ἐπετηρίς τῶν βυζ. σπουδῶν, I A” (1935), Athena, p. 409—11.

III. Mănăstirea Ivirilor ¹

Hramul: Adormirea Maicii Domnului (15 August)

Mănăstirea Ivirilor, situată la $\frac{3}{4}$ oră spre sud-vest de Karies, îți face impresia unei cetăți puternice cu ziduri tetragonale. Apează la gura unei văi, în imediata apropiere a mării, mănăstirea are în față Marea Egeică cu insulele Thasos și Samotrace pierdute la orizont. Ea poartă numele de mănăstirea Ivirilor pentru că întemeetorii și cei dintâi locuitori ai ei au fost Georgienii sau Ivirii, de lângă Caucaz.

I. *Epoca georgiană (972—1350)*. Cum am pomenit și când am vorbit de el, Atanasie Athonitul vorbește adeseori în scrierile sale de un călugăr din Iviria, Ioanē. Despre acest Ioanē, istoria Geor-

¹ Arhiva mănăstirii Ivirilor este dintre cele mai bogate din Sf. Munte. Deși se pare că multe din manuscrisele duse pela 1659 de Suhanov în Rusia pentru corectarea cărților bisericești de sub patriarhul Nikon, fuseseră din mănăstirea Ivirilor (vezi: Arhim Vladimir: *Sistematica descriere a manuscriselor din biblioteca sinodală din Moscova*, I (Moscova 1894), rusește), totuși arhiva mănăstirii Ivirilor este încă foarte bogată. Dacă numărăm numai cei vreo 1500 codici grecești catalogați de Lambros (*Catalog of the grec manuscripts*, Cambridge, II, 1900 p. 3—215) fără a mai socoti și pe cei georgieni (cf. Brosset: *Explications de quelques inscriptions photographiées par M. Sebastianov au Mont Athos* [Mélanges asiatiques du Bulletin de l'Académie des sciences, Petersbourg IV (1849, p. 369—85; tot Brosset i le comunică și lui V. Langlois care le dă cu titlul în monografia sa despre Sf. Munte p. 105—6 și în: *Notice sur le couvent iberien du mont Athos*, in „Journal asiatique”, VI-e série, tome XI, 1867, p. 331—51), arhiva mănăstirii Ivirilor rămâne un tezaur strălucit de istorie și de artă.

Dintre cei cari au scris mai amănunțit despre istoria mănăstirii, notăm în afară de lucrările de mai sus și de cele de care am pomenit în bibliografia generală, pe următorii: M. Ghedeon: *Λόγοι καὶ βιβλιοθήκαι τῆς ἐν Ἀθῶν μονῆς τῶν Ἰβήρων*, in „Ἑκκλ. Ἀλ.” IV 1884, p. 481—2.

În mănăstirea Ivirilor s'a scris în sec. XVI și XVII o cronică (cuprinzând viața mănăstirii) de către ieromonahul Teodosie, care între 1511—1514 copiază

giei¹ spune că era unul din cei mai importanți demnitari dela curtea regelui David (pe la 970). Fiind foarte evlavios și sătul de lume, pleacă să-și închine viața numai Domnului. Întâiu veni și se călugări în Macedonia, de unde trecu în mănăstirea Krania din Olimpul Tesaliei,² iar în cele din urmă în Athosul atât de faimos în care intrase nu de mult Sf. Atanasie. În suita care-l urmăse în monahism se distinge și vestitul general Tornikios sau Torning, vârf cu Ioanē. Neîncăpând cu toții în Lavra Sf. Atanasie, trec cu voia acestuia și întemeiază, la 1 milă depărtare spre Nord, biserița Sf. Ioan Evangelistul. Isbucind în acest timp războiul civil dintre Roman II și Barda δ Σκληρός,³ generalul Ion Tornikios e chemat de regele David — vasalul dela graniță al împăratului Roman II — să salveze imperiul. Generalul se duce și după o strălucită biruință se reîntoarce în liniștea ce și-o alege, depunând înaintea lui Dumnezeu armura lui vitează⁴ și aducând din bogatele prăzi

mai multe acoluthii. Cronica se continuă la 1602—26 de egumenul Ieremia, iar între 1659—74 de altă mână. (Vezi-o publicată sub titlul *Διήγησις ὁραιωτάτης περὶ τῆς μονῆς τῶν Ἱβήρων*, în Ghedeon 173—9.

Despre viața Sfântului Eftimie și cei împreună cu dânsul vezi „Νέων Ἐκλόγιον” al lui Nicodim (ed. II Constantinopol 1863), p. 68—80 și Patericul athonit (rusește) ed. VI, Moscova 1889, I, 405—411. Ea se află și în „Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Νεοφύτου, tipărită în București, 1723 de fostul mitropolit de Arta și Naupactos, Neofit. Numeroase sunt și referatele în legătură cu Icoana „Portăresei” din cari am văzut multe și în limba greacă și rusească și chiar românească. În documentele istorice ea apare sub numele *Πορταττίσσα* într’un hrisov din 1310 eliberat de Mihail Paleologul. Într’o *ἀκολουθία* zilei de 15 August scrisă pe cât se pare în 1540 de protosul Serafim e pomenită sub numele actual. Despre ea, ca și despre celelalte icoane făcătoare de minuni din Athos pomeneste monahul Agapios Landos în mult răs-pândita lui carte „Ἀμαρτολῶν Σωτηρία, Veneția, 1641. cf. Ph. Meyer: *Die Haupturkunden...* 296.

¹ Brosset: *Histoire dela Georgie*, Petersburg 1849—50, I, 1469.

² Nerutsos: *Χριστιανικά Ἀθήναι* Atena 1889, p. 54. Meyer 118, 24—30.

³ Vezi descrierea evenimentelor în G. Schlumberger: *Lépopée byzantine à la fin du X-e Siècle*, I. Tsimiskis, Paris, 1925, p. 368—76.

⁴ N’am putut consulta *Προσκυνητάριον τῶν Ἱβήρων* scris în limba georgiană de Timotei Grabașvili ed. Tiflis, 1882, care văzuse încă în 1775 armura lui Ion Tornikios; vezi în schimb *Βίος* lui Eftimie în *Νέων Ἐκλόγιον* al lui Nicodim Aghiorit (ed. II, C-tpol 1863), 70 cf. și J. Anglois, 18.

de război o sumă întreagă de bani, spre a putea clădi o biserică mai mare și cu chilii mai încăpătoare. În acest timp, Eftimie, fiul demnitarului Ioanê, ajungând ostatic la Greci, fu reclamat de tatăl său și veni și el în singurătatea Athosului.¹ Aici trăesc ei toți trei în frumoasă armonie. Se pare însă că ei măresc doar mănăstirea lui Climent, în care după tradiție ar fi murit Sf. Petru Athonitul,² marea mănăstire a Ivirilor de azi cu ziduri în formă tetragonală ca Lavra lui Atanasie, fiind ridicată, pe cât se pare, ceva mai târziu.³ Lărgirea acestui vechi καθολικόν, din care o parte se mai păstrează azi ca chilie, fu terminată în 979,⁴ iar nu în 976 cum credea Brockhaus și alții.⁵ În anii următori (980 și 984) împăratul Vasile II Bulgaroctonul întărește ca danie mănăstirii Ivirilor, vechile mănăstiri macedonene Leontias (Tesa-lonic), Ion Colov (Ierissos) și sf. Clement, despre care am mai vorbit.⁶

Peste doi ani, egumenul mănăstirii Ivirilor face un contract pentru niște moși pe seama mănăstirii cu locuitori din Ierissos,⁷ iar peste alți doi ani, bogata mănăstire a Ivirilor primi prin intermediul lui Atanasie, tot dela împăratul Vasile II, dreptul de-a avea vapor.⁸

Nu se știe cât timp mai trăise după Atanasie bătrânul Ioanê, care fusese pus și urmaș al Sfântului la conducerea sfântului Munte.⁹ Pare că moare și el pela 1015, ca și gloriosul general Tornikios, rămânând ca urmaș al lor vrednicul Eftimie, pe care

¹ Schlumberger: l'Épop. byz., Tsimiskes, 370—76.

² Nicodim Aghioritul: Ἀπολυθία ἀσματικῇ p. 61 și mai pe larg în Patericul athonit (rusește) ed. VI, I 499 sq.

³ Zezi Ghedeon 169; G. Sotiriu p. 27—8; Cosma 196—7 și Ktena 532—533 se incurcă atunci când vorbesc de acești trei georgieni inrudiți întreolaltă.

⁴ Schlumberger o. c., 380; Ghedeon, 169; Nerutzos o. c. 56.

⁵ Βίος τοῦ Εὐθυμίου in „Νέον Ἐκλόγιον, II, C-pol, 1863, p. 69; Brockhaus: Die Kunst in den Athosköstern, Leipzig 1892, p. 7.

⁶ Müller 148; Zaharia: Jus gr. rom III, p. XIV.

⁷ Uspenskij: Afon, III, 315—20.

⁸ Müller 149; Zaharia: Jus gr. rom. III p. XVI.

⁹ Meyer 126, 27.

încă Atanasie îl numise πνευματικὸν μου τέκνον,¹ iar tatăl său îl învățase el însuși filosofia.² Eftimie a fost una din cele mai proeminente figuri din viața culturală a Georgienilor de pe acea vreme. El tradusese în limba națională Biblia, așa cum încă se poate vedea din manuscrisul ce se păstrează în mănăstirea Ivirilor și din care lipsesc doar cărțile Macabeilor. Tot el compuse și un frumos comentariu la Apocalipsă.³ Fiind cam aspru cu monahii — se pare că între ei erau și câțiva Greci — Eftimie fu citat la Constantinopol să se justifice, dar n'apucă să ajungă, căci căzând de pe un cal muri în 1028 și fu îngropat în mănăstirea Sf. Ion Teologul din Ivir și mai apoi socotit de sfânt.⁴

Cel care a ridicat actuala clădire a Ivirilor și care este și el tot un personaj important în istoria mănăstirii fu vărul său, Gheorghe Mthatsmidel. Nepot al lui Patrikios Theodatos, mare demnitar bizantin,⁵ renunță și el la onorurile curții imperiale și veni în sfântul Munte unde urmă lui Eftimie în conducerea mănăstirii. El pare a fi același care e pomenit încă și în διατύπωσις a lui Atanasie⁶ și numai cronicile ulterioare i-au schimbat numele din Mthatsmidel în Parasbatse, cum apare încă înainte de 1030, când lărgeste zidirea mănăstirii Ivirilor, punând o inscripție cu numele său,⁷ cu ajutorul delat κουργαλάτης Vagrate III, regele Georgiei.⁸ El trăiește încă la 1046 când apare la semnarea tipiconului lui Constantin Monomahul,⁹ ridicând atât de mult slava mănăstirii Ivirilor, încât după egumenul Lavrei, care avea

¹ Meyer 125, 3.

² Schlumberger: o. c. 377.

³ Idem p. 376, 381.

⁴ Νέον Ἐκλόγιον 72 și Patericul athonit I, 413—414.

⁵ H. Gelzer: Vom Heiligen Berg, 1902, p. 70.

⁶ Despre el vorbește Meletie al Atenei (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, II, 338) că a trăit sub Roman Arghiros și Mihail Paliagonul (1028—41); cf. și Ghedeon 170. Vezi și documentele date pentru metoacele Ivirului în 1030, 1041 și 1063 în Müller 115—6 și Zaharia: Jus gr. rom. III XVI—XVII.

⁷ Brockhaus 26.

⁸ A. Ioană: Guide pour la Syrie et la Palestine, ed. Chauvet et Isambert, Paris 1882, p. 39.

⁹ Meyer 162.

voe să vină la adunări în Karies cu 6 ὀπουργοί, reprezentantul Ivirilor venea imediat după acestea, însoțit — ca și al Vatope-dului — de 4 ὀπουργοί.¹ De sub mâna lui se păstrează apoi o mulțime de manuscrise.²

Când a făcut mănăstirea sa, Gheorghe Ivirul o puse sub scutul Maicii Domnului „Portăreasa”, în amintirea vestitei icoane cu acest nume.³ Prin preajma anilor 1100 se mai pomenesc câteva acte despre proprietățile mănăstirii Ivirilor dela Nichifor Botaniates (1078), dela membrii familiei imperiale Comnen (1104—1105 și 1107) și dela Ioan Batatze (1114), ceea ce dovedește că starea ei era tot mai înfloritoare. După acestea un veac și jumătate nu mai apare în documente.⁴

La 1259 mănăstirea a fost distrusă, cum spune o istorie a ei, de piratii din Franța (ὑπὸ πειρατῶν ἐκ Φραγκίας), iar călugării în parte au fost uciși, iar altă parte au fugit.⁵ După câțva timp,

¹ Meyer 160, 16—17.

² Brosset: Explications des quelques inscriptions photographiées par m. Sebastianov au M. Athos [Mélanges asiatiques du Bulletin de l'Académie de St. Petersburg, IV, p. 369, 379, Petersburg 1849—50, C^f. și Schlumberger 381.

³ Despre această icoană, istoria știe următoarele: Sub împăratul Teofil (829—42) un curier împărătesc ce avea ordin să distrugă icoanele, găsi la o femeie văduvă din Niceea un chip al Maicii Domnului cu pruncul în brațe „cu privirea dulce și păr buclat” pe care o lovi cu sabia. Când văzu văduva că țâșni sânge din icoană, de spaimă o aruncă în mare, dar nu peste mult timp fiul ei, ajuns monah athonit, o văzu venind singură pe valurile mării și fu ales tocmai el ca să o ridice din apă. O duse în mănăstirea Climent, dar a doua zi o văzu iar afară și anume la poarta mănăstirii, căci zicea ea: „Eu vă păzesc pe voi, nu voi pe mine”. Acolo îi zidesc monahii biserica păstrată până azi a Portăresii (Θεοτόκος πορταρίτσα) cf. Langlois o. c. 17. Căpîi celebre se păstrează multe în Rusia (Iverkaja Mater). Vezi una dintre multe recenzii ale acestei istorii cari au circulat prin Athos, la Ghedeon 303—4 (după cod. 135 Pantocrator (XVI) cf. Wasilievskij: Fragments russo-byzantins in „Journal du ministère de l'Instr. publ.”, Petersburg, 1876, vol. 174, p. 173. Despre „Portăreasa” scrie pe la 1745 Ignatie Kemizos cel care edită în acest an la Veneția o ediție a Proskinitarului lui Ion Comnen, la care adaugă, după un manuscris din Athos o istorie a icoanei Θεοτόκου πορταρίτισσης, vezi ed. Veludu, Veneția 1857, p. 40; cf. Ghedeon 222.

⁴ Vezi Müller 127—130; Zaharia: Jus gr. rom. III XIX—XX.

⁵ Vezi la Ghedeon o. c. 173; cf. Gelzer o. c. 20.

din nou refăcută, a fost din nou distrusă până la temelii. Se pare că această din urmă distrugere este identică cu cea despre care vorbește un sinaxar că ar fi cauzat-o împăratul unionist Mihail Paleologul, ca pedeapsă că monahii athoniți n'au primit unirea din Lyon (1280). Cu această ocazie, călugării din Ivir au rezistat eroic.¹ Deși urmașul lui Mihail, Andronic, marele protector al sf. Munte, a sprijinit mai mult Hilandarul în cearta pe care o aveau aceste două mănăstiri pentru o veche moșie de lângă Lerissos: παλαιὰ κομητεία,² totuși dela el primesc și Iviriții în 1283 și 1295 întărirea dreptului de proprietate peste vechile averi din Macedonia, iar la începutul sec. XIV (1309) și un metoc bogat în Melenic.³

În sec. al XIV-lea, după ce regatul Iviriei nu mai putea s'o ajute, mănăstirea încapă pe mâinile călugărilor greci. Dornici după frumoasa ctitorie georgiană, ai cărei reprezentanți se împutnaseră și poate slăbiră duhovnicește, călugării greci, în înțelegere cu protos-ul Arsenie și cu aprobarea Sinaxiei, pun mâna pe posturile de comandă ale mănăstirii și introduc limba greacă în slujbele religioase. Georgienii se plâng patriarhului Calist I. Acesta însă fusese aghlorit și de aceea convins de connaționalii lui cum că Grecii ar fi mai capabili și mai culti, hotărăște în favorul acestora. Katholikonul și posturile de conducere rămân pe seama Grecilor, iar Ivirilor li se dă doar biserița „Portă-resele” și slujbele inferioare. Acestea se petrec între 1356—64. Mai târziu, venerabili monahi georgieni vor fi eliminați și din

¹ I. Dimitrakopoulos: 'Ιστορία τοῦ σχίσματος Constantinopol 1863, 70—4. Mai complet se află acest referat în Ghedeon o. c. 141—2. Cu această ocazie Iviriții ar fi fost inecați în mare. Unii istorici, mai ales apuseni pun la îndoiala autenticitatea acestor fapte. Cf. Gelzer o. c. 21. Vezi și Patericul athonit II, p. 245—263.

² Zaharia: Jus Gr. r., III, p. XX—XXI; Ghedeon o. c. 171. Istoria precum și textul acestor evenimente le-a publicat F. Dölger: Zu den Urkunden des Athosklosters Iheron, in Rev. Ἑλληνικά, IX (1836), Atena, p. 207—19. Vezi și Ghedeon: Πατρ. Ἐφημερίδες ἡμετέρας ἐκκλ. ἱστορίας, I, Athena 1936, p. 18 sq.

³ Zaharia, ibidem.

aceste locașuri, iar azi, când mai au doar două chilii, sunt pe cale de-a dispărea cu totul.¹

Daniile Georgiei se mai continuau încă, dar în stil mai mare abia la înfrîntarea celui de al III-lea stat georgian (sec. XVIII. Atunci va reveni, cum vom vedea, o eră mai bună pentru monahii georgieni, pentru că după aceasta să decadă treptat până la dispariția din zilele noastre, când gelozia grecească nu mai permite nici cercetătorilor georgieni să reinvie trecutul acestei mănăstiri.²

II. *Epoca grecească.* În sec. XIV și XV au ajutat mănăstirea și craii și despozii sârbi, în deosebi Ștefan Dușan și țarul Uroș,³ iar dintre împărații bizantini Ion Cantacuzino (1351) și Ion I. Paleologul (1357).⁴ Spre anul 1500 i s'a alipit vestitul Schit al lui Magula, fost centru isihast, care se pare că fusese și în stăpânirea mănăstirii Filotei.⁵ La 1492 regele Iviriei Gorgorani și fiii lui Caihosroc și Meztetambuc au ridicat câteva chilii, au adăus un *κλῆτρος* și a reparat pridvorul și cupola kathedikonului, într'un timp când vecina mănăstire a lui Filoteu era tot în mâna monahilor georgieni.⁶

a) *Ajutoare românești. Donații.* Se pare că prima legătură dintre măn. Ivirilor și țările noastre o face tot Neagoe Basarab, acelaș care la sfințirea mănăstirii dela Curtea de Argeș a chemat pe toți egumenii mănăstirilor din sf. Munte. Iată referatul lui Gavril Protul: „Iar în Lavra Ivirului a lui Eutimie făcătorul de minuni presus de ziduri au adus apă cu urloiul ca de 2 mile de loc de departe și cu multă bogăție au împodobit. Iar cinstita

¹ Vezi actul în Miklosich-Müller: *Acta et diplomata...* I. 375; aceeaș: *Acta patriarchatus C-politani*, Viena 1860, I, 277—8; cf. M. Ghedeon: *Πατριαρχικοί πίνακες*, C-pol 1884, 470; Delicanis: *Κατάλογος*, p. 199; Gelzer o. c. 71; Meyer o. c. 90—1; Korolewski în D. H. G. E. vol. V., 59.

² Așa a pățit în vara anului 1935 un georgian, prof. universitar din Varpovia, care a trebuit să-și ascundă naționalitatea spre a putea studia ceva din istoria neamului său acolo.

³ V. Langlois o. c. 75 și urm.

⁴ Cosma o. c. 199; Möller 130; Zaharia Yus Gr. v, III, XXVII; Ghedeon 148.

⁵ Vezi și altele la Ktena o. c. 534.

⁶ Brockhaus o. c. 250; Ghedeon o. c. 174, 187.

Fig. 6. *Mănăstirea Ivirilor*

lui Doamnă Despina o zăveasă (poala de iconostas) au cusut, tot din sârmă de aur și preainfrumusețată, să o puie înaintea Sfintei și făcătoarei de minuni icoane, în care iaste scris chipul Preacuratei Fecioare Maicii lui Dumnezeu Maria, care se cheamă Portăriță (Portaitissa), care au venit pe mare la această mănăstire cu mare minune, cum se află scris de Dânsa".¹ Se pare că și egumenul Dionisie, care la 1513 clădea turnul katolikonului, și alte dependințe, tot dela Neagoe va fi cerut banii, cum bine zice domnul Nicolae Iorga.² „În 18. VI. 1558 ziua Sf. Leontie a fost un cutremur mare care a distrus turnurile și bisericile sfântului Munte", spune o însemnare dintr'un codice ivirit.³ Poate acesta a fost, între altele, motivul pentru care spre sfârșitul acestui al XVI-lea veac, mănăstirea este în decadență. Cronica egumenului Ieremia, scrisă între 1602—1626, spune că din datoria de 27 de pungi s'au plătit 1200 florini de cătră regele Alexandru al Georgiei (1592), iar restul s'a adunat dela credincioșii din alte țări.⁴ Tot cu această ocazie nobila georgiană Tamara, în călugărie Sofia, dăruiește mănăstirii Ivirilor un frumos aier lucrat de mâinile ei.⁵ Mănăstirea începe de-acuma să se refacă cu pași repezi. Ea număra pe atunci 300 de călugări. După ce la 1602 se eliberă de datorii, călugăriile lucrează febril la refacerea ei completă. Dintre conducătorii ei din aceea vreme, Gavriil egumenul, adusese ajutoare din Georgia (1604), încât poate o serie de chilii se datoresc străduințelor lui.⁶ De acum încolo însă apun ajutoarele georgiene. Între timp călugăriile câștigă alți patroni. Venind în 1585 prin Țara Românească, li se încredințează din partea voevodului mazilit Mihnea Turcitul, creșterea fiului său Radu, avut cu Vișa, soția comisului Bratu. Călugăriile îl aduc în mănăstirea Ivirilor unde îl țin ascuns de mână urmăritorilor, iar mai târziu, sigur cu bani dela rudele acestuia, e trimis la vestita școală din

¹ Gavriil Protul: Viața lui Nifon, ed. Erbiceanu, 97—9.

² Millet-Pargoire-Petit: Recueil... No. 220—1; N. Iorga: M. Athos 476.

³ Vezi cod. 717 p. 22—3.

⁴ Vezi Ghedeon 175, Gelzer 71.

⁵ M. P. P. Recueil No. 251—255.

⁶ Cronica din Ivir ed. Ghedeon o. c. p. 176.

Padua Italiei, unde Radu avea între alți colegi și pe viitorul patriarh Ciril Lukaris.¹ Iată dece, când va ajunge pe tron, Voevodul îi va răsplăti atât de darnic, încât mănăstirea Ivirilor va deveni dintre cele mai bogate din sf. Munte și una din cele mai mari ctitorii românești de acolo. Lasă că între timp călugării s'au și îngrijit de un ajutor statornic la noi în țară. Ei convinseseră pe boerul *Stelea Spătarul*, care clădise o biserică cu numele lui în București, să o închine la Athos. Nu cunoaștem actul — poate va fi fost numai o promisiune — dar în orice caz ea nu întârzie mult după Plumbuita lui Mihnea Turcitul, închinată și ea la Xiropotam (21. X. 1585). De acuma va începe o epocă bogată în închinări de mănăstiri și Ivirul e una din cele care va profita foarte mult din ele.

Primul gest de recunoștință din partea lui Radu — care păstrează din timpul petrecut la Ivir cunoștința limbii grecești și un colorit filosofic-religios în concepția lui de domnie² — a fost că în 6 Sept. 1505, Radu hotărăște să dea anual mănăstirii Ivirilor câte 15.000 asprii și 500 trimisului, sumă mare ca și care numai Voevozii darnici și puternici mai făceau.³

b) *Inchinări de mănăstiri*. Cea mai mare recunoștință le-o arată Radu însă atunci când le închină mănăstirea ce-i poartă numele, *Sf. Treime din București (Rodu-Vodă)*. Această mănăstire, situată pe dealul ce domina pe vremuri toate împrejurimile până la Dâmbovița, a fost clădită întâi de Petru V (1568—1577), dar apoi a fost și ea arsă de Sinan Pașa, care și-a făcut aici cartierul trupelor sale.⁴ După ce o rezidi sub supravegherea egu-

¹ Vezi despre creșterea lui Radu la Ivir ceea ce spune mai târziu Matel al Mirelor în cronică la în „Tezaurul de documente istorice”, I, 336 și Cronica lui Constantin Căpitan Filipescu, ed. Iorga p. 107, precum și în cod. Cotlumus No. 250 (Sec. XVII); Hurmuzachi: Doc. XI 534 XIV, 719, 726; cf. Iorga: Byzance après Byzance, Buc. 1935 p. 155.

² N. Iorga: Ist. bis. I 248. Radu a susținut cu toată puterea și pe Ciril Lukaris, Byzance après Byzance 160—3.

³ Hurmuzachi o. c. XIV, I, 722. Arhivele Statului: „Radu Vodă”, pachet XXVII.

⁴ Despre măn. Radu Vodă vezi: C. Săndulescu-Verna: Bis. Radu-Vodă din București în rev. „Raze de lumină”, Buc. 1930, extras. Precizări în I. C. Filitti: Biserici și ctitori, în „Bis. ort.”, 1930, extras. Ionescu-Gion: Istoria Bucureștilor, București 1889 p. 232 sq. etc.

menului din Ivir, Grigorie, care se pare că a fost însuși duhovnicul lui și care rămăsese în țară la noi câțiva ani de-a rândul, Radu Vodă o înzestră cu multe moșii și o închină la mănăstirea binefăcătorilor săi din mân. Ivirilor. Dintre moșile mănăstirii face parte și ctitoria lui Stelea din București — distrusă și ea de Sinan Pașa, dar refăcută mai târziu tot de același Grigorie¹ și biserica din *Bălteni* (Ilfov), care fu frumos restaurată în 1636 de armașul Dumitrașcu, ginerele vornicului Hrizea, și după ce fu înzestrată cu moșii, ocine, vii și țigani, a fost închinată (1626) metoc la Sf. Treime (Radu-Vodă) și prin ea indirect la Ivir.² Actul de închinare a mănăstirii Radu-Vodă datează din 10. II. 1613. Originalul nu se mai păstrează. O copie de-a lui ne-a transmis-o C. Bolliac,³ iar în traducere franceză un anonim, dușman secularizării.⁴ Actul dă putere „călugărilor ce-or veni din sf. Munte să ia venitul din toate averile de orice fel ale mănăstirii, să mărească acest venit și lucrările lui, ca și obiectele și hainele sfinte, ca mănăstirea să nu fie lipsită ci totdeauna un loc de ospitalitate”. „Iar ceea ce va trece peste venitul unui an, călugării să întrebuințeze pentru sus pomenita mănăstire din Athos”. La clădirea mănăstirii se mai lucra în 1614—15, dar nu se termină acum, căci Radu Mihnea trecu în Moldova, lăsând aceasta în sarcina fiului său, Alexandru Coconul, care o termină în 1625 cum spune o veche pisanie.⁵ Tot atunci Alex. Coconul, reparând un alt metoc al ei, *Bolintinul*, îl închină deadreptul mănăstirii Ivirilor, urmând evlaviei tatălui

¹ Și pe care în 1602 o primește ca închinată la Ivir mitropolitul Matei al Mirelor; Iorga: Byz. 77.

² Brătulescu-Remus Ilie: Mănăstiri și biserici din jud. Ilfov. Buc. 1935, p. 24—5; Al. Lapedatu în Bul. Com. Mon. Ist. I, 107—114; Iorga: Inscriptii I 109—119.

³ Cezar Bolliac: Monastirile din România (monastirile închinat), Buc. 1862 p. 75; Cf. T. Cipariu: Arhivă... 1867, 316.

⁴ Cyrille (anonim): De Paris à l'île de Serpents à travers la Roumanie, la Hongrie et les bouches de Danube, Paris 1876, p. 26; Adolphe d'Avril în „Revue de l'Orient chrétien, 1900, 170; „Magaz. ist.” I, 280—1.

⁵ Sinzai: Chronica... III, 3; D. Fotino: Ist. Dakiei II, 81; Al. Pelimon: Bucur, București 1869, 209—10; N. Iorga: Ist. bis. I 263; Acelaș: Inscriptii... I 246; Săndulescu-Verna o. c. 7 și urm.

său,¹ iar peste un an, (8. III. 1626) același Voevod închină și mănăstirea Glavacioc din jud. Vlașca cu „toate satele și cu toate ocinele și cu toți țiganii și cu morile și cu viile și cu toate bucatele și cu toate veniturile”.²

În 1630, Leon Vodă reparând biserica Spătarului Stelea din București, întărește închinarea ei la mănăstirea Ivirilor (6 Iunie) „după ce a ajuns de s'a vlădicit mitropolitul Grigorie din Ivir”, același care o clădise prima dată, cu care ocazie însuși soborul Bisericii ungro-vlahe dă o întărire în românește ca Biserica Steli să aparțină Ivirilor; doar ca administrație să stea sub conducerea egumenului dela Radu Vodă.³ Cu câteva luni înainte, același Leon Vodă refăce, cu ajutorul mitropolitului Grigorie, mănăstirea Dealu și la insistențele abilului egumen ivirean Atanasie — urmașul lui Grigorie — o închină în același loc, cu averea ei „mult- puțină cât este, cu vama dela Ocna-Mică (Dâmbovița), mori, vii, țigani”, etc., cum se spune în hrisov.⁴ Dar se vede că prea erau cu nemiluita atâtea închinări din epoca acestei puternice influențe grecești, când au fost necesare și câteva răscoale.⁵ De aceea după ce vine pe tron Matei Basarab revizuește procesul acestor închinări și în vestitul lui hrisov din 8 Decembrie 1641 eliberează o serie de mănăstiri, între care Dealu, Glavacioc și Bolintin, pe care abiliți călugări le stoarseră cu atâtea ușurință Voevozelor noștri, pe ațuncia prea influențați de grecism.⁶

¹ Actul e datat la 14 III 1625 (7133). Vezi Hurmuzachi o. c. XIV, I, 724; Iorga: M. Athos... 488 nota 4. Despre educația grecească a acestui Voevod, vezi Kogălniceanu: Letopiseșe I, 275.

² Vezi actul în Grigorie Nandriș: Doc. slavo-române din măn. M. Athos [1572—1618] Buc. 1937, p. 125—7. La fel în I. Mușeteanu; Măn. Glavacioc, teză de doctorat, Buc., 1933, p. 51—4.

³ Vezi actul în Hurmuzachi o. c. XIV, I, 724, iar al Soborului ibidem p. 725; cf. P. Panaitescu: Biserica Stelii... 391 și urm., vezi un alt hrisov, de astădată grecesc, asupra aceeași danii; Hurmuzachi, XIV, 1, 726—7; Gr. Nandriș o. c. 150—1.

⁴ Gr. Nandriș o. c. 150—1.

⁵ A. D. Xenopol: Ist. Rom. din Dacia Traiană, ed. III, vol. XIII, p. 177; C. V. Obedeau: Grecii în țara rom., București, 1900, p. 16.

⁶ Vezi hrisovul în Maior Papazoglu: Hrisovul lui Matei Basarab pentru eliberarea mănăstirilor... Buc. 1862; T. Codrescu: Urikariul, V, 327—336; Les

Totuși în acest veac mănăstirea Ivirilor s'a întărit mult în ce privește posesiunile la noi în țară. În 1649 Matei Basarab confirmă și el închinarea sf. Troițe care avea deja 35 de moșii, între cari excelează mănăstirea Tutana și Stelea (București) ca metoace, apoi multe sate ca Măneștii, Grecii, Bălenii, ville dela Văleni, prăvălii în București etc.¹ În acest timp Ivirul era administrat de același harnic egumen Atanasie, de care pomenește o carte slavonă de pomană (1650).²

Urmând evlaviei Domnului său, postelnicul Nicolae dădu bani mulți, încât, în a II-a lui egumenie, vestitul călugăr Gavriil Athenianul (care mai fusese odată și în Georgia la darnicul boer Șermazan), putu isprăvi în 1619 frumosul bazin de apă, la care a lucrat câțiva ani și care-și păstrează inscripția până azi.³ Fiala (ῥί φίλα), frumoasa ctitorie a lui Radu (1614), se împodobește ceva mai târziu cu pictură georgiană (1622).⁴ Cu drept cuvânt se poate spune că mănăstirea Ivirilor era în această vreme, când Lavra decăzuse, — datorită danilor românești — cea dintâi din întreg sf. Munte. În 1655, Constantin Vodă Basarab, fiindcă nu putea dărui alte moșii, dăruiește în mâna ivirîtului Damaschin suma de 10000 asprîi mănăstirii și 500 „trepădătorului”.⁵ Danii în bani, deși mai mici, urmează regulat. La 20 Febr. 1649, Gheorghe Ștefan fixează și el Ivirului, „marli biserici din țara grecească”, câte 3500 asprîi pe an,⁶ iar în 30 Ian. 1664 Grigore Ghica dă și el 7000 asprîi. O danie în bani mai apare și în 1672 când se repară parte din zugrăveala katolikonului și a trapezei (1672—4),⁷ căci chiar dacă nu ni s'au păstrat documentele, acești bani se trimi-

couvents dédiés, placés sous l'invocation des Saint Lieus. Bucarest 1863, 66—73 (ostilă grecilor); cf. Brezoianu: Mănăstirile închinat și călugării streini, București 1861, anexe p. 137—9.

¹ La 1761 tot se mai păstrau 14 moșii cum spune mss. Acđ. 722, f. 145—53; I. Gion o. c. 233—49.

² Hurmuzachi XIV, 1, p. 731.

³ Millet-Pargoire-Petit o. c. 282. Cronica Ivirului în Ghedeon 127; Iorga: Byzance...

⁴ Millet-Pargoire-Petit o. c. 235, 273; Brockhaus o. c. 247.

⁵ Hurmuzachi o. c. XIV, I, 731; Ghedeon 178.

⁶ V. Langlois o. c. 74.

⁷ Idem, ibidem. Kondakov: Pamiatniki... p. 53.

teau regulat. În același secol mănăstirea mai primește și din Moldova, dela Petru Schiopul, închinarea măn. *Răducanu* din jud. Bacău cu destule moșii (1678), iar la începutul sec. XVIII, precis nu știu când, *schitul Vălenilor de Munte*, care ca moșie era de mult proprietate la Radu Vodă,¹ (iar mai în urmă, ctitoria clucerului Hagi Stoian și a jupănesei Ilînca, cari pela 1680 ar fi închinat-o Cotrocenilor) și care, după cutremurul din 1737, fiind reparată de monahul ivirit Zaharie, a rămas definitiv legată de Radu Vodă și deci de Ivir.²

Între timp, luând ajutoare în bani, măn. Ivirilor se refăcuse pe dea'ntregul. Deja în 1610 i se adause un spital.³ În 1614 se lucrează tâmpla (ναῦς) katolikonului,⁴ se repară nartexul exterior,⁵ și se înoște foarte frumos baptisteriul (ψάλλη),⁶ toate acestea pe bani valahi. Până azi se vede zugrăvit la Ivir Mihnea Vodă, cu fiul său Radu în vârsta copilăriei, alături de egumenul Gavril și de zugravul Marcu.⁷ Tot lui Radu îi datorează mănăstirea și clădirea arsenalului de lângă mare (1625), a turnului, a trapezei, a portului (1622) și altele.⁸

Până pe la 1650 mănăstirea Ivirilor păstrează încă rânduiala vieții de obște, dovedită în parte și prin faptul că a fost condusă de egumeni atât de destoinici. De aceea ea era foarte prosperă. După această dată, precis nu știu când — fenomenul apărând treptat — se introduce idioritmia, sigur ca o urmare a setei după avere și câștig. De aceea monahii Ivirilor încep colindatul prin țările noastre. În același timp e pomenit pela 1660 cazul călugărului ivirit Dionisie, care mergând după milă în Rusia

¹ Gr. Nandriș o. c. 208—9.

² N. Iorga: Inscricții din bisericile României, București 1908, II, 232... (Nrele 668—82).

³ Cronica lui Ghedeon 1767.

⁴ Brokhaus o. c. 126, 293.

⁵ Fichtner o. c. 47; Smirnakis o. c. 469.

⁶ M. P. P.: Recueil... No. 273.

⁷ Millet-Pargoire-Petit: Recueil... No. 232. Autorii acestui „Recueil” greșesc când spun că ar fi vorba de Mihai Viteazul și fiul său, ori este știut lucru că Mihai n'a avut nici un fiu numit Radu, nici legături cu Ivirul.

⁸ Ghedeon: o. c. 178; N. Iorga: M. Athos 489.

dusese cu sine o copie a vestitei icoane „Portărese”. Țarul Alexei, patriarhul Nikon și mulți credincioși o întâmpinară cu mare respect și o așezară în mănăstirea sf. Nicolae din centrul Moscovei, unde „Iverskaja Mater” ajunge loc de pelerinaj pentru mulți credincioși. Spre a-și arăta recunoștința pentru acest fapt, Alexei închină mănăstirea sf. Nicolae la mănăstirea Ivirilor — căreia îi rămâne până în 1913 — și care, după secularizarea averilor mănăstirești dela noi, i-a fost sursa principală de venit.¹ Tot în același timp un alt călugăr ivirit Danil din Castoria, mergând cu scrisori dela mănăstire după milă în apus, (știa și latinește) ajunsese până în Franța și Țările de jos, unde discută cu jansenistul Arnauld,² în timp ce un Dionisie ivirit, scria o istorie a Rușilor.³

În 1672 patriarhul mazilit Dionisie depune mari eforturi spre a readuce mânăstirile la viața de obște, în cei vreo 7 ani cât a petrecut aici. Dar se pare că n'a reușit. După ce făcu și câteva reparaturi mânăstirii (între altele și noul spital care se păstrează),⁴ în 1678 patriarhul îi dăruie și odăjdiiile sale și biblioteca sa.⁵ La 1680, Voievodul Șerban Cantacuzino zugrăvește biserița frumoașă a „Portăresei”, clădită cu puțin înainte de Nichifor și Ștefana, cu ajutorul proigumenului Solomon. Până atunci icoana făcătoare de minuni stătuse în turnul de alături (ctitoria lui Neagoe, refăcută peste 100 de ani de Radu), dar de acum încolo va avea unde sta. Terminarea picturii s'a făcut la 1683.⁶ Sigur în urma deselor relații avute cu mănăstirea Ivirilor, sbuciumatul patriarh Dionisie al IV-lea Muselim, protejatul lui C. Brâncoveanu,⁷ își alege ca ultimă petreocere tocmai mănăstirea Radu Vodă, unde și moare (1696) și unde i se păstrează mormântul.

¹ Ghedeon o. c. 172... Cosma o. c. 200. Gelzer 71.

² Sathos: *Νεοελληνική Φιλολογία* Atena, 1867, p. 373—4.

³ E. K. *Οἰκονόμου: Περὶ τῆς ἁγίας Ὁλγας*, C-pol, 1883, p. 24.

⁴ Ghedeon o. c. 178.

⁵ Ghedeon: *Listele patriarhale* p. 600. Vezi și codicii iviri, 2, 567, 618, 686 și 1305; Iorga: *Byzance...* 174; Kondakov: *Pamiatniki hrist. iskustva na Afonje*, Petersburg 1902 p. 257—8.

⁶ Millet-Pargoire-Petit o. c. 264; N. Iorga *M. Athos...* p. 495; Cosma o. c. 202; Smirnakis o. c. 470; Kondakov o. c. 53.

⁷ Ghedeon: *Πατρ. πίνακες*, p. 610; Iorga: *Byzance...* 184.

Ea devenise o școală pentru un mare număr de monahi, parte din ei colaboratori ai lui Eugenie Bulgarul la Academia din Vătoped.¹

Egumenii dela Radu Vodă aveau mare trecere și pe-atunci la noi în țară.² Pela 1737 egumenul Visarion, care se pare că a reparat biserica Vălenilor de Munte, înnoște paraclisul sf. Nicolae.³ Pela 1761—2, când arde mân. Grigoriu, Iviriții îi iau sub patronajul lor, iar orice danii care veneau în ajutorul lor se impart prin Iviriți.⁴ Pela 1764 era mare ceartă între Iviriți, Lavrioți și Vătopedini. În această ceartă intervine vestitul bancher Stavache (Stavracoglu) și face danii la fiecare din aceste mănăstiri. La mân. Ivirilor dă un ajutor de 10.000 groși (1500 lire otomane), din care sumă se putură reface chiliile, paraclisul sf. Gheorghe și se clădi și un zid de împrejmuire a mănăstirii, care stă până azi, aceasta ca să-i fie scăpare la Dumnezeu pentru multele-i păcate, cheltuind 20 de pungi de bani, sumă pe care o storsese din țară dela noi.⁵ Atât de înflăcărați deveniseră monahii iviriți încât la 1793 convinseseră pe Boerul Radu Goleșcu să le închine ctitoria Goleștilor: Vieroșul de lângă Pitești, dar Alexandru Moruzi dă anul următor rezoluție negativă.⁶

Și în sec. XIX mănăstirea este în bună stare materială. Se refac în acest secol întâi naosul, katolikonul (1832),⁷ apoi trapeza

¹ Vezi despre ei: Ghedeon: Λόγιοι καὶ βιβλιοθήκαι τῶν ἱερέων. in „Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια“ IV, 481; același: Athos... 222—4.

² Vezi slujbele ce li se cereau sigur pe bună plată; cf. Hurmuzachi: Documente... XIV, 2, 1026.

³ Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 259; Ghedeon o. c. 179. Tot el repară și vechea fială a lui Radu din 1614; (cf. Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 273; Ghedeon o. c. 176) și clădește un turn cu ceas în 1725 pe când era egumen la Radu-Vodă (Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 217).

⁴ Vezi la Grigoriu; cf. Ktena o. c. 538.

⁵ Vezi C. Erbiceanu: Bărbați culti greci... Analele Acad. Rom. XXVII (904—4) seria II 170, apoi afacerile ticăloase ale fiului lui Stavache, Spătarul Gheorghe, in At. Comnen Ipsilanti: Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσην, Constantinopol 1875 p. 380.

⁶ Urikar XXV, 403; V. A. Ureche: Istoria Rom. III, 48 etc.

⁷ Millet-Pargoire-Petit No. 234.

(1848), biserica sf. Portăreasa (1858, 1888), paraclisul sf. Vasile (1812, 1846) etc.¹ În 1865, la doi ani după secularizare, mănăstirea Ivirilor arde (12 Dec.) aproape toată, afară de biserica Maicii Portărese și a sf. Ioan Botezătorul (vechea mănăstire a lui Clement), precum și casa și numai datorită unor egumeni aspri și crutători, cum au fost Ilarie, Chiril, Atanasie și mai ales Ioachim (după 1920) s'a putut menține la înălțime.

c) *Arhiva*. Dintre manuscrisele mănăstirii notăm:

1. Evanghelia scrisă 'pela 1624 de mână lui Luca Chipriotul, fost Mitropolit al Țării Românești, cu cheltuiala marelui vistiernic Rizu, închinată mână. Ivirilor din epoca marilor peregrinări ivirite. Din nefericire azi nu se știe unde se află, fiind pierdută, după cât se pare, din biblioteca așa de ferecată dealtfel, a Ivirilor.²

2. Codicele 286 (La Lambros 4406) din sec. XVI e important pentru noi pentru că pe fila 55 se află o copie de pe o istorie a mitropolitului Izidor Glava de Thesalonic, despre mitropolitul Antim al Ungro-Vlahiei. Despre el relatează codicele că fiind bătrân și nemai ținând regulile bisericii, — ba umbla chiar în haine lumești, deși avea shîma cea mare — s'a dat o decizie asupra căreia s'a revenit, pentru că fusese bolnav.³

3. Codicele 565 din sec. 17. Este un Chiriadromion al lui Maxim Peloponezianul transcris în mână. Golgota (sau Gorgota) de lângă Târgoviște, metoc al Meteorelor, la 1648, „pe când domnea Matei Basarab, păstorea Teofil și egumeneam eu Zaharie”.

4. Codicele 340 din sec. 18 cuprinde întrebări și răspunsuri dogmatice, scrise din dorința lui Constantin Brâncoveanu, de văduva lui Cariofil, sub Teodosie Mitropolitul (1697).

¹ Ktena 535—6.

² Hurmuzachi: Documente, XIV, 1, 723. Lambros: Catalogue No. 5506 pag. 279. Tot între manuscrisele Ivirului de mare importanță pentru noi este No. 889 (la Lambros 4809) din sec. XVII (1603) întrucât el cuprinde o „Tălmăcire a celor 12 Vineri”, carte populară atât de cunoscută pela noi. N. Cartoian: Cărțile populare în lit. rom., II (Buc. 1939) p. 183—4.

³ Despre Antim vezi în Ghedeon: Listele patriarhale... p. 455 și Κάρο-
vίναλ διατάξεις (Rândurile canonice), Constanantinopol 1889 p. 21—3.

5. Codicii 461 și 669 cuprind copii și însemnări dela Nicolae Navrocordat; îndeosebi cel din urmă are copia depe hrisovul Voevodului prin care dăduse câte 30 de groși pentru întreținerea școlii grecești din orașul Seres.

6. Despre codicele 125, o psaltire greacă copiată în Moldova pela 1660, de care vorbește Kondakov,¹ n'am aflat. Poate va fi în altar.

7. Codicele 566 (sec. XIII), cuprinzând scrieri de-ale lui Eutimie Zigabenus, a fost transmis de un călugăr ivirit lui Vasile Lupu în Februarie 1633.

8. N'am aflat manuscrisul de care vorbește Lambros că ar conține note despre moartea lui Ieremia Movilă, 29 VI. 1606.²

Dintre dependențele mănăstirii Ivir face parte *Schitul sf. Ioan Botezătorul*, situat la o oră depărtare în spre Apus și întemeiat, după cât se pare, tot din danii românești, adunate de egumenul Valenilor de Munte Zaharia prin 1730, care e pomenit în testamentul patriarhului Serafim dela 1734, cum observă Ghedeon.³ A mai fost reparat între 1779—1799. În 1788 primește dela mănăstirea-mamă a Ivirilor codex sau κανονισμός, (= regulamentul de funcționare), cel mai vechiu din câte se păstrează.⁴

Dintre alte vreo 20 de chilii, câteva sunt românești, iar în două se mai află și azi ultimii călugări georgieni în tot sf. Munte.⁵ Metoacele, altădată atât de bogate că puteau dăruí unul în Constantinopol școlii τοῦ Γένους, azi sunt mult mai puține. Ele se află în Macedonia, Salonic, Cassandra, Samotrache etc. Astăzi mănăstirea numără încă vreo 150 de călugări.

Dintre actualii monahi culți din mănăstirea Ivirilor, amintesc pe următorii: Arhim. Partenie care a editat în 1928 un album al sf. Munte, cu hartă, reproduceri și text grec, lângă o

¹ Kondakov o. c. 291.

² Lambros: Νέος Ἑλληνομνῆμων VII No. 2—3; cf. Iorga, Studii și docum. XXII p. 87, No. 5.

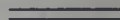
³ Ghedeon, o. c. 172.

⁴ Vezi-l la Meyer 248—54. Celelalte regulamente sunt mai nouă.

⁵ În 1900 erau vreo 50 (Gelzer 72), azi abia 25.

traducere franțuzească.¹ Mai cult și încă o puternică personalitate athonită, este ieromonahul Ioachim Iviritul, care între alte studii publicate în revistele „Grigore Palama” din Salonic² și „Θεολογία” din Atena, a publicat și o minunată monografie despre organizația monahală a sf. Munte: *Ἡ ἀγιορειτικὴ πολιτεία*, Tesalonic, 1921, 56 pag. Dintre monahii georgieni era vestit pe la finea veacului trecut, Benedict din chilă sf. Ioan Teologul, care a tipărit în 1884 o istorie a sf. Munte în limba georgiană.

In general, istoria dovedește că mănăstirea Ivirilor, începută cu zori așa de frumoși la finea sec. X și ajutată vreo 3 secole la rând de regii iviri, de împărații bizantini și de țarii sârbi, decăzând, după 1400, incapse pe mâna binefăcătoare a Voievozilor noștri și mai ales după 1600, când Radu Vodă o reface din temelie, concentrează timp de 300 de ani atenția și mila Principatelor Române. Până la secularizare, alături de Lavra și Vatoped, mănăstirea Ivirilor este între cele mai ajutate din întreg sf. Munte de către evlavia românească.

¹ Partenie Ivirit: *Λεύκωμα τοῦ ἁγίου ὄρους*, (Album du Mont Athos), Magdebourg, 1928. /

² Dintre studiile publicate în această revistă remarcăm: testamentele lui Nifon I și al Marelui ierarh Grigore V; acesta din urmă stătuse mult în sf. Munte și pe lângă *τόμος συνοδικός* dat în 1806 aghiorților (vezi-l la Petrakakos: *Νέαι πηγαι τῶν θεσμῶν τοῦ ἁγίου ὄρους*. Alexandria 1915, p. 14—17), hotărește în acest testament, păstrat în arhiva măn. Ivirilor, soluții la unele probleme curente din Athos; (cf. „Gr. Pal.”, 1197—19, p. 233—9).

IV. Mănăstirea Hilandar¹

Hramul: Intrarea în Biserică (21 Nov.)

Lavra sârbească a Hilandarului este cea mai de Nord dintre lăcașurile sfântului Munte, la 2 $\frac{1}{2}$ ore spre N.-V. de Vatoped și 1 $\frac{1}{2}$ oră spre Vest de Esfigmen. Pe locul actualei mănăstiri întea-

¹ Ca una care a jucat un rol așa de mare în viața spirituală și culturală a Sârbiei, Hilandarul a provocat o întreagă literatură istorică, mai ales sârbească.

Inscripțiile n'au putut fi catalogate de Millet-Pargoire-Petit: Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos. Ele se află însă aproape toate împrăstiate prin colecția lui Ljubomir Stojanović: Stari srpski zapisi i nadpisi I (Belgrad, 1902), II (Gr. Karlovci, 1923), III (Beograd, 1925) IV (Beograd, 1930), V (Beograd, 1932), VI (Beograd, 1936).

Ca lucrări de ansamblu notăm:

a) D. Abramović: Opisane drevnosti srpskih u sv. Gori Atonskoj (Descrierea vechilor monumente sârbești din sf. Munte Athos), Beograd 1847.

b) Idem: Sveta Gora sa strane vere, hodužestva i povjestnice (Sfântul Munte din punct de vedere religios, artistic și istoric), Belgrad, 1848.

c) Arhimandritul Leonid: Istoričeskoe opisane serbskoj carskoj Lavry Chilandaria (Descriere istorică a împărăteștii Lavre sârbești Hilandar), rusește, ed. I, Moscova 1852, ed. II 1871, ed. III 1882 etc.

d) N. Dučić: Starine Hilendarske (Lucruri vechi despre Hliandar), in „Glasnik spr. učenog društva” LVI, Beograd, 1884.

e) Sava, egumen de Hilandar: Istorija i opis manastira Hilandara, trad. din limba cebă de Rauš-Zuborić, Beograd, 1894, 1897, 1924.

f) Dr. Anastasijević: Sf. Munte în trecut și prezent (sârbește), Beograd, 1907.

Despre viața sfinților Sava și Simion (Nemanija) avem două prelucrări: una de pela 1253 datorită lui Domentian, ucenicul sfântului Sava și alta dela începutul sec. XIV, datorită călugărului Teodosie. Aceasta din urmă este mai mult o reproducere, cu multe înfloriri, a celeilalte.

Redacțiunea lui Domentian a fost editată la 1639 de episcopul de Bosnia Omko Marnjavić, iar de aici în Acta Sanctorum (la data de 14 Ianuarie) și în Νέον Ἑκκλῆσιον al lui Nicodim Aghioritul, ed. I, Veneția, 1803, p. 302—6, ed. II Constantinopol 1863, p. 271—5. Redacțiunea aceasta este cea mai aproape

meiate în 1198, profesorul sârb Drag. Anastasijević crede¹ că existase înainte un alt lăcaș cu acelaș nume: Helandarion, după intemeietorul său grec (985), locaș despre care arhim. Uspenski spunea² că a fost distrus de Arabi în 1169. Alături de acest lăcaș căzut în ruină, a existat între 1000—1300 o altă mănăstire: sf. Vasile, ale cărei ruine se văd și azi lângă mare. Înainte de 1186 nu se pomenesc să fi fost călugări sârbi în Athos.

Pe la 1186 veniră în Serbia câțiva călugări din măn. Pantelimon a Rușilor și atraseră pentru viața călugărească pe fiul jupanului sârb Ștefan Nemanja, pe Rațcu, mai târziu ajuns sf. Sava, arhiepiscopul Serbiei. Acesta veni în sf. Munte și după ce stă câțiva ani în Rusicon și apoi la Vatoped, se duse să se desăvârșească în viața cu trai mai aspru a Kariiei. Aici își alesese loc lângă biserica Protaton de azi și-și clădi o chilie (1193) cu o bisericuță în cinstea sf. Sava cel Sfințit.³ Încă decând era

de original. Cf. Meyer o. c. p. 48. Redacțiunea lui Teodosie († 1316) a devenit însă cea mai răspândită în vechea literatură sârbă. Cu ceva schimbări, ea a fost editată la 1789 la Veneția de vicarul de Makarska Iosif Pavlović Lukić. În românește s'a publicat în 1860 la București după o ediție retușată a lui Domentian. (tip. Hanu Greci trad. de S. P.)

Dintre operele literare ale sf. Sava se disting întâiu cele trei tipice călugărești: pentru Hilandar, Karies și Studenița. Ele au fost multiplicat în foarte multe copii, iar mai nou le-au editat și studiat: a) Gh. Safarik în „Glasnik“ No. 20; b) Arhim. Leonid în acelaș „Glasnik“ No. 42; c) Episcop Dimitrie în „Spomenik“ No. 31; d) A. Dimitrievski în „Trudi duhov. Akad“, Kiev, 1890 p. 170—192 și 1905 p. 433—492; e) Papadopol-Kerameu în colecția „Ἀναλέκτα ἑεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης“ V, p. 150 sq, Petersburg 1898; f) V. Jagić: Tipik hilendarski i njegov grčki izvor, în „Spomenik“ No. 34 și Daničić: Tipik sv. Save za Orahovicu (Karies) 1866. Împreună cu alte câteva scrisori și omilii, toate operele sf. Sava s'au editat de Vl. Ciorović (Academia sârbă, 1937) și în traducere populară de L. Mirković, Beograd, 1939.

¹ Dragutin Anastasijević: Existența primordială a numelui și mănăstirii Hilandar (în l. sârbă) în revista „Bogoslovlje“, Beograd, 1927 p. 50—7, 134—8

² Porfir Uspenski: Ist. Afona, Kiev, 1877, I, p. 103—4, 197. Despre alte etimologii în legătură cu numele Hilandar vezi Anastasijević, ibidem.

³ Un document din acel an vorbește de „silva empty a S. Savae cella in Caryis“ cf. Miklosich: Monumenta Serbica, Belgrad 1896, p. 2. Müller: Hist. Denkmäler... p. 124.

Vezi viața sf. Sava în Nicodim Aghioritul: Νέον Ἑκλόγιον, ed. II, Constantinopol, 1863, p. 271—275.

în Vatoped le răspunsese celorce-l căutau să revină pe tron, prin aceea că le aruncă peste zid haina de Voevod, ceea ce însemna că a rupt-o și cu familie și cu onoruri. Totodată scrie și o frumoasă epistolă, despre deșertăciunea lucrurilor lumești, sfârșitul veacului și fericirea științelor, pe care o trimise tatălui său. Impresionat de acest răspuns, tatăl său lasă tronul pe seama celui alt fiu al său, Ștefan II încoronatul (Prvovenčanin) și, după ce îmbracă rasa în mănăstirea lui, Studenița, veni să aște pe fiul său (1197). După ce acesta îl tunse în monahism, schimbându-i numele în Simeon, trec amândoi în mănăstirea părăsită a Hilandarului, pe care Alexe III Anghel le-o dă „să fie pe veci a Sărbilor mănăstire”.¹ Pe aceasta o refac și îi adaugă toate clădirile de lipsă. Craiul Ștefan II ajută și el bănește mănăstirea, care se saltă imediat în urma celor trei mari mănăstiri athonite: Lavra, Vatoped și Ivir. În deosebi primii multe sate și moșii în jurul Salonicului, Strumiței și Prizrenului.² Cât timp a mai stat sf. Sava în Hilandar, a fost pentru monahi ceea ce-a fost și Eftimie Ivirul: a tradus și copiat cărți, între altele i s'a atribuit 2 manuscrise, unui cu traducerea Bibliei și altul cu scrieri religioase.³ Pentru marea ascendență pe care o avea asupra tuturor prin cultura, viața aspră pe care o ducea și prin relațiile sale, Sava întări încă și mai mult chilia sa pustnicească din Karies, care devenise un vestit ἱεραρχικὸν τὸ πρὸν chiar și după ce plecă el și model de viață călugărească admirat în tot orientul. Totodată mai cumpără și alte chilli în Karies pentru conaționali săi ce vor veni aici în capitala Atosului pentru vre-un serviciu. În tipiconul chiliei sf. Sava pe care-l compuse, Sava hotărî ca alegerea epistatului acestei chilii să se facă de egumenul și călugăril din Hilandar, cari vor fi obligați și s'o ajute materialicește,

¹ Vezi actul în „Trudi” din Kiev, 1871 și în „Vizantijski Vremennik” a. XVII adaus.

² Aceste metoace, sporite de toți regii și craii sârbi, ajung pe la finea sec. XIV să fie în număr de vre-o 360. Cf. Rad. Gruić: Topografija hilandarkih metohija u Solunskoj i Strumskoj oblasti od XII do XIV veka, în „Zbornik” închinat lui J. Cvijić, Beograd 1924.

³ Vezi Schafarik: Geschichte der Süd-Slavischen Litteratur, 1865, III, 110. sq.

dar cari nu vor putea avea nici un amestec în conducerea chiliei, ea rămânând liberă și de ingerința protosului și a oricărui. Viața ce o vor duce chilioșii va fi foarte aspră, posturile și rugăciunile vor fi mai grele ca în celelalte mănăstiri.¹ Pela 1330 chilia e pomenită în alte documente.² Probabil atunci i s'a adaus πύργος-ul, ale cărui urme se mai văd încă și azi lângă centrul Kariei. Din vechea clădire de demult azi se mai păstrează doar o aripă, restul fiind refăcut în 1701, cum am văzut mai sus.³ Pe urmă Sf. Sava se urcă pe scaunul mitropoliei nou înființate în Serbia, dezvoltând activitatea cunoscută din istoria bisericească.

Nu mai puțin a fost admirată și viața tatălui său, de aceea la moartea lui (12 Febr. 1200) venira monahii atoniți din toate națiile să-l plângă.⁴ Și tatăl și fiul sunt puși în rândurile sfinților.⁵

Începând dela 1200 mân. Hilandar se menține, mai ales cât a durat regatul Sârbilor, între cele dintâiu din întreg sfântul Munte. Mai întâi ea înghiți vechea mân. τοῦ Ζυγοῦ (a jugului) din apropiere și de atunci luă locul 4 pe care-l avusese aceasta în ierarhia mănăstirilor athonite, ierarhie care va rămânea statornică dealungul veacurilor. În 1330 i s'a mai adăugat vechea mănăstire sf. Vasile de lângă mare, fostă τοῦ πύργου, ale cărei ruini se mai văd și astăzi când treci dela Esfigmen spre Hilandar,⁶

¹ Vezi tipiconul în Meyer 184—7. În text vechiu sârbesc la Vl. Ciorović, iar în trad. nouă la L. Mirković: Spisi Sv. Save, (Beograd 1923 și 1937).

² Monumenta Serbica... p. 101. Vezi privilegiile, dar și obligațiile pe cari i le cere tipiconul al III-lea, în Meyer 200, 9—18.

³ Vezi Tatić: La cellules de jeûne de St. Sabba à Karies, în „Mélanges Ouspenski” Paris, 1930, I, 145—9.

⁴ Soloviev: Histoire du monastère russe au M. Athos, Belgrade, 1933, p. 10; Cosma o. c. p. 49, 208.

⁵ Acta Sanctorum la 14 Ian. (sf. Sava) și 13 Febr. (sf. Simeon). Vezi și traducerea română (după versiunea franceză a lui Chodzko, Paris, 1853) a lui S. P., Buc. 1860, p. 78 și urm.

⁶ Se pare că ea a început a se dărâma cu ocazia asediului de trei ani 1307—9 (exagerat) al Catalanilor, pe care îl descrie egumenul Daniil, eroul care a condus ofensiva călugărilor. Vezi Schlumberger: Expéd. des Abmugavares... pag. 930—40; Lambros: Νέος Ἐλθρομνῆμον VI, 319—21 text.

apoi vechea mănăstire Comitisa și altele mai mici, iar în sec. al XIV și măn. sf. Gheorghe.¹

Alară de craii Vucașin și Marcu Kraljevici, toți domnii sârbi au ajutat Hilandarul. Dintre ei, Ștefan Milutin este cel mai mare binefăcător. Acesta ridică între 1290—1303 katholikonul ce se păstrează și azi, apoi trapeza și o parte din chiliile celor trei etaje.² Ștefan Dușan în 1343 îi dădu și el ajutoare,³ iar în vizita pe care a făcut-o cu soția sa Elena în 1346 și pe lângă hrisoave de danie în bani, îi închină (mai ales Elena și fiul ei Ștefan) câteva moșii în sudul Serbiei și un azil de orfani.⁴ Dintre binefăcătorii Bizanțului excelează Andronic II Paleologul, care în 1396 o ajută să cumpere vechea mănăstire a sf. Nicolae tot *Sapriko*. Tot dela Andronic II se păstrează aici pe lângă hrisov, și un toiaș. El era înrudit cu familia Tarilor sârbi.⁵

Dealtfel monahii Sârbi deveniseră chiar periculoși pentru Athos pela 1370, când cu sprijinul lor se ridicară Sîmopetra, sf. Pavel, Grigoriu, etc.⁶ Acum Hilandarul își avea asigurată soarta pentru câțva timp. Deși în 1378 moștile i le contesta Zograful bulgăresc,⁷ totuși fiica Domnului sârb Voihna, (în monahism Eufemia) mai făcea în 1399 câte o danie.⁸ În vremea schismei dintre biserica sârbă și patriarhia din Constantinopol,

¹ Cosma o. c. 209. Ktena o. c. 839—40.

² Tre di duhovnaia Academia, Kiev IV, (1847), IV, 5—9; Stojanović: Stari srpski zapisi i nadpisi, I, (Belgrad 902) No. 29.

³ Ghedeon o. c. 179. Vezi și Al. Soloviev: Diplome dela Ţarul Dușan (sârbește), în rev. „Bogoslovije”, Beograd, 1927, p. 181—197.

⁴ V. Langlois o. c. 86.

⁵ Vezi V. Langlois o. c. 8, 84. R. Curzon: Vizits to monasteries of the Levant, London 1849 p. 209 (vezi și traducerea germană a lui Meissner, Leipzig, 1854); Ghedeon o. c. 179 și Gelzer: Vom heiligen Berg p. 112; Al. Lascaris: Vizantijske princeze u Srbiji, Beograd. 1927, 32 sq.

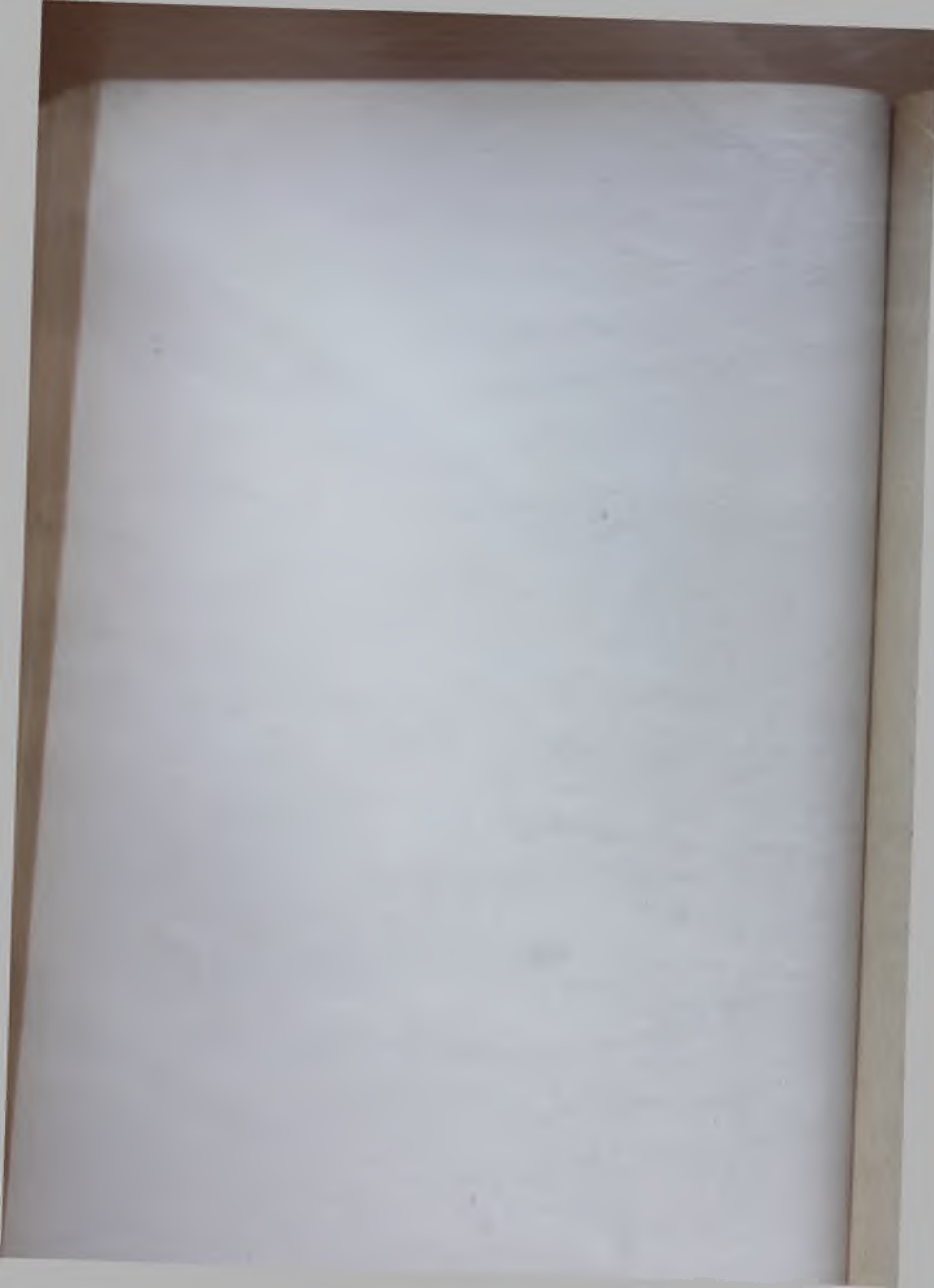
⁶ Smirnakis o. c. 488.

⁷ Certurile acestea au durat mult între cele două mănăstiri. E vorba de o moară ce și-o disputau. Împăr. Ion V. Cantacuzino hotărește o anchetă din care făcea parte și mitropolitul Ungrovlahiei și protos al sf. Munte Hariton. Vezi la Zograf și la Cutlumuș; Hurmuzachi XIV, 1, 10; Vizantijski Vremennik, p. 106.

⁸ Tot atunci se reface exonartexul katholikonului; cf. Smirnakis, 487.

Fig. 7. Mănăstirea Hilandar. (Turn)

călugării din Hilandar joacă rol foarte important. Între mijlocitori se număra Nicodim Sfințitul și un Isaia *πρωτος*, ambii din Hilandar, cari în drumurile lor ajung și pela noi prin țară.¹ Deaceea, cu toate că la 1389 statul sârb este distrus de Turci, iar urmașul eroului dela Cosova cerea să i se pregătească loc de adăpost între zidurile Rusiconului,² totuși până după 1400 Hilandarul va fi între cele mai mari din lăcașurile Sf. Munte. La 1431 se vede mormântul unui Repoș în această mănăstire sârbească.³

După 1450 nu se mai cunosc danii decât dela cei din urmă Brancovici, cari, în urma relațiilor de înrudire sau politice, vor lăsa pe Voevozii noștri să ia în protecția lor Hilandarul, care pe atunci era în stagnare.⁴

Deși încă în sec. XIV Voevozii noștri moștenesc tradiția ajutorii Sf. Munte dela Sârbi, totuși n'avem acte că Voevozii noștri ar fi ajutat Hilandarul decât abia din sec. XVI. Sigur vor fi fost și pân'atunci relații între noi și Hilandar, actele însă nu ni s'au păstrat. Așa vor fi fost între altele legăturile ce ni le-au făcut călugării care călătoreau înspre Rusia, cum a fost un Isaia dela Hilandar (1489) care pomenește de daniile lui Ștefan cel Mare, sau mai târziu un Paisie (1555) și alții, cari s'au dus înspre Rusia, uneori în misiuni, alteori ca să adune milă.⁵ Cel dintâi Voevod român care se știe că a ajutat măn. Hilandar, este Neagoe Basarab — soția lui era doar sârboaică — care cu ocazia cunoscutei sfințiri a Curții de Argeș a miluit și mănăstirea aceasta, inaugurând astfel o tradiție pe care călugării nu o vor putea uita, ci vor căuta s'o continue.⁶ Anume în 23 Aug. 1517, la câteva zile după sfințire, proigumenul Leontie și bătrânul monah Mardarie, s'au prezentat la Neagoe Vodă și s'au plâns că le lipsesc „hainele mănăstirești", lucru pentru care evlaviosul

¹ Vezi N. Iorga: *Anale...* 1912 p. 400; cf. și V. Ștefulescu: *Măn. Tismana București*, 1908.

² Vezi la Rusikon.

³ Millet: *Peintures* pl. 601.

⁴ V. Langlois o. c. p. 87; N. Iorga: *M. Athos...* 470.

⁵ *Itinéraires russes en Orient* (trad. pour la Société de l'Orient latin) par M-me B. de Kihtrowo. Genève, 1889, I, 1, p. 259, 282.

⁶ Gavril Protul: *Viața lui Nifon...* ed. Erbiceanu, 115.

Domn¹ le dă voie să vină în fiecare an la Bobotează să ridice câte 7000 aspri, „să fie sfintei mănăstiri de întărire, iar nouă și copiilor noștri spre veșnică pomenire”.² E sigur că dania s'a urmat și de Domnii următori. Radu dela Afumați se pare că a fost dintre aceștia.³ Vlad Vodă Vintilă, se știe sigur că a dat în 23 Aprilie 1534 „merticul anual obișnuit” de 10.000 asprii mănăstirii și 800 pentru bolnița de acolo.⁴

Daniile nu le mai putem urmări un timp, până la 1589, când (8 Febr.) Mihnea Turcitul dă din nou Hilandarului nu mai puțin decât 15.000 asprii.⁵ În acest timp o mai ajută și țarii Rusiei, dintre cari Teodor Ivanovici permite călugărilor din Hilandar, în 1586, să vină tot din 4 în 4 ani să strângă danii dela credincioși. Dintre călugării Hilandarului în Moscova, e pomenit în 1592 Grigorie.⁶

Nu știu dacă în 16 Nov. 1621, când s'a renovat pictura din trapeză, a fost ajutor românesc, sau rusc.⁷ Despre alte legături românești cu Hilandarul nu mai aflăm știri până sub Matei Basarab. Acest Voevod se îngrijea să editeze cărți slavone, care se foloseau nu numai la noi, în Principate, dar și în tot Balcanul și chiar în Polonia și Rusia. De aceea egumenul Hilandarului de pela 1637, când se întorcea probabil cu milele din Rusia sau poate va fi venit să primească merticul de odinioară, — cerând un exemplar din Triodul-Penticostar ce se tipărea atunci la Târgoviște și nefiind gata, a trimis pe călugărul bosniac Ioan, să supravegheze corectura. Între corectori ajunge și

¹ Unchiul mitropolitului sârb Maximian al Țării Românești, Grigorie Orbul, care era rudă cu Voevodul, a murit călugăr la Hilandar; cf. N. Iorga: *Ist. Bis. Rom.*, ed. II Vol. I p. 127.

² St. Nicolaescu: O danie a lui Neagoe Voevod la Măn. Hilandar din sf. Munte în „Noua revistă bisericească”, Buc. 1924 p. 14.

³ St. Nicolaescu: Domnia lui Radu-Vodă dela Afumați, București 1924, p. 3, nota.

⁴ Hurmuzachi XIV, I, 44; Langlois o. c. 88; St. Nicolaescu: *Ajutoare... „Convorbiri literare”* 1902 p. 959; Ghedeon o. c. 80.

⁵ Hurmuzachi o. c. p. 86; Müller: *Hist. Denkmäler...* p. 58.

⁶ „Vizantijski Vremennik”, 1911, anexe; Cosma o. c. 86; Ghedeon ibidem.

⁷ Stojanović: *Stari Zapisi*, I, Nr. 1106; Millet: *Peintures...*, pl. 99 – 114.

Rafail un călugăr din Rusia. De altcând, astfel de călugări pentru traduceri de cărți mai chemase Matei Basarab — a cărui Doamnă Elina era o mare iubitoare de carte — și acesta a fost cazul lui Meletie Macedoneanul din Zograf, tipăritorul Pravilei dela Govora.¹ Cartea se isprăvește de tipărit în 1649 în Târgoviște și Elina o dăruiește la Hilandar, unde să păstrează și azi.² Tot din aceste relații, Hilandarul se mai alege c'o minunată icoană a Maicii Domnului Γοργουπήκοος sau Ἀκαθίστος (Precesta din Acaftist), pe care o dăruie în 1643 tot Doamna Elena și se păstrează cu inscripție slavonă până azi, atârnată în partea răsăriteană a iconostasului din katolikon.³ De altfel egumenul Hilandarului avea ce căuta la curtea Voevodului: acesta plătește cheltuielile pentru a se renova trapeza (1645), căci se vede că se stricase.⁴

N'am putut afla cam pe ce vreme schitul mehedinteian din *Baia de Aramă*, ctitorie a boerilor Milcov și Cornea Brăiloi (cari sunt pomeniți într'o pisanie din 20 Mai 1694)⁵ a fost închinat la Hilandar. Se știe însă că el avea un loc de moară și o vie la Castian, apoi o moșie la Brebu, dar venitul principal îl avea dela vama orașului (75 taleri pe an) și din extrasul minelor dela Bratislava din apropiere precum și 60 bolovani de sare din Ocnele Mari, asupra cărora la 1725 se păstrau documente dela Antonie Vodă din Popești (1679), C. Brâncoveanu (1695 și 1712)

¹ Bianu-Hodoș: Bibliografia Românească veche, I, 103—4, 146.

² N. Iorga: Doamna Elina a Țării Românești patroană literară, în „Anale” s. III, tom. XIII, mem., 2 (1932), p. 2.

³ Smirnakis o. c. 490; N. Iorga: M. Athos 491; vezi o descriere a acestei icoane, copie după cea din Dohiar, în condicele 869, 97—121 (Sec. XIX) din arhiva Rusiconului.

⁴ Kondakov o. c., p. 53. Tot atunci a mai dăruit Doamna Elina și o Evanghelie, ca la Lavra, pe care o descrie Kondakov o. c., p. 183—6.

⁵ Sigur schitul era mai vechiu, pentru că se pomeneste în câteva documente pe la 1660; cf. Hurmuzachi: Documente... VI, p. 274, 296, 449; cf. Dobrescu: Ist. Rom. din Oltenia sub ocupația Austriacă, Buc. 1907, p. 155, 157, 167 etc.; cf. Popescu-Spineni: Procesul măn. închinat, Buc. 1936, p. 144, 170.

și dela Ștefan Cantacuzino (1715).¹ La începutul veacului XIX schitul Baia de Aramă avea un venit anual de 7100 Lei,² adică nu prea mare, mai ales că fusese prădat de câteva ori de Tătari și de Austrieci.³ Deși cu puține venituri dela noi, cu toate că în sec. XVII Hilandarul era foarte populat,⁴ totuși mănăstirea își menține legătura cu Țările noastre.

În 1722 Hilandarul suferi de un foc groasnic, iar în 1803, la un alt incendiu, nu scăpă decât icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului Gorgoipicoos.⁵ Nu cunoaștem afară de puținul ce-i venea dela noi și de milele rusești, din ce s'a întreținut în timpul sec. XVIII această mănăstire. După 1750, și mai ales între 1777—1797 își reface în întregime katolikonul și trapeza. Sigur e vorba de daniile sârbești, cari au început și se vor continua în sec. următor.⁶

Egumeni sârbi aflăm mulți în trecere pe la noi prin țară. Între alții aflăm că pe la 1716 (12 Dec.) Achim-Macarie dela Hilandar — care se vede că fusese anterior pe la noi, scrie starostelui Companiei de Comerț din Sibiu, Hrisant în legătură cu 10 blăni de samur rămase dela el.⁷

Altul, Sinesie ajunsese între 1804—6 exarh al mănăstirilor închinat la Iași și sta la Trei Ierarhi, pe clopotnița căreia pune o inscripție grecească. Poate tot el semna ca proigumen pe un manuscris (Viața Sf. Ignatie copiat la 1784) din mănăstirea „de Sloveni” (adică din grupul malorușilor lui Paisie) — Vorona din Botoșani.⁸

În 1813 merse spre închinare la sf. Munte un creștin din București, Alexie. Atras de viața de acolo (unde mai târziu a

¹ I. Donat: Fundațiile religioase ale Oltenei în rev. „Arhivele Oltenei”, 1936, p. 271—2.

² I. Brezoianu: Mănăstirile închinat..., p. 129.

³ C. Giurescu-N. Dobrescu: Documente privitoare la C. Brâncoveanu, București, 1907, p. 170.

⁴ Iosif Gheorghirinis: (Descriptions... 79) îi dă pe la 1670 ca număr de monahi 800 (!).

⁵ Comnen: Proschinitar, p. 73; Cosma o. c. 209.

⁶ Sotiriu o. c. 30; Smirnakis o. c. 490.

⁷ Iorga: Studii și documente, XII, p. 19—20; Hurmuzachi XIV, 2, 884.

⁸ N. Iorga: Studii și documente..., XV, p. 150, XVI, 275.

și murit), Alexie închină Hilandarului bisericuța zidită „dintru a sa strădanie, în mahalaua ce se zice Slobozia, aproape de capul podului Șerban Vodă, unde a făcut și case și le-a împrejmuit cu grădină”. Când, în anul următor, veni ră proigumenii Anania și Teodosie din Hilandar, îi primi soția lui Alexe, Maria, cu care Logofătul, fiindcă n'aveau copii, întocmi actele de închinare, recunoscute de Domnul Gh. Caragea în 2 Iunie 1814 „căci mănăstirea nu avea alt metoc în țară, spre a o avea și părinții hilandarezi ce vor veni de acolo, locaș de odihnă, cum sunt și la alte metoașe”.¹ Din acești bani se pare că s'a reparat în 1819—20 aripa vestică a mănăstirii.²

De pe la finea sec. XVII se aflau în mănăstire și călugări bulgari alături de Sârbi, trăind în bună înțelegere, după cum ne spune doctorul Comnen în călătoria sa.³ Se vede că numărul Sârbilor scăzuse continuu, până ce pe la 1766 rămân în ea mai mult bulgari și câțiva greci.⁴ În sec. XIX crește din nou numărul Sârbilor, mai ales că în 1896 vizită mănăstirea însuș regele Alexandru I Obrenovici care îi promise pe fiecare an câte 70.000 franci aur, iar mitropolia de Belgrad ajută și ea la plata datoriilor mănăstirii, care se urcau la 6000 lire otomane.⁵ Totuși nici azi nu sunt destui călugării sârbi în mănăstire: în 1928 nu erau decât sub 50 și numărul lor a scăzut chiar până la 18, așa încât, exceptând pe georgieni, cari sunt pe punctul de a dispărea, ei sunt în Athos cei mai puțini dintre popoarele ortodoxe.

Nu se știe când a devenit idioritmică, probabil pe la 1600, iar de atunci stă tot așa până la 1937 când se face de obște, deși, încă din 1896 se hotărâse principial introducerea idioritmiei. Katolikonul vechiu, cu picturile din 1299, opera lui Stefan Milutin, a fost refăcut în 1803, distrugându-se astfel poate cea mai veche

¹ V. A. Ureche: *Istoria Românilor*, București 1900, X, p. 234.

² Smirnakis o. c. 486.

³ Comnen: *Proschinitar* 473; Cosma o. c. p. 209.

⁴ Sotiriu o. c. p. 30.

⁵ Rad. Gruić în *Enciclopedia sârbă a lui St. Stanojević IV* (Zagreb, 1929) p. 798; Cosma o. c. p. 209.

pictură din Muntele Athos, pictură care prin intermediul sârbesc, s'a transmis ca un ecou dela sf. Munte și in Țările noastre.¹ Tropeza îngrăită de foc, are pictura din 1623, din epoca colindărilor după milă prin Valahia și Rusia.

Din bibliotecu mănăstirii, săracă in material grecesc, cele mai importante piese sunt 2 evanghelii: una numită a sf. Ioan Hrisostom, in mărime de 26/34 cm.² iar cealaltă un tetraevanghelu al „patriarhului Sava” in limba slavonă, datând dintre anii 1219—1236 și care pare a fi între cele mai vechi monumente sârbești.³ Manuscrisul Nr. 40 păstrează o copie a descrierii sf. Munte făcută de Ioan Comnen, doctorul Voevodului Brâncoveanu.

Dintre chiliile ce stau sub stăpânirea Hilandarului, excelează cum am văzut cea a sf. Nicolae, de care atârnă vechiul Turnapet sau turnul zidit de sf. Sava in Karies, și vizitat in 1346 de Ștefan Dușan, care îi dă și un hrisov.

In această chilie se retrag și azi monahii sârbi când vor să postească.⁴ Mai e de amintit chilia sf. Adormiri din Nord-Vestul Kariei. Ea păstrează frumoase picturi executate in 1537, se pare din banii pe care-i dăruiau Craioveștii sau alți români dreptcredincioși.⁵ In ea spun unii c'ar fi locuit vestitul pictor bizantin Manuil Panselin.⁶ Mai amintim dintre vechile turnuri (πύργοι, cule) cel ridicat in 1263 de Uroș I, in care Domentian a scris biografia sfinților Sava și Simion, apoi turnul vechii mănăstiri de lângă mare a sf. Vasile și, in fine, la drumul jumătate între mare și Hilandar, turnul Mântuitorului zis Hrusija.

¹ V. Grecu: Influențe sârbești in vechea iconografie bisericească a Moldovei, „Codrul Cornului”, Cernăuți, 1935, 235; cf. și Louis Bréhier: L'art byzantin, Paris, 1924 p. 146; P. Henri in rev. „Byzantion” 1924, p. 291—303 și alții.

² Brockhaus o. c. 237; V. Langlois o. c. 57; Curzon (o. c. 20) o crede din 1184.

³ Vezi descrierea in Brockhaus o. c. 234—5 și tab. 28.

⁴ Meyer 200, 9.

⁵ Fichtner: Die Wandmalereien... p. 46.

⁶ Vezi Ghedon: (1) „Αἶμας”, p. 236—239; Cosma o. c. p. 212.

Monahii Sârbi sunt atât de puțin numeroși încât pe la 1896 călătorii și socoteau Hilandarul ca o mănăstire a Bulgarilor.¹ Și actăzi, când tot mai primesc ajutoare dela connaționalii lor din Jugoslavia,² numărul lor nu cred că atinge cifra de 40. Sigur că în bună parte și din cauza șovinismului grecesc.³

In concluzie, putem spune despre mănăstirea Hilandar că deși n'a beneficiat chiar atât de mult ca celelalte mănăstiri athonite de dărnicia Voevoților noștri, totuși, decăzând — după o glorioasă epocă a hegemoniei sârbești în Athos (1200—1370) — s'a putut reface și menține numai datorită ajutoarelor unui Neagoe Basarab, Vlad Vintilă, Mihnea Turcitul, Matei Basarab și alții. Ba în vremea acestui din urmă era între cele mai înfloritoare mănăstiri aghiorite. În sec. XVIII și XIX se întâlnesc și danii făcute de particulari români, ceea ce dovedește că monahii sârbi au avut strânse legături cu noi. Iată de ce și Hilandarul poate fi socotit într-o măsură oarecare o ctitorie românească.

¹ Karolidis: 'Η ἐνεστῶσα κατάστασις ἐν τῇ ἀγίῳ "Ορει, Athena, (ed. Ἑλληνισμός) 1896, p. 98—100.

² Înainte vreme avea bogate metoace în Macedonia, Biserica sf. Sava și Simeon din Salonic cu un conac (dată încă de Andronic II, 1316) etc. Azi e mai săracă.

³ Despre evacuarea Bulgarilor din Hilandar și despre situația mai nouă a Sârbilor în Athos vezi D. Anastasijević: Sf. Munte în trecut și prezent (sârbește), Beograd 1907 și Rad. Gruić art. „Hilandar” în Enciclopedia sârbă, IV (Zagreb 1929) p. 797—8.

V. Mănăstirea Dionisiu¹

Hramul: Nașterea Sf. Ioan Botezătorul (24 Iunie)

Mănăstirea chinovială a lui Dionisie a fost întemeiată imediat după jumătatea sec. al XIV lea de călugărul macedonean Dionisie din Koritsa. Ea e dovedită ca existând pe la 1366, când Ion Paleologul îi închină un mic metoc în insula Lemnos.

În rândul mănăstirilor intră abia mai târziu, la 1375, când împăratul din Trapezunt Alexie III Comnenul, după ce cunoscuse pe fratele lui Dionisie, Teodosie, fost egumen al măn. Filotei din Athos și mai apoi arhiepiscop la Trapezunt, îi făcu danii

¹ Nu cunosc să se fi scris o monografie specială despre această mănăstire. Despre viața cuviosului Dionisie, întemeietorul acestui fruntaș chinoviu athonit, s'a scris mai mult. Încă Agaprios Landos îi tipărește viața în „Νέος παράδεισος”, Veneția, 1641. În trad. rusească vezi-o în Patericul athonit, I, p. 524—37. În 1646 copistul Galaaction (din Măn. Dionisiu) colecta pe lângă acest βίος și hrisovul împăratului bizantin lui Ion Comnen (Cod. 145) cu care ocazie cred că l-a confundat cu Ion Comnen din Trapezunt, (1349—90) confuzie din care a eșit credința că măn. Dionisiu și mai ales Cutlumuș ar data de atunci (1118—1143). De aceea s'a încins o serie de polemici pe urma cărților lui Ph. Fallmerayer: 1) Original Fragmenten, Urkunden zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt, ed. I Leipzig, 1843, ed. II în Abhandl. III Klasse der bayerisch. Academie der Wissenschaft, III Band, abt. III; 2) Fragmenten aus dem Orient, ed. II München 1827, ed. III, Leipzig 1913 și Simonidis: Ὁρθόδοξων ἐλλήνων θεολογικαὶ γραφαὶ τέσσαρες, London, 1857. Au intrat în discuție în legătură cu împărații de Trapezunt, cu Dionisie și elitoria lui: Zaharia a Zingenthal (: Über Dyonisiuskloster), Dräseke (: Vom Dyonisiuskloster auf dem Athos în „Byz. Zeitschr.” (1893). A intervenit și Lambros (: Noch einmal das Dyonisiuskloster auf dem Athos în „Byzantinische Zeitschrift” V (1895, 609—16) dând totodată 2 facsimile a „Păstorului lui Herma”, ce s'au păstrat în această arhivă. Tot în acest timp se transpune această problemă pentru cititorii greci de Moraïtidis: Τὸ ἱερὸν κοινόβιον τοῦ Διονυσίου în rev. „Παρνασσός”, Athenai, 1834, p. 17—33. Despre viața sf. Nifon care a murit și e îngropat în această mănăstire e suficient studiul pâr. M. N. Popescu: Nifon II, Anale, 1913.

împărătești cu care Dionisie clădi mănăstirea ce-i poartă numele.¹ Pentru că a fost așa de bine înzestrată de Alexe, mănăstirea îi va purta mult timp numele *ἡ μεγάλη τοῦ Κομνηνοῦ μονή*. Patriarhul Nil o recunoaște în 1380, iar în 1385 o laudă ca fiind un focar de viață monahală curată.² La compunerea tipiconului al III-lea (1394), măn. Dionisiu apare a 19-a din cele 25 existente pe atunci.³ Cu toate danile Comnenilor, mănăstirea era destul de lipsită, iar patriarhul Antonie IV prin sghiflonul lui adresat mănăstirii (1389) o laudă ca fiind între puținele ce nu are nici avere, nici metoace, nici venituri și e dornică abia de Dumnezeu, iar nu de lumești lucruri ca altele.⁴ Câștigă doar câte un metoc în Cassandra (1422) sau în peninsula⁵ și cu acestea se menține tot veacul al XV-lea. Din această vreme datează începuturile certurilor cu măn. vecină a sf. Pavel, pentru care în 1403 patriarhul Matei dă un act de hotărnicie a averilor.⁶ Neînțelegerile par însă a nu se fi sfârșit nici azi.⁷

Cel de numele cărui se leagă ridicarea acestei mănăstiri este viitorul marele patriarh al Constantinopolului Nifon al II-lea.⁸ Venind la Athos înainte de 1470, acest peloponesian intră în mănăstirea lui Dionisie „pentru învățătura smereniei”, cum se

¹ Vezi actele împăraților din Trapezunt în Th. Fallmerayer: *Original-Fragmenten, Urkunden zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt*, Leipzig 1843. Acelaș: *Fragmenten aus dem Orient*, München 1827 p. 343. Korolevski (D. H. G. E. V. 66) admite greșit ca primă întemeiere anul 1385. Această dată o admit și Dimitsa 463, Müller 143, Langlois 24, Ghedeon 180.

² Cosma o. c. 215.

³ Meyer 197. Ktena: *Ἡ μονὴ τοῦ Δοξαπλου*, Athena, 1926, p. 34.

⁴ Cosma ibidem. De aceea măn. Dionisiu va primi numele după piosul ei întemeietor, cărui călugării pioși deja pe la 1450 i-au compus o slujbă, preamărindu-i faptele; cf. cod. Dionisiu 420.

⁵ Zaharia: *Jus Gr. R. III*, p. XXVI.

⁶ Müller o. c. 151. Zaharia: *Jus Gr. III*, p. XXV.

⁷ Cosma o. c. 270.

⁸ Despre Nifon II, vezi lucrarea savantă a păr. Diac. M. N. Popescu: Nifon II, patriarhul Constantinopolului în „Analele Academiei Române”, București 1913—14, seria II tom. XXXVI, p. 764 și urm.

exprimă biograful lui, Gavriil Protul,¹ ea fiind pe atunci între singurele mănăstiri de obște cu rânduială bună și cuvioasă,² pe când celelalte erau dornice după îmbogățire. După stadiul de inițiere e hirotonit preot, în mână. Pantocrator, de unde trece apoi în mână. Vatoped. Cu totul stă în Athos mai bine de 10 ani³ și după aceea ajunge mitropolit în Thesalonice (1483) iar pe urmă, în câteva rânduri, patriarh în Constantinopol. În 1502 ajunge în Țara Românească. Adus de Radu cel Mare pentru a „îndrepta și învăța legea lui Dumnezeu, și să ne fie tată și păstor tuturor oamenilor și solitor la Dumnezeu”, cum zice același biograf, dar neînțelegându-se cu Vodă din pricina unei căsătorii nepermise,⁴ patriarhul plecă supărat și își petrecu ultimele zile la mănăstirea lui, la Dionisiu, iar în 11 August 1508 muri fiind îngropat în această mănăstire. Dintre monahii ucenici a acestui mare ierarh notăm pe cuv. Iacob din Kastoria († 1520), cuv. Macarie († 1527) și Ioasaif (martir 1536).⁵

În 1512 Neagoe Basarab, copilul sufletească a lui Nifon⁴, în urma impresiei ce-i va fi lăsat cearta marelui ierarh cu Radu Vodă, trimise o solie să aducă în țară moaștele Sfântului „ca să curățească greșala Radului și-a altora cari făcuseră rău Sfinției sale”. Între delegați era și Danciul Logofătul, care duce și daniile la Dionisiu, iar de acolo însoțește aducerea moaștelor, între alții și Neofit, mitropolit de Anhiol. La apropierea de Târgoviște, Neagoe împreună cu preoți și boeri și cu toată curtea, lese într-o întâmpinarea moaștelor le sărută și le așează pe mor-

¹ Viața sf. Nifon s'a editat până acum în l. română de: a) B. P. Hașdeu în Arhiva istorică a României, I, p. 133 și urm. b) C. Erbiceanu: Viața și traiul celui între sfinți părintele Nifon, patriarhul Constantinopolei, București 1888; c) Ț. Tit Simedrea în „Bis. ort. rom.”, a 1936. Ne vom folosi de ediția lui Erbiceanu. Vezi și D. Mazilu: Contribuții la studiul vieții lui Nifon, București 1928.

² Lambros: Νέος Ἑλληνομύμων, Athena, 1905, II, p. 99.

³ Sathas: Neol. fil. 97 și Ghedeon o. c. 205.

⁴ Vezi pe larg la N. Popescu o. c. 784—6.

⁵ Sathas: (Neol. fil. p. 99), crede după un nou martirologion (viața lui Macarie și Ioasaif) că Nifon ar fi murit în 1534, ceea ce nu-i exact.

mântul lui Radu.¹ Noaptea, în decursul privegherii, Neagoe vede iertarea lui Radu. După câțva timp, moaștele se reintorc la Dionisiu, de astădată într'un chivot minunat, lucrat poate de meșteri dela Brașov și care este una din cele mai valoroase opere de artă din tot Athosul.² În formă de biserică bizantină (se crede primul plan ale Bisericii dela Argeș) cu cinci turle și turnulețe ascuțite, în mărime de 59/59 cm., din argint suflat cu aur, cu lucrări în filigram, cu pietrii scumpe și cu email, cu chipul Voevodului ce se închină înaintea Sfântului — cum arată și inscripția de atunci (1515) — acest reliquar este o operă unică prin valoarea și arta ei. Neagoe a refăcut mănăstirea „din temelii”, zidindu-i în 1520 un măreț turn (πύργος) în partea dinspre curte, cum spune inscripția greacă și aducându-i apă printr'un apaduct de pietrii, înfrumusețând toată mănăstirea.³ A dat și o icoană în care e zugrăvit el cu fiul său Teodosie, care se păstrează până azi în sala sinodală.⁴ Mănăstirea Dionisiu îi va păstra neștearsă memoria, reproducându-i în copii „învățăturile” sale către Teodosie.⁵

Evlaviosul Domn reținuse, poate prin egumenul ce participase în 15 August 1517 la sfințirea mân. Curții de Argeș, capul și mâna dreaptă a Sfântului, care se află până în ziua de azi la noi.⁶ Tot Neagoe mai ferecă în aur și pietrii scumpe capul sf. Ioan Botezătorul și punându-l într'o raclă luxoasă îl trimise

¹ N. Nopescu o. c. 789—790.

² Vezi G. Millet-Pargoire-Petit: *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, première partie*, Paris 1904, 40, 161; I. Comnen: *Proschinitar la sf. Munte*, ediția B. Montfaucon: *Paleographia graeca*, Parisiis, 1708 p. 478, Kondakov: *Monumente de artă creștină în Athos (rusește)*, Petersburg 1902, p. 214; M. Beza: *Urme...* 52. Di N. Iorga greșește când îl crede în mân. Cutlumuș (cf. Portrete, „Anale” 1928 p. 6). Vezi și descrierea lui St. Nicolaescu: *Un prețios chivot dela Neagoe Basarab în rev. „Viața Literară”, București, 1933, p. 1—3.*

³ Millet-Pargoire-Petit o. c. 494; Comnen o. c. 477; Lord Curzon: *Vizits to monasteries of the Levant*, 1837 London p. 38—3; Kalligas: *Ἀθωνιάς* p. 402 etc.

⁴ Smirnakis o. c. 517. Vezi chipul fotografiat la Beza o. c. p. 5.

⁵ Cf. Codicele 221, pe care vor acum să-l editeze călugării.

⁶ Ghedeon: *Πατριαρχικοί πίνακες* C-tpol, 1884, p. 496.

la Dionisiu. Comnen¹ și Barski,² l-au văzut. Se vede însă, că după 1700 se introdusese și la Dionisiu idioritmia și deci obiceiul de-a colinda cu moaște (căci atunci se vor fi îndepărtat aceste moaște de Dionisiu) — era general, această mână a sf. Ioan rămâne la Constantinopol în biserica Vlah-Sarai, care era tot o ctitorie românească.³ La fel mai există și o mână a sf. Ioan Gură de Aur împodobită — se pare — tot de Neagoe.⁴

În Dumineca din 26 Oct. 1535 un foc puternic distruge o mare parte din mănăstire. Egumenul ei de atunci Matei pleacă după milă în Moldova. Aici Elena (Caterina) soția lui Petru Rareș, rudă apropiată a lui Neagoe (și deci cunosătoare a binefăcărilor date la Dionisiu) va fi îndemnat pe soțul ei să ajule și el ctitoria cumnatului său. De fapt Rareș Vodă renovează mănăstirea pe cheltuiala lui, punându-i-se și portretul lui, al Doamnei și al fiilor,⁵ zugrăvind-o sub supravegherea unui Silvan, cu o frumoasă pictură în stil cretan, executată de Zorz Zografu. Până azi stă pictura aceasta frumoasă în katolikon și trapeză cu inscripția greacă din 1547—8.⁶ Toată mănăstirea era mai mare și mai înaltă, cu pivniță și cu de toate.⁷ Tot dela Vodă Rareș și Doamna lui Elena se păstrează în mănăstire un epitaf de toată frumusețea cu inscripția slavonă din 15/1/1545, cu simboalele evangheliștilor în cele patru colțuri frumos împodobite.⁸ La fel se mai păstrează și un epitrahil cu inscripție slavonă pre-

¹ Comnen: Προσκυνητάριον p. 477—8.

² Barskij: Calătoriile... III, 370. Millet-Pargoire-Petit: Recueil, Nr. 466.

³ Vărtosu: Odoare românești la Stambul, „Bul. com. m. ist.”, 1935, p. 3. Lucrarea lui Mordtmann: Bogdan-Serai ἵστοι: ἡ μὲν τοῦ Προδρόμου, Constantinopol 1890; Iorga: Ist. Rom. 1937, V, 175.

⁴ Millet-Petit-Pargoire: Recueil Nr. 466. Fotografie la Beza 55.

⁵ Millet: Peintures, pl. 204, 1—2.

⁶ Smirnakis o. c. 508; F. Fichtner: Die Wandmalereien der Athosklöster, Berlin 1931, fotografia 18; Iorga: Byzance après Byzance p. 129.

⁷ W. Brockhaus: Die Kunst der Athosklöster, Leipzig 1891, p. 284; Millet-Pargoire-Petit: Recueil Nr. 458.

⁸ Vezi Kondakov o. c. planșa 41; Millet-Pargoire-Petit: Recueil 484. Vezi-l descris și la St. Nicolaescu la pag. 270: Un prețios chivot.

scurtată.¹ Ambele par a fi opera Doamnei și a fetelor din iatacurile ei.

Ctitoria se moștenește așa zicând. Doamna Chiajna împreună cu soțul ei Mircea Ciobanul, donează o minunată Evanghelie din sec. XI—XII, pe care o împodobesc cu scoarță și pe pereții căreia-i sapă scena Nașterii sf. Ioan Botezătorul (hramul măn., Dionisiu), evangheliștii, scena răstignirii, portretele Voevodului și familiei.²

Cealaltă fiică a lui Petru Rareș, Ruxandra, cu soțul ei Al. Lăpușeanu ajută și ei mănăstirea, clădindu-i o bolniță și aripa dinspre Sud și mărindu-i trapeza până a încăpea mai mult ca la 120 călugări.³ Evlavioasa Ruxandra nu se lasă numai cu atât. Ea trimite în 1564, a doua zi după sărbătoarea tăierii capului sf. Ioan Botezătorul, o veche icoană a hramului care stă și azi, se pare, lângă coloana dreaptă a trapezei,⁴ cu inscripția slavonă „că a împodobit-o Domnul Alexandru Voevod și Ruxandra Doamna, pentruca să fie spre sănătatea iubitului lor fiu Constantin și ca să fie pentru sufletul lui o slujbă la sf. Ion Prodromul”.⁵ De fapt, trapeza, care este compusă din două sale perpendiculare una pe alta, păstrează în parte urme din ambele renovări (sub Rareș Vodă și sub fiica lui, Ruxandra), dupăcum are și adausuri din 1603, când „Popa kir Dimitrie” îi adaugă mai ales pe aripa sudică multe picturi în frescuri.⁶ Dar Ruxandra mai este însemnată și pentru altceva. În 1569—70, când s'a hotărât (sub Sultanul Selim, de către Mustafa Celebi) birul athoniților, fiindcă n'aveau cu ce-l plăti, li se vânduseră metoacele. Atunci monahii dela Dionisiu se învredniciră (ca și cei dela Caracalu și de altfel din întreg sf. Munte) tot de dania Ruxandrei.⁷

¹ Kondakov o. c. 254; M. P. P. No. 485; M. Beza: Urme... p. 50.

² Kondakov: o. c. 201—2; fotografia No. 30 la p. 202; M. P. P. Recueil No. 462. Altă fotografie în M. Beza o. c. 54, iar pagini înflorate din ea ibidem p. 48, 50.

³ Ghedeon o. c. 181; Smirnakis o. c. 508; N. Iorga: M. Athos... 484.

⁴ Fr. Fichtner: Die Wandmalereien... fotogr. 20.

⁵ Kondakov o. c. 180; Millet-Petit-Pargoire: Recueil Nr. 479.

⁶ Millet-Petit-Pargoire o. c. No. 491.

⁷ Smirnakis o. c. 508. Există și o mulțumire a călugărilor din Dionisiu către Ruxandra. Hurmuzachi: Documente... XIV, I 46; V. Langlois o. c. 67.

la Dionisiu. Comnen¹ și Barski,² l-au văzut. Se vede însă, că după 1700 se introdusese și la Dionisiu idioritmia și deci obiceiul de-a colinda cu moaște (căci atunci se vor fi îndepărtat aceste moaște de Dionisiu) — era general, această mână a sf. Ioan rămâne la Constantinopol în biserica Vlah-Sarai, care era tot o ctitorie românească.³ La fel mai există și o mână a sf. Ioan Gură de Aur împodobită — se pare — tot de Neagoe.⁴

În Dumineca din 26 Oct. 1535 un foc puternic distruge o mare parte din mănăstire. Egumenul ei de atunci Matei pleacă după milă în Moldova. Aici Elena (Caterina) soția lui Petru Rareș, rudă apropiată a lui Neagoe (și deci cunosătoare a binefacitorilor date la Dionisiu) va fi îndemnat pe soțul ei să ajule și el ctitoria cumnatului său. De fapt Rareș Vodă renovează mănăstirea pe cheltuiala lui, punându-i-se și portretul lui, al Doamnei și al fiilor,⁵ zugrăvind-o sub supravegherea unui Silvan, cu o frumoasă pictură în stil cretan, executată de Zorz Zografu. Până azi stă pictura aceasta frumoasă în katolikon și trapeză cu inscripția greacă din 1547—8.⁶ Toată mănăstirea era mai mare și mai înaltă, cu pivniță și cu de toate.⁷ Tot dela Vodă Rareș și Doamna lui Elena se păstrează în mănăstire un epitaf de toată frumusețea cu inscripția slavonă din 15/I/1545, cu simboalele evangheliștilor în cele patru colțuri frumos împodobite.⁸ La fel se mai păstrează și un epitrahil cu inscripție slavonă pre-

¹ Comnen: Προσχυράριον p. 477—8.

² Barskij: Călătoriile... III, 370. Millet-Pargoire-Petit: Recueil, Nr. 466.

³ Vărtosu: Odoare românești la Stambul, „Bul. com. m. ist.”, 1935, p. 3. Lucrarea lui Mordtmann: Bogdan-Serai ἡ σοὶ ἡ μὲν ἡ τοῦ Προδρόμου, Constantinopol 1890; Iorga: Ist. Rom. 1937, V, 175.

⁴ Millet-Petit-Pargoire: Recueil Nr. 466. Fotografie la Beza 55.

⁵ Millet: Peintures, pl. 204, 1—2.

⁶ Smirnakis o. c. 508; F. Fichtner: Die Wandmalereien der Athosklöster, Berlin 1931, fotografia 18; Iorga: Byzance après Byzance p. 129.

⁷ W. Brockhaus: Die Kunst der Athosklöster, Leipzig 1891, p. 284; Millet-Pargoire-Petit: Recueil No. 458.

⁸ Vezi Kondakov o. c. planșa 41; Millet-Pargoire-Petit: Recueil 484. Vezi-l descris și la St. Nicolaescu la pag. 270: Un prețios chivot.

scurtată.¹ Ambele par a fi opera Doamnei și a fetelor din iatacurile ei.

Ctitoria se moștenește așa zicând. Doamna Chiajna împreună cu soțul ei Mircea Ciobanul, donează o minunată Evanghelie din sec. XI—XII, pe care o împodobesc cu scoarță și pe pereții căreia-i sapă scena Nașterii sf. Ioan Botezătorul (hramul măn. Dionisiu), evangheliștii, scena răstignirii, portretele Voevodului și familiei.²

Cealaltă fiică a lui Petru Rareș, Ruxandra, cu soțul ei Al. Lăpușneanu ajută și ei mănăstirea, clădindu-i o bolniță și aripa dinspre Sud și mărindu-i trapeza până a încăpea mai mult ca la 120 călugări.³ Evlavioasa Ruxandra nu se lăsă numai cu atât. Ea trimite în 1564, a doua zi după sărbătoarea tăierii capului sf. Ioan Botezătorul, o veche icoană a hramului care stă și azi, se pare, lângă coloana dreaptă a trapezei,⁴ cu inscripția slavonă „că a împodobit-o Domnul Alexandru Voevod și Ruxandra Doamna, pentruca să fie spre sănătatea iubitului lor fiu Constantin și ca să fie pentru sufletul lui o slujbă la sf. Ion Prodromul”.⁵ De fapt, trapeza, care este compusă din două sale perpendiculare una pe alta, păstrează în parte urme din ambele renovări (sub Rareș Vodă și sub fiica lui, Ruxandra), dupăcum are și adausuri din 1603, când „Popa kir Dimitrie” îi adaugă mai ales pe aripa sudică multe picturi în frescuri.⁶ Dar Ruxandra mai este însemnată și pentru altceva. În 1569—70, când s'a hotărât (sub Sultanul Selim, de către Mustafa Celebi) birul athoniților, fiindcă n'aveau cu ce-l plăti, li se vânduseră metoacele. Atunci monahii dela Dionisiu se învredniciră (ca și cei dela Caracalu și de altfel din întreg sf. Munte) tot de dania Ruxandrei.⁷

¹ Kondakov o. c. 254; M. P. P. No. 485; M. Beza: Urme... p. 50.

² Kondakov: o. c. 201—2; fotografia No. 30 la p. 202; M. P. P. Recucii No. 462. Altă fotografie în M. Beza o. c. 54, iar pagini înflorate din ea ibidem p. 48, 50.

³ Ghedeon o. c. 181; Smirnakis o. c. 508; N. Iorga: M. Athos... 484.

⁴ Fr. Fichtner: Die Wandmalereien... fotogr. 20.

⁵ Kondakov o. c. 180; Millet-Petit-Pargoire: Recueil Nr. 479.

⁶ Millet-Petit-Pargoire o. c. No. 491.

⁷ Smirnakis o. c. 508. Există și o mulțumire a călugărilor din Dionisiu către Ruxandra. Hurmuzachi: Documente... XIV, I 46; V. Langlois o. c. 67.

De aceea neamul ei întreg cu familia lui Petru Rareș și a lor sunt zugrăviți în locul ctitorilor din naosul Dionisiului,¹ iar epoca lor va rămâne între cele mai glorioase în viața mănăstirii.

De altfel în același timp, în care, tot cu danii românești, se repară pe de-a întregul măn. Dochiar, sub supravegherea mitrop. Moldovei Teofan, care și muri în ea, tot pe atunci avu și măn. Dionisiu parte de un mitropolit Macarie din Heraclea Traciei, care, după ce-și aduse aici toată averea, trăi retras până la adânci bătrânețe și fu îngropat aici.²

În 28 Aprilie 1577 Petru Schiopu hotărește și el a da anual mănăstirii câte 6000 asprii.³ Nu știu când și în ce împrejurări s'a închinat la Dionisiu mănăstirea din Romanai, pe cât pare la început numai schit a *Hotăranilor*, pe care o zidiseră în 1588 marele Vornic Mitrea și Jupânița Neaga, soția lui. Nu cunoaștem actul de închinare, dar o vedem închinată, dacă nu la începutul, cel puțin în a 2-a jumătate a sec. XVII-lea,⁴ căci aripa sudică a trapezei reparată în 1603 se face, cred, cu ajutoare dela noi. De altfel, poate în urma închinării Hotăranilor, conchidem că se răspândise destul tradiția daniilor la Dionisiu, încât Efimia, fata lui Miron Cluceru, lasă în 1612 a se da „după obicei” în toți anii câte un cal la Sfetagora, la Dionisiu.⁵ Tot pe la 1620 călugării dela Dionisiu obțin dela țarul Mihail Teodorovici drept de-a aduna milă din pravoslavnică Rusie tot la 4 ani.⁶ În 1676, sigur în urma multelor drumuri

¹ Vezi descrierea lor între alții, la N. Iorga: Portretele Domnilor români la Athos, „Anale”, București 1928 s. III tom. 2, p. 1—5.

² Neyrat: L'Athos 173—5; Ghedeon 181.

³ Hurmuzachi o. c. XIV, I, 51; Müller o. c., 58; Uspenski o. c. 184; Smirnaki o. c. 514; St. Nicolaescu: Danii p. 960.

⁴ Cosma o. c. 217. M. P. P. Nr. 491; Millet: Peintures p. 207—14. Despre Mitrea Vornicul, vezi și în Gr. Nandriș: Documente slave, p. 76, 81, 208 etc. Vezi despre măn. Hotărani studiul lui G. M. Părvulescu în „Arhivele Olteniei” X (931) p. 304—9. Între alți ctitori afară de Mitrea (Matei) apar și Șerban Cantacuzino și C-tin Brâncoveanu dar mai ales neamul Fălcoianilor.

⁵ N. Iorga: Studii și documente vol. V, 12. M. P. P. Inscriptions Nr. 490.

⁶ Ghedeon: 181; Satha: Νεοελληνική Φιλολογία, Athena, 1867, p. 81.

și legături pe care le aveau călugărII acestei mănăstiri, li se închină mân. Cuv. Paraschiva din Filipopol.

În 20 Februarie 1640 Matei Basarab dă și el mănăstirii 4000 asprii,¹ danie pe care o reinnoește în 5 Mai 1642.² Cu aceste danii, ce soseau regulat, se refac în 1647 katolikonul și pridvorul mănăstirii. Seria ajutoarelor trebuie că s'a continuat într'una, căci la 1692 și 1695 Constantin Vodă Brâncoveanu dă și el un hrisov românesc, azi pierdut, cu suma respectivă.³

Între timp metocul Hotărani, chiar dacă va fi fost el sărac în sec. XVII, fu reparat în 1708 de Jupân Matei Fălcoeanu, fiul vornicului Gheorghe, zidindu-i o frumoasă clopotniță și slamnul și punându-i și o înscricție.⁴ Vodă Brâncoveanu se vede c'a ajutat într'una mănăstirea noastră, căci în 1713 a mai dat un hrisov cu suma de mai sus.⁵ După el, chiar și sub Fanarioți, daniile se continuă, ba încă cresc. În 1715 Stefan Cantacuzino donează 8000 asprii.⁶ În 20 Martie 1716 Nicolae Vodă Mavrocordat dă aceeaș sumă.⁷ Ultimul, de care se pomeneste c'a dat bani mănăstirii, este Mihai Racovița, în 20 Aprilie 1717.⁸ De acum încolo mănăstirea trăește din bogatul său metoc Hotărani, despre care ne spun documentele — deși a fost ars de Turci în 1716⁹ — că avea vre-o cinci moșii, care în 1887—8 aveau o arendă anuală de vre-o 90.000 Lei.¹⁰

¹ Hurmuzachi XIV, I, 134; Langlois o. c. 94; Müller o. c. p. 62.

² Hurmuzachi XIV, I, 164; St. Nicolaescu (după Uspenski): Danii românești la sf. Munte, în „Convorbiri literare“ a. XXXVI, p. 958; Langlois o. c. 78.

³ T. Codrescu: Uricariu, XVII, 108; Hurmuzachi XIV, I 300; Langlois o. c. 94.

⁴ Drăghiceanu: Monumentele Olteniei, în Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice fasc. 81, p. 109.

⁵ Hurmuzachi XIV, I, 490; XIV 2; Langlois 94.

⁶ Hurmuzachi XIV, I, 615.

⁷ Hurmuzachi XIV, 2, 812; Langlois o. c. 94; Muller o. c. 65.

⁸ Hurmuzachi XIW, II, 819.

⁹ Condicta episcopiei Râmnicului, pag. 486; cf. Dobrescu: Istoria Bisericii din Oltenia. București 1907, p. 12.

¹⁰ I. Popescu - Spineni: Procesul mănăstirilor închinat, București, 1936, 147. Tot odată mai avea drept și la 45 de bolovani de sare dela Ocne; cf. Dobrescu p. p. 269.

În sec. XVIII mănăstirea dusesse o viață mai modestă din punct de vedere material. Cauza a fost, sigur, introducerea idioritmiei, de aceea și administrația ei mergea mai prost. Abia se mai vede câte o refacere ca cea din 1727, când se înflorează amvonul și pictura din trapeză.¹ Dar mănăstirea Dionisiu a avut cea mai puternică tradiție chinovială.

În 1805, văzând proestoshii ei câte rele aduce viața idioritmă, într'un glas cer patriarhului Grigore, revenirea la viața de obște.² Cele câteva paraclise sunt mai noi și mai puțin importante.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea a avut parte de egumeni vrednici cari au dus până azi mănăstirea în așa stare, încât este mai prosperă, se zice, chiar decât Lavra. A avut și parte, sigur în urma numelui bun ce-l avea de-a adăposti în ultimele decade personalități marcante cari aici și-au terminat viața ca monahi. Așa au fost: Macarie, Mitropolit de Heraclea, mitrop. Ieremia al Belgradului (1797), Ion Frangopulos, fost consul austriac la Constantinopol (1800), frații Lazăr și Boiu din Piașița, Manuil și Toma din Seres, etc.³ La ultima reparație din 1885, nartexul a fost pictat — mi-au spus călugării — de un preot român din Ardeal, Mihai.

Dintre *manuscrise* amintim cel de sub Nr. 429, care cuprinde între altele, niște tabele calendaristice de pascăle după crugul lunii și al soarelui scrise de mâna episcopului Luca de Buzău „în zilele prea luminatului Domn Io Mihnea Voevod, în anii dela facerea lumii 7977” ind. I Martie 20 (1588).

În *cod. 220* f. 320—2 s'ar fi aflat după Ghedeon⁴ o poezie a lui Grigore Tamblac — aici e fără titlu — despre deșertăciunea lumii. Lambros (I, 438) nu crede.

Cod. 226 (sec. XVIII) cuprinde un codice nomocanon în 638 titluri, scris de Gheorghe iereu (preot) în Secărița (?) 1769.

¹ Fichtner, o. c. planșa 20.

² Vezi sghilionul în Petrakakos: Νέαι πηγαι τῶν θεσμῶν τοῦ ἁγίου Ὁρους, Alexandria 1915, p. 30—31.

³ Ktena: Ἀπαντα p. 542, Pe cum se vede mulți din ei erau sârbi.

⁴ Μνημεῖα μεσσαωνικῆς ἑλλ. ποιήσεως ἰν „Ἑκκλ. Ἀλ”. I. Τεύχ.: δ p. 204—5.

Mai important este însă *Cod. 221* (sec. XVII) care, în afară de textul învățăturilor lui Neagoe mai cuprinde și alte învățături despre milostenie și despre deșertăciunea lumii acesteia, apoi o scrisoare către moaște a mamei lui, Neaga, a fiilor lui Petru și Ioan, a ficei lui Anghelina și un cuvânt de jale despre moarte; în urmă alte 8 învățături ale lui Neagoe către fiu și boeri, în sfârșit o rugă Voevodului către Iisus Hristos la ieșirea sufletului. (Vezi această rugăciune luată după Diopta lui Filip: Codicii 7 Zograf (sec. XIII), 73 Stavronichita (XIV), 94 Pantocrator (sec. XIV), 232 Dionisiu (sec. XVII), și mai ales 478, Ivir (sec. XIII—XIV întreg) după studiile lui D. Russo, studii bizantino-române, București 1907, p. 78.¹

Cod. 250 (sec. XVII) cuprinde Δύησις σύντομος a lui Matei al Mirelor despre Șerban Voevod, Radu cel căzut din domnie și Radu fiul acestuia cel ce-a intrat în Ungro-Vlahia. E închinată de autor lui Radu. Ea a fost editată de Prof. D. Russo.

In general, dacă facem o privire asupra trecutului mănăstirii Dionisiu, putem observa 2 epoci marcante a începutului destul de modest dacă, cu toate danile Comnenilor, rămâne a 19 din 25 de mănăstiri la 1934; a 2-a epocă, a marilor binefaceri românești, cari se țin lanț tot secolul al XVI-lea și care au fost în stare — e drept și datorită faptului că în ea a sfârșit Sf. Nifon — să salte mănăstirea din locul al 19-lea în locul al 5-lea, pe care-l avusese Xiropotamul, și prin aceasta s'o pună în rândul marilor mănăstiri. Au mai făcut Voevozii noștri la fel și cu mănăstirea Cutlumuș, „Marea Lavră românească”. De altfel Petru Rareș numia el însuși mănăstirea Dionisiu „Mănăstirea noastră”.² De aceea putem zice că este printre cele care a păstrat mai mult caracterul și forma și din amintirile ce le-au lăsat pe aici Voevosii noștri de acum 400 de ani.

¹ Dintre manuscrisele aghiografice care au circulat și pe la noi prin țară pomenim pe cel de sub Nr. 3827 (sec. XVII), care cuprinde o redacție cam târzie a atât de des întâlnitei vieți a sf. Vasile cel nou și a vămilor văzduhului Cf. Cartoian: Cărțile pop. II, 178.

² Millet-Pargoire-Petit: Recueil Nr. 484.

VI. Mănăstirea Cutlumuș¹ sau vechea lavră a Țării Românești

Hramul : Schimbarea la față (6 August)

Așezată la 10 minute de drum în partea S.-V. a Kariei, mănăstirea Cutlumuș, cu numele ei greu de descifrat,² datează din sec. XIV. Până de curând se credea că e o ctitorie a Comnenilor din Bizanț, dar s'a dovedit că pe atunci (sec. XI—XII)

¹ Trecutul mănăstirii Cutlumuș n'a format până acum obiectul unor studii speciale, afară de capitolele respective din studiile generale despre sf. Munte. Despre persoana lui Hariton, fost protos al sf. Munte (πρώην πρωτος) mai apoi mitropolit al Ungrovlahiei, precum și despre însemnătatea lui pentru dezvoltarea mănăstirii Cutlumuș, vezi în cele următoare. Despre Matei al Alexandriei, prietenul lui Cezar Daponte, care re retrăsese din scaunul său în această Lavră a Țării Românești (căci fusese lung timp și pela noi prin țară) vezi în afară de Hrisostom Papadopoulos (Ιστ. τῆς ἐκκλ. Ἀλεξ. Alexandria 1935, 777) și C. Daponte Κῆπος χαρίτων in Em. Legrand „Bibliothèque grecque vulgaire, Paris, 1887, III pag. 10 sq. Vezi și în Ghedeon ; (1) Ἀθως 224 ; Závira : Νεοελληνικὴ φιλολογία, Atena, 1867 (p. 201 sq.) ; despre Matei și unchiul său Gudela, la fel mort în această mănăstire. În sec. XIX strălucește între monahii Cutlumușului Varolomeu (1852) din Imbros, prof. în Kerkira, iar mai apoi la nou deschisa școală din Halki, tipăritorul a o serie de cărți între care se disting o Carte de rugăciuni pentru cei tineri (tip. Veneția, 1828) scrisă la indemnul lui Capodistria, dar mai ales o ediție mai critică a mineelor (după manuscrise din Cutlumuș) tipărite în 1843 de Koromila în C-pol. (Vezi despre el Veludis : Ἑλληνικὴ ὁρθόδοξων ἀποικεία ἐν Βενετίᾳ, (ed. II) 131 și Papadopoulos Bretos : Νεοελλ. φιολ., II 764 ; Ghedeon Ἀθως p. 232—5). În prezent n'avem de semnalat apariții culturale remarcabile.

Arhiva măn. Cutlumuș păstrată de oameni nu prea culți, numără între raritățile sale și discursul pe care-l ținu Fotie în legătură cu venirea Rușilor spre Bizanț. Afară de cei vreo 360 de codici parte din ei foarte vechi, s'au păstrat și o seamă de hrisoave în legătură cu ajutoarele date de Voevozii noștri mănăstirii Cutlumuș, din care cele grecești, le publică P. Lemerle la Atena.

² Unii cred că numele de Cutlumuș ar deriva dela cuvintele κοτύλῃος și μούσι, bătrân, deci un bătrân slab, osos, probabil întemeietorul mănăstirii,

această mântuire nu exista. Pretinsul hrisov de întemeiere a mănăstirii cu data de August Indiction X, a. 6590 (1082), pe care l'ar fi văzut pela 1700 doctorul Comnen¹ este fals, pentru că anul 1082 sub domnia lui Alexie I Comnenul nu are indictionul X, ci V, cum bine a observat dl P. Lemerle dela școala franceză din Athena.² Afară de aceasta, documentul pomenește de soția lui Alexie, Teodora, despre care se știe că era a împăratului Alexie III Comnenul de Trapezunt (1349—90). Căci a celui dintâi, a lui Alexie I Comneanu (1080—1118) se chema Irina.³ De aceea altundeva trebuie căutată originea mănăstirii.

Noi am susținut altcândva⁴ că această mănăstire e o ctitorie românească și vom vedea de ce. Ea nu e pomenită în niciunul din tipicoanele din 972 și 1046, de aceea încercările naive de-a dovedi existența ei pela 980, sau chiar 1169, pe baza unor presupunerii după hrisoavele dela aceste date, sunt de-a

Smirnakis o. c. 251; Cosma o. c. 220—1; Ghedeon etc. Alții socot că numele mănăstirii vine dela numele unui oșier arab Ketelmusch, de care pomenește cronicarul bizantin Kedrenos (ed. Veneția p. 601) ca trăind în sec. XI cf. și Ghedeon o. c. 182. Arhimandritul Porfir Uspenski crede c'a aflat un alt Ketelmusch, un ture selgiucid cu mama creștină, Ana, de pe la 1325, care călugărindu-se ar fi întemeiat mănăstirea aceasta. Cf. Journal de l'Instruction publique de St. Petersburg LXVIII (1848) p. 60. La fel crede Korolevski (D. H. G. E., V, 65). Nu se poate preciza originea numelui acestei mănăstiri, lucru care se mai întâlnește și când e vorba de Esfigmen, Hilandar, Stavronichita etc. și e de puțină însemnătate.

¹ Comnen: Προσχυητάριον... p. 478; Ghedeon: "Αθως, p. 130 sq.; Cosma o. c. p. 220 etc.

² Indictionul nu se greșea nicicând în istoriografia bizantină.

³ P. Lemerle: Un faux hrisobulle d'empereur Alexis III Comnène, in „Bulletin de correspondance hellénique" a. LVIII (1934), Athena, p. 221—34. După el A. Sacerdoțeanu: Ctitorii mănăstirii Cutlumuș în „Biserica ortodoxă română", a. 1935 p. 255—9. Gheorghe D. Cioran: Σχέσεις τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ "Αθῶνος, καὶ δὴ τοῦ Κουτλ. Λαύρας, Δοχ. καὶ τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος, τῶν Ῥόσσων, (adecă: Relațiile Țărilor Române cu Athosul și în deosebi cu măn. Cutlumuș, Lavra, Dohiar și Sf. Pantelimon sau a Rușilor, Atena 1938 p. 93 sq. Dnii N. Iorga: (M. Athos... 473) și C. C. Giurescu (Ist. Rom. Buc. 1935. I, 398, 403, etc.) cred mănăstirea tot a primilor Comneni.

⁴ T. Bodogae: Măn. Cutlumuș ctitorie românească, in „Rev. Teol.", Sibiu, 1937, p. 17—21, 55—64.

VI. Mănăstirea Cutlumuş¹ sau vechea lavră a Țării Românești

Hramul: Schimbarea la față (6 August)

Așezată la 10 minute de drum în partea S.-V. a Kariei, mănăstirea Cutlumuș, cu numele ei greu de descifrat,² datează din sec. XIV. Până de curând se credea că e o ctitorie a Comnenilor din Bizanț, dar s'a dovedit că pe atunci (sec. XI—XII)

¹ Trecutul mănăstirii Cutlumuș n'a format până acum obiectul unor studii speciale, afară de capitolele respective din studiile generale despre sf. Munte. Despre persoana lui Hariton, fost protos al sf. Munte (πρώην πρωτος) mai apoi mitropolit al Ungrovlahiei, precum și despre însemnătatea lui pentru dezvoltarea mănăstirii Cutlumuș, vezi în cele următoare. Despre Matei al Alexandriei, prietinel lui Cezar Daponte, care re retrăsese din scaunul său în această Lavră a Țării Românești (căci fusese lung timp și pela noi prin țară) vezi în afară de Hrisostom Papadopoulos ('Ιστ. τῆς ἐκκλ. Ἀλεξ., Alexandria 1935, 777) și C. Daponte Κῆπος χαρίτων in Em. Legrand „Bibliothèque grecque vulgaire, Paris, 1887, III pag. 10 sq. Vezi și în Ghedeon; ('Ι Αθως 224; Zavira: Νεοελληνική φιλολογία, Atena, 1867 (p. 201 sq.); despre Matei și unchiul său Gudela, la fel mort în această mănăstire. In sec. XIX strălucește între monahii Cutlumușului Vartolomeu (1852) din Imbros, prof. în Kerkira, iar mai apoi la nou deschisa școală din Halki, tipăritorul a o serie de cărți între care se disting o Carte de rugăciuni pentru cei tineri (tip. Veneția, 1828) scrisă la indemnul lui Capodistria, dar mai ales o ediție mai critică a minelor (după manuscrise din Cutlumuș) tipărite în 1843 de Koromila în C-pol. (Vezi despre el Veludis: Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικεία ἐν Βερυτίᾳ, (ed. II) 131 și Papadopoulos Bretos: Νεοελλ. φιλολ., II 764; Ghedeon ὙΑθως p. 232—5). In prezent n'avem de semnalat apariții culturale remarcabile.

Arhiva măn. Cutlumuș păstrată de oameni nu prea culți, numără între raritățile sale și discursul pe care-l ținu Fotie în legătură cu venirea Rușilor spre Bizanț. Afară de cei vreo 360 de codici parte din ei foarte vechi, s'au păstrat și o seamă de hrisoave în legătură cu ajutoarele date de Voevozii noștri mănăstirii Cutlumuș, din care cele grecești, le publică P. Lemerle la Atena.

² Unii cred că numele de Cutlumuș ar deriva dela cuvintele κοτύλῃος și μούσι, bătrân, deci un bătrân slab, osos, probabil întemeietorul mănăstirii,

această mântuire nu exista. Pretinsul hrisov de întemeiere a mănăstirii cu data de August Indiction X, a. 6590 (1082), pe care l'ar fi văzut pela 1700 doctorul Comnen¹ este fals, pentru că anul 1082 sub domnia lui Alexie I Comnenul nu are indictionul X, ci V, cum bine a observat dl P. Lemerle dela școala franceză din Athena.² Afară de aceasta, documentul pomenește de soția lui Alexie, Teodora, despre care se știe că era a împăratului Alexie III Comnenul de Trapezunt (1349—90). Căci a celui dintâi, a lui Alexie I Comneanu (1080—1118) se chema Irina.³ De aceea altundeva trebuie căutată originea mănăstirii.

Noi am susținut altcândva⁴ că această mănăstire e o ctitorie românească și vom vedea de ce. Ea nu e pomenită în niciunul din tipicoanele din 972 și 1046, de aceea încercările naive de-a dovedi existența ei pela 980, sau chiar 1169, pe baza unor presupunerii după hrisoavele dela aceste date, sunt de-a

Smirnakis o. c. 251; Cosma o. c. 220—1; Ghedeon etc. Alții socot că numele mănăstirii vine dela numele unui oșier arab Ketelmusch, de care pomenește cronicarul bizantin Kedrenos (ed. Veneția p. 601) ca trăind în sec. XI cf. și Ghedeon o. c. 182. Arhimandritul Porfir Uspenski crede c'a aflat un alt Ketelmusch, un turc selgiucid cu mama creștină, Ana, de pe la 1325, care călugărindu-se ar fi întemeiat mănăstirea aceasta. Cf. Journal de l'Instruction publique de St. Petersburg LXVIII (1848) p. 60. La fel crede Korolevski (D. H. G. E., V, 65). Nu se poate preciza originea numelui acestei mănăstiri, lucru care se mai întâlnește și când e vorba de Esfigmen, Hilandar, Stavronichita etc. și e de puțină însemnătate.

¹ Comnen: Προσχυγητάριον... p. 478; Ghedeon: "Αθως, p. 130 sq.; Cosma o. c. p. 220 etc.

² Indictionul nu se greșea nicicând în istoriografia bizantină.

³ P. Lemerle: Un faux hrisobulle d'empereur Alexis III Comnène, in „Bulletin de correspondance hellénique" a. LVIII (1934), Athena, p. 221—34. După el A. Sacerdoțeanu: Ctitorii mănăstirii Cutlumuș in „Biserica ortodoxă română", a. 1935 p. 255—9. Gheorghe D. Cioran: Σχέσεις τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ "Αθῶνος, καὶ δὴ τοῦ Κεϋτλ. Λαύρας, Δοχ. καὶ τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος τῶν Πρόσσω, (adecă: Relațiile Țărilor Române cu Athosul și în deosebi cu măn. Cutlumuș, Lavra, Dohiar și Sf. Pantelimon sau a Rușilor, Atena 1938 p. 93 sq. Dnii N. Iorga: (M. Athos... 473) și C. C. Giurescu (Ist. Rom. Buc. 1935. I, 398, 403, etc.) cred mănăstirea tot a primilor Comneni.

⁴ T. Bodoșog: Mân. Cutlumuș ctitorie românească, in „Rev. Teol.", Sibiu, 1937, p. 17—21, 55—64.

dreptul copilărești.³ Prima dată când e pomenită este 1334, când mănăstirii Cutlumuș i se alipește mân. mai veche a lui Filadelf, egumenul cărei, Cosma, semna ca al XIII-lea din 27, la 1046 tipiconul al II-lea.⁴ Se vede că egumenii ei erau în strânse legături cu patriarhul Filotei al Constantinopolei, cel care stătuse el însuși la Athos și cel care aprobă trecerea dela Vicina la Argeș a lui Iachint, sigur aghiorit și el, căci în această vreme Sf. Munte oferea aproape pe toți ierarhii culti, din cari apoi se recrutau și patriarhii și mitropoliți,¹ căci numai așa ne putem explica cum ajung călugării aceștia la 1360 la curtea lui Nicolae Alexandru Basarab și îi cer ajutoare să zidească turnul mănăstirii.² În curând vor fi iar la curtea valahă, de astă dată a lui Vlaicu Vodă. În fruntea lor era atunci egumenul Hariton, în acelaș timp și Protos al sf. Munte, care, dupăcum spune documentul din Septembrie 1369, pe care-l va publica Lemerle, închee cu domnul român un legământ, în care se spune că dupăce a străbătut țări multe,³ a venit la tronul lui și „a cerut

¹ Cosma o. c. 220, notă.

² Meyer o. c. 162; Lemerle o. c. 229; Ghedeon o. c. 183; Zaharia: Jus gr. r. III, XXII—XXVI. Ghedeon (’Αθως, p. 130) crede că mănăstirea ar fi existat încă în a II-a jumătate a sec. XII, dar n’aduce nici un indiciu în acest sens. Ba încă mai mult, în aceeaș lucrare susține (p. 93) că întemeierea ei s’a făcut în acelaș timp cu a mănăstirilor Zograf și Pantocrator (1240), pentruca mai jos cu câteva rânduri să spună de „cuviosul Cutlumuș” că zidi mănăstirea sa sub Andronic II Paleologul. (1283—1328).

³ Dintre patriarhii Constantinopolei din sec. XIV următorii fuseseră aghioriți: Atanasie (1312), Nifon (1330), Calist (1357), Filotei (1365), Nil (1385), Antonie [1391], etc. Vezi și la Cioran: Σχέσεις... p. 93. Antim, fratele lui Iachint Kritopulos și urmaș al lui pe tronul Ungro-Vlahiei era tot aghiorit. Vezi Miclosich; Müller: Acta patr. I, 537 și Russo: Elinismul în România, Buc., 1912, p. 42, nota 2.

⁴ Avea dreptate St. Nicolaescu, când spunea („Mân. Cutlumuș din Sf. Munte” „Universul” din 23 Aprilie 1913), că legăturile noastre cu Sf. Munte încep de sub Nicolae Alexandru Basarab. P. Lemerle mi-a comunicat în rezumat actele lui Hariton; vezi și text în Gh. Cioran o. c. 94—5.

⁵ Hariton știu c’a fost în repetate rânduri și la patriarhul dela Cpol, căruia i-a cerut ajutoare pentru a-și clădi o mănăstire mare, așa cum spun actele rămase dela el. Dar pe lângă iscălitura lui depe cod. Cutl. 129 [sec. XIV]

bani spre a termina temeliile începute de tatăl Domniei mele la mănăstirea ce se zice Cutlumuș", de aceea „eu voi înconjura cu ziduri și cu turn de întărire mănăstirea, voi înălța biserica trapeză, chilii, voi răscumpăra moșii și voi da animale ca prin acestea să fie pomeniți părinții Domniei mele și eu... căci așa se pomenesc în sf. Munte și Voevozii sârbi și bulgari, ruși și iviri”.¹ Parcă ar vorbi Alexandru, Țarul bulgar care spune în hrisovul lui din 1342 către mân. Zograf că sf. Munte își are binefăcători din toate națiunile.² De altfel exact în 1369 despotul Ion Ugleș închină la Cutlumuș metocul Novisad, așa că Vlaicu avea la ce se referi.³ Voevodul se leagă așadar să suporte toate cheltuielile (νὰ καταβάλῃ τὸ ἔξοδον), iar Hariton va supraveghea lucrările și va hotări în cele duhovnicești, ca amândoi de-opotrivă să fie ctitori. Vlaicu a și dat 1.200 ughi, căci — cum se va spune în 1372 la alegerea lui Hariton ca mitropolit al Ungro-Vlahiei — încă nu existase un ctitor al mănăstirii Cutlumuș și a fost rugat Vlaicu să devie el.⁴ Condiția pe care-o cerea Vlaicu era ca să se schimbe regimul mănăstirii în sensul ca și monahii români să fie bine primiți. În acest scop, cu hotărîrea Divanului, a mitropolitului și-a duhovnicului domnesc Dorotei, și cu acte făcute în acest sens de logofătul Sava, plecă să ducă răspunsul la Athos,

pe care tot el l-a copiat. [Explicare a lui Teofilact Bulgarul la epistolele Sf. Pavel] noi mai amintim un indiciu în acest sens. Pe filele 264—5 din cod. Ivir 1384 (cuprinzând o psaltire cu catisme) se află o însemnare „Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Χαρίτωνος ὁ πόνος“, „Ἄννα βασιλὶς ἡ Παλαυολογίνα Δαυὶδ θεόπνουν πυκτίου βασιλέος, ἔδρασε λαμπρὸς εἰς Θεοῦ μολπῇ λογος, Αὐτῆς τῇ σώστρον καὶ γονου βασιλέα (1346). De unde reese că la comanda acestei împărătese (soția a lui Ion II Paleologul) a scris „cu ajutorul lui Dumnezeu dar cu truda lui Hriton“ această Psaltire. Lambros notează că acest codice se distinge prin καλλιγραφία și ποιήματα (Lambros II, 72). Hariton apare deci și pe acest teren un monah talentat în microgranuri și caligrafie.

¹ Vezi la D. Cioran, ibidem.

² Al. Soloviev : Histoire du mon. russe au mont Athos, Belgrad, 1933 p. 12.

³ Ghedeon o. c. 182.

⁴ Gr. Nandriș : Documente românești în limba slavonă din mănăstirile Muntelui Athos. București 1937, p. 18—20, cf. și St. Nicolaescu ; Păstoria mitr. Ungro-Vlahiei Hariton (1373—1381), în „Arhivele Olteniei“, XI p. 59.

jupan Ioan Neagu Viteje. Hariton nu voi să schimbe regimul.¹ Vlaicu renunță la această idee, dar și Hariton o lăasă mai moale, de aceea în Noemvrie 1360 îl vedem scriind într'un testament al său că acceptă ca, deodată cu protopopul Mihail și ieromonahul Iacob, să-și aibă locul lor bine asigurat în mănăstirea Cutlumuș și alți monahi valahi. Se vede însă că merseseră atât de mulți Români, încât la un moment dat îi copleșeau aproape pe Greci, de aceea aceștia s'au și plâns la Hariton că le-a adus belea pe cap și că după moartea lui ei vor vrea să conducă mănăstirea. Ce aceea s'a luat hotărârea să rămână conducerea numai în mâna Grecilor, dar nici Românii să nu fie deloc stingheriți.² Până în 1372, Vlaicu termină mănăstirea făcându-i un zid înconjurător și ceea ce se angajase.³ În acelaș an se pomenește și dania marelui spătar român (προτοσπαδάριος) Vulcu, care donează turme de vite și perechi de cai la noua ctitorie domnească, după cum ruda Voevodului, Ioan Ugleș la fel a dat mănăstirii sate și moșii.⁴ De altfel credem că intervine în afară de legătura de rudenie și rolul pe care l-a jucat Nicodim, a cărui venire la noi sigur că nu va fi fost în necunoștință de cauză de faptele acestea. De aceea și înțelegem, (când în 1372 s'a făcut împărțirea diecezei Ungro-Vlahtiei, dându-i-se lui Hariton partea pe care o avusese Iachint) de ce s'a spus că el era „in mare cinste și laudă în toată țara”⁵ și tot așa vom înțelege de ce mai târziu mănăstirea Cutlumușului va fi numită „Mănăstirea Voevodului” sau „Lavră a Țării Românești”.

¹ Nu cred să fi fost vorba de-o schimbare în regim idioritmic, în care și monahii români ar fi avut mai multe drepturi, deși era epoca de trecere dela chinovie la idioritmie. Condițiile cereau numai drepturi pentru un locaș în care Românii să-și aibă libertatea lor.

² Vezi la G. Cioran o. c. 98—9. Ei aveau proaspătul exemplu al Grecilor mănăstirii Ivirilor, cari cu ajutorul patr. Calist pun mâna pe ctitoria bogată a Georgienilor. S'a repetat și aici un caz similar, oprind pe cei mai mari donatori ai sfintelor mănăstiri a-și avea și ei măcar o mănăstire mai mică.

³ N. Iorga: M. Athos... 473; P. Lemerle o. c. 230; C. C. Giurescu: Ist. Românilor, București 1935, I, 403, 475.

⁴ Ghedeon o. c. 182; Smirnakis o. c. 518; Cioran o. c. 99—100; Langlois o. c. 93.

⁵ Gr. Nandriș o. c. p. 20—1.

Rolul jucat de Hariton, care și când era mitropolit al Ungro-Vlahiei semna Protos (fără *πρώην*),¹ a fost pentru mân. Cutlumuș atât de important, încât, cum am mai spus, la compunerea celui de al III-lea tipicon (1394) mănăstirea apare sub acest nume „a lui Hariton” fiind a 17-a mân. din 25,² iar mai apoi sub cel de „Cutlumuș a lui Hariton” sau în traducere românească greșită „Haritonul Cutlumuș”.³ Între timp patriarhii Nil (1386) și Antonie (1395) se îngrijesc de starea ei materială, acesta din urmă declarând-o stavropighie, poate tocmai fiindcă era de invidiat pentru situația ei materială.

În epilogul actului de împărțală bisericească din 1372 Hariton spunea: „și iarăși adevăresc aceasta eu întru Domnul Iisus Christos pe cine va alege Dumnezeu să fie mitropolit în Țara Ungro-Vlahiei, să fie ctitorul mân. Cutlumuș și să o ajute cu zel ca și noi, iar mănăstirea să fie datoare a-l scrie în sf. Proscomidie, ca ctitor și să-l cânte ca ctitor”.⁴ *Iată deja începutul conștiinței al legăturilor noastre cu mănăstirile Muntelui Athos.*

La 1398, sub domnia lui Mircea cel Bătrân (care prin soție era înrudit cu craii sârbi, Doamna Calinichia fiind de neam împărătesc slavo-bizantin), boerul acestuia, Alexandru Aldea, viitorul domn de mai târziu „răvnind împăraților și domnilor, din cât mi-a dăruit Dumnezeu și Domnul Voevod Io Mircea pentru

¹ Vyzantijski Vremennik: L. Petit et W. Regel: Actes de Zografou, Petersburg, 1906 p. 106—12. El mai apare în 2 acte din Iulie 1378 ind. I și din Septembrie 1379 ind. II. cf. Miklosich-Müller: Acta Patriarhatus Constantinopolitani, Viena 1860—2 p. 7, 10, 17, 19, 24.

² Meyer o. c. 197.

³ Ghedeon (o. c. 131) zice că mân. Stavronichita cea care în timp, apare ultima între mân. sf. Munte (1543) fusese cunoscută înaintea jumătății a II-a a sec. XIV sub numele de „mănăstirea lui Hariton”. Ori întru cât această numire nu mai apare decât atunci când Hariton ctitorul Cutlumușului e așa de cunoscut, sigur că faptul se datorește daniilor românești, cu care a lucrat Hariton.

De altfel Gavriil Protul care scrie numai la 100 de ani după aceea, știa foarte bine de ce-i zice „Mân. Cutlumuș a lui Hariton”.

⁴ Cr. Nandriș o. c. 22.

lucrurile care l-am slujit, dau la mân. sf. Nicolae care este în Cutlumuș la Cambanariț (*καμπάνα, καμπαναριό* = clopotniță, deci la paraclisul de lângă clopotnița cea mare, din colțul N. V. al mănăstirii) satul numit Cireșov, (jud. Olț) să fie pomenire în toate Duminecile, întâi Domnului nostru Io Mircea Voevod, apoi părinților și celor cu el, *pentru că este a noastră mănăstire.*“ Documentul s'a scris și predat părintelui nostru egumen, ieromonah kir Ieremia (poate urmașul imediat al lui Harițon) în 22 Noemvrie 1398 Indication VII¹, iar nu 1414 cum vrea dl Iorga.² De altfel Mircea însuși va fi mai făcut daniile la Cutlumuș, căci il pomenesc în această situație hrisoavele de mai târziu.³

Mănăstirea creștea mereu. Încă în 1394, prin tipiconul III fusese obligată — ca de altfel toate mân. sf. Munte, cu excepția Vatopedului — să dea un tribut proestosului în natură. Ori pe când celelalte dădeau mai puțin, mân. lui Harițon dădea 12 măsuri de vin, 4 litrii de untdelemn.⁴ E și aceasta un semn de bunăstare la care o aduseseră Românii. La 1428 prin sighi-lionul patriarhului Iosif, i se alipește vechea mân. a lui Alăpie, fost centru isihast, (din care se pare c'a plecat pe tronul patriarhal, însuși patriarhul Iosif)⁵ și care se mai păstrează încă transformată în chilă sf. Apostoli (*Καρπουζαδίκιον*-locul cu pepeni).⁶ Alexandru Aldea ajungând domn, afară de moșia Cireșovul, la care pare că a mai adăugat și altele, concomitent cu daniile lui anuale la Zograf,⁷ donează o sumă de bani printr'un hrîsov, care al lui trebuie să fie, căci începe cu cuvintele „Io Basarab. Voevod și autocrat al Ungro-Vlahiei“, titulatură pe care o mai

¹ N. Iorga: M. Athos... 464—5.

² Gr. Nandriș o. c. 245—6; St. Nicolaescu: Domnia lui Al. Aldea, Bucu-rești 1922, p. 15. Acelaș „Universul“ 30 Aprilie 1913.

³ Gr. Nandriș o. c. 132.

⁴ Meyer o. c. 202.

⁵ Müller: Hist. Denkmäler 153; Zaharia: Jus Gr. Rom. III, XXVI.

⁶ Cosma o. c. 221; Ghedeon o. c. 183. Tot în raza mân. Cutlumuș, lângă mare e și vechea mân. Caliağra, azi numită Megali Panaghia, după renovarea de către Neagoe Basarab, cum vom vedea.

⁷ St. Nicolaescu: Domnia lui Al. Aldea... 32—4.

vedem și din alte documente.¹ În 1450, Dan III fiul lui Vladislav II ajută și el mănăstirea,² iar la 1467 Laiotă Basarab confirmă stăpânirea Cutlumușului peste vre-o 15 sate, donații făcute de Voevozii dela Aldea până la el, scutindu-le de oierit, albinărit, etc. „ca să fie intru veșnică pomenire”.³ Acelaș lucru îl confirmă în 1489 Vlad Vodă Călugărul, carele întărește „mănăstirii Domniei mele dela Sfântul și Marele Munte, numită Cutlumuș, și părintelui egumen Romil și tuturor fraților ce locuiesc împreună cu el”, posesiunile amintite.⁴ Exact în acelaș an călugărul Isaia dela Hilandar pomenia în însemnările lui că „mân. Zografu este a celor Moldoveni, iar altele, ale altor neamuri”.⁵ Peste 3 ani, în 29 August 1492, Voevodul, dând printr'un hrisov 1000 aspri călugărului român Cosma din chilă Sf. Ilie dela Pantocrator (iar nu dela Clutumuș, cum vrea dl Cioran, cum vom vedea),⁶ ne spune că „atunci când se va da mănăstirii Cutlumuș ajutorul prin frații călugări cari vin *dela Sfânta noastră mănăstire Cutlumuș*, să i se dea și lui (Cosma) ajutorul”.⁷ Precum reese din acestea, daniile la Cutlumuș se urmau regulat din Țara Românească, iar călugării — de regulă români — cari veniau să ducă și veniturile metoacelor, ni-o dovedesc și mai cu prisosință.

Cu Radu cel Mare începe o eră și mai bună pentru mănăstirea românească. Fiindcă în 1497 aceasta arsese, călugării vin în țară și înduplecă pe Voevod să-i ajute. Acesta le închină satul *Dănești* (*azi Dăneasa*) de pe malul drept al Oltului, dupăce-l răscumpără cu 5000 asprii dela un oarecare Kirku.⁸ În 1502

¹ Acelaș: Ajutoare bănești... „Convorbiri literare” 1902, p. 959.

² Hurmuzachi o. c. XIV 40; C. C. Giurescu: Ist. Rom. II, 1, p. 13.

³ Gr. Nandriș o. c. 26—7.

⁴ Idem pag. 35—6.

⁵ Itinéraires russes en Orient (Trad. pour la soc. lat. d'Orient) par M-me B. de Khitrowo, Genève, 1889, I, 1, 262 cf. și F. V. Hasluck: The holy mounth Athos, London, 1912 p. 173. (and seems to have fallen definitely under their patronage).

⁶ Vezi la Pantocrator.

⁷ Nandriș o. c. p. 36—7.

⁸ Idem p. 38—9.

Radu începe refacerea chiliilor din colțul N. V. al clădirilor mănăstirești, unde clădește și puternicul turn săvârșit abia în 1508 sub egumenia ieromonahului Simeon, cum spune inscripția slavonă păstrată pe zid și nepublicată decât recent de G. D. Cioran.¹ Și fratele mai mic al lui Radu, Vlăduț, recunoaște stăpânirea Cutlumușului peste satele pe care le avea din vechime dela noi.²

Neagoe Basarab nu se lăsă mai pe jos. Gavriil Protul spune că „a săvârșit mănăstirea lui Hariton, cu toate frumusețile și podabele o a împodobit pe dinăuntru și dinafară, iar împrejur o a îngrădit cu zid. Și a făcut biserica sf. Nicolae făcătorul de minuni cu zid, cu turle, chilie și trapezărie, pîmnîță, magherniță și magopie, grădină și poartă mică și mare, bolniță și ospătărie și dohirie, jicniță, vistierie și alte case de toată treaba. Iar biserica (katolikonul) și chiliile le-a umplut de frumusețe și le-a săvârșit cu acoperemânt, iar biserica și tinda o a învelit cu plumb (tinichea) și-a pus sticle pe la toate ferestrele. Și o a târnosit cu blagoslovenia Arhiereului și a Protosului și a altor egumeni dela alte mănăstiri”. „Așîșderea făcu o pristaniște (port) la Ascalum (?) la mare, să fie de corăbieri; și o corabie mare și alta mică cu tot ce trebuiește și o a zidit (pristaniștea) cu zid împrejur³ și alte metohuri i-a dat, pe toate le-a făcut și a zidit și le-a tocmît, din care are mănăstirea venit. Și i-a pus numele Lavra cea mare a Țării Românești”.⁴

Toate aceste lucrări s'au făcut din daniile lui anuale de 10.000 aspri, plus 500, spese pentru „trepădător”, (drumet), iar 700 pentru bolniță, căci la atîta se urcau aceste danii cum ne

¹ Gh. Cioran o. c. 107. Neputînd descifra inscripția slavonă de pe turn, am susținut greșit (Rev. Teologică 1837, p. 60) că Neagoe l-ar fi ridicat. M. Beza o. c. 56.

² M. Beza o. c. 59.

³ Pînă azi s'a păstrat numele acestei pristaniști la mare lângă punctul καλούγγρα sub numele de Νεώριον Κουτλουμουσιού (rada portului Cutlumuș) renovată în 1654 cf. Cioran: Σχέσεις, p. 109; Iorga: Byzance p. 133.

⁴ G. Protul: Viața lui Nifon, ed. Erbiceanu p. 96—7; ed. Hașdeu p. 146, Comnen o. c. 483—4; N. Iorga: M. Athos 474.

spune de pildă cea din 7 Noemvrie 1514. Hrisovul acesta ne spune că după ce se stricase „această ctitorie pe care o făcuse Țara Românească... a mai înviat-o Radu cât a putut, apoi fratele lui, Vlad(ut) și noi am zidit până am săvârșit și am mărit dania anuală, făgăduind să dăm neînterupt cât va sta sfânta mănăstire”.¹ Peste câțiva ani, între 1517—21, poate când au venit călugării la sfințirea Curții de Argeș și au văzut că unii din vecinii moșiilor ce le avea Cutlumușul le înstreinaseră, Neagoe dă un hrisov aspru spre a se respecta dispozițiunile înaintașilor în această privință în legătură cu satele respective.² Atât de mult a însemnat această reînnoire de către Neagoe și cei dinaintea lui, încât mănăstirea Cutlumuș se saltă din locul al 17-lea (sau după unii al 14-lea) pe care-l avuse înainte, în locul al 6-lea de ierarhie între cele 20 de mănăstiri, loc pe care apoi îl păstrează până azi.³ Se poate vedea și de aici cât a însemnat pe vremea aceea autoritatea Voevozilor noștri în ortodoxia ce nu avea pe atunci alt patron decât mila Țărilor Române.⁴

Și ajutorul românesc se continuă. La 1532 Vlad-Vintilă din Slatină, la plânsoarea călugărilor că iar li s'au instrăinat moșiile, pune epitropi din câte 12 boeri să restabilească hotarele și să supravegheze executarea dispozițiilor.⁵ Același lucru îl face și în 8 Aprilie 1533.⁶ În Iunie 1534 redă mănăstirii Ocina din Uibărești, care îi fusese luată de vornicul Neagoe încă de pe vremea lui Radu cel Mare.⁷ De altfel Vlad Vintilă, care este un foarte evlavios domn, (fapt care se poate evidenția din multiplele lui danii la Hilandar, Vatoped, Lavra Zograf și Xi-

¹ Nandriș, o. c. 41—2.

² Ibidem, p. 47—51.

³ Cosma: o. c. 83, 221; Ktena o. c. 546; Meyer o. c. 197.

⁴ N. Iorga: M. Athos... 465; G. Balș: Notiță despre arhitectura sf. Munte, București 1912 p. 41; Russo: Elinismul... 48.

⁵ Gr. Nandriș o. c. 58, 62.

⁶ Idem, 62—68. Vezi și în Hurmuzachi XIV, 1. 100. (După St. Nicolaescu „Universul” Mai 1913) notiță despre întărirea peste satele „de mai înainte: Cireașov, Călugăreni, Dănești, Laiova, Comanea”.

⁷ Idem, ibidem p. 71.

ropotam), s'a îngrijit în mod deosebit de această Lavră românească.

El dăruie mănăstirii 2 zăvease (poale de iconostas) de mătase spre a fi puse în katolikon la icoanele împărătești de pe iconostas. Pe aceste 2 opere de toată frumusețea Voevodul nostru este reprezentat în genunchi cu fiul său Drăghici și cu Doamna sa Rada, care a cusut în aur inscripția slavonă ce îi veșnicește numele. Domnul Iorga pomeniște de Drăgana, fida lui Radu, care ar fi trimis o zăveasă acestei Lavre românești.² Dsa face o confuzie cu numele de mai sus, după părerea noastră nefiind vorba aici decât de cele 2 piese pomenite mai sus.³

În 27 Aug. 1547 Mircea Ciobanul, dă un hrisov prin care reda Cutlumușului vechea-i moșie Uda, de lângă Clocociov, care îi fusese răpită de un oarecare Tatu și fiii săi.⁴ E interesant că nu ni s'au păstrat dela acești Voevozi actele prin care au făcut și donații în bani, dar se pare că din ajutoarele lor, și anume a lui Radu Paisie (care apare ctitor și la Xenofon), s'a reparat și s'a pictat pela 1540 katolikonul în stilul frumoaselor picturi cretane de către pictorul Maxim, dupăcum tot în același timp s'au pictat — cele mai frumoase picturi din Sf. Munte — și mănăstirile Dionisiu, Pantocrator, Dohlar, Filoteu și Xenofon.⁵

¹ N. Iorga: Două opere de artă românească din sec. XV la M. Athos în „Bul. com. mon. ist.” 1933 p. 29. St. Nicolaescu: Domnia lui Vlad Vodă Vintilă din Slatina, în „arhivele Olteniei”, 1936, p. 3—6. Fotografie la același în „Noua revistă bisericească”, VI, 133—4. I. D. Ștefănescu: Peintures murales valaques, Paris, 1928, p. 4, nota 7. Despre Vlad Vintilă vezi și St. Nicolaescu: Doc. slavo-rom. Buc. 1905, p. 11.

² N. Iorga: M. Athos... 465.

³ De altfel d-nul Iorga mai face o regretabilă confuzie spunând (în „Două opere de artă...”) că vestitul chivot al lui Neagoe dela Dionisiu, ar fi tot la Cutlumuș.

⁴ Nandriș o. c. 73—4.

⁵ Brockhaus o. c. p. 279. Fichtner o. c. p. 46. Așa de pildă se mai știe că Petru Vodă odată între 1560—5 dă mănăst. Cutlumuș putere peste moșia Branileta (Giurgiu), cf. Hurmuzachi XIV, 1, 100. Vezi despre pictorii de școală macedonică și cretană în L. Bréhier: L'art byzantine, Paris, 1924, p. 59, 90, 146, 162, 192; același în ediția îmbunătățită din 1928, indice, dar mai ales Millet: Recherche sur l'iconographie de l'Evangile, Paris, 1916, 280 sq.

În 15 Mai 1594 Mihai Viteazu dă și el dreptate celor din Cutlumuș asupra moșilor ce le-au fost răpite,¹ lucru pe care îl face în 19 Sept., 24 Noembrie și 8 Dec. 1618 și Gavrilăș Movilă.

În 1605 Doamna Elisabeta, văduva lui Ieremia Movilă donează o Evanghelie din sec. XII cu text grec, iar doamnei de onoare a ei, Chiriței, îi încredințează să trimită la mână. Cutlumuș și un potir și 2 cruci de aur. Acestea s'au întâmplat atunci când au venit după milă ieromonahul Paisie, după cum spune inscripția de pe frumoasa Evanghelie.³

Alexandru Iliș refăcu mână. Clocociov, întemeiată mai de mult, și locuită pe cât se pare de călugării sf. Munte, iar fiindcă era pe moșiile Cutlumușului o închină acolo în 14 Iulie 1625, cum spune hrisevul „cu toate averile ei și cu sat și cu țigani și cu vii și cu toate moștenirile ei și cu tot venitul”.⁴ Matei Basarab ține și el legătura cu vechea mânăstire românească din sf. Munte, ajutând să se poată repara pictura katonikonului pela 1640.⁵ Prin 2 hriseave, (18 Iunie 1641 și 2 Aprilie 1646) el recunoaște închinarea făcută de înaintașul său, mai ales că în urma răscoalelor grecești se arseră hriseavele și călugării nu mai aveau drepturi până când Voevodul li le recunoaște din nou.⁶ Din aceste bogății s'a putut reface mână-

¹ Gr. Nandriș o. c. 101—4, 107—9, 111; N. Iorga: Studii și doc., V, pag. 177; I. Ionașcu: Biserici, chipuri și documente din Olt, I (Craiova, 1934) p. 39—45.

² Sp.: Lambros: Νέος Έλληνομνήμων, VII, Nr. 2—3; același: Catalogue... manuscrisul Nr. 70 din Cutlumuș.

³ Hurmuzachi: Documente..., XIV, 1, 113—114; Iorga: Studii și doc. XXII, p. 87.

⁴ V. Langlois: L'Athos... p. 93; Hurmuzachi-Iorga: Doc. XIV, 1, p. 118 admite anul 1624. Vezi și Gr. Nandriș o. c. p. 120—1; Iorga: Byzance... p. 159.

⁵ St. Nicolaescu: Mână. Cutlumuș..., în „Universul” 1913 Nr. XXXI; Kondakov: Pamiatniki... p. 53.

⁶ Nandriș o. c. p. 18—4, 186—187; Poboran: Istoria orașului Slatina, Slatina, 1909, p. 77—8. Încă n'am putut să mă lămuresc dacă metocul atât de vechiu al Cutlumușului n'a fost luat în sec. XVIII de călugării din Xiropotam, căci închinarea mânăstirii Sf. Adormiri din Slatina de către boerii Slătineni pare a cuprinde aceleași moșii. Sigur că nu confundăm locașul Clocociv de lângă Olt cu Sf. Adormire din oraș. Vezi și Iorga: Ist. bis. rom. (ed. II), II p. 65; Cioran: Σχέσεις p. 115.

stirea adeseori. De fapt și avea lipsă căci după Matei Basarab șirul binefacerilor românești la Cutlumuș se frânge. Constantin Brâncoveanu susținea o politică a culturii creștine și ortodoxe în tot Răsăritul, de aceea s'a interesat mai mult în această latură. Așa se expică de ce daniile în bani dela el — deși a dat altor mănăstiri¹ — sunt mai rare. În schimb manuscrise din timpul lui se păstrează chiar și în arhiva Cutlumușului. Așa e Cod. 250 (care cuprinde istorisirea domniilor lui Radu Șerban și Radu Mihnea făcută de Matei al Mirelor. Redacțiunea e din primii ani ai sec. XVII. Acest manuscris s'a editat în Veneția în 1683 și 1768. La urmă codicele cuprinde și precepte către Alexandru V. Aldea. Acelaș Matei în 1621 pe când era în mână. Dealu, donă o frumoasă Evanghelie mitropolitului Antim de Adrianopol, cu o dedicație în versuri.²

Totuși între Fanarioții cari urmară după Brâncoveanu, nici unul nu s'a interesat de vechea ctitorie românească, rămânând avizată doar la metoacele ce le avea la noi, ca să nu mai vorbim că monahii români, cari era să-și aibă și ei o mănăstire a lor între celelalte 20 de mănăstiri, rămân pe dinafară. Dintre ierarhii ce s'au interesat în sec. XVIII de mănăstirea Cutlumuș, notăm pe patriarhul de Alexandria, Matei, înainte el însuș monah în Cutlumuș,³ care a legat prietenie cu vestitul călugăr din Xiropotam Cezar Daponte, pe când era acesta încă secretar de legatie la Iași. În orice caz Matei fusese câțiva ani pe la 1750 în Moldova și se pare că de aci a mai adunat el bani după 1766 când își dă dimisia din scaunul de Alexandria și vine de trăește restul vieții până în 25. IV. 1775 în mănăstirea Cutlumuș pe care o refăce, o înconjoară cu zid în spre Răsărit (1767). Aici este și zăgrăvit ca ctitor. Mormântul i se păstrează în

¹ Vezi între altele Iorga: Studii și doc., V, p. 363. Vezi apoi și la Sf. Pavel, Stavronichita etc.

² Despre Matei al Mirelor vezi Sathas: *Νεοελλ. φιλολογία*, p. 403. Cronica lui a studiat-o și editat-o D. Russo, București, 1931 și 1940 (ediția postumă); cf. și N. Iorga: *Ist. bis. rom.* I, p. 252 sq.

³ Ghedeon: *Ἀθῶς* v. 182.

grădina mănăstirii.¹ La adresa lui scrie Cezar Daponte câteva stihuri rămase și azi pe zidurile Cutlumușului lăudând viața lui de ierarh.² De altfel în sec. XVIII mai vin și alți patriarhi la Cutlumuș, cum sunt Ciril și Ciprian, de care vorbește Cod. Xiro-potam 97 φ. 257.³ Reparații mici se făcură și în 1733 (capela din spre nord) și în 1733 (exonartexul)⁴ după cum în 1808, se mai refăcu turnul cu ceas,⁵ iar în 1860 aripa sudică ce pare a fi ars în 1857.

Nu se știe când se transformase în idioritmie, probabil în urma lipsei ajutoarelor valahe, dar între 1850 și 1850 în urma intervenției patriarhului Antim IV redevine chinoviu.⁶ De altfel era și nevoie de o intervenție a patriarhului, căci era o administrație slabă. De aceea avea dreptate să zică sighilonul că „în caz de incapacitate de conducere să se aleagă de către proestosii mănăstirii unul mai vrednic, pe care, în urma hotărârii de a se reveni la chinoviu, patriarhul să numească. Pentru că a fost atât de necesară această intervenție a Bisericii s'a crezut că e o imixtiune, o încălcare de drepturi,⁷ când în fapt era doar o datorie a Bisericii.⁸

Dintre egumenii dela Clocociov din sec. XIX cunoaștem în deosebi pe Meletie, care în timp ce fusese la Clocociov (vreo

¹ Vezi C. Erbiceanu: Cronicarii culti greci cari au scris despre Români, București 1888, p. 101; N. Iorga: Ist. bis. române II, 61; Hrisostom Papadopolos: *Ἱστορία τῆς Ἐκκλ. Ἀλεξανδρείας*, Alexandria, 1935, p. 779—9.

² Vezi-le reproduse în Legrand: Bibl. gr. vulgaire III, 110 și în mss. din Vatoped 1038 f. 233 a; Ghedeon o. c. 182; Smirnakis o. c. 524.

³ Meyer o. c. 227—8 și Sathas, N. E. 522—3. În cod. 163 (sec. 18) (cuprinzând o *παράδοσις τῆς ορθ. πίστ.*, a lui Ioan Damaskin și un *Λόγος* al lui Gr. de Nisa despre *καθ' ἑκὼνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμῶσιν*) pe φ. 188 se spune că această carte e din biblioteca τοῦ πρώτου Ἀλεξ. Matei. Lambros I 290.

⁴ Smirnakis o. c. 523.

⁵ Hasluck o. c. 173.

⁶ Vezi sighilonul în Petrakakos: *Νέαι πηγὰὶ τῶν θησῶν τοῦ ἁγ. Ὁρους*, Alex, 1915, p. 39 sq.

⁷ Ioachim Iviritu: *Ἡ ἀγιορειτικὴ πολιτεία*, Tesalonic 1921, p. 13—15.

⁸ Petrakakos: *Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα τοῦ ἁγ. Ὁρους* "Αθως, Athena, 1925, p. 45—6.

15 ani o administrase foarte neonest în mănuierea banilor),¹ convinge pe Marghioala Procopie Camusi (1882) să-l pună legatarul moșiei ei dela Orlești și jur. Anume adusesse o cutie cu rahat (λουκοόμυ), pe care i-o prezentă drept moaștele sf. Spiridon, făcătorul de minuni și abia după un proces de 10 ani putu da tribunalul Ilfov sentința (1891) de eliberare a moșiei.² Totuși din banii Procopoaiiei se repară mănăstirea ultima dată (1901) în partea nordică, după focul din 1870.³

Dintre clădirile Cutlumușului, naosul, cum am pomenit, are încă pictura din 1540, mărturie a epocii de aur a daniilor românești. Alături de el, la stânga katolikonului e atașat paraclisul Maicii Domnului la care pare că se referă actul de care am pomenit al lui Gavriil Movilă.

Biblioteca cuprinde vreo 461 codici, din care am amintit vreo câțiva. Mai amintim aici de Cod. 219 din sec. XIV, care cuprinde explicările lui Teofilact Bulgarul la epistolele sf. Pavel și în care pe fața 360 iscălește Hariton al Ungrovlahiei, cel care a fost protos.⁴ Cod. 219 (sec. XVIII) cuprinde o copie după Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν παπιστῶν compus de ieromonahul Maxim Peloponezianul și tipărit prima oară de Constantin Basarab în București 1690 și împărțit gratuit credincioșilor.⁵ Copia s'a făcut de ierom. Daniil, la ordinul lui Matei de Alexandria 1750—2.⁶

Dintre așezămintele ce depind de Cutlumuș menționăm: *Schitul Sf. Pantelimon*, la 15' spre răsărit de mănăstire, întemeiat pela finea sec. XVIII⁷ și în ce ne privește pe noi chiliile sfinților Teodori, (Tiron și Stratilat), înființate la 1985 de Ioachim

¹ Delikani: Cod. metocului Sf. Mormânt, (C-pol) Nr. 34 φ. 276 în *Περὶ τραπεζικῆς κατάλογος*,... Constantinopol, 1902, p. 210 sq.

² D. Caselli: Marghioala Procopie în „Gazeta Municipală”, București, 1935, Nr. 203. Vezi despre Meletic pe larg la Ktena o. c. 544—546.

³ Cosma o. c. 221; St. Nicolaescu: Noua rev. bisericească p. 133.

⁴ Vezi: Catalogne... din Lambros.

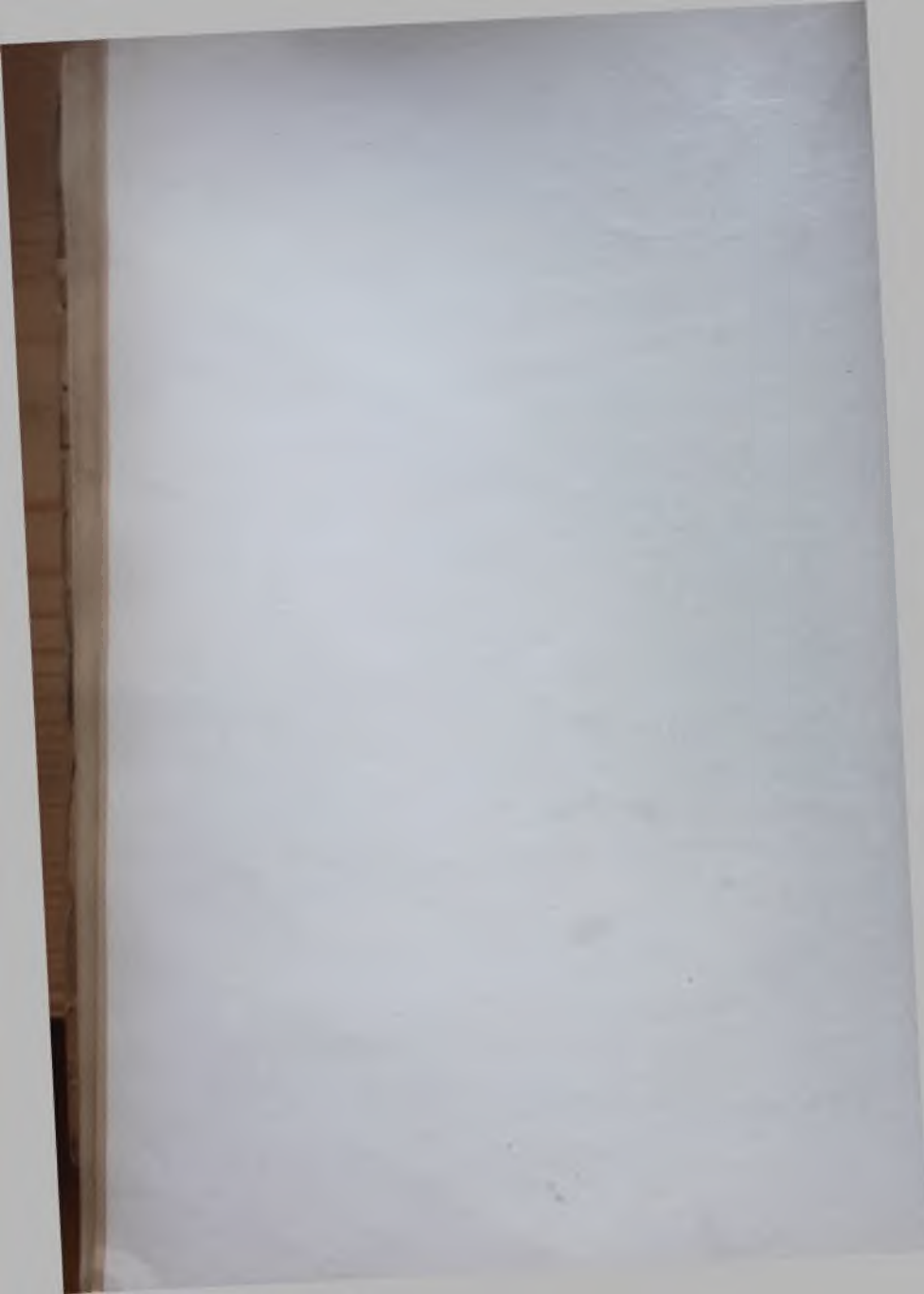
⁵ Vezi și Vretos I, 41.

⁶ Lambros I, 298.

⁷ Ghedeon o. c. p. 183. Porfirie Uspenski; Journal LVII, 122.

Fig. 8. *Mănăstirea Pantocrator*

Bărcănescu, ai căror 8 călugări, urmașii de azi, întrețin încă legăturile străvechi cu Cutlumușul.¹

Metoace are puține. Se întreține însă din pădurea ce-i stă vecină la Vest, și dintr'o mică vie dela Ierissos, precum și din alte mici metoace risipite prin Calcidica.

In general vorbind, mănăstirea Cutlumuș, începută modest pela 1330 ca simplu schit, mărită prin străduințele celor dintâi Basarabi: Nicolae Alexandru și mai ales Vlaicu Vodă, devine Lavră² a Țării Românești. Ca nici una din mănăstirile sf. Munte, ea a fost timp de 300 de ani (1350—1650) ajutată mai de toți Voevozii cari au urmat la tronul Țării Românești până aproape de venirea Fanarioșilor, când s'a pierdut nădejdea de-a avea și călugării români o mănăstire a lor în sf. Munte.

Cuprinzând încă de pe vremea lui Vlaicu atât de mulți monahi români încât devenise un pericol pentru cei greci, această mănăstire, pomenită, tocmai pentru totala ei renaștere cu bani valahi, ca mănăstire „a lui Hariton“ la 1394 a 17-a din 25, devine la începutul sec. XVI a 6-a în ordinea de întâetate și în această situație rămâne până azi.³ Pierzând spre finea sec. XVII legăturile cu ea, Românii, ctitorii întregului sf. Munte, au fost sortiți să rămână, ca nici una din națiile ortodoxe, fără mănăstire proprie. Păstrând cele mai vechi urme românești în Muntele Athos (care sunt și începutul legăturilor noastre cu așezămintele de acolo), mân. Cutlumuș ar trebui să fie și azi ceea ce a fost dealungul veacurilor: *Lavra cea mare a Țării Românești*.

¹ Arhim. Nifon: *M. Athos...* Buc. 1907 p. 18; Cioran o. c. p. 122.

² K. Delikanis: *Περιγραφικὸς κατάλογος...* C-pol, 1902, p. 276. Ktena o. c. 546.

³ Petrakakos: *Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα τοῦ ἁγίου Ὁρους*, Leipzig. 1925, p. 164.

VII. Mănăstirea Pantocrator¹

Hramul: Schimbării la față (6 August)

Mănăstirea Schimbării la față a Pantocratorului (după vestita biserică cu acelaș nume din Constantinopol) e situată pe țărmul estic al peninsulei, cale de-o oră spre N.-V. de Karies, într'un ținut incântător, care domină marea până la Lemnos, Cavala și Thasos. Ea datează de după 1350, când 2 frați Alexie Stratopedarhul (στρατοπεδάρχης=mareșal al armatei, marele spătar al nostru) și Ioan, mare primicer,² părăsind viața lumească, au clădit din temelii această mănăstire, cum spune testamentul lui Ioan, probabil din 1414.³ Dl Iorga, ca de altfel și Uspenski și V. Langlois, cred că acest Alexie Stratopedarhul ar fi un omonim care a trăit pe la anul 1180, ceea ce ar aduce după sine că mănăstirea ar fi existat încă din sec. XII, un lucru inexact, fiindcă cea mai veche știre precisă despre mănăstirea Pantocrator e abia din 1363, piatra de mormânt a lui Alexie.⁴ De aceea rămâne stabilit că mănăstirea Pantocrator datează din

¹ N'am ajuns că cunosc monografia pe care o scrisese în 1925 (Tesa-
lonic) monahul din Pantocrator, Atanasie, în legătură cu trecutul mănăstirii.
La fel mi-a scăpat din vedere Alex. Lavriotul: "Συγγίλιον περὶ εἰρηνοποιήσεως
τῆς μονῆς τοῦ Παντοκρατοροῦ καὶ τῆς σκῆτου προφῆτου Ἰησοῦ", în "Vi-
zantijski Vremennik" 1093, p. 69 sq. În 1913 W. Regel publică în fascicula
II-a a revistei „Vizantijski Vremennik” din Petersburg 26 de „Actes de Panto-
crator”, toate din epoca bizantină.

² Ambele atribute indică demnități militare superioare în armata bi-
zantină. Cosma o. c. 224 nota 1. Korolevski greșește când din cauza numelui
de Alexie se duce cu gândul la Alex. Comnen. DHGE, V, 65.

³ Ghedeon: "Ἐκκλησιαστικὴ ἀλήθεια, (după Comnen 480) a. IX, p.
239; a. XIX, p. 165—6; Cosma o. c. 225.

⁴ Ghedeon ("Ἐκκλησιαστικὴ ἀλήθεια, XIX, p. 44) spune că soția lui
Ion, Ana Asan Constantina, era vară primară cu împărăteasa lui Ion Pa-
leologul (1341—1390).

a II-a jumătate a sec. XIV, cam din acelaș timp cu Sf. Pavel, Grigoriu, Dionisiu și Simopetra, deși unele din acestea au avut înainte o existență ca chilie. Alexie și Ioan înzestreză mănăstirea cu averi, cel dintâi cu biserica întărită din Lemnos, numită pentru aceasta Ἀλεξόπουρος, iar celălalt cu o cetate în insula Thasos având înăuntru biserica Prodromului.¹ Ioan încă trăia la 1386, când patriarhul Nil întărea printr'o scrisoare — în care îl numește ginere al împăratului — averile donate de ei.² Și împăratul Ion V Paleologul le închină un metoc în insula Lemnos. În 1393 arzând mănăstirea, împăratul Manuil Paleologul întărește mănăstirii din nou dreptul peste metoacele pomenite, dându-i și altele, lucru pe care-l aprobă și patriarhul Antonie prin 2 sighthioane, din 1393 și 1396, când oprește pe oricine a a se atinge de moșiile Pantocratorului, ceea ce ar echivala cu declararea ei de stovropighie.³ La 1394 mănăstirea e pomenită a XIV-a în rândul celor 25 existente.⁴ Tot atunci i se alipesc și mănăstirile Φαλακρός και τοῦ ἁγίου Ἀυθεντίου (pentru care plătea tribut protosului 17 măsuri de vin și tot atâtea măsuri de unt-delemn),⁵ iar mai târziu i se mai adaugă mănăstirea mai veche τοῦ Παβδόουχου,⁶ păstrată și azi ca chilie a Intrării în Biserică în spre Cutlumuș, apoi τοῦ Φακινού, τοῦ ἁγ. Δημητρίου, etc.,⁷ de unde se vede că starea ei era foarte înfloritoare.

Nu știm de soarta mănăstirii nimic până la începutul sec. XVI, când măn. încape pe mâinile boerilor Craiovești. Cel mai însemnat dintre aceștia este Neagoe, Voievodul de mai târziu, care deodată cu celelalte mănăstiri o miluește și pe ea, făcându-i „un zid de împrejmuire ca și la Ivera”.⁷ Se vede însă că tradiția

¹ Cosma o. c. 225, nota 3; Müller o. c. 241; Meyer o. c. 63, nota 1.

² Ktena o. c. 547—8; Cosma o. c. 226; Ghedeon: Listele patriarhale p. 455. Vezi și Zaharia: Jus. Gr. v. III, p. XXIV—XXV.

³ Meyer o. c. 197.

⁴ Meyer o. c. 202.

⁵ Ea era pomenită în 1357 ca mănăstire independentă. Zaharia: Jus Gr.-Rom. III p. XXIII.

⁶ Ktena: Ἀπαντα p. 547; Cosma o. c. 226.

⁷ G. Protul: Viața lui Nifon, ed. Erbiceanu p. 99.

aceasta se moștenește de multă vreme în familia Craioveștilor, cum am văzut și la alte mănăstiri,¹ căci ceva înainte de 1536, unul dintre ei, Stan, mare logofăt al Ungro-Vlahiei, devine ctitor al acestei mănăstiri. Porfir Uspenski a văzut în 1847, înainte de reparație inscripția slavonă care spune scurt: „robul lui Dumnezeu Stan(lu), mare logofăt al Ungrovlahiei, ctitorul acestei mănăstiri”.² Cine poate fi acest personaj? Între frații Craiovești pe carei cunoștea în 1903 Al. Lapedatu, era numai Pârvu, fost ban al Craiovei, pomenit ultima dată în 10 Nov. 1528 și Barbu, care se călugărește imediat după 1520, căci în anul următor apare ca Pahomie Monahul.³ Reluând problema în 1912 I. Kalinderu descopere că și fratele împăratului Teodoret Monahul (Teodor, despotul Mistrei, † 1407) e zugrăvit în haine de monah, deși se știe că n'a fost călugăr niciodată. De aceea, spune Kalinderu, lucrurile s'ar prezenta și la noi la fel. Banul Barbu Craiovescu, ctitorul măn. Bistrița, ctitor împreună cu cei 3 frați ai săi: Pârvu Vornic, Danclu Comis și Radu Postelnic la Xenofon, iar singur Barbu cu rang de mare logofăt la Pantocrator și în sfârșit zugrăvit la Bistrița, cu anterior, brâu și barbă albă și cu mâinile la piept, urmat de alte 18 persoane în dulame roșii cu blană, par toate acestea numai o manifestație platonicească de umilință creștină, Barbu nefiind călugăr, cum n'a fi fost nici Radu Paisie, nici Vlad Călugărul.⁴ Azi însă cercetările au dovedit contrariul. Dar aici nu ne interesează acest lucru. Fapt e e că boierii Craioveni nu dispar după 1528, cum credea Lapedatu, ci apar și mai târziu în arena politică, susținând de pildă în 1535 pe Vlad Vintilă,⁵ iar în anul următor nu aflăm nici o greutate de-a vedea pe unul din ei ctitor la Pantocrator, chiar

¹ Vezi la Xenofon. Sf. Pavel, etc.

² Millet-Pargoire-Petit: Recueil... Nr. 161—2. Comnen: Προσκυνητάριον p. 481. Vezi și codex vatopedinus 1037 f. 85.

³ Al. Lapedatu: Vlad Vodă Călugărul în „Convorbiri literare”, 1903, pag. 527.

⁴ I. Kalinderu: Notă despre un studiu al dlui Millet, „Analele Academiei Române” s. II tom XXXIV p. 1025—30.

⁵ C. C. Giurescu; Istoria Românilor, București, 1937, II, p. I, 157.

dacă rangul nu e acela care i se dă. Uspenski spune că Stan (lu) se mai numea și Barbu, deci am avea atunci pe boerul ctitor, a cărui genealogie complectă din studiul dlui I. C. Filitti; „Banatul Olteniei și Craioveștii” mi-a scăpat din vedere.¹ Călătorul și istoricul rus Vasile Barski în 1720 când a fost și el pe aici, a cules informația că Barbu e al 3-lea ctitor (primul e Alexie și Ion, al II-lea Manuil Paleologul) și în această calitate a pictat și katolikonul în 1536, apoi a clădit între altele o ospătărie exterioară în care ar fi și îngropat,² lucru inadmisibil, dacă nu cumva e la mijloc alt personaj, fiindcă mormântul lui se află la Bistrița. Oricum ar fi, Pantocratorul devine în prima jumătate a sec. XVI, ctitorie a Craioveștilor (poate chiar în vremea în care Mihnea cel Rău le devasta acestor boeri moșiile).³

Anul următor, alt boer, de astădată un moldovean, Gavriil Troțușanu († 1541), prim sfetnic al lui Ștefăniță și Petru Rareș,⁴ și ctitor la Părhăuți,⁵ apare și el ctitor la Pantocrator. El zidește chiliile mănăstirii, cum reese din inscripția păstrată pe o placă de marmoră în mijlocul arcadelor din fața katolikonului, deasupra unei fântăni, placă ce-a fost reintrebuințată într-o clădire mai nouă, în care inscripție se vorbește de „cheltuiala și truda pentru fântâna aceasta și chiliile acestea a preacinstiului boer Gavriil Troțușanu, mare logofăt al Moldo-Vlahiei a. 7045 (1537).⁶ Se pare că logofătul Troțușanu ar fi trimis ca și Petru

¹ P. Uspenski: *Journal de l'Instruction publique de St. Petersburg* 1848 p. 60. Extras din „Arhivele Olteniei”, 1931.

² Barski: *Istoria călătoriei în Orient* (rusește); Cazan, 1845, III, 189; Cosma o. c. 225; M. P. P. o. c. 161; Millet: *Peintures* 61.

³ Al. Odobescu: *Manuscrisele și tipăriturile dela Bistrița*, în „Revista română”, București 1861, I 814. Gr. Tocilescu: *Rapoarte asupra câtorva mănăstiri din țară*, „Anale...” tom VIII, 191 și urm. Vezi și C. C. Giurescu: *Ist. Rom II*, I, p. 140—1; C. Filitti: *Banatul Olteniei și Craioveștii*, p. 101.

⁴ Pentru o faptă de trădare față de sine, Rareș a poruncit să fie tăiat. C. C. Giurescu, II, 1, p. 171. Dl Iorga îl numește „Totrușan”.

⁵ N. Iorga: *Inscripții din bis. rom. I*, 18.

⁶ Millet-Pargoire-Petit: *Recueil* Nr. 188; P. Uspenski: *Răsăritul creștin*, Moscova 1880, II, 2, p. 110; Smirnakis o. c. 535; Comnen o. c. 481; Cosma o. c. 226. Vezi și inscripția dela paraclisul Sf. Adormiri din 3 August 1538 la Cosma o. c. 228.

Rareș la Caracalu deodată cu ajutoarele sale și meșterii din Moldova, mai ales că între sprijinitorii Pantocratorului apare și mitropolitul de atunci al Moldovei, Macarie,¹ căci katolikonul păstrează încă (cu toată repararea picturii din 1854), câteva chipuri de sfinți într-o artă minunată, ceea ce a făcut pe unii să creadă că s'ar datori penelului lui Panselln.² În orice caz, icoana Sf. Ioan Botezătorul, a Sf. Grigore Teologul în capetele răsăritene a celor 2 hore, iar în Γεροντων (altar), sfinții: Antonie, Sava, Eftimie, Teodosie și Atanasie Athonitul sunt lucrări din vestita școală cretană.

Se vede că monahii dela Pantocrator aveau mare trecere pe la noi prin țară, căci înduplecă pe un Voevod anterior, probabil pe Radu Mihnea să le închine mănăstirii Snagov — dacă nu cumva vor fi plăsmuit ei vreun act în acest sens, ceea ce determină pe Al. Illaș să dea un hrisov, prin care să oprească pentru totdeauna închinarea acestei mănăstiri, hrisov pe care-l confirmă în 23. VII. 1631 și mai energic.³

În 1631 se închină mănăstirea *Căscioarelor* din Vlașca, ctitorie pe cât se pare a Bălenilor din sec. XVI,⁴ după ce Alexandru Cobonul încercase s'o închine încă din 1629. Nu știm din trecutul Căscioarelor prea mult. Patriarhul Macarie, vizitându-o pe la 1650, nu pomeneste că ar fi având călugări străini în ea, ci zice doar că se numește așa dela însemnarea de azil de săraci, pe care o are diminutivul și că are hramul Întrării în Biserică.⁵ Ea avea 4 moșii, ne spune Geanoglu Lesvioudacs⁶

¹ Iorga: Byzance... 129—20.

² Brockhaus o. c. 132, nota 6 sq.; Fichtner o. c. 48, 50; Cosma o. c. p. 227 și Ghedeon o. c. p. 238. În jurul Pantocratorului și Kariiei se pare c'a fost cel mai important centru de artă bizantină din aceea vreme, Millet: L'iconographie de l'Evangile, Paris, 1916, p. 195.

³ Magazinul istoric I, 122, Urechia; I, 27; Iorga: Stud. și doc. IV, p. CLIV, nota 5; Arhiva soc. științifice și literare V, 77... de Ep. Ghenadie; Aug. Pessiacov: Acte și notițe istorice, Craiova 1908 p. 50... Urikariu XXV, p. 395, Hurmuzachi XIV, I, 162, notă.

⁴ N. Iorga: Inscricții... I, 51—2. Brezoianu ibidem.

⁵ Călătoriile patr. Macarie al Antiohiei prin Țările Române, trad. Em. Cioran, București 1900, p. 205.

⁶ G. Lesvioudacs: Istoria bisericească pe scurt, București 1845, p. 460.

după condica mitropoliei din 1744, și anume: Daia, Băița, Găstești (1100 ha) și poate Cotenii, având pe la 1846 un venit anual de 79.000.¹ Din veniturile Căscioarelor se refac între 1637 - 41 chiliile dinspre apus ale Pantocratorului.²

Călugării dela Pantocrator se pare c'au reușit să-și câștige și în Moldova un metoc în *Mănăstirea Doamnei* din Botoșani. În sensul acesta pare să se pronunțe Stefan Petriceicu în 1672, 5 Dec.³ Metocul era pomenit pe la 1631 în posesiunea Rusiconului, care însă știm că de pe la 1650 până la 1700 era într'o mare decadență. Așa se explică cum în acest răstimp, metocul Doamnei, încape pe mâna celor din Pantocrator. În 1703 Matei Racoviță îl restituie la Rusicon.⁴

În sec. XVIII Pantocratorul se întreține tot din venitul Căscioarelor și din mila valahă strânsă de paracliersii (σχευοφύλακες) Pantocratorului, cari în această vreme, ca de altfel și la alte mănăstiri athonite, colindau cu moaște sfinte spre a culege mila creștinilor. Între 1741—9 schevofiloxul Chiril, care a însemnat pentru Pantocrator ceea ce au fost contemporanii săi Ioachim pentru Grigoriu și Cezar Daponte pentru Xiro-potam, a refăcut, din milele strânse, întreaga mănăstire, cum se poate vedea din inscripțiile trapezei și ale chililor apusene.⁵ De altfel mănăstirea primise și danii în bani dela Voevozii noștri, dupăcum ne spune o carte de socoteli de pe anii 1692 și următorii, de a lui Constantin Brâncoveanu, care trimite anual Pantocratorului 3000 asprii.⁶ Un urmaș, poate imediat, al lui Chiril, Partenie din Pantocrator, egumen la Căscioare (prin aceștia se trimetea merticul anual) repară ușa, ferestrele și clopotnița dela intrarea Căscioarelor, cum spune

¹ I. Popescu-Spineni: Procesul mân. închinat, p. 150.

² Millet-Pargoire-Petit o. c. Nr. 192, Hasluck o. c. 107. Kondakov o. c. pag. 53.

³ Hurmuzachi XIV, I, 211, cf. Iorga: Studii și documente V, 649.

⁴ Vezi la Rusicon.

⁵ Sotiriu o. c. 32; Cosma o. c. 226; Smirnakis o. c. 532; Hasluck o. c. p. 157.

⁶ N. Iorga: Studii și documente V, p. 363.

inscripția din 1 Iunie 1753, scrisă în limba grecească.¹ În 1849 repausează tot la Căscioare egumenul grec arhimandritul Sevastos.² În prima jumătate a sec. XIX egumenii Căscioarelor erau destul de bine văzuți și își pot permite să repare la Pantocrator zidurile (1847) și pictura katolikonului³ (1854). Ultimele reparații serioase se fac în 1868 și 1905.

Dintre așezămintele supuse Pantocratorului, ne interesează în deosebi schitul *Proorocului Ilie*. Pe la 1452 era numai chilie.⁴ Se pare că ea a fost întemeiată de un român, Cosma, tot prin acea vreme, căci aflăm pe Vladislav Voevod că în 27 IV. acelaș an, îi trimite un ajutor de 15.000 aspri.⁵ Pecât se pare acesta era unul dintre bunii călugări români dela Cutlumuș, care în jumătatea a 2-a a sec. XV ajunge și protos al sf. Munte.⁶ Cosma se retrage spre sfârșitul vieții în chilia sf. Ilie, despre care nu se știe sigur dacă a atârnat de Cutlumuș, cum crede D. Cioran.⁷

Pe la aceea dată (1492) era *πρώην πρωτος*, adică „fost protos”.⁸ Se vede că era cunoscut prin câteva scrisori Domnului muntean Laiotă Basarab și mai apoi lui Vlad Călugărul, căci în 29 August 1492 acest din urmă Voevod trimite „părintelui nostru”⁹ o danie de 1000 de aspri și alți 100 trepădătorului, sumă ce i se se va da ori decâteori „vor veni oameni dela sfânta noastră mănăstire (Cutlumuș), să-și îplinească cu aceasta în fiecare an cele de trebuință la acel loc al său și să facă reparaturi, iar el să se roage lui Dumnezeu pentru sufletul părintelui meu Vlad

¹ N. Iorga: *Inscripții...* I, 51. Acelaș în „Fântâna Darurilor”, Buc. 1909, I, 114.

² N. Iorga: *Inscripții...* I, 52.

³ Cosma o. c. 227.

⁴ N. Iorga: (Athos... 465), o crede schit, câtă vreme știm că astfel de formații monastice apar mai târziu.

⁵ Hurmuzachi XIV, 1, p. 40; C. C. Giurescu (Ist. Rom, II, 1, p. 13) cunoaște și o danie de 10.000 aspri. Era doar o clitorie românească.

⁶ Langlois o. c. 93; Kurila o. c. 91; Nandriș o. c. 36—7; Smirnakis o. c. 324.

⁷ Cioran o. c. p. 105.

⁸ Nandriș o. c. p. 36—7.

⁹ Vezi la G. Cioran o. c. 105—6 nota 3.

Fig. 9. Schitul Proorocului Ilie (Pantocrator). Rusesc

Voevod (Dracul) și al mamei mele Monahia Eupraxia și pentru noi și copiii noștri Radu Voevod și Mircea și Vlad" . . . „dar să aibă grijă părintele nostru proiprotos și de mănăstirea noastră Cutlumuș".¹

Se vede că în sec. XVI—XVII această chilie a decăzut, fiindcă nu mai e pomenită. La începutul sec. XVIII era tot o chilie în stare cam slabă.² Pe la mijlocul sec. XVIII vestitul călugăr Paisie Velicikovski vine în sf. Munte împreună cu munteanul Macarie dela Cernica și cu moldoveanul Visarion, și cumpără chilia sf. Constantin și apoi sf. Ilie (1757), pentru a deprinde schimnicia athonită. Ei trăiesc aici învățând limba greacă și ocupându-se cu facerea lingurilor. Înmulțindu-se ucenicii lui Paisie în aceste lăcașuri,³ patriarhia de Constantinopol recunoaște ridicarea lor la rangul de schit (1759).⁴ De acuma schitul ajunge foarte înfloritor. În preajma anilor 1800 aici își alesese și vestitul popularizator de vieți de sfinți Nicodim Aghioritul centrul său de activitate.⁵ În 1836 Rușii termină reparaturile cari erau necesare în urma suferințelor aduse de revoluția greacă (1821—1828). Până spre finea veacului, Rușii ajung ca la 300 între zidurile lui, mărite în 1881 în mod simțitor.⁶

În chiliile din jurul Pantocratorului se află și mulți Români, mai ales în regiunea „Provata” dintre Stavronichita și Pantocrator. Tot pe aici se află și multe κλῆτραι, camere închiriate

¹ Gr. Nandriș o. c. 37; V. Langlois 93; Hurmuzachi (o. c. XIV, 1, 42). Smirnakis (o. c. 524) și Kurila (o. c. 91) greșesc, cum bine observă G. Cioran, când pun suma de 10.000 în loc de 1000, dupăcum greșesc și luna Aprilie, în loc de August, cum e în document.

² Ghedeon o. c., p. 184.

³ De aici Paisie trece la Simopetra, de unde vine în Moldova. Cf. Iorga: Ist. lit. rom. în sec. XVIII, vol. II, p. 342, 381, 590—1: „Vizantijski Vremennik” 1905, fascicol II, adaos; S. Cetțericov: Paisie Velicikovsoi, trad. Nicodem, Neamț, 1933.

⁴ Meyer: (Hapturk, p. 84) cred că greșește punând 1739 în loc de 1759. Sighilionul nu l-am cunoscut, dar Paisie abia în 1756 veni în el.

⁵ Sathas: Νεοελληνική φιλολογία, Athena, 1867, p. 624 sq.

⁶ Ghedeon: 'Ο "Αθως p. 184. Acelaș număr îl da în 1901 și broșura oficială Συνταγματικόν, p. 16, cf. Vailhé în D. T. C. III, 2, col. 1494.

de unii monahi fără metanie la vre-o mănăstire aghiorită sau care se află în trecere prin Sf. Munte.

Din cei vre-o 200 codici ai mănăstirii — parte din ei furăți, dar descoperiți de poliție în Athena¹ — n'am aflat vreunul care să ne intereseze deosebit. Dintre monahii care s'au distins prin cultură deosebită, remarcăm pe Atanasie de Pantocrator, care în 1924 dă împreună cu Evloghie de Sf. Pavel o documentată Ἱερόμνημα (memoriu) explicativă asupra art. 161—6 din Regulamentul aghiorit din acelaș an.²

Metoacele mai importante se află în Lemnos și Thasos.

În concluzie, mănăstirea Pantocrator, întemeiată abia în a II-a jumătate a sec. al XIV-lea (și de aceea fiind și în 1394 abia a XIV-a în ordinea de întâietate între celelalte 25), a cunoscut o frumoasă epocă de ajutorare din partea boerilor munteni și moldoveni. Aceasta a făcut ca mai târziu să ajungă în locul al VII-lea de protocatedrie, pe care-l păstrează până azi. După sec. XVII-lea ea a numărat și ajutoare în metoace, de aceea va rămânea în istorie ca o frumoasă ctitorie românească.

¹ Ktena: "Ἀπαντα..., p. 398, 549.

² Vezi-o tipărită și în Petrakakos: Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα, p. 198 - 211.
E vorba de raportul dintre mănăstiri și chilii, de care am mai vorbit.

VIII. Mănăstirea Xiropotamu¹ (Secu)

Hramul: 40 de Mucenici

La $\frac{3}{4}$ oră dela portul Dafni, pe o înălțime de 140 m. deasupra mării, mănăstirea Xiropotamu are o frumoasă poziție, dominând toată partea de Apus a Athosului, până la celălalt deget al Calcidicei, la Longos. Ferită și de sgomotul valurilor mării (ca Grigoriu, Esfigmen, Pantocrator și Stavronichita), având lângă țarm doar niște depozite de lemne și adăposturi pentru pescari, această mănăstire situată pe drumul dintre Dafni și Karies și înconjurată de mesteceni și brazi, este într'adevăr atrăgătoare.

¹ Cel dintâi care publică acte referitoare la mănăstirea Xiropotamu este Hristofor de Xiropotam, care în *Ἐγχειρίδιον*-ul lui din Veneția, 1776 publică și hrisovul fals al lui Roman Lecapenul (920), precum și unul autentic dela Andronic Paleologul 1307—?). Tot acolo publică testamentul Sf. Mucenițe Agata, ale cărei moaște se află în mănăstirea Xiropotamu, și batișmerul sultanului Selim (1521). În 1778 Cezar Daponte publică tot la Veneția în *Πνευματικὴ τράπεζα*, pe lângă stihuri la adresa prezumtivilor ctitori ai Xiropotamului: imp. Pulcheria și Roman Lecapenul, precum și alte stihuri adresate Voevoziilor români, (cf. Bis. ort. a. 1887—8). Aceleași hrisoave precum și alte 2, dela Voevozii Moldovei și Țării Românești: Scarlat și Teodor Al. Ghica vezi-le în „Bis. ort. 1857—8, p. 338—47. Luându-se după catalogul lui Porfir Uspenskiĭ, Müller: (Hist. Denkmäler 200—7), iar după el Zaharia a Lingenthal, (Jus gr. rom. III, XXVI—XXXIII) publică în întregime hrisovul lui Roman Lecapenul (920) pentru Xiropotam, pe care mai târziu însuși Zaharia (Geschichte des Griechisch-römisches Rechts (ed. 3, 1892, p. 92) îl socotește neautentic.

O ediție critică însă nu s'a scos încă până acum. N'am ajuns să văd *Κατάλογος ἀναλυτικὸς* al documentelor din Xiropotamu întocmit (Salonic 1932 vol. I) de proîgomenul Evdokimos. Despre viața lui Paul de Xiropotamu, vezi mai jos.

Epoca bizantină. Inceputurile ei, unii vor să le ducă până la împărăteasa Pulcheria (sora lui Teodosie cel Mic), care ar fi zidit aici cu banii ei (sec. V) o mănăstire, donând o bucată din Crucea Domnului și părți din moaștele celor 40 de Mucenici, etc. În lumina istoriei apare însă mult mai târziu. În cel dintâi tipicon al Athosului (970) este pomenit de trei ori cuviosul Pavel Xiropotamitul, despre care se crede că este întemeietorul acestui lăcaș. După cum apare în viața Sf. Atanasie Athonitul, Pavel este o figură dlstinsă, preconizând o înțelegere mai aspră a vieții călugărești. De aceea și-a ales ca loc de viațuire o regiune mai sălbatică, lângă una din cele mai mari văi (Χειμαρρος sau χεράρρα) ce străbat versantele Athosului și sigur de aici și numele vechi al mănăstirii τοῦ χειμάρρου ἢ τοῦ Ξηροποτάμου (mănăstirea din prăpastie sau din Valea seacă). Originar era din Constantinopol, dar nu este identic cu prezumtivul fiu al lui Mihail Rangabe (811—813), castrat de Leon Armeanul spre a nu-i lua acestuia tronul și care sub această infirmitate ar fi luat drumul mănăstirii, apărând în 924 la Constantinopol, unde datorită unei vindecări minunate, împăratul Roman I Lecapenul i-ar fi dăruit un hrisov cu o bucată din lemnul sfânt al crucii. S'a observat că acest hrisov e fals.¹ De fapt Pavel era un

¹ Cei dintâi cari au observat contradicția și au tras concluzia că hrisovul din 924 e fals, au fost: Zaharia (Jus gr. rom. III, XVII) Frearitis (în rev. „Pandora“, Atena 1863 p. 197) și Ghedeon (Ἔ) ὙΑΘΩΣ., pag. 86—90). Hrisovul a fost falsificat la începutul sec. XVIII de un descendent al familiei Rangabe spre a da origină nobilă neamului lor sau spre a ridica prestigiul Lemnului sfânt, care ar fi vindecat pe împăratul Roman Lecapenul. De acest hrisov fals se folosi Nicodim Aghioritul în compunerea vieții cuv. Pavel (Νέον ἐκλόγιον, Veneția, 1803, p. 179—83) precum și Dukakis (Μέγας Συναξαριστής) Atena, 1893, data 28 Iulie). De fapt au existat doi Paveli: unul e asceful care se va fi nevoit în sihăstrie în părțile actualei mănăstiri Xiropotam și care s'a cam scandalizat de noua viață monahală pe picior larg, pe care o introdusese Atanasie, de aceea semnă cu încă o seamă de asceți o pără contra lui pela 970 și alta la 991 (Pomjalovski 65; „Vizantijski Vremennik“, VI, (1899 p. 451). Al 2-lea Pavel, urmașul acestuia, clădi actuala mănăstire Xiropotam, ceva mai spre mare decât sihăstria antecesurului, dar fiindu-i pustiită de pirați, trecu și întemeie biserica 40 de sfinți

eremit care era în viață la venirea lui Atanasie (960) și care înainte de-a se da tipiconul lui Ion Tzimiskes (970), părăsea acestuia, împreună cu protosul Atosului și alții, printr-o 'ενκληματικὸν γράμμα, că Atanasie prin viața mai largă pe care o aducea, le strică orânduielile monahiei. În orice caz mănăstirea Xiropotam există pe la anii 1000, iar după această dată, crește într'una. De aceea nici turnul (πύργος) numit al Pulheriei (fie aceasta chiar soția lui Roman III, iar nu îndepărta sora a lui Teodosie cel Mic), nu este decât o clădire ulterioară, cum vom vedea. Chiar inscripțiile de pe această clădire sunt numai omagial puse, în 1779, de Cesar Daponte.¹ În tipicoane e pomenită în 1040 având ca egumen pe Ilie.² În 1280, când a venit unionistul Mihail VIII Paleologul, să silească pe athoniți a primi unirea cu Roma, călugării din Xiropotam, urmând pilda Lavrei, au primit pe împărat cu mare pompă, oficiind slujba cu azime. Dar deodată biserica celor 40 de Mucenici se surpă peste cei ce erau înăuntrul, încât împăratul se îmbracă și fugi. Andronic II Paleologul o reinnoiește pe la începutul sec. XIV, dar nu încercă să mai îndrepteze epitaful, care în cinstea celor 40 de Mucenici în mod automat — ca un răspuns la profanarea unionistă — creștea de sub sf. masă în fiecare an.³ Se pare că în urma decăderii ei pierde și terenu-

din Dafni (Ghedeon 90). El mai e întâlnit statornicind (1016) niște hotare de moșii în părțile actualei mănăstiri S. Pavel (Xiropotamul stăpânea atunci toată coasta S-Vestică a Athosului). El ajunsese și protos, compusese și cărți și-a fost un personaj important (Ghedeon 203; Kurila în 'Επετηρίς τῶν βυζ. σπουδῶν, VII (1930) p. 219—20; Langlois o. c. 69; Ktena: "Ἀπαντα... 550).. Vezi problema pe larg în Costa Louillet: Une vie de St. Paul de Xiropotam... în rev. „Byzantion" Bruxelles, 1935, p. 181—209.

¹ Cosma o. c. 239. La începutul sec. 18, s'a plastografiat actul, spune Costa Louillet o. c. 208.

² Meyer o. c. 164.

³ Vezi și Zaharia: Jus gr. rom. III p. XXI—XXV. O. Dimitrakopoulos: 'Ιστορ τοῦ σχίσματος, Atena. 1872, 72—4; Ghedeon 143—5. Pentru minunata zugrăvire a scenei suferințelor celor 40 de mucenici, unii scriitori au numit Xiropotamul. „Potsdamul imperiului bizantin". Cf. F. Spunda: Der heilige Berg Athos, Leipzig, 1928, p. 24°.

rile din Sud, pe care între 1350—80 se zidesc mănăstirile Simopetra, Pavel, Grigoriu și Dionisiu. Faptul că până în sec. XIV apare stăpână pe întreaga coastă apuseană, dela Xiropotamu și până la schitul Sf. Ana, posedând locurile nestăpânite (τόποι ἀδελφωτοί), pe care mai târziu se ridică, după multe certuri și judecăți, aceste 4 mănăstiri, trebuie să-și aibă o explicare de genul acesta.

Transformată poate curând după 1407 în idioritmică, mănăstirea decade. Primise între timp câteva metoace în Casandra (1407), Calcidica (1442) și în Macedonia, dela câțiva creștini.¹

Epoca idioritmică a mănăstirii. Legăturile cu Țările noastre. Inceputul legăturilor cu Țările noastre îl face Voevodul Alexandru Aldea. Încă n'avem publicat, respective tradus, actul de danie făcut în aceeași zi (9 Febr. 1433) în care Domnul dădea tot câte 3000 asprii Zografului.² Va fi fost și din partea Xiropotamului — sigur în legătură cu cei din Lavra românească a Cutlumușului — o delegație, spre a primi ajutorul românesc, dupăcum a fost și din partea Zografului. Pela finea sec. XV și la începutul sec. XVI — unii precizează 1507³ — mănăstirea arde până în temelii și cu această ocazie celelalte mănăstiri, mai ales Cutlumușul și proaspetele Simopetra, Dionisiu și Grigoriu, se vor folosi de moment spre a-i lua din metoace și a se ridica deasupra. În deosebi Dionisiu, care adăpostea atunci pe marele ierarh patriarhul Nifon II († 1508), câștigându-și mai multă vază și independență, ia locul ultim în prima pentadă de protocatedrie, pe care-l avusese până atunci Xiropotamul, care trece în locul 8-lea, situație care se păstrează până azi.

Se vede că n'a fost lipsită nici de unele ajutoare sârbești, căci au ajuns și egumeni sârbi în fruntea ei.⁴ Tradiția româ-

¹ Evdokimos o. c. 27—32.

² St. Nicolaescu: Domnia lui Alexandru V. Aldea, extras din „Revista ptu ist., arh. și filol.” XVI p. 32—4. Vezi citații în Hurmuzachi XIV, I, 38. Vezi și la Zograf.

³ Evdokimos o. c. 43.

⁴ Evdokimos o. c. 32—43.

nească de-a ajuta Răsăritul se vede însă că înscrisese Xiropotamul între ctitoriile ei, căci prin 1515 Neagoe Basarab „au împodobit mănăstirea, și-au făcut o trapezărie din temelie și pivniță”, cum ține să se exprime Gavriil Protul.¹ În 1520—1 — fenomen curios pentru întreg Athosul — păgânul Sultan Selim I face serioase reparații mănăstirii, în urma unei minuni pe care ar fi săvârșit-o în Egipt moaștele celor 40 de mucenici.² În 2 Mai 1533 alt Voevod al nostru, Vlad Vintilă, dă un ajutor de 5000 asprii mănăstirii, iar 500 trepădătorului, făcându-se reparații din suma aceasta.³ În 1558, sultanul Suleiman II îi ridică zidul dinspre mare.⁴ Se vede că mănăstirea începuse să se refacă, deoarece începea acum în Sidirocavsis din Calcidica (aici se mutase prefectura de care depindea și Athosul, aici se percepea impozitul asupra călugărilor și aici puseseră în 1525 sultanii un batalion de gardă (βοταντζή), la a căror întreținere contribuia Athosul),⁵ vestitul proces pentru moșii între Xiropotamu și Simopetra, care va dura multă vreme. În vreme ce sultanul repara zidurile de apărare, Al. Lăpușneanu cu Doamna lui, pioasa Ruxandra, renovează cu temeinicie katolikonul, încât se păstrează până azi structura de atunci a bisericii, precum și parte din pictură. Probabil darnicul domn îi va fi răscumpărat și metoacele, cum a făcut și cu alte mănăstiri.⁶

În 1585 i se închină *metocul bucureștean al Plumbuței dela Colentina*, zidit de fiul Chiajnei și al lui Mircea Ciobanul, de Petru cel tânăr, și acoperit cu plumb, de unde și numele. Se vede că a fost ruinată, căci o repară Alexandru II (1568—77),

¹ G. Protul: *Viața lui Nifon*, ed. Erbiceanu p. 99.

² Evdokimos o. c. 34—5. Cf. Müller: *Hist. Denkmäler...* p. 147.

³ G. Millet: *Bulletin...* 1905, nr. 74. Millet-Pargoire-Petit: *Recueil nr. 541*, C. C. Giurescu: *Ist. rom. II*, 1, p. 157.

⁴ Comnen, ed. Montaucon p. 482—3; Ghedeon o. c. 194—5; Sotiriu o. c. 33; Evdokimos o. c. 33, 4^a, 41.

⁵ Ktena o. c. 258.

⁶ M. P. P. Nr 541; Jorga: (*Byzance après Byzance* p. 129), confundă dania făcută de Alex. Lăpușneanu la Vatoped (conacul din Salonic) pe care o atribue la Xiropotamu.

nepotul lui Mihnea cel Rău, cu soția lui Ecaterina, iar Mihnea Turcitul o închină la Xiropotamu.¹ Actui poartă data de 21 Oct. 1585 și prevede pentru Xiropotamu „toate ocinele Sf. Ion (Plumbuita) cu morile ei, cu grădnilile, cu pometurile ei din jur și cu vîile de pe dealul Bucureștilor, cu podoabe în biserică și cu chilia în jur”, (căci plumbuita ajunsese mănăstire).² Cum am mai pomenit, Plumbuita pare a fi a 2-a din mănăstirile închinată, prima fiind Zdrălea sau Roaba, închinată la Sf. Munte de Craiovești, la mîn. Xenofon.³ Tot din această vreme, poate dela Mihnea Turcitul, pare a fi și epitrahilul de care vorbește Kondakov, lucrat pe atlas frumos și care se păstrează în arhiva Xiropotamului.⁴

În Oct. 1614 Radu Mihnea, fiul Turcitului, întărește dania tatălui său,⁵ continuând astfel ajutorarea mănăstirii. În 1626 călugări aghioriti cîștigă bunăvoința Voevodului Alexandru Coconul, care în 8 Iunie a aceluiaș an, întărește actul prin care străbunul său închinase Plumbuita la Xiropotam.⁶ Se vede că Alexandru Coconul renovase temeinic Xiropotamul, căci la 1700 când o vizitează Ion Comnen, era încă cu reparația aceluia, deși

¹ St. Nicolaescu: Mîn. Xiropotam și metocul său mîn. Plumbuita, în rev. „București”. Buc. 1935 p. 101. Vezi și V. Brătulescu-Remus Ilie: Mănăstirile și bisericile din jud. Ilfov, București 1935 p. 20.

² N. Iorga (Inscripții din Bisericile României, Buc. 1908, I, 81—2) confundă pe Petru cel Tânăr cu Petru Paisie sau Radu Călugărul. Vezi Sf. Nicolaescu: Petru cel Tânăr și Petru Schiopul, București, 1915.

³ Vezi cap. „Patronajul asupra Sf. Munte” cf. Cipariu: Archivu ist. și filol. 1867, 311; A. D. Xenopol: Istoria Românilor ed. III, VI, 28; N. Iorga: Ist. Bis. Rom. (ed. II), I 217.

⁴ Kondakov o. c. p. 255—5, Album Nr. 156, Dl Iorga crede că tot la această mănăstire aghiorită ar fi fost închinată pela 1599 (în urma Influenței lui Nichifor Dascălul) de către Nestor Ureche și vornicul Mogâldea, mănăstirea Secu din Moldova. De fapt ea a fost închinată la alt Xiropotam în Muntele Sinai, cf. Erbiceanu: Mitropolia Moldovei, Iași 1883 p. 293; „Arhiva istorică”, I, 1, 46; Xenopol: Istoria Românilor (ed. III) VI, p. 29.

⁵ St. Nicolaescu: Mănăstirea Xiropotam... 98.

⁶ Evdokimos o. c. 50—1.

Fig. 10. *Mănăstirea Xiropotamu*

celelalte clădiri din jurul ei erau în decadență.¹ În 1647 Matei Basarab rezidește și înfrumusețează mănăstirea. Plumbuită, făcându-și-o reședință de vară, dar moșiile ei și biserica se pare că le-a lăsat mai departe închinat Xiropotamului, căci nu sunt trecute în lista celor 39 de mănăstiri cu privire la care se pronunțase contra Grecilor.² Patriarhul Macarie în trecerea lui prin București, înainte de 1657, o vedea frumoasă, la marginea Bucureștilor.³

Călugării din Xiropotam încep de prin 1650 colindatul cu moaște prin imperiul turcesc și mai ales în Principatele noastre, fapt care îi va ajuta mult materialicește, cum vom vedea mai încolo. În 1670, 1 August, vameșul moldovean Păun (Pagoni), de origine din Janina (Epîr), clădește lângă lași mănăstirea cu hramul Pogorârea Sf. Duh, sau Sf. Treime, ce poartă numele mănăstirii Păun și care se mai numea Clatia dela Buciumeni,⁴ înzestrând-o cu mai multe moșii. Pentru mântuirea sufletului său, vameșul Păun închină ctitoria sa la mănăstirea Xiropotam.⁵ În anul viitor, în Februarie 1671 patriarhul C-polei Metodie, declară mănăstirea lui Păun stavropighie (pentru 5 ocale de ceară, cum era obiceiul), întărind astfel prin sîghilionul său închinarea acestui metoc la călugării din Xiropotam.⁶ Tot dela Păun (1672) se păstrează azi un frumos epitaf (fotografiat de Evdokinos, p. 72), lucrat în fir de aur, cu o finețe și expresie într'adevăr remarcabile. Pe margine, literele grecești cuprind troparul: Ιosif cel cu bun chip... iar dedesupt stă scris: Δέσπoς τοῦ θoῦλου τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος (închinarea robului lui Dumnezeu Păun și-a părinților săi).⁷

¹ I. Comnen: Προσκυνητάριον 483—4; Hasluck: Athos... 120: Ghedeon o. c. p. 148.

² Brezoianu: Mănăstirile închinat p. 137—9.

³ Călătoriile patriarhului Macarie, de Paul de Alep, trad. de Emilia Cioran, București 1901, p. 208.

⁴ N. Iorga: Istoria Bisericii Române, tom I, 315 (ed. II).

⁵ Vezi actul reprodus în Evdokimos 53—4. Ghedeon P. P. 601; Hurmuzachi XIV, I, 203; N. Iorga: Byzance après Byzance, 174.

⁶ Ghedeon: P. P. 593. Langlois o. c. p. 42. Evdokimos o. c. p. 55—7. Hurmuzachi: Documente XIV, I p. 204; Uspenskij: Journal p. 67; Müller p. 64.

⁷ Vezi Kondakov o. c. 248 și Evdokimos o. c. p. 72.

Probabil în urma unor peregrinări athonite sau poate la insistențele ginerelui său, a vameșului Păun, Duca Vodă donează în ultimii ani ai vieții sale o pateriță (cărjă episcopală) din fildeş și email roșu, de toată frumusețea.¹ Inscriptia pomenind de „Jo Duca și Anastasia și fiul lor Constantin” e datată din 1685. Mai jos și-a săpat numele, „Ghedeon, arhiepiscop al Cezareii Capadochiei, 15 Mai”. Nu cunoaștem numele acestui personagiu, totuși bănuim că acest *πρόην* al Cezarei va fi ajuns prin Moldova după milă, de unde primind dania aceasta se retrage în mănăstirea Xiropotamu.² Un egumen al metocului Păun, cu numele Nicodim, apare într-o ceartă pentru moșile mănăstirii încălcate de Hrisant, egumenul dela Zlataust din Iași, până când în 30 Aprilie 1717 Mihai Racoviță dă dreptate celui dintâi.³

După ce schimbase din biserică mirenească în mănăstire vechea ctitorie a unor boeri de sub Petru Rareș, *biserica Dancului*⁴ din târgul Iașilor, Duca Vodă o închină (20 Octomvrie 1703) la 40 de sfinți, la Xiropotamu, „după ce i-am dat un heleşteu din sus de târg și moșia Vacota pe Cîric în sus”.⁵ Se pare că în sec. XVIII se distrusese biserica lui Păun, ori devenise o dependință a Dancului.⁶ La 1870 averea Dancului dădea un venit anual de 39.000 Lei, o sumă destul de mare pentru ca mănăstirea Xiropotamu să se poată adeseori reface.⁷

Din procesul-verbal ce s'a păstrat în codicele 82 al Xiropotamului se vede că la 1727 mănăstirea era îngreuiată de

¹ N. Iorga: („Rev. istorică” XXIII, 1932, p. 381) spune că nu cunoaște o astfel de danie românească, lucrată pe la finea sec. XVI. Vezi-o fotografiată în M. Beza: *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1935, p. 44; o descriu și M. P. P. Recueil I Nr. 557.

² Smirnakis o. c. 548—9; Evdokimos o. c. 140; Kondakov o. c. 219—220.

³ Iorga: Studii și documente, XI, 59—60.

⁴ C. C. Giurescu o. c. II, I, 177; N. Iorga: *Inscripții*, I, 135; Bogdan: Iași 93; Melchisedec: *Notițe* 250.

⁵ N. Iorga; *Ist. bis. rom.* II, 185.

⁶ Evdokimos o. c. 53.

⁷ C. Erbiceanu: *Ist. Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, 330 1 și nota 1; Popescu-Spineni o. c. 148.

datorii la Evreii din Tesalonic, de aceea sfatul mănăstirii încredințează pe iconomii Dositei și Macarie să vândă în 1736 din averea mănăstirii și să achite datoria. Se vede că nu prea excelau în administrație, căci altfel din daniile valahe ar fi putut destul prospera.¹ Datoria însă creștea într'una. Situația aceasta o salvează vestitul călugăr și scriitor din insula Scopelos, Constantin Cezar Daponte.² Acesta s'a călugărit în mănăstirea Xiropotam după o viață plină de peripeții în diplomația fanariotă din Principate, în care n'a lipsit nici lăcomia. Pentru a salva dela ruină mănăstirea, i se încredințează dela egumenie moaștele celor 40 de Sfinți pentru a merge după milă mai ales în Principate, ca unul care avea acolo multe cunoștințe. Obiceiul acesta exista de mai înainte. Așa de pildă, codicele IX (p. 181), conține obligațiile bilaterale ale câtorva sate din Calcidica, care, spre a-și apăra câmpul de lăcuste și de boale, se obligau să plătească un bir anual (ἐτήσιον) la Xiropotamu pentru venirea la el a „Lemnului Sfânt”. Daponte pleacă în 22. V. 1757 și se întoarce prin Constantinopol, Hios și Scopelos în 11 Sept. 1765 cu peste 50.000 groși (1.500.000 franci aur) sau cum zice el, cu 100 de pungi. Abia jumătate din sumă o varsă numerar, restul trebuindu-i la cheltuieli. O mulțime de odoare, cărți, haine bisericești, unele lucrate în aur și argint, cari impodobesc azi arhiva mănăstirii, le-a primit donații de prin Țările Române. Între acestea excelează o icoană a Maicii Domnului rămasă dela Duca (pe care acesta o avea din Rusia și care avea atunci o vechime de 140 de ani) toată înrămată în aur, pe care o lăsase el în Scopelos, apoi 5 Evangheliști legate în aur și argint și impodobite cu pietre prețioase,³ câteva icoane de marmoră, 4 sacosuri

¹ Klena o. c. 551; Evdokinos o. c. 67—9.

² Vezi istoria lui în C. Erbiceanu: Cronicarii greci „Anale” 1904, p. 90—99, apoi: Legrand: *Éphémérides daces* (1636—9), Paris 1880; [Sathas: *Νεοελ. φιλ.*] etc. Cf. Erbiceanu. „Bis. ort.” [1894] XXII, 513—24: Un manuscris autograf al lui C. Daponte. E vorba de φανάρι γυαλινών (=Lumina femeilor), închinat boerului Dumitrache Ghica, mai complet ca cel din Xiropotamu [Legrand: *Δακ. φ.* III, 81] scris la Athos și adus când venea la noi.

³ Vezi 2 din ele fotografiate la Evdokimos o. c. 65. O fotografie a unui aier și a câtorva acopereminte de polir lucrate la noi în țară. ibidem.

arhierești, 1 omofor, 4 epigonate, 10 epitrahile în fir de aur, 4 feloane, stihare, peste 100 volume de cărți (unele manuscrise), potire, cruci cu sculpturi de scene religioase, de care mai ales în țara noastră se obișnuiau multe, etc., apoi 119 plăci de marmură pentru parchet, 136 de plumb pentru acoperiș,¹ etc. Spre sfârșitul anului 1757 este în Moldova, pe care o cunoștea de când fusese secretar al legației franceze (1745). Aici, pentru ca să câștige bunăvoința Voevodului Scarlat Ghica, îi lăsă o bucată din Lemnul sfânt, pentru care îl obligă să ajute mănăstirea. Deja în anul următor, Teodor Calimach trimite 150 Lei la Athos, iar Voevodul Scarlat trimite în Februarie 1760 suma de 800 Lei.² Se vede c'a avut mare ecou venirea lui în Moldova, căci Mitropolitul Moldovei, Iacob Stamatî, dă o pastorală în care face cunoscută istoria Lemnului sfânt și îndeamnă pe toți să dea milă la Xiropotamu.³ Vestitul bancher Stavache contribuie și el (1761), îmbrăcând în aur și smălțuind cu peste 100 pietre scumpe Lemnul sfânt, pe care, după tradiție, Xiropotamul îl avea dela Roman Lecapen.⁴

Rezultatul „periodiei” lui Cezar Daponte nu se mărginește aici. Uricul 6423 din 8. VII. 1763 pomenește că în zilele lui Scarlat Ghica și Constantin Vodă „când s'au adus în țară Sf. Cruce și s'au fost arătat un semn și bineșaguri aici”, boerii Slătineni, în 20 Oct. 1759, Constantin Făducanu și Ion Slătineanu cu maica lor Stanca, iar în 7 Dec. 1759 și frații Fălcoianu, închină la Xiropotam *biserica Sfintei Adormiri din Slatina*, ctitoria lor.⁵ Întâi devine metoc al Plumbuitei, afiliindu-se acesteia

¹ Evdokimos o. c. 74—6, 113.

² Evdokimos o. c. 114; Hurmuzachi, XIV, II, 114.

³ V. A. Ureche: Inscriptiil o. c. 24. Vezi scrisoarea tradusă de Erbicaneu în „Biserica ortodoxă”, 1887—8, p. 33—41.

⁴ V. A. Ureche: Inscriptiil după manuscrise (Anale, II, tom. IX), București, 1886—7, p. 54—6. Vezi și „Biserica ortodoxă”, 1887—8, p. 410 16; Vezi despre istoria Lemnului Sfânt și Dr. V. Gheorghiu, Cernăuți, 1923.

⁵ G. Poboran: Istoria orașului Slatina, București, 1900, p. 345; Hurmuzachi XIV, 2, 1144. Vezi și în: Danii făcute de fostul mare serdar Panu Filipescu, „Bis. Ort.” 1887—8, p. 912—16.

moșiile ei: Bârca lângă Slatina, Preotești în com. Oporelu (Olt), Bodoești sau Otești, mai multe vii pe dealul Colășauca și malul Livezii, case, țigani, un vad de moară, etc. Pe deasupra, mănăstirea a fost scutită de orice dări.¹ În 30 Mai 1760, marele serdar Pan Filipescu se leagă să dea și el anual câte 10 livre (ocale) de ceară mănăstirii Xiropotamu.² Mitropolitul Filaret întărește toate aceste danii,³ iar Scarlat Ghica își pune și el iscălitura.⁴ Nu lipsesc nici danii în bani, tocmai pentru că vizita lui Daponte avusese mare influență asupra celor dela conducere. Seria o deschide în 1758 Teodor Calimach, care îi fixează anual câte 150 Lei,⁵ sumă pe care Scarlat Ghica o ridică în Febr. 1760 la 500 Lei anual, iar în aceeași lună — poate pentru că i-or fi tot cerut călugării — se hotărăște să dea „odată pentru totdeauna” 8000 Lei.⁶

Cunoscând dărnicia și sufletul Românului, Cezar Daponte știa cum să stoarcă bani. Într-o scrisoare adresată mitropolitului Ungrovlahiei Filaret Zachinteanul,⁷ îl îndeamnă să întreacă în danii pe Iacov al „Bogdaniei” (Iacov Stamate al Moldovei), care insistase pe lângă Scarlat Vodă (1757—8) de i s'a dat deseafina; să insiste și el să-i dea tot același Voevod, acum în Țara Românească (1759—61) și goștina, pildă având pe boerul Dușescu,⁸ a cărui milă va rămâne neuitată. De aceea Daponte

¹ V. A. Urechă: Istoria Românilor, X, p. 56.

² Porfir Uspenskiĭ: Journal... p. 190; Müller: Hist. Denkm. p. 6—8.

³ Actul s'a dat în românește: C. Erbiceanu în „Bis. ort.” 1887—8, p. 410—412; traducerea greacă în Evdochimos o. c. p. 57.

⁴ P. Uspenskiĭ: Journal, p. 189; Müller: Denkm. p. 67; Hurmuzachi: Doc. XIV, 2, p. 1141.

⁵ Documentul în C. Erbiceanu („Bis. Ort.” 1887—8) p. 341—347 și în Hurmuzachi: Doc. XIV, 2, p. 1141.

⁶ Erbiceanu ibidem; Hurmuzachi: Doc. XIV, 2, p. 1145. Cred că greșește Langlois (L'Athos... p. 40) când spune numai suma de 5000 groși.

⁷ Em. Legrand: Éphémérides daces, Paris, 1880, I, p. 387—339. Traducere și studiu asupra ei, dă C. Erbiceanu în „Bis. ort.” 1895—6 (XIV) p. 72—75.

⁸ Em. Legrand: Éphémérides daces, I, p. 393; C. Erbiceanu: Descrierea Daciei de Cezar Daponte, în „Bis. ort.” XIV—XV (Buc. 1890) p. 361—366).

putea scrie la întoarcerea lui în Xiropotamu: Ἡ Μπογδανία ἔδοξε μὲ ὅλην τὴν ψυχὴν τῆς, Ἡ δὲ Βλαχία χάρισε μὲ ὅλην τὴν δυνάμειν τῆς. (Moldova a dat din tot sufletul ei, iar Valahia [Țara Românească] a împrăștiat cu toată puterea ei), căci într'adevăr dusesse dela noi un sac de florini, cum zice Emil Legrand, publicând scrierea Κῆπος χαρίτων a lui Daponte.¹

Din daniile acestea se reface măn. Xiropotamu în întregime. Katolikonul se clădește în 1763, se zugrăvește în 1783, pomenind însuș Cezar Daponte, în stihuri, pe ctitorii prezumtivi și reali ai mănăstirii: a) Pulcheria, b) Roman Lecapenul, c) Selim, d) Cezar Daponte cu clisierul Antim și egumenul Ierotei, toți din Scopelos, și care împreună au supravegheat lucrările de refacere ale mănăstirii.² Clădirea este un patrulatier de 78/90 m. cu trei etaje: Din acestea, partea de răsărit se clădește în 1780, iar turnul cu ceas (unde Cezar Daponte la fel scrie câteva stihuri) e din 1779; unele adăugiri din 1820; cea de nord e din 1779 și doar adăugiri din 1863; coloanele mănăstirii din 1783, baptisteriul (πτύλι) tot din 1763 cu stihuri de Cesar Daponte. Celelalte clădiri sunt mai nouă.³

În afară de acestea Voevozii, începând cu Scarlat Ghica, au hotărât să dea anual la fiecare hram al mănăstirii câte 500 de taleri „dela cămărașii de Ocne”. Așa a urmat în 1775, 10 Martie Al. Ipsilanti; tot el mai dă aceeaș sumă și în 21. III. 1779 și sigur după el toți urmașii săi până la Gh. Caragea (14 Martie 1817), ca să pomenim doar de cei pe cari i-am putut cunoaște.⁴

Ajutoare mai mici primea și din partea bisericii grecești din Brașov, ai cărei preoți, nu odată, trăiau din mila Românilor. Din 1752, ieromonahul Grigorie din Xiropotamu, ajuns după milă

¹ E. Legrand: Bibliothèque grecque vulgaire, III, 69—92.

² Evdochimos o. c. 81; Smirnakis o. c. 546; Millet-Pargoire-Petit: Recueil Nr. 511.

³ Inscriptia pe ceramică e din 1779, iar pe orologiu din 1782 cf. Hasluck o. c. 121; Evdokimos o. c. 129—30; Cosma o. c. 238—9; N. Iorga: M. Athos... 499—500.

⁴ V. A. Urechia: Istoria Românilor, Buc. 1907, vol. X A, p. 309—10, 989; Poboran o. c. 352.

prin Brașov, este angajat de Compania de comerț de acolo, ca paroh. De atunci biserica aceasta rămâne într'un fel dependență de Xiropotamu, care se obligă tot la trei ani, să-i trimită un alt paroh. Acordul bilateral, spune Evdokimos, s'a înscris la pag. 221 în condica Companiei, pe cât se pare azi distrusă, căci n'am aflat-o, iar o copie a ei s'a trimis la Athos.¹ Tradiția s'a păstrat până la 1890, când ne mai voind cei din Brașov să inapoleze moaștele luate pentru sfîntirea credincioșilor de acolo, se rup relațiile.

Doi negustori brașoveni Radu și Leca, zidesc la Xiropotamu pe la 1780 paraclisul sf. Dumitru,² iar Radu pictează (1773) paraclisul sf. Cruci, pe care-l zidise egumenul Partenie, fost prin Principate după milă, după ce Cezar Daponte îi pune o inscripție în versuri.³ Tot din perioadă lui Cezar Daponte, mănăstirea Xiropotamu pe care el o descrie (cum observă și Ghedeon 184) se mai alege și cu moaștele Sf. Agatha (în mirenie Anastasia), care a închinat la mîn. Xiropotamu și satele: Palaiohorion și Isvor (de lângă Târnova Bulgariei).⁴

Între egumenii Xiropotamului trimiși în țara noastră, exceleză în ultimii ani dinaintea secularizării Antim de Hariupolis (1838—47), fost la la Dancu,⁵ de unde a fost dat afară pentru nereguli bănești, deși rămâne să moară în Iași (18 Ian. 1853). Altul e arhimandritul Dionisie, administratorul cu intreruperi (1830—63) al metoacelor din Țara Românească, sub a cărui conducere se reface așa de bine Xiropotamul. După 1880 începe să se clădească portul Dafni, care aparține Xiropotamului și

¹ Evdokimos o. c. 143. Comunicarea pâr. Hristofor Ktena, actul parohial.

² Millet-Pargoire-Petit o. c. nr. 550.

³ Vezi codicele Vatopedinus 1038 f. 233.

⁴ Cf. Xristofor de Xiropotamu: 'Εγχειρίδιον περιέχων τοὺς ΚΑ' δίκους εἰς τὸν τίμ. Σταυρὸν καὶ τὴν διαθήκην τῆς Ἀγάθης, tipărită la Veneția 1776 cu cheltuiala boerului Rudolf din Brașov p. 77; cf. Satha: Νεοελλ. φιλ., p. 375; Ghedeon 184, 66.

⁵ N. Iorga: in „Bul. com. mon. istorice” an. 1933. p. 159—66; Delikanis: Documente patriarhale (grecește), Constantinopol, 1905. III, 292—5 etc.; Evdokimos o. c. 149.

Simopetrei.¹ Prima jumătate a sec. XVIII și prima a celui următor, a fost dintre cele mai prospere. Istoriograful ei dă câteva cifre de cât s'a cheltuit pentru refacerea ei în ultima vreme. Între 1837—63 avea un venit anual de peste 100.000 groși, iar în 1863—4 a putut suporta cheltuielile de 500.000 groși. E interesant că în 1835 unii din călugări ceruseră introducerea vieții de obște, pe care patriarhia din Constantinopol — văzând lăcomia multora — voi chiar să li-o impună. Dornici însă după o viață mai liberă, Xiropotamiții rămân până azi tot în idioritmie.²

Biblioteca mănăstirii, bucurându-se de bărbați așa de iluștri în trecutul ei, este destul de bogată. Încă în 1838 Zaharie a Lingenthal spunea că măn. Xiropotamu are și o întreagă bibliotecă de cărți tipărite și catalogate.³ În 5 Iulie 1754 se copiau în metocul ieșan al sf. Mormânt, Barnoski, de către postelnicul Ionache Leivi din Zagora, cele 66 cap. de indemnuri ale lui Vasile Macedoneanu către fiul său Leon Filosoful, care acum formează cod. 1, dus în mănăstirea Xiropotamu desigur în 1759 de Cezar Daponte.⁴ Cod. 142 (sec. XVIII) e o traducere din latinește în grecește a statutelor de organizare a Sașilor din Ardeal. Traducerea e făcută, pentru Compania greacă de comerț levantin din Sibiu, de Ion Adam din Arvanitohori de lângă Târnova (Bulgaria), cu toate capitolele și subîmpărțirile, și terminată în Iunie 1762; sunt apoi o mulțime de fragmente din însemnările lui Cezar Daponte, în legătură cu călătoriile lui, cu rezidirea mănăstirii,⁵ etc. Tot acolo se mai află traduse de același Ion Adam, tot pentru aceiași protectori ai săi și o sintagmă de legi politice după decretul regatului ungar și după Novelele și Statutele Principatului Transilvaniei, „spre a se folosi

¹ Cosma o. c. 240—1.

² Evdokimos o. c. 119.

³ Zaharie a Lingenthal: *Reise...* p. 265.

⁴ C. Erbiceanu: *Cronicari greci, „Anale”...* d. II, tom. XXVII (1904—5, p. 160... precum și în Catalogul lui Lambros.

⁵ Vezi despre ele la C. Erbiceanu, în „Bis. ort.” 1887—8 p. 400—20.

cei în drept".¹ Poate cel mai important codice este *No. 240*, o „apologie a creștinismului” scrisă de împăratul călugărit sub numele de Ioasaf, Ion Cantacuzino. Prima redacțiune în neogreacă o făcu în 1635 Meletie Sirigul la cererea lui Vasile Lupu, iar de pe aceasta a copiat-o apoi la cererea egumenului de Golia, Hristofor dela Vatoped, copistul Ioasaf în 1670. *Cod. 225*, o logică a lui T. Coridaleu, copiată la Buzău în 19 Aug. 1749 de un copist Radu. *Cod. No. 80* (sec. XVIII) cuprinde patru cuvântări despre ultimele sfârșituri ale omului (moarte, judecată, iad, viața vecinică) traduse din latinește de doctorul Ion Comnen și închinat (București 1699) lui Constantin Brâncoveanu.

Cod. Xirop. 250 (cart., 8° mic, s^{ec.} XVIII, 319 p. C. Daponte : Diafora). Între altele, acest codice miscelaneu cuprinde πατερικὸν τοῦ ἐν ἀγ. πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου πάπα Ῥώμης, cuprinzându-se viețile sf. Părinți din Italia compuse de Grigorie în latinește și traduse de Zaharie al Romei în grecește, iar acum în neo-greacă de C. Daponte, închinat episcopului de Râmnic Cezar, cu a cărui cheltuială se și tipări prima oară la Veneția (1770) la Nicolae Glikei cel din Ianina.²

Cod. No. 252 cuprinde Μεγαληνάρια, adică laude în cinstea Maicii Domnului compuse de Cezar Daponte (autograf). La fila 112 are o reproducere a icoanei făcătoare de minuni a Maicii Domnului dela Biserica Sărindar³ (București), zugrăvită de Gheorghe „dascăl ot sf. Gheorghe vechi”, 1759.

Cod. Nr. 253 cuprinde între altele și cunoscuta operă a lui Cezar Daponte Φανάρι τῶν γυναικῶν, al cărui exemplar este însă — cum am pomenit mai sus — mai puțin complet decât cel păstrat la noi în țară.

Cod. Nr. 258 (sec. XVIII) cuprinde între altele o poezie dedicată Befzadelei Alexandru Ipsilanti, precum și câteva stihuri

¹ Zaharie : Reise in den Orient, 266.

² Vretos (Νεοελλην. φιλολ.) nu-l pomeneste; în schimb Sathas (Νεοελληνική φιλολογία, p. 503) da. Vezi și Lambros : Catalog I, p. 218—219.

³ Vezi fotografia ei în M. Beza o. c. p. 58.

eroice compuse de Alexandru Dascălul dela Academia Domnească din București.

În fine, *Cod. Nr. 327*, un triod-penticostar terminat în 24 Iulie 1674 de mâna lui Antonie protopsaltul, fiul lui Nimirgeoglu „cel nepriceput în muzică”, pe vremea mitropolitului Zaharia și a lui Duca Vodă. Probabil că acest codice cu frumoase microgravuri policrome se va fi scris în metocul Dancului.¹

Cuprinzând într'o privire generală trecutul mănăstirii Xiropotam putem spune că după un trecut strălucit pe care îl avusese în epoca bizantină ca o ctitorie a cuv. Pavel de Xiropotam, culmea ei de desvoltare a fost atunci când ajutoarele românești erau mai abundente. Tot timpul secolelor XVI, XVII dar mai ales XVIII și jumătate din sec. XIX ea a fost sub protecția Voevozilor și a boerilor valahi. Poate puține mănăstiri au dus dela noi din țară atâtla bani și obiecte bisericești câte a dus, mai ales după 1750, Xiropotamul. Cine va putea descifra odată în special odoarele și obiectele ei sfinte — deși parte au fost arse în 1821 — se va mira de câtă danie românească a curs acolo.

¹ Hurmuzachi: Doc. XIV, 1, p. 740.

IX. Mănăstirea Zografu¹

Hramul: Sf. Gheorghe (23 Aprilie)

Mănăstirea de obște a Zografului, azi în mâna Bulgarilor, e situată în partea nordică a peninsulei, într'o vale închisă de munți din toate părțile, la $\frac{3}{4}$, de oră de țarmul apusean al mării și la o oră de drum spre sud de Hilandarul sârbesc. Cu ultimele ei renovări în 6 etaje, ea apare ca o clădire masivă, fiind între cele mai mari și mai frumoase mănăstiri din sf. Munte.

Nu se știe precis când s'a întemeiat. Ioan Comnenul, doctorul lui Brâncoveanu, și după el alții, crede că mănăstirea Zografului s'ar fi întemeiat sub domnia împăratului Leon Filosoful pela 890, sau cel mai târziu la începutul sec. X, de trei frați din Ohrida: Moise, Aron și Ioan,² căci la semnarea primului tipicon din 970 între alții se întâlnește Γεώργιος ὁ Ζωγράφος.³

¹ Regret că pentru epoca bizantină a acestei ctitorii de mai târziu a Voevozilor moldoveni, n'am putut folosi nici o lucrare scrisă în limba bulgară. De altfel mărturisesc că nici nu cunosc nici o monografie în acest sens.

E drept însă că foarte prețioase date ne oferă cărțile lui Iordan Ivanof: Severnaja Makedonia (Macedonia nordică) Sofia, 1907 și I. Snjegarov: Istoria na okridskata Arhiepiscopia, I, Sofia, 1924.

Ca și mănăstirea Rusicon și Hilandar, tot așa și Zograful își așteaptă un cercetător serios, care să publice materialul slavon aflat în arhiva ei. Privitor la actele de danii făcute de Voevozii Români și de Țarii Ruși, am folosit publicația lui Regel Kurtz-Korablev: Actes de Zografou in „Vizantijski Vremennik" XIII [1907] unde sunt date 67 documente slavone și 13 grecești. Parte din ele fuseseră tipărite și în „Zapiski obstestva i drevnosti", Odesa, I, [1844]. Note și informații în legătură cu arhiva Zografului se află și la Gelzer: Vom heiligen Berg, 121—2, [Leipzig 1903]. Același Gelzer a publicat: Sechs Urkunden vom Zografu, in „Byz. Zeitschrift", XIII [1912], p. 498 sq.

² Comnen: Προσχυνητάριον p. 487; Cosma o. c. 242—3; Sotiriu o. c. 34; Korolevski. DAGE V, 61.

³ Meyer o. c. 150, 29: „Γεώργιος ὁ Ζωγράφος“.

Se pare că aceștia ar fi de neam împărătesc, frați ai țarului Samuil de Ohrida (977—1014) și întru cât Vasile II Bulgaroctonul era un sprijinitor al Ohridei s'ar explica și rapida ascensiune a Zografului.

Deși s'a crezut că apelativul *ὁ Ζωγράφος* indică mai curând profesiunea, decât origina, totuși mănăstirea Zograf exista din cele mai vechi vremuri, sigur din timpul primului imperiu bulgar (sec. X—XI). De fapt primele iscălituri de egumeni ai Zografului din sec. XI sunt în limba slavă.¹ De altfel istoria cunoaște în sec. X, pe la Ierissos, colonii de bulgari, iar cuceririle făcute de țarul Samuil în Macedonia și Tesalia explică această primă renaștere bulgară (ca și rușii luați robi în bătălia lui Tsimiskes cu Sviatoslav (în 971)) în sf. Munte.² Hrisovul lui Vasile II Bulgaroctonul din 984 ind. 13, prin care se dă Ivirului drept să aibă corabie, pomeneste chiar expres existența coloniei,³ iar în 1267 se pomenesc aici și metoace de ale Zografului.⁴

Sigur că prima clădire a Zografului va fi fost modestă. În această situație pare a fi pomenită într'un act de hotărnicie semnat în 1051 de *Μεγάλη Μέση*.⁵ Ca atare o întâlnim și într'un act din 1333, în care se spune, relativ la o ceartă dintre Zografiți și cei din mănăstirea *Νεακίτου*, că mai de mult numai aceasta din urmă era mănăstire, iar Zograful era o simplă chilie, ce abia acum 60 de ani (deci pe la 1280) s'a făcut mănăstire. În cazul acesta, înființarea ei s'ar datora țărilor româno-bulgari, despre care noi credem că numai au mărit-o.⁶ De aceea are dreptate

¹ Despre 2 *Πρακτικά* (procese verbale) în legătură cu averile Zografului din 1120, vezi Uspenskij: *Journal...* p. 60; Zaharia: *Jus Gr. R.* III p. XX.

² Zaharia: *Jus Gr.-Rom.* III. p. 20.

³ Zaharia: *Jus Gr.-Rom.* III, p. 19.

⁴ Schlumberger: *Epopée byzantine*, Ion Tzimiskes, Paris, 1925, p. 530... 666—671.

⁵ Vezi actul în Ktena: *Ὁ πρῶτος τοῦ ἀγίου ὅρους Ἀθῶς καὶ ἡ Μεγάλη Μέση ἡ Σύναξις*, p. 17.

⁶ Langlois o. c. 23; Brockhaus o. c. 10; Ghedeon o. c. 93; Uspenskij: *Journal...* 39; Smirnakis o. c. 554. N'am putut cunoaște studiile bulgare în această chestiune.

Cosma atunci când aduce în sprijinul ideii că mănăstirea Zograful datează din preajma anilor 970 faptul că și la alte mănăstiri se întâlnește acelaș caz, sigur nu în sensul că au decăzut. Astfel, mănăstirea sfântul Pavel era înainte de 1330 supusă Xiropotamului, iar Stavronichita înainte de 1533 Filoteiului, deși erau și ele niște mănăstioare, căci acelea vor fi decăzut cel mult în ordinea de precădere, dar nu că din mănăstire au fost prefăcute în chilie. Părerea noastră este că la început a fost o mănăstioară mai modestă, care pe la 1220, când Bulgarii o puteau ajuta, s'a mărit devenind mănăstire mare și împărătească, deoarece după această dată o întâlnim ca atare în documente. Mănăstirea Zograful se vede că închidea monahi dârji în a apăra ortodoxia, căci în 1280, cum relatează un sinaxar pe care l-am mai pomenit adesea,¹ Mihail Paleologul, ca răsbunare pentru că Athoniții n'au vrut să primească unirea săvârșită de Ion Beccos la Lyon (1274), se năpustește asupra lor și în deosebi 26 monahi din mănăstirea Zograf ascunzându-se de frică în turn, au fost arși de vii,² iar mănăstirea distrusă. Tradiția de mai târziu a confundat pe unioniști cu papa sau cu pirați latini.³

Dintre împărații bizantini o ajută să se refacă: Andronic II, Andronic III și Ion I Paleologul,⁴ iar dintre sârbi Ștefan Dușan și Ștefan Ugleș, care îi trimit danii prin hrisoave grecești.⁵ În anul 1342, țarul bulgar Alexandru își justifică ajutoa-

¹ Ghedeon o. c. 142—4. Vezi relatările acestea nu prea precise în codicele Rosikon 2837 tradus din limba bulgară, special pentru Zograf (sec. 19).

² Vezi numele și suferințele lor în Patericul athonit (rusește) II, 216, 245—263 (după lucrările lui Nicodim Aghioritul: *Συναξαριστής* și *Ἄγι. Ἀπολόυδια* p. 105 și Porf. Uspenskiĭ: Cuvântările lui Fotie (rusește), Petersburg, 1864.

³ Pischon: Die Mönchsrepublik des Bergs Athos, Leipzig 1860, p. 38; Langlois o. c. 23; Comnen o. c. 486; A. Dimitrakopoulos: *Ἱστορία τοῦ ὁσίου ἁγίου*, p. 73; Ghedeon 143.

⁴ Langlois o. c. 64. Între 1320—1345 e pomenită în nu mai puțin de 9 documente. Zaharia: Jus Gr.-R. III, p. XXI—XXII.

⁵ Vyzantijski Vremennik" anul 1907 (XIII) adaus.

rele lui la Zograf (între cari satul Marmarina), prin aceea că sf. Munte este al tuturor națiunilor ortodoxe și deci deschis pentru oricine vrea să facă bine.¹ Poate acest act și faptul că mănăstirea avea deja de mult călugări bulgari, au făcut ca Zograful să devină ctitorie mare bulgară. În Iulie 1372 patriarhul Filotei, ca recunoștință pentru că Voevodul Bronislav ajutase mănăstirea Zograf ridicându-i Καθολικόν-ul sf. Dumitru, ridică Zograful la rangul de mănăstire patriarhală și stavropighială. Această biserică păstrată sub formă de paraclis e și astăzi în ființă.² Dar cu desființarea celui din urmă țarat bulgar, (1393) ne mai fiind nimeni cine să o ajute, această ctitorie ajunge în mâna Voevozilor noștri.

Cel dintâi Domn din Țara-Românească ce vine în atingere cu Zograful e Al. Aldea, ctitorul dela Cutlumuș. Se vede că mănăstirea era atunci în stare mai slabă, căci egumenul ei Moisi, împreună cu Iosif și cu Popa Ervasie, vin la el în Târgoviște în 9 Februarie 1433 și-l roagă să-i ajute. Voevodul hotărăște în aceea zi să dea Zografului în fiecare an câte 3000 aspri „ca să fie întru veșnică pomenire întru sfințenie răposatului părinte al Domniei mele Mircea Voevod și să se pomenească în rugăciunile lor către Sf. Gheorghe și numele meu și mă oblig în viața mea a o susține într'una”.³

Voevodul n'a mai avut însă vreme să continue cu daniile la Zograf, căci moare. Dar, după cum Cutlumușul rămâne ctitoria Țării Românești prin excelență, așa Zograful va trece în mâinile protectoare ale Voevozilor moldoveni.⁴

¹ Soloviev : Le monastère russe... p. 12; Langlois o. c. 64—5; Ghedeon 185. Vezi și K. Jireček : Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876, p. 397.

² Cf. Gelzer : Sechs Urkunden vom Zografu, in „Byzantinische Zeitschrift”. (1903) XII, 498... același : Vom heiligen Berg 121—2.

³ Vezi actul slavon în Regel-Kurz-Korablev : Actes de Zografou in „Vyz. Vremennik” 907, p. 74—5. Traducere în St. Nicolaescu : Domnia lui Al. Aldea (extras din Rev. pentru ist. arheol. și filol. XVI) p. 32—4 cf. Langlois o. c. 65; Hurmuzachi XIV, I 38, 38 notițe; Müller : Hist. Denkmäler für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1885, I, p. 173; Iorga : Studii și Doc. III p. LXXVII.

⁴ Ibidem.

Acum 25 de ani, dl N. Iorga afirma că „nici un domn al Moldovei n'avusese până la 1466 legături cu Athosul”,¹ ori dl Beza spune că a dat la Zografu peste actul din 1429 al lui Alexandru cel Bun.² Kegel-Kurz-Korablev publică, după copiile lui Porfir Uspenski, hrîsovlul Voevodului Alexandru cel Bun, care închină mănăstirii Zograf pentru soția sa Marina, câteva moșii în Basarabia, pe care le vom vedea mai târziu între posesiunile mănăstirii Căpriana.³ De altfel legăturile Voevodului moldovean cu Athosul s'ar putea explica și prin călătoria ce-o făcu prin țara Moldovei împăratul Ion Paleologul, ctitor la Zograf și care se pare că-i adusese o icoană a Sf. Gheorghe, tocmai hramul Zografului.⁴

Dintre domnii slabi ce-au urmat după Alexandru cel Bun și până la Ștefan cel Mare, n'avem pe nici unul care să ne intereseze. În 1466, 16 Iunie și anume între a 2-a luptă dela Chilia și cea dela Baia, la câteva zile dupăce începe clădirea Putnei, Ștefan Vodă trimite la sf. mân. a Zografului, unde este hramul sf. Mare mucenic biruitor Gheorghe, un mertic anual de 100 galbeni ungurești „pentru a-l scrie la proscomidie pe el și pe soția lui și pe copiii Alexandru și Elena și să-i cante Sămbăta seara un paraclis și Marția o liturghie și să-l pomenească până va fi în viață și după aceea să-i facă în anul întâi pomenile obișnuite, iar după aceea să-i cante într'o zi din an seara parastas și dimineața liturghia”. Merticul va fi plătit regulat de toți urmașii.⁵ Din suma aceasta, importantă pentru vremile acelea,

¹ M. Athos 466.

² M. Beza urme românești p. 39, fotografia la pag. 35.

³ Kegel-Kurz-Korablev: Actes de Zographou in „Vyzantijski Vremennik”, Petersburg, 1907 p. 113; Smirnakis o. c. 557. Vezi despre Marina, soția lui Alexandru, in Iorga: Studii și documente, VI 626 și Athos 446. Vezi și Langlois o. c. 91-2. Hurmuzachi XIV, I 38, notițe. E drept că e aceeași dată (9 Febr. 1433) și Voevodul se numește tot Alexandru ca și Alex. Aldea, dar actul nu s'a dovedit încă fals.

⁴ N. Iorga: Ist. bis. II, 83; Codrescu: Urikariu... I, 389.

⁵ Actul in I. Bogdan. Documentele lui Ștefan cel Mare, București 1913, I, 99-103; I. Ursu: Ștefan cel Mare, București 1925 p. 403. Greșesc data in 10, VI: Langlois o. c. 92; Porfir Uspenskij: Vostok hristianskij, Petersburg

s'a reparat mănăstirea și s'a făcut și un spital, căci în 13 Septembrie 1471, poate în urma luptelor din Secuime,¹ Ștefan fixează o a 2-a danie de 500 de asprii pentru „bolnița din sfânta noastră mână. Zograf, pe care cu voia lui Dumnezeu noi înșine am întărit-o să fie spre sănătatea părinților, a noastră și a copiilor noștri”.² Egumen era „rugătorul nostru kir Varlaam, iar scriitorul actului Isaia”, care se pare că mai copiază și alte opere.

Ștefan clădi în 1475 și turnul pentru corăbii de lângă mare, cu inscripție la intrare și care a fost reparat la 1517 de Bogdan, fiul său, cum vom vedea. Când am vizitat în 1935 turnul era părăsit, dar se păstra intact. Era și un fel de far pentru corăbii.³ În ajunul luptei dela Vaslui (9. I. 1475), apărându-i în vis sf. Gheorghe, patronul oștirilor sale, îl îndeamnă pentru a 2-a zi la luptă. Ca recunoștință că a biruit, Voevodul trimite la Athos icoana făcătoare de minuni a sf. Gheorghe, poate cea dăruită încă lui Alexandru cel Bun de către Ion Paleologu (dacă nu, asemănătoare celei din Neamț și Bistrița), icoană care, în îmbrăcăminte de argint, se păstrează și azi în katolikonul mănăstirii,⁴ adăugându-i-se un strat de aur în 1838.⁵ Ștefan zidește complexul „mănăstirea moldavă” (cum se numește într'un act),⁶ adică partea surpată a zidului ogrăzii, chiliile și trapezăria. Tot el a dat și „vesminte și vase și altă avere”,

1892, I 333 (de altfel el dă actul numai în rezumat); Smirnakis o. c. 560 cf. N. Iorga: M. Athos... 466 C. C. Giurescu, II, 1. 93; Hurmuzachi XIV, I, 41 notițe; N. Iorga: Byzance apres Byance p. 129.

¹ N. Iorga: M. Athos... 467.

² Bogdan o. c. 161—3; cf. Langlois 82; N. Iorga: M. Athos... 467; Hurmuzachi o. c. 41 (cu data greșită din 1470. Kurz-Regel-Korablev o. c. 175—6; Smirnakis 450. St. Nicolaescu; Danii „Convorbiri literare” 1902, 959.

³ N. Iorga: M. Athos 467.

⁴ M. Beza o. c. 42; Melchisedec: Anale V, 118. Istoria se cuprinde în manuscrisul 18 f. 26—34 din biblioteca mănăstirii; Smirnakis o. c. 559; N. Iorga: La survivance latine dans les Principautés danubiennes, Buc. 1913, p. 40. Vezi descrierea ei în N. Iorga: Icoana românească (B. C. M. I. 1913). Dl Iorga o crede lucrare atonită. Vezi și Melchisedec: Cronica Romanului, I, 88.

⁵ Hurmuzachi o. c. XIV, 1, 384; Langlois o. c. 91; Urikariu, I, 185.

⁶ N. Iorga: La survivance latine dans les Principautés dannubiennes, București, 1913, p. 40.

cum se exprimă peste 200 de ani Antioh Cantemir.¹ Dintre acestea, trapezăria s'a „săvârșit în luna lui Iulie în anul 1495, iar în al Domniei sale al 40-lea curgător”.² Ea avea forma literei grecești Γ și cuprindea cam 180 de călugări. Azi ea se păstrează într-o ușoară reparație din 1879 și 1896.³ Ștefan a mai dat la Zograf și două steaguri, sau mai bine zis doi prapori de biserică, dintre cari unul este adus la Muzeul Militar din București. Ambele reprezintă pe sf. Gheorghe cu sulița în mână străpungând balaurul. Cel dela Muzeul Militar poartă data și inscripția slavonă din anul 1500. Celălalt, tot de pe atunci, reprezintă o artă deosebită.⁴ Spre sfârșitul domniei (1501—2), Ștefan Vodă repară încă odată întreaga mănăstire⁵ și zugrăvește cu o pictură minunată katolikonul, pictură pe care reparația anostă din 1801 a distrus-o aproape complet.⁶ Dela Ștefan mai este și o frumoasă Evanghelie fără scoarțe și puțin ruptă, la sfârșit cu o frumoasă inscripție din 1495, în care spune că „l'a cumpărat acest (tetraevanghel) Ștefan Voevod și l'a așezat în biserică din Borzești de pe Trotuș ca să i se facă pomenire la hramul acestei biserici (a. 7003 Nov. 3)”. După 152 de ani, Miron Barnovskî a înoiț și legat aceași Evanghelie pentru sufletul lui și a mamei lui, Elisabeta, ca să-i fie pomenire ca și

¹ Hurmuzachi o. c. XIV, I, 484; Langlois o. c. 91; Urikariu, I, 185.

² T. Burada... III, 78.

³ Smirnakis o. c. 556; Millet: Bulletin 323; Riley: Athos, of the mon-tain of the monks, London 1887, p. 356.

⁴ Cel dintâi are în inscripția sa o minunată rugăciune a lui Ștefan către Sfânt. Despre el vezi I. Bogdan: Două steaguri ale lui Ștefan cel Mare la măn. Zografu din M. Athos. (Anale S. II tom. XXIX, 902), debateri, p. 92; Cf. și Iorga: Istoria Armatei, I, 78—80; Acelaș: Athos. 468; C. C. Giurescu II, 2, 663. Vezi-le reproduce și în Kondakov o. c. anexe tablou XXII și descrierea la p. 250—1; N. Iorga: Doc. Ard, I, p. 311.

⁵ Comnen o. c. 487; Kalligas: Athonias, 99; Cosma o. c. 244; Smirnakis o. c. 557; Ghedeon o. c. 185; Uspenskij: Journal, 48—9; Șincal: Hronica... Iași. 1853, II, a, 1502; Hasluck o. c. 139.

⁶ Cu aceea ocazie Ștefan a plătit pentru a se aduce apă pîntr'un canal, apoi a construit o cristelniță (φράλη) și o fântână, cf. C. C. Giurescu: Istoria Rom. II, 2, 663.

lui Ștefan Voevod tot la biserica din Borzești (7135 August, 16). Nu se știe când a ajuns această operă de artă în Athos, călcându-se toate opreliștile blestemelor de care e vorba în aceea însemnare.¹

Atât de mult a însemnat pentru Zografi reparațiile și ajutoarele date de Ștefan cel Mare, încât călugărul Isaia din Hilandar spunea la 1489 că Zograful a fost întemeiat de Ștefan Vodă al Moldovei.²

Bogdan, fiul marelui Voevod, urmează și el regulat cu meritele. N'avem mărturii de banii trimiși, dar că și Bogdan a fost ctitor la Zografu, o dovedește reparația turnului dela arsanaua mănăstirii. Inscripția pe care dl Iorga o pune din greșală la sf. Pavel, spune în slavonește: Blagocestivu Hristoliublii Jo Bogdan Voevod sârda pirg sii vâ imie stâi Niculai vâ leat 7025³ Binecredinciosul și de Hristos iubitor Io Bogdan Voevod am făcut acest turn în numele sf. Nicolae la anul 7025 (1516—7).³

Dar nu numai Voevozii moldoveni o ajută. În același timp Radu cel Mare al Țării Românești îi hotărește, printr'un hrisov din 23 Iulie 1500, un ajutor anual de 3000 asprui.⁴ Peste câțiva ani Neagoe Vodă urmează și el cu ajutorul la acelaș Zograf „careia iaste lavră bulgărească”, cum se exprimă G. Protul.⁵ Vlad Vodă Vintilă, un mare ctitor la sf. Munte, a ajutat și el Zograful.⁶ Este exclus ca vrednicul fiu al lui Ștefan, Rareș Vodă să nu

¹ M. Beza o. c. 42—3.

² M-ma B. de Khitrowo: *Itinéraires russes en Orient* (trad. par la Soc. de l'Orient latin), Genève 1889, I, p. 260. Una dintre domnițe, fiică a Marelui Voevod, a veșnicit într-o frumoasă broderie chipul lui Ștefan, în mărimea naturală, cum se putea vedea până de curând în sala de primire, iar azi în arhiva mănăstirii (Gelzer: *Vom heiligen Berg*, p. 117).

³ N. Iorga o. c. 469; T. Burada, III, 78. De altfel legăturile lui Ștefan cel Mare cu Zograful sunt și mai strânse în aceste privințe. Un călugăr, Visarion, ucenic de slăvonie al Mitrop. Teoctist, este trimis de el la Zograf să copieze manuscrise. Melchisedec: *Rev. pentru ist., arheol. și filol.*, II, 130; Nr. 17, p. 133. N. Iorga: *Ist. Bis. Rom.* I, 93.

⁴ Hurmuzachi o. c. XIV, I, 42; Müller o. c. 53; Uspenskij: *Journal* 183.

⁵ Ed. Erbiceanu 115.

⁶ St. Nicolaescu: *Domnia lui Vlad Vodă Vintilă...* 9; C. C. Giurescu II, I, 157.

fi ajutat și el Lavra moldovenească a cărei zugrăveală se reface în 1546, în același timp cu Cutlumușul, Xenofon și Caracalul, ctitorile ajutate de el.¹

În 1566, sau după unii ceva mai târziu, văduva lui Al. Lăpușneanu, Ruxandra, răscumpără, deodată cu metoacele celorlalte mănăstiri athonite și pe ale Zografului de pe râul Struma, pentru care a plătit suma de 52.000 aspri ungurești.² Petru Schiopu urmează și el tradiția moldoveană dând 100 galbeni, iar Ieremia Movilă 100 ducați.³

Ultimii despre care se știe că au dat ajutorul anual Zografului sunt: Aron Țiranul și Ieremia Movilă, unul în 1598, iar celalalt în 1606. Domnul Iorga crede că încă Petru cel Bătrân (Rareș) ar fi închinat vechea mănăstire domnească a sf. Nicolae din Iași la Zografi, iar acești din urmă Voevozi ar fi confirmat închinarea. N'am putut afla despre aceasta până acum atât de timpurie închinare, iar trimerterile dsale sunt neprecise.⁴

În 30. VII. 1628 Miron-Vodă Barnovschi, urmând înaintașilor săi, închină și el mănăstirea cu brahamul Adormirii din Vaslui (*Uspenia*) „făcută de Ciobanul sin Pantel și Oniu și Mihăilă”. De fapt ei numai au reparat-o, căci ea fusese clădită de Ștefan cel Mare și zugrăvită de Ștefăniță.⁵ Actul lui Miron-Vodă primește aprobarea și iscăliturile mitropolitului Atanasie, a lui Atanasie de Roman, a lui Dionisie de Rădăuți și Mitrofan de Huși. I se alătură metocului câteva moșii pe pârăul Vaslui, grădini la fântâna Răvlei și locuri de prisăci în obârșia Burtici

¹ N. Iorga: *M. Athos...* 431; Fichtner o. c. 46; Brockhaus o. c. 294.

² Hurmuzachi o. c. XIV, 49 notițe. Text la Kurtz-Regel-Korabiev: „Vy-zantijski Vremennik”, 1907, p. 176—78; V. Langlois o. c. 92; St. Nicolaescu: *Ajutoare...* 959; Smirnakis o. c. 577; Hurmuzachi XIV, 1, 149; Müller o. c. 59, 4, 187. Nu se știe dela care din Voevozii români ce-au ajutat Zograful în sec. XVI provin cele două aiere, care se află și azi în vestiarul mănăstirii și despre care vorbește Kondakov (o. c. p. 250).

³ Ibidem.

⁴ N. Iorga: *M. Athos...* 487; Hurmuzachi o. c. XI, 908.

⁵ N. Iorga: *Ist. Bis.*, 102; *Inscripții II*, 206.

și la Timotei, cu poeni.¹ Peste 2 ani. Alexandru-Vodă Coconul, fiul lui Radu Mihnea, mărește „Sfânta Adormire din târgul Vasluiului cu sadove și cramă, care a fost drepță domnească de ocolul târgului Vaslui”, cum spune actul scris de Petrașcu Urikariul.² Lupul Coci, fost mare vistiier sub Mihai Viteazul, donează și el în 1630—1 (7139) „bisericii din târgul Vasluiului, care este metoc al măn. Zografului la sf. Agura” un frumos potir de argint suflat cu aur.³ În această epocă de ajutoare moldovenești, călugărul din Zograf Meletie Macedoneanul, care fusese și pe la Kievul lui Petru Movilă, este angajat de Matei Basarab la tipărirea de cărți în Govora.⁴ Faptul arată că și Voevozii munteni erau în legătură cu Zograful.

În 1651, 25 Martie, Vasile Lupu închină Zografului și ctitoria lui Ștefan cel Mare dela *Dobrovăț* cu toate bunurile ei, după ce încă în 1642 îi închina niște moșii peste Prut.⁵ În actul de închinare semnează mitropolitul Varlaam, episcopii Atanasie de Roman, Teofan de Rădăuți și Ghedeon de Huși.⁶ Dintre cele 8 moșii pe care le stăpânea mănăstirea și pe care le avea danie dela alți Voevozi, notăm: Cârșești, Bulboaca și Mălăești (Tutova), Lipovăț (Vaslui), Chintești, Dorogoi etc. și niște grădini în Iași. Numai în jud. Vaslui terenul cuprindea 14.000 ha.⁷ Venitul curat al mănăstirii se ridica în 1828 la 15.450 Lei.⁸

¹ N. Iorga : Studii și documente... XVI, 158—9; Gh. Ghibănescu : Surete și isvoade... XVI, 67—9; D. Dan : Cronica episcopiei Rădăuților, 79; Aurel Golimas : Miron Moghilă Barnovski, Iași 1937, p. 58.

² N. Iorga : Studii și Documente, XVI, 159.

³ Ibidem p. 420.

⁴ Bîanu-Hodoș : Bibliografia veche românească I, 106; Iorga : Ist. bis. rom. p. 296, 7. Vezi și Șt. Pop : Din trecutul eparhiei Caransebeș I (Caransebeș, 1938).

⁵ Hurmuzachi XIV, X, 163.

⁶ Hurmuzachi o. c. XIV, I, 195; text slavon după original în „Vyzantijski Vremennik” XIII, 179—81 după o fotografie de Sebastianov și după copia lui Uspenski. Se citează și V. Aprilov : Bolgarskija gramot (Literatura bulgară) Odesa 1845, p. 31—5; Urikariu (V, 215—8); Melchisedec (notițe 277—9). Langlois (o. c. 91) confundă dania în bani a lui Ieremia Movilă cu închinarea Dobrovățului, care pe atunci era liber.

⁷ Popescu-Spîneni : Procesul... 150.

⁸ Hurmuzachi : Documente, X, 1, p. 18.

În ultimii ani ai sec. XVI Zograful mai primește o frumoasă închinare. În 30. I. 1698, Constantin Cantemir, ctitorul dela Mîra, terminase de reparat, zidurile, chiliile, trapezăria și vasele vechii ale mănăstirii „Căprianei” din Basarabia, de pe timpul lui Ștefan cel Mare, căci se stricaseră după vechile reparații făcute de viteazul Voevod și de fiul său Petru Rareș. Ori fiindcă Ștefan era ctitor la Zograf, dar era înainte și la Dobrovăț (ultima era deja închinată de V. Lupu), *C. Cantemir închină mănăstirea Căpriana la Zograf*. Căpriana era destul de bogată. O înzestrase și înaintașul său Constantin Duca. Între moșii excelează cea dela Popăuți de pe Părăul Negru (Orhei), dată încă din 16 Ianuarie 1662 de Istrate Dabija.¹ Motivul închinării pare a fi fost ca și la închinarea Dobrovățului: „negrijirea și lenea și reaua chivernisire a călugărilor pământenii, câtă vreme cei dela Zograf sunt sfinți și cinstiți părinți sârbi și bulgari, iar cei ce ne trimit de acolo egumeni și vlădici sunt întregi, înțelepți și buni chivernisitori ai sfintelor Biserici precum și în tot ce este plăcut lui Dumnezeu și oamenilor”(I).² În acest act sunt pomeniți în afară de boeri și Mitropolitul Sava, episcopii Mihail de Roman, Laurențiu de Rădăuți și Varlaam de Huși. Din multele danii, mănăstirea își reînnoiește pe la 1716 S.-E. clădirilor.³ Din venitul metoacelor se clădește în sec. XVIII, de către egumenul Hrisoscoleu, un turn lângă biserica Căprianei.⁴ În întreaga Basarabie mănăstirea Zograful avea 23 de moșii cu cca. 50.000 ha. pământ. Această avere colosală o administrează ei direct până la 1813, când, din cauză că epitropii trimiși la metoace nu mai respectau clauzele donatorilor

¹ Odeskago obștestva istorija drevnosti, V, (1844), p. 349; Langlois o. c. 91; Hurmuzachi XIV, I, 313, „Vyzantijski Vremennik”, 1907, p. 185. Actul e tradus de Melchisedec (Notițe 270) și I. h. Codrescu (Urikariu II, 270—4).

² „Vyzantijski Vremennik” o. c. 185—7; Zapiski odeskago obștestva, 1844, I, 349. Trad. în Melchisedec: Notițe 270...; Urikariu, III, 270—4; Hurmuzachi o. c. 319; Langlois o. c. 91.

³ Cosma o. c. 244.

⁴ N. Iorga: Descriere de călătorii în rev. „Fântâna Darurilor”, 1907, p. 280.

— de-a repara întâi metocul și de-a se îngriji de opere de binefacere — Mitropolitul Gavril Bănulescu îi ia averea sub conducerea Casei Bisericii din Chișinău, trimițând la Sfântul Munte numai venitul cuvenit. În această stare se află până în urma războiului crimeic (1857), (în care timp se fac însemnate reparații în Căpriana), când Zografiții primesc iar dreptul de-a administra metoacele direct. Însă din 1873 Ministerul de externe rus ia moșiile în exploatarea sa și așa stau până la 1913, când guvernul rus secularizează averile Sfintelor Locuri.¹ De aceea Zograful continuă a fi până în 1913 (când și metoacele din Basarabia se luură), cea mai bogată mănăstire din Sf. Munte, după mănăstirea rusească.² De aceea a și putut, în intervalul dela 1862—96, să-și refacă în întregime toate depedințele și să se mărească atât de mult, încât îți dă impresia unui castel înalt și bine întărit.³ Katolikonul Zografului e clădit dela începutul sec. XIX (1817).

În nartexul lui exterior se pot vedea și azi zugrăviți dela dreapta spre stânga ctitorii: Vasile Voevod având pe mâini Dobrovățul, Alexandru cel Bun dând moșia Căpriana, Ștefan cel Mare, ca unul care zidise în ambele mănăstiri, apoi Ioan Asan, Țarul bulgar și Ioan Paleologul (acesta din urmă permițând în Athos zidirea unei mănăstiri bulgare, Zograful, pe care o țin pe mâini doi egumeni). Deasupra tronului episcopal din stânga e icoana Sf. Gheorghe de hram, iar lângă altar cea dată de Ștefan cel Mare, a cărei istorie în l. bulgară am văzut-o (1935).

Călugării, încă pe vremea lui Comnen (1700), erau și sârbi și bulgari, trăind în armonie, după cum și azi sunt și greci. Domină, e drept, bulgarii, deși și ei sunt în scădere. Mănăstirea era până la 1848 idioritmică, dar atunci se schimbă în chinoviu

¹ St. Berechet: Mănăstirile din Basarabia, în revista „Luminătorul”, Chișinău, Nov. 1925, p. 47—54. Acelaș: Mănăstirile, în scrierea festivă „Basarabia”, Chișinău, 1926, p. 211—224.

² Smirnakis o. c. 561.

³ Costul acestor refaceri și reparații s'a ridicat la cca. 150.000 fr.; cf. Gelzer: Vom heiligen Berg, p. 63.

și de aceea a progresat materialicește mai mult.¹ Lângă Zograf sunt și vechile mănăstiri Lavka și Xirocastru, primite de Zografii ca schimb pe niște moșii pe lângă Ierissos.²

Din *biblioteca* mănăstirii, destul de bogată în codici slavoni, mai remarcăm în afară de Evanghelia lui Ștefan cel Mare de care am pomenit, o altă Evanghelie „cumpărată de jupân Neagoe, Mare Ban al Craiovei și jupânița lui Anca, pe care au așezat-o în biserica din Coeni (Dolj) pentru sufletele acestea și ale noastre, în zilele lui Petru Voevod, fiul lui Mircea Ciobanul, Ghenarie 7071" (1563). Nu știu cum a ajuns aici această ctitorie a Craioveștilor. O a treia Evanghelie a fost scrisă la 1544 în mănăstirea Bistrița (Oltenia), pentru marele vistiernic Ion, de către Onufrie egumenul.³ *Codicele 18* (sec. XVIII) cuprinde o scrisoare și două cuvântări de ale lui Iosif Vatopedinul Peloponezianul, dascăl la școala din Iași, către Alexandru Constantin Mavrocordat. Codicii grecești și așa sunt puțini, iar cei cari cuprind material în legătură cu trecutul nostru sunt aproape disparenți. Notăm și codicele Nr. 108 (XIX) care cuprinde omiliile lui Inochentie Școlarul, arhiepiscop de Harkov, traduse de învățatul român Alexandru Sturdza, pe cheltuiala lui Constantin G. Șuțu din Athena (1849).⁴

Dintre cărțile tipărite am remarcat prima Biblie slavonă tipărită a lui Constantin de Ostrag (1581) dăruită mănăstirii Zograf de un Ion Dascălu din Rusia, mort în 1612.

Dintre obiectele bisericești am putut observa, pe lângă cele amintite, și un potir și câteva cruci lucrate în gen românesc.

Metoacele mănăstirii Zografu sunt azi puține față de ce au fost odată. Pădurea din jurul ei, câteva pământuri în Macedonia,

¹ Vezi textul sighilionului de revenire la chinoviu în Petrakakos: Νέαι πηγαι πρὸς θεσμὸν τοῦ ἀγίου Ὁπου p. 17 sq.

² Ghedeon o. c. 185.

³ M. Beza o. c. 43. Ajungerea acestor monumente literare românești în Zograf e în legătură cu luptele pentru renașterea culturală a Bulgariei (sec. XIX), când cele mai mari personalități bulgare trăiau în exil la noi.

⁴ Lambros: Catalogue I, p. 35; Brockhaus o. c. 168 nota 3. Tot între codicii măn. a aflat bizantinologul H. Gelzer și 4 sighilioane din 1569 dela patr. Paisie către ierarhii greci din regatul celor două Sicilii [H. Gelzer: Vom heiligen Berg 116—7].

Casandra și Thasos și mici ajutoare din Bulgaria, nu pot da nici pe departe impresia vechei Lavre indestulate a Moldovei.

In concluzie, mănăstirea bulgară Zograf, intrată în legătură cu Domnii Moldovei după ce-a luat forma de mănăstire, devine ctitoria statornică a acestora. Ceea ce a fost Cutlumușul, „Lavra cea mare a Țării Românești”, aceea a fost și Zograful pentru Moldova. Fiind închinată în cinstea sf. Gheorghe, patronul oștilor moldovene, ea va forma grija și obligația morală a fiecărui Voevod român, de-a o sprijini începând cu Alexandru cel Bun și mai ales dela nepotul acestuia Ștefan cel Mare, care prin ajutoarele multe ce-i dă — un fel de Neagoe pentru Dionisiu și Cutlumuș — o saltă în ordinea ierarhică din locul XI în al IX-lea, pe care-l are până azi. Toți Domnii mai însemnați ai Moldovei îi dau ajutoare. Secolele XV și XVI sunt epoca marilor danii în bani, iar sec. XVII, XVIII și XIX e vremea când, copleșită de moșii și mănăstiri închinată, Zograful va ajunge între cele mai bine situate din mănăstirile Sf. Munte. Iar azi, când mai întâlnești câte un călugăr basarabean între zidurile Zografului, care a înghițit atâta milă moldovenească, îți spun parcă cu nostalgie: Era să fie și azi Lavra Moldovei!

Fig. 12. Mănăstirea Dohtâr. (Tron episcopal)

X. Mănăstirea Dohiar¹

Hramul: Sf. Arhangheli (8 Noemvrie)

Mănăstirea Dohiar este așezată pe țărmul apusean al Peninsulei, la 3 ore de drum dela portul Dafni în spre Nord, cuprinzând în orizontul ei tot golful dintre peninsula Athos și Longos.

Ajutoare bizantine și sârbești. Ea datează de pe la începutul sec. XI. Istoricii recunosc că mănăstirea Dohiar și-a avut prima existență pe locul unde este azi biserița din portul Dafni sub numele sf. Nicolae, fiind întemeiată de prietenul și ucenicul lui Athanasie Athonitul, Eftimie care este pomenit în această situație încă la tipiconul I din 970 („Εὐδύμιος μοναχὸς καὶ ἡγούμενος“) având a 24-a dintre 54 de iscălituri.² Înainte, cât timp fusese la Lavra, Eftimie³ avea slujba de δοχιάρης (paharnic, iconom), de aici și numele mănăstirii ce-a întemeiat.⁴

¹ Arhiva mănăstirii Dohiar a aranjat-o și studiat-o între alții fostul paroh al bisericii grecești din Brașov H. Ktena, fost monah dohiarit, care a și scris istoria ei și-a publicat unele acte din arhivă. Studiile le pomenim în cursul lucrării. N'am putut consulta lucrarea unui alt monah dohiarit, Ierotei, care a scris în 1929 la Athena: Τὸ μονῆριον τοῦ Καλλιγράφου, ocupându-se prin aceasta și cu începuturile mănăstirii Dohiar.

² Meyer: Haupturkunden p. 150—1.

³ Viața cuv. Eftimie se află în Ciril: Προσκυνητάριον τῆς μονῆς Δοχειαρίου, București, 1843, iar de aici s'a tradus în rusește în „Patericul athonit“, II, p. 347—350. Aici se spune că Dohiarul dacă nu e o ctitorie a lui Nichifor Foka [963—9], e în orice caz contemporană. Pateric 350—354 sq.

⁴ Hrist, Ktena (Ἡ ἐν ἁγίῳ ὄρει ἱερὰ, βασιλική, σταυροπηγιακὴ καὶ πατριαρχικὴ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου, Atena, 1926 p. 11—13) are dreptate când pune începutul mănăstirii pe vremea lui Athanasie, dar Uspenskij [Journal... p. 63] exagerează, când, luându-se după Comnen: Προσκυνητάριον... p. 489, merge cu gândul până pe vremea lui Constantin Pogonatul [680]. Cf. Cosma o. c. 248—9, nota 2; Ciril de Smirna: Προσκυνητάριον τῆς μονῆς Δοχειαρίου, București 1843, p. 9 sq. La început mănăstirea se numea ἡ ἐν ἁγίῳ

Distrugându-se de pirăți primul lăcaș din Dafni pe la 1043, Eftimie pleacă cu ucenicii lui pe țărmul mării înspre Nord și își înjghebează pe locul actual al mănăstirii lăcașul lor de închinare. În tipiconul din 1046 egumenul Teodul e pomenit ca al 10-lea între 180 existenți atunci în sf. Munte și în această situație mai sunt câteva acte din sec. XI care pomenesc de existența mănăstirii, ce-și câștigase în partea nordică a peninsulei vechea posesiune Περικαζδικιά, iar nepotul lui Eftimie, Neofit, e pomenit chiar ca protos al sf. Munte.¹ O ajută mult împărații bizantini Constantin Duca († 1076) și Nichifor Botaniato († 1081). Andronic II Paleologul îi confirma (1299) ferma Pergadikia lângă Ierissos.² La fel se știe c'a ajutat-o și Ion V. Paleologul († 1391). Se vede că la începutul sec. XIV a fost dărănită, dar pe la 1340, cu aprobarea protosului Isaac, Țarii sârbli o repară,³ ba în 1349 țarul sârbesc Ștefan Dușan îi închină satele Castel și Aravenichia din Calcidica. În 1345, după ce i se alipi și fosta mănăstire a Caligrafului,⁴ mănăstirea Dohiar era destul de înfloritoare, așa că la 1394 era a X-a între 25 de mănăstiri.⁵

Ἰρε: ἐπ'ὄνομαι: τοῦ ἁγ. Νικολάου ἰδρυμένη μὲν τῇ Δάφνῃ... καὶ τοῦ Δοχειαρίου ἐπιλεγομένη; cf. Ktena: Μονὴ Δοχειαρίου p. 11; Korolevski D. H. G. E., V, p. 59. Mănăstirea Dafni pare a fi pomenită într'un document din 1037; cf. Zaharia: Mus. Gr. Rom. III, p. XVII.

¹ Meyer 162; Ghedeon o. c. 186; Cosma o. c. 49; Cioran [o. c. 227], amintește și actul în noua carte a lui G. Rouillard et P. Collomp: Archives de l'Athos, actes de Lavra, Paris 1937, I, p. 145; Ktena: Mân. Dohiar 24; Cosma o. c. p. 247. Piața lui Neofit vezi-o împreună cu a lui Eftimie în Patericul athonit II. 352–360.

² Pomenită în vreo 5 acte între 1092–1118; cf. Zaharia: Jus Greco-Rom. III, p. XIX; Ghedeon o. c. 186.

³ Ghedeon ibidem.

⁴ Uspenskij: Istoriia Afona, II, p. 659. Se vede că era foarte înfloritoare în prima jumătate a sec. XIV, căci între 1340 și 1430 e pomenită în nu mai puțin decât 13 documente de dăni. Vezi și Zaharia: Jus Graeco-Rom., III, p. XXII–XXVII.

⁵ Langois o. c. 49; Ktena: M. Doch. p. 24; Cosma o. c. 247. Vezi și daniile marei Δομεστίχισσα Ana Cantacuzina, fiica lui Uroș cu o bizantină, în Ktena, Χρυσέβουλλοι λόγοι τοῦ Δοχειαρίου, în „Ἐπετηρίς τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν“ Δ' [Atena, 1927], p. 285–311.

Ajutoare românești. În sec. XV era în stare decadentă, cum bine observă Comnen și Ghedeon.¹ Primul Voevod român care a avut legături cu Dohiar este Bogdan cel Orb, fiul lui Ștefan cel Mare, după cum pare a ști dl Iorga,² deși nu am putut controla până acum. Sigur este însă că Neagoe Basarab a miluit și această mănăstire atunci când a chemat la sfințirea Curții de Argeș întreg sf. Munte.³ Spre mijlocul veacului mănăstirea se pustiește însă, dacă nu cumva are dreptate Ktena, care spune că dacă mănăstirea n'a fost pustiită, a fost cel puțin în stagnare mai bine de un veac (1424—1528).⁴

Pe la 1560, un preot din Adrianopol, Gheorghe, suferind de-o boală de care îi muriseră soția și copiii, venind în Dohiar, s'a spălat în Aghiasma sf. Arhangheli din mănăstire și s'a vindecat. Văzând aceasta s'a lăpădat de lume, și-a vândut toate și s'a călugărit sub numele de monahul Gherman. Cunoscând poate pe Lăpușneanu, care mersese la Constantinopol să-și recapele domnia și după cum spune actul, neavând alt loc unde să-și plece capul și să-și întindă mâna ((μὴ) ἔκοντες τοῦ τὴν κεφαλὴν κλίνειν καὶ τὴν χεῖρα κτείνειν), a venit cu multă strângere de inimă la Voievodul Moldovei Alexandru Lăpușneanu și la soția lui Ruxandra și după ce le-a povestit minunile săvârșite de sf. Arhangheli, pomenind sigur și de starea mizeră a mănăstirii, i-a înduplecat să le vină în ajutor. Voievodul nostru, care se pare că era pe la sfârșitul domniei a II-a, a dat din toată inima, mai ales că era fiul lui Bogdan cel Orb, ctitorul Dohiarului, iar Ruxandra fiica lui Petru Rareș, și el ctitor la Athos.⁵ Clădirile încep pe la 1564 și se termină în 1568, după cum spune inscripția grecească păstrată întreagă: Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνιστορήθη διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου εὐσεβεστάτου αὐθέντου κυροῦ Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου, ἡγουμένου τοῦ κυρίου

¹ Comnen: Προσκυνητάριον... p. 490; Ghedeon o. c. p. 186; Meyer o. c. p. 197.

² N. Iorga: Istoria Bisericii Române [ed. II] I, p. 122.

³ Hristu Ktena: Mănăstirea Dohiar, p. 34—8.

⁴ Gavriil Protul: Viața lui Nifon, ed. Erbiceanu, 115.

⁵ Al. Xenopol: Ist. Românilor. ed. III, vol. V, 579; Chiril: Προσκυνητάριον... 24; Ghedeon 185.

Θεοφίλου ἱερομ. ind. XI, 7076 (adecă: „s'a ridicat din temelii și s'a zugrăvit cu ajutorul și cheltuiala prea evlaviosului Voevod Domnul Jo Alexandru, pe când era egumen Kir Teofil ieromonahul, Ind. XI, a, 7076 (1568).¹

Clădirea săvârșită cu banii lui Al. Lăpușneanu, are o formă unică în tot Athosul: are cea mai înaltă biserică din sf. Munte, o naie (ναὶ) lungă din cale afară, ferestre multe și este pictată în stilul școalei cretane, care seamănă perfect cu cea dela ctitoria Lăpușneanului dela Slatina. Cu drept cuvânt a susținut regretatul G. Balș, iar mai nou Strygovski, că stăm în fața unei influențe moldovenești în arta Athosului.² Această cu atât mai mult, cu cât mitropolitul Teofan al Moldovei a fost trimis la Athos să supravegheze lucrările și tot el a făcut și sfințirea bisericii.³ Alexandru este reprezentat pe zidul nartexului interior, împreună cu familia sa (Ruxandra, Constantin, Bogdan și Petru) într'o pictură păstrată foarte bine până azi.⁴ Tot el a mai dat mănăstirii și o cutie cu Lemn sfânt în formă de cruce.⁵

Între timp (5 Martie 1568), Alexandru Lăpușneanu moare.⁶ În acelaș an sultanul Selim confiscă toate bunurile mănăstirilor athonite și le vinde la licitație Turcilor de prin Salonic. De astă dată iar aleargă călugării în Moldova, dar nu mai află pe Alexandru Lăpușneanu în viață. (În ultimele lui clipe, acesta cheamă pe mitropolitul Teofan și în fața Divanului, designă sub

¹ Duchesne et Bayet: *Mémoire sur une mission au mont Athos*, Paris, 1886, p. 309; T. Burada o. c. II 77; N. Iorga: *M. Athos...*, p. 483; Ktena: *Mănăstirea Dohiar...* p. 40; Hurmuzachi XIV, 1, 46; Millet: *Peintures p. 215—225*; Iorga: *Byzance après Byzance* p. 129.

² Vezi schema katolikonului în Brockhaus o. c. p. 29, ordinea picturilor în tabelele 12—17, iar informații la p. 64—9, 286—96, etc. Fichtner (o. c. 49) vede pe lângă influința școalei cretane, una macedonică, deși nu e lipsă, când analogiile sunt așa de apropiate de stilul bisericilor dela noi. G. Balș: *Notiță*, p. 20.

³ Chiril o. c. 25; N. Iorga: *Byzance après Byzance* 130; Smirnakis 567.

⁴ Hurmuzachi XIV, 1, 107; Fichtner o. c. tab. 42; N. Iorga p. 121; Vezi portretele și în G. Millet: *Peintures, planșe* 242, 243¹⁻².

⁵ Ktena: *Mănăstirea Dohiar* 43.

⁶ C. C. Giurescu: *Istoria Românilor* II, 1, 195.

tutoria mamei sale pe Bogdan, fiul său, ca urmaș, care avea doar 16 ani, sigur sub ctitoria mamei sale. Iar în momentele lui de agonie a cerut să fie făcut călugăr, ceea ce au executat cei din jurul lui, făcându-l monah sub numele de Pahomie, nume sub care apare zugrăvit la Karakalu și la Dionisiu. Acest fapt a servit ca bază la o serie de legende, după cari și alți Voevozi, de pildă Craioveștii, Petru Rareș, etc., s'ar fi călugărit).

Când vin, călugării se plâng Ruxandrei de năpasta venită peste ei și o înduplecă să dea nu mai puțin decât 165.000 aspri, sumă fantastică pe acele vremuri.¹ Condiția pe care le-o pune Ruxandra este doar ca să se facă pomenire în fiecare an la ziua sf. Nicolae, vechiul hram al mănăstirii, amintindu-se numele „răposatului soț Pahomie monah, Roxandra Doamna, Bogdan Voevod și ceilalți copii ai ei, făcându-se prânz cu toți oaspeții și călugării”.² În 12 Nov. 1569 Ruxandra moare.³ Ca să nu uite dania și numele ei, Bogdan Voevodul și cu Mitropolitul Teofan fac un legământ cu monahii din Dohiar (1570, August, Ind. XIII), care s'a scris în grecește și se păstrează în arhiva de acolo, în care, în fața delegației de 14 dohiariți, se stabilesc din nou condițiile stipulate de Doamna Ruxandra încă înainte de moartea ei.⁴ S'a păstrat și o scrisoare de mulțumire dela cei din Dohiar către Ruxandra, din 1570, ca și una din 1575.⁵ Din aceste danii mănăstirea Dohiar și-a putut reface depedințele. Așa s'a pictat iconostasul,⁶ s'au refăcut picturile, trapeza și chiliile

¹ Hr. Ktena: Συγγραφὴ καὶ ἄλλα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῆς ἱερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, în „Ἐπειρηκὶς τῶν βυζ. σπουδῶν” V [Athena 1928], p. 109—110; Chiril: Προσκυνητάριον... 26, 48; N. Iorga în „Rev. istorică”, 1933, p. 309—310.

² Hurmuzachi: Documente... XIV, 1, 46—7; Ktena (Mov. Δοχ. 42) crede că-i vorba și de bunica după mamă a d-nei Ruxandra, de doamna Despina, c'ar fi contribuit și ea la răscumpărarea metoacelor. Sigur că ea murise cu mult înainte. Cf. C. C. Giurescu: Ist. Rom. II, 1, p. 147.

³ A. D. Xenopol: Ist. Rom. [ed. III], X, 85.

⁴ Bine observă Cioran [o. c. 234] că Ktena a greșit punând data donației în August 1570, când deja era moartă de un an. Vezi și Cosma o. c. 250. Ruxandra murind în 15 Sept. 1569, mulțumirile se vor fi trimis fiilor ei.

⁵ Hurmuzachi o. c. XIV, I, 47, 49.

⁶ Hasluck o. c. 132. Cât despre Curzon o. c. 210; Langlois o. c. 27 și Fichtner o. c. 47, greșesc cu toții data în 1578.

etc. S'au răscumpărat metoacele, cum au fost cele din Sithonias, Cassandra, etc.¹

Mitropolitul Moldovei, Teofan, cel care supraveghease refacerea Dohiarului, văzând nestatornicia vremurilor — pentru care trebuise să fugă în Ardeal în 1572, iar în 1581 în Polonia² — în cele din urmă a părăsit tronul vlădicesc și a venit la mânăstirea Dohiar. După o viață aspră de monah, ce i-a atras toată dragostea celor din Dohiar, s'a săvârșit în 1598 și-a fost îngropat în stânga nartexului, punându-i-se pe cheltuiala Doamnei Elisabeta a lui Ieremia Movilă, „mândră a-i fi rudă prea iubită”,³ o placă de pomenire în frumoase stihuri antice, care-i încadrează figura de bătrân ascet cu ochii mari străbătători și cu barbă albă.⁴ În mânăstirea Dohiar se mai păstrează un frumos epitaf din 1605,⁵ despre care Kondakov crede că în privința artei este identic cu multe care s'au lucrat în sec. 16 în Moldo-Vlahia.⁶

În sec. XVII mânăstirea va primi ajutoare și în metoace, dar nu din Moldova, ci din Țara-Românească. Anume, în 28. VI. și 10. VII. 1626, Alexandru Coconul împreună cu marele postelnic Ianache, nepotul boerului Scarlat Grama, întăresc Dohiarul stăpânirea peste 12 moșii în județul Ialomița, care au format la un loc o avere de vreo 300.000 așpri și 320 ducați și care, ca metoh dohiarit, și-a primit apoi numele de *Slobozia lui Ianache*.⁷

¹ Ktena: Mânăstirea Dohiar... 43.

² N. Iorga: Ist. bis. I, 184, 191—3, 316.

³ N. Iorga: o. c. 487. Vezi inscripția în grecește și traducerea în românește în Hurmuzachi XIV, 1, 107.

⁴ N. Iorga: Portrete... Anale 1928, extras 65—6. Inscriptia în Ciril o. c. 25—6; Hurmuzachi o. c. XIV, I, 107; Ktena: M. Dohiar, 45; Millet: Les peintures de l'Athos, p. 927, icoana 254; Smirnakis 597—8.

⁵ Vezi fotografia lui în Kondakov planșa XLII și în Ktena: M. Dohiar, p. 41. Odobescu vorbește de două epitafe, unul în 1609 și altul în 1611. Acesta din urmă dat de un episcop Calinic. (Revista pentru ist. arheol. filol. 1873—4); Kondakov a aflat numai pe cel din 1605 care are scris grecește ἐκ μονῆς ὑπαρχῆτος Δοχειαρίου (inscripție pusă probabil mai târziu decât compoziția lui). Vezi planșa XLII.

⁶ Vezi descrierea în Kondakov 275—8.

⁷ Se pare că între aceste moșii apar și alte două, pe care încă Radu Serban și Radu Mihnea le întăriseră. Cf. Nandriș: Documente slave în arhiva sf. Munte. București 1937, p. 82—93 apoi p. 130—41; Lesviodacs o. c. 462.

Nu știu când au fost aceste proprietăți închinat la Dohiar, probabil în 1628—9 sub Alexandru Iliș, în urma deselor venituri de călugări prin Principate.¹ E sigur că Ianache va fi avut astfel de legături cu Dohiariții, după cum avea și cu cei din Ierusalim, unde refăcu măn. sf. Sava.² Actul de închinare însă nu s'a păstrat, poate nici nu s'a făcut în toată regula. De aceea Matei Basarab, la începutul lui 1632, se pare că oprește Dohiariților stăpânirea peste acest bogat metoc, pentruca în 14 Septembrie 1634, la plângerea călugărului Clement, să recunoască totuși Slobozia lui Ianache închinată la Dohiar, după ce a refăcut-o el din temelie și i-a adăugat și satul Vaideei și Cetățuile.³ Avea pe aceeași moșie și schitul Cuiburilor, închinat Sloboziei în 1626—7 de Stana Doiceasca.⁴ În anul următor (10. I. 1635), Matei Basarab scutește satul Vaideei de toate dările, obligându-l doar să plătească anual Domnului 100 galbeni ungurești,⁵ iar în 27 Aprilie 1636 același Domn întărește lui Radu Călărașul din Ciulnița stăpânire peste două moșii cari mai târziu vor intra și ele în numărul celor închinat la Dohiar.⁶ În 1637 tot Matei Basarab mai dă și două locuri de vie în dealul Năenilor din județul Săcuenilor, lucru pe care îl va confirma și în 1646, 22 Nov.,⁷ apoi hotărește anual câte 300 bolovanî de sare din ocnele dela Vitioara (Prahova) pentru Slobozia.⁸ În 25. VII. 1652 comitele Apostolachi, fratele banului Pavlache, imitând pe postelnicul Ianache, închină și el schitul Măstanești din Prahova cu

¹ Vezi un astfel de caz în Brezoianu o. c. 74—80, unde-i vorba de închinarea Snagovului la Pantocrator, care însă se ia înapoi; cf. Xenopol o. c. XIII, p. 177.

² Călătoriile patr. Macarie o. c. 255—6; N. Iorga: Ist. bis. I, 285.

³ Nandriș o. c. 152—7; Vlahos Cosma [o. c. 250] și Smirnakis [o. c. 539] sunt pentru data închinării în 1635, La fel Ktena: Măn. Dohiar o. c. 48.

⁴ Brezoianu o. c. 41, 129.

⁵ Nandriș o. c. 160—1.

⁶ Nandriș o. c. 163—4.

⁷ Nandriș o. c. 189—90.

⁸ Același 166—7. Vezi și proprietatea peste un ȋğan al măn. Slobozia în actul din 13. I. 1650; Nandriș o. c. 210—1.

8 moșii și 2000 taleri, spre a se repara chiliile la Dohiar. Această donație mai târziu va fi administrată de cei dela Slobozia și va purta numele simplu de *schitul Apostolachi*.¹ Se vede că egumenul Partenie dela Slobozia (Vaideei) era și prea strângător, căci în 1654 (10 Maiu) Constantin Vodă Basarab trebuie să-l judece, pentru că încălcase o parte din moșia Sărățeni (Ilfov) a marilor boieri cu acest nume,² iar în 1696 C. Brâncoveanu la fel judecă între mân. Slobozia și sătenii de acolo, pe cari mănăstirea îi pune la prea multe munci. Domnul dă dreptate sătenilor.³

Spre finea veacului XVII (1677) schitul Apostolachi fu distrus de Tătari și de aceea Gh. Duca refăcându-l, îl dă în grija și în dependența Sloboziei, lucru pe care îl face și Șerban Vodă la 1679. Se vede că treburile mân. Dohiar mergeau bine de acum, căci în Oct. 1660, patriarhul Partenie numește mănăstirea Dohiar stavropighie, având a-și primi de acum încolo tainul obișnuit pentru aceasta.⁴ Câștigase între timp și un loc de casă în București lângă biserica Stelea, apoi odăjdii, cărți etc.⁵ Se vede că prestigiul mân. Slobozia crescuse, căci egumenii ei ajung să fie numiți direct de Voevod, cum a fost în 1735 cazul lui Meletie de către Doamna Ruxandra Mavrocordat.⁶ În 1779 o epitropie de călugări aduseră doamnei Ralu, soția lui Alex. Ipsilanti, un chivot cu niște moaște și cutia cu bucăți din Lemnul sfânt, pe care o făcuse Alexandru Lăpușneanu, pe care văzându-le Doamna i s'a făcut milă în ce stare se aflau și de aceea

¹ Ktena: Mân. Dohiar, 49—50; Leviodacs o. c. 462; N. Iorga: Ist. bis., II, 65; Nandriș o. c. 223—5.

² Nandriș o. c. 227—8.

³ Iorga: Studii și documente, V, 363—4.

⁴ Ktena: Mănăstirea Dohiar, 52—3.

⁵ Ktena: Mân. Dohiar 51—3. Pentru toate actele ce privesc stăpânirile Dohiarului la noi, am copii grecești din sec. XVII și XVIII luate de părintele Ktena din arhiva Dohiarului și pe care mi le-a donat mie. Ele au fost luate cu originalele cu hărți cu tot, după secularizare, de iconomul Sloboziei de atunci Agatanghel și aduse la Dohiar.

⁶ Ktena o. c. 55.

le argintă, cum spune inscripția greacă,¹ iar Voevodul Alexandru Ipsilanti puse de se săpară inițialele lui Io Al. I. Y. V. V. (Io Alexandru Ion Ipsilanti Voevod) împreună cu stema țării (vulturul), după cum se păstrează până azi.² Un alt egumen dela Slobozia a fost Gavriil, pe care G. Caragea îl aduce dascăl al fiicelor și fiilor săi Constantin și Nicolae, ca să-i învețe limba greacă și franceză. El avu mare rol în timpul revoluției din 1821, dar mai ales sub Regulamentul organic, când deveni egumen împărătesc (αυτοκρατορικός ἡγούμενος), iar în 1834 trimise dela Slobozia la Athos o sumă de vase sfințite, potire etc., poate pentru a fi mai în siguranță.³ Tot el este acela care clădește biserica Sloboziei așa cum este azi (în 1843), sub Dimitrie Bibescu și mitropolitul Neofit, cum spune inscripția greacă.⁴ La 1845 același Gavriil trimite Dohiarului o vestită Evanghelie legată în aur și argint și care constituie cea mai de preț din evangheliile mănăstirii, iscăbind ΑρχΙμ. Σλομποζίας Γαβριήλ Συμρνατος, 1843,⁵ apoi două cădelnițe de argint, un potir etc.⁶ De altfel moșiile măn. Slobozia erau destul de întinse și la 1740 aduceau mai mult venit chiar decât Cotrocenii și Mărginenii, cele mai mari din mănăstirile închinat din Țara Românească.⁷

În 1855, după 47 de ani de administrație, moare Gavriil (după ce cu banii trimiși de el se restaurează și katolikonul Dionisiului),⁸ lăsând pe Eugenie, iar ca econom pe Agatanghel, de care am

¹ Klena: Τὰ χειμῆλιαρχεῖα τῆς μονῆς Δοχειαρίου [dozorele mănăstirii Dohiar] „Anuar de studii biz.", Athena, VII, p. 12; N. Iorga: Rev. ist. București 1933, p. 310; N. Beza: o. c. 50; Acelaș chivot a mai fost reparat în 1798 tot prin străduința unui dohiarit care a colidat pe la noi. Klena: Τὰ χειμῆλιαρχεῖα ibid.

² Vezi mai sus.

³ Klena o. c. 85.

⁴ N. Iorga: Studii și documente, V, 363; Ist. bis.... II, 285; Klena: Măn. Dohiar, 85; Cioran o. c. 246.

⁵ Klena: Τὰ χειμῆλιαρχεῖα 125—6. Vezi actele ibidem 121—8.

⁶ Idem, ibidem.

⁷ Brezoianu o. c. 89.

⁸ Millet: Peintures p. 61. Exonartexul s'a păstrat intact dela 156 până azi.

mai vorbit. În timpul lui Gavriil, cu ajutorul său și al mănăstirii Slobozia, s'a tipărit în grecește Proschinatarul mănăstirii Dohiaru de Chiril Smirneanul, în București, 1843, la tipograful curții Vauban. Atât de mare era venitul mănăstirii Slobozia și deci al Dohiarului, încât în 1845 Patriarhul Meletie III îi scrie egumenului Gavriil, că cele ce au de plătit se ridică la 90.000 asprii anual, pe termen de 6 ani, lucru din care, dacă mănăstirea a putut ieși bine, însemnează că mănăstirea sume și mai mari,¹ iar dacă trapeza mănăstirii o pictă pe la 1700 Prohor arhiepiscop de Ohrida, în schimb cel mai elegant Κουβούκλιον (față de masă) din întreg sf. Munte, apoi un candelabru imens ca și o mulțime de alte înfrumusețări, fac din Dohiar una din cele mai frumoase mănăstiri din Sf. Munte.² Păcat însă că s'au reparat mai nou în chip oribil unele părți.³ Totuși sunt scene de-o rară frumusețe, păstrate în fresco în cupolă,⁴ apoi icoane ca a sf. Xristofor, etc.⁵

Între codicii Mănăstirii, duși tot cu ocazia metoacelor din Țara Românească,⁶ remarcăm Nr. 128, care cuprinde, pe lângă martiriul sf. Pantelimon, și o istorisire a vitejiei lui Mihai Vodă Viteazul, copiată în Veneția, în 1769, de Neofit Ieromonahul; apoi Cod. 206, cuprinzând rânduiala priveghierii de noapte (Mezonoptica) tradusă în neogreacă de Meletie Sirigul, așa cum i-o ceruse Vasile Lupu, scrisă în 1636 în redacția lui Meletie, ierodiacon din Mihaelopolis și o epistolă către același Voevod; Cod. 262 cuprinde titluri eroice adresate lui Nicolae Mavrogheni, Al. Șuțu, etc.

¹ Delikani: Patr. Catalogos, Cod. XXIV, 190, 72; Cioran o. c. 247.

² Ktena: "Ἀπαντα, 558—9.

³ Duchesne-Bayet o. c. 309.

⁴ Smirnakis o. c. 568.

⁵ Vezi repr. în Ktena: Mănăstirea Dohiar, 65. Vezi înnoirile clădirilor la Fichtner, 59; Cioran o. c. 42; Hasluck o. c. 13^s, etc. Vezi descrierea lor în Brokhaus 60, 64—9, 80, 82, 83 101, 111, 116, 118 162—4...

⁶ Se pare că și epitafele din 1606 și 1614 de care vorbește Ktena "Ἐξ χειμῆχ. 127, vezi fotografia lor în Ktena: Mănăstirea Dohiar 86 și 89 deși-s scrise în limba greacă tot din frățiile sau din banii noștri s'au făcut. Vezi și odoare fotografiate tot acolo pag. 97; fotografia clitorilor idem p. 73.

Dintre metoacele mănăstirii notăm pe unul din cele mai vechi din tot Sf. Munte, Pergardikia (1038), lângă istmul athonit. Altele mai mici în Cassandra, etc. Azi măn. Dohiar este tot idioritmă, poate de pe vremea lui Al. Lăpușneanu.

*Intr'o privire generală*¹ putem spune despre măn. Dohiar că în existența ei istorică a fost mult prea modestă în epoca ei de tinerețe. Abia în sec. al XVI-lea se ridică la o înflorire într'adevăr impunătoare. Primind bani tot dealungul sec. XVI dela Bogdan Chiorul, Neagoe, Petru Rareș — mai ales dela Lăpușneanu cu Ruxandra și Bogdan și în urmă dela Ieremia Movilă (iar în sec. XVII primind o serie de moșii adunate în jurul mănăstirii postelnicului Ianache dela Slobozia Ialomiței — măn. Dohiar a putut crește continuu, menținându-se între primele 10 mănăstiri din tot Athosul (azi are Nr. 10 după ce în urma daniilor sec. XVI lăsase altele locul al 11-lea ce-l avusese înainte), iar mai ales în sec. XVIII și XIX a cules dela noi, ca puține alte mănăstiri athonite, atâtia bani, odoare, cărți etc., încât rămâne una dintre marile ctitorii românești din Sf. Munte.

¹ Mai vezi la Ktena (: "Απαντα 560—3) o ceartă între Dohiar și Xenofon, exploatată de Smirnakis [o. c. 602] pe chestia unor moaște.

XI. Mănăstirea Karacalu¹

Hramul: Sf. Apostoli (29 Iunie)

Mănăstirea chinovială „a lui Karacalu” e așezată într'un ținut muntos în partea răsăriteană a peninsulei, la 4 ore spre Nord de Lavra și la $\frac{1}{2}$ oră de Mare. Așezarea ei predispune, ca și cea a Lavrei, la asceză mai aspră. Nu se cunoaște până azi cine a întemeiat-o în forma ei primordială. Doctorul Comnen, care a vizitat-o pe la 1700, văzând hrisovul din 1071 al împăratului Roman IV Diogene, prin care se întăreau mănăstirii niște proprietăți, s'a dus cu gândul până la împăratul păgân Karacala, tradiție care a fost urmată naiv și de alții.² De fapt s'ar fi dat în ultimul an de domnie al lui Roman IV un hrisov cu sigil de plumb (κηρόβουλλον). Pe la 1800, când scria în Pidalionul său însemnările istorice despre Sfântul Munte, Nicodim Aghioritul zice c'a văzut și el un hrisov învechit dela împăratul Roman Diogene, iar pe sigil apăreau pe lângă împărat și soția lui Evdochia și 2 copii. Pe dos se scria cu litere unciale că împăratul Roman întărește mănăstirii Karacal o veche proprietate. Același κηρόβουλλον l-a văzut în 1847 și Porfir Uspenski, iar în 1866 și

¹ N'am aflat să se fi ocupat cineva în mod deosebit de arhiva acestei mănăstiri. Date despre ea se află și în T. Hofmann: Athos e Roma („Orientalia christiana”) 1925 p. 37 etc. Firmanul sultanului Soliman I a fost tradus și studiat de M. Ghedeon; Ἐπίσημα τουρκικὰ ἔγγραφα, C-tpol, 1904 și de Smirnakis; Τὸ Ἄγιον Ὄρος Athena 1903, p. 575—577.

² Vezi la Cosma o. c. 236 nota 1. După el se ia și Smirnakis o. c. 575. Kalligas (Ἀθωνικὰς, p. 91) susține nu fără nici o bază originea numelui dela românescul oraș Caracal. Korolevski (L'Atos, in D. H. G. E, V p. 63) crede că numele pare a fi turcesc, însemnând castel negru. N'ar fi exclus să-i vină numele dela un monah albanez, mai ales că în tulburările Vlahilor din sec. XI (Meyer o. c. 165, 177) e pomenită și această mănăstire, iar Ghedeon pare a ști că și patriarhul Ierusalimului Teofan (sec. XVII), era tot dintr'o astfel de familie; Ghedeon o. c. 186—7 notă.

cercetătorul V. Langlois.¹ Pe la 1900 ne asigură Cosma că nu se mai păstra decât sigilul.² Mie, când am trecut pe acolo, nu mi-au putut arăta călugării nimic.

E fapt că mănăstirea Karacalu era pe la finea sec. XI și începutul sec. XII destul de înfloritoare. Un egumen al ei, Vasile, se preocupa de probleme liturgice și bisericești, cum ne arată un fragment de corespondență între patriarhul Constantinopolei Nicolae (1080—1111) și Sf. Munte.³ Fiind mai târziu ajutată de împărații Paleologi: Andronic III (1324, 1332) și mai ales Ioan V (1356),⁴ mănăstirea apare în tipiconul III ca a șasea din cele 25 de mănăstiri, de unde reiese că avea o situație destul de bună.⁵ Se vede că în sec. XV a dus o viață mai modestă, fiind lipsită de ajutoare. Lucrul acesta ne explică de ce mănăstirea noastră decade spre finea veacului din locul al VI-lea ce-l avusesese, în al 11-lea, în care și stă până azi. De fapt, în actele ce apar pe la 1505, ea este în rândul al 11-lea de ierarhie.⁶ Se vede că mănăstirea merge din rău în mai rău. Călugărul Isaia dela Hilandar, în lista lui din 1489, dă mănăstirea Karacalu drept arnăută (albaneză), fapt ce-ar explica mai bine istoricul și numele mănăstirii.⁷

Danii românești. Pe la 1530 mănăstirea arde. Câțiva călugări ajung în Moldova și roagă pe Petru Rareș să-i ajute. Acesta le trimite bani, cu care se clădește în 1534 turnul dinspre Mare. E ca o cetate, în care erau odată și trapeza monahilor, o capelă și câteva chilii.⁸

Pentru explicarea acestui fapt, s'au creat o serie de legende.⁹

¹ Uspenskij: *Journal...* p. 59; De aici Zaharia: *Jus Gr. Rom.* III, p. XVII; Langlois: *Le Mont Athos...* p. 52; vezi și Nicodim Aghioritul: *Pidalion* (ed. I, 1800, Leipzig) p. 550; Zaharia: *Reise in den Orient*, Heidelberg, 1840, p. 225.

² Cosma o. c. p. 235.

³ Meyer: *Haupturkunden...* p. 177, 19—30; Ghedeon o. c. 104—9.

⁴ Zaharia: *Jus Gr. Rom.* III, p. XXI—XXIII.

⁵ Cosma o. c. 72; Ph. Meyer o. c. 179.

⁶ Ktena: *Ἱστορία* p. 177.

⁷ Hasluck o. c. 177.

⁸ Smirnakis: o. c. 575.

⁹ Lord Curzon: *Vizits to monasteries...* 197.

Petru Rareș a trimis aci pentru supravegherea clădirii pe protospătarul Petru. Acesta voind să economisească din marea sumă ce o primise, ar fi clădit numai această fortăreață în care voia să rămână numai el, eventual să se călugărească la sfârșitul vieții. Necăjit, Voevodul când îl văzu reîntorcându-se și auzind de cele făcute, voi să-l tae. Trimise pe alt spătar să îngrijească și de clădirea mănăstirii propriu zise. De fapt aceasta și începe în anul următor. Tradiția mai relatează că la sfârșitul vieții lor, cei doi spătari s'ar fi călugărit sub numele de Pahomie, trăind amândoi în aceeași chille în cuprinsul mănăstirii. În realitate, în această legendă se confundă câteva peripecii din viața sângeroasă și sfârșită ca monah a lui Alexandru Lăpușneanu.¹ Tradiția apare într-o variantă naivă și la Dionisiu, sigur în urma faptului că acești ctitori apar și aici.² Ba într-o icoană din sec. XVIII dela Karacalu, aceștia apar unul sub numele de Pahomie, altul de Petru.³ Ceea ce este adevărat din toate acestea, este faptul că Petru Vodă Rareș înalță acest turn printr'un trimis al lui, indiferent dacă au fost 2 inși cu numele Petru, sau numai unul, turn care servea la apărarea monahilor așa de adeseori atacați de pirați, mai ales în regiunile unde se puteau apropia corăbiile. De multe ori în timpuri grele aici se retrăgeau călugării și nu e exclus că luau chier arma contra piraților care-i atacau.⁴ Inscriptia greacă ce stă deasupra ușii dinspre apus ne pare a fi târziu pusă (altfel ar fi în slavonă). Ea pomenește alături de Petru pe ieromonahul Gherman, egumenul mănăstirii, apoi pe monahul Ioasaf, ctitor și el, și pe hagiul Dionisie Siropulos, șeful de lucrări. Se pare că în această vreme, vor fi fost și monahi români în Karacal, căci pe o liturghie a sf. Vasile semnează în 1545 Gh. Șancu și tatăl lui, Costa Șancu.⁵

¹ Comnen o. c. 495; N. Iorga o. c. 480—1.

² Vezi fotografia în M. Beza o. c. 45.

³ Kalligas o. c. 102; Cosma 217.

⁴ Tot așa era o arsană și lângă vechea mănăstire sf. Vasile de lângă Hilandar; fotografia la M. Beza o. c. 45. Astfel de turnuri, în care de regulă se păstrează arhiva, au avut mai toate mănăstirile din Athos.

⁵ Cod. 199 (sec. XVI).

Despre clădirea din 1535 a mănăstirii propriu zise, ne dă relații un firman a sultanului Suleiman I Magnificul. Intru cât și altădată ctitorii Karacalului tot Voevozi valahi au fost, spune firmanul — sigur face aluzie dacă nu la alte ajutoare pe care nu le cunoaștem, cel puțin la cele date de Neagoe Basarab¹ — Sultanul permite Beifului Petru să reclădească pe temeliiile vechi, noua mănăstire. Reiese din acest firman, că Voevozii Moldovei — cum bine observă Smirnakis — au luat să patroneze acest locaș al sfinților Apostoli.² Clădirile încep în 1535 și se termină abia în 1563, semn că restaurarea a fost generală, mai ales că din schelet se păstrează și azi.³ Se păstrează în arhiva mănăstirii în afară de firmanul din 1535, încă 2 permise sultanești de-a se clădi, unul din 1548 iar altul din 1563,⁴ semn că și Lăpușneanu lucrase și devenise ctitor, ba a intrat și în legendă.⁵ Peste câțiva ani (1569) se face cunoscuta confiscare a metoacelor athonite de către Mustafa Celebi, pentru că sfetăgoriții nu-și putură plăti birul la care erau împuși solidar încă din 1525.⁶ Atunci călugării din Karacalu, ca și alții desigur — între ei figurează și cei din Dionisiu și Dohiar, — aleargă după milă și ajutor, (era și natural), la fiica lui Petru Voevod, la evlavioasa Doamnă Ruxandra. Nu cunoaștem actul original prin care evlavioasa Ruxandra le vine în ajutor. Ni s'au păstrat însă traduceri grecești, din care cunoaștem vreo trei.⁷ Pentru a scăpa din rușinea de-a le rămânea vândute toate cele mișcătoare ale mănăstirii și ne având altundeva unde să-și plece capul și să-și întindă mâna (μὴ ἔχοντες ἀλλὰ χὺ τοῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει), au venit

¹ Gavril Protul: Viața lui Nifon... ed. Erbiceanu, p. 115. Inscricția de pe turn vezi-o în Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 332.

² Smirnakis 375—77. Fotografia la M. Beza, 47; Riley 293.

³ Cosma o. c. 253, nota 4.

⁴ Hasluck o. c. 177.

⁵ Millet-Pargoire-Petit o. c. Nr. 3.1; Smirnakis ibidem.

⁶ N. Iorga o. c. 484—5; cf. Langlois o. c. 11; Ktena 259.

⁷ Hurmuzachi 14. I, 46—9. Nicolaescu: Danii... „Convorbiri literare” 109, p. 958; K. Delikanis: Πατριαρχικὸς κατάλογος... [după codicele metocului Sf. M. rmânt din Constantinopol], Nr. 622, f. 414.

în Moldova și-au plâns cu amar năpasta ce-a venit peste ei. Doamna Ruxandra se milostivește și le dă 35.000 aspri, o sumă foarte mare pentru vremurile acelea, cu condiția „ca până la sfârșitul veacurilor, ori de ori fi mulți călugări, ori puțini, ori chiar numai doi sau unul, să facă la ziua sf. Nicolae rugăciuni și privegheri pentru sufletul ei și al soțului ei mort și al familiei sale”.¹ Par'că citești în aceste rânduri ceva din gestul dăruirii totale a cuv. Paraschiva, mai ales că Doamna Ruxandra rămâne așa de dezolată în urma sfârșitului tragic al soțului său. Refăcându-se și reinnoindu-se deplin, mănăstirea va purta de acum amintirea largei dărnicii moldovene. Se mai pomenește de o danie a lui Petru Schiopul și apoi se incheie seria marilor binefaceri românești pentru mult timp.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea i se închină *mănăstirea sf. Nicolae din Ismail*, în următoarele împrejurări. În 1641, când se aduceau dela Constantinopol în Moldova moaștele cuv. Paraschiva, călugării din Karacalu cer voe mitropolitului de Proilavia, al cărei titular de regulă era grec din Constantinopol, să repare biserica sf. Nicolae. Așa avem prima fază a închinării acestei biserici la mănăstirea Karacalu. Mai pe urmă (1648), patriarhul Ioanichie cere să i se recunoască asupra ei dreptul de stavropighie, de unde primea câte 40 litre sau 10 ocale de icre (altădată era obiceiul să se dea 10 ocale de ceară pentru stavropighie). Actul de stavropighie și totodată întărirea celui de închinare la Karacalu, pentru serviciile aduse de călugări, (un sistem destul de obișnuit de închinare prin stavropighie), apare în 2 Iunie 1648 și poartă semnătura aceluiași Ioanichie.²

Din istoria ulterioară a mănăstirii nu mai știm multe. Sigur a fost transformată și ea în idioritmie, la o dată care ne scapă. Din aceste peregrinări — căci monahii mergeau până departe pentru milă, colindând țările creștine cu bucăți de moaște sfinte — ori poate pentrucă avea și Iviri între chilioți, după cum

¹ Delikanis o. c. 276; Comnen o. c. 459 passim. Vezi text grecesc cu traducere românească în Hurmuzachi XIV, 1, 46—7 (Anul 1563).

² Vezi textul în Melchisedec: Cronica Hușilor, apendice, p. 152—156; Langlois o. c. 52; Ghedeon: Πατριαρχικοι πίνakes, p. 576.

Fig. 13. *Mănăstirea Karacalu. Turnul Morfonu*

avusese în sec. XV și XVI, și mulți slavi,¹ mănăstirea se alege în 1674 cu daniile dela regele Ivirilor Artil și a fratelui său Gh. Bactang.² Întru cât în anul 1671 mănăstirea Grigoriu arsesese până în temelie, și întru cât milele ce se trimeteau dela noi din țară și de aiurea, prin Constantinopol, se repartizau de Iviriți și întru cât veniră atunci și dintre Iviriți și Grigoriați în Karacalu — poate va fi fost puțin populată — datorită acestor fapte mănăstirea s'a ales în 1687 cu o trapeză înnoită,³ în 1705 cu zugrăvirea unei coaste a katolikonului (λατὴν),⁴ în 1707 cu repararea aripei nordice de către iviritul Dionisie⁵ și, în sfârșit, între 1714—15 cu reclădirea katolikonului.⁶ În 1767, sigur în legătură cu metocul din Ismail, proigumenul Partenie Peloponezianul și cu arhimandritul Leontie din Καλλίου, din eparhia Proilaviei (Cahul sau Chilia?) au pictat și înfrumusețat nartexul interior al katolikonului, punând deasupra ușii o inscripție greacă. Aceasta este pictura care se păstrează până azi, căci din frumoasa pictură a epocii lui Rareș și Lăpușeanu, care credem că s'a făcut în același timp cu cele dela Dohiar, Dionisiu, Xenofon, etc. nu s'a mai păstrut aproape nimic.⁷

La începutul sec. XIX (1813) la străduința patriarhului Kiril VII-lea, al cărui sighilion se păstrează în mănăstire,⁸ redevine chinoviu. Distrugându-se în 1874 vechea trapeză, se înolește în 1879, după cum în 1880 se clădesc o parte din chiliile sud-estice.⁹

În cuprinsul mănăstirii se află 5 paraclise, iar afară 2, multe zidite de foștii egumeni de Ismail. Dintre chiliile remarcăm pe cea a Nașterii Maicii Domnului din Karies, pe care o zidesc în 1817

¹ Ktena: Ἀπαντα... 252—63.

² Cosma o. c. 254.

³ Millet-Pargoire-Petit: Recueil, Nr. 322.

⁴ Cosma o. c. 254.

⁵ Ktena Ἀπαντα 564; Hasluck o. c. 177; Millet-Pargoire-Petit Nr. 325.

⁶ Millet-Pargoire-Petit Nr. 306—7.

⁷ Millet-Pargoire-Petit o. c. Nr. 309; Fichtner o. c. 46.

⁸ Ghedeon o. c. 187; Ktena o. c. 564. Vezi-l tipărit în Petrakakos:

Νέαι πηγαὶ τῶν θεσμῶν τοῦ ἁγίου Ὁρους, Alexandria, 1915, p. 27—8.

⁹ Hasluck 177.

și o pictează în 1819 trei frați din Galați, poate greci, Veniamin, Zaharie și Macarie, sigur în urma legăturilor ce le-au avut cu egumenii din Ismail.¹ Astăzi mănăstirea stă, datorită alunelilor pe care le exploatează și datorită unor metoace în Casandra și Tasos, dar mai ales bunei chiverniseli, destul de bine economicește. N'am aflat în ea odoare și cărți de valoare care să fi plecat dela noi.

Făcând o *recapitulare* a celor spuse în legătură cu istoria mănăstirii lui Karacalu, vom trage concluzia că din cele două perioade, a începutului sub Bizantini, a ridicării și întăririi ei sub Voevozii moldoveni din sec. al XVI-lea, iar între 1650—1890 a reparațiilor parțiale venite în mare parte tot din bani valahi, atunci a fost culmea dezvoltării ei când a avut ajutorul românesc. Incepând frumos sub împărații bizantini (loc. I VI în ordine) ea ajunge ctitorie moldovenească în veacul marilor binefaceri românești la Athos (veac. XVI).

¹ Cosma o. c. 256 nota 1.

XII. Mănăstirea Filoteu¹

Hramul: Bunavestire (25 Martie)

Mănăstirea idioritmică a lui Filoteu este aşezată între Caracalu şi Ivır, la $\frac{1}{2}$ oră dela ţarmul răsăritean al peninsulei, într'o regiune dintre cele mai frumoase din întreg sf. Munte.²

Ajutoare bizantine şi sârbeşti.

Comnen spune că întemeietorii ei sunt călugării Filotei, Arsenie şi Dionisie, pomeniţi într'un document al Lavrei din 992, publicat de curând.³ Unii se gândeau că ar putea fi vorba de un Dionisie care vine în mănăstirea Filoteu doar după 1500.⁴ Uspenski⁵ crede că se poate duce cu gândul până pe vremea împăratului Constantin Pogonatul (680), iar Smirnakis până pe

¹ Despre arhiva Filoteului a scris prima dată Amfilohie pe la 1840. Acesta a cules ca şi Teodoret dela Esfigmen un material bogat în legătură cu întreaga istoria sf. Munte, Manuscrisul, rămas nepublicat, l-a văzut în 1863 K. Frearitis: *Ἡερίπλους Μακεδωνίας...* in Rev. „*Πανδώρα*“, Atena, XV, p. 166. Uspenski pomenia adeseori de el (Hristianskij Vostok, Ist. Afona III (Kiev 1877, p. 259—383). Tot din el a publicat în 1885 în „Athosul“ său (p. 89—90) M. Ghedeon un pasagiu întreg despre vechea mănăstire του Χειμάρου cf. Kurila.

Privitor la epoca bizantină a publicat în 1925 în *Δελτίον* al Soc. de arheologie creştină din Athena (an. II Nr. 2, p. 3—17 şi Nr. 4 p. 211—248) M. Guda, mai multe documente din arhiva mănăstirii.

Dintre personagile celebre pe care le-a avut mănăstirea Filoteu notăm la începutul sec XIV pe egumenul Gavriil care a ajuns şi Protos al sf. Munte şi este autorul vieţii Sf. Nifon, dascălul său de schimnicie. De altfel până pe la 1700 mănăstirea Filoteu a marcat frumoase epoci de înflorire duhovnicească. De atunci a devenit idioritmică.

² Cosma o. c. 257.

³ Rouillard-Collomp: *Archives de Lavra I*, p. 109. Korolevski o. c. col. 63. Vezi viaţa lor în *Νέος Παράδεισος* şi în *Patericul athonit* II 305—312.

⁴ Comnen o. c. 488.

⁵ Uspenski: *Hristianskij Vostok* (Răsăritul creştin), *Athosul*, Moscova 1880, III. 65—6. Vezi şi Ghedeon o. c. 92. Vezi despre acest Dionisie. τοῦ ἐπίκλιν Σουράνων din Creta († 1563) in cod. mănăstirii Nr. 154 (sec. 16), iar despre Teodosie, mitropolitul Trapezuntului şi Dionisie din Olimp fraţi precum şi despre Simeon Monoshiton, foşti egumeni la Filoteu, vezi cod. 22.

vremea împ. Teodosie cel mic (443), care ar fi donat mănăstirii dreapta Sf. Ioan Hrisostom.¹ Adevărul e că mănăstirea Filoteu, este dintre cele mai vechi din sf. Munte și anume contemporană cu Atanasie. E pomenită ca existentă la 992,² iar plângerea (ἐγκληματικὸν γράμμα) lui Pavel Xiropotamitul o scrisese chiar Gheorghe egumenul dela Filoteu în anul 1001. Un alt egumen, Teolipt, figurează la 1051 într'un act dat de Μεγαλὴ Μέσση μανάστirii Caligrafului.³ De altfel în 1046 ea putea vinde Lavrei un μονόδριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.⁴ Kalligas întâlnește pe împ. Nichifor Botaniates între sprijinitorii ei,⁵ iar mai târziu în aceeași ipostază apar Andronic II Paleologul, care dă mănăstirii mâna dreaptă a Sf. Ioan Gură de Aur (1284) și câteva moșii în insula Thasos, precum și Andronic III și Ion V,⁶ iar dintre sârbi Ștefan Dușan, care o mărește atât de mult, încât la 1394 e a 12-a din 25 de mănăstiri.⁷ De altfel pela mijlocul sec. XIV mănăstirea Filoteu număra mulți călugări sârbi și bulgari, iar chiliile din jurul ei erau centre importante de isihasm. Insuși fostul schit Magula, centrul lui Grigore Sinaitul, azi sub stăpânirea mănăstirii Ivir, ca și schitul isihast Glosia îi erau atunci supuse.⁸ Se pare că monahii sârbi de aici și cei din Hilandar se disting în luptele isihaste, deschizând focul în contra lui Nifon I, patriarhul Constantinopolului.⁹ Pe la 1492 erau foarte mulți Georgeni în ea, încât Leontie, Voevodul de Kahet (Georgia de sus) și fiul său Alexandru, se obligă să-și ajute conaționali.¹⁰

Ajutoare românești.

Cel dintâi Voevod român ctitor la această mănăstire este Vlad Țepeș. Ctitorul dela Snagov primește în 12 Iunie 1457

¹ Smirnakis o. c. 582.

² Ghedeon 187; Porfira Uspenskij: Istoriia Afona III, 117 sq. și Jurnal., 55.

³ Cosma o. c. 258. Vezi și Korolevski o. c. col. 63.

⁴ Zaharia: Jus Gr. Rom. III, p. XVI.

⁵ Kalligas: Ἀθωνιάς... p. 98.

⁶ Zaharia: Jus Gr. Rom. III, p. XX, XXII—XXIV.

⁷ Cosma o. c. 260; Ktena: "Ἀπαντάς, 565.

⁸ Langlois p. 44; D. Stăniloae: Gr. Palama, p. 12 sq.

⁹ Miclosich-Müller: Acta. patr. C-pol., I, 296—300; Ghedeon o. c. 147.

¹⁰ Langlois o. c. 19. Vezi la Ivir despre influența Georgienilor. Mi-a scăpat lucrarea lui M. Gonda: Βυζ. ἑγγραφα τῆς μονῆς Φιλοθέου, în „Δελτίον“ al Soc. de arheologie creștină, Athena, 1925, per. II, 2, p. 3—17; 4, p. 211—48.

„pe cinstiții călugări părintele proigumen Gherman și al II-lea proigumen Stefan”, care după binecuvântările aduse, îi plâng Voevodului „multele nevoi și scârbe și mai ales desăvârșita pustiire din împuținarea credinței”..., lucru pentru care Voevodul se hotărăște să dea în fiecare an, în luna Mai, câte 4000 asprii și 300 asprii pentru cheltuelile trimisului, cu condiția „să se înscrie la pomelnicul sf. Proscomidii părinții noștri Io Vlad Voevod (Dracul) și maica mea Eupraxia și cu Vlad Voevod și copiii noștri, Io Radu Voevod și Vlad și Mîrcea și să ni se facă liturghie la hramul bisericii”.¹ Se vede că relațiile erau deja până atunci stabilite, căci în hrisov se amintește că „au venit frații dela numita mănăstire să treacă în pomelnic toată familia Domniei mele”.² Între 1488—92 fratele său, Vlad Vodă Călugărul, urmează și el vechea danie de 4000 asprii pe an mănăstirii și 300 de cheltuială pentru frăția ce va veni în fiecare lună Mai să-i ia.³ Se vede că ajutoarele mergeau regulat în epoca aceasta, în care mănăstirea Filoteu era într-o stare înfloritoare, având, cum am spus, ajutoare și din Georgiă.⁴

Pe la începutul sec. XVI (în epoca în care călugăriii bulgari predomină încă), ajunge egumen la Filoteu monahul Dionisie dela Olimp, fost înainte administrator al metoacelor, iar mai apoi trecut în mănăstirea Karacalu, o figură distinsă. Fiind însă rău primit de Slovenii ce erau în număr predominant (ba se susține că chiar s'ar fi atentat la viața lui), fuge și întemeiază lângă muntele Olimp mănăstirea Sf. Treimi.⁵

Sigur aducându-și aminte de ajutoarele date de Neagoe Basarab „bisericii lui Filoteu”,⁶ au fost trimiși la 1533 după

¹ St. Nicolaescu: Ajutoare bănești și danii ale Domnilor români către mănăstirea Filoteu din M. Athos în „Rev. Arhivelor”, I, (1924—30, București) p. 125—130. Același (Danii... în „Conv. lit.” 1902, p. 959) datează din greșală 1475, în loc de 1457. Hurmuzachi o. c. XIV, I, 40; N. Iorga: [M. Athos... 465] crede că s'au dat și pământuri. N'am aflat astfel de urme.

² Sf. Nicolaescu: Danii... 959.

³ Ibidem. Cf. și Langlois o. c. 76; Ghedeon o. c. 187.

⁴ St. Nicolaescu: (Danii... 959), pomenește că suna se dădea și în 1477.

⁵ Viața și Ἀκολουθία lui Dionisie le-a editat în grecește Metodie Egu-menul, Constantinopol, 1816. Vezi și Patericul athonit, II, 199—219.

⁶ Gavril Protul: Viața lui Nifon 115.

milă, în Vlahia, duhovnicul Gavriil și cu 2 soți (Gavriil Protul, cel care mai înainte fusese πρῶτος și care a scris viața sf. Nifon), având cu ei și o bucată din Lemnul sfânt. Drumul fiindu-le însă potrivit, s'au întors înapoi.¹ Nu putem preciza dacă a fost nevoită la 1533 să vândă o chilie — mai târziu devenită măn. Stavronichita — fostului exarh patriarhal Grigorie Ghiromeriotul, care avea mai mulți bani spre a o înoui.² Peste câțiva ani se retrase în această chilie patriarhul Ieremia I, cu care ocazie această mănăstire se reface și scapă de conducerea Filoteiului, devenind independentă. De aceea, reușind pentru a treia oară Filoteiții să vină în Principate, au adus destui bani, încât au putut să-și refacă în 1540 — cum spune inscripția din trapeză — aproape toată mănăstirea.³ La finea sec. XVI măn. Filotei o duce încă bine. Se pare că încă era locuită de Georgieni și datorită daniilor acestora, în preajma anului 1600, stătea așa de bine încât apăseau pe lavrioții, cari decăzuseră cu totul.⁴ Dar în sec. XVII decade. În 1641 Mihail Teodorovici, țarul Rusiei, permise monahilor din Filoteu să vină tot la 7 sau 8 ani să adune milă dela credincioși.⁵

Pe la 1670, Iosif, arhiepiscop de Samos, când își scria „Descrierea” sa, mănăstirea Filotei abia avea 5 monahi,⁶ iar la finele aceluiași secol o vedem atât de decăzută, încât celelalte mănăstiri au trebuit să-i plătească și puțina câtime de impozit.⁷ În acest răstimp, ea era locuită de foarte puțini călugări.

¹ Ca unul care descrie cu atâtea amănunte evenimentele dela noi din Țara Românească, sigur că Gavriil Protul a fost la noi de mai multe ori și a petrecut aici. Ghedeon 62 notă; Smirnakis 585.

² Vezi la Stavronichita.

³ M. P. P. No. 504; Millet: Peiutures pl. 95 și 61.

⁴ Ghedeon o. c. 162—3, 187. Despre cearta dintre Filotei și Lavra pentru un bogat metoc; cf. Crusius: Turcograecia p. 333; Iorga: Byzance après Byzance, p. 70.

⁵ Ktena o. c. 566; Ghedeon 187—8.

⁶ Iosif Gheorghirinis, arhiep. of Samos: Descriptions of the present state of... M. Athos, London, 1868, 38.

⁷ Aymon: Monuments autentiques de la religion de Grecs, Paris, 1708, 476; Meyer 59, nota.

În sec. XVIII, anume după 1734, Voevodul moldovean Constantin Mavrocordat stabilește a se da în fiecare an mănăstirii Filotei câte 6.600 aspri (νομίσματα) cu condiția ca monahii de acolo să aducă în Principate dreapta sf. Ioan Hrisostom pentru sfințirea credincioșilor.¹

Se cunoaște că acest ajutor se dădea regulat căci Uspenski pomeneste că a văzut actele din 1734, 1744 și 1749, la care se referă actul din 1768 al lui Grigore Alexandru Ghica.² Era în epoca în care monahii din Filotei și cei dela Lavra, Vatoped, Xiropotamu, etc., veneau des cu moaște pe la noi. Din epoca și din daniile strânse atunci s'a făcut clădirea și pictarea katolikonului (1747—1765).³ Se pare că seria ajutoarelor s'a urmat până spre 1780, căci cu ceva înainte de această dată e zugrăvit paraclisul Prodromului.⁴ Nu se mai cunoaște nimic despre soarta mănăstirii până spre 1871, când în noaptea de 26. IX. arde întreaga clădire a mănăstirii, afară de katolikon și bibliotecă și putându-se abia mai târziu reface din milele creștinilor, parte în 1872, dar mai ales între 1885—6.⁵ Sigur, măn. Filotei rămâne și azi între cele mai modeste din sf. Munte, alături de Esfigmen și Stavronichita, departe de lavrele mari ale lui Atanasie (Lavra) Ivir, Vatoped etc., care au turnuri, porturi, corăbii, etc.... Dar aceasta nu înseamnă că în privința morală stă în urmă, deși este și ea idioritmică. Nepomenită încă în tipiconul din 1046, la cel din 1394 fiind a XIII-a, în urma ajutoarelor românești din epoca marilor dani din sec. XVII, măn. Filotei ocupă la 1575 locul XII, pe care-l păstrează până azi.⁶ Între icoane excelează a Maicii Domnului Γλυκοφιλοῦσα (Maica Domnului cu Pruncul în brațe sărutându-L dulce) a cărei contemplare trans-

¹ Cosma o. c. 259; St. Nicolaescu: Ajutoare bănești, în „Revista Arhivelor” p. 129; Ktena: „Ἄπαντα 567.

² Uspenski: Ist. Athos, III, 335; St. Nicolaescu: „Revista Arhivelor” 129; Langlois (o. c. 44) știe de o danie și din 1634.

³ Millet-Pargoire-Petit o. c. No. 292; Smirnakis o. c. 584; Hasluck 176; Fichtner o. c. 46—7; Cosma o. c. 260; Ktena o. c. 567.

⁴ Cosma o. c. 260.

⁵ Ktena o. c. 567; Ghedeon o. c. 187.

⁶ Ktena o. c. 567; Cosma o. c. 258; Ghedeon o. c. 186.

pune în adevăr la adânci meditații. Se pare că și această icoană a colindat pe la noi prin țară. Azi este păstrată îmbrăcată într-o broboadă din 1840—1846. Venitul principal îl constituie pădurea din apropiere și un metoc în Thasos.

Arhiva mănăstirii nu cuprinde, pe cât am putut afla, multe documente privitoare la trecutul nostru. Totuși cod. 187, care cuprinde Β:βλίον κελουμένων καθρέπτης τῶν ἐσωτερικῶν παθῶν τοῦ ανθρωπου (cu 10 icoane după însemnarea patimilor), compusă prima oară slavonește de un rus anonim, din care fu tradusă în românește de cunoscutul Macarie, ieromonah dela Cernica și pe urmă în neogrecească de geometrul Constantin Puzănescu (1837), dovedește că pe la finea sec. XVIII și începutul sec. XIX se aflau Români în această mănăstire.

În concluzie, mănăstirea lui Filoteu, modestă azi, dar înainte jucând un rol destul de important mai ales în privința spiritualității ei, a cunoscut în sec. XV și XVI frumoase danii românești dela Vlad Țepeș, Vlad Călugărul și Neagoe Basarab, iar peste 200 ani (1738—1780) tot cu ajutorul românesc s'a refăcut. Fără metoace și mănăstiri închinat la noi în țară, totuși mănăstirea Filoteu a fost și trebuie socotită o ctitorie românească.

Fig. 14. *Mănăstirea Simopetra*

XIII. Mănăstirea Simopetra ¹

Hramul: Nașterea Domnului [25 Decembrie]

Mănăstirea Simopetra (numită așa după întemeietorul ei Simon, care în preajma anilor 1360 visă în noaptea de Crăciun că o stea se cobora deasupra unei stânci unde sta el, vedenie în amintirea căreia se va zidi apoi mănăstirea), este cea mai îndrăzneată clădire din întreg sf. Munte.² Pe un picior de stâncă, în 7 etaje, din care camera de oaspeți ocupă cel de deasupra, această mănăstire (care comunică cu marea printr'un *τηλεβολον* (corn) și care urcă alimentele prin funie și scripete) îți face impresia unui turn masiv de stâncă, înălțat deasupra terenului din jurul ei și la vre-o 600 metri deasupra mării.³ Ea îți amintește de impresionantele mănăstiri de pe vârt de munte ale Meteorelor.⁴ E așezată la ³/₄ oră dela țărmul apusean al mării, la sud de portul Dafni. Ctitorul Simopetrei, a fost o puternică perso-

¹ Arhiva mănăstirii Simopetra, altădată bogată, grație multor copiiști ce prelucrau cu osârdie vieți de sfinți (mai ales între 1540—90, vezi Lambros : Catalogue...), iar în sec. XVIII atrăgea pe monahii dornici de asceză și schimnicie grea, a fost distrusă complet în noaptea de 8 Mai 1891 (Athenaeum, London, 1 August 1881 p. 161; cf. Lambros : Catalogue I, p. VI), pierzându-se cu această ocazie vechea și rara carte "Αγθος χαρτίων (Floarea Darurilor), Veneția, 1694, cuprinsă în manuscrisele 243 (1510 Lambros). Pentru noi pierderea se accentuează prin faptul că atunci s'au mistuit și o serie de manuscrise din școala episcopului Luca de Buzău, precum și o Evanghelie dela Mihai Viteazul (vezi mai jos).

² De aceea a fost supranumită „Noul Vifleem”; cf. Ghedeon: M. Athos, 188; Cosma o. c. 263; Sotiriou o. c. 36; Smirnakis o. c. 587.

³ Vezi reproducerea în Millet: Peintures, pl. 120; Fichtner: Wandmaleereien, p. 7 și Ierom. Stefan Chilitoul: Λεύκωμα τοῦ Ἀγίου Ὁρους, (Album du mont Athos), Magdeburg, 1928.

⁴ Vezi frumoase reproduceri în M. Beza: Urme românești în Orientul ortodox, București, 1935.

nalitate isihastă. Nicodim Aghioritul, și alții după el, îl descriu ca pe un ascet desăvârșit, zelos de tradiția veche, chinovială, mare dușman al străngerii de averi, și-a conviețuirii (în mănăstire) cu nevârstnicii.¹

Ajutoare bizantine și sârbești.

Pela 1362 câțiva călugări se duc în Sârbia la craiul Ion Ugleșă și-l roagă să-i ajute să clădească o mănăstire de piatră, unde Simon² a văzut Steaua Domnului. Craiul mișcat mai ales de rugăciunile lor prin cari i se vindecă fiica, trimite deodată cu cele de lipsă, pe duhovnicul său Eftimie, ca supra-veghețor al clădirilor dând totodată un hrisov cu data de 1364.³ Totodată i-a închinat și o parte din averea moștenită dela părinți din Cumuciana (Bosnia) cu biserică, case, pământ, vii etc., iar din banii ce i-a dat pentru înzestrarea „mănăstirii lui Simon de pe piatră”, a cumpărat 2 metoace în Lemnos, altul în Sîthonia și altul lângă râul Struma. Legenda pune și pe fiul lui Ioan Ugleș ca monah în această mănăstire, ceea ce nu-i adevărat.³ La 1366 se pare că Ion Paleologul, întărește dania din Lemnos, căci ea trebuie să fie mănăstirea Νέα Ιέρρα de care-i vorba în acest hrisov.⁴ La 1394 mănăstirea apare ca a 23-a între cele 25 care semnează tipiconul.⁵

Ajutoare românești.

Prima legătură românească cu această mănăstire o face Neagoe Basarab. Deodată cu egumenii celorlalte mănăstiri, el chiamă și pe „cei dela Simopetra” să asiste la prasnîcul dela Curtea de Argeș.⁶ Se vede că legăturile s'au înfiripat atunci

¹ Νέον Λειμωνάριον, Veneția 1806, cap. VIII. Patericul athonit II, 444—461; Ghedeon 50—1 și Cotelierius Monumenta ecclesiastica graeca cap. 88 (ed. Usener).

² Comnen o. c. 485; V. Langlois o. c. 90, Uspenski a citit greșit data 1264; cf. Cosma o. c. 263 nota. Hrisovul nu se mai păstrează în original, ci în copie, cf. și Korolevski „DHGE”, V 65. Vezi viața cuviosului Simon isvorătorul de mir, în „Λειμωνάριον” ed. Atanasie de Paros, Veneția, 1819.

³ Ghedeon o. c. 185; Cosma o. c. 263; Smirnakis o. c. 388; Cezarul Ion Ugleș e zugrăvit în paraclisul Sfinților fără de Argint dela Vatoped. Millet-Pargoire-Petit: Recueil... Nr. 105; Sotiriu 36.

⁴ Zaharia: Jus graeco-romanum, III (Lipsiae, 1856) p. XXIV.

⁵ Meyer 197.

⁶ G. Protul ed. Erbiceanu 115.

destul de solid, căci la 1540, Petru Voevod, fiul nelegitim al lui Radu cel Mare, cunoscut sub numele de Radu Paisie, dă un ajutor Simopetriților, iar în afară de bani și satul Scurtești din județul Argeș, cu toate averile lui.¹ De fapt dania o făcuse mătușa lui, Doamna Caplea, poate ca să-și răscumpere păcatul căsătoriei a 2-a cu Bogdan, căsătorie oprită de Nifon II. După el, Alexandru, fiul lui Mircea Ciobanul, confirmă, pela 1570, dania satului Scurtești și adaugă și el un sat: Dragomireștii, cu multe averi.² Aceleași moșii te întărește în prima lui domnie în 1578 și Mihnea Turcîțul.³ Se vede că mănăstirea prospera, căci pe vremea tipiconului din 1574 ocupă, în urma daniilor valahe, locul 13, pe care îl avusese Filoteiul loc pe care-l păstrează până azi.⁴ Tot în vremea aceasta, un boer de sub Petru Vodă cel Tânăr, Oxotie Aga din Pogoniana, soț al Vișei sau Vișanei (nu al Caplei, cum credea I. M. Filotti — poate al Vișei cu care Mihnea avu ca fiu nelegitim pe Radu Mihnea de mai târziu) apare și el ctitor la Athos zidind și turnul Simopetrei dela Mare 16. III, 1668. Deasupra ușii de intrare scrie: 'Αντιέρθη οὗτος ὁ πύργος παρὰ τοῦ εὐσεβεστάτου ἀρχοντος κυρίου Οἰκίου Ἀγᾶ, ἰνδ. X, 7065, adică: S'a zidit acest turn de către preacredinciosul boer Oxotie Agă în a. 7065 (1567) Ind. X, luna Martie".⁵

În noaptea de 12 Dec. 1580 mănăstirea arde din temelie, pierzându-se toate actele. S'a salvat numai cassa cu bani. Călugării se plâng patriarhului din Constantinopol Ieremia II, care în Maiu 1581 dă 2 scrisori în legătură cu soarta mănăstirii.⁶

¹ Hurmuzachi o. c. XIV, I, 44; N. Iorga: M. Athos, 447; C. C. Giurescu, II, 1, 160.

² C. C. Giurescu, II, 1, 211.

³ Hurmuzachi, p. XIV, 1, 53.

⁴ Ktena: "Ἀπαντα... 572.

⁵ Millet-Pangoire-Petit: Inscriptions Nr. 536 p. 180; St. Nicolaescu: Domnia lui Vlad V. Vintilă dela Slatina, anexe în „Arhivele Olteniei” 1936; Hasluck, c. o. 195.

⁶ Langlois o. c. 61; Ghedeon: Πατριαρχικοί πίνακες, C-pol, 1884, p. 254, 5; Cosma o. c. 254, nota 2. Vezi și însemnările din codicii mănăstirii, azi dispăruți, la Lambros: Catalogue... I, 124.

Egumen era atunci un personajiu vestit, Evghenie. Acesta tratează cu monahii din mân. Xenofon, care atunci avea o datorie de 200.000 arginți, să-i primească pe Simopetriți în mănăstirea lor, că vor plăti ei datoria și vor duce grijile materiale și ale uneia și ale alteia. Aici stau până spre 1590. Din 1588, Evghenie însoți pe patriarh în călătoriile Sale, după milă în Principate și în Rusia, lucru pentru care patriarhul îl răsplăti, asigurându-i dreptul asupra bisericii Sf. Nicolae din București, numită până atunci a jupâniței Caplea, acaparată de Simopetriți, se vede, încă de pe vremea lui Petru Cercel și care după refacerea de către Mihai Viteazu se va numi *Biserica Mihai-Vodă*. În Martie 1590, Septemvrie și Octomvrie 1591, Patriarhul dă 3 sghilfoane, prin care asigură dreptul Simopetriților asupra noilor metoace dela noi.¹

1a Actul dintâi privește dania Doamnei Coplea întărită de Radu Paisie, Alexandru și Mihnea Turcîtul. Cel din Septemvrie 1591 (publicat de K. Sathas)² și cel din Octomvrie același an, privesc dreptul de stavropighie asupra bisericii Mihai Vodă.³ Patriarhul Ieremia II se afla la noi în țară pe atunci și a prezidat chiar sinodul ce confirma donația Voevodului. Astfel închinarea prin stavropighie, lucru din ce în ce mai uzitat în epoca imediat următoare, marchează o creștere a puterii patriarhale față de Voevozii noștri.⁴ Mihai Viteazul deveni mare ctitor la vestita mănăstire a Simopetrei. Donează o frumoasă Evanghelie slavonă foarte prețioasă, care n'a ajuns până azi după atâtea furturi.⁵ După ce înconjurase cu zid și renovase complect mănăstirea Sf. Nicolae, Mihai Viteazul o înzestră cu nu mai puțin

¹ M. Ghedeon: Πατριαρχικὸν πίνακες, Constantinopol 1884, p. 543; V. Langlois: Le Mont Athos, p. 61; Uspenskiĭ: Journal... p. 65—6; Müller o. c. 58—9; Hurmuzachi: Documente... XIV, 1, p. 89.

² K. Sathas: Βιογραφικὸν σχέδιον περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Β', Athena, 1870, p. 184—7.

³ Hurmuzachi: Documente, XIV, 1, p. 89—93 (text grec și traducere); Langlois o. c. 61.

⁴ Hurmuzachi: Documente XIV, 1, p. 109; N. Iorga; Byzance p. 71.

⁵ Ghedeon o. c. p. 188.

de 14 sate, dintre cari 13 cumpărate de el însuși cu suma de 472.000 aspri, iar unul dăruit de soția sa Stanca. Tot atunci mai dă 2 sate și Florica, fiica lui. Prin hrisovul din 21 August (după alții 28 Aug.) 1599, Mihai închină ctitoria sa (care-i va purta de aici încolo numele) la măn. Simopetra.¹ Despre această închinare spune N. Iorga că e prima închinare făcută de un Domn român la o mănăstire din Athos, lucru pe care l-am văzut că nu-i exact.²

Din banii primiți de pe aceste metoace, mănăstirea putu să se reclădească întreagă. După 1599 călugării se mută din măn. Xenofon, iar la 1613 se sfințește noul katolikon.³ Dar în curând avea să sufere altă catastrofă. În 1625, în Sâmbăta de 8 Iunie, după cum se spunea la fila ultimă a unui Minei (ars în 1891), mănăstirea, care era acum destul de înfloritoare, a ars din nou. Patriarhul Chiril Lukaris dă o scrisoare de recomandăție pentru creștinii din imperiul turcesc să ajute la rezidirea ei.⁴ Având la îndemână metoace multe, se reface ușor, mai ales că prin 1617 se închină la mănăstirea Mihai Vodă și schitul buzoian *Isvorani*, ctitoria mitropolitului Luca, iar în 1626 Alexandru Coconul se pare că ar fi dat și schitul *Beștelei* din Argeș. Cu averile acestor două metoace, măn. Mihai-Vodă avea pe la 1850 un venit anual de aproape 1 milion Lei.⁵ În 1633 se picta noul katolikon, sigur din ajutoarele românești.⁶

În sec. XVII, afară de relațiile economice dintre mănăstire și metoace, nu mai cunoaștem altele. Se știe însă că între 1640—50 se reface pictura mănăstirii și se pare că între ctitori a fost și Matei Basarab.⁷ Se vede că starea materială era acum ceva mai slabă, căci în 1644 era supusă de Μεγάλη Μέση la o datorie de

¹ Hurmuzachi: Doc. XIV, 1, 109, 192; N. Iorga: M. Athos, p. 487; I. Brezoianu: Mănăstirile închinăte, p. 47—8; Popescu-Spineni: Procesul... p. 131. Iorga: Inscriptii din Bisericile României, I, p. 258—8.

² N. Iorga: M. Athos: p. 487. Vezi cap. „Patronagiul asupra sf. Munte”.

³ Millet-Pargoire-Petit: Recueil... No. 523.

⁴ Ghedeon: Πατρ. Πίνακες, p. 552; 5; Langlois o. c., p. 42, 61.

⁵ Ionescu-Gion: Istoria Bucureștilor. p. 202; Brezoianu o. c. p. 129.

⁶ Millet-Pargoire-Petit: Recueil... No. 522—8.

⁷ Kondakov: Pamiatniki... p. 53.

7000 groși ce-i datora, de aceea pe la finea sec. XVII devine idio-rimică.¹ În sec. XVIII vine ca să se așeze în mână. Simopetra Paisie Velickovski cu mai mulți ucenici, cari voiau să deprindă în acest ținut metoda isihastă a rugăciunii mintale. Neavând însă cu ce plăti datoria de atunci a mănăstirii, Paisie strămtorat fugi în Moldova, la Dragomirna.² În locul lui, conducerea cade asupra Comunității, care permite monahului Ioasaf³ din Mitilene, să strângă bani pentru refacerea ei. Dacă banii de pe metoace era greu să-i ducă în epoca continuilor răboaie ruso-turcești, din Principatele noastre, în schimb acum se reiau ajutoarele mănăstirii. Se dau bani și se restituie metoacele vechi, mai ales că, între altele, Mihai Șuțu hotărăște în 1785 ca prisosul mănăstirii Mihai Vodă, să se ducă din nou „la mănăstirile de jos”.⁴ Astfel Ioasaf plătește datoriile, răscumpără vechile metoace din Lemnos, ba încă răscumpără și moaștele sf. Maria Magdalena dela pirați.⁵ Din partea Voevozilor noștri mănăstirea mai avea și scutiri de vinărici, de impozitul pe 500 de oi, după cum primea și câte 150 bolovani de sare, etc.⁶

În 1801, printr'un sigil al patiarhului Calinic, mănăstirea redevine chinoviu⁶ și era destul de prosperă, însă la 1821 — din cauză că adăpostea 60 de revoluționari — a fost aproape dărâmată de Turci. Se reface după 1830, dar la 1847 încă avea o datorie de aproape 100.000 groși.⁷ În curând (1851) avea însă venit de 3850 lire sterline pe an.⁸

¹ Ktena: "Απαντα... p. 570.

² Cosma [o. c. p. 264—5]. Smirnakis [o. c. p. 570] și Ktena ("Απαντα, p. 570—1] cred că Paisie era sârb. Vezi despre el S. Cettericov: Paisie Velickovski [trad. Mitrop. Nicodem], Mân. Neamțu, 1934. Vezi și la Pantocrator.

³ I. Brezoianu o. c. p. 37.

⁴ K. Delikanis: Περιγραφικὸς κατάλογος τοῦ κώδικος 647, Constantinopol, 1902, p. 309—310; Ktena: "Απαντα... p. 568—9.

⁵ V. A. Urechia: Istoria Românilor, vol. X A, p. 100—2.

⁶ Ghedeon: ὁ "Αθως, p. 186. Vezi textul lui publicat de Petrakakos: Νέαι πηγαι τῶν θεσμῶν τοῦ ἁγίου "Ορους, Alexandria, 1915, p. 43—5.

⁷ Cosma o. c. p. 265.

⁸ At. Riley: Athos or the Mountain of the monks, London, 1887, p. 312.

În noaptea de 8 Mai 1891, pe la orele 3, un foc năprasnic — al 3-lea — arde din nou mănăstirea până la temelii, (abia dacă s'au mai păstrat ziduri și o placă de marmoră din 1633), bibliotecă, chillii, scăpând doar moaștele sfinte și documentele.¹ Codicii (vre-o 250) au ars toți ca și cărțile. Neofit, egumenul mănăstirii era prin Rusia cu moaște sfinte după milă. Când auzi vestea, predică și mai înfocat și evlavia credincioșilor dădu atâta, încât în scurt timp se refac toate și încă cu 7 etaje. În 1893 e gata katolikonul și zugrăvit, pe când celelalte clădiri sunt terminate în 1902. E firesc lucru că însăși poziția ei, pe vârful de stâncă și departe de mare, a expus-o la atâtea incendii. Sigur însă că parcă nici o altă mănăstire athonită — afară de schiturile din sudul Peninsulei — nu-ți dau așa de mult sentimentul nestatorniciei pe acest pământ, ca acest locaș.²

Veniturile principale sunt metoacele sale: pădurea din jur, casa Tuturor Sfinților din portul Dafni, apoi în Cassandra, etc.

Dintre codicii ce-au ars în 1891 excela o liturghie greacă (*Nr. 167*), copiată în 1592, Aug. 22, Ind. III, de Iacob Ieromonahul și închinată mitropolitului Luca al Ungro-Vlahiei; mai era (*Nr. 160*) un sighilion al lui Chiril de Alexandria (Lukaris) către creștinii ortodocși din Târgoviște, într-o redacțiune din sec. XVIII. Alt codice (*140*) era o Psaltire grecească, pe care o începuse s'o copieze cu frumoasa lui literă, Luca, episcopul Buzăului († 1612) și pe care a terminat-o în 1635 ucenicul său în ale caligrafiei, Iacob arhiereul.³ *Cod. 166* (sec. XVIII) cuprindea un Liturghier copiat în metocul Meteorelor, Golgota, de lângă Târgoviște de către un ieromonah Zaharie din Ianina (1643).⁴ Tot din școala de caligrafie a lui Luca Chîpriotul și anume scrisă de același Iacob și dedicată mitropolitului kir Grigorie (25 Aug. 1635) era și un Liturghier (*cod. 167*). În fine mai amintim că „vi-

¹ Vezi revista „Athenaeum”, London, 1891, p. 161; Lambros: Catalogue of the greek manuscripts, Cambridge, 1895, I, p. VI.

² Smirnakis o. c. p. 593; Cosma o. c. p. 265; Ktena: „Απαντα...”, p. 571. Vezi entuziasmele pagini ale lui F. Spunda: Der hl. Berg p. 120 sq.

³ Vezi și Hurmuzachi: Documente... XIV, 1, p. 726.

⁴ Lambros: Catalogue... I, p. 128.

tegiile lui Mihai Vodă Viteazul (Ἀνδραγαθεῖα), probabil în redacțiunea versificată, a lui Stavrinos, se păstra în multe copii (aci doar în cod. 117).¹

În concluzie, mân. Simopetrei a cunoscut din partea Voevozilor români o epocă de mari ajutoare bănești, dar mai ales în metoace. Dacă a avut nenorocul să ardă de mai multe ori — cu care ocazii multe urme de danie românească au dispărut — în schimb de fiecare dată (afară de ultima oară, 1891), tot cu ajutor românesc s'a refăcut. Atât de mult au însemnat aceste danii românești, încât din locul al 23-lea pe care-l avusese până la 1933, s'a săltat în al 13-lea de întâietate, pe care-l păstrează până azi.

¹ Hurmuzachi: Documente XIV, 1, p. 721. Vezi despre ele D. Russo: Studii bizantino-române, București, 1940, [operă postumă].

Fig. 15. *Mănăstirea Sf. Pavel*

XIV. Mănăstirea sf. Pavel¹

Hramul: Întâmpinarea Domnului [2 Februarie]

Așezată la poalele nord-vestice ale Athosului, pe gura unei văi, la $\frac{1}{2}$ oră dela țărmul apusean al peninsulei, mănăstirea chinovială a sf. Pavel e înconjurată de un ținut sălbatic și stâncos.

Epoca bizantină și sârbească.

Nu se poate preciza anul întemeierii. Probabil că exista în formă de chilie modestă încă pe la începutul sec. XI, când un cuvios Pavel semna (1016) un proces-verbal pentru niște moșii.² Nu se știe dacă numele mănăstirii provine dela acest personaj — despre care am mai vorbit³ — ori dela un alt Pavel τοῦ ἀπὸ Συριάνων, care e amintit pe la jumătatea sec. XIV între ucenicii sf. Grigorie Sinaitul.⁴ E greu de precizat, pentru că în trecutul ei mănăstirea și-a schimbat de vre-o 4 ori hramul.⁵ Se

¹ *Ahiva* mân. sf. Pavel, destul de modestă, numără, în afară de câteva hrisoave sârbești (cf. Langlois: *Le mont Athos...* p. 69 sq.), și o serie de copii grecești după actele de danii ale Voevozilor noștri. Ea a fost studiată de autorul celei mai bune monografii scrise asupra sf. Munte, de Cosma Vlahos, ierom. aghiopavlit (: *Ἡ χερσόνησος τοῦ ἁγ. ὁρους Ἰθως...* Volos, 1903, p. 268 sq.), ca și de un alt antecesor al său, Sofronios Kalligas (: *Ἀθωνιάς...* Salonic, 1870, p. 87 sq). Articolul lui Evloghie Kurila: *Ἐγγραφα τῆς μονῆς ἁγίου Παύλου*, din revista „*Néa Ἐπαρχή*”, I [Athena, 1925] p. 679 sq. nu mi-a parvenit. Deasemenea nici studiul din acelaș an al lui Gh. Sotiriu, în legătură cu paraclisul sf. Gheorghe.

² Costa-Louillet: *Une vie de St. Paul de Xiropotam*, în rev. „*Byzantion*”, 1936, p. 182 sq.

³ Vezi mai pe larg la Xiropotamu.

⁴ Cosma Vlahul: *Ἰθως...* p. 269; Korolevski [L'Athos. în „*DHGE*”, V, 61—2] spune că acest Pavel ar fi fost sârb.

⁵ La început (1016—1300) a avut hramul Mântuitorul (Σωτήρ), după aceea [pe la 1350] al Maicii Domnului, în urmă [după 1930] al sf. Grigorie, iar din 1845 încoace se cinstește sub numele Întâmpinării. Cf. Cosma o. c. p. 270.

știe că până pe la 1360 stătea sub întinsa stăpânire a Xiropotamului. În acest an, doi monahi sârbi, Gherasim Radonić și Antoniu Pegasić cumpără dela' mănăstirea Xiropotamu chilia, atunci pustie, a Maicii Domnului, cu suma de 24.000 asprii.¹ Actul fu întărit de Comunitatea din Karies, în frunte cu protosul Dorotei din Hilandar. De acum încolo ea intră în rândul mănăstirilor. Ea primește tot dela boeri sârbi — cari în această vreme erau atotputernici — o serie de metoace în Sithonias (Calcidica) și în Macedonia. În tipiconul din 1394, ea semnează a XVIII-a dintre cele 25 mănăstiri înșirate în ordine ierarhică.² Antonie Pegasić, care trăia încă în 1401, se îngrijește de hotarele mănăstirii, compunând în acel an un act care apăra mănăstirea de ingerințele celor din mân. Dionisiu. Patriarhul Matei și protosul Ghenadie îl întâiesc (1404) și ei prin iscăliturile lor. De altfel cearta pentru moșii între aceste două mănăstiri a durat sute de ani.³ Alt boer, tot sârb, care o ajută, este Radoslav Sabija, căruia împăratul Andonic III Paleologul îi dă două sate: Avramia și Neohorion (Novisad) de lângă Salonic (1378), sate pe care mai târziu el și fiții săi le vor închina la sf. Pavel.⁴ Împăratul Ion V Paleologul îi adaogă și el (1407, 1419) câteva pământuri în Casandra și-i asigură o veche posesiune în insula Lemnos.⁵ Sigur că mân. sf. Pavel număra până târziu, în sec. XVII, mulți călugări sârbi între zidurile ei. Așa se explică de ce și întâlnim mulți Voevozi sârbi între ctitorii ei. Amintim între ei doar pe despotul Semendriei și al Belgradului, Gheorghe Brancovici, care în 1447 inoi pe dea'ntregul katholikonul mănăstirii cu numele sf. Gheorghe și adăugă și alte clădiri nouă.⁵

¹ Langlois: L'Athos — p. 69; Cosma o. c. p. 170; Sotiriu (Τὸ ἔγγραφο, Athena. 1925 p. 38) socoate trei întemeetori, toți sârbi.

² Meyer: Die Haupturkunden... p. 197.

³ Uspenskij: Journal... p. 67. Zaharia: Jus gr. rom. III, p. XXIV.

⁴ Între 1403. 1446 moșiile mănăstirii sunt confirmate de nu mai puțin 8 hrisoave, cf. Zaharia o. c. p. XXIV—XXVI.

⁵ Comben: Προσκυνητάριον... p. 491; M. P. P. nr.ii 426, 436, 437; Langlois o. c. p. 25, 95—6; Ghedeon o. c. p. 189.

Filca acestuia, Maro, ajunsă mai târziu soție a sultanului Murad II, nu-și uită nici ea de ctitoria familială, ci contribuie cu bani la repararea chiliilor și donă mai multe chivote cu moaște sfinte și cu darurile magilor.¹ Se pare că și Sultanii Baiazid I și Murad II ar fi dat niște firmane de protejare pe seama mănăstirii, cum ne arată copiile grecești ulterioare.²

Epoca ajutoarelor românești. Primul Voevod român ctitor la mân. sf. Pavel e Ștefan cel Mare. În preajma anilor 1500, acest Voevod repară mănăstirea, dar mai ales construiește un apaduct „pentru odihna mănăstirii și pentru veșnica noastră pomenire”, cum spunea inscripția, azi pierdută.³ În anul următor Ștefan construiește o frumoasă ψάλη (cristelniță, baptisteriu), a cărei ultimă reparație s'a făcut, pe cât știm, abia în 1902.⁴

Ajutoarele românești se înmulțesc unul după altul. Încă din 28 Ian. 1501 boierii munteni Jupân Barbu, banul Craiovei, împreună cu Comisul Danciu și cu jupânii Radu și Părvu — toți boeri Craiovești — dau un ajutor de 2000 asprui pe an la mănăstirea sf. Pavel „spre a se face rugăciuni pentru ei și pentru Neagoe Postelnicul”.⁵ Păstrând această tradiție, fratele lor, Neagoe, clădește (între 1515—20) „o culă să fie de strajă”, cum se exprimă Gavriil Protul,⁶ sau „un turn de apărare pentru pomenirea Domniei Mele”, cum zice inscripția păstrată încă întreagă.⁷ Probabil că turnul nu s'a terminat sub Neagoe, căci peste 20 de ani, Radu Paisie împreună cu Teodor Clucerul

¹ Didron: *Annales archéologiques*, XXIII [Paris. 1863] p. 260; Brockhaus: *Die Kunst...* p. 46—7; N. Iorga: *M. Athos...* p. 464.

² Ktena: *Ἱστορία...* p. 573. Vezi despre domnița Mara și studiul lui Il. Ruvarac în *Zbornik* Nr. 103 al Acad. sârbe, Beograd 1934, p. 457—468.

³ După Uspenskij: *Ist. Afona* III, 1, 312; M. P. P. Nr. 448; N. Iorga: *Studii și documente*, II, p. YLV; Acelaș: *Byzance après Byzance*, p. 129.

⁴ M. P. P. *Recueil...* Nr. 449; N. Iorga: *Athos...* p. 469; Smirnakis o. c. p. 603.

⁵ P. P. Uspenskij: *Journal...* p. 176; Langlois o. c. p. 96; Hurmuzachi: *Documente...* YIV, 1, p. 132 nota; I. Bărbulescu: *Relations des Roumains avec les Serbes, Bulgares, Grecs...* Iassy, 1912, p. 273.

⁶ Gavriil Protul: *Viața lui Nifon*, ed. Erbiceanu, p. 99.

⁷ M. P. P.: *Recueil...* Nr. 446.

incă lucrează la el, cum spune o inscripție pe o piatră ajunsă azi deasupra unui grilaj de zid dinaintea intrării în katholikon.¹ Tot aceștia din urmă se pare c'au făcut și un zid gros de apărare contra șuvoaielor, cari, pornind din munte, se loveau în zidurile mănăstirii. În 1516 lucrează la sf. Pavel și Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, unindu-se astfel opera moldovenească cu cea muntenească.² Nu se poate preciza la cari Domni se referă inscripția „blagovernii kniazi” de pe o icoană din sec. XVI, păstrată în această mănăstire. Poate să fie vorba de Neagoe și Teodosie (numele se pierde sub o piatră).³

În decursul sec. XVI și XVII e sigur că daniile au continuat la această ctitorie românească, asupra căreia atât de mult a însemnat ajutorul valah, încât din locul XVIII pe care-l avea în 1394 în rangul celorlalte locașuri aghiorite, ajunge în locul al XIV-lea, pe care-l păstrează și azi.

S'a crezut că frumosul paraclis al sf. Gheorghe ar fi opera bizantină a lui Ion V. Paleologul (1423). De curând s'a dovedit că în locul datei de mai sus stă scris 1555. Sigur deci că va trebui să ne gândim la ajutoarele românești, care se continuau încă în acea epocă.⁴

În 1632 și 1635, mănăstirea sf. Pavel primește drept la câțiva bolovani de dare dela Ocnele Mari.⁵ Se pare că în urma acestor fel de ajutoare, ca și a altora în bani — despre care n'avem știre — s'a putut zugrăvi paraclisul Maicii Domnului, Ὁρθόδοξος, în 1645 și tot în același an s'a reparat și pridvorul katholiconului.⁶ Nu se cunoaște când și în ce împrejurări i s'a închinat mănăstirea *Jitianului* de lângă Craiova, ctitorie a unor boeri de pe la finea sec. XVI. Probabil că închinarea s'a

¹ M. P. P. o. c. Nr. 447.

² T. Burada: O călătorie la sf. Munte, „Rev. pt. ist., arh. fil.” III, 78.

³ Bešhović: Du non veau au M. Athos, în „B. C. M. I.”, 1939, p. 67—8.

⁴ M. P. P. Recueil., Nr. 437, corectat de autor după descoperirea din 1925 a lui Gh. Sotiriu; cf. Millet: Les Peintures de Athos. Paris, p. 62, fotografiile 187—194.

⁵ N. Dobrescu: Istoria Bisericii din Oltenia pe timpul ocupației Austriece, București, 1907, p. 260.

⁶ Kondakov: Pamiatniki... Petersburg, 1902, p. 53.

făcut în 1654, de Domnița Bălașa, care renova pe la această dată acel locaș dela Balta verde. Patriarhul Macarie de Antiohia a văzut peste doi ani cum lucra „Popa Luca dela Sfânta Agură” (Athos).¹ Se pare că lucrarea nu s'a terminat atunci, căci la 1676 a întâlnit între cei cari o renovează și pe Petru Obedeianu vel Armaș, iar peste doi ani Șerban Cantacuzino și în urmă Const. Brâncoveanu și chiar Ștefan Cantacuzino dau acte prin care confirmă averile ei și dependența „a Sancto Paulo în Monte Athos monasterio”, cum se exprimă raportorul austriac de mai târziu.² Dintre moșii făcea parte și schitul mehedintean Ciutura. Din banii luați pe administrarea lor, ca și cei primiți din vama orașului Craiova, s'a putut adeseori ajuta mănăstirea aghiorită.³

Se vede că monahii din sf. Pavel umblau des pe la noi, căci tot în același timp li se mai închină un locaș, de astă dată din Moldova: *mănăstirea Todirenilor din Burdujeni*. Clădită pe la finea sec. XVI de Teodor Movilă, fratele lui Ieremia și al mitropolitului Gheorghe, în satul urmașilor lui Burduja, măn. Todireni (după numele lui Teodor) număra destule moșii⁴ pentru ca din venitul lor să poată lua aghioșavliții destule ajutoare. E drept că ea a fost închinată abia în 1664 de un urmaș al primului ctitor, de părcălabul de atunci al Hotinului, Miron Costin, sub domnia lui Dabija Vodă.⁵

Pe la finea veacului XVII, măn. Sf. Pavel o ducea tot mai bine. Constantin Brâncoveanu ridică și mai înalt turnul clădit de Voievozii anteriori, repară chiliile, trapeza și adaogă, sub

¹ Paul de Alep: Călătoriile patr. Macarie... Buc, 1900, p. 196.

² Dobrescu o. c. p. 139, 157, 260—2; Iorga: Stud. și doc. V, p. 142.

³ Dobrescu ibidem. Drăghiceanu: Monumentele Olteniei, în BCMI, 1923, p. 104; Popescu-Spineni: Procesul... p. 140.

⁴ N. Iorga: Sale și mănăstiri din România, Buc., 1916, p. 14—16; l. Minea: Despre măn. Todireni, în rev. „Cercetări ist.”, Iași, IV, p. 30—313.

⁵ Actul în Melchisedec: Cronica Romanului, Buc., 1887, I, p. 280 și în A. D. Xenopol: Portretul lui Miron Costin, în „Anale”, tom. XVII (1900) p. 28. Cf. și N. Iorga: Inscriptii... I, p. 106—7 și A. D. Xenopol: Ist. Rom. (ed. III), VI, p. 30.

egumenul Luca, un paraclis al sfinților Constantin și Elena (1708), ale cărui picturi se păstrează încă destul de bine.¹ De fapt renovările lui Brâncoveanu au fost atât de temeinice, încât călătorii de pe la 1840 au crezut-o întemeiată de el.² Până pe acea vreme (1700), mănăstirea avusese sinodicon sârbo-grecesc, semn că erau călugări de ambele nații, dar din sec. XVIII începând, călugării greci rămân singuri, mai ales pentru că Sârbii erau foarte strămtorați în țară la ei, spre a veni mai mulți.

Dar deodată cu dispariția Sârbilor, mân. Sf. Pavel cade în grele datorii, ca și toate celelalte locașuri idioritmice. Pentru a scăpa de datoria de 21.645 groși, schevofilakii mănăstirii Antim, Grigore și alții, vin pe la noi prin țară și din milele adunate reușesc să elibereze mănăstirea.³ Pe Antim îl întâlnim în 1795 copiind în metocul Jitianului o Evanghelie, iar peste 20 de ani reparând clădirile acestui metoc.⁴ Din banii strânși de el s'a adaos mănăstirii Sf. Pavel un zid împrejmuitor și un turn, s'au plătit datoriile și s'au răscumpărat și metoacele amanetate.⁵ După suferințele anilor 1821—1828, mănăstirea se mai renovează cu ajutoare rusești și românești. Văzând însă mizeria în care au dus-o de când a intrat în idioritmie, călugării se hotărăsc, în 1839, sub egumenia lui Ștefan din mân. Dionisiu, să revină la viața de obște, fapt pe care-l consfinți în Ian. 1840 patriarhul Antim al VI-lea, prin sîghilionul său.⁶

De acum se reface repede. În 1845 se ridică noul katholikon.⁷ Între cei cari au luptat mult pentru ridicarea mănăstirii, au fost învățații ei călugări: Sofronios Kalligas (1860—73), Cosma Vlahul 1890—1903) și în urmă Evloghie Kurila (1920—5).

¹ Comnen: Προσκυνητάριον... p. 62. M. P. P. o. c. Nr. 439; Kon-dakov o. c. 88.

² Lord Curzon: Visits to monasteries of the Levant, London, 1849, p. 216.

³ Cosma o. c. p. 274; Iorga: Studii și doc. XI, p. 61—2.

⁴ N. Drăghiceanu: Monumentele Olteniei... p. 103.

⁵ Ktena: "Απαντα... p. 574.

⁶ Vezi textul în Petrakakos: Νέαι πηγαι... p. 33. 4.

⁷ Ghedeon: "Αθως, p. 189.

În vechiul katolikon — spre a nu uita — al sf. Gheorghe, era pictat ca înnoitor al lui „Domnul Mihail Bečkerecki” (1687), episcopul român din cunoscuta localitate (Becikerekul mare din Banat), iar pictor a fost un oarecare Vasile, probabil monah român, prin intermediul căruia se va fi făcut dania.¹

Dintre dependențele mănăstirii Sf. Pavel, fac parte cele două schituri: a) „Noul Schit sau al Turnului” (Νέα σκήπη ἢ τοῦ Πύργου) pe locul unde în 1720 erau mai multe colibe (deasupra mănăstirii Sîmopetra), și unde înainte de 1800 s'a clădit și un κυριακὸν cu hramul Maicii Domnului. b) Schitul românesc al sf. Dumitru, supranumit Lacu. Plecând din cercul ucenicilor lui Paisie, cei 25 de moldoveni își aleg pe la 1754 aceste ținuturi sălbătice, în care ghețarii își coboară adeseori umezeala — de unde și numele Λάκκος=ghețar. În 1760 unul din acești moldoveni, Daniil, reface schitul, cu toate greutatea mediului. Spre sfînea secolului trecut (1890), un basarabean, Iustin Caramanliu, a strâns destui bani spre a putea repara Κυριακὸν-ul care se vede și azi. În cele 28 de colibe trăesc azi vre-o 90 de călugări români.² Sigur că schitul urmează viața idioritmă.

Dintre egumenii măn. Sf. Pavel și epitropii moșiilor dela noi din țară, afară de Antim dela Jitîian, mai amintim de Veniamin dela Pădureni, frate cu Amfilohie de Hotin. Veniamin era un talentat pictor, format în Athos, Rusia, Italia, etc. Actuala pictură a Todirenilor i se datorește lui.³

Dintre metoacele actuale ale mănăstirii notăm pe cele din Provlaka și Sîthonias (lângă istmul akanthic), apoi în Casandra, etc. Din arhiva mănăstirii n'am aflat lucruri care să ne intereseze.

¹ M. P. P.: Recueil... No. 427. Se vede că acest român ardelean va fi ajuns acolo în urma multelor colindări pe care le făceau cei dela sf. Pavel la noi, încât Austriacii credeau că ei sunt agenți ai Brâncoveanului. Brezoianu o. c. p. 34. Vezi și studiul lui J. Radonić: Grof George Branković, Belgrad. 1911, p. 59 sq.

² Cosma o. c. p. 280—1; Smirnakis o. c. p. 609, 705; Iorga: M. Athes, p. 504—5; Ktena „Ἀπαντα...” p. 655—6; Ghedeon o. c. p. 188 nota. Vezi și D. Veștemean: Călugării români în Athos, în „Rev. Teol.” 1938.

³ „BCMI” 1937, p. 834; Revista „Bis. ort. rom.”, Buc., 2925, p. 566.

In concluzie, mân. Sf. Pavel, începută sub auspiciul materiale sârbești pe la jumătatea sec. XIV, atinge culmea ei de dezvoltare după 1400, când Ștefan cel mare și contemporanii sau urmașii săi: Craioveștii, Neagoe Basarab și Radu Paisie în Țara Românească, precum și Bogdan, Lăpușneanu și alții în Moldova, o ajută cu bani. După 1600 ea câștigă, pe lângă reparațiile lui Matei Basarab și Const. Brâncoveanu, și cele două metoace: Jitianu și Burdujenii, din veniturile cărora s'a întreținut. Iată de ce mănăstirea Sf. Pavel a fost o glorioasă ctitorie românească în Sfântul Munte.

XV. Mănăstirea Stavronichita¹

Hramul: Sf. Nicolae [6 Decembrie]

Mănăstirea Stavronichita, numită așa poate după numele celor 2 întemeietori, sau mai curând al unuia și acelaș care primise din botez 2 nume,² este așezată la jumătatea răsăriteană a peninsulei athonite, pe-o stâncă deasupra mării. Istoriograful Cosma, iar după el și alții, încearcă să dea mănăstirii o vechime mai mare decât 1540. Chiar dacă va fi existat ca chilie mică, sub hramul Sfintei Fecioare Pantanassa (supusă pe la 1530 Filoteiului), abia în 1533 își face prima apariție în acte, ctitorul dela care are numele neștiindu-se când a trăit. În acest an, fostul ierarh patriarhul Grigore Ghiromeriotul cere voie dela filoteiți să repare clădirea Stavronichitei, obligându-se să plătească la început 4000 de asprii, iar după aceea câte 100 anual. În 1537—8, nu-l mai aflăm pe Grigorie în mănăstirea aceasta, care în curând căzu pradă focului, distrugându-se tot ce-a lucrat el.³ La

¹ Despre arhiva micii mănăstiri a Stavronichitei a scris mai ales fostul ei egumen Gavriil, în revista din Salonic Ἡρηγόριος ὁ Παλαμάς, neaducând lucruri noi față de cele ce știau din operele generale despre sf. Munte. Cf. Kurila Τὰ ἀγιορεῖτ. ἀρχεῖα. În „Anuar stud. biz.” Atena, 1930, p. 181. Din lucrările lui Gavriil notăm:

a) Διαθήκη τοῦ ἀειμνήστου πατρ. Ἱερεμίου τοῦ Α' τοῦ καὶ κτίτορες τῆς μονῆς Σταυρονικήτα, „Gr. Palama”, 1919, p. 564 sq.

b) Σφραγίδες καὶ ἐπιγράμματα τοῦ πρωτάτου τῆς ἱερᾶς Κοινότητος, în „Grig Palama”, Salonic, 1922, p. 119—122; 176—181.

c) Σιγίλλιον πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' τοῦ καὶ κτίτορος τῆς ἱερᾶς μονῆς Στ. în „Grigorie Palama”. Salonic, 1919, p. 380 sq.

² Ghedeon o. c. 189, 519; Cosma o. c. 283 nota; Ktena 575; Sotiriu o. c. 38; Kalligas o. c. 96; Smirnakis o. c. 612. Unii deduc origina numelui mănăstirii dela o bucată din Lemnul sfintei Cruci (Σταυρός), pe care o avea un evlavios monah Nicolae (= Nichita).

³ Ghedeon: Listele patriarhale, 505; N. Iorga: Ist. bis. rom., I, 12². Vezi despre Ieremia și în I. Popescu: Patriarhi greci prin țările noastre, București, 1913, p. 35.

inceputul lui 1542, Patriarhul Constantinopolei Ieremia I se afla în Țările noastre, strângând mila pentru ajutorarea patriarhiei, iar în luna August e în Athos, unde orânduiește tot pentru întemeierea măn. Stavronichita, chemând pe Silvestru, proigumen de Ivir, pe care-l lasă în fruntea mănăstirii.¹ La 1544, Ieremia se afla la noi pentru a 2-a oară, hotărând cu Radu Paisie o nouă arondare a episcopiei de Buzău.² În prima lui călătorie, începe clădirea de refacere a Stavronichitei, căreia îi dă de acuma hramul Sf. Nicolae, se zice pentru o icoană a sfântului păstrată în katolikon (făcătoare de minuni), la care ierarhul ținuse mult.³ Sigur și Voevodul nostru Radu Paisie a avut partea lui de contribuție bănească la începerea clădirilor.⁴ Patriarhul se pare că ar fi murit la Târnova Bulgariei;⁵ în orice caz mormântul nu se află în mănăstire. În 1546, prin testamentul său (3 Iulie 1546) și prin alte orândueli canonice adresate celor din ctitoria sa, Ieremia poruncește să se zugrăvească katolikonul cel mai mic din Sf. Munte de către meșteri greci din Creta.⁶ Până atunci sigur se terminaseră toate clădirile: chiliile, ziduri de înconjurare, spital, odăjdii, cărți, odoare, etc., ba îi cumpăraseră în Casandra și un mare metoc, Pinaka, dela un turc, cu 48.400 groși. Sigur luase multe ajutoare în bani din Principate.⁷ Ierarhul care apare zugrăvit în locul ctitorilor, călugărit după legendă în cuprinsul mănăstirii sub numele de Ion, nu se știe cine este.⁸

În 1607 mănăstirea arde a II-a oară, după cum se poate vedea din sighilionul patr. Ciril Lukaris, din 1632, relativ la metocul ei Casandra.⁹ Se vede însă că s'a refăcut repede și se

¹ Lambros: Νέος Ἑλληνομνήμων VII, 174.

² Iorga: Rev. istorică IX, 175—6: Byzance 134.

³ Cosma o. c. p. 288. Vezi Iacob Dimopolus din Vatoped: Arhiva sinodală din Moscova (grecește) Athena, 1907, p. 35—7.

⁴ N. Iorga: M. Athos... 477.

⁵ Doroteu de Monembasia: (Βιβλίον ιστορικόν, Cpol, 1691 p. 135) crede c'a murit în Franța, iar Ghedeon în Peloponez. (Listele Patriarhale 505).

⁶ Brockhaus o. c. 203, 214; Fichtner o. c. 47; M. P. P. 203; Millet; Peintures 62, pl. 166—8.

⁷ Hasluck o. c. 161; Cosma o. c. 185; Smirnakis o. c. 613.

⁸ Cosma ibidem. ⁹ Idem, ibidem.

pare chiar cu ajutoare dela Matei Basarab, strânse de călugării ce umblau după milă. Dar totuși în 1641 era tot cea mai mică mănăstire din Athos, lipsită de apă și lemne, cum spune un document al Protosului și Sinaxei dela acea dată.¹ Lipsa aceasta o împlinește pe la 1680 Șerban Cantacuzino, care-i face un apeduct (ἰδραγωγίον) cu bazine deosebite, lucrare foarte costisitoare, cum se exprimă Comnen,² care durează până în ziua de azi. Nu se știe când și de cine i s'a închinat *mănăstirea Sfinților Apostoli din București, supranumită a Arhimandritului*, de care pomenește patr. Macarie (1657) că era închinată unei mănăstiri din Sf. Munte.³ În formă modestă de bisericuță de lemn, aceasta pare a fi existând și pe la 1590,⁴ iar la 1633 se reface din piatră, urmând ca mai târziu s'o împodobească și s'o zugrăvească Șerban Cantacuzino, cu Doamna lui Păuna, dupăcum arată inscripția din 1713, pusă de Ștefan Cantacuzino, care-i adaogă și o clopotniță.⁵ Nicolae Mavrocordat îi dă și schitul cu moșii al Crăsanilor, dupăcum Șerban îi închinase și schitul Călugărenilor.⁶ Mănăstirea Arhimandritului, căreia Domnii Fanarioți îi vin într'ajutor,⁷ avea un venit anual de peste $\frac{1}{4}$ de milion de Lei.⁸

La 1751 măn. Stavronichita era deja idioritmă, poate pentru că arsesese în 1741 a lii-a oară. S'a refăcut însă repede din averile Arhimandritului. Așa se știe că la 1770 își reface trapeza.⁹ Înainte de 1819 arde a IV-a oară, și de aceea, mai ales că în 1802 se dărmase de cutremur și metoacele Arhimandri-

¹ Vezi mai sus.

² Comnen o. c. 498—9; Ghedeon o. c. 189; Ktena o. c. 477; Kalligas o. c. 97.

³ Călătoriile patriarhului Macarie... 207.

⁴ „Buciumul”, 1863, p. 128.

⁵ Pr. Cr. Musceleanu: Monumentele strălucirilor din România, București 1873, p. 90. Ionescu-Gion. Ist. Bucureștilor, 174; N. Iorga: Inscriptii.. I, 266; Lesvioudacs o. c. 462—3.

⁶ Brezoianu o. c. p. 38—9, 129.

⁷ V. A. Urechia: Ist. Rom., VII, 308—9, 369 etc.

⁸ Brezoianu o. c. p. 129.

⁹ M. P. P. p. 211; Peintures p. 12.

tului,¹ mân. Stavronichita o duce rău de acum. In sec. XIX ajunge să fie pusă, sub tutela Comunității, din cauza prea marelui datorii pe care n'o putea achita. In 1879 arde a V-a oară și abia prin cruțările extraordinare ale egumenilor Cesaraverchie și Teofil din Brusa 1843—91) se poate reface, ajungând din nou independentă.²

In jurul mân. Stavronichita se află și azi o mulțime de călugări români, dintre cari excelează Antipa Dinescu, ajuns mai apoi dicheu la schitul actual al Prodromului, de unde s'a retras scârbit de luptele stiliste, spre a duce aici viață de grea călugărie.

Inainte vreme, tot in această mănăstire, au mai venit și alți români. Așa se pomenește de un Atanasie, fiul lui Pascal Vornicul, care pe la 1712 după ce fusese și pe la Veneția in căutare de carte, scria lui Vodă Brâncoveanu că „nu căuta alte mănăstiri mari și bogate, ci eu Doamne, fiind iubitor de singurătate, aici am ales mai bună isihie... dupăce-am văzut că toate ale lumii sunt deșarte”.³

Dintre codicii mănăstirii menționăm Nr. 166, cuprinzând Liturghiile așezate după glasuri, scris in 1705 de un Dumitrașcu, un monah sub domnia aceluiaș Voevod Brâncoveanu.⁴

In concluzie, mica mănăstire a Stavronichitei, ridicată după 1540 cu bani românești, a fost întreținută mai ales in sec. XVII și XVIII din metoacele și ajutoarele Voevozilor români. Epoca ei culminantă se pare a fi vremea lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu, dar și azi, dacă nu strălucește prin bunăstare materială, are monahi aleși ca Hrisostom, cel mai bun cântăreț din Sf. Munte.

¹ Brezoianu o. c. p. 40.

² Ktena o. c. 579; Cosma o. c. 287—8; Smirnakis o. c. 616. Ultima oară arde in vara lui 1938.

³ N. Iorga: M. Athos... 486—7; arhivele Statului: Hurez XXXIII, 18.

⁴ Catalogul lui Lampros.

XVI. Mănăstirea Xenofon¹

Hramul: Sf. Gheorghe (23 Aprilie)

Așezată la țărmul Sud-Vestic al peninsulei, între mănăstirea Dohiar și sf. Pantelimon, „mănăstirea sf. Gheorghe a lui Xenofon” — după tradiție un personajiu care a trăit imediat după Atanasie² — este una dintre cele mai vechi mănăstiri athonite. Chiar dacă nu datează din sec. al X-lea, de pe vremea lui Athanasie, deși egumenul Teodorit de Esfigmen pomeneste de iscălitura în 1010 a egumenului ei,³ totuși e pomenită în prima jumătate a sec. XI (1033), când un monah al ei, Teodul, semnează un act al mănăstirii, azi dispărute, τῶν Πουβάρδων.⁴ La 1071 apare într'un act alt călugăr dela Xenofon, Teodor.⁵ Puțin după această dată intră în ea ca monahi Simeon⁶ (în mirenie Ștefan), fost amiral (μέγας δρογγάριος) sub împăratul bizantin Nichifor Botaniatul (1083). El fu urmat de încă trei ucenici, între care se

¹ Nu cunosc să se fi scris vre-o monografie în legătură cu trecutul acestei mănăstiri, care a fost una dintre marile ctitorii românești în sf. Munte. În afară de lucrările de ansamblu despre sf. Munte și de catalogul manuscriselor grecești dresat de Lambros, n'am ajuns să cunosc decât actele acestei mănăstiri în număr de 26, publicate de L. Petit în 1903, în adaosul la vol. X din rev. rusească „Vizantijski Vremennik”, la care a mai adăugat Kurtz în vol. XVIII (1913) al aceleiași reviste încă 6 documente.

² Comnen o. c. p. 493; Cosma o. c. 291, nota 2.

³ Vezi la Ghedeon o. c. p. 31²—19; Cosma o. c. p. 290.

⁴ „Vizantijski Vremennik” o. c. VI, 3; Ktena o. c. 579; Korolovski pare a ști că întemeietorul ei a fost sf. Xenofon D. A. G. E. V, p. 62.

⁵ Uspenskij: Journal., 57; Langlois o. c. 20; Ghedeon o. c. p. 190; Brockhaus o. c. 8; Cosma o. c. 291; Ktena o. c. 580. Vezi despre sf. Ștefan în Muralt: Essais de chronographie byzantine, Petersbourg 1871, I, 52.

⁶ Acest Simeon pare a fi identic cu pretendentul la tron, deodată cu Al. Comnen, cum pare a dovedi Meyer o. c. p. 43 nota 1. Sătul de intrigi și lume, se călugărește în această mănăstire. De el pomeneste Nichifor Vrienios în Migne P, gr. 127, 204; Ghedeon 200.

cunoaște și un Gherasim, toți din elita societății bizantine, fapt care face să se ridice prestigiul mănăstirii.¹ La 1394 apare ca a VII-a mănăstire între cele 25 existente.² Pe la începutul domniei lui Alexie I Comnenul a fost necesară o judecată aspră a celor din Xenofon, pentru că nu se supuneau conducerii din Karies. Împăratul trimite mănăstirii, deodată cu delegatul său Senaherim, și un ajutor care în acest timp înghiți mănăstirile mai vechi a lui Ilarion Barbălungă (Macrogheni) și cea Dintr'un lemn (Monoxilitu) și câștigă multe metoace în Cassandra, Calamaria, Salonic etc.³

În sec. XIV se războiește cu alte mănăstiri pentru metoacele la care avea drept, după cum arată cele 5 documente rămase.⁴

Ajutoare românești. Se pare că începutul legăturilor cu Țările noastre se face pe la 1475, când 3 athoniți — poate români — Ion al lui Simeon, Dumitru și Teodosie, pictează trapeza.⁵

În sec. XV mănăstirea este decadentă și nu se știe de ea nimic. La serbările dela Argeș din 1517, de sub Neagoe Basarab, între alții a fost chemat și egumenul dela Xenofon.⁶

De acum încolo legăturile se cimentează atât de adânc între această mănăstire și Voevozii noștri, încât poate la nici o mănăstire din Athos nu se pomenesc atâtea hrisoave de ajutoare date de Voevozii români, ca la aceasta. Încă în 1520 se dau prin hrisov ajutoare „obișnuite” mănăstirii, donând și un prea frumos prapor cu chipul Domnului și al Doamnei Elena sau Despina, prapor ce se păstrează până azi.⁷ De fapt legăturile cu măn. Xenofon se pare că nu le începe Neagoe, ci unchiul său, boerul Barbu, banul Craiovei,⁸ vestit încă pe vremea lui Vlad Călugărul și

¹ Vezi între alții Uspenskiĭ: Journal 59; Zaharia: Jus Gr. rom. III p. XVIII.

² Meyer o. c. p. 197; Sotiriū o. c. 39.

³ Migne: Patr. grec. CXXVII, 204; Cosma o. c. 292—3.

⁴ Zaharia: Jus. Gr. Rom., III, p. XXI—XXV.

⁵ Brockhays o. c. 291.

⁶ G. Protul, ed. Erbiceanu, p. 115. Sigur că și ajutor a primit atunci.

⁷ M. Beza o. c. 44.

⁸ Vezi despre geneologia Craioveștilor lucrarea lui I. C. Filitti: Banatul Olteniei și Craioveștii, Craiova, 1931, p. 65 130; C. C. Giurescu: Ist. Rom. II, 1, p. 143.

Radu cel Mare, și care-i închină înainte de 1520, sau poate imediat după 1500,¹ satele Recica, Siliștea Plopului și o baltă care formează tocmai averea schitului Zdrălea sau Sdrălea (Dolj), sau cum s'a numit mai târziu Roaba (Roboia), grecește Ροβαῖς, iar sub stăpânirea austriacă Plopul, metocul ce-l avea mănăstirea la noi în țară.²

Deodată cu închinarea moșiilor, care pe atunci nu se știe dacă aveau mănăstire pe ele, Barbu-Banul dă, ca și la măn. sf. Pavel, și suma de 2000 asprîi pe an la ctitoria sa cea nouă. Suma dată de Barbu Craioveanu s'a urmat regulat. Astfel într'un document din 8 Oct. 1635, dela Matei Basarab și din 1658 al lui Mihnea Voevod, se pomenește de hrisoavele „pe care Voevodul însuși le-au văzut” din 1522 (dela Neagoe Basarab), din 1526 și din 1528 (dela Radu dela Afumați), din 1535 (dela Vlad Vintilă), din 1542 (dela Radu Paisie), din 1575 și 1577 (dela Alexandrel), din 1579 (dela Mihnea Turcitul), din 1592 (dela Ștefan Surdul), din 1593 (dela Alexandru cel Rău), din 1594 (dela Mihai Viteazul), din 1602 (dela Simeon Movilă), din 1607 (dela Radu Șerban) și din 1621 (dela Radu Mihnea). În total 13 hrisoave cu daniile aproape dela fiecare Domn din cei ce au urmat la tronul Țării Românești, iar dela 1658 înainte, alte 12 documente până la Al. Șuțu (1819).³ Tot atunci „am mai văzut și hrisoavele dela Al. Iliș și dela Gavrilăș Movilă, precum și zapisul bătrânilor ctitori jupân Barbu cel tânăr și al lui jupân Șerban Vornicul,⁴ încă din zilele răposatului Io Vlad Voevod, fiul marelui Vlad Voevod — deci pe la 1534 — dar toate aceste hrisoave erau vechi și

¹ Smirnakis o. c. p. 607; N. Iorga: *M. Athos...* 447.

² Vezi I. Donat: Despre schitul Zdrălea sau Roaba, o ctitorie necunoscută a Craioveștilor, în „Arhivele Olteniei”, 1935, p. 344 și urm. Acelaș: Monumentele religioase ale Olteniei în „Arhivele Olteniei”, 1936, p. 322—3; T. Cipariu: *Archivu...* 1867, p. 197—8. Dl Donat zice că ea va fi fost închinată ca moșie dela început, cum a fost cazul și cu Cireșovul dat la Xiropotamu, și deci schitul Zdrălea sau Roaba e prima mănăstire închinată dela noi. Vezi și N. Iorga: *Istoria Românilor*, vol. IV (București 1937) p. 278—9 etc.

³ Donat o. c. p. 353—5.

⁴ Acelaș boier craiovean care va încerca pe la 1539 să tulbure domnia lui Radu Paisie; cf. C. C. Giurescu: *Ist. Rom.* II, 1, p. 158.

rupte și șterse (la 1658), când le-a adus păr. Vlădica Visarion, mitropolitul de Samos, din partea mănăstirilor ca să le vedem". De aceea și Radu Leon le-a înouit din nou și întărit, iar întru cât donă și el câte 10.000 asprii anual și 1000 pentru trepădător, ne putem închipui cât de mulți bani au curs anual dela 1500 până la 1658 (deci un veac și jumătate) la mână. Xenofon. De aceea ne putem explica cum de s'a putut clădi așa de solid în 1542, 1545 și 1564, pictându-se într'un minunat stil cretan. Chiar dacă admitem că actele de mai sus se referă numai la întărirea stăpânirii Xenofonului asupra moșiilor doljene, tot e mult, pentru că sigur când se luau veniturile de pe aceste moșii, Voevozii donau și sume de bani.¹

Și apoi e sigur că urmând boerilor craioveni Radu Banul, Danciu Vornic și Barbu Banul, Voevodul Radu Paisie a dat sume mai mari de bani, încât se fac chiliile, katolikonul și pictura mănăstirii (naos, inscr., 1544—5; nartex inscr. 1563/4).² E vorba deci de o ctitorie a boerilor dela 1501—1564 și a Voevoților munteni, cei dintâi dând oltenii Craiovești și Buzești bani și clădind, iar ceilalți dând bani și întărind moșii. Katolikonul se termină de clădit în 1545, cu cheltuiala jupânului Milco Manu și soția sa Ana, care adaugă un frumos nartex zugrăvit de mâna vestitului pictor cretan Teofan, care mai lucrase și la Lavra, Dohiar, Dionisiu și Cutlumuș.³ Un alt vornic, Duca și fratele său Radu, care ajută la terminarea Xenofonului în 1564, par a fi tot mai curând dintre Buzești decât dintre Craiovești. Descoperiri mai nouă⁴ arată, alături de acești 2 boeri și pe un Preda (Buzescu)

¹ Vezi actele pomenite în hrisovul din 1 Mai 1658 la Gr. Nandriș o. c. 234—5; cf. și Langlois o. c. 77—8. Vezi Gh. Balș: Notiț., în B. C. M. I., 1913, p. 43.

² Duchesne-Bayet o. c. 307—0; Brockhaus o. c. 281—3; Hurmuzachi XIV, 1, 43. Inscriptia se poate citi în Millet: Peintures p. 180.

³ Smirnakis o. c. p. 251—2; Kondakov o. c. p. 256. Nu știu cine ar putea fi acest „Milco Manu” de nu cumva *Mihalco banul*, boer pe vremea lui Radu Paisie; cf. Giurescu: Ist. Rom. II, 1, p. 158.

⁴ Ghedeon o. c. p. 190; G. Bosković: Du nouveau au M. Athos in „B. C. M. I.” 1939, p. 64—9.

Fig. 16. Mănăstirea Xenofon. Interior din katholikon.
(Deasupra ușii e inscripția ctitorilor români)

zugrăvit pe nișa deasupra ușii dela intrare. Kondakov vorbește și de o frumoasă Evanghelie-manuscris, în pergament, donație a lui Alexandru Lăpușneanu cu o frumoasă inscripție slavonă de blestem pentru cei care ar îndrăzni să fure acest tetraevangheliu dela mănăstirea sf. Gheorghe a Xenofonului din sf. Munte. N'am putut-o vedea.¹

După atâtea ajutoare și daniile ce primise, Xenofonul se refăcuse complet.² Și putea, căci moșiile din Țara Românească îl ajutau. Actul din 3 Aug. 1607, dela Radu Șerban, pe lângă asigurarea satelor Recica și Siliștea, mai aducea și 10.000 asprii, sumă, de altfel, devenită tradițională.³ Acelaș lucru îl face în 1635—6 și hrISOVUL lui Matei Basarab, dând aceeaș sumă și garantând aceleași moșii, pomenind de alte 9 hrISOave dela înaintași.⁴ Peste 2 ani, acelaș Matei Voevod (4 Oct. 1637) fixează hotarele moșiei Zdralea înspre Hurez și Căciulătești. În vremea aceasta, un egumen pământean, Pahomie, refăcuse din nou schitul „Jdralea”, care de acum încolo se va numi după porecla de „Popa Robul” a noului ctitor, Roaba.⁵ Se pare că acest părinte a închinat, cred pentru a 2-a oară, schitul Roaba la Xenofon.

Matei Basarab ajută chiar clădirile dela Athos, unde e zugrăvit, nu prea reușit, cu Doamna Elena, în nartex. Tot el a zugrăvit tropeza și a zugrăvit pe katolikon tot ciclul Apocalipsei.⁶ Dela el mai există 3 documente din 3 Oct. 1639, 5 Mai 1642 și 11 Iunie 1650, în legătură cu o moară, o vie sub Căciulătești și alte venituri ale mănăstirii Roaba.⁷ Aceleași averi le întărește

¹ Kondakov o. c. p. 299—300.

² Vezi Comnen o. c. p. 494; Kalligas o. c. p. 97; Ghedeon o. c. p. 190—1; N. Iorga o. c. 476; „Vizantijski Vremennik” 1903, adaus, N. Iorga „Revista istorică” 1933 p. 19; T. Burada o. c. i, 79.

³ Langlois o. c. p. 77; Hurmuzachi o. c. XIV, I, 111; Uspenskiĭ: Journal 185; Müller o. c. 59; Donat: Schitul Zdralea... 351—2.

⁴ Hurmuzachi ibidem p. 132; Langlois o. c. p. 77; Uspenskiĭ ibidem.

⁵ Gr. Nandriș o. c. p. 171—2; Donat: Fundațiile... 347. Hurmuzachi XIV, I. 133; după Langlois o. c. p. 78.

⁶ Vezi Kondakov pag. 87, fig. 10; Millet: Peintures pl. 1696.

⁷ Comnen o. c. 494; Cosma o. c. p., 295; Brockhaus o. c. p. 281; Hurmuzachi o. c. XIV, I, 132—3; Ktena o. c. 581; Kondakov o. c. 53.

in 13. V. 1654 C-tin Basarab.¹ Actul pomenit mai sus, din 1 Mai 1658, care înșiră multe hrisoave ale înaintașilor, dă schitului Roaba stăpânirea peste satul Recica și peste Siliștea dela Plopi (Dolj), dimpreună cu câteva bălți, pe care le scutește de dări, ca și pe vremea banului Barbu cel bătrân (1500) și-a celui tânăr (1545) și a celorlalți Voevozi de după aceea. Tot odată reînnoește vechea danie de câte 10.000 asprii pentru mănăstire și 1000 pentru călător.²

Hrisoavele în legătură cu schitul Roaba se continuă încă regulat. Din 1664 va fi beneficiat și el de dania salinelor făcute de Grigore Ghica tuturor mănăstirilor athonite.³ În 1 Aprilie 1666 și 11 Apr. 1674 și 2 Oct. 1703 se confirmă din nou vechile proprietăți ale Roabei, pe care în 30 Oct. acelaș an, Brâncoveanu o scutește de dări.⁴ Sub stăpânirea austriacă, schitul Roaba ia numele de Popul, după moșia sa principală și se spune că avea (1718—40) aceleași proprietăți din vechime, plus sare dela Ocne și un venit din vama Craiovei.⁵ În 1763 Constantin Matei Racoviță confirmă din nou vechile moșii,⁶ iar în 16 Nov. 1766, Scarlat Gr. Ghica, îi dă din fiecare dal. de vin ce-l va recolta din viile sale. Acelaș lucru îl confirmă încă 9 hrisoave între 1769—1803. De altfel, egumenii dela Xenofon aveau în acest timp relații întinse cu lumea conducătoare dela noi, cum arată scrisoarea egumenului Paisie către boerul Gh. Hristodul și soția „cocoana Ana”, să intervină la alt boer Răducanu Voinescu să-l ajute și el (30 X. 1790).⁶ Acest Paisie fusese hotărât

¹ V. Langlois o. c. 78; Hurmuzachi XIV, 1, 163, 195.

² Hurmuzachi ibidem p. 198; Ghedeon o. c. 191; Nandriș o. c. p. 232—2; Langlois (o. c. 79), pomeneste și de un hrisov din 13 Mai 1654 dela C-tin Basarab. Vezi despre Craiovești N. Iorga: Ist. Rom. IV (Buc. 937) p. 278—9 și I. C. Filitti: Banatul Craiovei și Craioveștii, Craiova 1931, p. 8 sq.

³ Langlois o. c. p. 49.

⁴ Hurmuzachi VI, 270—2, 442; XIV, 1, 211, XIV, 1, 490 nota 4 și XIV, 2, 1170; Ghedeon o. c. 191.

⁵ Hurmuzachi XIV, 1154. Cred că tot ajutoarelor primite dela noi are a se datori în parte și schitul Xenofon, care are pe două icoane de ale lui înscrispții din 1757; Cf. Millet: Peintures p. 62 pl. 264.

⁶ Hurmuzachi XIV, 3, 465, text grec.

de Patriarhul Constantinopolei în 1768 să salveze măn. Xenofon dela peire, căci n'avea decât vre-o 10 călugări, (ceilalți erau pe la metoacele dela noi) și amenința cu dărâmarea.¹ De acum acest Paisie, contemporan cu C. Daponte, care-l laudă, a fost pentru Xenofon ceea ce au fost pentru Xiropotamu Daponte și pentru Grigoriu Ioachim de Acarnania. În Dec. 1784 patriarhul Gavriil dă sîghilîonul de transformare a măn. Xenofon în chinoviu cu viață mai aspră, „semn al refacerii”.² În 1813, Vodă Caragea, pe lângă confirmarea aceluiași favoruri, îi dă și impozitul anual de 200 groși asupra Caravansaraiului din București, după cum avea și scutiri de vinărieu dela niște podgorii din Buzău.³ Până și ultimii fanarioți, Alexandru Șuțu (21 Mai 1819) și Mihai Șuțu (1820) se îngrijesc să dea înapoi mănăstirii Roaba impozitele percepute ilegal și s'o inzestreze cu venitul salinelor.⁴ Averile dela Roaba, mărite spre finea sec. XVIII în chip uimitor, dădeau anual un venit de câteva sute de mii lei, din cari măn. Xenofon s'a putut reface adesea.⁵ Spre 1800 măn. Xenofon se închide cu un puternic zid de împrejmuire, iar între 1817—37 se reface noul katolikon, cel mai impunător și încăpător din întreg sf. Munte, clădit din marmoră cioplită, cu multă lumină înăuntru și cu icoane rusești nouă.⁶ În 1817 biblioteca arsese cu aripa N.-Estică, iar de atunci nu s'au mai păstrat documentele decât copțiile lor. Biblioteca nu cuprinde lucruri deosebit de importante pentru noi. Între chiliile Xenofonului am aflat și câțiva monahi români; la fel și în schitul Buneinvestiri dinspre măn. sf. Pantelimon întemeiat pe la 1760. Metoacele din jur (păduri și vii), ca și cele din Casandra și Calcidica, nu-i prea ajung, pentru că, după cum bine observă pâr. arhim. Ktena, nu se prea ține cont de bugetul

¹ Sathas: Μεσσαίων: καὶ βιβλιοθήκη, IV (Atena, 1898) p. 178.

² Ghedeon o. c. 191. Vezi text în Petrakakos: Νέα Πηγά p. 30—1.

³ Idem, ibidem V. A. Ureche: Ist. Rom.; VII, 446—7; Cosma o. c. p. 293; Ktena o. c. p. 292.

⁴ V. Langlois ibidem.

⁵ Popescu Spîneni o. c. p. 140; Lesvioudaks o. c. p. 42; Brezoianu o. c. p. 129.

⁶ Cosma o. c. p. 294—5; Ktena o. c. 574; Brockhaus o. c. p. 293—4. Hasluck o. c. p. 129. Ultima reparație e din 1902. Cf. Millet: Penitures p. 62.

ei și de observațiile Comunității. O veche ceartă între Xenofon și Dohiâr a dus până acolo că pe la 1623 dohiariștilor li se pune în vină omorârea episcopului Visarion, care ar fi intervenit în favorul xenofontinilor la delimitarea hotărnicțiilor.¹

In general vorbind, mănăstirea veche a lui Xenofon a cunoscut o primă epocă glorioasă sub Bizanț între 1040—1400. Vreme de vre-o 100 de ani stagnează și chiar scade din faima ce-o avusese înainte, încât din locul al VIII-lea coboară la locul XVI. Incepând cu finea sec. XV boerii Craiovești și după ei toți Voevozii Țării Românești au ajutat, ca nici o altă ctitorie athonită, această mănăstire. După „considerabila restaurație” de pe la mijlocul sec. XVI, mare parte din clădiri durează și azi, storcând cu pictura ei admirația tuturor. De când au început ajutoarele în bani și în metoace, nu s’au mai conținut până la secularizare. Dacă s’ar mai păstra toate, măn. Xenofon ar avea cele mai multe hrisoave de danie românească (vre-o 50) căci a fost o strălucită ctitorie a străbunilor noștri.

¹ Ktena: "Απαιτα 560 și Smirnakis o. c. p. 605.

XVII. Mănăstirea Grigoriu ¹

Hramul: Sf. Nicolae [6 Decembrie]

Așezată chiar lângă mare, în partea Sud-Vestică a peninsulei, mănăstirea Grigoriu datează din sec. XIV. Călugărul Cosma Vlahos crede că numele mănăstirii se datorește sf. Grigorie cel Nou din părțile Siriei (τοῦ ἀπὸ Συριάνων), primul ei întemeetor de la începutul sec. XIV. Despre acest călugăr pomeniște un document al Protosului Ghenadie din 1401, într'un proces dintre mănăstirea sf. Pavel și Dionisiu.² Fapt e că în 1394, mănăstirea aceasta apare a 22-a dintre 25,³ de unde reiese că începuturile ei trebuie să fie ceva mai vechi decât compunerea celui de al III-lea tipicon. Călugărul Varlaam Anghelaki, istoriograful și bibliotecarul actual al mănăstirii, susține că primele începuturi ale ei s'ar dațora sf. Grigorie Sinaitul,⁴ care ar fi trăit prin aceste locuri pe la începutul sec. XIV. Plecat, cum va scrie mai târziu Calist, patriarhul Constantinopolei, din schitul Magula de lângă mănăstirea Filoteu, Grigorie a trecut munții spre a petrece în isihie în peștera ce azi îi poartă numele, dela vre-o 300 m. spre răsărit de mănăstirea actuală a sf. Grigorie însoțit de câțiva ucenici, între cari Calist, viitorul patriarh, Grigorie din părțile Siriei, etc. Lucrul acesta s'ar putea dovedi de altfel și din două hrisoave

¹ Nu cunosc în legătură cu istoria și arhiva mănăstirii Grigoriu decât două monografii: a) Varlaam Anghelakis: *Ἡ ἐν ἀγίῳ Ὁρει ἱερᾷ μονῇ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου*, Tesalonic 1921 (istorie și câteva anexe privitoare la istoria Țărilor noastre); b) Evloghie Kurila: *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου*, în rev. „Grigorie Palama”, Tesalonic 1922, p. 262—9, 510—3, 571—7.

² Cosma o. c. 298.

³ Meyer o. c. 197.

⁴ Vezi viața lui Νέων ἐκλόγιον și în Patericul athonit I 305—235; cf. și D. Stăniloae: *Viața și învățătura sf. Gr. Palama, Sibiu, 1938*, p. 12.

ale craiului Ștefan Dușan din Decembrie 1347 și 26 Aprilie 1348, în care se pomenește de „egumenul Calist dela sf. Grigorie”. Epitetul „dela sf. Grigorie” ar fi un indiciu pentru sfințenia vieții acestuia, recunoscută de toți în epoca înfloririi isihasmului. Oricum va fi început, mănăstirea Grigoriu este legată în prima ei fază de hegemonia sârbească în Athos. În timpul marelui țar Ștefan Dușan s'a putut ridica și din punct de vedere material, câștigând o parte din ținutul întins ce-l avusesese Xiropotamul. Așa se explică de ce câteva veacuri (XIV—XVI) apar mulți călugări sârbi la conducerea ei, chiar egumeni.²

Ajutoare românești.

Ca unii ce au moștenit și prin legături de sânge și culturale tradiții creștine dela Sârbi, Voevozii noștri au ajutat și ei această mănăstire. Ne lipsesc amănunte asupra începuturilor acestor legături.

Găsim însă pe pag. 151 a unui manuscris „cuvinte pentru post ale avei Doroftei” dela mănăstirea Bisericiani, o însemnare slavonă dela 1476, în care se spune că „Io Ștefan Voevod fiind și iubitor de cuvinte pentru Hristos s'a început cu trudă cartea numită avă Doroftei dela sf. Munte și am dat-o pentru sănătatea și mântuirea mea în acel an”, cum spun copiii Petru și Ioan.³ Se vede că legăturile piosului Domn cu mănăstirea athonită începuseră, căci în 1497 Alexandru, fiul lui Ștefan, ctitorul dela Bacău, zidește „cu măreție” (μεγαλοπρεπώς) mănăstirea Grigoriu.⁴ Istoria dă ca an al morții lui Alexandru 26 Iulie 1496⁵ și atunci una din două: sau dania e anterioară lui 1497, sau se confundă donatorul. Noi înclinăm a crede probabilă prima eventualitate, căci încă de mai înainte se afla la Grigoriu icoana

¹ Anastasijević: Sf. Munte în trecut și prezent (sârbește) p. 27 sq.

² Smirnakis o. c. p. 119—60; Langlois o. c. p. 85; Varlaam Anghelakis: Ἡ μὀνὴ τοῦ Γρηγορίου, Tesalonice, 1921, p. 43—5. N'am ajuns să consult și a II-a carte a lui Varlaam: Ἐγγραφα τῆς μωνῆς τοῦ Γρηγορίου (Tesalonice 1929), 140 pagini. Cuprinde 43 documente din epoca bizantină.

³ St. Gr. Berechet: Însemnări slavo-române pe manuscrise vechi, „Arhiva”, Iași, 1931, p. 451.

⁴ Ghedeon o. c. p. 191; Riley: Athos p. 238; Comnen o. c. p. 494; N. Iorga: Athos, p. 468.

⁵ C. C. Giurescu: Ist. Rom., II, I, p. 160.

veche a Maicii Domnului Παντάνασσα (= Stăpâna lumii), pe care o dăruise, cum spune inscripția: „Μαρία Ἀσσανήνα Παλεολογήνα κυρά της Μολδοβλαχίας“, a doua soție a lui Ștefan cel Mare și poate mamă a acestui Alexandru.¹

Faptul că inscripția e în grecește ne dovedește, cum bine afirmă I. C. Filitti, că această Maria de Mangup era de neamul Paleologilor² și deci ne putem explica mai bine oarecum legăturile de acest gen cu mănăstirea noastră. Poate că ea va fi avut și cunoștință de viața sf. Doroftei din 1475, de care am pomenit și căreia îi urmează curând moartea Doamnei (19 XII. 1477). În felul acesta putem să admitem că și Alexandru ar fi putut fi ctitor, poate în amintirea mamei sale (Varlaam dă anul 1498).

Fapt e că, sigur în urma acestor legături, la 1500 Ștefan cel Mare reînnoește „din temelii“ (ἐν κρηπίδων) mănăstirea Grigoriu. Scriitorul rus V. Barski a văzut în călătoria lui din 1721—23 mai multe hrisoave despre care vom vorbi mai jos.³ Dintre cele dela Ștefan cel Mare erau două de prin 1500, în care se vor fi făcut danii bănești mănăstirii. La unul din ele se provoacă actul din 1513 16. VI. Ind. I al Sinaxei Athosului, în care se spune că mănăstirea Grigoriu fiind distrusă de niște pirați și rămânând pustie a fost chemat călugărul Spiridon să ia egumenia. Și, „fiindcă nu avea unde să-și plece capul“ s'a îndreptat spre milostivul Domn al Moldovlahiei 'Iw Ștefan Voevod și l-a înduplecat să-i fie ctitor, lucru pentru care Ștefan a și învit-o din temelii. A dat și 24.000 asprîi, cu cari s'a cumpărat la Karies vechea mănăstire a sf.

¹ Iorga: Athos 468 și Byzance... p. 129.

² Vezi I. C. Filitti: Marie Paleologue, Buc. 1937. Vezi fotografia icoanei în M. Beza o. c. p. 48 și descrierea ei în Varlaam o. c. p. 20—1 și M. P. P.: Inscriptions... Nr. 511.

³ Traducerea în grecește a lui Barski s'a făcut și tipărit în Viena 1791, din ordinul egumenului Iacob Peloponisianul (întâiu în românește și apoi în grecește, sigur numai pasagiul privitor la mănăstirea Grigoriu). Cf. Ghedeon 66—7 nota 218. Reprodus în Anghelaki o. c. p. 47—51. Cartea lui Vasile Grigorovici Barski (Kratki ocerk odnoga putešestvija v eoropskuju Turciju = Scurta descriere a unei călătorii în Turcia europeană) s'a editat în 1778, 1848, 1866, 1887 (ultimele ediții pe cheltuiala măn. Rusicon).

Trifon spre a servi la 4—5 călugări ai mănăstirii cari rezidau acolo. A mai lucrat la această chilie mai târziu și fiul lui, Bogdan Voevod, zidindu-i și biserica, ce după moartea celor 2 Voevozi decade în chilie simplă sub stăpânirea Protosului.¹ Mai târziu vor încerca s'o recâştige grigoriații; dar abia în 1831 redeveni definitiv a lor, ca un conac pentru delegații ce merg la ședințe azi în Karies.²

Din toate acestea reiese că sub Ștefan Vodă s'a reparat mănăstirea Grigoriu în două sau trei rânduri: 1497, 1500, 1502. Până azi se păstrează turnul *καμπαναριό*, zidit de el, iar la baza lui stă următoarea inscripție ascunsă sub tencuială: Blagocestiv gospodar 'Iω Ștefan Voevod sâtvoril, vleato 7010 (= Eu milostivul Voevod Ștefan am ridicat aceasta 1502).

Aripa nordică a mănăstirii datează încă de atunci.³ Mănăstirea avea atunci vre-o 100 călugări, din cari 20 înăuntru, iar 80 după milă.⁴

La sfințirea Curții de Argeș (15 August 1517) între ceilalți călugări iau parte și cei dela Grigoriu și sigur de acolo nu s'au întors fără mila cuvenită. În 1520 Ștefăniță Voevod, iar în 1553 Alexandru Lăpușneanu dau câte un hrisev de milă mănăstirii. Toate aceste hriseave le-a văzut și copiat V. Barski, dar până astăzi nu ne-a parvenit nici unul.⁵ În orice caz se poate vedea că timp de aproape un secol (1475—1553) ajutoarele românești s'au ținut lanț.

Barski spune că ajutoarele românești s'au continuat tot timpul până de vremea vizitei lui (1740). Datele ne lipsesc. Va fi fost în timpul acela (secolul XVIII) în decadentă, căci nu

¹ Vezi actul în Varlaam o. c. p. 47—8 și Cosma o. c. p. 299.

² Varlaam o. c. p. 123.

³ Vezi și Gh. Șincai: *Hronica...* ed. 1853 II, a. 1502; Varlaam o. c. p. 48. Kalligas, (*Ἀθωνιάς...* p. 102) spune că Ștefan a înouit mănăstirea acoperindu-o *μονόσκεπον καὶ πολυδόσκεπον* [simplu (cu șindrilă) și tinichea].

⁴ Varlaam (o. c. p. 47—51) crede că numărul trebuie inversat.

⁵ Vezi-le la Millet-Pargoire-Petit: *Inscriptions...* Nr. 511; Varlaam o. c. p. 41. Opera lui Barski s'a tradus, spune Varlaam, în românește înainte de 1791, când a apărut la Viena traducerea în grecește a lui Iacob Peloponezianul. Nu am putut afla traducerea românească dela Viena. Iorga: *Byzance...* p. 129.

cunoaștem din istoria mănăstirii de pe aceea vreme decât niște surete și firme turcești în legătură cu metoacele din Calcidica și Karies.¹ Abia dacă se știe că în 1720 Mihail Racoviță îi dă un mic ajutor.² Dar că Voevozii noștri îi vor mai fi ajutat și în acest timp este foarte probabil, căci Barski spune că din cei 100 călugări câți îi avea la 1720 mănăstirea, 15 îi avea doar înlăuntru, restul 85 împrăștiați, după milă.

Cel care ridică însă mănăstirea neasemănat de mult și prin aceasta devine al III-lea ctitor al ei, este călugărul acarnanian Ioachim, schevofilaxul mănăstirii. Ceeace a fost Cezar Daponte pentru Xiropotamu, este el pentru Grigoriu. Intrat de tânăr în mănăstire (prin 1740 după cum spune codicele 34 al mănăstirii),³ a văzut arderea mănăstirii din 1761, care a distrus toate documentele ei vechi și clădirile afară de un Πύργος (turn) și ceva din partea de răsărit a mănăstirii. A scăpat atunci ca prin minune icoana de lemn donată de Maria Paleologhina, a II-a soție a lui Ștefan Vodă. Atunci mănăstirea s'a prefăcut în idioritmă și era să nu mai fie locuită de nici un călugăr. Plecat cu voia Protosului la Patriarhul din Constantinopol spre a-i permite strângere de milă, Ioachim cunoaște pe Sultan, care impresionat de ținuta și înfățișarea sa (avea barbă lungă, de aci porecla de makrogheni) îi donează 25.000 asprii. Între timp întâlnește în Constantinopol pe Voevodul român Alex. Ghica, care voia să-și recapete domnia. Imprumutându-l pe acesta (cu condiția că îi va da dublu pe urmă) și răscumpărând mulți dintre boerii ostatici ce se aflau acolo ca pradă războiului ruso-austro-turc (1774), Ioachim a fost chemat apoi în țară spre a fi răsplătit. În 1769, Ianuar 15 Al. Gr. Ghica îi închină mănăstirea *Vizantea* din jud. Putna, al cărei original pare că zace încă necunoscut în arhiva mănăstirii.⁴

Ajuns domn în Moldova (Al. Ipsilanti trecu în Țara Românească), Al. Ghica împreună cu mitropolitul Grigorie convocară

¹ Vezi-le la Varlaam o. c. p. 175—82.

² Varlaam o. c. p. 42.

³ Cod. 34 f. 8—13; Varlaam o. c. 49 și urm.

⁴ Hurmuzachi XIV, 2, 1197.

un sinod, în care îl răsplătește pe Ioachim, închinându-i și mănăstirea sf. Spiridon cel nou (București, 15 Mai 1776), zidită de Spirea Doctorul și înzestrată de fratele său Cristofi, iar pe urmă refăcută de Scarlat Ghica. I se fixează totodată și un ajutor de 1100 taleri de ziua hramului, lucru ce s'a urmat și de Voevozii de după aceea, cum se exprimă actele despre Al. Ipsilanti (1778),¹ Mih. Șutu în 1783 și 1792, Al. Moruzi în 1791,² Gh. Caragea în 1813,³ ca să pomenim doar pe unii din ei.

Tot în Moldova, prietenul său Al. Ghica îl închină și mănăstirea Vizantea din jud. Putna, cu moși în jurul ei și cu 8 pogoane de vie, care aduceau pe la 1820 un venit bunșor.⁴ Plecând cu multe ajutoare în bani și odoare, Ioachim trece pe la Constantinopol, de unde trimite la Athos prin călugării vatopedini toate milele adunate. Refacerea mănăstirii (1776—83) a fost deplină. S'au pus coloane înăuntru și la intrare, s'a clădit trapeza și unele paraclise. Până azi se păstrează ce s'a clădit atunci. Așa sunt chiliile dela Nord (1776),⁵ pictura katolikonului, (1779),⁶ chiliile dinspre Sud (1783).⁷ Dealtfel încă din 4 Martie 1775 egumenii sf. Munte însărcinară pe Ioachim, pe arhim. Dionisie din Lavra și Ștefan din Hilandar ca exarhi ai metoacelor athonite din Principate. Dintre ei se vede că Ioachim a reușit să se facă mai cunoscut și să se impună mai mult, rămânându-i sarcina de exarh încă 11 ani.⁸ În afară de aceasta, postelnicul Constantin Zaloclar (?) (= Sălăgeanu?) clădește paraclisul sf. Ilie, în timp ce „robii lui Dumnezeu Ion, Bălașa, Elena și Nicolae”, trimis destule ajutoare pentru ca în 8 Martie 1792 Ioachim să poată clădi paraclisul sf. Ioan Botezătorul.⁹ Ambele paraclise azi sunt dispărute.

¹ Langlois o. c. p. 68; Hurmuzachi face doar pomenire de el în coplele Academiei. (o. c. XIV, 2, p. 1596); Ionescu Gion: Ist. Buc., 217—19.

² Langlois o. c. p. 68 etc.

³ V. A. Urechea: Rom., IV, Buc. 1893; 252; X A, p. 178.

⁴ Hurmuzachi, V, supl. I, p. 21; G. Zane: Visteria Moldovei în „Cercetări ist.", Iași, IV, 18; Varlaam o. c. 152—7.

⁵ Millet: Bulletin..., No. 515. Hasluck o. c. 193.

⁶ Millet-Pargoire-Petit o. c. 496; Fichtner o. c. 46—7.

⁷ Hasluck, ibidem.

⁸ Varlaam o. c. 158—60.

⁹ Varlaam o. c. 35; cod. vatop. 1038 f. 233.

Tot datorită influenței lui Ioachim, Ralița Ghica și soțul ei, protospătarul Manuil din Constantinopol zidesc din temelie în lunie 1775 paraclisul sf. Anastasia Romana, zugrăvindu-l minunat, Cezar Daponte compunând pentru el frumoase versuri.¹ Despre Ioachim mai mărturisesc încă multe fapte, dintre cari noi reținem următoarele. În 1785, prin străduința lui s'a ridicat în insula Proti din marea de Marmara o biserică, frumos împodobită cu o inscripție de a lui Cezar Daponte.² În codicele mănăstirii No. 22 din 1793, fila 3, Ioachim cu toată frăția lui dă o hotărâre ca toți ceice vor pleca de acum încolo cu moaște după milă să însemneze numele donatorilor, danile ce le-au făcut, etc. altfel blestemele sf. Anastasia Romana (ale cărei moaște se află la Grigoriu) vor veni asupra lor.³ Toate acestea întregesc destul de măgulitor știrile despre personalitatea lui Ioachim. El ar fi trăit până la 1815, adică 105 ani și a însemnat cea mai frumoasă epocă din viața mănăstirii.

În veacul XIX mănăstirea Grigoriu avu de suferit în 1821, când s'au distrus multe. Dar, datorită ajutoarelor valahice și mai ales datorită unor buni administratori se reface repede. Între aceștia excelează doi foști egumeni al Vizantei, Neofit (fost protosinel al tronului constantinopolitan) și Grigorie, se vede, călugări cinstiți, căci datorită intervenției lor, și mai ales datorită scrisorii patr. Constantin din 20 IX. 1830 „spre a învăța bine din cele ce au pățit”, mănăstirea Grigoriu în 1841 devine din nou chinoviu.⁴ Dela această dată până la 1852 egumen al Vizantei a fost tot Visarion, un peloponezian, care cât a stat la Vizantia a adunat o avere fabuloasă, cum spune testamentul său, împărțindu-o până și spitalului din Athena, mănăstirii Grigoriu 39.000 de groși, comunității Sf. Munte 20.000, etc., cu totul urcându-se la vre-o 20.000.000 lei.⁵ Mai mult folos aduse mănă-

¹ Vezi-le în Cod. vatopedin 1038, f. 234.

² Smirnakis o. c. 629; Legrand: Ephémérides daces, Paris 1880 I, p. 339.

³ Varlaam o. c. 33.

⁴ Varlaam o. c. 61—4. Vezi sighilionul și în Petrakakos: Νέα πρῶτα πρὸς θεοῦ τοῦ ἀγίου (I)που, Alexandria, 1915. p. 36—37.

⁵ Varlaam o. c. 73—82.

stirii Simeon Anghelidis din Tripolis, egumen între 1861—1905, care, în vremurile grele ce au urmat după secularizare, a știut să mențină asprimea necesară a crușării și muncii, încât între 1891—1900 a putut să facă ultimele reparații mari ale mănăstirii.¹

Dintre obiectele de preț ale mănăstirii, care s'au dus dela noi în decursul timpului, în afară de icoana veche de care am pomenit, mai remarcăm un aer de o rară frumusețe, a cărui inscripție din sec. XVII n'am putut-o descifra.² Se află apoi 2 evanghelii îmbrăcate în argint și pietre scumpe, donate se pare, de Al. Ghica, în fine mai multe cruci, cele mai multe aduse de schevofilaxul Ioachim,³ când lumea se grăbea să-l ajute. Codicii mănăstirii sunt de mai puțină importanță pentru noi. *Codicele Nr. 80* spune la f. 362 B că s'a scris codicele acesta miscelaneu (nomocanon alfabetic, Grigorie Teologul, Ion Gramatic...) de copistul Constantin cu cheltuiala ieromonahului Cosma egumenul, în 1675 Oct. 6, în mănăstirea Sf. Gheorghe Hlincea; *Nr. 85* cuprinde dispoziții privitoare la alegerea gradelor ierarhice și o Acoluthie scrisă de Stanislav Constantin la București în 9 Aug. 1757. *Codicii 21 și 34* cuprind: „Ζητήματα τοῦ εὐγενεστάτου καὶ λογιωτάτου ἄρχοντος κὺρ Κωνστ. Καντακουζηνου“, frate cu binecredinciosul și bunul Domn Șerban Cantacuzino al Ungro-Vlahiei, la care a răspuns prea înțeleptul dascăl Ion Cariofil, un logofăt al tronului patriarhal petrecător atunci în București, — probabil copie după cartea cu acest titlu tipărită în 1697 în Snagov.⁴

In general vorbind, mănăstirea Grigoriu a cunoscut după epoca sârbească, trei momente mai importante în decursul istoriei, toate 3 datorită ajutorului românesc. Primul este sub Ștefan cel Mare, altul sub Ioachim, iar al treilea spre mijlocul sec. XIX.

¹ Varlaam o. c. p. 121, icoana 25.

² Idem, p. 129, icoana 26.

³ Varlaam o. c. p. 161, 175. Icoanele 30, 31.

⁴ Papadopoulos Vretos: Νεοελληνική φιλολογία, I. p. 126.

XVIII. Mănăstirea Esfigmenu¹

Hramul: Înălțarea Domnului

Mănăstirea cu nume greu de explicat a Esfigmenului² e așezată în colțul Nord-Vestic al peninsulei athonite, lângă țărmul răsăritean al mării, la Nord de Vatoped și în apropiere de Hilandar. Inceputurile ei le-au dus unii până în sec. V la împărăteasa Pulcheria, iar alții pe vremea lui Constantin Pogonat,³ câtă vreme ea s'a întemeiat — e drept că de timpuriu — pe la finea sec. X. În tipiconul din 970 nu-i amintită; dar în plângerea (ἐγκληματικὸν γράμμα) lui Pavel Xîropotamitul la 1001 apare și Teoclist de Esfigmenu, iar la tipiconul II (1046) apare cu egumenul Ciril, deja ca a V-a între celelalte.⁴ Aici, în preajma ei, s'a nevoit în aspră schimnicie sf. Antonie (poate în urma expediției ruse contra lui Ioan Tzimiskes din 971), care s'a dus apoi în

¹ Despre arhiva Esfigmenului a scris proigumenul Teodoret, fost administrator al metocului esfigmenit Florești (Tutova), cel care a scris prima istorie generală a sf. Munte, bazată pe documente. El fusese și aranjatorul marei arhive a Lavrei (1801—3). Manuscrisul a rămas needitat, până când, la 100 ani după aceea (1903), un alt monah din Esfigmenu Gherasim Smirnakis îl editează fără nici un scrupul, ba încă adăugă note personale, prin care incurcă pe mulți. Sigur că Evloghie nu mai putea afla manuscrisul când îl căuta (Ἐπετηρίς, VII, 1930) p. 185; Porfir Uspenski pomeneste însă adeseori acel manuscris. (Istoriia Afona, III, 1, 126, 315 etc.).

² Poate dela conformația sugrumată a terenului și mai puțin probabil dela vre-un monah ce trăia strâns încins cu o funie prin aceste părți (μονοχοιτῶν σχοινίῳ σφιγκτῶς ἐζωσμένος) cum crede Teodorit; cf. Smirnakis o. c. 542—645; Ghedeon o. c. 313, 319 (după cod. Panlocrator 135 (XVII); Ghedeon 74—5 nota.

³ Smirnakis o. c. 642. Fichtner (o. c. p. 8) crede că-i vorba de Pulcheria sora lui Roman III (1028—39); cf. Lambros: Neos Ellinonimion, I, 121; Bayet: l'Art byzantin, p. 201; Brockhaus, 7, 44, 50.

⁴ Dacă nu-i fals documentul din 1034 de care vorbește Uspenski (III, 119; Zaharia: Jus. Gr. Rom. XII, XVII), mănăstirea Esfigmenu exista la această dată. Cosma o. c. 305; Ghedeon o. c. 316.

Rusia, înființând Pecerskaia Lavra din Kiev.¹ În preajma anilor 1100 ca și la 1260, ea stăpânea în jurul localității Ierissos o veche cetățue, Portaris.² Mănăstirea e miluită între alții de Andronic Paleologul (1301) apoi de țarii sârbi Ștefan Dușan, Ștefan Lazariievici,³ Gheorghe Brancovici cu soția lui Irina, dar mai ales de fiica lor Mara, devenită soția sultanului Murad II. Cătora dela sf. Pavel dă mănăstirii (1491) niște metoace importante în Prov-laca (lângă istmul Ierissos). Sigur datorită și multelor daniî împărătești și vechimii ei, dar și faptului că avu între zidurile ei personalități ca Atanasie de Constantinopol (1320) și sf. Grigorie Palama (1325), are a se mulțumi că încă la început apare între mănăstirile de frunte.⁴ Așa se face că la compunerea tipiconului din 1394 era a IX-a din 25 în ordinea de întâetate. Se menține prosperă până în sec. XVI (1533), când a fost prădată greu, cum spune un codice.⁵ Se pare că și ea a fost miluită în 1517 de Neagoe Basarab, căci al ei trebue să fie numele stricat de Simenska, de care pomenește Gavriil Protul.⁶ Nu știm datorită căror împrejurări vine pe la 1540 în atingere cu mân. Esfigmen Voevodul moldovean Petru Rareș. Se pare că datorită insistențelor pe care le depun conducătorii Serafim Protul — un personagiu vestit — și Grigore Monahul, pe care-i aflăm venind după milă prin aceste părți, ca și pe la Radu Paisie din Țara Românească (între 1544—50).⁷ De aceea aflăm dela Petru Rareș un hrisov cu data din 1546, prin care îi donează o sumă de

¹ Cronica lui Nestor, ed. Popa-Liseanu, București 1935, p. 129; W. Leake: *Travels in northern Greece*, London, 1835, III, 140; Karamzin: *Histoire de l'Empire russe*, Paris 1890, III, p. 201.

² Zaharia: *Jus Gr. Rom.* III, XVII—V.

³ St. Novaković: *Zakonski spomenici*, Beograd, 1912, 541, 708 etc. Evlaviosul dar slabul fiu al eroului dela Cosova, își alesese tocmai Rusikonul ca locaș de retragere în caz când Baiazid l-ar urmări din țărișoara ce-i mai rămăsese; cf. Jireček: *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, p. 354.

⁴ *Vezi* Ἀνάμνησις περὶ αὐτῆς, cod. Pantocrator 315 (sec. XVII) la Ghedeon o. c. p. 315.

⁵ Cod. 14, f. 452, cod. 296; cf. Ghedeon o. c. 315—16.

⁶ G. Protul: *Viața lui Nifon...* ed. Erbiceanu, 115.

⁷ Millet-Pargoire-Petit o. c. Nr. 11; Brockhaus o. c. 97.

bani, cât anume nu știm.¹ Tot dela el, din ultimul an de domnie se aflau la Esfigmenu și două patrafire cusute și brodate în aur și mătase, dintre care unul are inscripție grecească, iar celălalt slavonească.²

Multă vreme nu mai știm apoi nimic despre soarta mănăstirii. Pe la 1655, Țarul Alexie Mihailovici permite Esfigmeniților să vină tot la 5 ani să strângă milă.³ Se vede că o duceau rău, mai ales în urma certeii cu Zograful și Hilandarul, care a durat vreo 200 de ani, terminându-se abia în 1745, când patriarhul Paisie le dă dreptate. În 1622, poate pe când se întorcea din Rusia egumenul esfigmenit, marele Vornic al Moldovei de jos *Gavriil Costachi, închină Esfigmenului (6 Mai) ctitoria lui „făcută cu multă trudă și oboseli” dela Ciocănești din jud. Fălciu*, unde făcuse și o mănăstioară înzestrată cu moșii din venitul cărora nu avea voie Esfigmenul să ia nimic timp de 8 ani, până nu se va întări. Egumenul pământean Teona va rămâne pe viață la conducerea mănăstirii, iar după aceea Esfigmeniții vor putea trimite pe cine vor găsi de cuviință.⁴ Nu știm multă vreme nimic de soarta acestui metoc, pe care probabil îl vor fi reclamat rudele. Totuși se pare că după 1670, Esfigmenul era în stare bună, căci avea vre-o 80 de călugări între zidurile ei.⁵ În 1705, esfigmenitul Grigorie, fost mitropolit de Melenic, luă o scrisoare de recomandare dela patriarhul Ieremia III, spre a umbla după milă prin țările creștine. După ce a fost prin Țările noastre și prin Rusta, acesta se întoarce cu bani destui spre a putea repara în 1716 corpul clădirilor, din cari se mai păstrează azi partea

¹ M. Beza o. c. 50.

² M. Beza o. c. p. 40. Vezi la Kondakov o. c. p. 152—3 o fotografie. N'am putut ajunge la albumul lui Kondakov (fotografia 11-a) care are o Evanghelie copiată sub Ștefan cel Mare, de Manuil Trapezuntliu și dăruită de P. Rareș la Esfigmenu. Indicația în Kondakov 201, 299.

³ Ghedeon o. c. 192; Smirnakis o. c. 646.

⁴ Vezi traducerea franceză, singura ce-am putut-o cunoaște, în: *Eclaircissements sur la question des monastères grecques situés dans les Principautés danubiennes*, Paris, Oct. 1857 p. 51—3, de unde e luată și în „Vizantijski Vremennik” 1906, p. 56—7.

⁵ Cosma o. c. 966; Gheorghirints: *Description...*, p. 81.

de Vest.¹ Peste câțiva ani, tot din bani românești, Petrache Caramanliu, zaraful monetăriei otomane, după ce a făcut avere multă în Țara Românească sub Constantin Alex. Mavrocordat, ajută (1730) măn. Esfigmenului, ca și sf. Pavel și Dionisiu, ușurându-le datoriile.²

Se pare că monahii esfigmenți, ademiniți de bani și de situații lumesti, părăsesc vechea schimnicie a lui Grigora Palama și a lui Antonie de Pecersca. Atrăși de viața largă a Idioritmiei se pare că au reluat stăpânirea asupra metocului moldovean care mai târziu se va numi *Florești*, după moșia sa principală (jud. Vaslui),³ căci la 2 Dec. 1739 Grigorie Ghica dă ordin biv-vel Stolnicului Vasile Sturza „să vadă de pâra dintre Aftănasia și verii săi primari Vasilache și Dumitrașcu pentru două locuri de prisăci”. De altfel Aftănasia de Mogâldea a reușit să mențină metocul *Florești* și să-l întrezeze, întru cât a stat în fruntea lui peste 30 de ani.⁴ La 1780 îl urma un esfigmenit, Teodoret.⁵ Acesta era un om foarte cult. Mai târziu va strânge documente de prin toate mănăstirile și va lăsa un manuscris voluminos, pe care un alt urmaș al său, Gherasim Smîrnakis îl va edita în 1903 sub titlul „Τὸ ἀρχαῖον ὄρος”, cu multe interpretări și răstălmăcirii. Teodoret fusese pe la 1800 egumen la vechiul metoc al Ciocăneștilor, ce se numea acum Bursuci. Fiind acest metoc foarte sărăcăcios, rugă pe mitropolitul Veniamin Costachi să-i dea lui să refacă ctitoria familiei lor din *Floreștii* Vasluiului și unindu-le (Ciocănești + Bursuci + *Florești*) să le administreze singur, sub auspiciile Esfigmenului. Veniamin se învoi. În acest scop se redactează două acte, în grecește și românește (20 Aug. 1806) spre a se trimite la Esfigmenu, iar cel românesc să rămână la Sf. Ilie dela *Florești*.⁶ Divanul întărește în 1808 dania Costăcheștilor. La fel face și Alexandru Calimach în același an. În Aprilie 1814 *Veniamin Costachi închină Floreștii*

¹ Smîrnakis o. c. 640; Hasluck o. c. 180; Ghedeon o. c. p. 192.

² C. Erbiceanu: *Cronicari greci* p. 200.

³ N. Popescu Spineni: *Procesul* p. 149.

⁴ N. Iorga: *Studii și documente*, XVI, 65, 67.

⁵ Idem p. 338. Vezi și un urmaș al lui Teona la 1690.

⁶ Act în „Eclaircissements”... 54—6 și „Vizantijski Vremennik” o. c. 89—94; N. Iorga: *Rev. ist.* 1933 p. 20.

la *Esfigmenu*. Grigorie V, patriarhul de Constantinopol, în Iunie același an și eliberează un sighilion, făcând Floreștii stavropighie.¹ Între administratorii Floreștilor notăm pe Teodoret (1800—8), Ambrosie (1808—14) și Luca (1814—21). Dintre ei Teodoret se retrage în 1808 la Athos, dar revine în curând spre a-și cere despăgubiri pentru cheltuelile depuse la clădirea Floreștilor. S'a hotărât să i se dea câte 1500 groși pe an, dar în Februarie 1818 mitropolitul Veniamin Costache aranjează lucrurile, dându-i odată pentru totdeauna 12.000 groși, act pe care Voevodul Alexandru Șuțu îl întărește în Iunie același an. În 1819 patr. Grigorie VII întărește din nou proprietățile Floreștilor, pomenind nu mai puțin decât 11 acte justificative.² Dintre moșiile mănăstirii Florești, vre-o 10, care se întindeau în județele Vaslui, Tulcea și Covurlui și dădeau la 1828 un venit de câteva sute de mii Lei, notăm: Florești, Hălărești, Bursucani, Berești, Tămășeni, etc.³

În acest timp, mănăstirea Esfigmenu se refăcu pe deantregul. Între 1806—11 se clădi naosul actual, în 1810 trapeza, iar picturi generale se fac în 1818 și în 1841, rămânând ca ultimele refaceri esențiale să se facă între 1854—8, toate din bani moldovenești.⁴ Esfigmeniții erau atrași să vină pela mănăstirile din Moldova, așa cum a fost cazul cu esfigmentul Nil, care în 1854 zidește Sf. Precesta din Tg.-Ocna (Bacău).⁵ După secularizare, mănăstirea începe să-și mai mărginească pretențiile de trai, și încă la 1900 era datoare cca 100.000 mărci. După război a avut parte de câțiva călugări energici și crutători, cari din metoacele din Casandra, Tasos și Calamaria au reușit să mai plătească din datorii. De refăcut nu s'a putut reface. Are abia vre-o 40 de monahi.

¹ V. Langlois o. c. 47.

² Vezi actele pomenite în „Vizantiskij Vremennik” p. 100... luate după codicile patriarhale, C-pol”, XIII, 141—6; cf. Delikanis o. c. 24; Langlois o. c. 46.

³ Hurmuzachi, V, supl. I, p. 191; D. Zăne: *Visteria*., p. 19; N. Iorga: *Rev. ist.* 1933, p. 20; Popescu-Spineni o. c. 148—9.

⁴ Cosma o. c. 308—9; Smirnakis o. c. 640—7; Hasluck o. c. 120; Ktena o. c. 586.

⁵ N. Iorga: *Inscripții...* II, 27.

Dintre paraclisele mănăstirii la 5 minute spre nord se află vechiul lăcaș al Sf. Antonie dela Kiev. În arhiva mănăstirii se află o mulțime de odoare și odăjdii strânse de Teodoret și ceilalți de prin bisericile Moldovei.¹ Între codicii mănăstirii² notăm codicele miscelaneu Nr. 218, care între altele are o copie a istoriei vitejiilor lui Mihai Viteazul scrise de Matei al Mirelor, aceasta într-o redacțiune din 1738, pe care a studiat-o D. Russo; Nr. 133, un codice într-o mănăstire a lui Brâncoveanu, scris de Constantin din Ienina la îndemnul și cu cheltuiala egumenului Neofit din Paros. Cod. 315 (sec. XVII—XVIII) cuprinde între altele și câteva copii după scrisorile trimise de Teofil Coridaleu, Ion Cariofil etc. lui Constantin Duca VV, Drului Ion Comnen, etc.

Sunt și multe cărți bisericești tipărite în timpul renașterii culturale din epoca lui Constantin Brâncoveanu.

În concluzie, mănăstirea Esfigmenului, bine întărită până în spre 1500, după ce avuse între zidurile ei personaje ca sf. Antonie dela Pecerskaja și sf. Grigorie Palama, decăzând în sec. XVI și XVII (deși n'au lipsit danii românești, nici în acest timp) ajunge din 1670 pe mâna protectoare a Românilor. Daniile făcute de familia boerilor Costache, au făcut-o să se ridice iar la mărimea dintru început, deși locul de cinste pe care-l avusese odată, nu l-a mai ajuns.

¹ Smirnakis o. c. 645—7, 369; Cosma o. c. 309; Ktena o. c. 587.

² În arhiva Esfigmenului se află și un codice rescriptus (sec. XII), pe care a voit să-l studieze von Soden, făcând o mulțime de intervenții în acest sens. Toate fără rezultat, poate ca răsbunare pentru faptul, că în sec. XVII rusul Suhanov a dus prea multe manuscrise pentru corectarea cărților bisericești sub Nikon (Gelzer 105—6). Despre un vechiu original de aici al legendelor Maicii Domnului care au circulat și pe la noi, vezi N. Cartoian; Cărțile populare în literatura rom., București, 1939, vol. II, p. 63—73.

XIX. Mănăstirea Sf. Pantelimon sau Rusikon¹

Hramul: Sf. Pantelimon (27 Iulie)

Mănăstirea rusească a sf. Pantelimon, are azi o înfățișare asemănătoare cu a Vatopedului: clădiri masive ca niște cetăți, cu multe dependențe în jurul lor, cu port, depozite de lemne,

¹ Despre trecutul măn. sf. Pantelimon sau Rusikon ca și în general despre istoria monahilor ruși în sf. Munte, până în ziua de azi cel mai important izvor a rămas tot cunoscuta, dar destul de rara carte: Acta praesertim graeca rossici in Monte Athos monasterii, Kiev, 1874, în care doar 15 documente sunt în l. slavă, restul în cea greacă. Sigur că daniile și în general cele în legătură cu trecutul Rușilor în sf. Munte se află studiate în bogata literatură rusă, dinainte de război, care în parte mi-au fost inaccesibile. N'au avut norocul încă nici de un cercetător mai adânc al arhivelor cu material slavon, din sf. Munte; așa cum au fost pentru manuscrisele grecești lucrările lui Lambros și ale urmașilor săi. E drept că în această privință arhim. Uspenski și arhim. Antonie, ca și Sebastianov au adunat destul material înedit, dar publicarea lui de către Florinski (1880), Sărcu (1891), Ainalof (1897), Belocuroff (1897), Șestakoff (1897) și alții nu mi-au fost accesibile. Poate nici nu era locul să ne extindem prea mult. La fel mi-a rămas inaccesibil bogatul material aghiografic relativ în sfântul Munte, afară de cunoscuta lucrare în două volume Patericul Athonit, care avea în 1897 nu mai puțin de 7 ediții mari. Din literatură bogată scrisă cu prilejul polemicelor greco-ruse, excelează monografia anonimă a lui Filalithis (iubitor de adevăr): Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὀρει ἑ. μονῆς τοῦ Παντελεήμονος, Constantinopol, 1874. Biblioteca de cărți a Rusiconului și-a Schitului sf. Andrei e cea mai bogată din sf. Munte. Dintre manuscrisele grecești copiate pe la mijlocul sec. trecut — căci a fost o adevărată operă de cultură sub egumenia lui Zaharia (1864—79) — cele mai importante sunt codicii 204, 281, 282, apoi 2 din sec. XVII (784 și 801) cari toate cuprind cele mai complete texte cu material privitor la istoria sf. Munte. Din sursă slavă — care-și așteaptă încă cercetătorul și publicatorul — cunoaștem un adânc studiu publicat de savantul călugăr și bibliotecar Vasile asupra rugăciunii minții, așa cum s'a deprins în sf. Munte (Seminarium Kon-dakovianum, Praga, 1936).

alimente etc. Azi însă, când numărul monahilor scade, această strălucită mănăstire, altădată cu vreo 1200 de călugări, își face impresia unor ziduri părăsite înainte de-a veni dușmanul.

Primele așezări rusești la sf. Munte se fac la începutul sec. XI cum a fost cazul părintelui monahismului rusec Antonie, cel care la 1051 se întoarce în Kiev și întemeie măn. Peșterilor. La 1030, 1048 și 1070 e pomenită în documentele măn. Xilurgos (a Lemnarului), actuala Bogorodița bulgărească de lângă Vatoped. Aici erau mulți monahi ruși, căci la 1143 când Protosul o dă egumenului Hristofor, se afirmă că această mănăstire avea vreo 48 de cărți rusești, odoare și odăjdii lucrate în stil rusec. Se vede că atât de mulți erau Rușii aici, încât în 1169 cer să li se dea o altă mănăstire goală, căci nu mai încap. Protosul Ion și 27 de egumeni, încuviințează, dând lui Laurențiu măn. Pantelimon Tesalonicenul (τοῦ Θεσσαλονικέως sau Παλαιομονάστηρον), mai sus de actualul locaș rusec.¹ Se știe că pe fiul jupanului Ștefan Nemanja, pe sf. Sava de mai târziu, tot un călugăr rus l-a atras la monahism și l-a convins să intre „în casa sf. Pantelimon, mănăstirea rusească”, cum vorbește vechea biografie a sfântului.

În prima epocă a existenței ei, pe care D. Cioran o numește ca și Cosma, *epoca slavo-rusă* (sec. XI—1347) Rușii, cu toate că aveau cele 2 locașuri ale lor, au primit puține ajutoare și de aceea sigur că viața monastică a stagnat. De altfel ne explicăm în parte lipsa acestor ajutoare, într-o epocă, în care peste Ma-

¹ Istoriografiile greci nu admit dintr'un șovinism condamnabil că Rușii ar avea drept asupra acestor lăcașuri, mai ales de când Rușii i-au scos cu forța (1875) din sf. Pantelimon. Grecii susțin că măn. Xilurgos a fost donată unui monah din Dalmația, Ros, localitate despre care se știe că a fost distrusă în 867. Ei neagă peste tot că ar fi existat Ruși în Athos înainte de 1700. Vezi la început literatura polemică greco-rusă și în deosebi broșura „Atenție la sf. Munte”, Atena 1926, 28 scrisă de profesori universitari ca Alivizatos, Stefanidis, Petrakakos etc.; cf. Cosma o. c. 311—14; Smirnakis 638...; Ktena o. c. 61... 589 95; Ghedeon 193—5; Kalliga o. c. 97...; Pisti o. c. 79 etc. Dintre studiile din sursă rusească pomenim Acta praesertim Graeca rossici in monte Athos monasterii, Kiev 1874 și broșura lui A. I. Soloviev: Histoire du mon. russe, Belgrad, 1933; cf. și Ghedeon 179—193; V. Langlois o. c. 8; Sotiriu o. c. 41; Soloviev o. c. p. 11.

cedonia exista stăpânirea regatului latin de răsărit, (1204—61) apoi duhul unionist vrășmaș al Bizantului (1250—80), ca și invaziile tătare, (1220—40) catalane (1305—9), în această din urmă arzând chiar mân. Rușilor.¹ Cu Andronic II mănăstirea începe să se refacă (1311), mai ales că la insistența ginerelei acestuia Ștefan Milutin, regele Serbiei, se recunosc drepturi vechilor metoace, asupra cărora și-a pierdut și actele.² Cu anul 1347 începe epoca dominației sârbești atotputernice, în care timp de mai mulți ani craii sârbi rămân patroni indiscutabili ai Sf. Munte, mai ales că, începând din 1223 până la 1420, asupra țărănească a oprit venirea ajutoarelor din Rusia. De aceea în 1347, cu ocazia vizitei Sale, Ștefan Dușan „văzând starea de plâns a mănăstirii și lipsa în care se sbătea și părăsirea ei de către Ruși din cauza jugului mongolic închina 3 sate în Macedonia spre a avea din ce se întreține, căci avea lipsă de multe incurajări”. În 1349 o numește „mănăstire împărătească independentă”, dându-i și 2 hrisoave.³ În 1363 înghiți și mân. *Karçapı* din apropiere. Se vede că era în floare. Cneazul Lazăr o reface și el din temelii (1381), lucru pentru care Comnen cu drept cuvânt îl numește ctitor al mănăstirii.⁴ Se pare că și Brancoviceștii au ajutat această mănăstire,⁵ care la 1394 era a 15-a din 35, ce semnau tipiconul. Numele ei era atunci *ἡ τῶν Ρωσσων μονή*.⁶ Între timp Ion și Manuil Paleologul, rude cu Sârbii se îngrijesc și ei de „Rusicon”. De altfel călugării cari duceau din Athos manuscrise spre Rusia ca Ilarion (1397), Eusebiu, Efraim, (1425), Atanasie (1430), Sava întemeetorul mân. Visena, ca și cunoscuții monahi Mitrofan,

¹ Soloviev o. c. 11. În sec. XIV e pomenită în 4 documente de ajutorare din partea Bizantinilor; Zaharia: Ius Gr. Rom. III p. XIII—XIV.

² Acta... Nr. IX; Cioran o. c. 253—4.

³ Acta... p. 353; Soloviev o. c. 13; Langlois o. c. 81.

⁴ Comnen o. c. 496; Ghedeon o. c. 193—4.

⁵ Soloviev o. c. 661—2.

⁶ Meyer o. c. 197.

⁷ Cosma o. c. 314—15; Smirnakis o. c. 661—2 Acta... no. 21 - 6; Cioran o. c. 254; Soloviev o. c. 15. Actele sunt date între 1407—19; Zaharia: Jus Gr. rom. III, p. XXV—XXVI.

Iona, Ugreș, Epifanie, Sergie de Murom, Arsenie de Coneva și mai ales Nil Sorski — toți întrețin legături cu patria lor, deși fără a le veni ajutoare decât mai târziu.¹

Ajutoare românești.

Dar odată cu apunerea imperiului bulgar (1393), cu ocuparea Constantinopolei (1453), a Semendriei, ultima citadelă sârbească (1459) și mai ales cu plaga tătară asupra Rusiei, mănăstirile Pantelimon incapse pe mâinile Românilor, singuri în stare să continue tradiția de ctitori în Orientul ortodox. Primul Voevod român care o miluște este Vlad Țepeș, care prin hrisovul lui din 12 Iunie 1457 îi dăruie bani și cum crede dl Iorga, poate și moșii.² După el Vlad Călugărul, tot în ziua de 12 Iunie — de unde se vede că era o danie pe care urma s'o ceară călugării regulat — în 1487 hotărăște „câte 6.000 asprii pe an pentru hrana mănăstirii și a noastră pomenire”.³ Radu cel Mare hotărăște și el în 1496 câte 3000 asprii pentru mănăstire și 400 pentru călător, iar în 1502, urcă dania la 4000 de asprii „spre a se pomeni în proscomidie părinții mei Domnul Vlad și monahia Eupraxia, apoi Domnia mea cu soția Cătălina și cu frații mei Vlad și Mircea, făcându-ni-se liturghie la ziua hramului cu colivă și vin, aceasta odată pe săptămână până când vor vrea”.⁴ Neagoe Basarab nu putea neglija nici el mănăstirea. Nu avem actul lui, dar Gavriil Protul pomenește de egumenul „dela Lavra cea rusească”.⁵

¹ Soloviev ibidem; Cioran o. c. 255; Eus. Popovici: Istoria bisericească universală, III, 61—3.

² Hurmuzachi o. c. XIV, I, 40; Langlois o. c. 82; St. Nicolaescu, în „Conv. lit.” 1902, 960; N. Iorga: Athos 465.

³ Hurmuzachi XIV, I, 42; Langlois ibidem; Al. Lapeletur: Vlad Vodă Călugărul în „Conv. lit.” 1903 p. 621; Kurila: Catalogul lui Uspenski în „Anuarul de studii bizantine”, Atena 1931, 91.

⁴ Hurmuzachi: Documente XIV, I, 42; St. Nicolaescu: Documente slavo-române, București 1905, p. 51; Beza o. c. 40; Langlois (ibidem) crede că e vorba de 1498, în loc de 1496. Tot din sec. al XV-lea ca operă românească se păstrează în riznițe (arhivă) un aier (văzduh) cu liturghia apostolilor lucrat în fir de aur, cu o finețe rară; cf. Kondakov fot. 91, p. 248—250.

⁵ Ed. Erbiceanu o. c. 115.

Pentru câțva timp se pierd legăturile noastre cu Pantelimonul. În 20 III. 1509 ultima despînă a Serbiei Anghelina, scria țarului Rusiei de curând eliberat Vasile III, că fiecare mănăstire își are câte un protector, numai Pantelimonul nu are decât pe el, trimițându-i și armura fiului său Ion, vrând prin aceasta să treacă asupra Rușilor grija de mănăstire zidită de străbunii lor. Vasile III s'a și executat, trimițând în 1509, 200 piei de zibelină, 5000 de piei de jder și o cupă de argint, iar în 1515 o danie de 1000 ruble.¹ Pe la 1541 țarul Ion trimite odată 350 ruble și o cupă de argint pentru Pantelimon și 1100 ruble pentru toate mănăstirile athonite, iar altă dată, pentru toate 5000 ruble.² Pe la 1572 mîn. se pustiește și stă așa vreo 10 ani.³

Incepând din 1582 și 1584, țarul Teodor Ivanovici și primul patriarh Iov trimit mănăstirii câte 500 ruble anual, permițând în acelaș timp egumenului să vie cu 3 monahi să strângă milă. Dar aceste ajutoare sporadice nu pot opri ruina zidurilor, deși la 1626 Cîril Lukaris cere Țarilor în numele mănăstirii să le vină în ajutor, căci altfel se distruge de tot. De fapt, pe la 1666 Iosif, arhiepiscop de Samos spune că abia erau vreo 20 de călugări în ea, într'o vreme când vecina ei Xiropotamu număra 200, încât era nevoe să-i plătească puținul impozit celelalte mănăstiri. În urma insistențelor patriarhului Ieremia II (care și el se duse în Rusia de unde s'a întors cu daruri multe) patriarhul Iov luă asupra lui grija de mănăstirile athonite, încât la 1591 aflăm în Moscova pe arhim. Neofit și pe ierom. Ioachim, întovărășiți de trimișii Vatopedului, Hilandarului și ai mîn. Schimbării la față (Cutlumuș).⁴ La 1724 când vine călătorul Barski nu erau în ea decât 2 ruși și 3 bulgari, iar când se reîntoarce

¹ Vezi tot acolo și drumul egumenului Paisie (1497) și Pahomie (1508) pe la Moscova după milă.

² Soloviev: Le monastère russe, p. 18.

³ Ghedeon 193; Gelzer o. c. p. 25.

⁴ K. K. Satha: Συγδιάγραμμα περὶ τοῦ πατρ. Ἱερεμίου Β., Atena 1879, 120; Ghedeon 195 (după istoria bis. rusești trad. de Ballianos 368).

mănăstirea era încă pe mâna Grecilor.¹ La 1678 încă Xristofor, episcopul de Ierisos clădește jos lângă mare — mănăstirea ce se va muta apoi și actuala mănăstire — mănăstioara Invierii, pe care, pentru a o feri de pretențiunile rusești, patr. Dionisie IV al Ierusalimului o face stavropighie.² Cu aceasta se termină epoca curat rusească, pentrucă războaiele ce se țineau lanț opresc Rusia de-a mai veni în ajutor. Acum începe *epoca IV, greco-romană*.

În mersul lor spre Rusia, unii din călugări s'au oprit la noi în țară și nu fără rezultat. Așa se știe de arhimandritul Macarie, încărcat cu scrisori dela patriarhul Ciril Lukaris din 1626, în care se spune că mănăstirea a decăzut până la a-și închiria odoarele și odăjdile — convinge pe Voevodul Moldovei Moise Movilă să le închine, înainte de 1631, *biserica Uspeniei din Botoșani*, ctitoria din 1496 a lui Ștefan cel Mare, care mai târziu își schimbă numele în mân. Doamnei, dela Elena, soția lui P. Rareș care în 1552 o repară. La data aceasta, Voevodul închină Doamnei satul Costești.³ Se pare însă că unii n'au voit această închinare, de aceea în 1629 refuză a ajuta pe schevofilachii ruși ce treceau prin țară.⁴ În 1673 Petriceicu Vodă scuti metocul Doamnei de orice dări,⁵ iar în 1703 Mihai Racoviță alipește din nou la sf. Pantelimon ctitoria Doamnei, îngrijindu-se în 1708 de mărirea venitului ei; în 1744 Nic. Mavrocordat îi dă venitul dijmelor din Botoșani și, în fine, în 8 Februarie 1750 Mihai Racoviță și în 1757 Scarlat Ghica o scutesc de orice dări.⁶ Din cauza răz-

¹ Vasile Grigorovici Barskij: Călătorie la sf. Munte, Petersburg, 1778, 150, 690; Soloviev o. c. 19.

² Ghedeon 194; același; P. P. 609—1.

³ N. Iorga: Studii și documente, X, 267; același: M. Athos 490; vezi despre mân. Păpăuți-Doamnei în Papadopol-Calimah, Anale. seria II-a, VIII, 125; Iorga: Studii și documente V, 649—53. Se pare că aceeași ctitorie au avut-o în acest secol, (căci Rusiconul era decadent), călugării din Pantocrator. Hurmuzachi XIV, 1, 211.

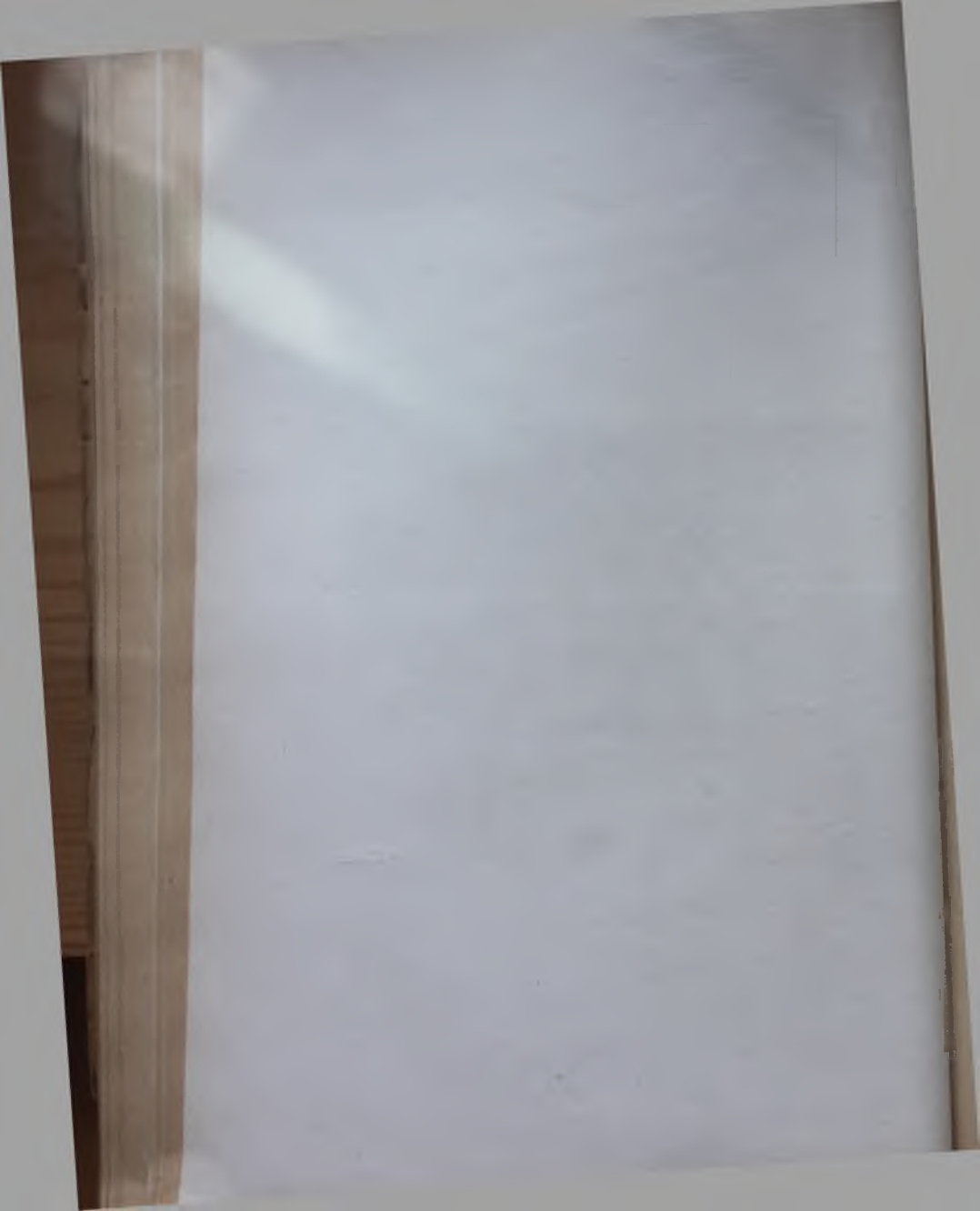
⁴ Cioran o. c. 262.

⁵ Hurmuzachi o. c. XIV, 1, 490; N. Iorga o. c. 497; Ghedeon, 195.

⁶ Acta... 434—8; Langlois o. c. 82; Smirnakis o. c. 139; Cosma o. c. 316; Klena o. c. 252, 595; Cioran o. c. 264; Hurmuzachi XIV, 1, 490 nota 4; Hurmuzachi XIV, 2, 1115, 1127, 1136.

Fig. 17. *Mănăstirea sf. Pantelimon sau Rusikon. (Rusească)*

boaîelor, mănăstirea Doamnei își pierde libertatea, pe care i-o redă în 1777 Grigore Ghica printr'un hrîsov, obligând-o să dea cai pentru poștă și pentru grajdurile domnești.¹ Acelaș lucru îl asigură în 1744 și Ioan Mavrocordat. Totuși, cu toate aceste ajutoare, care din cauza relei administrații idioritmice nu ajungeau până la sf. Munte, mân. Rusicon se prezenta atât de slab, încât la finea secolului al XVII-lea spune un document al sinavei din Octomvrie 1693, că era pustie și trebui pusă sub ocrotirea lui μεγάλη μέση.² Poate de aceea nici nu o pomeneste în c'escrîerea sa din preajma anilor 1700 Drul Ioan Comnen. Mai târziu cu ceva, în 1724, când trecu pe aici călătorul V. Barski, la fel era între moarte și viață.³ A trebuit să vină mijlocul sec. XVIII plin de danii mai mari ale Fanarioșilor spre a se putea reface. Dar deodată cu această refacere, Grecii ocupă ei singuri Pantelimonul și abia după politica Caterinei a II-a (Cuciuk-Cainargi, 1774) încep și Ruși să vie, sigur neputând-o lua dela Greci până în sec. al XIX-lea.

Aflându-se în 1743 la C-pole, pe unde trecea cu moaștele sfântului Pantelimon Serafim Monahul, Ion Vodă Mavrocordat a chemat pe Serafim în casa lui dela Constantinopol și pe urmă în Țară să vindece relele ce bântue. Drept recunoștință, a fixat mănăstirii o dare anuală de 100 piaștrii pe an (10.000 asprii) pe care îi vor primi dela vamă.⁴ În 3 Aug. 1750 C-tin M. Racoviță, primind în Iași pe Meletie cu moaștele sfinte și cu hrîsoful original al înaintașului său, mări suma de 100 piaștrii la 150 (15.000 groși), după cum întări și metocul Doamnei, lucru pe care-l fac în 1753 și C. Racoviță, în 1754 Matei Ghica și în 1755 Grigore Ghica.⁵ În 1759, când Voevodul trecuse în Țara Românească din nou, i se înfățișează călugării cu moaștele sfinte și se fixează

¹ Ca și a 3-a domnie (1747); cf. Acta... 296—301; Langlois o. c. 82; Ghedeon o. c. 195; acelaș, confirmat în 1747, ibidem.

² Acta ros. p. 134.

³ V. Barski: Stranstovanie II, 184.

⁴ Hurmuzachi XIV, 2, 1112, 3.

⁵ Acta... 302—4; Soloviev o. c. 19; Langlois 82; Hurmuzachi XIV, 2,

pe an câte 560 taleri dela Ocnele Mari. De acum încolo daniile și confirmările urmează regulat : în 1754 Matei Ghica, iar în 1757 și 1759 Scarlat Ghica dau anual câte 150 groși când sunt în Moldova și 250 taleri când sunt în Țara Românească.¹ Iar un act de-al lui Al. Ghica din Sept. 1764 confirmă toate daniile făcute, începând dela Mihai Racoviță până la fratele său Scarlat (1703—59).²

Ion Calimah *inchină* în Iunie 1760, pe lângă suma obișnuită și *conacul din Constantinopol al sf. Nicolae, supranumit Bogdan-Sarai*, cu biserică, case, grădini etc. In ele locuiau Voevozii noștri când mergeau cu treburi la Poartă.³ Fiul lui, Grigorie, recunoscă și el actul tatălui său în 1762, ca și Ghiculeștii (1764, 1765, 1769, 1776, 1777), Moruzi (1778, 1780), Mihai Șutu (1793), Al. Calimah (1795) mărind și dania dela 150 de groși la 250 de groși,⁴ Al. Ipsilanti (1806) etc.⁵

În 1803 redevine chinoviu printr'un sghilon al patriarhului Calinic, același care schimbăse în 1801 și măn. Simopetra în chinoviu. Încă din 1765 călugăriți părăsiseră Pantelimonul, așezându-se lângă mare, pe locul actualei Lavre a Rosiconului. Și fiindcă în Moldova veniturile metocului Doamnei erau reținute din cauza războaielor interne, mai ales că după 1812 multe moșii trec la Ruși, Voevodul Scarlat Calimah vinde metocul Doamnei

¹ Acta... 305—8, 486 90; Langlois o. c. 83; Cioran 267.

² Hurmuzachi, act grec. Documente XIX, 2, 1174.

³ D. Bizantios (*Ἡ Κωνσταντινούπολις*, Athena, 1862, p. 575) crede că acest conac l-ar fi făcut încă Ion Tăutu, logofătul de pe vremea lui Petru Rareș, iar Voevozii ulteriori, mai ales dela Șerban Cantacuzino încoace, l-au reparat într'una. Al. Țigara Samurcaș: Ruine rom. la Țarigrad, „Conv. literare” 1914, p. 935; Balș: Bogdan-Sarai, București 1916, 3—7; Hurmuzachi XIV, II, 1145—7; Ghedeon P. P. 655 nota; Athos 184—9; Langlois 83. Vezi despre Bogdan-Sarai bogatele informații din N. Iorga, Ist. Rom. vol. V (Buc. 1937) p. 175 nota 4.

⁴ Vezi despre mărirea sumei în cod. 743, f. 184, pe care l-am copiat.

⁵ Hurmuzachi o. c. 1151, 1169, 1174, 1234, 1236; Acta No. 39, 40—6, 79, 80—5; Langlois o. c. 83; Kurila o. c. 97—100; Iorga: Athos, 498—50; Smirnakis o. c. 663.

cu 200.000 groși (300.000 franci),¹ lângă care mai adaugă și el ceva bani, pentrucă a fost vindecat prin rugăciunile sf. Pantelimon și începe în 1812 să reclădească (cu un arhitect trimis chiar de Sultan) actuala măn. Rusicon, care se mai numește și „Chinovia domnească a Calimahilor”, cu chiliile trapeză, katolikon, turn, brutărie, spital, 3 paraclise (sf. Ion Prodrom, sf. Sava și sf. Haralambie) și alte clădiri, iar în jurul lor s'a tras un zid gros și înalt. Lucrările le-a supravegheat egumenul Sava Pelopozianul, dar clădirea mai solidă se face după 1834, după începerea preponderanței rusești, cum arată azi inscripția pusă în 1855 de Gherasim Egumenul.²

Între 1821—30 avu multe de suferit. În 1840 Grecii chemară pe Rușii din jurul Stavronichitei să vină în Rosicon, nădăjduind că astfel vor veni și ajutoare din Rusia, ceea ce s'a și întâmplat, căci între 1840/66 s'au plătit de către Ruși toate datoriile ce se ridicau la 800 piaștri (80.000 lei).³

În 1845, după vizita marelui duce Constantin Nicolaevici încep Rușii să vină în număr mare, încât în 1784 erau în Rosicon peste 300 față de 200 de Greci. Pericolul era mare acum. În anul următor, din cauza și a șovinismului grecesc, într-o noapte, Grecii au fost scoși din mănăstire, iar numărul lor a scăzut până azi la 20. Atunci a început lupta contra panslavismului rusesc, mai ales că, în urma tratatelor internaționale, Rusia se socotea protectoarea Răsăritului ortodox încă din vremea Caterinei II.

¹ Cosma o. c. 316; Klena o. c. 252, 595; Cioran o. c. 274—7. În acest timp egumenii dela Rosicon erau vestiți prin Principate. Unul, Veniamin, compuse prin luna 1817, un tropar în cinstea cuv. Paraschiva ce se tipări în „Ανοχοῦσία 1692 de Antim în București; cf. Erbiceanu: Serviciul Cuv. Paraschiva și a lui Grigore Decapolitul „Bis. ort.”, XVII, 1894.

² Inscriptia în T. Burada o. c. I, p. 104; Iorga: Athos..., 502; Smirnakis o. c. 666, ca și în notele mele. Urmând pe vechii împărați sârbi și bizantini, Doamna Ruxandra Calimah donează ctitoriei din Athos moaștele sf. Ștefan cel nou, într'un chivot frum.os. Ghedeon o. c. 194; Cioran o. c. 277; Riley o. c. 245.

³ Soloviev o. c. 19; Cosma o. c. 317; Kalligas o. c. 97—8.

În 1900 erau aproape 2000 cu meșteri cu tot,¹ iar în întreg sf. Munte Rușii au întrecut atunci și pe Greci cu numărul lor, 3615 Ruși față de 3270 Greci.² Clădirile mai nouă sunt doar reparații mici, din 1887—8, 1896—8. Astăzi însă stau aceste mari palate aproape goale și neîngrijite de cei vreo 150 de monahi, veșnic în ceartă cu vreo 20 greci ce-au mai rămas.

Dintre așezămintele supuse Rusiconului notăm: a) Παλαιονόστρον, vechea mănăstire a sf. Pantelimon la Nordul celei mari, părăsită după 1760, dar refăcută cu turn și cu paraclis după 1870; b) *Hromița* este mai mult un conac, unde se trimit monahii să lucreze pământul mănăstirii. Tot aici aveau Rușii frumosul obicei să trimită pe nevârstnicii cari voiau să devină monahi.³ Ea se află în N.—V. peninsulei, e de dată recentă și are doar câteva icoane veștite ale Maicii Domnului din Ierusalim, Smolensk și Kazan; c) *Tebaida cea nouă*, la o oră spre S.—E. de Hromița, e tot un fel de schit de natura aceleia, nouă și cu puțină importanță istorică; d) mai important e *Schitul Bogorodița* (Adormirea Maicii Domnului), vechea mân. Xilurgos, părăsită după 1169, iar după 1810 plină mai mult de Bulgari, cari o și conduc azi, sigur tot sub supravegherea Rusiconului. Clădirea e de prin 1885 afară de paraclisul răsăritean al sf. Ioan din Rila, care trădează originea lui bulgară. E primul schit chinovial (1818), o mănăstire mai mică, iar după genul lui au urmat și altele din sf. Munte.

¹ Gelzer (o. c. 36) numără și pe cei din metoace: Hromiț 10, Nea Skiti 250, Calamaria 15, Casandra și Salonic 40, un metoc cu spital în C-pol cu 25 monahi și pe deasupra cei din Rusia delă metoace (Odesa, Moscova, Petersburg, Caucaz, Rostov) vreo 300. Era o adevăratu lavră împărătească și de aceea și ospitalitatea de atunci întrecea orice așteptare. Nu mai vorbim de activitatea culturală din această epocă (1860—1915), în care dacă pomenim numai mulțimea de cărți și manuscrise strânse din sf. Munte (excelează codicii 281, 282, 204 cari cuprind aproape toate documentele pentru istoria sf. Munte), abia ne putem face o idee aproximativă despre opera depusă atunci. Vezi și datele din P. Karolidis *Ἡ ἐνεστώσα κατάστασις ἐν Ἀγίῳ Ὄρει*, Atena (ed. Ellinismos) 1896 p. 16 sq. 82 sq.

² Smirnakis o. c. 705.

³ Ghedeon o. c. p. 109.

Azi monahii ruși, mult mai reduși ca număr (700), cu schituri cu tot. Nu mai au nici marele metoh din Caucaz „Noul Athos”, nici cele din Rusia și Basarabia. Totuși mai au pădure destulă în dosul mănăstirii (pe care se pare că o exploatează prea repede), precum și câteva mici metoace prin Nordul peninsulei și în Calcidica. Ceea ce e trist însă, e cearta care-i roade în raporturile cu Grecii, pentru care trebuie să facă orice slujbă și în grecește (alegerea de stareț s'a amânat din cauza certurilor vreo 5 ani, până azi).

În biblioteca mănăstirii (care adăpostește monahi savanți, foste mari personalități înainte) se află o seamă de codici importanți pentru istoria noastră. De pildă, cod. *Nr. 203* ne dă o listă a domnilor din Vlahia și Moldovia, a slujbelor de boeri, a județelor din țară și în sfârșit a impozitelor sub Constantin Mavrocordat (1782—5) și Al. Șuțu (1801—2); cod. *Nr. 254* vorbește (f. 121—49) de puterea politică a lui Constantin Brâncoveanu, care a cerut să fie afurisit Hrisant, patriarhul Constantinopolei; Cod. *Nr. 281* f. 107—110 cuprinzând o scrisoare a patriarhului Silvestru de Alexandria către Radu (va fi vorba de fiul lui Mihnea Turcitul, care știm că a pribegit prin Athos); că Hristos n'a făcut Paștile cu azimă, ci cu pâine dospită. Acest codice — ca și 282 de altfel, colecționarul fiind același Iacob Slavul, 1865 — care numără peste 1000 file, supranumit și Ἀθωνιάς, cuprinde o mulțime de documente privitoare la istoria sf. Munte, între altele cuprinde și cunoscuta invazie la Athos a Vlahilor din Pind cu femeile lor (f. 69—74), apoi istoria tuturor mănăstirilor athonite; *Nr. 426*, are o liturghie a sf. Vasile copiată se pare de ep. Luca al Buzăului; *Nr. 517* și *527* cuprind corespondența dintre Scarlat Calimah și patr. Doroteu Vulisma; *Nr. 484*, cuprinde o traducere în grecește (1853) a vestitei cărți mistice a lui Vasile dela Poiana Mărului „carte numită cuvânt de explicare prea folositoare”, de care s'a folosit Paisie Velicikovski și pe care încă n'o cunoaștem.¹ Cod. *Nr. 885*, cuprinde rânduiala sf.

¹ Cf. N. Iorga: *ist. Bis. Rom.*, II, 161.

Ștefan cel Nou, dată mănăstirii deodată cu racla acestuia de D-na Ruxandra Calimah în 1815, etc. etc.... Deși n'am aflat-o aici, în arhiva acestei mănăstiri trebuie să se afle și Evanghelia de la Mihai Racoviță, ale cărei stihuri ni le-a copiat Ghedeon.¹

În concluzie mănăstirea rusească cu o primă existență în sec. XI—XII (în mân. Xilurgos, cu a doua în Paleomonastiron sau Pantelimon (1169—1760) și în fine actuala, a treia, în „Lavra Domnească a Calimahilor”, sintetizează istoria monahismului rus în sf. Munte. Dovediți ca existând acolo încă dela 1030, în primele două lăcașuri pomenite mai sus, Rușii primesc între 1347—1497 ajutoare sârbești, pentru ca să facă loc apoi timp de aproape un veac celor românești. După 1510 încep ajutoarele mai rare, rusești, care însă nu pot opri mănăstirea de-a stagna între 1690—1730. Ultima epocă, a daniilor fanariote, care au ținut și ele mai bine de un veac (1703—1821), a însemnat poate cea mai mare culme în dezvoltarea mănăstirii, pe care a egalat-o doar epoca țarismului panslavist dintre 1845—1913. Mănăstirea Rusicon închide multe dani românești, deși nu continue, curios, mai ales în epoca fanariotă.

¹ Hurmuzachi XIV, 1, 410—14 nota.

XX. Mănăstirea Constamonitu

Hramul: Arhidiaconul Ștefan (27 Decemvrie)

Ultima dintre mănăstirile athonite în ordinea ierarhică este situată în partea de N.—V. a peninsulei, între mănăstirile Zograf și Dohiar, la $\frac{1}{2}$ oră de țărnul apusean al mării.

Tradiția duce începuturile mănăstirii până pe vremurile lui Constant, fiul lui Constantin cel Mare, de unde și numele de Constamonitu (ἡ τοῦ Κωνσταντοῦ μονή = mănăstirea lui Constant). Se pare că întemeietorul ei, care a trăit pe la finea sec. XI și este încă necunoscut, trebuie să fi avut acest nume, căci sub el apare mănăstirea în primele documente.¹ Alții se gândesc, fără prea multă probabilitate, la un monah din Kastamonî, oraș din Asia Mică, de unde în timpul iconoclasmului ar fi venit aici, înființând mân. Kastamuni sau Castemuni.² De fapt mănăstirea apare sub ambele nume. De aceea alții cred că adevăratul întemeietor Castamuni pare a fi trăit pe la începutul sec. XII, când Al. Comnen l-ar fi trimis să ridice anatema pronunțată de patriarhul Nicolae contra sf. Munte.³

Nu cunoaștem din istoria ei prea multe până în epoca egemoniei sârbești. Atunci Ana Paleologa Cantacuzina, supranumită Filantropina — se pare mătușa cneazului Lazăr — face danți mari la mănăstirea sf. Ștefan, dându-i și o icoană a Maicii Domnului Hodighitria, după cum s'a îngrijit și de clădirile mănăstirii.⁴ Prin legăturile lor de rudenie, craii sârbi îndeamnă și

¹ Cosma o. c. 327; Sofiriu 42.

² Uspenskij: Hristianskij Vostok, Afon III, p. 390; Ghedeon o. c. 196; Ktena o. c. 607.

³ Meyer (o. c. p. 165) și Korolevski (L'Athos, în D. H. G. E, V, col. 63) pun pe monahul Ion Trahaniotis egumen al mân. Constamonit. El pare a fi fost rudă cu Alexie Comnen. Cf. Ghedeon: Πατρ. Μεταξες, C-pol, 1884 p. 344.

⁴ Millet-Pargoire-Petit: Recueil... Nr. 76, 111, 461; N. Iorga: M. Athos, p. 463; Cosma o. c. p. 327—330.

pe ultimii împărați bizantini să o ajute. Așa face Manuil Paleologul, care în 1407 îi dă un hrisov.¹ Cel mai mare binefăcător al epocii acesteia sunt însă tot Sârbi. Sigur că și Ștefan Dușan, Uroș Milutin și Ion Ugleș au ajutat mănăstirea, căci la 1394 o aflăm a 16-a între 25,² dar mai mult decât ei o ajută G. Brankovici cu bani și moșii (1429, 1430). Poate că același ajutor i l-a dat și fiica lui, Maro.³

Ajutoare românești.

Dela Sârbi, datoria de a ajuta Athosul trece asupra Românilor. După cum Cutlumușul, Lavra și sf. Pantelimon erau încă de mult ctitorii ale Domnilor Țării Românești, tot așa trec asupra Domnilor moldoveni Zograful, Grigoriul, sf. Pavel și Costamonitul, cum bine observă dl Iorga.⁴ Aceasta mai ales după 1500, dată după care toate mănăstirile athonite ajung în raza de ajutorare a Voevozilor români. Cel dintâi dintre Voevozii care o ajută este Ștefan cel Mare, care în 1493 face o danie de 5.000 asprii mănăstirii și 500 trimisului, care va veni, în fiecare an, poate întru pomenirea fiului său Petru, mort în 1487 și sub numele căruia apare documentul.⁵

Același Voevod va fi îndemnat și pe logofătul Nicolae (?), care acordă și el în 1497 ajutoare „mănăstirii Castamunitului”, iar dania se vede că se urmează regulat, căci la 1542 Petru Rareș, trimite și el același „mertic anual” de 6000 de aspri.⁶ De altfel, paralel cu ajutoarele Moldovenilor, la 1517 Neagoe cheamă la Argeș și pe Costamonii, cum ne spune Gavriil Protul.⁷ După

¹ Langlois o. c. p. 27; Comnen (Προσχυρητάριον, ... p. 498) notează că la această dată (1407) măn. Constam a fost restaurată; Cf. Zaharia: Jus Gr. Rom. III (Lipsiae, 1857), p. XXV.

² Meyer o. c. p. 197.

³ Monumenta Serbica (ed. Miklosich) Nr. 307, 309, 310; Ghedeon o. c. p. 196; Ktena: Ὑπαντα..., p. 607.

⁴ N. Iorga: M. Athos... 470; Soloviev o. c. 13 16; Mme B. Khitrowo: Itinéraires russes... I, 1, 259—62.

⁵ Ghedeon o. c. 196; Langlois o. c. 80; Hurmuzachi, XIV, I, 60; Hasluck o. c. 136; St. Nicolaescu: Ajutoare... 959; Iorga: Byz. p. 129.

⁶ V. Langlois o. c. 82; Müller o. c. 65; Giurescu II, I, 176.

⁷ Ed. Erbiceanu p. 115.

ce va fi cunoscut în pribegiiile lui prin Constantinopol pe călugării care-i cerșeau ajutorul, Mihnea Turcitul trimite și el bani spre a sa ușurare.¹ Acum mănăstirea o ducea destul de bine. În epoca sârbească i se alipise mănăstirea Skamandrinos, iar mănăstirea Neachitul îi da și ea veniturile sale. În sfârșit în 1471, prin daniile despotului Brancovici mănăstirea putea cumpăra mănăstioara sf. Ipatie.²

Nici când însă acest locaș n'a adăpostit mulți călugări. Așa, pe la 1660 arhiepiscopul de Samos, Iosif Gheorghirinis, găsește în mănăstire doar 6 monahi.³ Sigur călugării făceau ceea ce obișnuiau și ceilalți: mergeau cu moaște după milă să câștige vreun metoc. Așa-i vedem pe Teodosie, Ioasaf și Arsenie, „cari au venit dela sf. Agora, dela Costamonit” sub domnia lui Radu Leon al Țării Românești (29 Aprilie 1667) și pretind dela episcopul Serafim al Buzăului că Voevodul Constantin Basarab le-ar fi închinat în 1657 mănăstirea buzoiană „Vintilă Vodă ot Menedek”. Totodată pretind și dania de 200 de ughl, ce-ar fi dat-o răposatul împreună cu scule și ferecături. Călugării aduc martori pe „Popa Ioachim grecul, egumenul dela Ungurenî, fost înainte clisier la Vintilă Vodă și Filip Roșul din Blăstămatele și Drăghici care au fost chiliaș la Neofit egumenul și Lazăr Grămăticul”. Aceștia, în fața episcopului Serafim spun însă că „răposatul Constantin Voevod prin Dumitru Boldici logofătul și omul părintelui nostru kir Ștefan mitropolitul au luat cărțile grecilor, isgonindu-i și au așezat iară egumenul ce a fost înainte”. La acestea, Leon Vodă dă dreptate lui Serafim, isgonind pe Costamonii.⁴ La 1700 Ion Comnen spunea că mănăstirea era în bună regulă, cu călugări destui, dar că era săracă și în nevoie mare.⁵ Se vede însă că din colectele călugărilor, ea se

¹ Iorga: Athos... 485.

² Cosma o. c. 329—30; Smirnakis o. c. 684; Ghedeon o. c. 196.

³ Iosif Gheorghirinis: Description of the present state of... Athos, London, 1678, p. 67. Vezi tot din acelaș secol Ricaut: Beschreibung der gegenwärtigen griech. Kirche, Leipzig 1680, (?) p. 48.

⁴ Actul în Urikar, XXV, 392—5; Hurmuzachi o. c. 203. Trad. franceză în „Mémoire”... 87—90; cf. și Poboran o. c. 13.

⁵ Comnen o. c. 500; Cosma o. c. 330; Ktena o. c. 607.

reface pe la 1728.¹ La 1818 redevine chinoviu, căci stighilionul respectiv al patriarhului Neofit VII spune „că de mult timp nu numai că n'a stat închisă, dar era un adevărat pustiu, fără nici un protector”.² Și sigur lucrul nu pare a fi exagerat, căci la 1673 trebui să-și amanezeze la Megali Mesi și conacul ei din Ierusalim, ultima resursă de traiu.³ După 1800 se pare însă că primește câteva pământuri și case în Moldova — n'am putut afla unde — căci între 1818—1867, în afară de colecte, își poate plădi din aceste averi un turn (1820), chiliile și katolikonul.⁴

Clădirile ultime sunt din 1885—94. Totuși, cu toate ajutoarele date de un Sebastianofi (care în 1862 luă cu el în Rusia pe Arhim. Meletie cu moaștele sf. Ștefan și aici strânse bani pentru katolikon, ba chiar rezerve în bancă), ea a fost nevoită să stea de câteva ori sub epitropia Comunității.⁵ Biblioteca mănăstirii are puțini codici: dintre ei doar unul (Nr. 17) un nomocanon, ne-ar interesa, prin notița că „s'a scris în Sibiu în 1797”. Sunt în schimb destule cărți tipărite în grecește la noi în țară în epoca lui C. Brâncoveanu.

În general, mănăstirea Constamonitu, distrugându-i-se arhiva și neputându-i-se cunoaște deplin trecutul, putem spune totuși cu Hasluck⁶ și cu Riley⁷ că, după o epocă înfloritoare din timpul Sârbilor ea a fost scoasă din decădere totală de câteva ori în sec. XV, XVII, XIX de Voevozii Țării Românești și mai ales ai Moldovei și de aceea, chiar dacă nu am putut analiza în amănunte daniile românești în trecutul ei, ea a fost totuși — deși mai modestă — o ctitorie românească, mai ales moldovenească.

¹ Hasluck 6, c. 137.

² Petrakakos: Νέαι πηγαι p. 39—45; cf. Cosma 11².

³ Cosma o. c. 330—1; Ktena o. c. 307—8; Delikani, 107—19.

⁴ Riley o. c. 349; Hasluck, 137; Smirnakis o. c. 685—6. Totuși în 1837 când o vizita Zaharie a Lingenthal abia dacă avea 17 monahi și era în stare deplorabilă (Zaharia: Reise p. 264).

⁵ Ktena o. c. 609—10.

⁶ Hasluck o. c. 136.

⁷ Riley o. c. 349.

Concluzii generale

Înceind seria binefacerilor românești la sfântul Munte, așa cum s'au manifestat ele dealungul veacurilor, în bani, moșii și mănăstiri închinat, odoare bisericești și cărți religioase, etc., concludem că sfântul Munte n'a avut alt patron mai mărinimos decât Voevozii și strămoșii noștri. De când au stabilit legături cu Voevozii Basarabi: Nicolae, Alexandru și Vlaicu și până după mijlocul veacului trecut, călugării din sfântul Munte și-au aflat la noi totdeauna scăparea și alinarea în neajunsurile materiale. Primele trei veacuri (XIV, XV și XVI) sunt epoca daniilor în bani, a clădirii și zugrăvirii mănăstirilor, precum și a împodobirii lor cu odăjdii sfinte — cusute de mâni credincioase de Domnițe — și cu odoare aurite și argintate de credința evlavioșilor Voievozi. Cu sfârșitul veacului XVI începe era închinării de mănăstiri, în care timp, atât Domnii pământeni, cât și Fanarioții de mai târziu, nu încetează de a ajuta vechile ctitorii ale înaintașilor, pentru a sfînși memoria acestora și a lor proprie. De acum zeci de călugări cutreeră țara venind să administreze moștile (respectiv să ridice venitul cuvenit) sau colectând, prin Lemnul Crucii și prin moaște sfinte, ajutorul binevoitor al poporului nostru.

De altfel și rămăsesem — după stingerea Bizanțului și a statelor bulgăresc și sârbesc — singura scăpare pentru ajutorarea întregului Orient, căzut atunci la așa de grea năpastă. Rusia pravoslavnică era prea departe, iar mai târziu (de pe la finea sec. XVI începând), când țarii ruși dau voie din când în când călugărilor aghiorți să strângă milă de prin întreaga Rusie, vor face-o și aceasta parțial și numai la unele mănăstiri. De aceea tot Principatele noastre au rămas refugiul-tuturora (κοινὸν καταφύγιον), atunci când aceștia „nu mai aveau unde să-și plece capul sau să-și întindă mâna” (μη ἔχοντες ἀλλαχοῦ ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι

xxi τῆν χεῖρα κρείναι).¹ De aceea Voevozii noștri erau asemănați în ce privește mărinimia și larga înțelegere, cu un Iustinian, cu un Constantin cel Mare sau cu alți mari împărați bizantini.² Patriarhii de Constantinopol numeau pe Vasile Lupu „susținător al întregii Biserici ecumenice, urmaș prea vrednic al împăraților bizantini”; iar învățatul Sevast Kimenites spunea despre Constantin Brâncoveanu că istoria încă n'a cunoscut vre-un împărat mai darnic decât el.³ Iar când veneau călugării să colecteze milă dela credincioșii Valahi, atunci cronicarul putea scrie că toți se întreceau în ajutoare, dela Domn până la țăran, dela boerul cel mai avut până la cel mai modest negustor.⁴

Cine va cerceta cu amănunțime tablourile pe care le anexăm se va putea convinge chiar și dacă n'a fost la fața locului, că toate cele 20 de mănăstiri mari, cât și multe alte instituții monahale din sfântul Munte, au fost veacuri de-a rândul obiectul celei mai calde atenții din partea Voevozilor noștri. Și chiar dacă dintr'un fel de răsbunare neîntemeiată monahii români au avut mult să îndure din partea conducerii grecești a sfântului Munte, iar azi urmașii celor mai mari binefăcători ai Athosului nu au dreptul să-și aibă aici o mănăstire a lor, totuși istoria adevărată trebuie să recunoască Românilor, mai mult decât oricui alt popor, cel mai mare merit în susținerea lăcașurilor de dărză cetate ortodoxă a Athosului.

¹ Hurmuzachi: Documentele Românilor, vol. XIII, p. 371.

² N. Iorga: Byzance après Byzance, p. 172—194, 196 etc.

³ Hurmuzachi: Documente, XIII, p. 219,

⁴ Hurmuzachi: Documente, XIII, p. 312, etc.

ANEXE

Indice de nume și locuri

A

Abramović 148.

Academia athonită 46, 51.

Acta rossici monasterii 67, 298—300.

Adam Ion din Arvanitohori, traducător din L germ. 208.

Adolf d'Avril 139.

Aftanasie de Mogâldea, ctitor la Florești 288.

Agapios Landos 11.

Agatanghel, egumen la Slobozia (sec. 19) 232.

*Ἀγίασμα 14.

*Ἀρχιδωσι 5.

*Ἀρχὴ 3.

Alexandru, țar bulgar 63, 172, 213.

" II (1568—77) 199, 251—2, 271.

" Aldea 71, 175—7, 182, 198, 214—5.

" Lăpușneanu, 71, 82, 95, 118—119, 165, 199, 219,
227—9, 232, 235, 238—9, 241, 264, 273, 280.

Alexandru Calimah 288, 298.

" cel Bun 72, 215—6, 222, 224.

" cel Rău 97, 271.

" Coconul 139, 190, 200, 220, 230, 253.

" Dascălul dela Acad. grecească din București 210.

" fiul lui Ștefan cel Mare 215, 278—9.

" Ghica 281—4, 298.

" Iliaș 181, 190, 231, 271.

" Ipsilanti 120, 206, 209, 233, 281—2, 298.

" Lavriotul 87, 98, 106, 186.

" Moruzi 144, 282, 298.

" Obrenovici 157.

" rege georgian (1592) 137.

- Alexie I Comnenul 28, 60, 171, 186, 270.
 „ creștin din București (1813) 156.
 „ III Anghel 150.
 „ III Comnenul de Trapezunt. 24, 51, 131, 160, 171.
 „ Stratopedarhul, ofițer bizantin (1350) 186.
 Alfons rege de Aragon (sec. XV) 115.
 Alipie, mănăstirea lui —, azi dispărută (lângă Cutlumuș) 176.
 Almugavares, cf. Catalani.
 Amalii 28.
 Amaliineză, mân. 90, 110, 113.
 Ambrozie, egumen la Florești 289.
 Amfilochie, episcop de Hotin 263.
 „ monah cult din mân. Filotei (1840) 243.
 Ana Paleologina (1346) 173.
 „ Asan C-tina, soția lui Ion Primicerul 186.
 „ Cantacuzino, prințesă bizantină 226.
 „ soția boerului muntean Milco (Mohalco?) Manu 272.
 „ Paleologina Cantacuzino, prințesă sârbă 303.
 „ Golăi 119—520.
 Ἀνάμνησις μεμνήη 6.
 Anania, proigumen de Hilandar 157.
 Anastasia, soția lui Duca Vodă 202.
 Anastasjevič Dr. 8, 25, 91, 114, 148, 159, 278.
 Anatolia 1.
 Anca, soția lui Neagoe, banul Craiovei 223.
 Andrei protos 10.
 Andronic II Paleologul 33, 61, 71, 81, -91, 109, 111, 114, 135,
 152, 159, 172, 195, 197, 213, 226, 244, 286, 293.
 Andronic III Paleolog 226, 244, 258.
 Anghelina, fiica lui Neagoe Voevod 169, 295.
 Antim II, patriarh de C-pol 11, 42, 97.
 „ VI, patriarh de Constantinopol 183, 262.
 „ Ivireanu 101, 103, 145, 172, 299.
 „ mitropolit de Adrianopol 182.
 „ schevofilax la sf. Pavel [1795] 262—3.
 Antioh Cantemir

- Antipa Dinescu, monah român în Athos 268.
 Antonie egumen de Xirolimni 15.
 „ nobil din Adrianopol 113.
 „ patriarh de Constantinopol 39, 64, 161, 172, 175, 187.
 Antonie Pegasić, ctitor sârb la sf. Pavel 258.
 Antonie, protopsaltul, copist [1674] 210.
 „ Vodă din Popești 155.
 Antonin, arhim. rus 66.
 Apollo 6.
 Apostolachi, schit ialomițan, metoc la Dohiar, 232.
 Arabia 1.
 Aravenichia (Serbia), metoc la Dohiar, 226.
 Arcadie Vatopedinul 10, 112.
 Arhimandritul, biserică în București 267.
 Arnauld 143.
 Arnota, mân. în jud. Argeș 99.
 Aron, nobil din Adrianopol (970) 211.
 „ Tiranul 219.
 Arsenie, ctitor la Filotei 243.
 „ de Coneva, monah rus 294.
 „ protos 61, 135.
 Artil, rege georgian (1674) 241.
 Atanasie Athonitul [sf.] 11—28, 35, 55, 60, 62, 104, 112, 112—
 133, 196—7, 225, 244, 247, 268.
 Atanasie de Paros 79.
 Atanasie, egumen de Ivir 140.
 Atanasie, episcop de Roman 219—220.
 „ isihast în Lavra 92.
 „ iviritul 145.
 Atanasie, monah cult la Pantocrator 194.
 Atanasie, monah român la Stavronichita 268.
 Atanasie Vatopedinul 85.
 Atena 49.
 Athos passim.
 Avari 8.

B

- Bactang, fratele regelui georgian Artil (1674) 241.
 Badea Cireșanu 99.
 Baia de aramă, schit (Mehedinți) 155—6.
 Băicoi, moșie a Lavrei 97.
 Baiazid I Fulg. 259.
 Băița (Vlașca) metoc la Pantocrator 190.
 Barasbatse, vezi Gh. Mhtatsindel.
 „ Gh. nobil georgian 15, 61.
 Barboi, mân. în Iași, metoc la Vatoped 122.
 Bărbulescu I. 259.
 Bârca (Olt) moșie la Xiropotam 205.
 Barda ε Σκληρός, 15, 131.
 Barski V. 94, 164, 189, 279—280, 295—7.
 Baudrillart-Vobt.: Dict. d'hist. et de Géogr. eccl., 2.
 Bayet Ch. 2, 285.
 Barbu Craioveanu 188—9, 255, 270—72, 274.
 Barnoschi mân. în Iași 208.
 „ Miron 217, 219.
 Beccos I., patriarh de Constantinopol 31, 63, 91, 212.
 Belgrad 157.
 Belocurov I. 4, 64.
 Benedict de Ivir 81.
 „ de Nursia 18.
 „ episcop latin de Sebasta 35.
 „ monah georgian din Ivir 147.
 Beneschewitz E. 111.
 Berechet St. Gr. 120, 222, 278.
 Berești [Tutova], metoc la Esfigmenu 289.
 Berlin 75.
 Besse J. 17—18.
 Beștelei-Argeș, schit la Simonopetra 253.
 Beza M. 81—2, 94—5, 98, 101, 105, 116, 118, 163—5, 178, 202,
 209, 215, 218, 223, 233, 238—9, 249, 270, 287, 294.
 Bianu—Hodoș 155, 220.
 Biserica Doamnei 84, 191, 296—7.

- Bistrița-Vâlcea, mănăstire 188—9, 223.
 Bizanț 2, 4, 29—30, 170 sq.
 Bizantios K. 298.
 Bodogae T. 14, 171.
 Bogdan A. 202.
 " boer muntean 251.
 " cel orb 71, 82, 218, 227, 237, 260, 264, 280.
 " fiul lui Al. Lăpușneanu 228—9.
 " Ioan 215—7.
 " Serai, conac român în Constantinopol 74.
 Bogorodița [fostă mân. Xilurgos], azi schit bulgar [Rusicon] 92, 300.
 " schit bulgar 44, 53, 54.
 Bolintin, mân. 140.
 Bolliac 139.
 Bonteanu Teodosie 57.
 Borzești, bis. din 217—8.
 Bošković 260, 272.
 Brăiloiu [Milcov și Cornea], fam. boerească 155.
 Brancovici, fam. de nob. sârbi 64, 92, 93, 153, 363, 293.
 Branîștea [Giurgiu] metoc la Iutl. 180.
 Brașov 163, 206—7.
 Bratislava, loc. Olt. 155.
 Brătulescu Ilie 139.
 Brebu, localitate olteană 155.
 Bréhier 158, 180.
 Brezoianu I. 73, 74, 85, 98, 141, 156, 190, 201, 231, 233, 263,
 267—8.
 Brockhaus K. 81, 94—5, 99, 114, 123, 132—3, 136, 142, 158, 164,
 180, 190, 212, 219, 223, 228, 259, 269—270, 275, 285—6.
 Bronislav, țar bulgar [1372] 214.
 Brosset J. 530—1, 134.
 București 45, 200, 209, 217 sq.
 Bulboaca-Vaslui, metoc la Zografu, 220.
 Bulgaros Eug. 4, 46, 51, 108, 122, 144.
 Bunavestire, mănăstire în Athos, 44.
 " schit la Xenofon 275.

Burada T. 93, 95, 101, 120, 217—8, 228, 260, 273, 299.
Burdujeni, cf. Todireni.
Bursucani-Tutova, metoc la Esfigmenu 289.
Bursuci cf. Florești [288].
Burtici, metoc la Zografu 219, 223—4.
Buzești, boerii 272.

C

Căciulătești, moșie olteană 273.
Calamaria, metoc în Calcidica 89, 229, 270, 289, 300.
Calcedon 18, 33.
Calcidica 1—2, 9—10, 38, 90, 113, 185, 195, 198—8, 202, 226.
Calinic Barcosi, monah de Barboi 122.
" patriarh de C-pol 122, 254, 298.
Callst, egumen la Grigoriu 278.
" isihast 92.
" patriarh de C-pol 34, 61, 135, 172, 174.
Călugăreni schit, 267.
Cantemir D. 38.
Caplea, Doamna 251—2.
Capodlatria I. 170
Căpriana, mănăstire basarabeană, 315, 221—2.
Capsala, loc în Athos, 66.
Cartoian N. 107, 145, 169, 290.
Cârșești, metoc la Zografu 220.
Casandra, degetul apusean al Calcidicăi 2, 146, 151, 198, 224,
230, 234, 242, 255, 266.
Casseli 184, 270, 289, 300.
Castian, localitate olteană 155.
Căscioarele-Vlașca, metoc la Pantocrator 190—2.
Catalani 32, 151.
Cătălina, soția lui Radu cel Mare 95, 294.
Caterina II, țarină rusă 297.
Catunachia, așezări în Athos 109.
Caucaz 66.

- Cavala, oraș macedonean 186.
 Cavsocalivia, schit athonit (Lavra) 3, 44, 80, 107—8.
 Celebi Mustafa, călător turc (sec. XVII) 165, 239.
 Cetățuile-Ialomîța, metoc la Dohiar 231.
 Cetfericov S. 193, 254.
 Cezareea 17.
 Chesarie, episcop de Râmnic 209.
 Chiajna, Doamna 165, 199, 282.
 Chilia, portul 215.
 Chintești (Vaslui), metoc la Zografu 220.
 Chiril de Lavra 87.
 „ dikeu la Iovs 145.
 „ IV patr. de C-pol 183.
 „ VII „ „ „ 241.
 „ egumen de Esfigmenn (1146) 285.
 „ ierom. de Vatoped (sec. XV) 116.
 „ Lukaris 138, 253, 255, 266, 295—6.
 „ schevofilax la Pantocrator (1753) 191.
 „ Smirneanul, proigumen de Dohiar (sec. XIX) 225, 227—9, 234.
 Ciobanu sin Pantei, ctitorul bis. Uspeniei din Vaslui 219.
 Ciocănești, metoc la Esfigmenu (cf. Flotești) 287.
 Cioran Gh. D. 76, 92, 97, 99, 101—2, 105, 107, 172—4, 177—8, 181, 192—3, 226, 229, 233—4, 292—4, 296, 298—9.
 Ciorovici D. 149.
 Cipariu T. 73, 139, 200, 271.
 Ciprian, patriarch de C-pol 122, 183.
 Cîreșov-Olt, metoc la Cutlumuș 176—9, 271.
 Ciutura schit mehedințan 261.
 Cvijić R. 150.
 Clatia dela Buciumeni, cf. mân. Păun 201.
 Clement, mănăstirea sf. 9, 131, 134, 145.
 „ monah la Dohiar (1634) 231.
 Clocociov-Olt. metoc la Cutlumuș 180—3.
 Codrescu Th. (Uricariul) 84, 98, 118—120, 140, 144, 167, 216—7, 221.

- Coeni (Dolj) biserică (1563) 223.
 Colentina 73.
 Collin R. 123.
 Collomp P. 28, 88.
 Comitissa, metoc al Hilandarului în Calcidica 151.
 Comnen Ion, doctorul lui C. Brâncoveanu 6—7, 65, 80, 87, 94,
 101, 113, 115, 134, 156—158, 163—4, 171, 178, 186—9,
 199—201, 209, 211, 203, 217, 222, 225, 227, 236, 275, 277,
 280, 285—290, 292—3, 296, 299, 303—5.
 Comnen Ipsilanti At. 84, 144, 269.
 Constamonitu, mănăstirea Athonită 7, 28, 42, 48, 303—6.
 Constantin, arhidiacon de Lavra (1800) 129.
 Constantin, arhimandrit de Epidauros 103.
 Constantin Basarab 141, 231, 277.
 Constantin Brâncoveanu 6, 74, 101, 105, 119, 123, 143, 145,
 156, 158, 166—7, 182, 184, 191, 209, 232, 261—4, 268, 274,
 290, 301, 309.
 Constantin Cantemir 217, 221.
 „ Căpitanul Filănescu 134.
 „ Caragea 233.
 „ cel Mare 7, 303.
 „ Duca 60, 226.
 „ din Ianina 290.
 „ fiul lui Alex. Lăpuşneanu 228.
 „ fiul lui Duca Vodă 202.
 „ Mavrocordat 102, 223, 247, 288, 301.
 „ Monah 28—9, 33.
 „ Nicolaevici, prinţ rus 299.
 „ Paleolog 105.
 „ patriarh de Constantinopol (sec. XIX) 283.
 „ Pogonat, împărat bizantin 8, 225, 243, 285.
 „ principe de Ostrog 223.
 „ Puzănescu, geometru 248.
 „ Racoviţa 202, 204.
 „ Sălăgianu (1790) 282.
 Constantinopol 12—13, 28, 67, 75, 172, 186, 193, 196, 203, 208,
 227, 240—1, 251, 294, 297.

- Cosma, arhimandrit de Epidauros 103.
 „ călugăr român în Athos, protos (1452, 1942) 177, 192.
 „ Lavriot 67.
 „ Vlahos 2, 6, 14—15, 37—8, 65, 78, 103—4, 109, 113, 123, 132, 136, 143, 151—2, 154, 156—8, 161, 163—4, 171—2, 179, 184, 186—192, 197, 206, 208, 211, 217, 221, 225—6, 231, 236, 242—4, 247, 249—251, 254—5, 257—8, 262—3, 265—6, 269, 273, 275, 277, 280, 285—290, 292—3, 296, 299, 303—5.
 Costa—Louillet 197, 257.
 Cotenii—Vlașca, metoc la Pantacrator 191.
 Cotnari, metoc la Vatoped 120.
 Cotos N. 17.
 Craioveștii, boeri olteni 73, 82, 158, 187—9, 229, 259—260, 270—4, 276.
 Cutlumuș, mănăstire athonită 35, 44, 48, 69—72, 76, 115, 117, 129, 152, 160, 163, 169, 170—185, 218, 224, 272, 295, 304.
 Cuza Vodă 75—6, 86.
 Cyrille, hiëromoine 139.

D

- Dabița V. (1662) 221, 291.
 Dafni, port la Athos 3, 195, 197, 207, 225—6, 249, 255.
 Dala (Vlașca) metoc la Pantocr. 190.
 Damaschin Ioan (sf.) 36 n.
 „ egumen la Ivir 141.
 Dan III 177.
 Danciu Craioveanu 71, 188, 272.
 „ comis apoi logofăt (1517) 162, 259.
 Dancu, bis. în Iași 202.
 Dăneasa, metoc la Cutlumuș 177.
 Daničić 149.
 Daniil Castrisios, călugăr din mân. Ivirilor 47, 143.
 „ ierom. (copist 1690) la Cutlumuș 184.
 „ protos, 81.
 „ întem. schitului rom. Lacu (sf. Pavel) 263.
 Daponte Cezar 75, 129, 170, 182—3, 191, 197, 203—9, 275, 281, 283—

- Darogoi (Vaslui) moșie la fogr. 220.
 David II și III Vagrate, regi georgieni 14, 61, 131, 133.
 Dealu (mân.) 182.
 Delikanis 184—5, 207, 234, 239—40, 254, 289.
 Despina Doamna, soția lui Neagoe Basarab 137, 270.
 Dia, fiul lui Coman și Șerban 121.
 Didron 85, 259.
 Dimitrakopulos K. 32—3, 114, 135, 197, 213.
 Dimitrie Bibescu 233.
 „ episcop sârb 149.
 Dimitsa I. 24, 33, 161.
 Dmitrlevski N. 149.
 Dionisie, arhim. de Lavra (1775) 282.
 „ „ „ Xiropotamu 207.
 „ de Furna 85.
 „ egumen de Ivir (1577) 137.
 „ „ „ (1707) 241.
 „ „ dela Olimp 243, 245.
 „ episcop de Rădăuți (1628) 219.
 „ „ „ Seres 94.
 „ întemeetorul mân. Dionisiu 160—1.
 „ întemeetorul mân. Filotei 243.
 „ III Vardali, patr. de C-pol 43, 100, 108, 143.
 „ IV Muselim „ „ 108, 122, 296,
 „ IV patriarh de Ierusalim (1678) 296.
 „ monah ivirit 142.
 „ proigumen de Vatoped (1672) 116.
 „ Siropulos, ctitor la Karacalu (1545) 238.
 Dionisiu, mănăstire 35, 41, 46, 48—9, 69, 160—9, 180, 187, 198,
 229, 233, 238—9, 241, 258, 272, 277, 288.
 Δίον, localitate păgână în Athos 5.
 Dioptra lui Filip Solotarius 169.
 Dobrescu N. 155, 167, 260—1.
 Dobrovăț (Vaslui) mănăstire, metoc la Zogr. 220—1.
 Dohiar, mân. 28, 48, 155, 166, 171, 180, 225—135, 239, 241,
 269, 271, 276, 303.

- Dölger F. 135.
 Domentijan 32 n, 148.
 Dometie, protos 39.
 Donat I. 156, 251, 273.
 Dorotei, avă 92.
 Dorotei, duhovnicul lui Vlaicu 173.
 „ monahul 15.
 Doroteu de Monembasia 266.
 Dorotei, protos (1060) 258.
 Dorotei, ierom. de Xiropotam 203.
 Dossios 122.
 Dräseke 160.
 Drăgana, fiica lui Radu cel Mare 180.
 Drăghiceanu N. 167, 261—2.
 Drăghici, fiul lui Vlad Vintilă 95, 180.
 Dragomirești (Argeș), metoc la Simopetra 251.
 Dragomirna, mănăstire moldovenească 254.
 Duca Voevod 104, 120, 202—3, 210, 221, 232, 290.
 Duchesne-Bayet 114, 228, 234, 272.
 Dučić N. 148.
 Dudescu, boer muntean 205.
 Dukakis I. 89, 196.
 Dumitrașcu armaș 139.
 „ copist (1705) 268.
 „ ctitor la Florești (Tutova) 288.
 Dumitru, ctitor român la Xenofon (1475) 270.

E

- Ecaterina, soția lui Alexandrel, 200.
 „ Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλήθεια 22, 69.
 Eclaircissements 287—8.
 Eftimie, călugăr studit 24.
 „ de Tesalonic 9—10.
 „ de Trapezunt 87.
 „ din Palestina 18.
 „ Dohiaritul (970) 225—6.

- Eftimie dubovnicul lui Ion Uglieșă 250.
 „ egumen de Vatoped 114.
 „ Ivirul, călugăr și paracletier la măn. Ivirilor 14, 24, 61.
 „ Zigaben 146.
 Efimia, fiica lui Miron Cluceru 166.
 Efraim, monah rus [1425] 293.
 Efrem, monah de Lavra 104.
 Egee [marea] 130.
 Evghenie, egumen la Simopetra 252.
 Elena, ctitoră la măn. Grigoriu 282.
 „ fiica lui Ștefan cel Mare 215.
 „ Moruzi 85.
 „ soția lui Matei Basarab 98—9, 155, 273.
 „ soția lui Petru Rareș 164, 296.
 „ soția lui Ștefan Dușan 115.
 Elisabeta, mama lui Miron Barnovski 217.
 „ soția lui Ieremia Movită 181.
 Erbiceanu Constantin 98, 108—9, 117, 122, 144, 162, 178, 183,
 187, 199—202, 218, 239, 259, 288, 294, 299, 304.
 Esfigmenu, mănăstire albonită 7, 28, 41, 48, 67—9, 82, 111,
 148, 151, 171, 195, 247, 285—290.
 Eufemia, prințesă sârbă 152.
 Eugeniu, egumen la Slobozia 233.
 „ monah la Vatoped 111.
 Eupraxia Monahia, fosta soție a lui Vlad Dracul 193, 245, 294.
 Eusebie, monah rus [1428] 293.
 Eustație [sf.], biserică lângă Milopotam 26.
 Eustratie 15, 26, 84.
 Evdochia, soția lui Roman IV Diogen [1071] 236.
 Evdokimos, proigumen la Xiropotamu, 195, 198—204, 206—8.

F

- Fallmayer, 160—1.
 Fanarioți, 65.
 Fichtner, 142, 159, 164—5, 168, 180, 190, 219, 228—9, 234,
 241, 247, 249, 282, 285.

Filalithis (pseudonim) polemist în problema greco-rusă, 68—9, 291.

Filaret de Vatoped, 111.

„ mitropolit rus de Cernigov, 20 n.

„ Zakintianul mitropolit al Ungro-Vlahiei [1754—60] 205.

Filipescu Pan, boier muntean, 204—5.

Filitti, 138, 189, 270, 274, 279.

Filotei, ascet din Vatoped, 115.

„ întemeietorul mănăstirii Filotei, 243.

„ mănăstire, 28, 29, 41, 42, 48, 63, 71, 136, 160, 180, 243—8, 251, 265.

Filotei patriarh de Constantinopol [1354—5, 1364—76], 34, 172, 214.

„ Peloponezianul, dikeul schitului sf. Ana, 109.

Filotti I. M. 251.

Florența (sinodul din —) 33.

Florești (Bacău), metoc la Esfigmenu 285, 288—290.

Florica, fiica lui Mihai Viteazul 253.

Florinski 291.

Fotie, patriarh grec 170.

Fotino D. 139.

Francia 31.

Frantzis (Hronograful lui —) 128.

Frearitis K. 24, 33, 77, 112, 196, 243.

Frommann Th. 32.

G

Galaction, copist athonit (1646) 160.

Galaction Vidali, tipograf (1695) 101.

Galați 242.

Gangra, 18.

Gavrili Bănulescu, mitropolitul Moldovei 222.

„ Costachi, ctitor la Esfigmenu 287.

„ egumen al mănăstirii Ivirilor 137, 141—2.

„ egumen al mănăstirii Stavronichita 265.

„ monah din mân. Stavronichita 46.

- Gavriil moaah din Tinos 105.
- patriarb de Constantinopol (1784) 46, 275.
 - Protul 41, 81—2, 93, 117, 136—7, 153, 162, 175, 178, 187, 199, 218, 227, 239, 243, 245—6, 259, 286, 294, 304.
- Gavriil Smirneanul, egumen la Slobozia (Ialomița) 233—4.
- Trotușan, boer moldovean (sec. XVI) 71.
- Gavrilaș Movilă 97, 181.
- Gelzer H. 7, 31, 36, 51, 56, 58, 69, 91, 96, 100, 112, 133—6, 143, 146, 152, 211, 214, 218, 222—3, 290, 295, 300.
- Genesios, scriitor bizantin (sec. X) 9.
- Georgia 15, 137, 245—6.
- Georgieni sau Iviri 61—2, 131—6.
- Gerlach Șt. 45, 55, 96.
- Γερόντων καθεδρα 52, 77.
- Ghedeon, arhiepiscop de Cezareea Capadochiei 202.
- Ghedeon, episcop de Huși (1642) 220.
- Manuil, istoric grec 6—7, 10, 15, 21, 24—6, 30—4, 38, 41—7, 51, 53, 62—3, 65, 72, 78, 87, 89—91, 97, 99—100, 102, 109, 111—6, 118—122, 130—7, 141—6, 152, 154, 158—166, 170—5, 182—4, 186—7, 193, 196—7, 199, 201, 207, 213—4, 217, 226—7, 236—7, 240—1, 247—7, 249—254, 258, 262—3, 265—7, 269, 272—5, 278—9, 285—8, 292—7, 299—300, 303—6.
- Ghedeon Ploșteanu 87.
- Ghenadie, egumen la Lavra (1512) 94.
- episcop, 190.
 - protos (1401) 258, 277.
 - Școlarul, patriarb de Constantinopol 118.
- Gheorghe Acropolita, scriitor bizantin 31.
- Amartolos scriitor bizantin 24.
 - Brancovici, despot sârb (1447) 258, 263, 286.
 - Caragea 157, 206, 232, 275.
 - Cristodul, boer muntean (1790) 274.
 - egumen de Filotei [1001] 244.
 - iereu din Secărița (Macedonia) 168.
 - Ivirul [Mhtatsmidel] 133.

- Gheorghe Movilă, mitropolitul Moldovei 261.
 „ Spătarul, fiul bancherului Stavrache (sec. XVII) 144.
 „ Ștefan 84, 141.
 „ Vornicul (cca 1700) 167.
 Gheorghirinis Iosif, arhiepiscop grec de Samos 38, 44, 56, 64,
 110, 156, 246, 287, 295.
 Gherasim, egumen la Rusicon (sec. XIX) 67, 299.
 „ monah din mân. Xenofon (sec. XII) 27.
 „ Radonić, monah sârb (1360) 258.
 Gherman Ieromonahul, egumen la Karacalu 238.
 „ patriarh de Constantinopol [1238] 31.
 „ proigumen de Filotei (1456) 245.
 Ghibănescu Gh. 220.
 Ghica Dumitrache, boer român (sec. XVIII) 203.
 Ghiculeștii, domni români 75.
 Giurescu C. C. 171, 174, 177, 188—9, 192, 199, 216—7, 228—9,
 251, 270—2, 278, 304—5.
 Glavacioc (Olt) mănăstire, 122, 140.
 Glikei I., tipograf venețian (sec. XVIII) 209.
 Glosia, schit isihast (Filotei) 244.
 Golia, mân. 74, 119—120, 209.
 Gomatu, loc în Calcidica 90.
 Gorgorani, rege georgian (1492) 136.
 Gorgota, mănăstire lângă Târgoviște, metoc la Meteore, 145, 255.
 Granič Fil. 20, 60.
 Greci, cearta cu Rușii 67—70, 296—300; cearta cu Georgienii
 (Ivriti) 133—6; cearta cu Românii 174; cearta cu Sârbii 159.
 Grecii (Ilfov), moșie ivirită 141.
 Grecu V. 85, 158.
 Gregoras Nichifor 32.
 Grigorie Calimah 298.
 „ călugăr sârb în Moscova (1586) 154.
 „ egumen la mân. Esfigmenu (1705) 287.
 „ „ „ „ Grigoriu (1835) 283.
 „ „ „ „ Ivirilor 139—140, 255.
 „ „ „ „ Lavra (1393) 39.

- Grigorie Ghica (1664) 83, 100, 141, 274.
 „ „ (1775) 102, 108, 122, 247, 281—2, 288, 197—8.
 „ Ghiomeriotul, exarh patriarhal (1540) 246, 265.
 „ ieromonah din Xiropotamu (1752) 206.
 „ Maistor (Lavra, cca 1000) 15.
 „ Mitropolit de Laodiceea (1678) 122.
 „ „ „ Tesalonic (Palama) 92, 115, 287.
 „ „ „ Ungrovlahia (1776) 282.
 „ Monah, egumen la Esfigmenu (1544) 286.
 „ Orbul, despot sârb 154.
 „ V. patriarh de C-pol 122, 147, 168, 289.
 „ VII. „ „ „ 289.
 „ schevofilax la sf. Pavel (sec. XVIII) 262.
 „ Sinaitul 92, 257.
 „ Țamblac 168.
 Grigoriu, mănăstire 35, 48, 71, 75, 82, 144, 152, 187, 191, 195,
 198, 241, 275, 277—284.
 Gruic R. 150, 157, 159, 304.
 Guda M. 112, 143.
 Gudela L, unchiul patriarhului Matei de Alexandria (sec. XVIII) 170.
 Guiscard, Robert 90.

H

- Hagi Stoian 142.
 Hălărești (Tutova), metoc la Esfigmenu, 289.
 Halkeos, mănăstire dispărută (la Vatoped) 113.
 Halki, școala teologică din — 170.
 Hariton, patriarh 29.
 „ protos și mitropolit al Ungrovlahiei 81, 152, 170,
 176—6, 178, 184—5.
 Hasluck 114, 177, 183, 191, 217, 229, 234, 237, 239, 241, 247,
 251, 266, 275, 282, 288—9.
 Hefestia 7.
 Herodot 5.
 Hilandar 29, 32, 39, 41, 46, 48, 64, 65, 113, 119, 135, 148—59,
 171, 179, 211, 218, 244, 258, 285, 287, 295.

- Hios 203.
 Hlincea, mănăstire moldoveană 284.
 Hoffmann Th. 31, 90, 116, 236.
 Holban A. 120.
 Hopf K. 31.
 Hotărani (Romanași), schit închinat la sf. Pavel 166.
 Hrisant, egumen la Hilandar (1716) 156.
 „ patriarh de Ierusalim 103, 301.
 Hrisoscoleu, egumen la Căpriană, metocul Zografului 221.
 Hrisostom, monah din Lavra 106.
 Hristodul de Patmos 20.
 Hristofor, egumen de Xilurgos (Rusicon 1143) 292.
 „ episcop de Ierissos (1678) 296.
 „ monah cult din măn. Xiropotamu (sec. XVIII) 195, 207.
 „ monah din Vatoped, copist (1670) 209.
 Hrizea vornicul 139.
 Hromița, conac rus în Athos 300.
 Hurmuzachi 74, 84, 94—7, 100, 102—3, 118, 120—2, 123, 125,
 138, 140, 144—5, 152, 154—6, 165—7, 177—81, 190—3,
 198, 201, 204—5, 210, 214—21, 228—30, 240, 251—6, 259,
 272—4, 281—2, 289, 304—5.
 Huși (episcopia de —) 119.

I

- Iachint de Vicina 172.
 Iacob Dimopulos din Vatoped (1900) 112, 266.
 Iacob din Castoria, ucenic al sf. Nifon II († 1520) 162.
 „ ieromonah din Simopetra (1542) 255.
 „ „ „ Ungrovlahia (1369) 174.
 „ mitropolitul Moldovei (1750—60) 204.
 „ patriarh de C-pol (1750) 120.
 „ Slavul (sec. XIX) 301.
 Ialomița, jud. — 230.
 Ianache Leivi din Zagora, postelnic sub Matei Basarab 208,
 231—2, 235.
 Iași 45, 74, 156.

- Ikonomos C. 143.
 Ieremia, egumen ivirit (1602—26) 131, 137.
 „ Ieromonah român (1398) 176.
 „ II patriarh de C-pol 42, 73, 96, 118, 122, 122, 251—2, 265—6, 295.
 Ieremta, mitropolit de Belgrad 168.
 „ Movilă, Domn al Moldovei 97, 100, 120, 129, 146, 219, 220, 230, 261.
 Ierissos, localitate și episcopie în Calcidica 5, 10, 33—4, 62, 110, 132, 135, 185, 212, 223, 226, 286.
 Ieronim, arhim. rus (1591) 291.
 Ieropater, (Vatoped), mân. dispărută 113.
 Ierotei de Monembasia 96.
 „ egumen la Xifopotamu (1763) 206.
 Ilarion Barbălungă (Makrogein) 270.
 „ dikeu la Ivir (sec. XIX) 145.
 „ monah rus (1397) 293.
 Ileana, fiica lui Stoica din Stoicani (1610) 120.
 Ilinca, soția lui Hagi Stoian (Vălenii de Munte) 142.
 Imbros, metoc lavriot în ins. — 110.
 Inochentie Școlarul, mitr. de Harkov 223.
 „ III, papa 31, 55, 62.
 Ioachim Bărcănescu, călugăr român în Athos (1895) 185.
 „ de Grigoriu, egumen (sec. XVIII) 191, 275, 281—4.
 „ Iviritul 143, 183.
 „ mitropolit de Agathopolis 105.
 „ „ „ Derkos 68.
 „ patriarh de C-pol (sec. XVI) 41, 67.
 Ioan Assan II 31, 63, 91, 114, 222.
 „ călugăr bosniac (1637) 154.
 „ Capistran 129.
 „ Cariofil 145, 284, 290.
 „ Colov, mănăstire în Calcidica 132.
 „ copist la Grigoriu (1476) 278.
 „ Corvin 129.
 „ ctitor la Grigoriu 283.

- Ioan Damaschin (sf.) 36.
 „ Dascălul, din Rusia 223.
 „ Fachinos, protos (1000) 14, 23.
 „ fiul lui Neagoe Basarab 169.
 „ Frangopulos, consul austriac la Poartă (1800) 168.
 „ Golia (1650) 121.
 „ Mavrocordat 297.
 „ Neagoe Vitețe, boer muntean (1369) 174.
 „ nobil din Ohrida 211.
 „ Il Paleologul 91, 114, 136, 173, 213, 222.
 „ V Paleologul 61, 160, 186—7, 215—6, 237, 250, 258, 260, 293.
 Ioan VI Cantacuzino (în călugărie loasaf monahul) 114—116, 118, 129, 136, 152, 209.
 Ioan Primicerul, ctitor la Pantocrator (sec. XIV) 186—7.
 „ Scărariul (sf.) 36.
 „ țar rus (1541) 295.
 „ Tăutu, logofăt al Moldovei (1540) 298.
 „ Trahaniotis, egumen la Constantinopol (1100) 303.
 „ Uglieșa, rege sârb 304.
 „ Vatațe, nobil bizantin 134.
 „ Vistiernicul (1544) 223.
 „ Vodă cel Cumplit 96.
 Ioanê, boer georgian (cca 1000) 14, 26, 61, 130—1.
 Ioanichie, mitropolit de Niceea (1871) 68.
 „ patriarh de C-pol (1648) 240.
 „ Valmas, egumen lavriot (1100) 91, 113.
 Ioasaf, egumen lavriot (1643) 98—9.
 „ „ la Mihai-Vodă (București) 254.
 „ ucenic al sf. Nifon II (+ 1536) 162.
 Iona, monah rus (1300) 294.
 Ionașcu I. 181.
 Iorga N. 72—3, 82—4, 86, 93, 96—7, 99—103, 11—123, 137—43, 146, 154—6, 163—6, 174—6, 179—82, 186—193, 199—202, 206, 215—221, 227—233, 245—6, 251—3, 259, 261—3, 265—8, 271, 272—4, 279—80, 288—9, 303—5, 308.

- Iosif, monah 41.
 „ II, patr. de C-pol, 176.
 „ monah la Zograf, 214.
 Iov, patriarh rus (1591) 291.
 Irina, soția lui Alexie T. Comnen 171.
 „ soția lui Gheorghe Brancovici 286.
 Isac protos (1340) 226.
 Isaia, copist la Zograf (1471) 261.
 „ de Hilandar (1489) 153, 177, 218, 237.
 „ protos (1389) 153.
 Isidor, patriarh 32.
 Isvorani, schit buzoian (Simopetra) 253.
 Iustin Caramanliu, ctitor la schitul român Lacu (Sf. Pavel), 236.
 Iustinian, împărat bizantin 18—9.
 Ivirilor, mănăstirea, 3, 9, 14, 27—8, 30, 34, 39, 43—4, 46—8,
 61—3, 66, 69, 110, 130—147, 173, 187, 212, 940, 243—4,
 247, 266.

J

- Jagić K. 149.
 Jirecek K. 72—3, 70, 81, 214, 286.
 Jitianu (Dolj), mănăstire 260—4.

K

- Kalafatu, mănăstire dispărută 90.
 Kalestru, mănăstire dispărută sub Vatoped 113.
 Kaligrafu, mănăstire dispărută (Dohiar) 225—6, 244.
 Kalinderu 188.
 Kalligas 29, 39, 163, 217, 236, 238, 244, 257, 262, 265, 267, 273,
 280, 292, 299.
 Karacalu, mân. 7, 28, 48, 165, 189, 219, 229, 236—242, 243, 245.
 Karamzin 286.
 Karavokiros, adv. grec, polemist contra Rușilor 70.
 Karles 13, 11, 13, 24, 25, 27, 28, 29, 34, 39, 40, 44, 46, 47, 48,
 53, 67, 70, 75, 77—86, 90, 110, 113, 139, 134, 149—151,
 158, 170, 186, 199, 193, 241, 258, 270, 279—281.
 Karolldis 54, 56, 59, 62, 65—9, 159, 300.

- Katzari, mănăstire dispărută (Rusicon) 293.
 Karuli, schimnicie 109.
 Kattenbusch 18.
 Kedrenos, cronicar bizantin 171.
 Kemizos (Ignatie), editor al lui Ioan Comnen (Veneția 1745) 134.
 Kerassiá, schit 44.
 " schimnicie 109.
 Khitrowo 153, 177, 218, 304.
 Kurila 88, 92, 103—4, 106—8, 111, 192, 197, 257, 262, 265,
 277, 294, 298.
 Kurtz 262.
 Куувъ 105.

L

- Lacu [schit rom.] 77.
 Laiova [Olt], moșie la Cutlumuș 179.
 Laiotă Basarab 192.
 Lambros 32, 85, 88, 111, 130, 145—6, 151[?] 160, 162, 168,
 173, 181, 183—4, 208—9, 223, 249, 251, 255, 266, 268—9,
 285, 291.
 Lambrou Paisie 107.
 Lampețienii [sectă] 36.
 Langlois 2, 38, 94, 96, 97, 100, 102, 111, 114, 130—1, 111, 136,
 141, 152—3, 158, 161, 167, 181, 186, 191, 197, 201, 205,
 212—6, 219, 221, 226, 229, 237, 239—40, 244—5, 147, 249
 —53, 257—9, 269, 272—5, 276, 282, 289, 292, 294—8, 304—5.
 Lapedatu 139, 188—9, 294.
 Laskaris 114.
 Laurențiu, egumen de Rădăuți 221.
 " episcop de Rusicon [1169] 292.
 Lavra [noțiune] 22.
 " 13, 14, 15, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 41, 42, 43, 44, 46, 47,
 48, 52, 61, 63, 68, 69, 74, 80, 85, 86, 87—110, 131—4, 141,
 147, 150, 168, 171, 179, 197, 225, 236, 243—4, 246—7, 272,
 285, 304.
 Lavra cea mare a Țării Românești vezi Cutlumuș.
 Lavka, mănăstire dispărută lângă Zografu 223.

- Lazar, cneaz sârb 64, 93, 303.
 „ și Boiu, frați din Piavița 168.
 Leake 286.
 Leca, negustor din Brașov 207.
 Legrand 29, 270, 283, 203, 205—6, 283.
 Lemnos 13, 89, 110, 160, 186—8, 194, 250, 258.
 Leon VI Filosoful, imp. biz. 19—20, 208, 211.
 „ Armeanul [813—20] 319.
 „ mare demnitar 132
 „ patriarh [1140] 33.
 „ fratele lui Nic. Foca 13, 81.
 Leonid arhim. 148—9.
 Leontias [mănăstire în Macedonia] 132.
 Leontie Voevod de Kahetia [Georgia 1492] 244.
 „ arhim. din Kaliu [Kahul] 241.
 „ proigumen la Hilandar [1517] 153.
 Lemerle 170—2, 174.
 Lesviadacs 190, 230, 232.
 Letea, moșie a Lavrei 103.
 Lipovăț [Vaslui], moșie Zograf 220.
 Livada (Olt), metoc la Xirop. 203.
 Londra 49, 59, 69.
 Loverdos 119.
 Longos, degetul mijlociu al Calcêdicăi 195, 225.
 Luca, egumen la Florești 282.
 „ episcop de Buzău 97, 135, 249, 253, 255, 301.
 „ egumen la sf. Paul [1708] 262.
 Lupeni, moșie a Lavrei 103.
 Lupul Coci, mare vistier sub Mihai Viteazul 220.
 Lyon [unirea din — 1274] 31, 135, 213.

M

- Macarie egumen de Hilandar (1716) 156.
 „ „ la Rusikon 68.
 „ Trigonî 87, 89, 90, 91, 95, 102, 106.
 „ monah isihast 92.

- Macarie egumen la Golia 120.
 „ creștin din Galați (1700) 242.
 „ de Antiohia 121, 190, 201, 261, 367.
 „ cuvios din Dionisiu († 1527) 162.
 „ mitropolit de Hereclea 166, 168.
 „ mitropolit al Moldovei (1536) 190.
 „ de Cernica 193, 248.
 „ iconom la Xiropotamu 203.
 „ arhimandrit rus (1626) 296.
 Macedonia 8, 132, 135, 146, 198, 212, 258.
 Magula, schit și centru isihast (Filot.—Ivir) 136, 244.
 Makri, enciclopedia greacă 2, 51.
 Mălăești (Tutova), metoc Zografu 220.
 Măneștii, moșie ivirită 141.
 Manuil Paleologu 40, 78, 114, 187, 293, 304.
 „ și Toma din Seres 162.
 „ spătar din C-pol. (1775) ctitor la Grigoriu 283.
 „ Trapezuntiul, copist (1475) 287.
 Mardarie, monah de Hilandar (1517) 153.
 Margareta, împărat bizantin 30.
 Mărginenii, măn. munteană 233.
 Maria lui C-tin Bălăceanu 119.
 Maria, soția lui Șt. Surdu 97.
 „ „ „ Șerban Cantacuzino 105, 119.
 „ Asanina Paleologina de Mangup, soția II-a a lui Ștefan cel Mare 279, 281.
 Maria, soția lui Alexie, creștin din București (1813), 157.
 Marcu Kraljević erou sârb 152.
 „ Gr. T. 107.
 Marina, soția lui Alexandru cel Bun 215.
 Marghita, soția lui Simeon Movilă 97.
 Marnjavić Omko, ep. cat. de Bronia 148.
 Martinian, egumen italian în Athos 90.
 Maro, fiica despotului G. Brancovici 259, 286, 304.
 Masalieni (sectă) 36, 63.
 Măstănești (Ialomița) metoc la Doh. 231.

- Matei Basarab 74, 83, 98—9, 101, 141, 145, 154—5, 159, 167,
181—2, 201, 220, 231, 253, 264, 267, 273.
- Matei al Alexandriei 170, 182, 184,
- „ Mirelor 138—9, 169, 182, 290.
- „ egumen de Dionisiu (1535) 164.
- „ Falcoianu 167.
- „ Ghica 102, 297—8.
- „ I patr. C-pol. (1397—1410) 161, 258.
- „ Racoviță 274.
- Mavrocordat Constantin 85.
- Mazilu 162.
- Maxim, eclesiarch de Vatoped (1560) 118.
- „ patr. de C-pol (1480) 37 n.
- „ grecul 116.
- „ Cavsocalivitul 92, 107—8, 115.
- „ Peloponezianul 105, 145, 184.
- Maxim(ian) mitropolitul Ungrovlahiei 154.
- Megali Panaglia arsenal la Cutlumuș 176.
- Megali Vigla 2—3.
- Melchisedec ep. 72, 119—23, 216, 218, 220—1, 240, 261.
- Melenic metoc virit 135.
- Meletie egumen de Slobozia (1735) 232.
- „ Sirigul 209, 234.
- „ mitr. Atenei 133.
- „ macedoneanul, tipăritor de cărți 155, 220.
- „ monah rus (1750) 297.
- „ ierodiacon din Mihalopolis 234.
- „ III, patriarh de C-pol, sec. XX, 234.
- „ egumen de... (Cutl.) 183.
- Metaxakis 56, 59, 70.
- Meteore (mănăstiri în Tesalia) 145, 249, 255.
- Metodie, călugăr bizantin 13.
- „ 88.
- „ patriarh C-pol. (1668—71) 201.
- „ egumen editor de cărți (C-pol. 1816) 2, 45.
- Μετοχὴ (metoc) 73.

INDICE DE NUME ȘI LOCURI

- Meztetambuc, rege georgian 136.
- Meyer 2, 12, 15, 21—23, 25—31, 33—4, 38, 49, 81, 53, 55, 61,
63, 68, 69—70, 78, 79, 80, 88—91, 112—3, 118, 131, 146,
151, 158, 161, 172, 175—6, 179, 183, 187, 193, 197, 211,
225—7, 237, 250, 258, 269—70, 277, 293, 303—5.
- Micșani 84.
- Migne P. gr. 115, 269—70.
- Mihai Vodă m. 73, 252—4.
- „ Viteazul 71, 73, 142, 181, 220, 234, 249, 253—6, 271, 290..
- „ Golăi 119.
- Mihail Maleinos [sf.] 12.
- „ Paflagonul, imp. biz. [1034—41] 133.
- „ protopop 174.
- „ Rangabe imp. biz. [811—13] 196.
- „ Racoviță 281, 296—8, 301.
- „ Șuțu 254, 275, 198.
- Mihai I. Teodorovici, țar rus, [1620] 166.
- „ preot român din Ardeal, la Hilandar 168.
- Mihail, episcop de Roman [1698] 221.
- „ de Becicherec, ctitor la sf. Pavel [1687] 263.
- „ VIII Paleologu 31, 32, 81, 44, 131, 135, 197, 213.
- Mihăilă, ctitor la Uspenia [Vaslui] 219.
- Mihalco Manu, boer muntean [1564] 272.
- Mihnea cel Rău [1508—10] 200.
- „ Turcitul 137—8, 154, 159, 251—2, 271, 301.
- Miklosich 36, 37, 62, 72, 136, 149, 171, 175, 244, 304.
- Mileva, sora lui Șt. Lazarevici 70.
- Millița, mama lui Șt. Lazarevici 70.
- Millet, 7 n. 15, 81, 82, 85, 88, 94, 95, 96, 101, 113—4, 116, 119,
121, 141, 143, 148, 153, 154, 156, 180, 188—90, 199, 228,
230, 233, 249, 260, 267, 272—5, 282.
- Milopotam 89, 110.
- Minoide Minas 111.
- Mira [mân. jud. Putna] metoc la Vatoped 123, 221.
- Mircea, fiul lui Vlad Țepeș 245, 294.
- „ cel Bătrân 93, 175—6, 214.

- Mircea Ciobanul 165, 180, 199, 223, 221.
 „ flul lui Laiotă Basarab 193.
 Mirković Lazar 149, 151.
 Miron Barnovschi 74.
 „ Cluceru [1612] 166.
 „ Miron Costin 271.
 Misail de Levçada 95.
 Mitrea Vornic [1588] 166.
 Mitrofan patriarh 55.
 „ episcop de Huși [1628] 219.
 „ Calerghi, egumen de Mira 123.
 „ monah rus [1400] 293.
 „ egumen la Cotroceni 103.
 Mogâldea, vornic 200.
 Mohamed Cuceritorul 37, 38, 105.
 Möhler 18.
 Moise Movflă 296.
 Moisi, egumen Zogr. [1433] 214.
 „ nobil din Ohrida [970] 211.
 Molivocsi 82.
 Monoxilitu [dintr'un lemn, schit dispărut] 89.
 „ [dintr'un lemn] mănăstire dispărută, Xenofon 270.
 Mordtmann 164.
 Morfonu, turn 90.
 Moscova 66.
 Mošin 32.
 Movileștii 71, 83.
 Müller 33, 34, 38, 41, 60, 62, 89? 114, 132—4, 136, 154, 161,
 166—7, 175—6, 187, ? 195, 205, 214, 219, 252.
 Murad I Sultan turc 265.
 „ II „ „ 286.
 Muralt 13, 269.
 Muraviev scriitor rus. 66.
 Musceleanu pr. 267.
 Mușeteanu 140.

N

- Nandriș 140, 166, 173—181, 192—3, 230—2, 273—4.
 Năeni (jud. Săcueni), metoc la măn. Dohiâr, 231.
 Neaga, jupânița, soția Vornicului Mitrea (1588) 166.
 „ mama lui Neagoe Basarab, 169.
 Neagoe Basarab (1512—17), 71, 82, 93—4, 101, 116—7, 136—7, 143, 153, 159—162, 169, 176, 178—180, 187, 199, 218, 223—4, 235, 239, 245, 248, 251, 259—260, 264, 270—1, 286, 294, 304—5, 310.
 Neagu, pârcălab muntean (1708) 105.
 Nectarie, monah moldovean la schitul Prodrom (Lavra) 107.
 Nemanija, dinastie sârbă cf. sf. Sava și sf. Simeon.
 Neofit, arhimandrit rus (1591) 295.
 „ dîcheu al Lavrei (1578) 42.
 „ eclesiarh la Vatoped (1709) 119.
 „ egumen la ctitoria Simopetrei (1893) 255.
 „ egumen la Estigmenu (cca 1700) 290.
 „ egumen la Vizantea (jud. Putna, 1830) 283.
 „ Ieromonahul, copist în măn. Dohiâr (1769) 234.
 „ mitropolit de Anhial (1517) 162.
 „ Mitropolitul Ungrovlahiei (1843) 233.
 „ mitropolit de Arta 109, 131.
 „ mitropolit de Bereia 95.
 „ VII patriarh de Constantinople 122.
 „ protos (sec. XI) 226.
 Neohorion (Novisad), Serbia sudică, metoc la sf. Pavel, 258.
 Neologos, ziar grec de polemică în Constantinopol 67.
 Neon Eklogion (Νέον Ἐκκλόγιον, vieți de sfinți editate de Nicodim Aghioritul, 131—3, 148—9, 196, 277.
 Neos Paradeisos (Νέος Παράδεισος) alte vieți de Sfinți, acelaș editor 160, 243.
 Nerutzos 131—2.
 Nestor, Cronica lui —, 286.
 „ Ureche (1599) 200.
 Nevelon, episcop de Soissons (1210) 30.

- Neyrat 78, 166.
 Niceea 134.
 Nichitor Botaniates († 1081) 226.
 " Foca, împărat bizantin, 963—9), 9—10, 12—14, 20—1.
 " ctitor la măn. Ivirilor (1670) 143.
 " Dascălul 200.
 " monah isihast 92.
 Nicodim Aghioritul († 1812) 6, 26, 59, 79, 131—2, 148—9, 193,
 195, 213, 236—7, 250.
 Nicodim Bulgarul (1842) 52.
 " egumen la măn. Păun, metocul Xiropotamului (1717) 202.
 " monah la Vatoped (1340) 115.
 " Sfințitul, întemeietorul de mănăstiri românești 153.
 Nicolae Alexandru Basarab, 71, 81, 172, 185.
 " ctitor la Grigoriu (1790), 282.
 " Grămaticul, patriarh de Constantinopol (1080—1111),
 " Mavrocordat, domn fanariot 101—2, 148, 167, 267, 296.
 " Mavrogheni, Domn fanariot (1798) 234.
 " Mitropolitul Ardealului 17.
 " nobil din Adrianopol (980) 113.
 " Postelnic (1619) 141.
 Nicolaescu St. 94—7, 117, 154, 163—6, 172—3, 176—7, 179,
 181, 184, 198, 200, 214, 216, 218, 239, 245, 247, 294.
 Nicon, patriarh rus (1652—66) 143, 290.
 Nifon arhimandritul 185.
 Nifon I patriarh de Constantinopol (1312) 33, 90, 92, 147, 244.
 " II patriarh de Constantinopol († 1598) 41, 81—2, 93, 153,
 160—3, 169, 198, 243, 245, 251.
 Nifon, monah moldav la schitul Prodrom (Lavra), 107.
 Nil, patriarh de Constantinopol (1380—8) 161, 175, 187.
 " Sicheliotul, monah, isihast. (sec. XIV) 92.
 " Sorski, monah rus (sec. XIII—XIV) 294.
 Nimirgeoglu, muzicant (1630) 210.
 Noul Schit (Lavra) 44, 300.
 " " sau al Turnului (sf. Pavel) 263.

Obedeanu V. 140.
 Ocnele Mari 83, 100, 102, 155, 167, 206, 260, 274, 298.
 Odobești 123.
 Olîmp, muntele 14.
 Oniu, ctitor la Uspenia (Vaslui) 219.
 Onufrie, egumen la Bistrița (Vâlcea, 1544) 223.
 Oporelu-Olt, moșie la Xiropotamu 205.
 Orfanos, metoc în Calcidica (Lavra) 90.
 Orlești-Olt, moșie pretinsă de mân. Cutlumuș 184.
 Ormilă metoc în Calcidica (Lavra) 110.
 Otmendec (Odobescu Al.) 73, 189.
 Oxotie Aga din Pogoniana, boer muntean (1567) 251.

P

Paflagonia 10.
 Pahomie, egumen rus (1508) 295.
 Pahomie, ctitorul schitului doljan Roaba sau Zdralea (Plopul) 273.
 " monah din Athos (1580) 42.
 " monahul, cf. Alexandru Lăpușneanu 229.
 " monahul, cf. Barbu Craioveanu 188, 238—9.
 " Rusanos, celebru isihast (sec. XVI—XVII) 43, 47.
 Paisie de Hilandar (1550) 82, 153.
 " de Rila, celebru călugăr bulgar (sec. XVIII) 63
 " egumen rus (1497) 295.
 " egumen la Xenofon (1790) 274—5.
 " ieromonah la Cutlumuș (1605) 181.
 " patriarh de Constantinopol (1569) 223.
 " Il patriarh de Constantinopol (1745) 287.
 " Velicicovski, starețul dela Neamț († 1791) 156, 193, 254, 301,
 Paleohorion, sat bulgar, metoc la Xiropotam 207.
 Paleologii, dinastie bizantină (1261—1453) 35, 129, 279.
 Paleomonastiron, mănăstire rusească dispărută 113, 300, 302.
 Palestina 18.
 Panaitescu P. P. 140.
 Panselin, pictor bizantin 158, 190.

- Pantocrator, mănăstire în Athos 35, 40, 44, 48, 79, 82, 134, 162, 169, 172, 177, 180, 186—194, 195, 231, 296.
- Papadopol B. I. 129.
- Papadopol-Calimah 296.
- „ -Hrisostom 96, 170, 183.
- „ -Kerameu 85, 149.
- „ -Vretos 170, 184, 209, 284.
- Părăul Negru (Orhei), metoc la Zografu, 221.
- Pargoire-Petit, vezi Millet-Pargoire-Petit.
- Partenie, arhimandrit de Ivir [1928] 146—7.
- „ egumen la Pantocrator (1753) 191—2.
- „ egumen la Slobozia (Ialomița, 1654) 232.
- „ egumen la Xiropotamu (1770) 207.
- „ patriarh de Constantinopol (1660) 232.
- „ proigumen de Ismail (1767) 241.
- Părhăuți, măn. în Bucovina 189.
- Părvu Craioveanu 71, 188—9, 258.
- Părvulescu G. M. 166.
- Pascal Vornicul (1712) 268.
- Patapie, monah moldovean (cca 1810) 106.
- Patericul Athonit (ed. VI Moscova, 1889) 114, 131, 133, 135, 160, 213, 226, 243, 245, 250, 277, 291.
- Patrikios Theudatos, demnitar bizantin (cca 1000) 133.
- Paul de Alep 261.
- Păuna, soția lui Șerban Cantacuzino, 267.
- Păun Vameșul, boer sub Duca Vodă 201.
- Păun Vameșul mănăstire moldovenească 201.
- Pavliche banul (1652) 231.
- Pelimon A. 139.
- Pessiacov 190.
- Perikardikiă, metoh al Dohiarului în Macedonia (1038) 235.
- Petrakakos K. 16—17, 19—20, 22, 42, 45, 48—50, 52, 54, 55, 59, 106, 147, 168, 183, 185, 194, 223, 241, 262, 275, 283, 292.
- Petrache Karamanliu (1730), 109, 288.
- Petrașcu cel Bun 180.
- Petrașcu Uricariul (1630) 220.

- Petricelcu Vodă 296.
 Petrovici P. 93.
 Petru cel Tânăr 138, 200, 223, 228, 251.
 " Cercel 252.
 " fiul lui Neagoe Basarab 169.
 " Movilă 84, 220.
 " protospătar al Moldovei (1534) 238—9.
 " un copist din măn. Grigoriu (1476) 278.
 " Rareș 71, 82, 164—6, 169, 189—190, 202, 218, 221, 227,
 " Șchiopu 71, 96, 142, 166, 200, 219, 240.
 " vel Armaș (Obedeanu, 1676) 261.
 Pinaka, metoc în Cassandra 266.
 Pischon A. 103.
 Pisti G. 7, 292.
 Plateia, schit dispărut, (lângă Lavra) 89.
 Plopul cf. Zdrălea;
 Plumbuita, măn. în București, 73, 158, 199—200, 204.
 Poboran G. 181, 204, 206.
 Pomjalovski I. 11, 14—15, 22, 24, 81, 87, 196.
 Popa Luca dela sfânta Agură (Agură (1676) 261.
 Popescu N. M. 41, 160—3, 265.
 Popescu-Spineni I. 103, 123, 155, 167, 191, 202, 220, 261, 275,
 288—9.
 Pop Ștefan 220.
 Porfiria, soția lui Nicolae Mavrocordat 102.
 Portăreasa (Πορταίτσα), icoană și capela în măn. Ivirilor 62,
 131, 134—5, 137, 143—5.
 Portăreasa, paraclis în Lavra 101.
 Potli K. 18—20, 26, 29, 33—4.
 Preda Buzescu, boer muntean 272—3.
 Preotești-Olt, metoc la Xiropotamu 205.
 Privata, schit dispărut (Lavra) 90.
 Procopoia (Μαργηλοα Procopie Camusi, ctitoră la Cutlumuș,
 1882) 184.
 Prodrom (Filotei) paraclis 247.
 " (Ivir), schit 44.
 " (Lavra), paraclis 97.

- Prodrom (Lavra), schit românesc, 53, 76, 106—7, 268.
Prohor, arhiepiscop de Ohrida (1700) 234.
Proorocul Ilie, schit la Pantocrator 192—3.
Protathon biserica centrală din Karies 46, 63, 82, 85, 100,
103—4, 149.
Provata, chilii ale Lavrei 110, 193.
Provlaca, localitate în Calcidica 263, 286.
Pukrović L. 32.
Pulheria, sora împăratului Teodosie cel mic, 7, 195—6, 206, 285.

R

- Racoviștii, familie domnitoare 75, 167, 191, 202.
Rada, soția lui Vlad Vodă Vintila 180.
Rădăuți episcopia de 119.
Radonić J. 263.
Radoslav Sabija, boer sârb (1378) 258.
Radu Călărașul, boer muntean (1636) 231.
" cel Mare 71, 177, 180, 193, 218, 245, 251, 271.
" copist moldovean (cca 1670) 209.
" Craioveanu, boer oltean, 71, 188, 272;
" dela Afumați 95, 154, 188, 272, 275.
" Goleescu, boer muntean (1793) 144.
" Leon 140, 272.
" Mihnea 137—9, 141—3, 143, 147, 169, 182, 192, 230,
251, 271, 301.
" negustor din Brașov (1773) 207.
" Paisie 71, 180, 188, 251—2, 259, 264, 266, 271—2, 286.
" Șerban 182, 230, 271, 273.
" Vodă, mân. în București 84—6, 138—142, 144.
Răducanu C-tin, boer muntean (1759) 204.
" mănăstire în jud. Bacău 142.
" Voinescu, boer muntean (1790) 274.
Rafail, monah rus corector de cărți în Țara Românească (1649) 155.
Ralița Ghica, ctitoră la Grigoriu (1775) 283.
Ralli K. 18—20, 26, 29, 33, 34.
Ralu, soția lui Alex. Ipsilanti 232.

- Rațcu, fiul jupanului Ștefan Nemanija, vezi la sf. Sava cel Nou-Sfânt (Sărbul).
- Răvlea-Vaslui (metoc la Zografu) 219.
- Recica Dabului (Dolj), metoc la sf. Pavel 270, 273.
- Regel W. 111, 120—1, 175.
- „ Kurtz-Korablev 211—19, cf. Vizantijski Vremennik.
- Regulamentul aghiorit 48—59, 194.
- Repoș prinț sârb 153.
- Ricaut N. 38, 42.
- Rila, mănăstire bulgară 63.
- Riley At. 254, 299.
- Rizu, vistiernic muntean (cca 1624) 145.
- Roaba vezi Zdralea.
- Roman, episcopia de — 119.
- Roman I Lecapenul (920—944) 195—6, 206.
- „ II împărat bizantin (959—963) 131.
- „ III Arghiros (1028—1034) 133, 197, 285.
- „ IV Diogene (1071) 236.
- Români 36—7, 49, 58, 193.
- Ros, localitate in Dalmația 292.
- Rouillard G. 28, 88 91, 226.
- Rudolf, boer din Brașov (1773) 207.
- Rujinți—Iasi, metoc la Vatoped 120.
- Ruși 49, 59, 65—70, 159, 193, 252, 291—302.
- Rusicon, mănăstirea rusească din Athos 29, 42, 44, 48—9, 64—71, 75, 149, 153, 155, 171, 191, 211, 269, 279, 286, 291—302, 304.
- Russo D. 169, 172, 179, 182, 259, 290.
- Ruxandra Callimah 299, 302.
- „ Hmelnițcki 121.
- „ Mavrocordat.
- „ soția lui Alex. Lăpușneanu 71, 95, 165, 199, 219, 227—9, 235, 239—240.

S

- Sacerdoțianu A. 171.
- Salonic 28, 146, 150, 159, 199, 203, 300.

- Samotrache, metoc ivrit 130, 146.
 Samuil, patriarh de Constantinopol 46.
 „ țar bulgar (970—1014) 212.
 Săndulescu—Verna 138—9.
 Sărindar, biserică în București 209.
 Sârbi 34—5, 37, 49, 63—5, 70, 157, 159, 262, 278.
 Sârcu I. 291.
 Sașii din Ardeal 208.
 Sathas K. 38, 44, 47, 51, 79, 104, 108—9, 116, 122, 143, 162,
 166, 183, 193, 207, 209, 252, 275, 295.
 Sava, egumen de Hilandar (1894) 148.
 „ logofăt al Ungrovlahiei (1369) 173.
 „ mitropolitul Moldovei (1698) 221.
 „ monah rus (1800) 110, 299.
 Scarlat Calimach 298, 301.
 „ Ghica 102, 195, 204—6, 274, 282, 296—8.
 Schlumberger G. 10, 15, 32, 101, 331—4, 151, 212.
 Schmidke F. 67, 69.
 Scopelos, insulă în M. Egee 203, 206.
 Scurtești—Argeș, metoc la m. Simopetra 251.
 Scurtu, Ștefan și Neofit, — monahi români 79.
 Sebastianov M. 111, 130, 291.
 Secu, mănăstire moldovenească 200.
 Selim I, sultan turc 38, 165, 195, 199, 206, 228.
 Semalta, sat bulgar metoc la Vatoped 114.
 Semendria (Smederevo), localitate pe Dunăre 294.
 Serafim, monah rus (1743—50) 297.
 „ patriarh de Constantinopol (1734) 146.
 „ I și II patriarh de Ierusalim 122.
 „ protos al sf. Munte (1540) 81—2, 131, 286.
 Serai (sf. Andrei), schit rusesc (sub Vatoped), 44, 53, 54, 66,
 113, 121, 126—7, 291.
 Serbia 58, 63, 73, 113, 148—9, 153.
 Seres, localitate în Macedonia 146, 168.
 Serghie de Murom, monah rus 294.
 Serruy N. 111.

- Sevastos, arhimandrit grec la Cășcioare-Vlașca 192.
 Shafarik L. 32, 149—150.
 Sf. Adormire (P. Antocrator, paraclis 189.
 " Slatina, mănăstire 181, 204—5.
 Sf. Agata 195, 207.
 Sf. Ana, schit sub stăpânirea Lavrei 44, 52, 80, 108—9, 118, 198.
 Sf. Ana-mică, schit lavriot 110.
 Sf. Anastasia Romana, paraclis la mân. Grigoriu 283.
 Sf. Antonie dela Pecersca 285, 288, 292.
 Sf. Brău, paraclis la Vatoped 117.
 Sf. Constantin, chilie la Pantocrator 193.
 Sf. Dumitru (Vatoped) schit 44, 113.
 Sf. Dumitru-Lacu, schit românesc sub mân. sf. Pavel 44, 263.
 " mân. în Galați, metoc la Vatoped, 121.
 Sf. Grigore Dialogul, papa Romei, 209.
 " din părțile Siriei, ctitorul mân. Grigoriu 277.
 " Sînaitul 244.
 Sf. Ion Botezătorul, paraclis la Protathon 82.
 " schit la Ivir 146.
 Sf. Ion Rilski 300.
 Mihail al Sînoadelor 89, 98—9, 101, 104.
 Sf. Nicolae, paraclis la Cutlumuș 178.
 Sf. Nicolae Domnesc, biserică în Iași 219, 244.
 " mân. în Ismail, metoc la Dohiar 240—1.
 " " Moscova, metoc la Ivir 143.
 Sf. Nifon, monah athonit (sec. XIV) 108.
 Sf. Nil Mirovilitis (isvorătorul de mir), 7, 108.
 Sf. Pahomie 16, 36.
 Sf. Pantelimon, schit la Cutlumuș 44, 184.
 Sf. Pavel, mănăstire în Athos, 35, 41, 44, 48, 64—5, 69, 71, 116,
 152, 161, 182, 187—8, 198, 213, 257—264, 286, 282, 304.
 Sf. Pavel de Xiropotamu 23—4, 28, 195—7, 210, 244, 285.
 Sf. Pavel de Xiropotamu (?) 257.
 Sf. Petru Athonitul 8—10, 23, 132.
 Sf. Precesta din Tg. Ocna, mănăstire închinată la Esfigmenu 289.
 Sf. Sava (din Palestina) 18, 231.

- Sf. Sava Nou-Sfințitul (Sârbul) 30, 63, 79, 85, 113, 148—151, 158—9.
- Sf. Sava, mân. în Iași, 85.
- Sf. Simeon (Nemanija, tatăl sf. Sava) 148—150, 158—9.
- Sf. Spiridon cel Nou (București, metoc la Grigoriu) 282.
- Sfinții Teodori, chilie românească la Cutlumuș 184.
- Sf. Vasile, mănăstire ruinată lângă Hilandar 64, 151, 158.
- Sidirocavsis, localitate în Calcidica 38, 199.
- Siliștea Plopului, schit doljan, metoc la sf. Pavel, 73, 271—5.
- Silvan, pictor aghiorit (1545) 164.
- Silvestru, patriarh de Alexandria 42, 96, 118, 204.
- „ proigumen de Ivir 266.
- Simeon Anghelidis, egumen la Grigoriu 284.
- „ (în mirenje Ștefan), amiral în armata bizantină (1038)
- „ ctitor român la mân. Xenofon (1475) 270.
- „ ctitor al mân. Simopetra (1360) 249—250.
- „ ieromonah de Cutlumuș (1208) 178.
- „ Monoshiton, egumen la Filotei (sec. XVI) 243.
- „ Movilă 97, 271.
- „ țar bulgar 62.
- Simopetra, mănăstire în Athos 12, 35, 48, 68, 73, 152, 187, 193, 198—9, 208, 248—56, 263.
- Simonidis P. 160.
- Sinan Pașa 138.
- Sinesie, egumen de Hilandar (1804) 156.
- Slatina, mănăstire moldovenească 129.
- Smirnakis G. 6, 25, 29, 39, 49, 65, 85, 116, 142—152, 155—7, 163—6, 183, 196, 202, 212, 215—17, 219, 222, 230—1, 234—5, 236—40, 243—7, 250, 254—5, 259, 263, 265—8, 271, 276, 278, 283, 285, 288—290, 292—4, 300.
- Snagov, mănăstire 190, 231.
- Snjegarov I. 211.
- Sofia 63.
- Sofronie Eustratiadis 87—8, 98, 112, 119.
- „ patr. de Ierusalim 36.
- Sokolov I. 8.

- Soliman Magnificul 236, 239.
 Solomon, proigumen la Ivir (cca 1670) 143.
 Soloviev Al. 63, 150, 152, 214, 292—5, 304.
 Sotiriu 1, 7, 14, 54, 56, 65, 113, 132, 156—7, 191, 270, 303.
 Sozomen 7, 18.
 Spiridon, egumen de Grigoriu (1513) 279.
 „ Lavriotul 87—8, 94—8, 101—2, 104, 106.
 Spîrea Doctorul 382.
 Spunda F. 197, 255.
 Stamatiadis I. 32.
 Stana Doiceasca, ctitoră la Dohiar 231.
 Stanca, soția lui Mihai Viteazul 253.
 Stanislav C-tin, copist (1757) 284.
 Stan(ciu) Craioveanu 188.
 Stăniloaie D. 244, 277.
 Stavrinos, poet grec 105, 256.
 Stanojević St., Enciclopedia Sârbă 157.
 Stavropighie, notiunea 72.
 Stelea Spătarul 138.
 „ „ mănăstire în București 139—141, 232.
 Stojanovic Lj. 82, 148, 152, 154.
 Stolnicul Cantacuzino 105.
 Strabo, geograf grec 111.
 Struma, râu în Bulgaria 219, 250.
 Strumița 150.
 Studenița, mănăstire sârbă 149—150.
 Sturza Ion, Hatman al Moldovei (1562) 95.
 Sturza Alex., filosof român în Rusia 223.
 Strzgovski, 228.
 Suhanov, bibliofil rus (sec. XVII) 130, 290.

§

- Șaguna A. mitropolitul Ardealului 72.
 Șancu Costa și Gheorghe, ctitori la Karacalu 238.
 Școala cretană de pictură, 95, 164, 180, 190, 228, 272.
 „ macedoneană 81, 114.

- Serban Cantacuzino, 45, 74, 84, 100, 143, 157, 166, 261, 267—8, 284, 298.
- Serban Vornicul, ctitor la Xenofon (sec. XVI) 271.
- Sermazan, nobil georgian (1619) 141.
- Sestakov I. 291.
- Sincai Gh. 139, 217, 280.
- Ștefan Cantacuzino 155, 167, 176.
- „ cel Mare 71, 79, 81—2, 116, 118, 129, 153, 215—18, 220—224, 227, 259—260, 263, 279—280, 287, 296, 304, 310.
- Ștefan Chilioțul, ieromonah la Ivir (1928) 249.
- „ Dușan, țarul Serbiei 64, 71, 79, 91, 114, 135, 152, 213, 244, 278, 286, 293, 304.
- Ștefan, egumen la Hilandar (1775) 282.
- „ „ „ sf. Pavel (1839) 262.
- „ II, rege sârb 64, 150.
- „ Lazarevici, rege sârb 70, 286, 293.
- „ Milutin „ „ 64, 91, 152, 157, 293.
- „ Nemanția 63, 113, 292.
- „ Petriceicu 191.
- „ proigumen de Filotei (1457) 245.
- „ Uglieșa, despot sârb 173—4, 213, 220.
- „ Uroș 135.
- Ștefănescu I. D. 180.
- Ștefana, ctitor la Ivir 143.
- Ștefanidis N. 292.
- Ștefulescu A. 93.

T

- Tamara, nobilă georgiană (1592) 137.
- Tămășeni—Tutova, metoc la Esfigmen 289.
- Târnova, capitala imperiului romano-bulgar 31, 63.
- Tatić A. 79, 150.
- Tebalda cea nouă, conac rus in Athos 300.
- Teoctist, mitropolitul Moldovei 218.
- „ egumen de Esfigmen (1001) 285.
- Teodor Al. Ghica 195.
- „ Callimah 204.

- Teodor Clucer (1540) 259.
- " Ioanovici, țar rus (1586) 154, 295.
 - " Magistru 32.
 - " monah de Xenofon (1070) 269.
 - " Phtokoprodromos, scriitor bizantin (sec. XII) 29.
- Teodora împărăteasă bizantină (842) 115.
- " mucenița 9.
 - " soția lui Alex. III Comnen de Trapezunt 171.
- Teodorit, monah cult din Esfigmen (sec. XIX) 7, 109, 243, 269, 285, 288—290.
- Teodosie cel Mare 7.
- " cel mic 112, 115, 196—7, 244.
 - " ctitor român la Xenofon (1475) 270.
 - " fiul lui Neagoe Basarab 82, 163, 260.
 - " egumen la Filotei și arhiepiscop de Tesalonic 160, 243.
 - " monah din Pecerska Kievului 20.
 - " " " Ivir (1511—1514) 154, 295.
 - " Veștemeanu, mitropolitul Ungrovlahiei 145.
- Teodul, egumen la Dohiar (1046) 226.
- " " " Xenofon (1010) 269.
- Teofan Continuatus, cronicar bizantin 9.
- " egumen lavriot (1535) 95.
 - " episcop de Rădăuți (1642) 220.
 - " mitropolitul Moldovei 166, 228—230.
 - " monah de Vatoped (sec. XIV) 115.
 - " " din Imbros (1452) 33.
 - " pictor din Creta 95, 272.
 - " presbiterul Lavrei (sec. X) 15.
- Teofil Coridaleu 209, 290.
- " de Brusa, egumen la Stavronichita 268.
 - " împărat bizantin (829—842) 134.
 - " mitropolitul Ungrovlahiei (1648) 145.
- Teofilact Bulgarul 173, 184.
- Teolipt, monah isihast (sec. XIV) 92.
- " patriarh de Constantinopol 94.
- Teona, egumen de Florești—Tutova (1622) 287.

- Thasos, insulă și metoc aghiorit 130, 186—7, 194, 224, 244, 289.
 Thraki, ziar gec de polemică din Constantinopol 67.
 Timotei Grabașvili, episcop de Kartli Georgia 131.
 Tii Simedrea 162.
 Tecilescu Gr. 189.
 Todireni, mănăstire în Burdujeni 261—2.
 Tornikios sau Torning (Ion), nobil georgian 15, 61, 131—3.
 Trei Ierarhi, mănăstire în Iași 45, 74, 83—4, 156.
 Trigoni K. vezi Macarie Trigoni.
 Tripolitu f
 Trohala l mănăstiri dispărute, lângă Vatoped, 113.
 Troțușanu Gavril, boer moldovean 189.
 Turcii 37—8, 59, 122.
 Tutana, mănăstire în j. Argeș 141.
 Țigara Samurcaș 298.

U

- Uda, jud. Olt, metoc la Cutlumuș 180.
 Ugreș, monah rus 294.
 Uibărești (Olt), ocină la Cutlumuș 179.
 Urechia V. A. 144, 157, 190, 204—5, 254, 267, 275, 282.
 Uroș I, rege sârb 158, 226, 304.
 Ursu Ion 215.
 Uspenia (Biserica Adormirii) din Botoșani 296—8.
 Uspenia (Biserica Adormirii) din Vaslui, metoc la Zograf 219—220.
 Uspenski Porfir, arhimandrit rus 21, 25, 29, 39, 42, 46, 60, 66,
 88—90, 96, 99, 102, 111, 149, 166—7, 171, 184, 189, 195,
 201, 205, 212—13, 215, 217—8, 220, 225—6, 236—7, 243—4,
 246—7, 252, 258—9, 269—270, 273, 285, 290, 303.

V

- Văcăreștii, mănăstire în București 85.
 Vacota, moșie pe Ciric [jud. Iași], metoc la Xiropotamu 202.
 Vafide Const. 37, 45.
 Vaideei, sat în Ialomița, metoc la Dohiar 231—2.
 Vailhê E. 22, 54, 56, 193.

- Vălenii de Munte, chit 84, 142, 146.
 Varlaam Anghelakis, călugăr cult în măn. Grigoriu 277—284.
 „ mitropolitul Moldovei 220.
 „ mitropolitul Ungro-Vlahiei 122.
 Varlaamiiții, sectă 90.
 Vărtosu I. 164.
 Vasilache, ctitor la Florești [Tutova] 288.
 Vasile, autorul vieții sf. Eftimie 9.
 Vasile, bibliotecar la Rusicon 291.
 Vasile cel Mare (sf.) 16—19, 23, 36.
 Vasile I Macedoneanul 208.
 Vasile II Bulgaroctonul 20—21, 60, 62, 132, 212.
 Vasile III, țar rus (1509) 295.
 Vasile Lupu 45, 74, 83—5, 101, 114, 121, 146, 209, 220—1, 222.
 Vasile, pictor român la sf. Pavel [1687], 263.
 „ stareț la Poiana Mărului [Buzău] 301.
 Vasiliev A. A. 24, 33.
 Vasilievski I. 134.
 Vatoped, mănăstirea — , 7, 27—8, 30, 44, 46, 48, 51, 68—71,
 74, 83, 85, 111—129, 134, 144, 147—9.
 162, 176, 183, 199, 247, 285, 291—2, 295.
 Vauban, tipograful Curții din București [1843] 234.
 Veludu, scriitor și editor grec la Veneția (sec. XIX) 134, 170..
 Veniamin arhim. la Verzunti [Bacău] 103.
 „ Costachi, mitropolitul Moldovei 288—9.
 „ egumen rus [1817] 299.
 „ Gălățeanu, ctitor la Karacalu [1819] 242.
 „ pictor dela Pădureni 263.
 Verzunți (Bacău) mănăstire 103.
 Veștemeanu D. 57, 107, 263.
 Vieroșul (Argeș), mănăstire 144.
 Visarion, arhimandrit la Verzurți 103.
 „ egumen la Cotroceni 86.
 „ egumen la Vizantea (Putna) 283.
 „ mitropolit de Samos (1658) 272.
 „ monah moldovean în Athos 193.

- Visarion popa, lavriot 95.
 „ ucenic al lui Teoctist 218.
 Visa sau Vișana mama lui Radu Mihnea 137, 251.
 Vitioara, metoc la Dohiar 231.
 Vitos, localitate lângă Sofia (Bulgaria) 63.
 Vizantea (Putna) mănăstire, metoc la Grigoriu 281—3.
 Vizantijski Vremennik (Византийскъ Временикъ) revistă de bizantinologie
 la Petersburg 152, 154, 145, 193, 196, 211, 213—216, 219
 —221, 269, 273, 287—289.
 Vlad Călugărul 177, 192, 245, 248, 270, 294.
 Vlad Dracul 192—3, 245.
 Vlad, fiul lui Laiota Basarab 193. Vlad Țepeș 244—5, 248.
 Vladimir, arhimandrit rus 130.
 Vladislav I (Vlaicu-Vodă) 91, 81, 92—3, 172—4, 185.
 Vladislav II 71, 92, 177.
 Vladislav III 72, 93—5, 117, 154, 159, 179—180, 199, 218, 251.
 Vlăduț 178—9, 245, 294.
 Vlahi 29—30, 90, 113, 156, 301.
 Vlah-Sarai, casă românească în Istambul 164.
 Veguē, Melchior de — 78.
 Voihna, prinț sârb 152.
 Von Soden 290.
 Vorona, mănăstire lângă Botoșani 156.
 Vrienios Nichifor, istoric bizantin 269.
 Vuk, despot sârb 70.
 Vukașin, prinț sârb 152.
 Vulcu, spătar sub Vlaicu Vodă 71.

X

- Xenofon, mănăstirea 28, 44, 47, 64—5, 73, 82, 180, 188, 200,
 219, 235, 241, 269—276.
 Xenopol A. D. 73, 93, 140, 200, 227, 229, 231, 261.
 Xerxes 5.
 Xestru, schit la Vatoped, vezi Sf. Dumitru (Serai).
 Xilurgos (= Dintr'un lemn), locaș dispăruț, azi schitul bulgar
 Bogorodița 65, 292—3, 300.

Xirocastru, măn. dispărută, lângă Zografu 223.

Xirolimni 10.

Xiropotamu, mănăstirea 3, 7, 28, 31, 38—39, 28, 72, 75, 129,
138, 169, 179, 181, 191, 195—210, 247, 252—3, 257—8,
271, 275, 278, 281, 295.

Z

Zagora 31.

Zaharia a Lingenthal 13, 19—20, 26, 33, 56, 60, 89, 90, 111,
112, 114, 132—6, 160—1, 172, 176, 187, 195—7, 208—9,
212—3, 226, 237, 244, 258, 270, 285, 295, 304.

Zaharia din Galați, ctitor la Karacalu (1819) 242.

Zaharia, egumen ivirit (1648) 145.

„ „ „ (1737) 142, 147.

„ „ la Rusicon (1860) 291.

„ ieromonah din Iamina (1643) 255.

„ papa Romei (741—52) 209.

Zanne F. 120, 282, 289.

Zavira F. 170.

Zdralea (Dolj), mănăstire 73, 200, 271—4.

Zigomala T. 42.

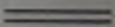
Zlataust, fălcile lui — (la Vatoped) 118.

Zografu, mănăstirea — 29, 48, 62—5, 68, 70—2, 115, 152, 155, 169,
172—3, 176—7, 179, 198, 211—224, 287, 304.

Zosima monahul (1686) 85.

Zorz Cretanul, pictor athonit 164.

Zotta I. 120.

ERATA

Pag.	2	rândul	2	de jos a se corecta	"Αθω in loc de Αθα și οι μοραχοί in loc de οι μοραχοί
"	3	rândul	12	de sus a se cetti	ξηρός in loc de ξηρὸς
"	4	"	4	jos "	χριστιανισμοῦ in loc de χρισπανισμοῦ
"	7	"	3	" "	Millet in loc de Millelet
"	8	"	1	" "	Stanojević in loc de Stanojevie
"	10	"	8	" "	"Αθως in loc de "Ασως
"	11	"	10	sus "	Karies in loc de Caries
"	12	"	8	" "	Ξηρολίμνη in loc de Ξησρολίμνη
"	14	"	9	jos "	prepodobnago in loc de pvebodoznago
"	19	"	5	" "	"Bogoslovlje" in loc de "Boslovlje"
"	20	"	4	sus "	Ph. Meyer in loc de Th. Meyer
"	"	"	7	jos "	Domentijan in loc de Dometijan
"	34	"	10	" "	Nemanija in loc de Nemaija
"	37	"	5	" "	περιγραφικὸς in loc de περιγραφικὸς
"	46	"	5	" "	διδάξαντες in loc de διδάξαντες
"	57	"	4	" "	"Απαντα in loc de "Απαντα
"	70	"	13	" "	ψήφισμα in loc de ψήφισμα
"	70	"	2	" "	Miliša in loc de Milita
"	92	"	8	" "	sf. Atanasie in loc de sf. Anastasie
"	96	"	14	sus "	Ieremia in loc de Eremia
"	118	"	11	jos "	(7065) in loc de (6065)
"	180	"	3	" "	byzantin in loc de byzantine
"	183	"	11	sus "	Antim VI in loc de Antim IV
"	184	"	10	jos "	1895 in loc de 1985
"	204	"	13	sus "	Iacob in loc de Iacob Stamate
"	205	"	18	" "	" " " " " "
"	205	"	16	jos "	Dudescu in loc de Dușescu
"	217	"	1	sus "	Constantin Cantemir in loc de Antioh Cantemir

ÎN „SERIA TEOLOGICĂ” AU APARUT :

1. *S. Bulgakoff: Ortodoxia.* Sibiu 1933. Pag. VIII+245. Prețul broșat 120 Lei.
2. *N. I. Popovic'u: Epicleza euharistică.* Sibiu, 1933, Pag. VIII+351. Prețul broșat 150 Lei. (epuizată)
3. *N. I. Popoviciu: Începuturile nestorianismului.* Sibiu, 1933. Pag. 76. Prețul 40 Lei.
4. *Arhim. Dr. V. Lăzărescu: Cultul inimii lui Iisus la catolici.* Sibiu, 1933. Pag. IX+95. Prețul 60 Lei. (epuizată)
5. *Preot Il. V. Felea: Convertirea creștină.* Sibiu, 1935. Pag. 104+8. Prețul broșat 60 Lei.
6. *Nicolae Berdiaeff: Un nou ev mediu.* Sibiu, 1936. Pag. 165. Prețul broșat 75 Lei.
7. *Dr. Nicolae Popovici-Arad: Opinii asupra proiectului de modificare a legii și statutului pentru organizarea Bisericii ortodoxe române.* Sibiu, 1936. Pag. 69. Prețul broșat 35 Lei.
8. *A. Huonder: La picioarele Mântuitorului, vol. I, prelucrare de prof. I. Moșoiu.* Pag. 208. Prețul broșat 80 Lei.
— *A. Huonder: La picioarele Mântuitorului, vol. II, prelucrare de prof. I. Moșoiu.* Sibiu, 1937. Pag. 282. Prețul broșat 125 Lei.
9. *Pr. Ilarion V. Felea: Critica ereziei baptiste.* Sibiu, 1937. Pag. 96. Prețul 35 Lei.
10. *Dr. D. Stăniloae: Viața și învățătura Sf. Grigorie Palama.* Sibiu, 1938. P. 250+CLX. Prețul 110 Lei. (epuizată)
11. *Prot. Vasile Stoicane: În slujba Domnului Iisus.* Sibiu, 1938. Pag. 220+8. Prețul 80 Lei.
12. *Sf. Ioan Gură-de-Aur: Predici despre pocăință și Viața Sf. Vavila,* traduse de Ștefan Bezdechi, prof. univ. Pag. 160. Prețul 60 Lei.
13. *Dr. Liviu Stan: Mirenii în biserică. Studiu istoric-canonice.* Pag. XII+816. Prețul Lei 320'— broșat, Lei 360'— legal.
14. *Diacon Dr. Grigorie T. Marcu: Saul din Tars.* Sibiu, 1939. Pag. XII+126. Prețul 50 Lei.
15. *Pr. Prof. Sp. Cănde: Hristos și mântuirea sufletească a orașenilor.* Studiu de teologie pastorală. Sibiu 1939. Pag. 302. Prețul 140 Lei.
16. *Pr. Ilarion V. Felea: Pocăința.* Studiu de documentare teologică și psihologică. Pag. 444+VIII. Prețul 175 Lei.
17. *Dr. Nicolae Neaga: „N'am venit să stric legea!” Considerații generale privitoare la însemnătatea Vechiului Testament.* Pag. 276+VIII. Prețul 120 Lei.
18. *Diacon Dr. Haralambie I. Cofocar: „Este Primatul lui Petru un Privilegiu de drept divin după Noul Testament?”* Sibiu 1940. Pag. LXXXII+434. Prețul Lei 300'—
19. *Grigore Popa: Existență și adevăr la Sören Kierkegaard.* Sibiu 1940. Pag. 340. Prețul Lei 140'—

SUB TIPAR:

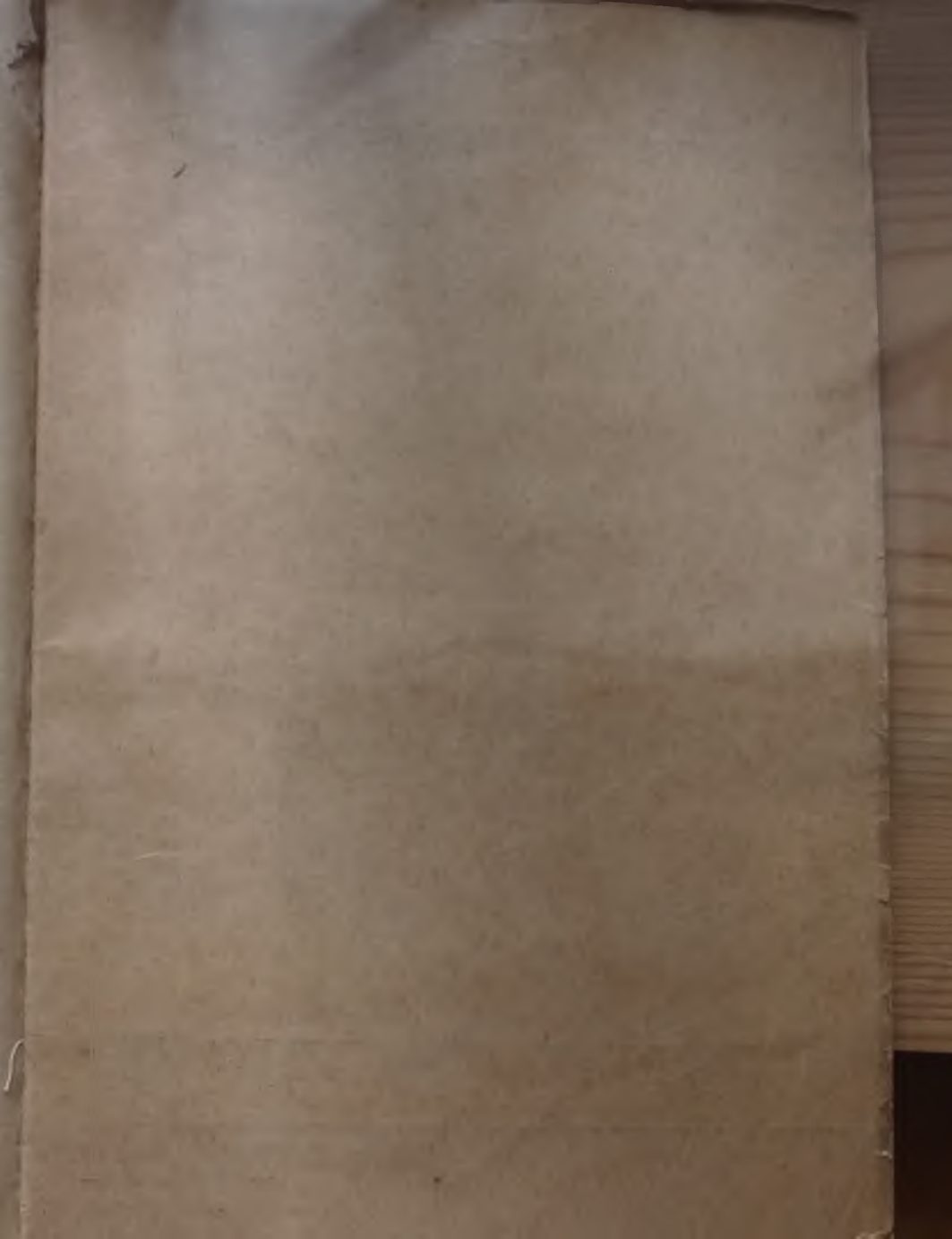
20. *Dr. Grigorie T. Marcu: Antropologia Paulină.*

ÎN „SERIA DIDACTICA” AU APARUT:

1. *D. Făgărășianu: Tănărul, ție-ți zic, școală-te!* Vol. I. Sibiu, 1933. Pag. 108+8. Prețul broșat 60 Lei.
2. *D. Călugăr: Hristos în școală.* Manualul catehetului. I. Ed. I Sibiu, 1934. Pag. 532+8 [epuizată]; ediția II 1937, 536+9. Prețul legat 220 Lei.
3. *Șt. Meleş: Istoria Bisericii românești din Transilvania.* Vol. I. Sibiu, 1935. Pag. 596+36. Prețul broșat 280 Lei. Legat 330 Lei.
4. *D. Făgărășianu: Tănărul, ție-ți zic, școală-te!* Vol. II. Sibiu, 1935. Pag. 112+8. Prețul broșat 50 Lei.
5. *Dr. Nicolae Terchilă: Evanghelia în școală.* Sibiu, 1935. Pag. 180. Prețul broșat 75 Lei [epuizată].
6. *Ștefan Meleş: Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria.* Sibiu, 1936. Pag. 364+128. Prețul broș. 250 Lei.
7. *D. Călugăr: Hristos în școală.* Manualul catehetului. II. Sibiu, 1936. Pag. 498. Prețul legat 220 Lei.
8. *Dr. Mircea Suciu-Sibianu: Gânduri creștinești.* Vol. I. Sibiu, 1937. Pag. 110. Lei 40 [epuizată].
9. *Gh. Tulbure: Mitropolitul Șaguna. Opera literară * Scrieri pastorale * Cercul școlar * Diverse.* Sibiu, 1938. Pag. 460+12. Prețul broșat Lei 170, legat 220 Lei [broșate epuizate].
10. *Preot Dumitru Călugăr: Copii din Biblie.* Pag. 112. Prețul 55 Lei.
11. *Preot Dr. Teodor Bodogae: Ajutoarele românești la mănăstirile din sfântul Munte Athos.* Pag. LII+354.

71
BIBLIOTECA
MITROPOLIEI IASI
Fond
Nr. III-4260

SERIA DIDACTICĂ

Preot Dr. TEODOR BODOGAE
Profesor la Academia teologică „Andreiană”

AJUTOARELE ROMÂNEȘTI LA MÂNĂȘTIRILE
DIN SFÂNTUL MUNTE ATHOS

SIBIU, 1941